P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

COMŒDIÆ SEX.

INTERPRETATIONE ET NOTIS

ILLUSTRAVIT

NICOLAUS CAMUS, J.U.D.

JUSSU

CHRISTIANISSIMI REGIS,

IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI.

EDITIO PRIORIBUS LONGE EMACULATIOR.

LONDINI:

IMPENSIS C. J. G. ET F. RIVINGTON; J. NUNN; LONGMAN, REES, ORME, ET SOC.; T. CADELL; BALDWIN ET CRADOCK; J. RICHARDSON; J. M. RICHARDSON; WHITTAKER, TREACHER, ET SOC.; E. WILLIAMS; W. GINGER; HARDING ET LEPARD; HAMILTON, ADAMS, ET SOC.; SIMPKIN ET MARSHALL; ET H. WASHBOURN.

MDCCCXXIX.

IMPRIMATUR.

GUIL. NEEDHAM.

Ex Æd. Lambeth. Junii 23°, 1696.

LONDINI: EXCUDIT G. WOODFALL, ANGEL COURT, SKINNER STREET.

SERENISSIMO

GALLIARUM

DELPHINO,

LUDOVICI MAGNI FILIO.

TERENTIUM Tibi, DELPHINE SERENISSIME, cum notis ac commentariis recèns editum, eâ, quâ par est, reverentiâ, offero; munus, ut spero, non ingratum: tum quia tuos in usus paratum est, tum quia genus hoc amœniorum literarum lubens ac lætus excipis. Quanti poëtam hunc à teneris penè unguiculis æstimâris, tam omnibus notum est, quàm Tibi gloriosum. Hujus Tu fabulas nocturnâ diurnâque manu versabas, lepidos ubique sales bellè supra ætatem mirabaris, et tam venustè recitabas, quàm ille scripserat eleganter. Hunc ergo Regio nomini tuo inscribendum duxi, quem Tu præ cæteris Latinæ linguæ auctoribus didicisti; ut quantum Tibi attulit fructûs et voluptatis, tantum ei gratiæ referas ac præsidii. Is enim jam es, DELPHINE SERENISSIME, qui ingenia quanta sint, tanti æstimes; et doctorum hominum famam tuo non tantùm patrocinio, sed etiam judicio tuearis. Hinc fit, ut magna commendatio, magnum laudis publicæ præjudicium sit, Tibi nondum adolescenti placuisse. Quod quidem in Te præstitit sapiens ac sedula pueritiæ tuæ institutio. Quanquam enim inest Tibi quidquid summis principibus conferre fortuna aut natura potest, natalium splendor, et longâ regum serie ducta generis claritudo, dignitati forma conveniens, vivida erectáque indoles, mira ingenii morumque felicitas, virtus propria quam exerceas, paterna quam

imiteris; majus tamen aliquid institutio contulit, sapientiam; ita natus es, ut maximi reges solent, ita educatus ut optimi. Ecqua enim fuit unquam solicitior, aut sanctior in aulis disciplina? Deum ac parentes colere, servare modum in rebus, blandas adulantium fraudes rejicere, tribuere suam cuique laudem, benignè singulos ac liberaliter excipere, dare operam studiis literarum, et quidquid est bonarum artium animo complecti, hæc sunt sapientiæ monita, quæ et lubenter audis, et sponte sequeris. Hinc ego in eam spem facilè adducor, Te hoc qualecumque sit munusculum, non esse despecturum; quippe nec tua id sinet humanitas, quæ summa est, nec tuus in rem literariam amor, qui quotidiano studiorum usu alitur, et augetur. Accipe ergo, Delphine Serenissime, venustissimi poëtæ comœdias, in quibus et Latini sermonis elegantiam, et vivam morum civilisque sapientiæ imaginem, et urbanos, non unius modò comici, sed virorum etiam in Romanâ republicâ principum, Lælii ac Scipionis, jocos invenias. Servent Te diu fata regi et regno incolumem, et Ludovico Magno parenti tuo parem Te præstent, quia majorem non possunt. Hæc sunt vota,

Delphine Serenissime,

Devotissimi et humillimi servi tui,

Frederici Leonard.

PRÆFATIO.

NEC intempestivis Terentii laudibus, nec ambitiosâ hujus Commentarii commendatione morabor te, LECTOR BENEVOLE: scilicet alterum jam satis nôsti; alterius penès te judicium esto. Neque enim is ego sum, qui magnifico sermone famam prævertere postulem, nec tu is es, qui, etsi postulem, imprudens assentias. Id unum ergo te monitum velim, quâ causâ, quóve consilio, tot simul prodeant in lucem cum Interpretationibus et Notis Latini auctores; quo præsidio quibúsve opibus tantus labor processerit; quis denique in republicâ literariâ futurus sit earum lucubrationum usus, ut tibi universi operis ratio constet, et rem non tam laudare me putes, quàm exponere.

DELPHINUM ex Augustissimâ REGINA cùm suscepisset LUDOVICUS MAGNUS, id sibi negotii dari credidit, ut et Patrem simul ageret et Regem: et quamquam publicis rebus erat occupatissimus, ita domesticis incubuit, ut dum regnum amplissimum parat filio, regno filium pararet sui similem, aut, si quid eo posset, amplius. Exemplis id cœpit suis, quæ magna sunt ad laudem incitamenta: quæsivit deinde qui Augusti Pueri pectus optimis moribus, animum excoleret liberalibus disciplinis. Mox Nobilissimum Carolum Sam-Mauræum Montauserii Ducem in eas curas accivit, virum domi et militiæ egregium, veri rectique tenacem, omnibus ingenii ac doctrinæ opibus instructum, cujus spectatæ fidei ac virtuti spes publicas, suasque tutò committeret. Ille continuò huic uni rei totum se dedere; moderari Principis pueritiam; ætati teneræ quæ convenirent, ea curare omnia; quæ usui olim esse possent, providere; omni denique operâ et diligentiâ promovere erectam ac vividam indolem, quæ spem uberioris fructûs induxerat, ubi maturesceret: interea quæ commodior et expeditior discendarum literarum ratio esset, excogitabat; tum quia sublevandus est tot ærumnis Principum animus, laboris plerumque minùs patiens, tum quia ad graviores Reipublicæ curas properantibus compendia quædam studiorum quærenda sunt. Exploraverat, ut est in evolvendis veterum monumentis exercitatissimus, multorum interpretum incuriam, obscuram multorum diligentiam. Placuit demum Latinos omnes auctores excudi cum Commentariis, breviter quidem, sed tamen dilucidè ac diligenter compositis. Magnificum id quidem duxit, totum quodammodo Latium renovare: et dum unius Principis institutioni consulit, de universis literis bene mereri. Celebrioribus ergo Grammaticis mandatum opus: sta-

tutus suus cuique labor, decreta pro labore cujusque merces; datum singulis interpretandi specimen.

Ea imprimis cura fuit, ut auctorum textus quàm emendatissimus ederetur; glossa deinde quæ simplice ac nitido verborum contextu abditos sensus explicaret, implicitas periodos retexeret, inversas in ordinem suum revocaret, et carminum legibus ac numeris adstrictas solveret. Ita tamen ut nec liberiùs excurreret in Paraphrasim, nec quid prætermitteret quod tyronum animos juvare posset; ipsorum auctorum verbis adhibitis, ubi essent satis nota; substitutis facilioribus, ubi minùs essent facilia. Additæ sunt etiam Notæ, quæ reconditas figuras, et si quid esset antiqui moris, aut historiæ veteris, aut fabulæ, sine ullo fastu verborum illustrarent. Neque enim hîc licuit vanas obtrudere conjecturas, aut minutas correctiunculas ad fastidium usque ingerere, aut operosis Criticorum nugis lectoris animum fatigare magis quàm erudire; quæ plerumque, aut mera sunt ludibria, aut vana ingenii ostentamenta. Id tantùm propositum est, SERENISSIMI DELPHINI publicisque servire commodis, è veterum Commentariorum copiâ excerpere quæ quisque adnotaverit apposité, nec tam res novas proferre, quàm necessarias; quod quidem curam magis quàm acumen ingenii, aut reconditam eruditionem postulat.

In hâc palæstrâ multi desudârunt, fortè non pari industriâ: qui metam attigerint, qui non, tute existima: et sin minùs successum operis, saltem consilium adproba. Interea hâc interpretandi arte utere, quam nos Augusto Principi velut subsidiariam, postquam ampliorem et doctiorem acceperit ab Illustrissimo et Reverendissimo Condomensi Episcopo Præceptore suo, viro Literarum omnium tum sacrarum tum secularium peritissimo. Emendatiores profectò ii Commentarii prodirent, si Nobilissimus HUETIUS consummatæ doctrinæ vir, Principis Propræceptor, ut universum Opus dirigere, ita singulas ejus partes recognoscere potuisset. Quod ad Terentium hunc attinet, LECTOR, primus omnium est editus, velut in experimentum rei, et immatura Commentatoris sui morte typographis traditus, nondum suis omnibus numeris absolutus. Atque ita si quid incastigati irrepserit, quod non abnuerim, velim tuâ humanitate indulgeas, aut dexteritate tuâ illud emendes. Donati Commentarios, et locupletissimos Indices addidimus, ut intelligas in hoc perficiendo opere curam saltem ac diligentiam non defuisse. Vale.

PROLEGOMENA

TERENTIANA.

P. TERENTII VITA,

EX SUETONIO.

P. TERENTIUS Afer, Carthagine natus, servivit Romæ Terentio Lucano Senatori, à quo ob ingenium et formam, non institutus modò liberaliter, sed et maturè manumissus. Quidam captum esse existimant, quod fieri nullo modo potuisse, Fenestella docet: cùm in fine secundi Belli Punici, et ante initium tertii natus sit, et mortuus: nec si à Numidis aut Getulis captus sit, ad ducem Romanum pervenire potuisset; nullo commercio inter Italicos et Afros, nisi post deletam Carthaginem, cœpto. Hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maximè cum Scipione Africano, et cum Lælio: quibus etiam corporis gratiâ conciliatus existimatur, quod ipsum Fenestella arguit; contendens utroque majorem natu fuisse; quamvis Cornelius Nepos æqualeis omneis fuisse tradat, et Porcius suspicionem de consuetudine per hæc faciat:

Dum lasciviam nobilium et fucosas laudes petit,
Dum Africani voci divinæ inhiat avidis auribus,
Dum ad Furium se cœnitare, et Lælium pulchrum putat,
Dum se amari ab hisce credit, crebrò in Albanum rapi
Ob florem ætatis suæ; ad summam inopiam redactus est.
Itaque è conspectu omnium abiit, in Græciam, terram ultimam.
Mortuus est Stymphalo Arcadiæ oppido: nîl Publius
Scipio profuit, nihil ei Lælius, nîl Furius,
Tres per idem tempus qui agitabant nobiles facillimé.
Eorum ille operâ ne domum quidem habuit conductitiam,
Saltem ut esset, quò referret obitum domini servulus.

Scripsit comœdias sex: ex quibus primam Andriam cùm ædilibus daret, jussus antè Cæcilio recitare, ad cœnantem cùm venisset, dictus est initium quidem fabulæ, quòd erat contemptiore vestitu, subsellio juxta lectulum residens legisse; post paucos verò versus, invitatus ut accumberet, cœnâsse unà: deinde cætera percurrisse; non sine magnâ Cæcilii admiratione. Et hanc autem et quinque reliquas æqualiter populo probavit. Quamvis Volcatius de enumeratione omnium ita scribit:

Sumetur Hecyra sexta ex iis fabula.

Eunuchus quidem bis acta est, meruitque pretium quantum nulla antea cujusquam comœdia, id est, octo millia nummûm. Propterea summa quoque titulo adscribitur. Nam Adelphorum principium Varro etiam præfert principio Menandri. Non obscura fama est, adjutum Terentium in scriptis à Lælio et Scipione, quibuscum familiariter vixit. Eandem ipse auxit. Nunquam enim, nisi leviter, se tutari conatur, ut in prologo Adelphorum:

Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles
Hunc adjutare, assiduéque unà scribere:
Quod illi maledictum vehemens existimant,
Eam laudem hic ducit maximam: cùm illis placet,
Qui vobis universis et populo placent.
Quorum operâ in bello, in otio, in negotio,
Suo quisque tempore usu' est sine superbiâ.

Videtur autem se leviùs defendisse, quia sciebat, Lælio et Scipioni

non ingratam esse hanc opinionem: quæ tamen magis et usque ad posteriora tempora valuit. Q. Memmius in oratione pro se ait: P. Africanus, qui à Terentio personam mutuatus, quæ domi luserat ipse, nomine illius in scenam detulit. Nepos auctore certo comperisse se ait, C. Lælium quondam in Puteolano Kalendis Martiis admonitum ab uxore, temporiùs ut discumberet, petiisse ab eâ, ne interpellaretur: seriùs tandem ingressum triclinium, dixisse, non sæpe in scribendo magis successisse sibi: deinde rogatum ut scripta illa proferret, pronunciâsse versus qui sunt in Heautontimorumeno:

Sati' pol protervè me Syri promissa huc induxerunt.

Santra Terentium existimat, si modò in scribendo adjutoribus indiguerit, non tam Scipione et Lælio uti potuisse, qui tunc adolescentuli fuere, quàm Sulpicio Gallo, homine docto, et qui consularibus ludis initium fecerit fabularum dandarum: vel Q. Fabio Labeone, et M. Popilio, consulari utroque ac poëtâ: ideo ipsum non juvenes designâsse, qui se adjuvisse dicerentur; sed viros, quorum operam et in bello, et in otio, et in negotio populus sit expertus. Post editas comœdias nondum quintum atque trigesimum egressus annum, causâ evitandæ opinionis, quia videbatur aliena pro suis edere, seu percipiendi Græcorum instituta moresque, quos perinde exprimeret in scriptis; egressus urbe est, neque ampliùs rediit. De morte ejus Volcatius tradit:

Sed ut Afer sex populo edidit comœdias,
Iter hinc in Asiam fecit; navim cùm semel
Conscendit, visus nunquam est: sic vitâ vacat.

Q. Consetius redeuntem è Græciâ periisse in mare dicit, cum centum et octo fabulis conversis è Menandro. Cæteri, mortuum esse in Arcadiæ Stymphalo, sive Leucadiâ, tradunt, Cn. Cornelio Dolabellâ, M. Fulvio Nobiliore consulibus, morbo implicitum, acri dolore ac tædio amissarum fabularum, quas in navi præmiserat, ac simul fabularum, quas novas fecerat. Fuisse dicitur mediocri staturâ, gracili corpore, colore fusco. Reliquit filiam, quæ Equiti Romano nupsit. Item hortulos sex jugerum, viâ Appiâ, ad Martis villam, quò magis miror Porcium scribere:

——— Nil Publius
Scipio profuit, nihil ei Lælius, nil Furius,
Tres per idem qui agitabant nobiles facillimè.
Eorum ille operâ ne domum quidem habuit conductitiam,
Saltem ut esset quò referret obitum domini servulus.

Hunc Afranius quidem omnibus Comicis præfert; scribens in compitalibus:

Terentio non similem dices quempiam.

Volcatius autem non solùm Nævio, et Plauto, et Cæcilio, sed Licinio quoque postponit. Cicero in Limone hactenus laudat:

Tu quoque, qui solus lecto sermone, Terenti,
Conversum expressumque Latinâ voce Menandrum
In medio populi sedatis vocibus effers,
Quidquid come loquens, ac omnia dulcia dicens.

Item C. Cæsar:

Tu quoque tu in summis, ô dimidiate Menander,
Poneris; et meritò, puri sermonis amator:
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hâc despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

Hæc Suetonius Tranquillus: nam duos Terentios poëtas fuisse scribit Metius: quorum alter Fregellanus fuerit Terentius Libo: alter Libertinus Terentius, Afer patriâ, de quo nunc loquimur. Scipionis fabulas edidisse Terentium, Valgius in Actæone ait:

Hæ, quæ vocantur fabulæ, cujus sunt?
Non has, qui jura populis recensens dabat
Honore summo affectus, fecit fabulas?

Duæ ab Apollodoro translatæ esse dicuntur Comico; Phormio et Hecyra: quatuor reliquæ à Menandro: ex quibus magno successu et pretio stetit Eunuchus: Hecyra sæpe exclusa, vix acta est.

TANAQUILLI FABRI NOTULÆ AD VITAM TERENTII.

Ex SUETONIO.] Alii, Ex ÆLIO DONATO, quod falsum. Itaque id mutatum volui.

Dum lasciviam.] Versus lepidissimi sunt, et sanè digni qui iterum et iterum legantur, et amentur diu. Sunt autem illi trochaici tetrametri catalectici, ut bene multi apud Terentium. Iste, profectò, Porcius, horum versuum auctor, homo fuit suavissimi ingenii, et quem Gratiæ nascentem placidè et amanter viderant: sed, malum! ille nobis periit, et tot hodie venena, pestes, et carcinomata poëtarum supersunt. Cæterùm, ne quis existimet *lasciviam* hoc loco id esse quod in sermone nostro sonat; nam *lascivia* hìc quidem nihil aliud significat, quàm lusus liberiores, jocos, convivia, et quæ id genus aliàs tenuiculis hominibus non licent; summis autem viris, qui eleganti ingenio sint præditi, ea et licent, et bene succedunt.

Dum ad Furium se cœnitare, et Lælium pulchrum putat.] Crederes esse Iambicum tetrametrum: at non est. Namque poëta *Furium* fecit dissyllabum per synizesin; etsi nomen illud, tamen, sit trisyllabum, ut ex versibus infrà positis, et Horatio constat:

Furius hibernas canâ nive conspuit Alpes.

Rapi.] Absolutum est, neque ab alio verbo regitur; alioqui contra rationem faceret poëta. *Rapi* autem est, rhedâ aut equo vehi; Horatius, ubi de illo suo itinere agit: Serm. V. lib. I.

Quatuor hinc rapimur viginti et millia rhedis.

Saltem ut esset quò referret obitum domini servulus.] Hic versus elegantiâ suâ exuperat cæteros. Quid enim venustius dixeris, quàm, Emi domum, saltem ut sit locus quò servulus post obitum domini rediens, et fores pulsans suspirabundus et gemens, atque exanimatus, dicat:

Heus, aperite, aperite, aliquis, herus est mortuus:
Nunc cicer, heu!
Nunc periêre et allia,
Pernaque putrida, cæpaque,
Omnia nostris
Ventricellis
Quæ solebant
Esse viatica:
Illa nobis
Cum domino periêre simul, simul.
Heus, properate, aperite, aliquis, herus est mortuus.

Eunuchus quidem bis acta est.] Error. Quî enim? An tantùm bis acta est Terentii Eunuchus? Ego millies arbitror. Lege igitur, ut cuidam visum, bis *die* acta est; quæ præcipua Fabulæ laus, ut cùm manè acta sit, ea in vesperam à spectatoribus efflagitetur.

Propterea summa quoque Titulo adscribitur.] Mutila itaque est Didascalia. Ibi enim nihil tale legitur.

Kalendis Martiis admonitum ab uxore.] Cur Kalendis Martiis? quia eo die regnum matronarum erat. Vide Ovid. in Fastis, et Horatii Oden, cujus initium est:

Martiis cœlebs quid agam Kalendis.

Ad eam dicunt Interpretes quod dici oportuit.

Consularibus ludis.] Conjecit Muretus *Consualibus ludis.* De iis ludis Plutarchus in Romulo, ut et Livius initio historiæ. Sed mihi longè aptius videtur corrigere, *Cerealibus*, qui ludi in Circo celebrabantur magnâ et accuratissimâ pompâ; iisque Ædiles præerant. Adde quòd haudquaquam verisimile sit, fabulas datas non fuisse priùs in ludis istis, quos Romanos vocat Muretus, imò, et contrà facit Livius; at ego scio in Cerealibus ab initio non fuisse comœdias; quia scilicet ludi tristiores erant; sed post secundum bellum Punicum aliquid in iis mutatum fuisse non sine ratione suspicari possis ex veteri historià.

In Limone.] Quid sit Græcè λειμὼν notissimum est, iis certè qui vel Homerum legerint. Ego autem, quantum conjecturâ possum assequi, sic existimo; hic M. Tullii Ciceronis liber nihil aliud continebat nisi Epigrammata in viros claros, quocunque in genere præstantiæ sibi nomen paràssent. Itaque cùm de multis aliis priùs dixisset Cicero, ab his verbis incepit: *Tu quoque.* At Julius Cæsar, qui Ciceroni æmulabatur, idem argumentum aggressus est, sic itaque et ipse incepit: *Tu quoque.* Sunt qui existimant hos versus à Grammaticis confictos olim fuisse: non arbitror; sunt enim nimiùm Latini et nimiùm ingenui. Adde quòd et Ausonius, qui sub Gratiano imperatore floruit, eos imitatione dignatus est in Protreptico ad Nepotem:

Tu quoque, qui Latium lecto sermone, Terenti, &c.

Quod observare decuerat, non autem Latinissimos versus damnare.

Solus lecto sermone.] Id est, qui solus, inter veteres, lecto, terso, venusto, atque eleganti sermone uteris. Quæ laus, ô Musæ! à tali potissimum scriptore:

Ille viam summo surgens affectat Olympo.

Sic alibi idem Cicero dixit: *Nulla femina lectior;* alibi: *lectissimus adolescens.* ô Gratiæ! vos hæc fecistis: at vos pauci noverunt.

Hæ quæ vocantur fabulæ, cujus sunt?] Debet esse trimeter iambëus, qui non est. Scribe:

Hæ, quæ vocantur, fabulæ cuju' sunt?

ex priscâ scribendi consuetudine.

Jura populis recensentibus: sicut olim hìc scriptum, sed ob sensum et metri rationem legendum, *recensens*, ut in quibusdam libris scriptum est. At τὸ RE apud veteres et longum erat et breve.

Libertinus.] Vides *libertum* et *libertinum* pro eodem sumi, quamvis alter ab altero distet uno gradu: Horat. *Namque est ille, pater quod erat meus.* Sed et sic locutus fuerat Plautus; quod, credo, Juris Interpretes annotaverunt.

Sed cùm in iis, quæ superiùs à Suetonio scripta sunt, benè multa reperiantur, quæ exactiorem aliquam disquisitionem requirant: aliquod operæ pretium fore arbitror, si in locum suum ea retraham, quæ à me abhinc aliquot annis scripta sunt de ætate Terentii. Æqui et studiosi Lectores, spero, diligentiæ nostræ favebunt.

DE ÆTATE P. TERENTII.

Decrevi hodiè quærere diligentiùs paulò quàm ab iis factum est quos viderim, certiúsque et clariùs tradere, quænam Terentii ætas fuerit: tum difficultates nonnullas enodare, quæ circa illam oriri solent, quâ ex re aliquid utilitatis ad eos perventurum scio, qui illo scriptore delectantur. Id autem

ut rectè institui, commodéque procedere possit, quatuor sunt, quæ mihi in primis ponenda et stabilienda videantur :

I. Quo anno Urbis conditæ mortuus sit Plautus.

II. Quo anno mortuus sit Scipio Africanus Major.

III. Quo anno natus sit Scipio Æmilianus.

IV. Quo anno natus sit et quo mortuus P. Terentius poëta.

His enim quasi terminis depactis, facilè, utì spero, veritatem indagabimus, et ita undique circumcludemus, ut ne ampliùs effugiat, sed comprehensa teneatur. Nihil autem aptius et magis è re fuerit, quàm diagramma, seu seriem aliquot Consulum ante oculos habere ; en tibi

SERIES CONSULUM.

Anni ab
Urbe cond.

569. Claudius Pulcher, Porcius Licinius.
570. Q. Fabius Labeo, M. Claud. Marcellus.
571. L. Æmil. Paulus, Cn. Bæbius.
572. P. Corn. Lentulus, M. Bæbius.
573. A. Postumius Albinus, C. Calpurnius Piso.
574. Q. Fulv. Flaccus, L. Manlius Acidinus.
575. M. Junius Brutus, A. Manlius Volso.
576. C. Claudius Pulcher, T. Sempronius Gracchus.
577. Q. Petilius Sp., Cn. Corn. Scipio Hispallus.
578. P. Mutius Scævola, M. Æmilius Lepidus II.
579. Sp. Postumius Albinus, M. Mutius Scævola.
580. L. Postumius Albinus, M. Popilius Lænas.
581. C. Popilius Lænas, P. Ælius Ligur.
582. P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus.
583. A. Hostil. Mancinus, A. Atilius Serranus.
584. Q. Martius Philippus II., Q. Servilius Cæpio.
585. L. Æmilius Paulus II., C. Licinius Crassus.
586. Q. Julius Pætus, M. Julius Pennus.
587. C. Sulpicius Gallus, M. Claudius Marcellus.
588. T. Manlius Torquatus, Cn. Octavius.
589. A. Manlius Torquatus, Q. Cassius Longinus.
590. T. Sempronius Gracchus, M. Juventius Talna.
591. P. Cornel. Scipio Nasica, C. Martius Figulus.
592. M. Valerius Messala, Fannius Strabo.
593. L. Anicius Gallus, M. Cornelius Cethegus.
594. Cn. Corn. Dolabella, M. Fulvius Nobilior.
595. M. Æmilius Lepidus, C. Popilius Lænas II.
596. Sex. Jul. Cæsar, L. Aurelius Orestes.
597. L. Corn. Lentulus, C. Martius Figulus II.
598. L. Cornel. Scipio Nasica, M. Cl. Marcellus II.
599. Q. Opimius Nepos, L. Postumius Albinus.
600. Q. Fulvius Nobilior, T. Annius Luscus.
601. M. Claud. Marcellus III., Valer. Flaccus.
602. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus.
603. L. Quintius Flaminius, M. Acilius Balbus.
Sub his Consulibus III. bellum Punicum inchoatur; et anno
604. Scipio Æmil. Carthaginem capit, diruit.

Primùm igitur, quod de Plauti morte positum est, id ex Cicerone in Bruto constat: nam *Plautus*, inquit, *P. Claudio, L. Porcio Coss. mortuus est, Catone Censore*, id est, anno U. conditæ DLXIX. seu CLXXVII. ante Chris-

tum natum. Fallitur itaque Hieronymus, cùm in Chronico Eusebiano scribit, OLYMPIADE CXLV. *Plautus ex Umbriâ Sarsina Romæ moritur.* Dicendum enim fuerit OLYMPIADE CXLIX. Quod an observatum à Scaligero fuerit, nescio.

Scipio autem Major, avus Scipionis Æmiliani, per adoptionem filii scilicet, anno sequenti, id est DLXX. ab Urbe conditâ, fato concessit, utì olim à Polybio scriptum fuerat, et ex eo docet Livius, lib. XXIX. Neque verò aliter sensit Cicero in admirabili libello de Senectute.

At Scipio Minor, seu Æmilianus, qui naturalis Æmilii Pauli filius fuit, adoptatus autem à filio Scipionis Africani prioris, eodem planè anno natus est, quo denatus est Plautus, Urbis conditæ scilicet DLIX.; id quod negaverit nemo, cùm Livius scribat lib. XLIV. *Consulem* (id est, Æmilianum Paulum) *quum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat Africanus, et ipse postea deletâ Carthagine appellatus, naturalis Consulis Pauli, adoptione, Africani nepos. Is septimum decimum tunc annum agens, quod ipsam curam augebat, &c.*

Terentius denique sub Consulatu Cornel. Dolabellæ et Fulvii Nobilioris mortuus est, utì scriptum à Suetonio fuerat, quem Donatus transcripsit. *Cæteri mortuum esse credunt, Cn. Cornelio Dolabellâ, M. Fulvio Nobiliore Coss.* quod in annum Urbis conditæ DXCIV. incidat necesse est. Sed quo anno natus est? hoc enim quæri utile fuerit. Id ita constitui potest: pro certo affirmavit Fenestella, scriptor Antiquitatis Romanæ peritissimus: *Inter finem secundi belli Punici, et initium tertii, natum esse et mortuum Terentium.* Verba hominis sunt apud Suetonium, qui olim de poëtis Latinis scripserat; at secundum bellum Punicum desiit anno Urb. conditæ DLII. Tertium autem inchoatum DCIII. Vides itaque annos XLIX intra quos et natus sit et mortuus. Sed tempus illud à Fenestellâ positum, nec ab initio, nec à fine circumscriptum est; atque adeò, si pauculi anni utrinque demantur, facilè intelligis quàm hæc rectè cum eo congruunt, quod Suetonius observaverat (*Cæteri mortuum esse tradunt Cn. Cornelio Dolabellâ, M. Fulvio Nobiliore Coss.*) Anni enim X aut XI qui à fine secundi et ante finem tertii belli Punici inter utrumque terminum partiendi et distrahendi, rem claram et edissertatam dabunt. Quamobrem natus est Terentius anno urbis Romanæ DLX. id est, novem annis ante mortem Plauti, totidem annis ante ortum Scipionis Æmiliani, undecim autem ante obitum Scipionis Majoris, qui primus Africanus dictus est. Neque verò ultra hoc tempus Consulis Fulvii scripsisse Terentium apparet, cùm postrema omnium fabularum, ADELPHI scilicet, edita fuerit anno urbis DXCIII. L. Anicio Gallo, M. Cornel. Cethego Coss. quo tempore natus erat Terentius annos XXXIV. Hinc itaque est, quòd, ubi de Plauto et Nævio loquitur, eos inter veteres poëtas refert, in Prologo Eunuchi scilicet:

> Quare æquum est vos cognoscere, atque ignoscere,
> Quæ VETERES factitârunt, si faciunt novi.

Neque hoc minùs verum est quod dicam: non potuisse juvari Terentium in Fabulis scribendis à Scipione Majore, cùm circa obitum illius, undecim, non ampliùs, annos natus esset. Sed en tibi fontem erroris, ex quo tot portenta profluxerunt; videlicet, utrumque Scipionem confuderunt, et alterum pro altero sumsêre. Quo enim tempore edidit Adelphos Terentius, jam annos quinque et viginti natus erat Scipio Æmilianus, quo nihil majus habuit imperium Romanum. Verum enim Heroïs illius elogium est [*P. Scipio Æmilianus, vir avitis P. Africani paternisque L. Pauli virtutibus simillimus,* &c. INGENIIQUE AC STUDIORUM EMINENTISSIMUS, *&c.* Paterculus, lib. I.] At, qui talis erat, facilè, ut arbitror, Terentium, si fuisset opus, adjutare potuisset. Huic Paterculi testimonio addas licet quod de curâ L. Pauli

circa educationem institutionemque liberorum, de tot magistris è Græciâ petitis, qui illos in omni artium genere erudirent, à Plutarcho scriptum est: at non transcribam, cùm totum id apud ipsum legere possis. Aliud quoque fuit, unde in errorem inducti homines fuere; nomen Lælii scilicet. At hoc meminisse decuerat, Scipionem Æmilianum Lælii operâ usum quoque fuisse, sed illum Lælium prioris filium intelligi debere. Quid autem, ut ad Æmilianum revertatur oratio, an cuiquam minùs credibile videatur, potuisse illum eâ ætate [xxv an.] Menandreas Fabulas Latinè convertere, quas multi longè minori indole præditi quàm quâ ipse erat, jam clarissima ingenii sui monumenta sæpius ediderunt? An quòd Menandri Fabulæ difficiles erant? Imò nîl facilius, nîl apertius, utì ex latissimis fragmentis constat, quæ passim apud Auctores seu sacros, seu profanos reperias. Sed nunc, ut rem absolvam, libet mihi illa percurrere, quæ ex Suetonio excerpsit Æl. Donatus, aut, quod verum est, qui nobis Donatum mutilârunt. *Hic cum multis nobilibus familiariter vixit, sed maximè cum P. Scipione Africano, et C. Lælio; quibus etiam corporis gratiâ conciliatus existimatur, quod et ipsum Fenestella arguit, contendens utroque majorem natu fuisse.* Hoc dextrâ lævâque falsum est, et fieri nequit. Quâ enim ratione fieri possit, ut Scipione Africano ætate major esset Terentius, cùm tanto tempore post Plauti obitum floruerit, ut eum veterem vocet, utì ostendi superiùs: at Plautus uno tantùm anno ante mortem Scipionis Africani obiit. Quonam etiam pacto congruere hæc possunt cum illis ejusdem Fenestellæ verbis, *inter finem secundi belli Punici et initium tertii natum esse et mortuum Terentium?* Itaque hæc à Fenestellâ scribi non potuerunt; sed videlicet eum Epitomistes non est assecutus: id enim scripserit Fenestella de Scipione Æmiliano; neque aliter sentiebat Nepos, cùm *æquales omnes fuisse tradidit;* quanquam, ut dixi antea, decem aut undecim anni inter ætatem Æmiliani et Terentii intercedunt.

Propterea summa quoque titulo adscribitur.] Titulus hoc loco *Didascaliam* significat. Ergo, ut hodie editur, mutila est.

Si modò in scribendo indiguerit.] Rectè illud, *si modò;* quamvis enim admirabilis quædam puritas germanitasque Latini sermonis in Terentii Fabulis sit, non tamen inde probetur adjutum eum fuisse à summatibus viris, cùm Phædrus Thracii generis servus, qui sub Tiberio vixit, tam purè, tamque Latinè, sine omni tamen adjutoris suspicione scripserit. Quanquam circa Heautontimorumenon Terentii aliquid est, quod me movet tamen: sed id aliàs fortasse agetur.

Non tam Scipione et Lælio uti potuisse, qui tunc adolescentuli fuere.] Et tamen adolescentulus ille annum jam tunc vicesimum agebat. Sed et Sallustius alterius multò adolescentiam produxit; qui pontificatum maximum Caio Cæsari mandatum ait, cùm *adhuc adolescentulus esset.* Quot annos autem natus erat Cæsar? poteras dixisse XXXVI; et id ostendet Manutius, ni credis.

Consetius redeuntem è Græciâ periisse in mari dicit cum CVIII *fabulis conversis è Menandro.*] Gravissimum verò damnum, inquies. Verùm ne lachryma, neque te afflictes, non quòd illæ Fabulæ salvæ sint, sed quia nunquam à Terentio scriptæ fuerunt. Id enim nec vitæ tempus patitur, nec, si vel seculum explêsset Terentius, centum et octo Fabulas è Menandro convertere potuisset, nisi ab Orco Græcus poëta remissus fuisset, qui novas denuo faceret. Nam ex his comœdiis, quæ hodie leguntur, quatuor sunt Menandri; Menander autem, utì ex Suidâ et veteribus magistris constat, CVIII aut ad summum CIX, quanquam alii CV tantùm prodiderunt, scripserat; at ex illis jam quatuor conversæ fuerant à Terentio. Quamobrem bono Consetio ob istam tam insignem munificentiam vides quantum fidei debeatur. Antequam desino, dicendum aliquid arbitror de illo etiam quod multis

persuasum esse video; fieri potuisse ut *secutus sit Scipionem triumphantem Terentius, pileo capiti imposito, omnique deinde vitâ, ut dignum erat, libertatis auctorem coluerit.* Illa verba, quæ Livii sunt, editioni suæ, quæ omnium politissima est et venustissima, præfixit vir clarissimus, cujus nomini parcendum. Sunt autem illa ex Livio lib. xxx. petita, sed quæ in poëtam nostrum haud conveniant: is enim Terentius, de quo agitur, tunc senator erat, ut ex ipsomet Livio constat; deinde prætor, dein legatus quoque P. R. Carthaginem missus est. Adde quòd et nomina diversa utrique; nam poëta dictus est, P. Terentius, ille alter, Quintus Terentius Culleo. Sed Orosius tamen disertè scripsit: *Scipio, jam cognomento Africanus, triumphans, Urbem ingressus est, quem Terentius, qui postea Comicus, ex nobilibus Carthaginensium captivis, pileatus, quod indultæ sibi libertatis insigne fuit, triumphantem post currum secutus est.* Ita, inquam, scripsit Orosius, sed nîl est quod à vero magis alienum sit; neque hoc in Orosio novum. Si Livium diligenter consuluisset, tale quid haud unquam scripsisset. Dein ea fabula, quoquò illam vertas, stare non potest; nam prior Scipio anno Urbis DLII. triumphavit; at cùm ab Æmiliano capta fuit Carthago, poëta noster jam fato functus fuerat, utì superiùs ostendi; sique adhuc in vivis erat, quod contrà est, Romæ tunc florere debuit. Videtur tamen et ei rumori sese credulum præbuisse Quinctilianus Declamatione IX., cui responderi haud necesse est, nam abunde dictum arbitror.

JUDICIA VETERUM DE TERENTIO.

VARRO, Parmenone. NONIUS in Poscere.

IN argumentis Cæcilius poscit palmam; in ethesin Terentius; in sermonibus Plautus.

CICERO de Optimo Genere Oratorum.

In re quod optimum sit quæritur: in hominibus dicitur, quod est. Itaque licet dicere, et Ennium summum Epicum poëtam, si cui ita videtur; et Pacuvium Tragicum; et Cæcilium fortasse Comicum. Unum verò est genus perfecti, à quo qui absunt, genere differunt, ut ab Attio Terentius: sed in eodem non sunt pares.

Et infrá.

Idem et Andriam et Synephebos, nec minùs Terentium et Cæcilium, quàm Menandrum legunt. Quod est igitur eorum in orationibus è Græco conversis fastidium, nullum cùm sit in versibus?

Lib. VII. Epist. 3. ad Attic.

Secutus sum, non dico Cæcilium, 'Manè ut ex portu in Piræeum,' (malus enim auctor Latinitatis est,) sed Terentium: cujus fabellæ, propter elegantiam sermonis, putabantur à C. Lælio scribi, 'Herì aliquot adolescentuli coîmus in Piræeum.'

In Lælio, ex personâ Lælii.

In Andriâ familiaris meus Terentius dixit. Et mox: In obsequio, quoniam Terentiano verbò libenter utor, comitas adsit.

HORATIUS, lib. II. Epist. I. ad Augustum.

Ambigitur quoties, uter utro sit prior; aufert
Pacuvius docti famam senis, Accius alti;
Dicitur Afrani toga convenisse Menandro;
Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi:
Vincere Cæcilius gravitate, Terentius arte;
Hos ediscit, et hos arcto stipata theatro
Spectat Roma frequens.

OVIDIUS, lib. II. Tristium.

Nec liber indicium est animi; sed honesta voluntas
Plurima mulcendis auribus apta refert.

Accius esset atrox: conviva Terentius esset,
Essent pugnaces qui fera bella canunt.

VOLCATIUS SEDIGITUS apud A. GELLIUM, lib. XV. cap. XXIV.

Multos incertos certare hanc rem vidimus,
Palmam Poëtæ Comico cui deferant.
Eum, me judice, errorem dissolvam tibi:
Ut contrà siquis sentiat, nihil sentiat.
Cæcilio palmam statuo de Comico.
Plautus secundus facilè exsuperat cæteros,
Dein Nævius, qui servet pretium, tertiu'st.
Si erit, quod quarto, dabitur Licinio.
Pòst insequi Licinium facio Atilium.
In sexto sequitur hos loco Terentius.
Turpilius septimum, Trabea octavum obtinet,
Nono loco esse facilè facio Luscium.
Decimum addo causâ antiquitatis Ennium.

VELLEIUS PATERCULUS, lib. I.

Dulcesque Latini leporis facetiæ per Cæcilium, Terentiumque et Afranium, sub pari ætate nituerunt.

FAB. QUINCTILIAN. lib. X. cap. i.

In Comœdiâ maximè claudicamus; licèt Varro dicat Musas, Ælii Stolonis sententiâ, Plautino Sermone locuturas fuisse, si Latinè loqui vellent: licèt Cæcilium laudibus ferant: licèt Terentii scripta ad Scipionem Africanum referantur: quæ tamen sunt in hoc genere elegantissima, et plus adhuc habitura gratiæ, si intra versus trimetros stetissent.

Idem Declamat. IX. sive Gladiator.

Terentium, quem inter cæteros captivos, secundo Punico bello, Scipio Africanus vinculis exolverat, memoriæ tradidere majores, insigne receptæ libertatis pileo testantem, in triumpho ducis esse conspectum.

PLINIUS, lib. I. epist. xvi.

Legit mihi nuper epistolas, quas uxoris esse dicebat: Plautum vel Terentium metro solutum legi credidi.

AGELLIUS, lib. VII. cap. xiv.

Vera autem et propria hujusmodi formarum exempla in Latinâ linguâ M. Varro esse dicit, ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium.

Idem lib. XVII. cap. xxi.

Neque magno intervallo postea Q. Ennius, et juxtà Cæcilius et Terentius, ac subinde Pacuvius; et Pacuvio jam sene Accius, clariorque in poëmatis eorum obtrectandis Lucilius fuit.

AUSONIUS in Protreptico ad Nepotem.

Tu quoque qui Latium lecto sermone, Terenti,
Comis et adstricto percurris pulpita socco,
Ad nova vix memorem diverbia coge senectam.

LACTANT. de Falsâ Sap. cap. iv.

Nemo potest de se rectè judicare. Quod nobilis poëta testatur, ita enim comparatam esse hominum naturam, &c.

EUSEBIUS in Chronico.

Ptolemæi VI. id est, Philometoris regno decessit P. Terentius, quo tempore Aristarchus, Homericorum ille versuum censor, floruit.

HIERON. in Chronico, Olymp. 155. ann. 3.

P. Terentius Carthaginensis Comœdiarum scriptor, ob ingenium et formam libertate donatus, in Arcadiâ moritur: qui primùm Andriam, antequam Ædilibus, Cæcilio multùm se miranti legit.

Idem de Optimo Genere Interpretandi.

Terentius Menandrum, Plautus et Cæcilius veteres Comicos interpretati sunt: numquid hærent in verbis? ac non decorem magis et elegantiam in translatione conservant, quàm veritatem interpretationis?

Idem ad Suniam et Fretellam.

Hanc esse regulam boni interpretis, ut idioma alterius linguæ, suæ linguæ exprimat proprietate: quod quidem et Tullium in Protagorâ Platonis, et in Œconomico Xenophontis, et Demosthenis contra Æschinem oratione fecisse convincimus, et Plautum, Terentium, Cæciliumque eruditissimos viros in Græcis Comœdiis transferendis.

Idem ad Paulinum.

Habet unumquodque propositum principes suos. Romani duces imitentur Camillos, Fabricios, Regulos, Scipiones: philosophi proponant sibi Pythagoram, Socratem, Platonem, Aristotelem: poëtæ æmulentur Homerum, Virgilium, Menandrum, Terentium.

Paulus Orosius, lib. IV. cap. xix.

Scipio, jam cognomento Africanus, triumphans urbem ingressus est, quem Terentius, qui postea Comicus, ex nobilibus Carthaginensium captivis pileatus, quod indultæ sibi libertatis insigne fuit, triumphantem post currum secutus est.

Livius, lib. XXX. *non Comicum hunc intelligi, sed ad Terentium Culleonem senatorem Rom. refert, qui pileo capiti imposito, secutus est Scipionem triumphantem: certè de alterutro Quintiliani etiam locus ex Declam.* IX. *intelligendus est.* Lindenbrogius.

Sidonius Apollinar. Carm. XX.

Quid vos eloquii canam Latini,
Arpinas, Patavine, Mantuane,
Et te Comica qui doces, Terenti,
Et te tempore qui satus severo,
Graios, Plaute! sales lepore transis?

Rufinus Grammaticus Antiochensis.

Agnovit metrum, servatque Terentius artem;
Nam prologos trimetro didicit componere versu,
Scenarumque actus primos pede claudit eodem.

Servius in illud, lib. I. Æneid., talibus incusat.

Sciendum est, Terentium, propter solam proprietatem, omnibus Comicis esse præpositum; quibus est, quantum ad cætera spectat, inferior.

Fl. Sosipater Charisius.

Ἤθη, ut ait Varro de Latino sermone, lib. v., nulli alii servare convenit quàm Titinnio et Terentio. Πάθη verò Trabea, inquit, et Attilius et Cæcilius facilè moverant.

Isidor. Origin. lib. I. cap. xxxix.

Fabulas poëtæ quasdam delectandi causâ finxerunt, quasdam ad naturas rerum, nonnullas ad mores hominum interpretati sunt. Delectandi causâ fictas, ut eas quas vulgò dicunt, vel quas Plautus et Terentius composuerunt.

In antiquo Cod. MSS. in Bibliothecâ Regis Gall. multisque aliis MSS.

Natus in excelsis tectis Carthaginis altæ
  Romanis ducibus bellica præda fui.
Descripsi mores hominum, juvenumque, senumque,
  Qualiter et servi decipiant dominos:
Quid meretrix, quid leno dolis confingat avarus,
  Hæc quicunque legit, sic, puto, cautus erit.

Evanthius de Tragœdiâ et Comœdiâ.

Tum personarum leges circa habitum, ætatem, officium, partes agendi,

nemo diligentiùs Terentio custodivit. Quinetiam solus ausus est, cùm in fictis argumentis fidem veritatis assequeretur, etiam contra præscripta Comica, meretrices interdum non malas introducere: quibus tamen, cur bonæ sint, et voluptas per ipsum et caussa non desit. Hæc cùm artificiosissima Terentius fecerit: tum illud est admirandum, quòd et morem retinuit, ut Comœdiam scriberet, et temperavit affectum, ne in Tragœdiam transiliret: quod cum aliis rebus minimè obtentum et à Plauto, et ab Afranio, et Accio, et multis ferè magnis Comicis invenimus. Illud quoque inter Terentianas virtutes mirabile, quòd ejus Fabulæ eo sunt temperamento, ut neque extumescant ad tragicam celsitudinem, neque abjiciantur ad mimicam vilitatem. Adde quòd nihil abstrusum ab eo ponitur; aut quod ab historicis requirendum sit: quod sæpius Plautus facit, et eò est obscurior in pluribus locis. Adde quòd argumenti ac styli ita attentè memor est, ut nusquam non caverit aut curaverit ea, quæ obesse potuerunt: tum quòd media primis atque postremis ita nexuit, ut nihil additum alteri, sed aptum ex se totum et uno corpore videatur esse compositum. Illud quoque mirabile in eo: primò, quòd non ita miscet personas quatuor, ut obscura sit earum distinctio. Et item, quòd nihil ad populum facit actorem, velut ex Tragœdiâ, loqui: quod vitium Plauti frequentissimum est. Illud etiam inter cætera ejus laude dignum videtur, quòd locupletiora argumenta ex duplicibus negotiis delegerit ad scribendum. Nam exceptâ Hecyrâ, in quâ unius Pamphili amor est, cæteræ quinque binos adolescentulos habent.

ANNOTATIONES
J. HEN. BOECLERI
IN JUDICIA VETERUM DE TERENTIO.

In his judiciis quædam ne absurditate quidem carent: quale *Volcatii Sedigiti* pridem doctis visum est. *Elegantia sermonis, et mores*, consensu tribuuntur: etiam *ars et metri diligentia*. In *argumentis* quid valeat subinde videbimus. Diximus autem antea, aliud vulgi, aliud eruditorum de Poëtis judicium esse. Certè, si quis attendat, *Horatii* versus allati, vulgi sententiam, non ipsius, summi sanè Critici, exprimunt. Quid enim ipse admiraretur in principe Comicorum, noluit cuiquam occultum esse. Ipsi eruditi tantum inter se non discrepare videbuntur, si singulos intueamur, quin unius et alterius sententia cæterorum auctoritate obrui queat. De Horatio dictum est: quem non legit, multò minùs Terentianas in eo imitationes observavit, qui ad interpretes sibi hîc eundem existimat. *Servii* auctoritas tanti non est, ut loco rationis esse debeat. Nonne enim multa sunt, quæ eruditionis potiùs, quàm judicii facultatem in eo Grammatico testantur? *Fabius Quintilianus* pleno laudat ore Terentium, nisi quod incautè de trimetris addit: refutatus meritò à *Georgio Fabricio*. Cæterùm, qui paucissimos accuratæ criticæ successu omni ævo præstitisse, ignorat: illum pleraque interioris doctrinæ mysteria fugiant necesse est. Non sufficit eruditio, quæ confidentiam persæpe generat; ut plùs satis prompti sint, ad pronunciandum, qui auctoris genium nondum perdidicerunt: ne dicam de pervulgatis opinionibus, quæ haud raró eximias quoque mentes devertunt: cùm præsertim, quod probè notandum, de novâ comœdiâ judicaturis, respectus veteris subinde obstaret, animumque diversè traheret. Dicam iterum: Accedat vir ingenio et doctrinâ præstantissimus, ad ferendam paulò explicatiùs de magno aliquo et perfecto ex Veteribus Poëtâ sententiam: nisi iterum iterumque relegerit, nisi cogitaverit subtilissimè, ac exegerit singula attentissimè, facilè lineâ excidet. Documenta nolumus jam nisi ex proximo petere. Sicut acerrimi

vir ingenii *Franciscus Guietus* nuper admodum, rectissimè et felicissimè amplexus Afranii sententiam, *omnes omnium Comicorum in uno Terentio eminere virtutes*, judicavit: ita superiore sæculo, nollemus summo viro, et quod caput rei est, κριτικωτάτῳ, *Julio Scaligero*, ea de nostro poëtâ excidisse, quæ nullo modo defendi, ac ne tolerari quidem possunt.

Illud quidem libenter sumimus, quod de judicio populi fatetur; quo etiamsi superatum esse legam à Philemone Menandrum, nondum tamen ideo Menandro major est Philemon. Debet enim, ni fallor, eruditis idem licere, quod populo: ut hic quidem pro suo captu, illo pro ingenio et doctrinâ sententiam ferant. At enim populi judicio hîc standum est: populo dabantur fabulæ; et is *non ad discendam sermonis puritatem eò confluebat, sed ad animum risu ac jocis relaxandum*: quæ *Scaligeri* verba sunt. Sed περιεργία populi non tollit artium instituta. Quando in foro reus accusatur ac defenditur, Populus non confluit ad discendam sermonis elegantiam: neque propterea non laudabitur Orator, qui ei studet. Confluxerit populus ad oblectandum animum visu et auditu rerum ridicularum: huic desiderio explendo, nemo opinor Poëtæ fabulam scripserit: histrione enim quàm Poëtâ dignior hæc opera esset. Poëtæ institutum ad philosophiam spectat: atque in Comœdiâ hoc ipsum agit, ut, dum putat populus ludicram rem geri, amore virtutum, odio vitiorum, quæque his affinia sunt, et ad emendandos mores pertinent, imbuatur. Rudioribus itaque temporibus, rudiùs hoc solebat fieri: animisque nec compositis nec excultis aliquid indulgendum erat. Accedente quodam cultu, ut in omnibus civitatibus ac inconditis moribus ad gradus quosdam disciplinæ proceditur, temperandum erat quicquid nimium videbatur, invitatis et placidè traductis ad rectiora animis: ut voluptatem non jam ex solo risu, quod imperitissimorum est, sed ex consuetudine vitæ fortunæque humanæ, eleganti rerum textu ac consecutione per imitationem expressâ, sibi petendam judicarent. Quam ipsam rem cùm Comœdia nova sibi proposuisset, aliorum industriâ sanè profecerit; certè solius Terentii ingenio ad fastigium ascendit. Si igitur Volcatius Sedigitus de Comicis judicium ferre voluit, cur tam diversa miscuit? Cur Plautum et alios ideo prætulit, quòd plus de antiquæ Comœdiæ genio referrent? Cur populo, etiam cultiori sæculo haud ægrè ad solutiora respicient, adulatus potiùs, quàm poëseos instituto, et doctrinæ legibus obsecutus est? Sed mittamus Sedigitum: qui tamen errandi Scaligero auctor fuit, nam ut ejus judicium defenderet, suo non bene usus est. Quis enim porrò ferat ista? *At res putentur ipsæ, profectò languidiores erunt Terentianæ*: quàm apud Plautum scilicet aliosque. Quis demum ille languor? si omnia excutias, hoc dicendum fuerit: quæ res in Comœdiâ ita exhibentur, ut minùs captetur risus, neque jocis et facetiis omnia impleantur, illæ languidiores sunt. Nunquam tulisset ille princeps Criticorum æquo animo, si quisquam alius pronunciâsset languidiorem esse Poësin, ubi retinetur quod est difficillimum, sed Poëtâ accurato dignum, ex hilaritate modus. Quid? quòd urbanitatis eruditæ ac festivitatis artificio nemini cedit Terentius. Tantum obest rationi auctoritas, cui te semel permiseris. Et excogitandum tamen aliquid fuit, ne sine ratione videretur disputari. *Quando* (inquit Scaliger) *res eò perducta est, ut nos in linguâ patriâ, hoc est, Latinâ, simus peregrini, quam ex nitidissimi cujusque authoris operibus emendicatam, ad ea, quæ sentimus, applicaremus; atque in eâ Terentianæ munditiæ potiores essent salibus Plautinis: quantum propter animi voluptatem tribuerunt Plauto prisci, tantum ætas nostra, ob linguæ Latinæ cultum, Terentio. Ille igitur illorum secundâ fortunâ commendatus: hic nostrâ miseriâ magnus factus est. Nam equidem Plautum ut Comicum, Terentium ut loquutorem admirabor.* Si miseria junioris ævi caussam dedit ἁμαρτήματι κριτικῷ, quid ergo ante tot sæcula *Horatium* movit, ut stultitiæ postularet

eos, qui sales Plautinos ad urbanitatem et leporem referrent? ut non phrasin magis Terentii, quàm sales et lepores tanto studio consectaretur? At unus et item alter ob solum linguæ Latinæ nitorem nuper tantum Terentio tribuit. Nescio, quinam illi fuerint: omnium minimè decebat Scaligerum in eo numero esse: qui, si tantâ intentione animi tractâsset Terentium, quantâ Virgilium, non minùs perfectum in suo opere illum per omnia judicâsset. Sunt autem, ut omnibus patet, inter eruditos non pauci, et fuerunt, qui orationem Terentii meritò quidem adamârunt, longè plura autem, id est, omnia ea, quibus opera hujusmodi commendantur, in eo admirati sunt: nec ut *locutoris*, (absit verborum vilitas, ubi plus quàm verba spectantur,) sed ut Comici et Philosophi exacti hoc exemplar sibi proposuerunt. Enimvero, qui præter stilum nihil in Terentio amare didicit, eum à Musis et Gratiis cùm maximè alienum esse, nemo abnuat. Sed hæc hactenus ad *Jul. Scalig. Poët.* lib. III. cap. xcvi. et VI. cap. ii.

LOCA MENANDRI ET APOLLODORI,

QUÆ TERENTIUS LATINE EST INTERPRETATUS.

SCHREVELIUS LECTORI.

SUBJECIT editioni Terentianæ à se recensitæ Nobilissimus ac celeberrimus *Dan. Heinsius* loca aliquot Menandri, quæ Terentius Latinè est imitatus, ex collectione *Andreæ Schotti:* nos iis alia ex eodem Menandro adjunximus, atque insuper ex Apollodoro, quòd illos duos propriè imitatus fuerit atque expresserit Poëta, quod ex Comœdiarum ejus *ἐπιγραφαῖς* est manifestum. Ea autem nobis suppeditârunt, partim excerpta *Grotiana* ex Tragœdiis et Comœdiis Græcis, partim quædam Terentii editio à *Martino Haineccio* procurata, partim doctorum in Terentium Commentaria.

ANDRIA. ACTUS I. SCENA I.

FECI è servo ut esses libertus mihi. *Versus Menandri legitur etiam in Elenchis:*

Ἐγώ σε δοῦλον ὄντ' ἔθηκ' ἐλεύθερον.
Ego te, quum servus esses, liberum feci.

Mala mens, malus animus. *Videtur Terentius allusisse ad illud Menandri:*

Γνωμῆς γὰρ ἐσθλῆς ἔργα χρηστὰ γίγνεται.
Bonæ mentis bona sunt opera.

ACTUS I. SCENA II.

Nihil me fallis. *Menandri apud Donatum:*

Νῦν δὲ οὐδὲν λέληθάς με ἄν.
Neque tu nunc me clam es.

ACTUS II. SCENA II.

Olera et pisciculos. *Menandri verba è Perinthiâ huc pertinentia, quæ ab Athenæo,* lib. VII. *Deipnosophist. referuntur.*

Τὸ παιδίον δ' εἰσῆλθεν ἑψητοὺς φέρον.
Intravit puer minutos pisciculos ferens.

ACTUS III. SCENA II.

Nunc primùm fac istæc ut lavet. *Menander:*

Λούσατε αὐτὴν τάχιστα.
Lavate illam actutum.

ACTUS III. SCENA III.

Amantium iræ. *Expressit Terentius illud Menandri, et explicat Victorius Var. lect.* lib. IV. c. xiv.

Ὀργὴ φιλούντων ὀλίγον ἰσχύει χρόνον.
Amantium iræ exiguo durant tempore.

ACTUS IV. SCENA IV.

Mirum verò, impudenter mulier si facit meretrix. *Menander :*

Οὐδέ ποθ' ἑταίρα τοῦ καλοῦ πεφρόντικε.
Meretrix pudorem pensi nunquam habet.

ACTUS V. SCENA IV.

Sycophanta. *Menander* Γεωργῷ.

Καὶ συκοφάντης εὐθὺς, ὁ τὸ τριβώνιον
Ἔχων καλεῖται, κἂν ἀδικούμενος τύχῃ.
Cui vestis squalida, sycophanta dicitur
Statim, quamvis patiatur ipse injuriam.

Sic est hic. *Menander :*

Οὗτος αὐτός ἐστιν.

EUNUCH. PROLOG.

Responsum non dictum esse, quia læsit priús. *Hic versus congruit senario, ex Menandri Olynthiâ :*

Ὡς οὐχ ὑπάρχων, ἀλλὰ τιμωρούμενος.
Ut qui non prior incipiam, sed me vindicem.

ACTUS I. SCENA I.

Sed ipsa egreditur. *Menander in prologo fabulæ, Thaïs inscriptæ, elegantissimis verbis ejus* ἦθος *expressit, quos Plutarchus, in commentario De audiendis Poëtis, refert hoc modo :*

Ἐμοὶ μὲν οὖν ἄειδε τοιαύτην θεὰ,
Θρασεῖαν, ὡραίαν δὲ, καὶ πιθανὴν ἅμα,
Ἀδικοῦσαν, ἀποκλείουσαν, αἰτοῦσαν πυκνὰ,
Μηδενὸς ἐρῶσαν, προσποιουμένην δ' ἀεί.
Nunc illam talem cane, quod te veneror, dea,
Ferocem, sed pulchellam, et illecebriloquam ;
Injustificam, clusiforem, poscinummiam ;
Et neminamantem, semper simulantem tamen.

ACTUS II. SCENA II.

Is quæstus. *Menander :*

Πράττει δ' ὁ κόλαξ ἄριστα πάντων.
Cum adulatore agitur nunc omnium optimé.

Nec sursum. *Menandro est,* στρέφεσθαι ἄνω, κάτω. *Sic enim :*

Ὤμην ἐγὼ τοὺς πλουσίους, ὦ Φανία,
Οἷς μὴ τὸ δανείζεσθαι πρόσεστιν, οὐ στένειν
Τὰς νύκτας, οὐδὲ στρεφομένους ἄνω κάτω,
Οἴμοι λέγειν.
Putabam ego, divites, ô Phania !
Quibus nulla fœnore accipiendi necessitas incumbit, neque gemere
Noctu, neque sursum deorsum versando sese
Ejulare.——

Versus hi ita rectè leguntur in Plutarchi libellis, non modò impressis, verùm etiam MSS. duobus, περὶ εὐθυμίας. *Nam apud Stobæum cap.* XCV. *mendosè est,* στρεφομένους ἂν νύκτα.

ACTUS II. SCENA III.

Liquet mihi dejerare. *Menander :*

Ὅρκον δὲ φεῦγε, κἂν δικαίως ὀμνύῃς.
Jusjurandum devitato, etiam quum justè jurare poteris.

ACTUS III. SCENA I.

Nunquam tibi dixi. *Menander :*

Ἔχω δ' ἐπίκληρον Λαμίαν οὐκ εἴρηκά σοι;
Est mihi Lamia; quæ nullos cohæredes habet; nonne dixi tibi ?

ACTUS III. SCENA II.

Tacent ; satis laudant. *Menander :*

—Κἂν ὅλως μηθὲν λαλεῖ,
Διὰ τοῦ σιωπᾶν, πλεῖστα περὶ αὐτῆς λέγει.
Eo ipso dum planè nil loquitur, tacendo quamplurima de se ipsa dicit.

ACTUS IV. SCENA IV.

Hic est vietus, vetus, veternosus senex, colore mustellino. *Voluit exprimere locum Menandri :*

Οὗτός ἐστι γαλιώτης γέρων.
Hic est mustella senex.

ACTUS V. SCENA VI.

Sed tu quod cavere possis. *Translata à Menandro sententia, cujus hi citantur à Stobæo senarii :*

Εὐήθειά μοι φαίνεται δηλουμένη,
Τὸ νοεῖν μὲν ὅσα δεῖ, μὴ φυλάττεσθαι δ' ἃ δεῖ.
Manifesta mihi videtur hæc esse fatuitas,
Assequi quid fieri oporteat, neque facere tamen.

ACTUS V. SCENA IX.

Quod vis donum, præmium. *Menander :*

Εὖξαι τὶ βούλει, πάντα σοι γενήσεται.
Elige quod optes, optata feres omnia.

HEAUTONTIMOR. ACTUS I. SCENA II.

Illum insimulat durum. *Menander :*

Σκληρὸν πρὸς υἱὸν ἐν τῷ νουθετεῖν.
Quòd in increpando erga filium sit sævus.

Periculum ex aliis. *Huc pertinet illud Menandri :*

Βλέπων πεπαίδευμ' εἰς τὰ τῶν ἄλλων κακά.
Mala intuens aliorum doctus ego fui.

ACTUS II. SCENA III.

Occasio, locus, &c. *Menander :*

Μικρὰ πρόφασίς ἐστι τοῦ πρᾶξαι κακῶς.
Ad pravè agendum, parva satis occasio est.

ACTUS II. SCENA III.

Texentem telam studiosè, &c. *Menand. apud P. Victor. lib.* IX. *cap.* XV. *Var. Lect.*

Ἐξ ἱσταρίου γὰρ ἐκρέματο φιλοπόνως πάνυ.
Animum à telâ suspensum omnino studiosè occupabat.

Una ancillula erat, &c. *Menand. apud Politianum :*

Καὶ θεραπαινὶς ἦν μία, αὕτη
Συνύφαινε ῥυπαρῶς διακειμένη·
Et una ancillula erat ;
Hæc sordidi animi plena, texturam unà faciebat.

Facinus magnum et memorabile. *Menander :*

Μέγα καὶ περιβόητον ἔργον.

In aurem utramvis ut dormias. *Menander Plautio :*

Ἐπ' ἀμφότεραν, ἵν' ἐπίκληρος ᾖ, μέλλειν καθευδήσειν.
In aurem utramque, quandoquidem dotata est, cubet.

In eum jam res rediit locum, ut sit necesse. *Menander :*

Τρία γάρ ἐστι, δέσποτα, δι' ὧν ἅπαντα γίγνεται,
Ἢ κατὰ νόμους, ἢ ταῖς ἀνάγκαις, ἤγε τρίτον, ἔθει τινί.
Ad res gerendas his tribus compellimur,
Necessitate, lege, consuetudine.

ACTUS II. SCENA IV.

Formæ mores consimiles sient. *Menander apud Stobæum :*

Ὅταν φύσει τὸ κάλλος ἐπικοσμεῖ τρόπος
Χρηστὸς, διπλασίως προσιὼν ἁλίσκεται.
Quando mores faciles naturali formæ ornatum adferunt, ventitans dupliciter capitur.

Nos quoque senes est æquum senibus obsequi. *Menander :*

Γέρων γέροντι γλῶσσαν ἡδίστην ἔχει·
Παῖς παιδὶ, καὶ γυναικὶ πρόσφορον γυνή·
Νοσῶν τ' ἀνὴρ νοσοῦντι, καὶ δυσπραξίᾳ
Ληφθεὶς ἐπῳδός ἐστι τῷ πειρωμένῳ.

Seni senilis lingua jucundissima :
Puerque puero, et apta mulieri mulier :
Et æger ægro : pressus infortunio
Lenimen est homini malis exercito.

Aliena meliùs ut videant. *In hanc sententiam Menander :*

Οὐδεὶς ἐπ' αὐτοῦ τὰ κακὰ συνορᾷ, Πάμφιλε,
Σαφῶς, ἑτέρου δ' ἀσχημονοῦντος ὄψεται.
Apertè sua mala nemo videt, ô Pamphile,
Sed alterius peccatum conspicabitur.

ACTUS IV. SCENA II.

Nihil tam difficile quin quærendo. *Menander apud Stobæum,* λόγῳ κ. :

Ἁλωτὰ γίνεται ἐπιμελείᾳ, καὶ πόνῳ ἅπαντα.
Omnia queunt laboribus et industriâ comprehendi.

ACTUS IV. SCENA V.

Jus summum, summa injuria. *Menander apud Stobæum,* μϐ. :

—ὁ δ' ὁρῶν τοὺς νόμους
Λίαν ἀκριβῶς, συκοφάντης φαίνεται.
—qui leges intuetur optimas
Nimis accuratè, ille sycophanta prorsus est.

ACTUS V. SCENA I.

Argentum ut dares. *Expressit hunc Menandri versiculum :*

Λουτρὸν, θεραπαίνας, καὶ ἀργυρώματα.
Balneas, ancillas, et pecunias.

ACTUS V. SCENA II.

Modò liceat vivere, est spes. *Apollodorus :*

Οὐδέ ποτ' ἀθυμεῖν, τὸν κακῶς πράσσοντα δεῖ
Ἄνδρα, τὰ βελτίω δὲ προσδοκᾷν ἀεί.
In miseriis nullis labescere convenit,
Meliora sed sperare semper adfore.

ACTUS V. SCENA V.

Quid istuc? video non licere, ut cœperam, hoc pertendere. *Menander :*

Ὁ σκληρότατος πρὸς υἱὸν ἐν τῷ νουθετεῖν,
Τοῖς μὲν λόγοις πικρός ἐστι, τοῖς δ' ἔργοις πατήρ.
Valdè in monendo si quis asper filio,
Verbis acerbus est quidem : sed re, pater.

Sic idem *Menander :*

Πρὸς υἱὸν ὀργὴν οὐκ ἔχει χρηστὸς πατήρ.
Boni parentis ira nulla in filium.

———Rufamne illam virginem,
Cæsiam, sparso ore, adunco naso? non possum, pater. *Menander :*

Δύ' ἐσθ' ἃ κρῖναι τὸν γαμεῖν μέλλοντα δεῖ,
Ἤτοι προσηνῆ ὄψιν, ἢ χρηστὸν τρόπον.
Τὴν ὁμόνοιαν γὰρ τὴν πρὸς ἀλλήλους ποιεῖ.
In nuptiis spectare res decet duas,
Amabilem aut speciem oris, aut mores probos.
Concordiam nam continent hæc mutuam.

Formam cum probis moribus conjungit hoc versiculo idem *Menander*.

Ὡς ἡδὺ τὸ κάλλος ὅταν ἔχῃ νοῦν σώφρονα.
Quàm grata forma est cui comes modesta mens!

ADELPHIS. ACTUS I. SCENA I.

Et, quod fortunatum isti putant, Uxorem nunquam habui. *Menander :*

Ὦ μακάριόν με! γυναῖκα οὐ λαμβάνω.
O me beatum, qui uxorem habere nolo!

ACTUS I. SCENA II.

Quem neque pudet quidquam, nec metuit quemquam. *Menander apud Priscian. lib.* VIII. :

῞Ος δ' οὔτ' ἐρυθριᾷν οἶδεν, οὐδὲ δεδιέναι,
Τὰ πρῶτα πάσης τῆς ἀναιδείας ἔχει.
Ille verò, qui nec erubescere novit, neque metuere,
Universæ impudentiæ primas tenet.

Homine imperito nunquam quicquam injustius. *Menander :*

Οὐκ ἔστ' ἄνοιαν οὐδὲν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ,
Τολμηρότερον.
Nihil imperito videtur esse audacius.

ACTUS II. SCENA I.

Minimè miror, qui insanire occipiunt ex injuriâ. *Menander :*

Οἴμοι! τὸ γὰρ ἄφνω δυστυχεῖν μανίαν ποιεῖ.
Hei mihi, ut repentinum infortunium insaniam parit!

ACTUS II. SCENA III.

Fratrem homini nemini esse. *Menander.*

Ὡς ἡδὺ γ' ἐν ἀδελφοῖς ἐστιν ὁμονοίας ἔρως.
Quàm jucundus est inter fratres concordiæ amor!

ACTUS III. SCENA II.

Quid credas jam? aut cui credas? *Menander :*

Μὴ πάντα πείρῳ πᾶσι πιστεύειν ἀεί.
Credenda cunctis esse cuncta ne puta.

ACTUS III. SCENA IV.

Quod vos vis cogit, &c. *Vide locum Menandri, quem hîc et suprà expressit in Heautontim. Act.* II. *Scen.* III.

ACTUS IV. SCENA V.

Tacet. *Menander :*

Πολλοῖς ἀπόκρισις ἡ σιωπὴ τυγχάνει.
Apud multos silentium loco responsionis est.

Erubuit, salva res est. *Menander :*

Ἐρυθριῶν πᾶς χρηστὸς εἶναί μοι δοκεῖ.
Qui erubuit, esse mihi videtur vir bonus.

An sedere oportuit domi virginem tam grandem? *Menander :*

Θυγάτηρ ἐπίγαμος, κἂν ὅλως μηδὲν λαλῇ,
Διὰ τοῦ σιωπᾷν πλεῖστα περὶ αὐτῆς λέγει.
Filia nubilis, etsi planè nihil loquatur,
Ipso tamen silentio plurimum de se prædicat.

Menses abierunt decem. *Menander Plotio :*

Γυνὴ κυεῖ δεκάμηνος.
Mulier, postquam concepit, mensem agit decimum.

Dormienti confecturos Deos. *Menander :*

Αὐτόματα γὰρ τὰ πράγματ' ἐστὶ τὸ συμφέρον,
Ῥεῖ κἂν καθευδήσῃ, πάλιν τἀναντία.
Sponte suâ nam res ad usum manant; sed et, dum quis dormit, rursum contrariæ.

ACTUS V. SCENA III.

Communia esse amicorum inter se omnia. *Menander in Adelphis, Erasmo citante :*

Τὰ τῶν φίλων κοίν', οὐ μόνον τὰ χρήματα,
Καὶ νοῦ δὲ καὶ φρονήσεως κοινωνία.
Communia amicos inter, non pecuniæ
Tantùm, sed et mens pariter et prudentia.

ACTUS V. SCENA IV.

Duxi uxorem. *Huc spectat illud Menandri apud Stobæum :*

Τὸ γυναῖκ' ἔχειν, εἶναί τε παίδων, Παρμένων,
Πατέρα, μερίμνας τῷ βίῳ πολλὰς φέρει.
Uxorem habere, liberorum, Parmeno,
Patrem esse, curas multas in vitam invehit.

Et :

Τὸ γενέσθαι πατέρα παίδων, ἦν λύπη, φόβος, φροντίς.
Liberorum patrem esse factum: mœror fuit, formido, et anxietas.

HECYRA.* ACTUS II. SCENA I.

Neque declinatam quicquam ab aliarum ingenio ullam reperias. *Menander :*

Γυνὴ γυναικὸς πώποτ' οὐδὲν διαφέρει.
A fœminâ nil fœmina unquam discrepat.

Postmodum rescisces. *Menander :*

Ταῦθ' ὕστερον λαβοῖς ἂν ἡμαρτημένα.
Quænam sint commissa, hæc tu postmodum resciscės.

ACTUS III. SCENA III.

Omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus. *Apollodorus :*

Οὕτω, ἕκαστος διὰ τὰ πράγματα σεμνὸς ἦν καὶ ταπεινός.
Ita quisque, ut res dant sese, et gravis, et humilis esse solet.

ACTUS III. SCENA V.

Salvum atque validum. *Menander :*

Εὐτυχοῦντα καὶ σεσωσμένον.
Fortunatum salvumque.

ACTUS IV. SCENA II.

Ut ne cui meæ longinquitas ætatis obstet, mortemve exspectet meam : *Menander :*

Πικρόν ἐστι θρέμμα γέρων ἐν οἰκίᾳ μένων.
Amarulentus est alumnus senex domi manens.

ACTUS IV. SCENA IV.

Amaræ mulieres sunt. *Menander apud Stobæum :*

Φύσει γυνὴ δυσάνιόν ἐστι καὶ πικρόν.
Naturâ mala mulier atque effrænis est.

ACTUS V. SCENA III.

Abhinc menses decem feré. *Vide dictum Menandri, Adelph. Act.* IV. *Scen.* V.

PHORMIONE. ACTUS I. SCENA II.

Quod fors fert, feremus æquo animo. *Menander :*

Ἐνεγκ' ἀτυχίαν καὶ βλάβην εὐσχημόνως.
Fortunam adversam, dispendiumque, decenter ferto.

Isthuc viri est officium. *Menander :*

Τοῦτ' ἐστὶν ἀνδρός.
Hoc viri est.

ACTUS I. SCENA IV.

Fortes fortuna adjuvat. *Menander apud Stobæum*

Τόλμῃ δικαίᾳ καὶ θεὸς συλλαμβάνει.
Audaciam justam vel adjuvat Deus.

ACTUS II. SCENA II.

Injuriam audisti. *Menander in Misogyno :*

—ὄμνυμί σοι τὸν ἥλιον
Ἦ μὴν πονήσειν σοι γραφὴν κακώσεως.
—juro Solem tibi,
Injuriarum me tibi scripturum dicam.

Cum Ratione.] Rationem, *quod est in Palatino codice, magis placet. Nam ita quoque citat Victor. lib.* V. *c.* XX. *ubi inter alios versus Menandri hunc adducit :*

Τὸ γὰρ τρέφον με, τοῦτ' ἐγὼ κρίνω θεόν.
Nam quod me alit, id ego planè judico Deum.

ACTUS III. SCENA III.

Solus amico amicus. *Apollodorus :*

Μόνος γε ἐπίσταται φιλεῖν τοὺς φίλους.
Ut qui solus amicos amare didicit.

ACTUS IV. SCENA I.

Senectus ipsa morbus. *Apollodorus:*

Τὸ γῆράς ἐστιν αὐτὸ νόσημα.

Ego meorum solus sum meus. *Apollodorus:*

Ἐγὼ γὰρ εἶμι μόνος τῶν ἐμῶν ἐμός.

ACTUS IV. SCENA IV.

Dicis quod mali est, &c. *Menander:*

Λέγεις ἀεὶ τὸ λυποῦν,
Μηδὲν ἀντιπαρατιθεὶς τῶν προσλεγομένων.

Semper, quod mœrorem affert, narras, nihil eorum addens quod ex adversùm alloquiis sit idoneum.

EVANTHIUS
DE TRAGŒDIA ET COMŒDIA.

Quæ hîc de Tragœdiâ et Comœdiâ referuntur, ea non, ut alii, ex Cornuto, *vel* Aspero *desumpta, sed ex* Evanthii *commentario in* Terentium *selecta esse arbitror. Ejusceque rei evidentissimum argumentum est, quòd sub hujus eruditissimi Grammatici nomine (quem iisdem cum Donato temporibus, hoc est, Olymp. 285, regnante* Constantio *fil.* Constantini, *C. P. floruisse notat* Hieronymus) *hæc verba adferat* Rufinus *Antiochensis Grammaticus lib. de metris Terentianis:* Concinna argumento, consuetudine congrua, utilis sententiis, grata salibus, apta metro. *Et postea sic:* Veteres etsi usi ipsi quoque metris, &c. *Quæ ipsissima in hisce prolegomenis nunc leguntur.* Lindenbrogius.

Initium Tragœdiæ et Comœdiæ à rebus divinis est inchoatum: quibus pro fructibus vota solventes operabantur antiqui. Nam incensis jam altaribus, et admoto hirco, id genus carminis, quod sacer chorus reddebat Libero patri, Tragœdia dicebatur, ἀπὸ τοῦ τράγου καὶ τῆς ᾠδῆς, hoc est, ab hirco, hoste vinearum, et à cantilenâ. Ejus ipsius rei apud *Virgilium* plena fit mentio: vel quòd hirco donabatur ejus carminis Poëta; vel quòd uter ejus musti plenus solenne præmium cantoribus fuerat; vel quòd ora sua fæcibus perlinebant scenici, ante usum personarum ab *Æschylo* repertum. Fæces enim dicuntur Græcè τρύγες. Et his quidem causis Tragœdiæ nomen est inventum. At verò nondum coactis in urbem Atheniensibus, cùm Apollini Nomio, vel ΑΓΥΑΘῷ id est, pastorum vicinorumque præsidi Deo, constructis aris in honorem divinæ rei circum Atticæ vicos, villas, pagos, et compita, festum carmen solenniter cantarent: orta est Comœdia ἀπὸ τῶν κωμῶν καὶ τῆς ᾠδῆς composito nomine, vel ἀπὸ τοῦ κωμάζειν καὶ ᾄδειν, q. e. commessatum ire cantantes; quod à Poëtis solenni die, vel amatoriè lascivientibus choris comicis, non absurdum est. Itaque ut rerum, ita etiam temporum ipso cœpto ordine, Tragœdia primò prolata esse cognoscitur. Nam ut ab incultis et feris moribus paulatim perventum est ad mansuetudinem, urbesque sunt conditæ, et vita mitior atque otiosior processit: ita res Tragicæ longè ante Comicas inventæ. Quamvis autem retro prisca volventibus reperiatur *Thespis* Tragœdiæ primus inventor: et Comœdiæ veteris pater *Eupolis* cum *Cratino, Aristophaneque* esse dicatur: *Homerus* tamen, qui ferè omnis Poëticæ largissimus fons est, etiam his carminibus exempla præbuit, et velut quâdam suorum operum lege præscripsit: Qui Iliadem instar Tragœdiæ, Odysseam ad imaginem Comœdiæ, fecisse monstratur. Nam post illius tale tantumque documentum, ab ingeniosissimis imitatoribus et digesta sunt in ordinem, et divisa ea, quæ etiam tum temere scribebantur adhuc impolita, atque in ipsis rudimentis haudquaquam, ut postea facta sunt, decora atque levia. At nos ea, quæ propriè de Tragœdiâ dicenda sunt, titulo propositi operis instantes, in alia tempora differamus: et de his fabulis jam loquamur, quas *Terentius* imitatus est. Postquam demon-

strandæ originis causâ de utriusque generis initio diximus: quod necesse est, jam dicemus.

Comœdia ferè vetus, ut ipsa quoque olim Tragœdia, simplex carmen (quemadmodum jam diximus) fuit: quod chorus circa aras fumantes nunc spatiatus, nunc consistens, nunc revolvens gyros, cum tibicine concinebat. Sed primò una persona substituta est cantoribus, quæ respondens alternis choro, locupletavit variavitque rem musicam; tum altera; tum tertia; et ad postremum, crescente numero, per authores diversos, personæ, pallæ, cothurni, socci, et cæteri ornatus atque insignia scenicorum reperta: et ad hoc unicuique suus habitus, et ad ultimum, qui primarum partium, qui secundarum, et tertiarum, qui quartarum, atque quintarum, actores essent, distributa et divisa quinquepartito tota est fabula; quæ tamen in ipsis ortûs sui velut quibusdam incunabulis, et vix dum incipiens, κωμῳδία ἐτεώνιος καὶ ἀρχαία dicta est: ἀρχαία idcirco, quia est de nobis parum cognitis vitiis: ἐτεώνιος autem, quia inest in eâ velut historica fides veræ narrationis, et denominatio omnium, de quibus liberè describebatur. Etenim per priscos Poëtas, non ut nunc, penitus ficta argumenta, sed res gestæ à civibus palàm cum eorum sæpe, qui gesserant, nomine decantabantur. Ideo ipsa suo tempore moribus multum profuit civitatis: cùm unusquisque caveret, culpâ ne spectaculo cæteris esset, et domestico probro. Sed cùm Poëtæ abuti licentiùs stylo, et passim lædere ex libidine cœpissent plures bonos, ne quisquam in alterum carmen infame proponeret lege latâ siluere. Et hinc deinde aliud genus fabulæ, id est, Satyra, sumpsit exordium: quæ à satyris, quos illotos semper ac petulantes Deos scimus esse, vocitata est: etsi aliunde nomen traxisse pravè putant alii. Hæc, quæ Satyra dicitur, ejusmodi fuit, ut in eâ; quamvis duro et veluti agresti joco, de vitiis civium tamen sine ullo proprii nominis titulo carmen esset. Quod item genus Comœdiæ multis obfuit Poëtis, cùm in suspicionem potentibus civibus venissent, illorum facta descripsisse in pejus, ac deformâsse genus stylo carminis: quod primò *Lucilius* novo conscripsit modo, ut Poësin inde faceret, id est, unius carminis plures libros. Hoc igitur, quo suprà diximus, modo coacti omittere satyram, aliud genus carminis, τὴν νέαν κωμῳδίαν, hoc est, novam comœdiam reperere Poëtæ, quæ argumento communi magis, et generaliter ad omnes homines, qui mediocribus fortunis agunt, pertineret, et minus amaritudinis spectatoribus et eâdem operâ multum delectationis afferret; concinna argumento, consuetudine congrua, utilis sententiis, grata salibus, apta metro. Ut igitur superiores illæ suis quæque celebrantur authoribus; ita hæc νέα κωμῳδία cùm multorum antea, tum præcipuè *Menandri Terentiique* est: de quâ cùm multa dicenda sint, sat erit tamen, velut admonendi lectoris causâ, quod de Arte Comicâ veterum chartis continetur, exponere. *Comœdia vetus*, ut ab initio chorus fuit, paulatimque personarum numero in quinque actus processit: ita paulatim velut attrito atque extenuato choro ad *novam Comœdiam* sic pervenit, ut in eâ non modò non inducatur chorus, sed ne locus quidem ullus jam relinquatur choro. Nam postquam otioso tempore, fastidiosior spectator effectus, tunc cùm ad cantores ab actoribus fabula transibat, consurgere et abire cœpisset: admonuit Poëtas primò quidem choros prætermittere, locum eis relinquentes, ut *Menander* fecit hâc de causâ, non, ut alii existimant, aliâ. Postremò ne locum quidem reliquerunt; quod Latini fecerunt Comici: unde apud illos dirimere actus quinquepartitos difficile est. Tum etiam Græci prologos non habent more nostrorum, quos Latini habent. Deinde θεοὺς ἀπὸ μηχανῆς, id est, Deos argumentis narrandis machinatos, cæteri Latini instar Græcorum habent; *Terentius* non habet. Ad hoc προτατικὰ πρόσωπα, id est, personas extra argumentum accersitas, non facilè cæteri habent: quibus *Terentius* sæpe

utitur, ut per harum inductiones facilè pateat argumentum. Veteres, etsi ipsi quoque metris negligentiùs egerunt iambici versûs duntaxat in secundo et quarto loco, tamen à *Terentio* vincuntur resolutione hujus metri, quantum potest, comminuti ad imaginem prosæ orationis. Tum personarum leges circa habitum, ætatem, officium, partes agendi, nemo diligentiùs Terentio custodit. Quinetiam solus ausus est, cùm in fictis argumentis fidem veritatis assequeretur, etiam contra præscripta Comica, meretrices, interdum non malas introducere: quibus tamen, cur bonæ sint, et voluptas per ipsum et causa non desit. Hæc cùm artificiosè *Terentius* fecerit, tum illud est admirandum, quòd et morem retinuit, ut Comœdiam scriberet, et temperavit affectum, ne in Tragœdiam transiliret: quod cum aliis rebus minimè obtentum et à *Plauto*, et ab *Afranio* et *Accio*, et multis ferè magnis Comicis invenimus. Illud quoque inter Terentianas virtutes mirabile, quòd ejus fabulæ eo sunt temperamento, ut neque extumescant ad tragicam celsitudinem, neque abjiciantur ad mimicam vilitatem. Adde quòd nihil abstrusum ab eo ponitur, aut quod ab historicis requirendum sit; quod sæpius *Plautus* facit, et eò est obscurior in pluribus locis. Adde quòd argumenti ac styli ita attentè memor est, ut nusquam non caverit, aut curaverit ea, quæ obesse potuerunt: tum quòd media primis atque postremis ita nexuit, ut nihil additum alteri, sed aptum ex se totum, et uno corpore videatur esse compositum. Illud quoque mirabile in eo primo, quòd non ita miscet personas quatuor, ut obscura sit earum distinctio. Et item quòd nihil ad populum facit actorem velut ex tragœdiâ loqui: quod vitium *Plauti* frequentissimum est. Illud etiam inter cætera ejus laude dignum videtur, quòd locupletiora argumenta ex duplicibus negotiis delegerit ad scribendum. Nam, exceptâ Hecyrâ, in quâ unius Pamphili amor est, cæteræ quinque binos adolescentulos habent. Illud verò tenendum est, post νέαν κωμῳδίαν Latinos multa fabularum genera protulisse: ut togatas, à scenicis atque argumentis Latinis: prætextatas, ab dignitate personarum, et Latinâ historiâ: Attellanas, à civitate Campaniæ, ubi actitatæ sunt plurimæ: Rhintonicas, ab actoris nomine: tabernarias, ab humilitate argumenti et stili: mimos, ab diuturnâ imitatione vilium rerum et levium personarum. Inter tragœdiam autem et comœdiam cùm multa, tum in primis hoc distat: quòd in comœdiâ mediocres fortunæ hominum, parvi impetus periculaque, lætique sunt exitus actionum: at in tragœdiâ, omnia contraria, ingentes personæ, magni timores, exitus funesti habentur. Et illîc turbulenta prima, tranquilla ultima: In tragœdiâ contrario ordine res aguntur. Tum quòd in tragœdiâ, fugienda vita; in comœdiâ capessenda exprimitur. Postremò quòd omnis comœdia de fictis est argumentis: Tragœdia sæpe ab historicâ fide petitur. Latinæ fabulæ primò à *Livio Andronico* scriptæ sunt, cùm etiam tum ad cuncta recentibus, idem et poëta et actor fabularum suarum fuisset. Comœdiæ autem motoriæ sunt, aut statariæ, aut mistæ. Motoriæ, turbulentæ: statariæ, quietiores: mistæ, ex utroque actu consistentes. Comœdia per quatuor partes dividitur, prologum, protasin, epitasin, catastrophen. Prologus est velut præfatio quædam fabulæ, in quo solo licet, præter argumentum, aliquid ad populum, vel ex poëtæ, vel ex ipsius fabulæ, vel ex actoris commodo loqui. Protasis primus est actus, initiumque dramatis. Epitasis incrementum processusque turbarum: ac totius, ut ita dixerim, motus erroris. Catastrophe, conversio rerum est ad jucundos exitus, patefactâ cunctis cognitione gestorum.

DONATI FRAGMENTUM
DE COMŒDIA ET TRAGŒDIA.

Comœdia est fabula, diversa instituta continens, affectuumque civilium ac

privatorum, quibus discitur, quid sit in vitâ utile, quid contrà evitandum. Hanc Græci sic definiere, *κωμῳδία ἐστὶν ἰδιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἀκίνδυνος περιοχή*. Comœdiam esse *Cicero* ait *imitationem vitæ, speculum consuetudinis, imaginem veritatis*. Comœdiæ autem à more antiquo dictæ; quia in vicis hujusmodi carmina initio agebantur, apud Græcos: ut in Italiâ Compitalitiis ludicris, admisso pronunciationis modulo, quo, dum actus commutantur, populus detinebatur. Aut *ἀπὸ τῶν κωμῶν*, hoc est, ab actu vitæ hominum, qui in vicis habitabant, ob mediocritatem fortunatorum: non in aulis regiis, ut sunt personæ tragicæ. Comœdia verò, quia poëma sub imitatione vitæ atque morum similitudine compositum est, in gestu, et in pronunciatione consistit. Comœdiam apud Græcos dubium est quis invenerit primus, apud Latinos certum est. Comœdiam et tragœdiam togatam primò *Livius Andronicus* reperit: aitque, *Comœdiam esse quotidianæ vitæ speculum:* nec injuriâ; nam ut intenti speculo veritatis lineamenta facilè per imagines colligimus, ita lectione comœdiæ imitationem vitæ consuetudinisque non ægerrimè animadvertimus. Hujus autem originis ratio ab exteris civitatibus, moribusque provenit. Athenienses namque Atticam custodientes elegantiam, cùm vellent malè viventes notare, in vicos et compita ex omnibus locis læti alacresque veniebant, ibique cum nominibus, singulorum vitam publicabant: unde nomen compositum, ut comœdia vocaretur. Hæc autem carmina in pratis primùm mollibus agebantur. Nec deerant præmia, quibus ad scribendum doctorum provocarentur ingenia: sed et actoribus munera offerebantur, quò libentiùs jucundo vocis flexu ad dulcedinem commendationis uterentur. Caper namque pro donis his dabatur, quia vitibus noxium animal habebatur; à quo etiam tragœdiæ nomen exortum est. Nonnulli autem ex amurcâ olei fæce, quæ est humor aquatilis, tragœdiam dici vocarique maluerunt. Qui ludi cùm per artifices in honorem Liberi patris agerentur, etiam ipsi comœdiarum tragœdiarumque scriptores, hujus dei velut patris numen colere venerarique cœperunt. Cujus rei probabilis ratio extitit: ita enim carmina inchoata proferebantur, ut per ea laudes ejus et facta gloriosa celebrari proferrique constaret: tum paulatim fama hujus artis increbuit. *Thespis* autem primus hæc scripta in omnium notitiam protulit. Postea *Æschylus*, secutus exemplum, publicavit. De quibus ita *Horatius* in Arte Poëticâ loquitur:

> Ignotum tragicæ genus invenisse Camœnæ
> Dicitur, et plaustris vexisse poëmata Thespis,
> Quæ canerent, agerentque peruncti fæcibus ora.
> Post hunc personæ, pallæque repertor honestæ
> Æschylus, et modicis instravit pulpita tignis,
> Et docuit magnumque loqui, nitique cothurno.
> Successit vetus his comœdia, non sine multâ
> Laude: sed in vitium libertas excidit, et vim
> Dignam lege regi: lex est accepta: chorusque
> Turpiter obticuit, sublato jure nocendi.
> Nil intentatum nostri liquêre poëtæ.
> Nec minimum meruere decus, vestigia Græca
> Ausi deserere, et celebrare domestica facta,
> Vel qui prætextas, vel qui docuere togatas.

Fabula generale nomen est: ejus duæ primæ partes sunt, Tragœdia et Comœdia. Si Latina argumentatio sit, Prætextata dicitur. Comœdia autem multas species habet: aut enim Palliata est, aut Togata, aut Tabernaria, aut Atteliana, aut Mimus, aut Rhintonica, aut Planipedia. Planipedia autem dicta, ob humilitatem argumenti ejus, ac vilitatem actorum, qui non cothurno aut socco utuntur in scenâ, aut pulpito, sed plano pede: vel ideo quòd non ea negotia continet, quæ personarum in turribus aut in cœnaculis habitantium sunt, sed in plano et humili loco. Personati primi egisse dicun-

tur comœdiam Cincius et Faliscus: tragœdiam Minutius et Prothonius. Omnium autem comœdiarum scripta ex quatuor rebus omnino sumuntur, nomine, loco, facto, eventu. Nomine, ut Phormio, Hecyra, Gurgulio, Epidicus. Loco, ut Andria, Leucadia, Brundusina. Facto, ut Eunuchus, Asinaria, Captivi. Eventu, Commorientes, Adelphi, Heautontimorumenos. Comœdiarum formæ sunt tres: Palliatæ, Græcum habitum ferentes: quas nonnulli Tabernarias vocant. Togatæ juxta formam personarum, habitum togarum desiderantes. Attellanæ, salibus et jocis compositæ, quæ in se non habent nisi vetustam elegantiam. Comœdia autem dividitur in quatuor partes, Prologum, Protasin, Epitasin, Catastrophen. Prologus est prima dictio, à Græcis dicta πρόλογος, id est, antecedens veram fabulæ compositionem elocutio. Ejus species quatuor sunt; Συστατικὸς, commendatitius: quo fabula vel poëta commendatur. Ἀναφορικὸς, relativus: quòd aut adversario maledicta, aut gratiæ populo referuntur. Ὑποθετικὸς, argumentativus: fabulæ argumentum exponens. Μικτὸς, mistus: omnia hæc in se continens. Inter Prologum et Prologium quidam hoc interesse voluerunt: quia prologus est velut præfatio quædam fabulæ, in quo solo scilicet, præter argumentum, aliquid ad populum vel ex poëtâ, vel ex ipsius fabulæ, vel actoris commodo loquitur. Prologium autem est, cùm tantùm de argumento dicitur. Protasis est primus actus initiumque dramatis, quo pars argumenti explicatur, pars reticetur ad populi expectationem retinendam. Epitasis est incrementum processusque turbarum, ac totius, ut ita dixerim, nodus erroris. Catastrophe est conversio rerum ad jucundos exitus, patefactâ cunctis cognitione gestorum. In plerisque fabulis ipsarum nomina priora ponebantur, quàm poëtarum: in nonnullis poëtarum quàm fabularum. Cujus moris diversitatem antiquitas probat. Nam cùm primi aliqui fabulas ederent, ipsarum nomina pronunciabantur antè, quàm poëtæ pronunciarentur, ne aliquâ invidiâ à scribendo deterreri possent. Cùm autem per editionem multarum, poëtæ jam esset authoritas acquisita, rursus priora poëtarum nomina proferebantur: ut per ipsorum vocabula fabulis attentio acquireretur.

Actas diversis ludis manifestum est inscribi. Nam ludorum quatuor sunt species, quos curules ædiles munere publico curant. Megalenses, magnis diis consecrati, quos Græci Μεγαλησίους appellant. Funebres, ad retinendum populum instituti, dum pompa funeri decreta in nomina patricii viri plenè instruitur. Plebeii, qui pro salute plebis eduntur. Apollinares, Apollini consecrati. In scenâ duæ aræ poni solebant, dextra Liberi, sinistra ejus dei cui ludi fiebant: unde *Terentius* in Andriâ ait, *Ex arâ hâc sume verbenas.*

Hinc Ulyssem palliatum semper inducunt: sive quòd aliquando insaniam simulavit, quo tempore tectum se esse voluit, ne agnitus cogeretur in bella prodire: seu ob singularem sapientiam, quâ tectus munitusque, plurimùm sociis profuit. Hujus enim virtutis erat, animi semper decipientis ingenium. Nonnulli Ithacæ incolas, sicut Locros, palliatos fuisse commemorant. Achillis et Neoptolemi personæ diademata habent; quamvis regalia sceptra nunquam tenuerint; cujus argumenti probatio talis inducitur, quòd nunquam cum reliquâ Græciæ juventute ad gerenda cum Trojanis bella, sacramenta conjurationis inierunt, nec unquam sub Agamemnonis imperio fuerunt.

Comicis senibus candidus vestitus inducitur, quòd is antiquissimus fuisse memoratur. Adolescentibus discolor attribuitur. Servi comici amictu exiguo conteguntur, paupertatis antiquæ gratiâ, vel quò expeditiores agant. Parasiti cum intortis palliis veniunt. Læto vestitu candidus: ærumnoso obsoletus: purpureus diviti, pauperi phœniceus datur: militi chlamys purpurea: puellæ habitus peregrinus inducitur: leno pallio varii coloris utitur: meretrici ob avaritiam luteum datur. Syrmata dicta sunt ab eo, quòd tra-

huntur: quæ res ab scenicâ luxuriâ instituta est. Eadem in luctuosis personis incuriam sui per negligentiam significat. Aulæa quoque in scenâ intexta sternuntur, quòd pictus ornatus erat, ex Attalicâ regiâ Romam usque perlatus: pro quibus siparia ætas posterior accepit. Est autem mimicum velum, quod populo obsistit, dum fabularum actus commutantur. Diverbia histriones pronunciabant. Cantica verò temperabantur modis, non à poëtâ, sed à perito artis musicæ factis. Neque enim omnia iisdem modis in uno cantico agebantur, sed sæpe mutatis, ut significant qui tres numeros in comœdiis ponunt, qui tres continent mutatos modos cantici illius. Qui hujuscemodi modos faciebant, nomen in principio fabulæ et scriptoris et actoris superponebant. Hujusmodi adeò carmina ad tibias fiebant: ut his auditis, multi ex populo antè discerent, quam fabulam acturi scenici essent, quàm omnino spectatoribus ipsis antecedens titulus pronunciaretur. Agebantur autem tibiis paribus aut imparibus, et dextris aut sinistris. Dextræ autem et Lydiæ, suâ gravitate seriam comœdiæ dictionem pronunciabant. Sinistræ et Serranæ acuminis levitate jocum in comœdiâ ostendebant. Ubi autem dextrâ et sinistrâ acta fabula inscribebatur, mistim joci et gravitates denunciabantur.

DESID. ERASMUS ROTERODAMUS

DE METRIS TERENTIANIS.

Comici Latini multam libertatem sibi usurpârunt in versibus, sed nemo largiùs Terentio: adeò ut apud priscos quoque fuerint qui judicarent, in hujus fabulis nullam esse carminum legem. Sed hos falli manifestum est. Rursus fuerunt qui non negârunt, ab hoc servari metrorum leges, sed ob immodicam libertatem non esse operæ pretium torqueri doctos carminum dimensione, quòd et res sit immensi laboris, nec ita multum adferat frugis. At ego ab utroque genere dissentio: nam ut manifestius est quàm ut egeat probatione, Terentii comœdias versibus constare; ita qui negligendam putârunt metrorum rationem, frequenter poëtæ sermonem corruperunt, dum aliam vocem pro aliâ subjiciunt, quod nimiùm sæpe usuvenit scribis in auctoribus solutæ dictionis, dum addunt atque adimunt, dum verborum invertunt ordinem. Nonnihil etiam hîc peccârunt eruditi, qui dum carminum genera distinguunt ac dimetiuntur, parum attenti, interjecerunt verba quædam, ut explerent versûs hiatum, aut resecuerunt quod videbatur superesse. Videtur autem studio factum à Terentio, ut dissimulato carmine quàm proximè accederet ad orationem solutam: quod idem affectâsse videtur Horatius in Sermonibus et Epistolis. Hinc tanta in dimetiendo difficultas, ut existimem ipsum Donatum, aut Cornutum, aut Asperum, si viverent, in locis aliquot vel hæsuros, vel inter se dissensuros. Proinde nos quatriduanam opellam sumpsimus, ut adolescentulis aliquam hujus difficultatis partem adimeremus, non quidem in omnes fabulas, sed in unam perpetuò, et in cæteris carptim: quo ceu filo adjuti, sese faciliùs è cæteris explicent labyrinthis. Constant autem hujus fabulæ his ferme metrorum generibus.

Iambico trimetro, qui et senarii dicuntur à numero pedum.

Iambico tetrametro, qui ab aliis quadrati, ab aliis octonarii dicuntur. Monometrum ac dimetrum raró interjicitur. In hoc genere quovis loco pro iambo ponit tribrachyn, spondæum, dactylum, anapæstum, modò totius carminis penultima syllaba sit brevis. Siquidem in hoc versu:

Nullum est jam dictum, quod non dictum sit priùs:

omnes spondæi sunt, excepto ultimo, cujus generis et alios aliquot reperias.

Eandem libertatem sumit in trochaicis, tetrametris catalecticis, satis ha-

bens si totius carminis penultima sit brevis. Illud tamen ubique cavetur, ne vel trochæus ingrediatur iambicum carmen, vel iambicus trochaicum.

Iambicum tetrametrum interdum in fine fraudatur unâ syllabâ, productâ penultimâ, quoties iambico dimetro acatalectico accinitur dimeter catalecticus. Veluti si, *Jam lucis orto sidere*, accinas, *Cultor dei memento*.

Quanquam in hoc quoque genere usurpatur, cùm communis de quâ dictum est, comicorum libertas, tum illa peculiaris, quòd pro penultimâ longâ ponit interdum duas breves. Exemplum est in actûs quarti scenâ secundâ:

Jam ubi ubi erit, inventum tibi curabo, et mecum adductum.

Hîc penultima producta est. Ibidem:

Orare jussit, si se ames, hera, jam ut ad sese venias.

Item:

Hanc expetivi, contigit, conveniunt mores, valeant.

In his pro penultimâ longâ ponuntur duæ breves. Hos versus etiam scazontes appellant.

Est scazontis genus diminutum, quod dimetro iambico accinit duos trochæos: velut in actûs tertii scenâ secundâ:

Adhuc, Archillis, quæ adsolent: Hic dimeter est: *quæque oportet,* Duo sunt trochæi. Contrà, in aliis additur pes legitimo numero. Interim prior carminis pars est trochaica, posterior iambica, et contrá.

Admiscentur interdum et cretici, sive amphimacri, qui pes mediam habet brevem inter extremas longas: sic ut singuli versus habeant quaternos aut ternos creticos, nisi quòd hîc quoque usurpatur libertas comica sicut in cæteris. Exemplum est in quarti actûs scenâ primâ:

Ut malis gaudeant; atque ex incommodis.

Quatuor cretici sunt, nisi quòd tertius est spondæus. Ibidem:

Tum impudentissima eorum oratio est.

Tres habent creticos. Quanquam arbitror prius carmen vitiatum mutato dictionum ordine. Etenim si sic legas: *Et tamen res cogit denegare, ibi tum eorum impudentissima oratio est:* ut posterior versus excipiat synalœpham prioris, carmen probè constat. Quidam tamen malunt hîc esse trimetros trochaicos catalecticos.

Iambici trimetri facilior est dimensio, cùm penthemimeris finit dictionem. Velut *Effertur, imus.* Et, *Sic cogitabam.*

Difficilior cùm contrá: ut, *Honestæ et liberali: accedo ad pedissequas.* In *be* cæsura est. Idem efficiunt crebræ synalœphæ: ut ubi, *Quæ ibi aderant, fortè unam aspicio adolescentulam.*

In tetrametris item iambicis ac trochaicis durior est dimensio, si prior dimeter non finiat dictionem, præsertim si non sit iambus, aut si accedat synalœpha, ut,

Meum gnatum rumor est amare, id populus curat scilicet.

Prior dimeter finitur in *ma*, syllabam productam, et excipitur à synalœphâ *re id*.

Rursus ibidem:

Qui postquam audierat non datum iri, &c.

Prior dimeter desinit in *i*, admixtâ synalœphâ.

Turbat et illud lectorem minùs exercitatum, quòd interdum repentè miscet iambica cum trochaicis, trimetra interdum et dimetra aut monometra cum tetrametris, acatalectica cum catalecticis, cretica cum iambicis ac trochaicis: quod locis aliquot annotavimus in margine. Ea mixtura maximè fit ubi res sunt turbulentiores. Fit interdum, ut scena prior desinat in hemistichium, et ab hujus clausulâ incipiat scena proxima: velut in Andriæ actûs tertii

scenâ tertiâ, *Sed eccum video ipsum foras exire.* Dimeter est plenus cum sesquipede. Perficitur initio scenæ sequentis, *Ad te ibam, quidnam est?* ut sit scazon tetrameter catalecticus. Nonnunquam dictio quæ pertinet ad sensum versûs sequentis, per elisionem annectitur fini præcedentis: ut in prologo Eunuchi, *Qui bene vertendo et eas describendo malè ex Græcis bonis,* &c. Durius est, cùm, dissectâ dictione, prior syllaba finit versum, reliquæ incipiunt sequentem, ut Eunuchi actûs tertii scenâ primâ:

Continuò si quando illa dicet, Phædriam
Intromittamus comessatum, tu Pamphilam.

Elisiones item et synæreses, præsertim minùs usitatæ apud recentiores, faciunt ut lector impeditus frequenter hæreat in carmine. Eliditur autem in comicis versibus *v* consonans, ut in scenâ I. *Sine invidiâ laudem invenias, et amicos pares.* Rursus ibidem, *Liberiùs vivendi fuit potestas, nam antea,* &c. Item in scenâ tertiâ, *Enimvero, Dave, nihil loci est,* &c.

Carmen enim incipit ab anapæsto. Et antè in scenâ primâ, *Enimvero spectatum satis.*

Eliditur et *s*, tum in fine, tum in mediâ dictione. In fine, ut in primâ scenâ: *Sed quid opus est verbis? Sed qûid opu'st.* Elisâ simul et vocali *e.*

Idem fit in *satis. Nec satis digna cui committas,* &c.

Rursus in prologo Andriæ, fit in medio dictionis, *Id isti vituperant:* aliisque locis compluribus, quorum aliquot in margine annotavimus. Interdum elidunt *l*, ut in primâ scenâ Andriæ, *Pro uxore habere hanc peregrinam, ego illud sedulò:* ut *grinam ego il,* faciant dactylum. Hanc libertatem frequenter usurpat Homerus, dum *s* elidit in ὀδυσσεύς, et *l*, in ἀχιλλεύς.

Sæpenumero contrahuntur vocales, velut in his, *fuit, deos, dies, meus, suus, scias, nihil, mihi,* ut sint monosyllaba. Similiter, *ei, ejus, hujus, cujus,* monosyllaba ponuntur subinde: *eorum, meorum,* dissyllaba. *Liberiùs vivendi fuit potestas. Di fuit,* facit spondæum. *Scias posse habere jam ipsum suæ,* &c. *Scias posse* spondæus est: et *suæ* unica syllaba est. *Meum gnatum rumor est amare; meum gna* spondæus est. Item *antehac* dissyllabum est. *Nam quod antehac fecit.* Frequenter eliditur *d* in *quid*, et *sed* pro vocali: et sicut in *periculum*, elidimus *u;* idem hic facit in *paululum* et *annulum.* Quin et syllabæ quædam aliter pronunciantur, quàm apud recentiores usurpatæ sunt, velut in *suspicio*, secunda producitur: unde factum est, ut quidam legant *suspicionem.* Rursum in *cave, vade, mane,* et ubi finalis corripitur.

Minimo momento mutatur genus carminis, velut in actûs quarti scenâ I. Si legas,

In denegando modò quis pudor est paululùm. Trimeter est iambicus. Rursus, si *In* annectas fini versûs præcedentis, versus constabit quatuor creticis. *Denegan-do modo-quis pudor est-paululùm.* Si in *modò*, facias pyrrhichium, erit trimeter trochaicus catalecticus.

Dene-gando-modò-quis pu-dor est-paululùm.

Porrò inter iambos tetrametros acatalecticos, et trochaicos tetrametros catalecticos, tanta est affinitas, ut interdum nihil referat eundem versum utrùm per iambos, an per trochæos metiaris. Velut in actûs tertii scenâ quartâ:

Utinam mihi esset aliquid hic, quò nunc me præcipitem darem.

Si *mihi* facias unicam syllabam, trochaicus est; si duas, iambicus est: quale est et in actûs v. scenâ I:

Satis jam satis, Simo! spectata erga te amicitia est mea.

Item sequens:

Satis pericli cœpi adire, orandi jam finem face.

Licet per iambos vel per trochæos metiri. Hujus generis sunt et alii complures. Illud mihi monendus est lector, ut meminerit à notato metro idem carminum genus durare, donec repererit annotatum diversum.

IN CARMINUM GENERA

EX EODEM ERASMO.

EX ANDRIA.

In titulo, *Cneo Sulpitio coss:* Glareanus legit *Caio. Nam in prologis.*] Aut non eliditur *m*, aut *prœlogi* dixit, ut Græci *pω-lypus*, et nos *opilio. Non ita dissimili sunt argumento.*] Nisi elidas in *argumento* syllabam, non constat trimeter: aut nisi legas, *dissimili argumento sunt. Id isti.*] Eliditur *s*, in *isti.* In prologo.

Vos isthæc. Iambici trimetri. Act. 1. sc. 1.

Cognosces, et quid facere in hâc re te. Vel *te hâc in re.*

Liberiùs vivendi fuit.] Nisi elidas *v*, in *vivendi*, carmen non constat: et *fuit* monosyllabum est. *Sine invidiâ.*] Eliditur *v* consonans: et nisi sit proceleusmaticus, in *dia* fit synæresis. *Ex Andro commigravit huc.*] Aliter *huic. Nam qui cum ingeniis conflictatur ejusmodi.*] *Ejusmodi* trisyllabum est. *Quid obstat, cur non veræ.*] Aliter, *Quid igitur obstat*, sed tum *veræ* expungendum. *Pro uxore habere hanc peregrinam, ego illud.*] Eliditur *l*, aut versus non constat. *Sed quid opus est.*] *Opu'st.*

Non dubium est.] Iambici trimetri. *Futuras esse audivit.*] *Esse*, redundat in metro, ni facias synæresin in *audiit*, aut nisi elidas *e* in *sed*, quod aliquoties facere videtur Terentius *sd. ips.* ut interjectio veluti conticescentis repenté. *Mirabar.*] Iambicus tetrameter. *Verebar.*] Dimeter. *Nunquam cuiquam.*] Trochaici tetrametri. *Id voluit.*] Iambici tetrametri. *Ne esset.*] Trochaicus tetrameter. *Astuté.*] Iambici. *Si sensero hodie quidquam in his te nuptiis.*] Aliter *hisce.* Redit ad trimetros. *Verberibus cæsum.*] Rursus ad tetrametros. Act. 1. sc. 2.

Enimvero Dave.] Iambici tetrametri. In *enimvero* eliditur *m* et *v* consonans. *Si illum relinquo, ejus vitæ timeo; sin opitulor, hujus minas.*] *Ejus* et *hujus* sunt monosyllaba. *Quo jure, quâque injuriâ præcipitem me.*] *Me* redundat. *An hæc mala.*] Trimetri. *Sive ista.*] *Ista* redundat. *Mihi quidem.*] Videtur trochaicus hypercatalecticus. *Sed Mysis.*] Trimeter iambicus. *Conveniam Pamphilum.*] Iambicus tetrameter. *Audivi Archillis.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Sed quidnam.*] Tetrameter iambicus, nisi, *sed*, sit extra versum additum. *Hoccine est humanum factum?*] Iambici tetrametri. *Quid illud est?*] Tetrametro accinitur monometer. *Uxorem decrêrat.*] Tetrametri iambici. *Miseram me.*] Dimeter. *Quid Chremes.*] Trochaici tetrametri. *Itane obstinaté.*] Tetrameter iambicus. *Quod si fit.*] Dimeter. *Adeón' hominem esse invenustum.*] Prior dimeter est trochaicus, alter est dimeter catalecticus, in penultimâ duas breves habens pro longâ: potest tamen totus esse iambicus si legas, *adeón'*, aut in *invenustum*, elidas *s* consonantem. *Prô deûm.*] Dimeter, redundante pede. Act. 1. sc. 3. Act. 1. sc. 4. Act. 1. sc. 5.

Chremetis pacto.] Tetram. iamb. *Contemptus.*] Iamb. trimet. *Repudiatus.*] Trochaici tetram. *Nam quid ego.*] Dimeter iamb. *Tantamne rem.*] Tetram. iamb. *Quòd si ego rescîssem id priùs.*] *Priùs* unica syllaba est. *Aliquid facerem.*] Trochaici tetram. *Amor, misericordia.*] Iambicus tetrameter catalecticus, penultimâ longâ. *Tum patris pudor, qui me tam leni passus est animo usque adhuc.*] Aliter *ad hoc.*] Iambici tetrametri. *Laborat è dolore, atque ex hoc misera sollicita est diem.*] Aliàs *die*. *Ne deseras se.*] Trimetri iambici. *Per tuam.*] *Tuam* unica syllaba est. *Bona nostra hæc tibi committo, et tuæ mando fidei.*] *Tuæ* et *dei* monosyllaba sunt. *Sed cur tu.*] Sunt duo dimetri catalectici; posterior habet duas breves in penultimâ pro longâ. *Ne ad*
Act. 2. sc. 1. *morbum.*] Hic senarius perficitur initio proximæ scenæ. *Quid ais, Byrrhia? Daturne illa.*] Dimeter. *Nuptum.*] Senarii. *Ita postquam.*] Tetrametri iambici. *Quod possit.*] Senarius. *Ah quantò.*] Monometer. *Te id dare.*] Duo trochaici tetrametri. *Facilè omnes.*] Iambici tetrametri. *Abi hinc in malam.*] Suspicor *abin'* aut *abeas* legendum, ut constet versus, Iambici trimetri. *Ad te venio.*] Trochaici tetrametri. *Sed istud.*] Eliditur *s*, in *istud*. *Audi nunc jam.*] Si dividis *jam*, versus constat. *Cùm is nihil promereat, postulare.*] Iambicus tetrameter, nisi elidas *u*, in *postulare*. *Nuptias effugere.*] Trochaici. *Nisi ea, quæ nihil*
Act. 2. sc. 2. *opus.*] In *opus* eliditur *s*. *Dii boni.*] Trochaici tetrametri. *Tuus pater.*] *Tuus* unica syllaba est. *Redeunti interea ex ipsâ re mihi incidit suspicio.*] In *suspicio* antepenultima producitur. *Maneo, interea introire.*] *Introire* trisyllabum est.

Act. 2. sc. 3. *Quid igitur.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Ipsus sibi.*] In *ipsus* eliditur *s*. *Egone dicam.*] Duæ syllabæ desunt. Fortè scriptum erat, *faciam Dave*, et quoniam sequitur nomen personæ, lector putavit idem bis positum. *Suadere noli.*] Iambici trimetri. *Sine omni periculo.*] *Omni* superest. *Patri dic.*] Iambici tetrametri. *Dabit nemo: inveniet inopem potiùs.*] In *inveniet u* eliditur. *Potiùs* dissyllabum est. *Aliam otiosus.*] Aliàs *alia*. *Vide quò me inducas.*] *Vide* pyrrhichius est.

Dicam, puerum autem ne resciscat mihi esse ab illâ.] Aliàs, *ex*.
Act. 2. sc. 5. *Reviso quid agant.*] Iambici trimetri. *Herus me relictis rebus.*] Iambici trimetri. *Neque istîc.*] *s* eliditur in *istîc*.

Act. 2. sc. 6. *Hic nunc me credit.*] Iambici trimetri. *Propter hospitæ hujusce consuetudinem.*] Hic versus videtur depravatus, inverso dictionum ordine. Constabit si legas, *Hujusce propter consuetudinem hospitæ*. *Subtristis visus est.*] *Visu'st*. *Nihil propter hanc rem, sed.*] In *sed* eliditur *d*. *Quidnam est.*] Si legas *quid id est*, aut *quidnam est*, versus constabit.

Ait nimiùm.] *Ait* unica syllaba est. *Quem, inquit, vocabo ad cœnam meorum.*] *Meorum* dissyllabum est. *Hem illic est huic rei*
Act. 3. sc. 1. *caput.*] *Rei* monosyllabum est. *Ita pol quidem.*] Iambici trimetri. *Sed hic Pamphilus.*] In *sed* videtur elidi *d* litera, aut certè vocalis *e*. *Vix tandem sensi stolidus.*] In *stolidus* eliditur *s*, in fine.
Act. 3. sc. 2. *Nunc hujus.*] *Hujus* monosyllabum est. *Adhuc Archillis.*] Iambici dimetri tres, quibus accinuntur duo trochæi. *Date.*] Dimeter catalecticus.

Per ecastor.] Iambicus trimeter. *Deos quæso.*] Iambici tetrametri. *Non imperabat coràm quid opus facto esset puerperæ.*]

Puerperæ trisyllabum est. *Tibi videor.*] Si legas *videbor*, constat versus. *Credone tibi.*] Iambicus trimeter. *Teneo quid erret.*] Item hic. *Quid credas.*] Iambici tetrametri. *Certè enim.*] Trochaicus tetrameter. *Egone.*] Iambici tetrametri. *Hoc ego scio.*] Huic versui deest syllaba, nam est scazon. *Sed nihilo.*] Trochaici tetrametri. *Hoc nisi fit, puerum ut tu videas, nihil moventur.*] Aliàs *morentur*. *Quid ais.*] Trochaicus dimeter catalecticus. *Id consilii.*] Rursus trochaici tetrametri. *Non impulit.*] Iambici trimetri. *Atque adeò.*] Iambicus tetrameter scazon catalecticus. *Jubeo Chremetem.*] Iambici tetrametri. *Ausculto.*] Iambicus dimeter. [Act. 3. sc. 3.] *Per te ego.*] Iambici trimetri. *Dehinc facilè ex illis sese emersurum malis.*] *Emergere* activé. *Neque illum.*] In *illum* eliditur *l*. *At istuc.*] In *istuc* eliditur *s*. *Sed quid ais.*] Iambici tetrametri catalectici scazontes. *Sed eccum.*] Aliàs *atque*. Hæc pars est scazontis sequentis. *Ad te ibam.*] Scazontes, ut anté. [Act. 3. sc. 4.] *Cur uxor.*] *Uxor* redundat in versu, et videtur additum ab interprete. *Ego dudum.*] Iambici tetrametri. *Nunquam quivi ego istuc.*] Aut eliditur *u*, in *quivi*, aut *s*, in *istuc*. *Hem.*] Pendet à priore versu. *Narro quæ tu dudum.*] Aliàs *narro huic*. *Quidnam audio.*] Trochaicus tetrameter catalecticus. *Hem quid dixti.*] Rursus octonarii iambici. *Nullus sum.*] In *nullus* eliditur *s*. *Sed eccum.*] Dimeter iambicus. *Utinam mihi.*] Trochaicus tetrameter catalecticus.

Ubi illic. Iambici tetrametri. *Quâ fiduciâ.*] *Quâ* refertur ad [Act. 3. sc. 5.] dimetrum priorem. *Nec quid de me.*] *Nec* pertinet ad dimetrum priorem. *Hem quo fretus.*] *Hem* additur extra metrum. *Hoccine.*] [Act. 4. sc. 1.] Hic est iamb. pentameter. *Tanta vecordia.*] Cretici dimetri, id est, quatuor pedum. *Et tamen res cogit.*] Aliàs *premit*. Deest aliquid metro, nam pro quarto cretico posuit iambum. *Tum impudentissima.*] Cretici tres. *Quis tu es.*] Et hîc pro quarto cretico ponitur iambus. *Proximus sum.*] Cretici quatuor. *Si roges.*] Cretici tres. *Non verentur.* Trochaicus scazon. *Sed quid agam.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Multùm molestus certé.*] Iamb. tetrameter. *Etiam nunc me subducere.*] Aliàs *seducere*.

Quid istuc.] Trochaici tetrametri. *Quantasque.*] Iambici trimetri. *Quid istuc.*] In *istuc* eliditur *s*. *Imò etiam.*] Iambici trimetri. *Quis ambo.*] Iambicus tetrameter. *Nisi mihi deos.*] Et hic tetrameter. *Factum est.*] Trimetri rursus. *Imò etiam, nam satis.*] In *satis*, eliditur *s*. *Faciam.*] Iambici tetrametri. *Jam* [Act. 4. sc. 2.] *ubi ubi erit.*] Iambici tetrametri scazontes catalectici. *Optumè te mihi offers.*] Versus constat, si legas, *Opportunè te mihi offers*, *Nihil ne esse.*] Iambici trimetri. *Quò portas puerum.*] Hemisti- [Act. 4. sc. 3.] chium absolvitur proximâ scenâ. *Mysis nunc opus.*] Iambici [Act. 4. sc. 4.] trimetri. *Nova nunc religio te.*] Aliàs, *in te*. *Revertor.*] Iambici [Act. 4. sc. 5.] trimetri. *Illic est.*] Iambicus tetrameter. *Quid turbæ.*] Trochaicus catalecticus. *Quid illîc hominum litigant.*] Aliàs *litigat*. *Tum annona.*] Rursus trimetri iambici. *Qui hîc neminem alium video.*] Aliàs *videam*. *Mirum verò, impudenter mulier si facit meretrix.*] Iambicus scazon catalecticus. Senarius erit, si legas, *Mirum impudenter mulier si meretrix facit*. *Ab Andriâ est.*] Iambici trimetri. *Eho, an non est.*] *Eho* est extra versum, aut annectitur priori. *Cùm in pariundo aliquot adfuerunt.*] *Adfuerunt* trisyllabum est. *Tanto hercle magis.*] In *magis* eliditur *s*. *Quis hic*

loquitur?] In *quis* eliditur *s*. *Novi rem omnem, sed est Simo intus?* Pentameter est, nisi legas, *intus est*, in fine. *Ne me attingas.*] Iambicus tetrameter. *Eho inepta.*] Trimetri. *Quid sciam.*] Aliàs *qui*.

Act. 4. sc. 6. *In hâc habitâsse.*] Iambici trimetri. *Quæ se inhonestè optavit parare hîc divitias.*] Eliditur *v* consonans in *divitias*. *Itane Chrysis?*] Duo trochæi, tres cretici. *Nosne? sic.*] *Sic* addunt interpretes, et sine illo non constat versus trimeter. *Ut quimus.*] Iambici trimetri. *Tum ipsam despoliare non licet.*] Aliàs *lubet*.

Optume hospes.] Si addas *morem* in principio, constat versus: aut si pro *optume*, legas *opportune*, et probabile est hoc commissum scriptoris vitio. Nam Donatus non addit *morem*.

Act. 5. sc. 1. *Satis jam.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Vide quàm iniquus.*] *Vide* corripit, sicut *cave*. *Animo jam nunc.*] Trochaici tetrametri.

Act. 5. sc. 2. *Quid illud mali est.*] In *illud* eliditur *l*. *Imò verò indignum.*] Nisi in *verò* elidas *v* consonans, versus erit iambicus tetrameter catalecticus. *Tristis severitas.*] In *tristis* eliditur *s*. *Quidnam apportas?*] Iambicus tetrameter. *Quid ait?*] Trochaici rursum. *Hem, Dromo.*] Si *hem* est in versu, iambicus est tetrameter. Si annectas versui præcedenti, trochaicus est tetrameter catalecticus.

Audi, obsecro.] Iambici tetrametri. *Ego jam te.*] Duo tro-
Act. 5. sc. 3. chaici tetrametri. *Age nunc.*] Iambici trimetri. *Quis me volt?*] Iambici trimetri. *Num facti piget.*] Aliàs *pudet*.

Vide num ejus color.] *Co* corripitur. *Ego me amare.*] Trochaici tetrametri. *Vis me uxorem ducere? hanc vis.*] *Hanc* superest, nisi
Act. 5. sc. 4. legas *uxorem hanc*. *Mitte orare.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Sed hiccine.*] *Sed* redundat, nisi elidas *e*. *Ego istæc.*] *s* eliditur in *isthæc*. *Eadem hæc Chreme.*] Tetrameter scazôn catalecticus. *Quod spero.*] Octonarius iambicus. *Cujam igitur.*] Iambicus dimeter. *Certè mea est.*] Trochaici tetrametri. *Tum illam hic.*] Iambici tetrametri. *Jube solvi.*] *Jube* pyrrhichius est. *Proviso.*] Iambicus tetrameter. *Non putare.*] Trochaicus tetrameter.

Act. 5. sc. 5. *Ego vitam deorum.*] *Deorum* dissyllabum est. *Quòd voluptates.*] In *voluptates* eliditur *u*. *Sed quem ego.*] Iambicus tetra-
Act. 5. sc. 6. meter. *Quid illuc?*] Trochaicus tetrameter uterque. *Pamphilus ubinam?*] Iambici tetrametri. *Et quidem ego.*] Trochaici tetrametri. *Priùs rescisceres tu.*] Si legas, *tu priùs rescisceres*, versus probè constat. *Calliopius recensui.*] Dimeter iambicus.

EX EUNUCHO.

In prologo. Argumentum secundum, quod incipit meretrix, non sunt versus. *Si quisquam est.*] Senarii. *Atque à thesauro.*] Aliàs *à thesauris*, puto fuisse scriptum, *à thesauro is*. *Quam illîc.*] *Illîc* pro *ille*, ut aliàs sæpe. *Unde esset.*] Aliàs *is sit*. *Nullum est jam dictum, quod non dictum sit priùs.*] Omnes spondæi, excepto ul-
Act. 1. sc. 1. timo. *Quid igitur faciam.*] Iambici trimetri. *Verùm si incipies, neque perficies.*] Aliàs *pertendas*.

Et illas quas habet.] In *illas* eliditur *l.* *Miseram me.*] Iambici trimetri. *Quid hîc stabas.*] In *quid* videtur elidi *d.* *Aut ego istuc.*] In *istuc* eliditur *s.* *Cupio aliquos.*] *Cupio* superest in trimetro. *Ego excludor.*] *Ego* prior syllaba pertinet ad finem metri præcedentis. *Egon' id.*] Idem *hic.* Act. 1. sc. 2.

Si quidem biduum.] *Siquidem* corripit, cùm videantur duæ dictiones. Ita Ovidius, " Siquidem est ventura senectus." *Fac ita ut jussi, deducantur isti.*] Trochaicus tetrameter acatalecticus, nisi tollas è versu *isti.* *Fiet.*] Trochaicus catalecticus. *Ah, rogitare.*] Iambicus dimeter. *Utinam tam.*] Trochaicus tetrameter. *Ne istuc.*] Trimeter iambicus. *Memini.*] Iambicus scazon catalecticus. *Perpeti.*] Trochaici. *Opus faciam.*] Elide duo *s*, è versu. *Tandem ego.*] Iambicus tetrameter. *Universum triduum.*] Trochaici. *Vide quid.*] *Vide* pyrrhichius. *Ni ego me turpiter hodie hîc.*] Aliàs *hinc.* *Dii immortales.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Quid interest.*] In *quid* eliditur *d.* *Simul consilium cum re amisti? viden.'*] Nisi elidas *l*, in *simul*, iambicus est, et in trochaico eliditur *u*, in *viden'*, nisi legas *vide.* *Sed his.*] In *sed* eliditur *d.* Act. 2. sc. 1. Act. 2. sc. 2.

Negat quis.] Iambicus tetrameter. *Omnia assentari.*] Trochaici. *Dum hæc loquimur.*] Iambicus scazon trimeter catalect.

Aucupes.] *Aucupes* videtur adjectum, nam et repugnat versui, nec ponitur à Donato. *Ille ubi miser famelicus videt me esse in tantum honorem.*] Aliàs, *tanto honore.* *Et rogitare.*] Aliàs *rogare.* *Occidi.*] Creticus. *Neque virgo.*] Octonarii iambici. *Tædet harum.*] Trochaici tetrametri. Act. 2. sc. 3.

Hic verò est.] Iambicus tetrameter catalecticus. *Dices fuisse.*] Iambicus acatalecticus. *Ut illum dii.*] Iambicus tetrameter catalecticus. *Meque adeò.*] Tetrameter acatalecticus.

Ita prorsum.] Dimeter iambicus. *Flos ipse.*] Senarius catalecticus uterque. *Quid virgo.*] Iambici tetrametri catalectici. *Adveniens.*] Iambici trimetri. *Imò enimvero.*] Eliditur *v.* *Sex vel.*] *Vel* superest in versu. *Dum hæc dicit.*] Aliàs *loquitur.* *In hanc nostram.*] *Hanc* redundat in metro.

O Parmeno!] Aliàs *Eho.* *Huc deducta.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Videbit.*] Iambici tetrametri. *Dixti pulchré.*] Trochaicus tetrameter. *Habent despicatam.*] Si legas *despectam*, constat versus. *Magnas verò.*] Senarii iambici. *Quod in te est.*] Donatus legit *Quod*, sed eliditur *d.* *Tuum obsecro ne.*] Aliàs *te.* *Quòd eam me amare suspicatur.*] Aliàs *suspicata est.* *Par pari referto.*] Deest syllaba; si legas, *par sic pari*, aut *par mox pari*, constat metrum. *Metuet semper.*] Aliàs *metuat.* *Ridiculum non.*] Aliàs *nec.* *Audire vocem.*] Senarii. *Quid, hunc non.*] In *quid* eliditur *d.* *Postea continuò.*] Aliàs *post hoc.* *Profectò quantò magis.*] Senarii iambici. *Heri aliquot.*] Iambici tetrametri catalectici. *Num quis hîc.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Nunc est.*] Iambici tetrametri catalectici. *Sed neminem.*] Senarii acatalectici. *Quoquò eam.*] Aliàs *quique.* Iambici. Act. 3. sc. 1. Act. 3. sc. 2. Act. 3. sc. 3. Act. 3. sc. 4. Act. 3. sc. 5.

Adibo.] Catalecticus. *Narra istuc.*] Acatalecticus. *Nôstin'.*] Trochaicus tetrameter catalecticus. *Istam ipsam.*] Iambicus catalecticus. *Virgo.*] Trochaicus catalecticus. *Cùm ipsum.*] Iambicus acatalecticus. *Erat quidem.*] *E* pertinet ad versum præcedentem. *Novitiæ.*] Trochaicus catalectic. *Adhortor.*] Iambicus tetrameter. *Ubi inerat.*] Aliàs *ibi.* *Venisse clunculum.*] Nisi

legas *clàm*, metrum non constat. *Dum hæc.*] Catalecticus. *It, lavit.*] Trochaicus catalecticus. *Sto exspectans.*] Iambicus cata-
Act. 4. sc. 1. lecticus. *Ita me dii.*] Iambicus tetrameter catalecticus. *Ne quam ille.*] Trochaicus catalecticus. *Nam postquam.*] Iambicus catalecticus. *Militem.*] Trochaici tetrametri acatalectici. *Id faciebat.*] Octonarius catalecticus. *De sorore.*] Trochaicus catalecticus. *Heus, inquit, puer.*] Nisi legas *puere*, non constat versus. *Accerse.*] Iambicus tetrameter, sed prima syllaba, *Accerse*, perti-
Act. 4. sc. 2. net ad versum præcedentem. *Dum rus.*] Senarii. *Sed quid hoc.*]
Act. 4. sc. 3. Trochaicus catalecticus. *Ubi ego.*] Iambici tetrametri catalectici. *Hoccine.*] *Hoccine* prima pertinet ad versum præcedentem. *Quinetiam.*] Trochaicus catalecticus. *Vestem omnem.*] Octonarius acatalecticus. *Hem.*] Dimeter. *Nescio.*] Trochaicus catalecticus. *Adibo.*] Iambicus tetrameter. *Hem, Phædria.*] Iambici trimetri. *Cum donis tuis tam lepidis.*] Aliàs *inlepidis*. *Rogas.*] Iambici tetrametri. *Perii.*] Trochaicus. *Hau, obsecro.*] Iambici quadrati. *Qui fuerit.*] Trimeter. *Virgo ipsa.*] Tetrametri. *Quò ille.*] Trochaicus tetrameter. *Fortè ad nos.*] Trochaicus tetrameter, redundante syllabâ. *Perii.*] Trochaici catalectici. *Sed nihil posse.*] Si legas *potesse*, iambicus est, et sic legendum arbitror:
Act. 4. sc. 4. nam et sequens iambicus est. *Exi foras.*] Senarii. *Nunc eo.*] Trochaicus tetramet. catalect. *Tace obsecro.*] Senarii. *Respondeat.*] Iambicus septem pedum. *At ille.*] Trimetri. *Meam ipse induit.*] *Induit* dissyllabum est. *Jam satis.*] Trochaici catalectici. *Mirum.*] Iambici tetrametri. *Heus tu.*] Trochaici. *Alio pacto honestè quo modo hinc abeam nescio.*] Deest syllaba, fortè *nunc*. *Inveniam ho-*
Act. 4. sc. 5. *die.*] *Hodie*, primâ productâ, *hoc die*. *Tu pol.*] *Tu* superest. *At at.*] Iam. tetram. *Sed Thaïs.*] Iamb. tetram. *Quod intellexi.*] *d*
Act. 4. sc. 6. videtur elidi. *Credo equidem.*] Troch. tetram. catal. *Te ipsam ex-*
Act. 4. sc. 7. *spectabam.*] Aliàs, *exspecto*. *Militem secum.*] Aliàs, *militum*. *Hanccine ego.*] Octonarii. *Mori me satius.*] In *satius* eliditur *s*. *Quid ignave.*] In *quid* eliditur *d*. *Quî istuc.*] Aliàs, *istum*. *Omnia priùs.*] Trochaici catalect. *Siccine agis.*] Videntur cretici. *Scibis.*] Trochaici acatalectici. *Satis hoc est tibi.*] Donatus legit *satin' hoc est tibi*, et post *ais* addendum *Thaïs?* ubi rursus notata loquentis per-
Act. 5. sc. 1. sona locum fecit errori. *Pergin'.*] Senarii. *Hera mea tace.*] Nisi
Act. 5. sc. 2. legas bis *tace*, versus non constat. *Apud Antiphonem.*] Iambici trimetri. *Aufugistin'.*] Prima *aufugistin'* pertinet ad versum præcedentem. *Paululum quiddam.* Py. *Eho, paululum impudens. An paululum hoc esse tibi videtur virginem.*] Nisi legas, *paulum*, versus non constat. *Te mihi patronam cupio.*] Aliàs *capio*. *Adest optimè.*]
Act. 5. sc. 3. In *adest* prior syllaba pertinet ad versum præcedentem. *Quid,*
Act. 5. sc. 4. *quid?*] Senarii. *Reverto quidnam.*] Senarii. *Proh fidem.*] Tro-
Act. 5. sc. 5. chaici catalectici. *Hem colligavit.*] *Hem* extra metrum est. *Ex meo*
Act. 5. sc. 6. *propinquo.*] Senarii. *Sed estne.*] In *sed*, aut *e* eliditur aut *d*. *Re-*
Act. 5. sc. 7. *liquom.*] Fortè *relictum*. *Nunquam ædepol.*] Iambici tetrametri catalectici. *Quæ quid timeret sciebam.*] *Sciebam* dissyllabum est.
Act. 5. sc. 8. *Non possum satis narrare.*] Aliàs, *non pote satis narrare.*] *Quid*
Act. 5. sc. 9. *nunc?*] Trochaici catalectici. *O populares.*] Iambici tetrametri acatalectici. *Meo fratri gaudeo amorem esse omnem in tranquillo.*] Non eliditur *m*. *Miles pellitur.*] Aliàs, *pelletur*. *Parmeno modò.*] Trochaicus catalecticus. *Gaudeo.*] Octonarii.

Illam laudas.] Trochaici. *O Thraso.*] Suspicor carmen inver-

sione ordinis depravatum. Constabit si sic legas, *O Thraso, salveto: tu fortassis hic quæ facta sunt nescis. Scio. Cur ergo in his te conspicor regionibus?* Ut *ego* pronomen elidatur. *Et quod des, paululum.*] *Paululum* dissyllabum.

EX HEAUTONTIMORUMENO.

Argumentum C. Sulpitii constat senariis. In titulo, *C. Cornelio*, aliàs legitur, *T. Sempronio.* Vide anno ab urbe conditâ 591. *Ne cui sit.*] Senarii. *Quanquam hæc.*] Senarii. *Ubi rem rescivi.*] Aliàs, *id. Nam usque dum ille vitam illam incolit.*] Aliàs, *incolet. Et illum obsequentem.*] In *illum* eliditur *l. Nihil adhuc est.*] Iambici quadrati hypercatalectici et acatalectici, dimeter unus acatalecticus. Quadratus unus catalecticus, brachycatalectici duo. *Nihil adhuc est.*] Catalecticus. *Et illam simul.*] Brachycatalectici. In prologo. Act. 1. sc. 1. Act. 1. sc. 2.

Quîcum.] Trochaicus dimeter catalecticus. *Pater adest.*] Trochaici tetrametri catalectici. *Probè.*] Iambici octonarii hypercatalectici. *Atque etiam nunc.*] Iambici quadrati acatal. *Quàm iniqui.*] Octonarii iamb. *Si mihi secundæ.*] Octon. iamb. *Etiam caves ne videat fortè hinc.*] Aliàs, *hîc. Ain' tu.*] Senarii et octonarii iamb. permixtis troch. catalecticis. *Ain' tu.*] Trochaici catalectici. *Dum ego propter te.*] Iambicus octonarius acatalecticus. *Nam et vita.*] Senarii iambici. *Quantùm ex ipsâ re conjecturam fecimus.*] Aliàs, *cepimus. Ita timui.*] Proceleusmaticus et tres anapæsti. *Adducimus tuam.*] Octonarii iambici acatalectici, permixtis trochaicis catalecticis. *Enimvero reticere.*] Octonarius. *Clitipho es.*] Trochaici. *Nam apud patrem.*] *Nam* redundat in versu. *Ibo obviàm.*] Senarii. *Ædepol te.*] Trochaici octo catalectici, permixtis iambicis quadratis acatalecticis. Porrò senarii quinque. *Ergo mea.*] Iambici octonarii acatalectici. *Antiphila.*] Senarii. *O mi Clinia.*] Aliàs, *mi expectate:* tunc erit trochaicus catalecticus. *Salvum venisse.*] Aliàs *advenisse. Lucescit.*] Senarii. *Putabit pravum, an rectum siet, quod petet.*] Aliàs, *petit. Abiturum se abs te esse illico minabitur.*] Aliàs, *minitabitur. Hâc illâc.*] Senarii. *Et nunc.*] Aliàs, *et causa.* Proceleusmaticus in 2. *At heus tu facito dum.*] *d* eliditur. *Nec cùm malefacerem.*] Proceleusmaticus in 2. *Quid istuc quæso.*] Iambici quadrati et acatalectici et catalectici. Denarius item unus, et fragmentum iambici quadrati. Senarius unus. Fragmentum unum. *Vel heri in convivio.*] Aliàs, *vino. Facio conjecturam.*] Quadratus iambicus acatalecticus. *Posthac.*] Trochaicus catalecticus dimeter. *Censen' veró.*] Trochaici tetrametri. *Est meretrix.*] Senarius. *Vah, vide.*] Octonarius iambicus. *Hîc: huic.*] Trochaici quadrati catalectici. *Nisi me animus.*] Iambici quadrati acatalectici, trochaici acatalectici, unus acatalecticus, unus hypercatalecticus. *Nisi me animus.*] Iambici quadrati acatalectici. *Credo.*] Trochaici quadrati catalectici. *Si puellam.*] Trochaici catalectici. *Annulum.*] *Annulum* dissyllabum est. *Nisi me animus fallit.*] Iambici octonarii acatalectici. *Nulla mihi res.*] Iambici quadrati catalectici, et unus senarius. Trochaici quadrati catalectici, et unus hypercatalec- Act. 2. sc. 1. Act. 2. sc. 2. Act. 2. sc. 3. Act. 2. sc. 4. Act. 3. sc. 1. Act. 3. sc. 2. Act. 3. sc. 3. Act. 4. sc. 1. Act. 4. sc. 2. Act. 4. sc. 3.

ticus. *Nam quî ille.*] Senarius. *Huic equidem.*] Trochaici cata-
Act. 4. sc. 4. lectici. *Tu fortasse.*] Hypercatalecticus. *Satis pol.*] Iambici
Act. 4. sc. 5. quadrati catalectici, unus hypercatalecticus. *Ita me dii.*] Senarii,
unus quadratus. *Optabit rursum.*] Quadratus. *Eccum.*] Senarii.
Et quidem.] Aliàs, *equidem*. *Jus summum sæpe summa malitia*
Act. 4. sc. 6. *est.*] Aliàs, *injuria*. *Nulla est.*] Senarii. *Apud Cliniam.*] *Apud*
Act. 4. sc. 7. redundat in metro. *Ubi Clitipho.*] Senarii. *Multò omnium.*] Se-
Act. 4. sc. 8. narii. *Erravi.*] *Erravi*, prima syllaba pertinet ad versum præce-
Act. 5. sc. 1. dentem. *Ego me non tam astutum.*] Troch. quad. catalectici, et
senarii iambici. *Ego me non tam.* Trochaici quadrati catalectici.
Neque ita perspicacem esse, id scio.] Aliàs, *certò scio*, tunc esset
iambicus. *Quamobrem ? nescio.*] Iambici tetrametri acatalectici.
Filii est amica.] Senarii iambici. *Duo talenta.*] Trochaici cata-
lectici quadrati. *Quæ in me fecit.*] Versus perficitur sequenti
Act. 5. sc. 2. scenâ. *Itane tandem.*] Trochaici quadrati catalectici, et iambici
quadrati acatalectici, et fragmentum. *Nec tibi, nec huic.*] Aliàs,
tibi. *Ita nos abalienavit.*] Iambici quadrati. *Ego dicam quod
mihi in mentem.*] Aliàs, *in mente est*. *Mentem venit.*] Trochaici.
Act. 5. sc. 3. *Quid autem hoc ?*] Iambici tetrametri catalectici. *Profectò nisi
caves.*] Iambici quadrati acatalectici. Trochaici varii numero sep-
tem. *Imò scis potiùs, quàm quidem redeat ad integrum hæc eadem
oratio.*] Denarius catalecticus. Divide *imò;* si tollas *eadem*, versus
constat. *Non postulo.*] Trochaici. *Subditum se.*] Octonarius
hypercatalecticus. *Confitere.*] Denarius catalecticus. *Egone.*]
Tetrametri iambici catalectici. *Quid est.*] Dimeter. *Convinces*
Act. 5. sc. 4. *facilè.*] Trochaici. *Si unquam.*] Trochaici quadrati catalectici,
Act. 5. sc. 5. permixti iambis aliquot. *Enimvero Chremes.*] Trochaici quadrati
catalectici mixtis iambicis quadratis. *Sine te.*] Iambicus tetra-
meter. *Non faciam.*] Iambicus. *Ignosce.*] Trochaici. *Nate
mi.*] *Nate mi*, extra versum.

EX ADELPHIS.

Act. 1. sc. 1. *STORAX.*] Senarii. *Hem opportunè.* Senarii. *Rogitas me.*]
Act. 1. sc. 2. Aliàs, *rogas*. *Amat ? dabitur.*] *Amat*, prior syllaba pertinet ad
Act. 2. sc. 1. versum præcedentem. *Obsecro, populares.*] Iambici tetrametri
catalectici. *Subvenite.*] *v* eliditur. *Ego istam.*] Dimeter. *Æs-
chine, audi.*] Trochaici tetrametri acatalectici. *Factam esse.*]
Trochaici catalectici. *Novi ego.*] Acatalecticus. *Indignum in-
juriâ.*] Catalectici. *I intrò.*] Iambicus acatalecticus. *Nimiùm
istoc.*] Trochaici catalectici. *Ne mora.*] Iambici quadrati acata-
lectici. *O facinus.*] Trochaici. *I nunc.*] Iambici acatalect. *Ob
malefacta.*] Trochaici catalectici, permixtis iambicis acatalecticis.
Act. 2. sc. 2. *Verùm enim.*] In *enim* eliditur *m*. *Tace, egomet.*] Iambici qua-
drati acataleet. et senarii. *Metuisti, si nunc de tuo jure concessisses
paululum, atque.* Elisio excipitur à versu sequenti. *Injeci scru-
pulum.*] Senarii iambici. *Quod ad te rediturum.*] In *quod* elide *d*.
Act. 2. sc. 3. *Per oppressionem.*] In *per* eliditur *r*. *Abs quîvis.*] Iambici qua-
drati acatalectici. *Meum amorem.*] Aliàs, *laborem*. *Sed quisnam ?*]
Act. 2. sc. 4. Aliàs, *quidnam*. *Ubi ille.*] Iambici quadrati acatalectici. *Ob-*
Act. 3. sc. 1. *secro mea.*] Iambici quadrati acatalectici. *Nunc illud.*] Iambici

quadrati acatalectici, et unus dimeter, permixtis trochaicis aliquot Act. 3. sc. 2.
acatalecticis. *O hominem impium!*] Aliàs, *impurum*. *Sed cesso*
heram?] Iambicus acatalecticus. *Hem, quisquis.*] Trochaici.
Nostram vitam.] Iambici tetrametri catalectici. *Disperii.*] Senarii Act. 3. sc. 3.
iambici. *Dementia.*] Quadratus. *Prô dii.*] Senarii iambici. Act. 3. sc. 4.
Atque æqualem.] *Atque* prior syllaba pertinet ad versum præceden-
tem. *Quàm illas deseram.*] Aliàs, *illam*. *Bono animo.*] Senarii. Act. 3. sc. 5.
Ain' patrem?] Iambici quadrati acatalectici, uno aut altero tro- Act. 4. sc. 1.
chaico catalectico mixto. Dimeter unus iambicus. *Næ ego* Act. 4. sc. 2.
homo.] Trochaici quadrati catalectici, unus denarius, paucis iam-
bicis immixtis. *Quoniam.*] Videntur cretici. *Ego in hâc re.*] Act. 4. sc. 3.
Quadrati iambici et trochaici. *Omnes quibus res.*] Trochaici ca-
talectici. *Quapropter se.*] Iambici tetrametri. *Discrucior.*] Iam- Act. 4. sc. 4.
bici quadrati acatalect. Senarius unus. Scazon trochaici catalec-
tici quadrati. *Membra metu.*] Trochaici. *Emisse id.*] Trochaicus
dimeter hypercatalecticus. *Nam ut hinc.*] Iambici tetrametri.
Nunc quid faciam.] Trochaici catalectici quadrati. *Prodit ne-*
scio.] Versus perficitur proximâ scenâ. *Ita uti.*] Iambici qua- Act. 4. sc. 5.
drati acatalectici et catalectici. Dimeter unus. Cæteri tro-
chaici quadrati catalectici iambici senarii. *Facite.*] Trochaici
tetrametri. *Cur non ludo?*] Senarii. *Cur non ludo hunc aliquan-*
tisper? meliùs est. Si addas *nunc*, versus constat. *Itane.*] *Ita*
prima pertinet ad versum præcedentem. *Quid ipsæ.*] Aliàs,
Quid ipsæ aiunt? *Quid lachrumas?*] Trochaici catalectici qua-
drati. *Ego eo intró.*] Iambici quadrati acatalectici. *Quid hoc.*]
Iambicus catalecticus scazon. *Sed cesso.*] Trochaici catalectici.
Defessus sum.] Senarii. *Ibo illis.*] Senarii. *Ædepol.*] Senarii. Act. 4. sc. 6.
Heus Syre.] Senarii. *Parata à nobis.*] Senarii. *Nunquid minús.*] Act. 5. sc. 2.
Aliàs, *nam quî.* *Quàm mecum.*] Aliàs, *quod*. *Cum primâ luce.*] Act. 5. sc. 3.
Aliàs, *primo lucu.* *Nunquam ita.*] Trochaici quadrati catalec- Act. 5. sc. 4.
tici. *Quod mihi nunc.*] Iambicus tetrameter acatalecticus. *Propè*
jam.] Trochaici. *Heus Demea.*] Senarii. *Hera, ego.*] Senarii. Act. 5. sc. 5.
Occidunt me quidem.] Senarii. In *quidem* aliquid eliditur. *Jubet* Act. 5. sc. 7.
frater.] Senarii. *Me ducere.*] Iambici tetrametri acatalectici. Act. 5. sc. 8.
Age quid si.] Trochaici. *Etsi hoc.*] Iambici tetrametri. *Factum*
est.] Fragmentum Trochaici catalectici quadrati, ultimus scazon. Act. 5. sc. 9.
Optimum quidem.] In *quidem* fit elisio.

EX HECYRA.

PER pol.] Senarii. *Senex si quæret.*] Senarii. *Cum milite.*] Act. 1. sc. 2.
Proceleusmaticus. *Prô deûm.*] Iambici quadrati catalect. Tro- Act. 2. sc. 1.
chaicus quadratus catalect. *Me miseram.*] Senarii. *Itaque unâ*]
Iambici tetrametri. *Quo quisque.*] Senarius. *Multò meliús.*]
Trochaicus quadratus catalecticus. *Enim lassum.*] Iambici tetra-
metri. *Etsi scio.*] Iambici quadrati acatalect. *Ædepol.*] Tro- Act. 2. sc. 2.
chaici catalect. quadrati. *Ædepol* autem est extra carmen. Act. 2. sc. 3.
Nemini ego.] Trochaici quadrati catalect. Iambici quadrati et Act. 3. sc. 1.
catalectici et acatalectici senarii. *Nemini ego.*] Trochaici. *Cui*
quantó.] Iambicus catalecticus. *Quàm huc.*] Acatalectici. *At*
sic citius.] Trochaicus. *Si non redîsses.*] Iambici catalectici.
Rursum in gratiam.] *Rursum* abundat. *Profectò, Parmeno, me*

celas.] Aliàs, *celant.* *Quonam modo.*] Iambici quadrati cata-
Act. 3. sc. 2. lectici. *Nescio quid.*] Iambici quadrati catalectici. *Quid ais?*]
Act. 3. sc. 3. Trochaicus catalecticus. *Hem istoc.*] Iambici catalectici. *Nequeo
mearum.*] Trochaici octonarii catalectici, et senarii 6. *Adest Par-*
Act. 3. sc. 4. *meno.*] Senarii. *Ain' tu.*] Senarii et unus quadratus. *Nam alius ut*
Act. 3. sc. 5. *omittam.*] Aliàs, *mittam.* *Dixtin'.*] Trochaici octonarii catalectici,
Act. 4. sc. 1. et senarii iambici. *Quibus iris.*] Senarii. *Perii.*] Trochaici et
iambici octonarii catalectici, et acatalectici mixti. *Dicam.*] Iambicus dimeter. *Sed ostium.*] Trochaici catalectici. *Atque eccam.*] Iambici catalectici. *Nam si utrumvis.*] Trochaicus catalecticus. *Non sit.*] Iambici catalectici. *Perii.*] Acatalecticus. *Credo.*] Acatalecticus trochaicus. *Quid sit.*] Iambici catalectici. *Adeón' pervicaci.*] Trochaici acatalectici. *Ut eò essem.*] Trochaicus octonarius catalecticus. *Nullam pol.*] Iambici acatalectici.
Act. 4. sc. 2. *Non clam.*] Iambici quadrati acatalectici. *Itaque ut esse ego illam.*]
Act. 4. sc. 3. Aliàs, *illa.* *Feruntur.*] Senarius. *Quidvis.*] Iambicus catalecticus.
Quia de uxore.] Trochaici catalectici. *Sed non minuam.*] Mixtum trochaicum cum iambico catalectico. *Nescius.*] Trochaicus catalecticus. *Quando hæc.*] Iambici acatalectici. *Sumus.*] Dimeter
Act. 4. sc. 4. iambicus. *Sed video.*] Iambicus catalecticus. *Tibi quoque.*] Senarii. *Non hoc de nihilo.*] Iambici quadrati catalectici et acatalectici.
Act. 5. sc. 1. Trochaici catalectici mixti. *Ego pol quoque.*] Quadrati iambici catalectici. *Ne nomen mihi quæstûs.*] Aliàs, *meo quæstui.* *Sed quid istuc.*] Trochaici catalectici. *Quis id ait?*] Iambicus acatalecticus. *Puerumque.*] Trochaici catalectici. *Lepida es.*] Iambicus acatalecticus. *Eas ad.*] Trochaici catalectici. *Aliter si facias.*] Iambici
Act. 5. sc. 2. tetrametri acatalectici. *Nihil apud me.*] Iambici quadrati catalectici. *Benignè.*] Dimeter catalecticus. *Sed cùm tu.*] Octonarii ca-
Act. 5. sc. 3. talectici. *Ædepol.* Trochaici octonarii catalectici. Iambici quadrati catalectici. *Quantam obtuli.*] Iambici quadrati catalectici. *Homo se fatetur vi in viâ virginem.*] *Virginem* superest. *Dicit-*
Act. 5. sc. 4. *que sese illi annulum.*] *Annulum* dissyllabum est. *Vide, mi Parmeno.*] Iambici quadrati acatalectici, mixtis senariis et trochaicis quadratis catalecticis. *Egone.*] Iambici tetrametri acatalectici. *Sed Bacchidem.*] Senarii. *Ut voluptati.*] Quadrati acatalectici iambici. *Myrrhina.*] Trochaici tetram. *Quantum hodie.*] Iambici acatalectici. *Sequere me.*] Trochaicus catalecticus. *Feci imprudens.*] Senarius trochaicus acatalecticus.

EX PHORMIONE.

In prologo. *POSTQUAM poëta.*] Senarii. *Per quem res agetur.*] Aliàs,
Act. 1. sc. 1. *geretur.* *Amicus summus.*] Senarii. *Si quis me quæret.*] Senarii.
Act. 1. sc. 2. *Quanto in periculo sim.*] Aliàs, *simus.* *Hanc amare cœpit perditè.*]
Aliàs, *perditus.* *Interea dum sedemus illinc.*] Aliàs, *illîc.* *Nunc*
Act. 1. sc. 3. *omitte.*] Aliàs, *amitte.* *Imò nihil, nisi.*] Aliàs, *præter.* *Adeòn' rem.*]
Mixta carmina: pars est trochaici, altera iambos habet catalecticos. *Neu me cupidum.*] Trochaici catalectici. *Dum exspecto.*] Iambici catalectici. *Amore abundas, Antipho.*] Dimeter iambicus.
Act. 1. sc. 4. *Quòd si.*] Aliàs, *Etsi.* *Nullus es, Geta.*] Iambici quadrati acatalectici, trochaicis octonariis catalecticis permixtis. Senarii item iambici acatalectici. *Ad hanc rem.*] Senarius. *Quod cùm audierit.*]

Tetrametri acatalectici. *Ejus me miseret.*] Trochaicus acatalect. *Rectè ego.*] Catalecticus. *Aliquid convasâssem.*] Iambicus acatalecticus. *Quam hic fugam.*] Dimeter trochaicus catalecticus. *Sed ubi Antipho?*] Iambici tetrametri acatalectici. *Ah, sanusne es?*] Iambicus catalecticus. *Hominem.*] Monometer hypercatalecticus. *Satis pro imperio.*] Trochaici catalectici. *Ne te iratus suis sævis dictis protelet.*] Aliàs *sævidicis verbis protelet:* et *sævidicis* postulat carmen. *Non possum adesse.*] Senarius iambicus hypercatalecticus. *Mane,*
inquam.] Senarius acatalecticus. *Si quid potest.*] Aliàs, *potes. Itane* Act. 1. sc. 5.
tandem?] Iambici quadrati acatalectici, et senarii. *Itane.*] Si corripis *ita*, trochaicus est. *Nec meum imperium.*] Trochaicus. *Revereri.*] Iambicus. *Monitor.*] Iambici acatalectici. *Mi patrue.*]
Senarii. *Quin quod meritus est.*] Aliàs, *sit*. *Itane patris.*] Tro- Act. 2. sc. 1.
chaici octonarii catalectici. *En, unquam.*] Senarii. *Si herum* Act. 2. sc. 2.
insimulabis avar.] Aliàs, *malitiæ*. *Abi in malam crucem.*] Si legas, *I*,
pro *abi*, constat versus. *Quantâ me curâ.*] Senarii iambici. *Enim-* Act. 2. sc. 3.
vero Antipho.] Iambici quadrati catalectici. *Teipsum quærebam.*] Act. 3. sc. 1.
Acatalectici. *Dorio, audi.*] Trochaici tetrametri catalectici, per- Act. 3. sc. 2.
mixtis iambis quadratis acatalecticis. *Nec cum hujusmodi.*] In *hu-*
jusmodi eliditur *s*. *Quid faciam.*] Trochaici tetrametri catalectici, Act. 3. sc. 3.
permixtis paucis iambis quadratis acatalecticis. *Quid, quâ profectus* Act. 4. sc. 1.
causâ.] Senarii. *Ego hominem.*] Senarii. *Exspecto.*] Senarii. *Venire* Act. 4. sc. 2.
salvum volupe.] Aliàs, *volup*. *Ut ad pauca redeam.*] Si legas, *ad* Act. 4. sc. 3.
pauca ut redeam, constat versus: fortè in *ad* eliditur *d*. *Geta.*] Se- Act. 4. sc. 4.
narii. *Quietus esto.*] Iambici quadrati acatalectici. *Nos nostro* Act. 4. sc. 5.
officio.] Aliàs, *digressos*. *Quid agam?*] Senarii. *Aut cui consilia.*] Act. 5. sc. 1.
A postremum pertinet ad versum sequentem. *Nam vereor.*] Iambici tetrametri catalectici. *Nam quæ hæc est.*] Trochaicus catalecticus. *Quod ut facerem.*] Iambicus acatalecticus. *Hasce esse.*] Trochaici. *Qui est ejus pater.*] Mixtus trochaico et iambico. *Ne me istoc.*] Iambici quadrati catalectici. *Eho, dic mihi.*] Iambici
quadrati catalectici. *Nemo ex me scibit.*] Trochaicus. *Nostrâpte* Act. 5. sc. 2.
culpâ.] Iambici quadrati catalectici. *Vorsuram sol.*] Aliàs, *vorsura*.
Agedum, ut soles.] Iambici quadrati catalectici et acatalectici. Act. 5. sc. 3.
Faciam ut jubes.] Iambici quadrati acatalectici. *Quin tu.*] Aliàs, *quid*. *Quid non.*] Aliàs, *qui*. *Obsecro, vi.*] Aliàs, *cave*. *Nemo est.*]
Aliàs, *homo nemo*. *Itane parvam.*] Aliàs, *parum*. *Lætus sum.*] Act. 5. sc. 4.
Iambici quadrati catalectici. *Argentum accepi.*] Iambici quadrati Act. 5. sc. 5.
catalectici. *O fortuna!*] Trochaici octonarii catalectici. *Tantam* Act. 5. sc. 6.
fortunam.] Senarii. *Diis magnas.*] Senarii. *Vel oculum exculpe.*] Act. 5. sc. 7.
Aliàs, *exclude*. *Quis nominat me?*] Senarii trochaici, octonarii Act. 5. sc. 8.
catalectici. *Abi.*] *Abi* corripit. *Demipho, te appello.* Trochaici octonarii catalectici.

GULIELMO BELLAIO LANGEO

TAURINI PROREGI

ANTONIUS GOVEANUS, *S. P. D.*

Cum mihi esset id cum multis commune, ut divinas virtutes tuas in administrando utroque tempore, et belli, et pacis, mecum ipse tacitus admirarer: optavi semper mihi tempus dari, quo judicii hujus mei de singulari tuâ virtute et tibi darem significationem aliquam, et posteritati relinquerem testimonium.

Quod cùm meum esse vellem, neque conari ego tamen magna possem, danda mihi opera fuit, tale id saltem ut esset, quo neque dignius ego quidquam præstare omnino possem, neque à me tu majus exspectare. Nam cùm à puero studiis me literarum dedissem, et literis tradita à veteribus essent multa divinitus, quæ neque intelligendo, nedum imitando, assequeremur, essetque intelligere priùs necesse quæ velles imitari, intelligere autem sanè nemo corrupta posset, atque depravata: operam digniorem nullam, quam quidem ego navare potuissem, nullam ad vetustatis cognitionem, et imitationem, tam esse necessariam putavi, quàm eam quæ in veterum scriptis recensendis, recognoscendisque poneretur. Quod ut est, quoquò te vertas, arduum atque difficile; ita in Terentii comœdiis, velle id quidem, plenum est bonæ voluntatis, præstare, non nisi majoris cujusdam ingenii, atque ejus eruditionis, quam non recipit hæc ætas: post eos præsertim viros, qui in eâ re non mediocriter, neque infeliciter laborârunt. Tantæ difficultatis has reperio causas, quòd sermo penè est oratio omnis comicorum, qui se corrumpi facilè patitur; quòd versu conclusa, in quo intelligi vix numerus potest, atque mensura adeò varia est, atque multiplex; quæ si non notatur diligenter, detrahi multa possunt, addi quoque impune multa, loco plurima moveri: quòd tanta in exemplaribus varietas, tam nulla fides: quòd jam multis retro seculis author hic à librariis fuerit depravatus, ipsius etiam Ciceronis, ut opinio mea est, eruditissimis temporibus, quibus erant ii versus, ut ipse scribit, usitatissimi. Id ut credam facit, quòd ab ipso interim Cicerone Terentiani versus multi malè citantur, qualis is est in illâ ad Lentulum epistolâ longè optimâ:

Intromittamus comessatum, tu Pamphilam.

Ubi, *comessatum intromittamus*, scripsisse Terentium ratio indicat senarii. Ac eodem loco pòst,

Par pari referto, quod eam mordeat.

Ubi, ut id taceam quòd pro *mordeat*, *remordeat* reposuit felicissimè Æmylius Ferretus, parens alter meus, (gratiorem tibi multò esse scio, Æmyli, pietatis erga te meæ, quàm doctrinæ tuæ meam testificationem,) id, inquam, ut taceam, legendum erat præterea, *Referto par pari*. Neque enim trochæum, quem choreum Cicero vocat, ii versus recipiunt, ut neque trochaici iambum. Afferrem ejus generis permulta, si te docerem, non monerem. Jam à Nonio Marcello, Festo Pompeio, Prisciano, aliter citantur multa, quàm scripta esse à Terentio sit verisimile. Ne longiùs abeas, est in Andriæ scenâ primâ versus hic,

Sine invidiâ laudem invenias, et amicos pares.

In eo suas nescio quas collisiones comminiscitur Priscianus: ubi si legas,

Sine invidiâ invenias laudem, et amicos pares,

versui consulas, sine ullo aut sententiæ, aut venustatis detrimento. Equidem nunquam existimavi suâ poëtas libertate tam uti libenter, quàm necessariò. Quæ cùm et ipsâ die, et magnorum virorum testimoniis confirmata sint: non dubito quin nos, qui iis de rebus aliter sentimus, antiquitatem serò, neque tamen non temere, reprehendere videamur. Hæc nos profectò, Guillelme Bellai, quæ in omnes partes periculi sunt plenissima, deterrere debuerunt, si præter bonam voluptatem nihil ad tantam rem afferre potuissemus. At cùm et infinita propè primi nos quæ egerent castigatione deprehenderimus, et ab aliis animadversa, neque diu minùs, neque minùs fortasse diligenter consideravimus, nostrumque esse aliquod potuerit iis de rebus judicium, rei interesse literariæ putavi, id omnibus per me fieri quàm notissimum. Judicii autem nostri causas erit fortasse cùm explicabimus, quos in præsentiâ omnes persequi, ut quàm infiniti esset laboris taceam, hominis certè

esset minùs occupati; testificari tantùm hoc tempore, liquidóque jurare possumus, nihil nos, nisi necessariò, nihil nisi versûs, elegantiæ, sententiæque convitio immutâsse: restituisse quædam, ut ab iis authoribus de quibus antè loquebamur, citata reperiebamus: codicibus ita usos fuisse plurimis, ut plùs semper apud nos valuerit judicii ratio, quàm librarii manus indocta, atque temeraria. Atque ut animo præsumere possis, quid de toto hoc labore nostro debeas judicare, referam paucis, quæ in Andriæ prologo, quæ in scenâ primâ corruptè legi animadverterim.

Ubi in prologo legebatur,

Id isti vituperant factum, atque in eo disputant.

Non constare versum notârat Erasmus, nisi in pronomine *isti* litera secunda elideretur, atque ita fieret *anapæstus*. Hujusmodi nos elisiones tam duras, ut dicam levissimè, non agnoscimus in re minimè necessariâ. Scripsisse Terentium *Isti id vituperant*, et versus clamat, et codices nonnulli testantur. Tale illud est, quod idem in Eunuchi Actûs III. scenâ II. versu illo

Qui habet salem,

Quod in te est, extremam scilicet in *quod* elidi literam, ubi *Qui* legi debere et versus et ipsa Latinitas ostendunt.

Ubi, *Ut pernoscatis et quid spei sit reliquum.*

Nos scriptum fuisse dicimus, *Ut et is pernoscat, quid spei sit reliquum;* atque aliter scripsisse Terentium persuaderi non potest. Id porrò locus habet sententiæ, fabulam vos cognoscite, ut et poëta perspicere possit, quid sibi à vobis spei relinquatur de comœdiis quas in posterum scribet: an scilicet explodendæ vobis priùs sint, quàm spectandæ, atque cognoscendæ. Præter quem unum locum, si alium nullum in opere toto emendâssemus, satisfactum et officio nostro, et hominum exspectationi erat abunde.

Ubi in primâ scenâ,

Propterea quòd serviebas liberaliter.

Nos, *servibas:* generis ejus sunt *scibam, nescibam, sævibam: serviebas* non patitur versus.

Ubi, *Sed mihi hoc molestum est: nam istæc commemoratio,*

Quasi exprobratio est immemoris beneficii. Nos, *Sed mî hoc molestum est; nam istæc commemoratio est, Quasi exprobratio immemoris beneficii. Mî* postulat versus; eo et multis aliis locis utitur Terentius, usus antea fuerat Plautus, usi sunt postea Virgilius et Horatius. *Est*, quod in prioris versûs fine posuerimus, fecit series verborum naturalis: ita *beneficii* syllabarum nihil detrahetur.

Ubi, *Id gratum fuisse adversùm te habeo gratiam.*

Nos, *Gratum id fuisse:* et nescio quomodo magis placet auribus eruditis: omitto, id quoque versum postulare. Neque verò dubito quin *fuisse* fieri dissyllabum magis iis placeat, qui cùm aures non habeant, esse religiosè inepti volunt.

Ubi, *Ita faciam. Hoc primùm in hâc re prædico tibi.*

Nos, *In re hâc:* quòd aliter stare non possit versus.

Ubi, *Liberiùs vivendi fuit potestas: nam antea.*

Ut versûs ratio habeatur, elidi Erasmus in *vivendi u* voluit unum, fierique *fuit* monosyllabum. Nos ut esse *fuit*, syllabam unam apud hunc authorem mille locis scimus, ita illas in *vivendi* elisiones (penè scripseram illusiones) illas, inquam, elisiones non agnoscimus; cùm præsertim tam esse ingeniosum nihil sit necesse. Scripsisse Terentium putamus, *Fuit vivendi liberiùs potestas: nam antea.* Nihil hìc novum, nihil non concessum committitur: neque tamen de orationis venustate quidquam deperditur.

Ubi, *Nunquam præponens se illis, ita ut facillimé.*

Præponens se aliis nunquam: ita et versus vult, et orationis efflagitat venustas.

Aliis esse legendum et codex me monuit pervetustus, et aliis quoque video placuisse: ut non modò ad eos, quibuscum Pamphilus unà erat, sed ad omnes homines referri possit, ut et id quod præcedit, *adversus nemini.*

Ubi, *Sine invidiâ laudem invenias, et amicos pares.*

Quod et Prisciani et nostrum esset judicium antea dicebamus: à quo si dissentimus, cogitare nemo debet, qui aut ille fuerit, aut nos simus: sed quid quisque dicat, quid in judicando fuerit secutus.

Ubi, *Nam qui cum ingeniis conflictatur ejusmodi.*

Nos, *Nam qui cum ingenii conflictat ejusmodi.* Ita in Phormione, *Nunquam usus venit, ut cum hujusmodi conflictares malo.* Probari enim mihi non potest fecisse hìc Terentium *ejusmodi* trisyllabum, quod quinque esse syllabarum concessâ vocalium divisione solet. Non dissimile valdè est, nisi quòd pudendum magis, quod idem notavit in illo Act. III. scen. II. *Non imperabat coràm, quid opus facto esset puerperæ.* Esse *puerperæ* trisyllabum: cùm si fiat trisyllabum, versus stare octonarius iambicus non possit.

Ubi, *Neque commovetur animus in eâ re tamen,*
Scias posse habère jam ipsum suæ vitæ modum. Posterior hic versus, nisi *scias* unam facias syllabam, et *suæ* item unam, numerum excedet. Ego in exemplari vetusto scriptum reperio,
Neque commovetur animus in eâ re, scias
Tum jam ipsum habere posse suæ vitæ modum. Quæ sine controversiâ vera est, atque germana lectio: non mutatur sententia, sua orationi gratia relinquitur, dura illa in verbo, *scias,* vitatur collisio: facilis porrò *tum* in *tamen,* fuit mutatio.

Ubi, *Effertur, imus. Interea inter mulieres,*
Quæ ibi aderant, fortè unam aspicio adolescentulam.

Nos et quòd ita venustior sit oratio, et quòd versus impediri se tot pedibus penè clamet, legendum putavimus, *quæ ibi aderant, aspicio fortè adolescentulam.* Aliter citatur ab interprete, non nego: et aliter quoque citatur illud, *Isti id vituperant factum:* aliter alia, nec ea quidem pauca. Illud sanè argumento esse potest, quàm ille parum versuum horum rationem tenuerit, quòd cùm invenire non posset, cur esset illud *unam* additum à poëtâ, non considerârit, num à versu quoque respueretur, quod non admitti à sententiâ videret.

Ubi, *Perculsit illico animum, at at hoc illud est.*

Nos, *attat.* Idem erat flagitium in illo Eunuchi, *Sed quis hic est, huc qui pergit,* &c.

Idem in illo Hecyræ trimetro. *Oportet, atat eccum Phidippum et patrem:* in quo tertiò fuerat interjectio repetenda.

Ubi, *Pro uxore habere hanc peregrinam: ego illud sedulò*
Negare factum. Ut senarius constet, corripi in *illud,* literæ detractione, priorem vult Erasmus. Nos legendum putamus, *Pro uxore habere hanc peregrinam, illi ego sedulò Negare factum est.* Atque ita scripsisse Terentium, etsi versûs ratio non diceret, ex eo certè quod sequitur, *ille instat factum,* judicare tu quidem posses.

Ubi, *Satis vehemens causa ad objurgandum.* SO. *Quî, cedò? Sat vehemens* legendum putabamus, ne *vehemens* fieret dissyllabum: quod cùm tamen fieri posse videremus, egere locus notatione, non castigatione visus est.

Ubi, *Ea primùm ab illo est animadvertenda injuria.*

Nos ita versu postulante, neque minore tamen venustate, *Ea primùm ab illo animadvertenda injuria est.* In iis vides omnibus, admonitos nos à versu, secutos venustatem, non turbâsse sententiam: quorum per se quodque tantùm apud eruditos valere debet, ut contra omnium exemplarium testimonia possit ad emendandum locum sufficere. Venustas fecit, ut de illo

scenæ secundæ dubitarem. D. *Hoc quid sit?* S. *Omnes qui amant, graviter sibi dari uxorem ferunt:* sciebam enim *Quid hoc?* magis esse Terentianum, quàm, *Quid hoc sit?* Taceo quòd ita concurrentes non hiant, ut antea vocales. Cùm ergo propter venustatem mihi jam esset locus suspectus, et scriptum postea in aliis exemplaribus adverterim, *Miror quid hoc sit?* judicavi interpretis verba pro Terentianis in contextum irrepsisse. Fecit sententia ut illud scenæ 4. *Audivi Archillis, jamdudum Lesbiam adduci jubes*, ita legeremus: *Audivi Archillis, jamdudum quòd Lesbiam adduci jubes.* Quo in loco, quia scilicet corruptè legebatur, incertam esse distinctionem notavit Donatus: taceo id versum quoque postulare, qui octonarius est iambicus, ut is qui sequitur, *Sanè pol illa temulenta est mulier, et temeraria.*

Fecit sententia ut illud Chæreæ in Eunucho, *Occidi.*

Neque virgo est usquam, nec ego, qui è conspectu illam amisi meo. Ubi quæram? ubi investigem? quem perconter? quam insistam viam? Incertus sum: una hæc spes est, ubi ubi est, diu celari non potest: Ita legeremus, *Occidi, Neque virgo est usquam, neque ego, qui è conspectu illam amisi meo. Ubi quæram? ubi investigem? quem perconter? quam insistam viam? Certus sum; una hæc spes est, ubi ubi est, diu celari non potest.* Angitur nimirum animo Chærea, et se virginem è conspectu perdidisse, neque scire tamen quâ ad eam ratione rursus perveniret. Et certè, quod penè præterieram, stare iambicus octonarius si legas, *incertus sum*, non potest. Operæ pretium est Donati audire in eum locum argutias. In Phormione verba sunt Getæ servi flagra timentis, et ea se vitare posse desperantis. *Ad precatorem abeam credo, qui mihi sic oret, Nunc amitte quæso hunc, cæterùm posthac quicquam, nil precor, tantummodo non addat, ubi ego hinc abiero, vel occidito.* Ubi nos legendum putamus, *non cædas*, nisi *addere* pro *cædere* veteres usurpabant: id postulat omnino sententia, indicat quod intulit, *vel occidito.* In Andriæ Act. I. scen. II. ita legebatur, *Ne temere facias, neque tu haud dicas, tibi non prædictum, cave.* In eum versum ita interpretum unus. Duæ negationes unam faciunt affirmationem, tres negationes pro affirmatione unâ sumuntur, ut hìc *neque, haud, non.* Alter tertiam negationem vult redundare. Uterque testis est, alios pro *haud*, legisse *hoc;* quam ego lectionem veriorem puto, et Terentio digniorem. Paulò antè ita Simo, *Quid hoc? Intellextin'? An nondum etiam hoc quidem?* Quod cùm et postulet sententia, neque desit etiam codicis testimonium, qui *haud* malunt tamen, facere mihi videntur, ut Terentii verbis utar, næ intelligendo ut nihil intelligant: qui, *Neve tu id dicas:* pro, *Neque tu haud dicas* reposuit, quî ferre octonarius posset iambicus vidit parum. At neque hoc tantùm loco pro *hoc*, *Haud* scriptum flagitiosè animadverti. In Hecyræ Act. III. sc. I. ita Parmeno: *haud hercle quidem parum est:* ubi legendum, *Hoc hercle quidem parum est.* Nam cùm singulari aliquâ injuriâ inter uxorem et matrem, iram crederet Pamphilus excitatam, quæ tam durârat diu, animoque miserè ob eam causam torqueretur, velletque hero Parmeno consolationem aliquam adhibere, monet nihil id esse, quod tam grave ille existimaret; subjicitque pueri inter sese quàm pro levibus noxiis iras gerunt? Quapropter? quia enim qui eos gubernat animus, infirmum gerunt: itidem mulieres sunt ferme, ut pueri, levi sententiâ. Fortasse unum aliquod verbum inter eas hanc iram conciverit. Incredibile est, quàm multa generis hujus, quoquò me verto, occurrant. Non discedam ab eo loco: totumque adeò referam, quò faciliùs res teneri possit:

> Sed magnum nescio quid necesse est venisse, Parmeno,
> Unde ira inter eas intercessit, quæ tam permansit diu.
> *Par.* Hoc hercle quidem parum est: si vis verò veram rationem exequi,
> Non maximas, quæ maximæ sunt interdum iræ, injurias

Faciunt. Nam sæpe est, quibus in rebus aliis ne iratus quidem est,
Cùm de eâdem causâ est iracundus factus inimicissimus.
Pueri inter sese quàm pro levibus noxiis iras gerunt?
Quapropter? quia enim qui eos gubernat animus, infirmum gerunt.
Itidem mulieres sunt ferme ut pueri, levi sententiâ.
Fortasse unum aliquid verbum inter eas hanc iram conciverit:

Quo in loco legendum puto,

Nam maximæ, quæ maximæ sunt interdum iræ, injuriæ
Faciunt.

Nam cùm ex iræ diuturnitate injuriæ magnitudinem Pamphilus colligeret, *levi*, inquit Parmeno, duceris, *here*, argumento: rationemque si quæris, maximæ interdum iræ à non maximis injuriis enascuntur. Vides iracundis hominibus id accidere, ut inimicissimi fiant iis de causis, quæ alios homines ne leviter quidem possent commovere. Quia in Hecyram me conjeci, nolo videri temere venisse: ita pòst paulò eum locum, in quo eram, scriptum reperiebam:

Non usus facto est mihi nunc hunc intrò sequi;
Nam invisos omnes nos esse illis sentio.
Herì nemo voluit Sostratam intrò admittere.
Si fortè morbus amplior factus siet,
Quod sanè nollem, maximè heri causâ mei,
Servum illico introiisse dicent Sostratæ,
Aliquid tulisse comminiscentur mali
Capiti atque ætati illorum, morbus qui auctu' sit.

Verba sunt *Parmenonis*. Ego *capiti atque saluti illorum* scripsisse Terentium puto, cùm inter eas voces non levis affinitas sit, et alteram sententia requirat, et à Cicerone locis sínt infinitis hæc duo conjuncta. Unum præterea locum si tibi indicâro, ab Hecyrâ discedam. In Act. II. sc. I. ita legebatur:

An quia ruri esse crebrò soleo, nescire arbitramini
Quo quisque pacto hic vitam vestrorum exigat?
Multò meliù' hic quæ fiunt, quàm illic ubi sum assiduè, scio.
Ideo, quia ut vos mihi domi eritis, perinde ego ero famâ foris.

Verba sunt Lachetis senis: quo in loco *fama* redundare mihi videtur. Causam enim adfert Laches, quare tam bene sciret, quæ domi in urbe gererentur, cùm esset ipse ruri: in eo, inquit, facio, quia ut vos res meas domi administrabitis, ut mihi laborabitis, ut mihi obsequemini, ita ego vobis ero ruri: hoc est, vobis defieri nihil patiar, benignéque omnia præbebo, si mecum vos benevolentiâ officiisque certetis: quòd si contrà à vobis fieri sensero, sinam et egere, et algere, et esurire, nihilque rure ad vos deferri patiar. Unde huc tamen ea dictio irrepserit, non dissimulabo. Sequitur,

Jam pridem equidem audivi cepisse odium tui Philumenam.

Ubi cùm notatum esset, à famâ argumentari Lachetem, *Fama* in proximum superiorem versum irrepsit. Hæc hactenus fuisse excussa, explicata, omnium qui literas tractant, judicio approbata.

Quid ego nunc dicam, easdem dictiones corruptas in hoc authore ferè fuisse, atque depravatas? quot locis pro *suspectio, suspicio:* pro *in gratiis, ingratus:* pro *gratiis, gratìs:* pro *eccere, et certè:* scriptum erat? Quid ego querar, verba flagitiosè adeò transposita interim fuisse, ut totam orationem miserè perturbarent? Quid omissos librariorum incuriâ totos versus, sine quibus neque stare sententia poterat, neque versuum superiorum mensura? Nihil mentior, scriptum sic erat in prologo Heautont.

Ne cui sit vestrûm mirum, cur partes seni
Poëta dederit, quæ sunt adolescentium,
Id primùm dicam, deinde quod veni eloquar.

Ubi erat legendum, *Id deinde dicam, primùm quod veni eloquar.* Notatur à nobis hic locus est, et explicatus suo tempore.
Scriptum sic erat in Phormionis Act. IV. sc. IV.:

Ut te quidem omnes dii, deæque, superi, inferi,
Malis exemplis perdant: hem si quid velis,
Huic mandes quod quidem rectè curatum velis.

Qui versus postremus cùm mensuram excederet, neque tamen posse detrahi quidquam viderem, neque absoluta etiam planè esse videretur, perfectaque sententia, incido in codicem, non illum quidem, qui suâ auctoritate fidem facere debuerit, sed qui monere tamen dubitantem potuerit. In eo sic scriptum erat:

Ut te quidem omnes dii, deæque, superi, inferi,
Malis exemplis perdant: hem si quid velis,
Huic mandes, quod rectè curatum quidem
Velis, ad scopulum qui te è tranquillo inferat.

Quem versum Terentianum esse negare nemo possit. Idem ejusdem fabulæ Act. V. sc. VI. flagitium deprehendimus, ubi hæc deerant trochaico,

Curialis vernula est qui me vocat.

Quæ verba suo loco et Terentii esse ostendimus, et quid haberent sententiæ declaravimus.

Si quæ generis sunt hujus vellem omnia recensere, volumen à me haberes, non epistolam. Jam de versuum genere et distinctione puderet dicere quàm aliter sentimus nos, quàm ii, qui ante nos fuerunt, nisi ad te scriberem, qui iis de rebus judicare omnium optimè potes. Initium est Act. I. sc. V.

P. Hocne est humanum factum aut inceptum? hoccine officium patris?
M. Quid illud est? *P.* Prô deûm atque hominum fidem, quid est, si non hæc contumelia est?
Uxorem decrêrat dare sese mihi hodie: nonne oportuit
Præscisse me antè? nonne priùs communicatum oportuit?
M. Miserum me, quod verbum audio?
P. Quid Chremes, qui denegârat se commissurum mihi
Gnatam suam uxorem? id mutavit, quia me immutatum videt,
Itane obstinatè operam dat, ut me à Glycerio miserum abstrahat?
Quod si fit, pereo funditus.
Adeón' hominem esse invenustum, aut infelicem quenquam, ut ego?
Prô deûm atque hominum fidem, nullone ego
Chremetis pacto adfinitatem effugere potero? quot modis
Contemptus, spretus? facta, transacta omnia: hem
Repudiatus repetor, quamobrem? nisi si id est quod suspicor,
Aliquid monstri alunt: ea quoniam nemini obtrudi potest,
Itur ad me. *M.* Oratio hæc me miseram exanimavit metu.
Pa. Nam quid ego dicam de patre? ah,
Tantamne rem tam negligenter agere? præteriens modó.

Versum primum esse voluit Erasmus iambicum octonarium justæ mensuræ, id enim dicere solemus acatalecticum. Secundum octonarium quoque, cui tamen accinatur et adnectatur monometer, hoc est, una, ut Græci vocant, διποδία, ea autem erit, *tū mē līa ēst.* At non accinitur iambico octonario, sed scazonti: octavus enim pes spondæus est: valdè mihi præterea argutum videtur in eâdem dictione et octonarii finem, et monometri quærere initium. Tertium iambicum octonarium esse voluit, quod fieri minimè potest, cùm *hodie* extremum producat: quartum generis ejusdem, dimetrum quintum, sextum trochaicum, octonarium catalecticum, cùm et priores omnes iambici sint, neque nisi iambici sequantur. Octavum octonarium fecit iambicum, nonum dimetrum iambicum. Decimum octonarium iambicum, si quidem in *invenustum, u* primum elidas, quod quidem si verba modicè transponas, minimè est opus: undecimum, dimetrum redundante pede, novum sanè, ut dicam levissimè, genus carminis: hunc qui sequitur octonarium rursus iambicum, post quem trimetrum, sequi voluit trochaicos tres tetrametros, catalecticos eos quidem, quibus subjunxit dimetrum iambicum acatalecticum, cùm dimetri ejusdem esse generis soleant cum iis quibus fuerint adjecti. Hæc si, quemadmodum Erasmus vult, scripsit Terentius, mihi certè non est poëta: at neque ita scripsit; neque id nos putare

est æquum. Quem locum antequam in eos versus redigo, quibus esse à Terentio scriptum sit verisimile, notabo quanta sit in exemplaribus varietas, atque incertitudo. In versu primo utrobique *hoccine* in aliis exemplaribus reperio, reperio et *factu* et *inceptu*, quod à Donato quoque videmus annotatum. In secundo vetustum exemplar non habet *fidem*, quomodo interim locutus est poëta: in alio, *atque hominum* non reperio, atque ita quoque scripsisse aliquando Terentium animadverto: in tertio *dare*, in aliquibus codicibus non legitur: neque carmen postulat, et iratus supprimere multa solet; quæ cùm adscribere soleant interpretes, in versum fit sæpe ut admittantur. *Se*, præterea video geminatum, et pro *denegârat*, *denegaverat* scriptum reperio. Jam in octavo pro *quia*, *quoniam*. Ubi postea *Chremetis*, *Chremis*: ubi, *itur*, *itum*. Accipe nunc ut versus hos putârim et scriptos fuisse et esse distinguendos:

P. Hoccine factum est humanum aut ineptum? hoccine officium patris?
My. Quid illud est?
P. Prô deûm atque hominum fidem, quid est, si hoc non est contumelia?
Uxorem decrêrat dare sese mî hodie: nonne oportuit
Præscîsse me anté? nonne priùs communicatum oportuit?
My. Miseram me, quod verbum audio? *P.* Quid Chremes, qui denegaverat
Se commissurum mihi gnatam suam uxorem, mutavit id,
Quoniam me immutatum videt: itane obstinatè dat operam, ut
Me à Glycerio miserum abstrahat: quod si fit, pereo funditus.
Adeón' hominem invenustum esse, aut infelicem quenquam, ut ego sum?
Prô deûm atque hominum fidem, nullo ego pacto Chremìs
Adfinitatem effugere potero? quot modis
Contemptus, spretus, facta, transacta omnia, hem,
Repudiatus repetor: quamobrem? nisi, si id est
Quod suspicor, monstri aliquid alunt: ea quoniam
Obtrudi nemini potest, ad me itur. *M.* Hæc
Oratio me miseram exanimavit metu.

Omnes iambici sunt, octonarii partim, partim senarii, monometer unus, non is quidem quem esse Erasmus putabat, eum efficit Mysis: quæ dum à Pamphilo exaudiri non vult, pauca loquitur. Monometrum in re simili in Phormione observavimus, ubi taciti Antipho et Phædria Getam audiunt: ac cùm à Getâ Antipho nominaretur, ubi tum Phædria:

P. Te nominat. *A.* Nescio quod magnum hoc nuncio exspecto malum.
P. Ah! Sanu' ne es?
G. Domum ire pergam, ubi plurimum est. *P.* Revocemus hominem. *A.* Sta ilico. *G.* Hem.

Quo etiam loco nos valdè ab Erasmo dissentimus: qui cùm ubi monometrum faceret non inveniret, et octonarium fecit catalecticum, qui, ut superiores omnes, esse debebat acatalecticus, et monometrum hypercatalecticum, qui si erat monometer faciundus, acatalecticus certè faciundus erat. Ad locum superiorem ut redeamus, in quo pro *hocne*, nos *hoccine*: quod ideo Erasmus immutavit, ut trochæum posset evitare: verùm cùm legi *hoccine* secundo loco sit necesse, priore scripsisse aliter Terentium persuaderi non potest, quare nemo non videt fuisse verborum seriem perturbatam. *Deûm* est utrobique monosyllabum: nisi posteriore dici interim productè, et à grammaticis video notatum, et nos in hoc poëtâ non semel observavimus. Atque ut ab eâ scenâ non discedam, sequitur paulò pòst,

Quòd si ego rescîssem id priùs, quid facerem si quis nunc me roget.

In eo versu, quem iambicum esse vult, ut revera esse debet, *priùs* syllabam esse unam vult Erasmus, cùm si id fiat, iambicus esse octonarius non possit. Nos legendum putamus, *Quòd si ego priùs id rescîssem, &c.* Sequitur,

Aliquid facerem, ut hoc ne facerem. Sed nunc quid primùm exequar?
Tot me impediunt curæ, quæ meum animum diversè trahunt.
Amor, misericordia hujus, nuptiarum sollicitudo.

Hos cùm faciat Erasmus trochaicos, rogarem eum libenter, an *amor*,

non esset iambus, quem trochaici non recipiunt. Mihi certè iambici octonarii videntur, quales et qui præcedunt, et qui sequuntur, atque ita legendi,

Aliquid facerem, ut hoc ne facerem: sed quid primùm nunc exequar?
Impediunt me tot curæ, quæ meum animum diversè trahunt,
Amor, hujus misericordia, nuptiarum sollicitatio.

Versus porrò ille,

Sed nunc peropus est aut hunc cum ipsâ, aut me aliquid de illâ adversùm hunc loqui.

Cùm sit octonarius, legendus sic est,

Sed nunc peropu' est, aut hunc cum ipsâ, aut me aliquid de illâ adversùm hunc loqui.

Ubi paulò pòst,

Bene et pudicè ejus doctum atque eductum, sinam
Coactum egestate ingenium immutarier?

Ejus redundat, versui enim officit, et venustati. Ubi, *Et ad pudicitiam et ad tutandam rem sient?* *Ad* secundum eisdem de causis tolli voluimus: quas secuti etiam sumus in emendando versu illo, quem penè præterieram ex octonariis, *abi domum. Id mihi visus est dicere, abi citò et suspende te.* Quantò elegantius, *Abi citò, suspende te,* ubi res postulet celeritatem? Taceo quòd stare versus aliter non potest. Ubi, *Hanc mihi in manum dat, mors continuò ipsam occupat.* MY. legendum erat. Ubi P. *Sed cur tu abis ab illâ?* MY. *Obstetricem accerso.* P. *Propera. Abis,* senarius non patitur, comica non magnopere desiderat elegantia. Locum hunc ut claudam, equidem ubi diligenter rem perpendo, nusquam inter iambicos video trochaicos à Terentio temere interjectos, quæ vetus doctorum fuit opinio, neque inter hos, illos: quibus tantùm generibus usum esse Terentium animadverto. Atque ut apertè videas, quanta hâc in parte libros corruptio pervaserat, est Act. III. sc. II.

Adhuc Archillis quæ assolent, quæque oportet
Signa ad salutem esse, omnia huic esse video.
Nunc primùm fac istæc ut lavet, pòst deinde
Quod jussi ei dare bibere, et quantum imperavi,
Date: mox ego huc revertar.
Per ecastor scitus puer natus est Pamphilo.

Primos tres versus iambicos dimetros esse voluit Erasmus, quibus tamen essent annexi duo trochæi: duo sunt trochæi, *Quæque oportet:* duo, *esse video:* quoniam pro trochæo poni Tribrachys potest, in quem scilicet dissolvitur, utpote temporibus parem. *Pòst deinde,* duo trochæi. At hic versus, *Nunc primùm fac istæc ut lavet:* estne dimeter iambicus? Erasmo an fuerit nescio, mihi certè nunquam erit. Jam quartum versum, cujus Erasmus genus non notavit, quem esse dicemus? Quintum etiam quòd dimetrum faciat catalecticum, vidit meo judicio parum. Mihi scenæ hujus versus generis sunt ejusdem: iambici enim sunt omnes; mensuræ tamen disparis. Quatuor primi, quibus cum iis, qui domi sunt, loquitur Lesbia, eâ ratione sunt, ut primi et tertii extremæ syllabæ initia sint secundi et quarti: ita omnes acatalectici erunt. Octonarii omnes, præter quartum; is enim dimeter est, qui octonarius quoque fuisset, nisi ad spectatores et se et orationem Lesbia convertisset. Sic illius in Eunucho: *Ita fac ut jussi, deducantur isti, &c.* Et illius quoque in eâdem scenâ, *Memini tametsi nullus moneas, &c.* Extremæ syllabæ initiis sequentium versuum sunt accommodandæ: quod et aliis locis non paucis et animadvertimus, et indicavimus. Scripti mihi sic videntur à Terentio:

Adhuc Archillis quæ adsolent, quæque esse oportet ad salutem
Signa, omni huic esse video. Nunc primùm istæc ut lavet
Facite: pòst deinde, quod jussi, ei date bibere, et quantum imperavi
Date: mox ego revertar huc.

Facite, ut pro *fac,* reponerem non fecit versûs ratio; sed, quòd, *date* dixit postea, non *da. Date,* porrò esse legendum, non *dare,* et codices nonnulli

testantur, et ratio indicat loquendi: dictum tamen id interpres putat consuetudine magis, quàm ratione: quòd si consuetudinis id est, non scripturæ vitium, ostendere debuit, aut alibi Terentium sic scripsisse, aut comicorum omnino quenquam ita locutum; quorum de medio sumpta est omnis oratio. Quintum versiculum iambicum esse puto octonarium: à quo quæ detracta sunt, sequenti adjecta sunt versui. Ita ergo legimus:

Per ecastor scitu' puer natu' est Pamphilo: quæso deos
Superstes ut siet, quandoquidem ipse est ingenio bono.

Magis res erat desperata actûs quarti initio,

Hoccine credibile est, aut memorabile,
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeant, atque ex incommodis
Alterius sua utì comparent commoda? ha,
Idne verum est? imò id genus hominum est pessimum, in
Denegando modò queis pudor est paululum:
Pòst ubi est tempus promissa jam perfici,
Tum necessariò sese aperiunt, et timent,
Et tamen res cogit denegare. Ibi
Tum impudentissima eorum oratio est,
Quis tu es? quis mihi es? cur meam tibi? heus
Proximus sum egomet mihi. Attamen, ubi fides
Si roges, nihil pudet; hìc, ubi opus est,
Non verentur: illìc, ubi nihil opus est, ibi verentur.

Primum pentametrum iambicum fecit Erasmus, quos nullos scripsit Terentius: sequentes duos dimetros creticos: quod (taceo eorum versuum esse authorem Erasmum) fieri minimè potest: cùm *atque ex in*, molossum, non creticum, efficiant: quatuor sequentes qui essent non notavit: creticos certè dimetros dicere non potest. In nono versu deesse aliquid putavit, quòd pro cretico quarto iambus poneretur. At *res cogit*, eratne creticus secundus, ut pro quarto positum diceret iambum? In decimo creticos tres notavit, qui ubi essent, vellem profectò indicâsset, ne nos in quærendo frustrà laborâssemus. In undecimo ut in nono, pro cretico quarto iambum poni notavit. Primùm, si in nono pro cretico esse iambum putabat, quòd versui deesse aliquid videretur, quid hìc commissum est flagitii, ut qui creticus esse debuerat, factus sit iambus? Tum verò, *quis tu es*, creticum quis esse dixerit, ac non potiùs spondæum? Jam in versu sequenti ubi quatuor cretici? ubi in illo, *Si roges, &c.* tres? estne, *nihil pudet*, creticus? equidem non arbitror. Extremum esse voluit trochaicum scazontem, addere debuit catalecticum, quos nullos scripsit Terentius. Ego omnes esse arbitror iambicos tetrametros, hoc est, octonarios sive quadratos, quales sunt qui sequuntur omnes usque ad trimetros, quibus penè clauditur scena. Legendos autem ita censeo,

Hoccine credibile, aut memorabile, tanta ut cuiquam vecordia
Innata siet, ut gaudeat malis, atque ex incommodis
Alterius, sua utì commoda comparet? ha, verumne id est? genus
Immo hominum id pessimum est, in denegando queis pudor modò
Paululum adest, pòst ubi jam tempus est promissa perfici,
Tum se necessariò aperiunt, timent, et cogit res eos
Tum denegare. Ibi tum impudentissima eorum est oratio,
Quis tu es? quis es mihi? cur meam tibi? heus proximu' sum egomet mihi.
Attamen ubi fides, si roges, nihil pudet: hìc, ubi est opus,
Nihil verentur: illìc, ubi verentur, ibi non est opus.

Siqua vides immutata, quæ pauca vides, cogitare primùm debes, quanta in exemplaribus sit varietas, tum quàm facile fuerit *est* addere, *e* geminare, *et* in contextum venire, pro *tum* scribi *cùm*, *nihil* et *non* suis se mutuò sedibus expulisse. *Eos*, quod additum à nobis eo loco quo Erasmus deesse nonnihil imprudens divinavit, addidimus certè codicis testimonio. Ejusdem sunt qui sequuntur et generis et mensuræ,

Sed quid agam? adeamne ad eum, et injuriam hanc expostulem cum eo?
Mala ingeram multa? atqui aliquis dicat, nihil promoveris.
Multùm molestus certè ei fuero, atque animo morem gessero.

Ita enim sunt legendi. Plura, Guil. Bellai, capere epistolæ brevitas non potest, et omnia persequi negotii esset et otii majoris: unum si addidero, quia in eo sum loco, scribendi finem faciam. Legitur paulò pòst,

P. Cur me enecas? hoc audi. Nunquam destitit
Instare, ut dicerem esse ducturum patri,
Suadere, orare usque adeò donec perpulit.
C. Quis homo istuc? *P.* Davos. *C.* Davos? *P.* Interturbat. *C.* Quamobrem?
P. Nescio,
Nisi mihi deos satis scio fuisse iratos qui auscultaverim.

Qui duo posteriores versus octonarii sunt iambici, ut nunc quidem sunt: judicio tamen nostro trimetri esse debent tres, ac sic legi:

C. Quis homo istuc? *P.* Davos. *C.* Davos? *P.* Davos omnia.
C. Quamobrem? *P.* Nescio: nisi mihi deos satis
Scio fuisse iratos, qui auscultaverim.

Quanta orationi accesserit venustas intelligis, quæ certè cùm locus suspectus non esset vehementer, ad immutandum momenti nunquam satis habuisset, nisi in vetere satis exemplari ita scriptum reperissem. *Quis homo istuc?* P. *Davos.* C. *Davos?* P. *Davos interturbat omnia:* ego *interturbat* esse interpretis affirmare ausim. Ejus generis quàm sint multa neque credi, neque dici facilè potest. In Phormione ita legebatur, *Itane tandem quæso civem item ut meretricem, ubi abusus sis:* cujus versiculi duo illa verba, *Ut meretricem*, esse quoque interpretis indicat apertè senarius. In Andr. Act. IV. scen. III. scriptum sic erat,

M. Ne me attingas, sceleste, si pol Glycerio non omnia hæc.
D. Eho inepta, nescis quid sit actum. *M.* Quid sciam?

Ego utrumque trimetrum esse puto. Illudque, *quid sit actum*, Interpretis esse, non authoris, proinde ita legendum,

Ne me attingas, sceleste, si pol Glycerio
Non omnia hæc. *D.* Eho inepta, nescis. *M.* Quid sciam?

Neque recusem quin quantum de judicio hoc meo, tantum de existimatione detrahatur.

Habes, Guil. Bellai, conjicere unde possis, aut quid ego effecerim, aut quid efficere voluerim: neque verò dubito, quin ut post alios multa nos satis deprehendimus, post nos alii quoque multa sint animadversuri. Optamus autem gratus tibi sit conatus iste noster, ut utilis. Studiosis, ut favore tuo cum publicâ utilitate conjuncto, in quâ vigiliarum omnium mearum præmium semper putavi reponendum, in utriusque linguæ authoribus castigandis nostra indies accendatur industria. Vale.

LUGDUNI, ad Cal. Apriles.

ANTONIUS GOVEANUS

DE VERSIBUS TERENTIANIS.

TERENTIANI versus aut iambici sunt, aut trochaici. Iambici pedes duos recipiunt, iambicum et spondæum, et in quos ii dissolvuntur, nullos præterea. Trochaici item duos, trochæum et spondæum, et in quos ii dissolvuntur, nullos præterea. Iambici aut monometri sunt, aut dimetri, aut trimetri, aut tetrametri. Monometri unam habent mensuram, hoc est, pedes duos; duas dimetri, tres trimetri, hoc est, pedes sex, unde à Latinis senarii dicti sunt. Tetrametri quatuor, hoc est, pedes octo: qui et octonarii à Latinis, et quadrati, et longissimi dicuntur. Monometri et trimetri justæ semper sunt mensuræ, et veri semper iambici, hoc est, pedem ultimum semper habent iambum. Dimetrorum et tetrametrorum justæ quidem sunt mensuræ, qui acata-

lectici vocantur, iique veri semper apud hunc authorem sunt iambici. Injustæ quidam mensuræ sunt, et ii non semper veri sunt iambici, sed ut plurimum spondæum, aut dactylum ultimâ sede recipiunt, dicunturque scazontes. Injustæ autem esse versus mensuræ modis duobus accidit: aut enim justo syllabæ minores sunt, aut majores: illi catalectici, hi hypercatalectici sunt nominati. Dimetri, ut multi sint catalectici, ita nulli hypercatalectici reperiuntur. Nunc trochaici, aut dimetri sunt, aut tetrametri, catalectici omnes, vel hypercatalectici, et ii octonarii: nulli siquidem dimetri hypercatalectici sunt. Nimis fuere ingeniosi qui denarios versus in Terentio sunt commenti, qui pentametros iambic., qui dimetros redundante pede, qui è cretico uno versum brevissimum, qui creticos in quibus pro cretico poneretur molossus, poneretur et iambus, qui et senarios iambicos hypercatalect., qui monstra illa versuum è trochaicis et iambis conflata. Porrò nec ab iambicis ad trochaicos, nec ab iis ad illos transit poëta, nisi (quæ vetus doctorum fuit opinio, longo à me intervallo renovata) res id aut postulet, aut certè ferat. Quomodo autem id res aut postulet, aut ferat, suis locis in iis commentariis docebimus, quos in Terentium paràmus. Quæ poëtarum more licere sibi voluit Terentius, quæ quidem pauca sunt, hæc animadverti: in unam contrahit syllabam, *meum, tuus, suus, deus, deum, deos, deæ, prior, puer, rei, eho, fuit, ea:* in duas *eadem, eodem, duarum:* dissolvit *jam* in syllabas duas, in tres *verò*, in quatuor *virginem*, in quinque *ejusmodi. Redducere, redductus, relliquus* geminatâ effert consonante. Literam, quæ in *optimus* extrema est, tollit frequentissimé: extremâ prioris versûs vocali est cùm ad inchoandum sequentem utatur: est cùm, si fortè vocalis sit, à vocali quæ sequentem inchoat versum, elidi velit, quemadmodum quæ sequentem inchoat, ab eâ interim absumitur vocali quæ præcedentem claudit. Hæ judicio nostro sunt, quæ de versibus Terentianis et præcipi debuerunt necessariò, et verè potuerunt.

DE LUDIS MEGALENSIBUS.

DE Ludis Megalensibus quia certi nihil apud authores reperiebam, non abs re putavi, quæ colligere ipse potui, in medium afferre. Μεγαλησίους magnos dici à Græcis deos author est Donatus: σίους enim Æoles deos vocant: unde Sibyllas dici vult Aristo: quòd deorum mentes consiliaque perspiciant. Magnos verò deos intelligo, quos Majorum Gentium Cicero vocat, qui à terris in cœlum non pervenere: tales habebantur Jupiter, Neptunus, Minerva, Juno. At neque magnis omnibus diis, sed tantùm cœlestibus erant hi ludi consecrati. Hos esse quos Romanos interim videmus appellatos, ex eo colligo, quod Asconius scribit, Romanos ludos magnos quoque appellari, quòd magnis diis erant instituti: quos eosdem Circenses dictos putat. Unde illud Virgilii, *Magnis Circensibus actis.* Non esse eosdem ludos Megalenses, et eos quos Megalesia dicimus, ex Ciceronis oratione de Aruspicum responsis apertè colligimus, ubi Megalesia Megalensibus celebrari dicit. Verba sic habent: " Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in palatio nostri majores ante templum in ipso Matris Magnæ conspectu Megalensibus fieri celebrarique voluerunt? qui sunt more institutisque maximè casti, solennes, religiosi, quibus ludis primùm ante populi consessum senatui P. Africanus iterum consul ille major dedit, ut eos ludos hæc lues impura pollueret: quò si quis liber aut spectandi, aut etiam religionis causâ accesserat, manus adferebantur: quò matrona nulla adiit propter vim consessumque servorum. Ita ludos eos quorum religio tanta est, ut ex ultimis terris accersita in hâc urbe consederit, qui et uni ludi ne verbo quidem appellantur Latino, ut vocabulo ipso, et appetita religio externa, et Matris Magnæ nomine suscepta declaretur: hos ludos servi fecerunt, servi spec-

taverunt, tota denique hoc ædili servorum Megalesia fuerunt." Extrema hæc verba declarant illos ludos, quos Megalensibus in palatio in ipso Matris Magnæ conspectu fieri dicebat initio, esse Megalesia: nam et Livius scribit M. Jun. Brutum ædem Magnæ Matri deûm in palatio dedicâsse, et ludos ob eam dedicationem factos, Megalesia appellâsse. Megalenses porrò ludi, sive Romani, sive Magni, sive Circenses, sub regibus fuere instituti: fiebantque sub initium mensis Septembris: durabant autem non ampliùs dies novem. Cicero in actione primâ in Verrem: "Nonæ sunt hodie Sextiles, horâ nonâ convenire cœpistis: hunc diem jam ne numerant quidem: decem dies sunt ante ludos votivos, quos Cn. Pompeius facturus est: ii ludi dies quindecim auferent: deinde Romani continuò consequentur; ita propè XL. diebus interpositis, tum denique se ad ea quæ à nobis dicta erunt, responsuros esse arbitrantur." Quorum dierum si quis rationem subducat, et sub initium Septembris cadere ludos Romanos, et non ampliùs novem dies durâsse deprehendet. De iis ludis Romanis ita Cicero libro quinto in Verrem: "Nunc sum designatus ædilis, habeo rationem quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maximâ cum ceremoniâ Cereri, Liberæ, Liberoque faciendos, mihi Floram matrem populo plebique Romanæ, ludorum celebritate placandam, mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt appellati, maximâ cum dignitate ac religione Jovi, Junoni, Minervæque esse faciundos, mihi sacrarum ædium procurationem," &c. Quo loco Megalenses ludos non omisisset, quos ædiles summâ religione et dignitate faciebant, nisi iidem et Megalenses ludi fuissent et Romani. Hâc tamen totâ de re asseveranter dictum nihil velim.

DE TIBIIS PARIBUS ET IMPARIBUS.

Choros ad distinguendos actus adhibebant Græci poëtæ, Latini tibias adhibuere, in gravi comœdiâ dextras, in levi sinistras; quare gravem sonum dextræ, acutum sinistræ emittebant, ut sono comœdiæ vel levitati vel gravitati responderent. Quod ut fieret commodius, impares fiebant dextræ, hoc est, unico foramine, sinistræ pares et geminæ, ut cùm duobus foraminibus exiret sonus, distractus, et dissectus, acutior ad aures perveniret. Adhiberi utræque solebant, cùm mixta è genere utroque erat comœdia.

ANTONIUS GOVEANUS
EX INSCRIPTIONE ANDRIÆ.

Mihi sic inscriptio hæc videtur legenda:

Andria Terentii. Acta ludis Megalensibus M. Fulvio, M. Glabrione, Ædilibus Curulibus. Egêre L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Claud. Flaccus, Claud. filius, tibiis paribus et imparibus, hoc est, sinistris et dextris. Tota Græca est Menandrou: edita M. Marcello, Cn. Sulpitio Coss.

Ex Act. I. scen. I. *Imò*, apud hunc authorem priore et productâ et brevi reperio. Unde venio in opinionem scribi debere gemino *m*, alteriúsque detractione corripi posse priorem. Et scen. II. *Circuitione* pentasyllabum. Et scen. V. *Ne ad morbum hoc etiam. M. teneo.*] Versus hic finitur scenæ sequentis initio. Ex Act. II. scen. I. *Quid ait Byrrhia?*] Finis præcedentis versûs. Et scen. II. Notatu dignum id putavi, quòd in illo, *Etiam puerum inde abiens conveni Chremis, Olera, et pisciculos minutos ferre obolo in cœnam seni. Conveni* pro *inveni*, et occurri sumitur. Eodem modo sumitur in illo Eunuchi Act. II. scen. II. *Conveni hodie adveniens quendam mei loci hinc atque ordinis:* quod non visus est Donatus intelligere. Cicero

in Catone majore, "Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi:" neque eos verò solùm convenire aveo quos ipse cognovi; sed illos etiam, de quibus audivi, et legi, et ipse conscripsi. Quo in loco convenire Theodorus interpretatur εὑρεῖν, quod certè est invenire: ubi nos errâsse Theodorum putavimus aliquando. Terentii illud in Hecyrâ apertè id demonstrat:

> *Pam.* In arcem transcurso est opus. *Par.* cui homini? *Pam.* tibi.
> *Par.* In arcem! quid eó? *Pam.* Callidemidem hospitem
> Myconium, qui mecum unà advectus est, conveni.
> Quid cessas? *Par.* quid vis dicam? an conveniam modó?

Ex Act. IV. scen. I. *Nisi mihi deos satis scio fuisse iratos.*] *Nisi* posteriore productâ, sumitur autem hoc loco, ut multis aliis in hoc eodem authore, pro *sed.* Vide Eunuch. Act. III. scen. IV. versum ultimum. Et scen. V. *Ah, ah, ah.*] Histrionis tertia interjectio esse videtur, proindeque extra versum est. Vide Eunuch. Act. III. scen. I. et Heautontimorum. Act. V. scen. I. Et scen. VI. *Quæ se inhonestè optavit parare hîc divitias.*] Egere locus hic notatione visus est propter novitatem, malam favoris conciliatricem. Sunt qui *parere* non *parare* scripsisse poëtam velint: at id facere, est non sanare vulnus: neque enim *parare* in causâ erat cur suis numeris non constaret senarius, neque *parere* ut constaret. Ego *ditias*, non *divitias*, scripsisse Terentium puto. Idem in Heautont. Act. I. scen. II. *Parentes, patriam incolumem, amicos, genu', divitias,* ubi quoque *ditias* postulat octon. iambicus. Rursus Act. III. scen. II. *Vicinum hunc: nôstin'? at quasi is non divitiis,* ubi et *ditiis* versus efflagitat senarius. *Dis* certè pro *divis* idem dixit in Adelph. *Dis quidem esses Demea.* Cùm igitur *divitiæ* nusquam reperiam apud hunc authorem, nisi his locis quos citavi, et his ipsis omnibus *ditiæ* carmen postulet, et quemadmodum *dis* pro *dives,* ita *ditiæ* pro *divitiæ* dici potuerint, rem dignam putavi quam et indicarem ego, et in quam alii diligentiùs inquirerent. *Optumè hospes, pol, Crito, antiquum obtines.*] *Opportunè* pro *optimè,* qui legendum putant ut versui consulant, potiùs quàm *morem* addant, vident meo judicio parum: nam et *opportunè* sententia non postulat, et in Hecyrâ ita Terent.: *At tu æcastor morem antiquum atque ingenium obtines.* Non est quòd nos moveat interpretis authoritas in illud Gnathonis in Eunucho: *Non cognosco vestrum tam superbum,* ubi ille *superbum* dici vult absolutè, ut hoc Andriæ, *antiquum obtines:* non est inquam quòd nos moveat: scriptum siquidem invenio eo loco, *Non nosco genu' vestrum tam superbum.* Est quod Galli dicunt. *Vous ne serez pas si mauvais; votre père étoit si bon.* Ex Act. V. scen. IV. *Andrium ego Critonem video? et certè is est, salvos sis Crito.*

Versus hic, cùm trochaicus esse debeat catalecticus, corruptè legitur: quem ut emendaret Erasmus, *is* detraxit: versui quidem certè consuluit, elegantiæ non habuit rationem, quæ *is* sibi detrahi non patitur. Ego post eam interrogationem, *Andrium ego Critonem video? Et certè* subjici non puto commodé; *ecere* non *et certè,* puto scripsisse Terentium. *Ecere* autem adverbium est jurandi, ac si diceres, *per ædem Cereris,* ut *æcastor, per ædem Castoris; ædepol, per ædem Pollucis.* Eo usus est Plautus, eo Terentius non semel. Ita et elegantia et versus Terentium scripsisse clamant. Idem erat flagitium in Eunuchi Act. V. scen. II. Idem in Adelph. Act. I. scen. I. Idem multis aliis locis. *Itane verò obturbat?*] Locus si, ut interpretes volunt, accipiatur, ut *verò* adverbium sit, sintque hæc inter se distincta, *Itane verò? obturbat,* corruptum esse locum asseveratione omnì confirmo. Quòd si *vero* nomen sit casu dandi, referaturque ad verbum *obturbat,* obturbare vero erit veritati obstrepere. Miratur ergo Crito tam esse veritati adversum Simonem, ut ei obstrepat, et vera dicentes amet interpellare.

EX INSCRIPTIONE EUNUCHI.

Mihi inscriptio hæc sic legenda videtur :

Publ. Terent. Afri Eunuchus. Acta ludis Megalens. L. Posthumio Albino, L. Cornelio Merulâ, Ædilibus Curulibus. Egêre L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Claudius Flaccus, Claudii filius, tibiis duabus, dextrâ et sinistrâ. Acta secundò est. Græca est Menandrou. Edita M. Valerio Messalâ, C. Fannio Strabone Coss.

Ex prologo. *Postquam ædiles emerunt.*] Antequam fabulæ ante populum agerentur, privatim apud ædiles.

Quàm plurimis, et minimè multos lædere.] *Quàm plurimis* duæ sunt dictiones. Loci sententia, cujus nos Æmilius Ferretus admonuit, hæc est, *Si quisquam est qui bonis placere velit potiùs quàm malis*, (nam per plurimos, eosdem hîc intelligimus quos Græci per πολλοὺς,) neque tamen malos lædere, in iis esse se poëta profitetur. Adverbium *potiùs* subintelligi non est novum: sic Ulpianus, sic Cicero lib. III. in Verrem est locutus. Sic Homerus Ὀδύσσ. P.

Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν ἤ τινα τῶν δέ.

Ex Act. I. scen. I. *Perficies.*] Alibi *pertendes:* in quam significationem dicitur à Terentio Heautontimor. Act. V. scen. V. *Video non licere, ut cœperam, hoc pertendere.* Ex Act. II. scen. II. *Ad cœnam ut veniat.*] *Cœna* hîc pro prandio: nam quam nunc cœnam dicimus, veteres vespernam dixisse testis est Non. Marcellus. Vide Act. III. scen. II. vers. 26. *Ego illum.* Et scen. III. *Calidum.*] Malè interpres putat *Callidum* scribendum : nam et Græci θερμὸν dicunt, et versus aliter non constat. Ex Act. III. scen. I. *Ha, ha, hæ.*] Posteriores duæ interjectiones histrionis sunt, et extra versum. Vide Andr. Act. IV. scen. IV. et Heautont. Act. V. scen. I. Et scen. II. *Vel sobrius.*] Hinc colliges invitatam fuisse Thaïdem à milite non ad vespernam, ut veteres loquebantur, cùm adhuc esset sobrius ; vide quod suprà notavimus Act. II. scen. II. Vide Act. IV. scen. VII. versu penultimo.

Parata omnia. Gn. *fiat.* Tha. *diligenter, Pythias.*] Aut *præstò omnia* scribendum est, aut *fiat* syllaba una faciunda ; quod magis placet, *parta* omnia maluissem, si proprietas sermonis passa fuisset, non enim *parere* cœnam dicimus, sed *parare.* Et scen. IV. *Nisi quicquid est.*] *Nisi* pro *sed*, vid. Adelph. Act. I. scen. II. versum ultimum. Ex Act. IV. scen. IV.

Verum hercle hoc verbum est, sine Cerere et Libero friget Venus.] Versum hunc scriptum etiam hoc modo reperio :

Verum herclè verbum hoc est, sine Cerere et Baccho friget Venus. Atque ita si legatur, iambicus erit octon. acatalect. quales et superiores et inferiores omnes. Nisi velis *Libero* esse dactylum. Vide quæ in versiculum illum Adelphorum Act. II. scen. I. est à nobis adnotatum. Et scen. VI. *Abi tu.*] *Abi* posteriore correptâ.

Et scen. VII. *Domique, focique, fac vicissim ut memineris.*] Hinc colligas non fuisse ad vespernam, ut ante dicebamus Act. III. scen. II. invitatam Thaïdem, cùm eodem die Sanga coquus à Gnathone sui officii commonefiat. Præterea, quod multò maximum est argumentum, tot res post cœnam geri eodem die non potuerunt, si cœnam pro vespernâ suminius.

Ex Act. V. scen. V. *Quod mœchis solet.*] Athenienses mœchis pudenda et sedes expilabant : quod supplicii genus παρατιλμὸς dicebatur.

EX INSCRIPTIONE HEAUTONTIM.

Inscriptio hæc mihi sic videtur legenda:

PUBL. Terentii Afri Heautontimorumenos. Græca est Menandrou. Acta ludis Megalensibus, L. Cornelio Lentulo, L. Valerio Flacco Ædilibus Curulibus. Egit L. Ambivius Turpio. Modos fecit Claud. Flaccus, Claud. filius, tibiis paribus. Acta deinde duabus dextris. Acta etiam tertió. Edita T. Sempronio Graccho, M. Juventio Heluâ Coss.

Ex prologo:

Id primùm dicam, deinde quod veni eloquar.

Locum hunc, quo in hoc authore obscurior nullus, notare malui, quàm emendare: ut in re tam difficili, atque perplexâ, suum cuique judicium relinqueretur. Primùm non eo ordine, quo res proposita est, narratur: neque enim hæc quæ sequuntur,

Ex integrâ Græcâ integram comœdiam
Hodie sum acturus Heautontimorumenon:
Duplex quæ ex argumento facta est simplici.

Hæc, inquam, non demonstrant, cur partes seni poëta dederit, quæ erant adolescentium: quod tamen dicturum se primùm pollicetur. Jam ubi pòst paulò dicit, oratorem esse se, non prologum, non docet cur venerit: venerat enim histrio non ut prologum recitaret, sed ut ageret fabulam: id tamen fuerat quod secundo loco erat dicturus. Deinde quis ille senex, cui adolescentium erant datæ partes? Quæ illæ ipsæ adolescentium partes? Ego, ut quod sentio paucis dicam, verborum ordinem perturbatum tantas loco tenebras puto attulisse: quòd si ita legamus, *Id deinde dicam, primùm quod veni eloquar*, erunt omnia clariora. Nam cùm prologi ab adolescentibus solerent recitari, essetque L. Ambivius senex, qui prologum recitaret, cur adolescentium partes seni essent demandatæ, mirari populus jure potuisset: cujus facti causam dicturum se pollicetur ubi quare venerat explicâsset. Veni, inquit, ut ex integrâ Græcâ, integram comœdiam agam, quæ ex simplici argumento duplex facta est. Dicerem et cuja esset Græca, et Latinam quis fecit, nisi partem vestrûm maximam scire arbitrarer. Habetis cur venerim, dicam jam nunc cur partes has prologi, quæ erant adolescentium, senex didicerim. Non prologum voluit me esse poëta, hoc est, fabulæ argumentum narrare, sed oratorem fecit, qui pro se apud vos causam dicerem, adversùs eos rumores, quos de se malevoli distulerunt. Contaminâsse scilicet Græcas multas, dum facit paucas Latinas. Orator ergo ad vos venio ornatu prologi. Ex Act. IV. scen. III. *Vostrum senem.* Sy. *imò ut.*] *Imò* priore brevi.

EX INSCRIPTIONE ADELPHORUM.

Mihi sic inscriptio hæc videtur legenda:

ADELPHI Terentii. Acta ludis Funebribus L. Æmil. Paul.; Q. Fab. Maxim. P. Cornelio Africano Ædilibus Curulibus. Egêre L. Attilius Prænestinus, L. Numidius Posthumus. Modos fecit Claud. Flaccus, Claud. filius, tibiis dextris. Facta Latina est è Græcâ Menandrou, L. Anitio Gallo, M. Cornelio Cethego Coss.

Ex Act. I. scen. II. *Nisi quicquid est.*] *Nisi* pro *sed.* Ex Act. II. scen. I. *Dŏmŏ mē eripuit, verberavit, me invito abduxit meam.*

Domo me e, anapæstus esse videtur: alioquin non constabit trochaicus. Ablativos esse *primo, vero, cito, sedulo, mutuo, crebro, sero*, ultimisque correptis dici interim, nemo nescit. Act. V. scen. VIII. *animo* extremam corripere adnotavimus. Et Act. IV. scen. I. *Quasi puero*] *Puero* dissyllabum. Et scen. II. *Nisi me credo.*] *Nisi* pro *sed. Quonam?* Sy. *illic ubi, &c.*

Versum hunc denarium catalecticum trochaicum faciunt, quos nullos scripsit Terentius. Alibi *quidnam?* Sy. *illuc, &c.* Ego legendum putârim, *Ubinam?* Sy. *ubi etiam, &c.* ut sit trochaic. octon. hypercat. *Quonam*, non videtur sententia postulare: *illîc* Donatus non legit. Et scen. V. *Domi virginem.*] *Domi* posteriore correptâ, nisi *virginem* quadrisyllabum facis. *Abi domum.*] *Abi* posteriore correptâ. Ex Act. V. scen. VIII. *Corpore et animo.* M. *gaudeo.*] *n'mŏ gau*, anapæstus: hoc idem etiam Act. II. scen. I. adnotavimus, in *domo me eripuit, &c.*

EX INSCRIPTIONE HECYRÆ.

Hæc inscriptio judicio nostro ita legenda est :

Terentii Hecyra. Tota Græca est Apollodorou. Edita Cn. Octavio, T. Manlio Torquato Coss. Acta primò ludis Romanis Sex. Jul. Cæsare, Cn. Corn. Dolabellâ, Ædilibus Curulibus, sine Prologo: non est placita. Relata est iterum ludis Funebribus L. Æmilii Pauli, non est placita tota. Relata est tertiò, Q. Ful., L. Martio Ædilibus Curulibus. Egit L. Ambivius Turpio: modos fecit Claudius Flaccus, Claud. filius, tibiis paribus. Placuit.

Ex Act. III. scen. IV. *Imò quòd.*] Anapæstus, vide versum ultimum, scen. IV. Act. IV. Vide Hecyr. scen. ult. Ex Act. IV. scen. IV. *Imò ve.*] Anapæstus. Vide Act. III. scen. IV.

EX INSCRIPTIONE PHORMIONIS.

Hæc inscriptio judicio nostro ita legenda est:

Pub. Terentii Afri Phormio. Acta ludis Romanis L. Posthumio Albino, L. Cornelio Merulâ Ædilib. Curul. Egêre L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Claud. Flaccus, Claud. filius, tibiis paribus. Tota Græca est Apollodorou, ἐπιδικαζομένῃ. Acta quartò est. Edita C. Fannio Strabone, M. Valerio Messalâ Coss.

Ex Act. I. scen. IV. *Nam absque eo esset, rectè mihi vidissem.*] Scriptum in alio exemplari reperio, *Nam absque eo rectè ego mihi vidissem.* Quòd si *esset* legamus, aut notandum novum erit locutionis genus, aut ita oratio distinguenda, *Nam absque eo, esset rectè, ego mihi vidissem.* Ex Act. II. scen. I. *Nil suave meritum est.*] In hæc verba ita interpres, *Ordo et sensus hic est : Nihil mihi mercedis suave est, ut ego illam cum illo nuptam feram. Suave* enim meritum, *suavem* mercedem significat. Ego scriptum fuisse puto, *Nil suave meritu' est :* ut ad Antiphonem ea verba sic referantur, *Egone illam cum illo ut patiar nuptam unum diem? non faciam, non enim meritus à me est, ei ut esse dulce aut suave aliquid patiar.* Potest et sic id intelligi: *Nihil mihi fecit Antipho suave, ut ei aliquid esse suave permittam. Mereri*, pro *facere* non hoc tantùm loco usurpavit. Ita in Hecyrâ, Act. III. scen. V.

Quæ nunquam quidquam erga me commerita est, pater,
Quod nollem, et sæpe quod vellem meritam scio.

Nempe Phormionem.] Alia exemplaria habent, *Num Phormionem?* atque ita constat senarius. Vide an malis literarum transpositione, in Phormionem primam breviter dici: cùm et Apollodorus, cujus hæc fabula est, ejus dictionis syllabam primam corripuerit. Quod quâ ratione fecerit non video, nisi pro Phormio Phromio scripserit. De his literarum transpositionibus, vide Theodorum Grammaticæ libro quarto. Et scen. III. *Eho tu sobrinum tuum.*] Apud Ciceronem in Oratore ad Brutum legimus, "Eho tu cognatum." *Id quod lex jubet.*] Vide num legendum, *Ei quod*, &c. ut paulò pòst, cùm

senis verba repetit Phormio, *Mercedem dare lex jubet ei, atque amittere? Non agam, imo.*] Dactylus. Ex Act. II. scen. II. *Dorio, audi obsecro.* D. *non audio.* P. *parumper.* D. *quin omitte me.*] In hunc versum ita interpres, *Sunt qui sic legant, ut Dorio Phædria dicat: Leno, audi: iterum Phædria obsecro.* Certè qui ita orationem distinguebant, id viderunt, non petere Phædriam à lenone ut audiret: sed ut parumper leno pecuniam exspectaret. Neque enim respondisset leno, Non audio, si audientiam tantùm adolescens postularet: id siquidem respondere solemus, cùm quod petitur non concessuros nos significamus. Ego distinguendam ita orationem non puto: cùm illud *audi*, lenoni tam obstinato ad denegandum minùs convenire videatur. Versum esse trochaicum constat, si *audi* non detrahimus, hypercatalecticum, cùm *Dorio* primam habeat longam: à muneribus enim, non ab hastâ nomen habet, et in hâc ipsâ scenâ bis primâ productâ reperitur: sin detrahimus, et sententiæ consulitur, et versus trochaicus fiet catalecticus, quales qui sequuntur omnes, qui quidem trochaici sunt. *Parumper* illud Phædriæ ad exspectationem pecuniæ, non ad audientiam referri debere omnino confirmo: sequitur enim, *Nequeo exorare ut maneas triduum hoc?* Locus hoc habere sententiæ videtur: Dorio, inquit Phædria, exspecta obsecro dum pecuniam conficio. Surdo, inquit Dorio, fabulam narras. Missum me fac, molestus es. Hîc Phædria, *Audi quod dicam, Dorio, non me capis:* quod parumper peto ut exspectes, est ut triduum tantùm exspectes, ne quod parumper ut exspectes peto, putes petere me, hominum aliorum more, ut in multos dies aut menses exspectes.

A. *Miseritum est.* P. *hei veris vincor.* G. *quàm est uterque similis sui!*] In hâc scenâ versus non est alius difficilior intellectu. *Miseritum est*, dicere per ironiam Antiphonem vult interpres: quod ego illi assentior. At quid sit *veris vincor:* quid, *Quàm est uterque similis sui*, neque ille dicit, neque ego assequor. Scriptum fuisse credo, *Hei verbis vincor.* Vincebat enim lenonis in negando pertinacia et loquacitas, adolescentis ingenui atque liberalis pudorem. Quamobrem secum Geta: Quàm leno is, inquit, mores lenonis habet, et Phædria pudentis atque liberalis adolescentis, qui verbis à lenone vinci se fateatur! Et scen. III. *Dum igitur diem licet.*] *Diem* una syllaba; hunc versum citat Priscianus, sine *diem.* Ego malo propter elegantiam syllabam facere unam quàm tollere, cùm, eâ dictione sublatâ, versus etiam aliquid desideret. Ex Act. IV. scen. IV. *Aruspex.*] *Aruspex* quia ab harugâ derivatur, primam vocalem habere debet aspiratam.

Ex Act. V. scen. II. *Vorsuram solvis.*] *Vorsura* potiùs legendum septimo casu, quàm *vorsuram*, etsi Budæo aliter videtur. Et scen. III. *Capiebat statim.*] *Statim* priore longâ pro perpetuò et æqualiter. Et scen. IV.

G. Vapulabis. *A.* id tibi jam quidem fiet, nisi resistis, verbero.
G. Familiariorem oportet esse hunc qui minitatur malum.

Scenam hanc trochaicis constare catalecticis versus metientibus clarum est. Quare cùm prior ille versus neque trochaicus esset ejus mensuræ, quam Terentiani versus nunquam excedunt, hoc est, cùm neque octon. esset catalecticus, neque hypercatalecticus, incidit animo suspicio, loco aliquid esse additum, vel certè detractum: quid id esse posset, cùm reperire non possem cogitando, in codicem incidi, vix dignum qui mihi fidem facere deberet, nisi judicii ratio accessisset. In eo ita scriptum reperi:

G. Vapulabis. Curialis vernula est qui me vocat.
A. Id tibi quidem jam fiet, nisi resistis, verbero.
G. Familiariorem oportet esse hunc qui minitat malum.

Quæ lectio propter multas res mihi probatur: versui enim consulitur, et id quod subjecit, *Familiariorem esse oportet, qui minitat malum*, explicatur magis; vocare enim potuit quivis, vernula etiam, minitare malum (ut loci

hujus verbo utar, quo usos antiquos notatum video à Prisciano) non nisi qui in eum jus habeat et imperium: unde in suspicionem venit Geta, herum esse, à quo vocaretur, non vernulam, quemadmodum initio putabat, cui verbera etiam minitaverat. Id unum relinquebatur dubium, quid curialem vernulam dixisset poëta, cùm curiales hi dicantur, qui curiæ sint ejusdem, curiámque servi non haberent, neque apud Romanos, neque apud Græcos. Eâ de re duæ animo subibant opiniones: aut legendum, *Familiaris vernula est*, nam et subjecit *familiariorem*, et versus utrumque patitur trochaicus; aut servos curiales dici posse, qui dominis serviunt ejusdem curiæ. Populares enim dicuntur etiam servi, qui dominis populi ejusdem serviunt: ita enim sumendum illud puto, Act. I. scen. I. *Amicus summus meus et popularis Geta.* Palliatam enim esse fabulam meminisse debemus, civitatemque Atheniensem in δήμους, hoc est, populos divisam fuisse, quemadmodum hodie est Florentina. Nam putare ideo à Davo popularem Getam appellatum, quòd essent nationis ejusdem, quod interpreti video placuisse, ignorare est populos fuisse diversos Getas et Davos, et servis nomina dari solita ab eo populo unde esset quisque. Diversos autem fuisse populos, Strabo libro septimo his verbis testatur: Fuit et alia regionis divisio ex antiquis permanens temporibus, alios enim Dacos, alios Getas appellant. Getas quidem qui ad Pontum in orientem vergunt, Dacos autem qui in oppositum versùs Germaniam et ad Istri fontes, quos olim Davos vocatos esse reor. Ex quo apud Athenienses Davorum et Getarum nomina servilia plurimùm abundabant. Hoc sanè credibilius est, quàm à Scytharum gente derivari, quos Daas vocant: longè enim illi ad Hyrcaniam positi sunt, nec ex eo loco Athenas mancipia deportata putandum est. Hæc Strabo. Regio ergo eadem erat et Davorum, et Getarum, et lingua eadem, quemadmodum pòst paulò scribit idem Strabo; proinde gens eadem, sed in populos varios divisa: neque protinus ejusdem populi dici debent, qui ejusdem gentis sunt, et nationis. Et scenâ septimâ. *In angiportum hoc.*] Priscianus legit *hunc*, ut probet etiam genere masculino *angiportum* reperiri. Et scenâ nonâ. D. *Ut voles faciet.* N. *imò ut jam scias.*] Et *imò ut*, anapæstus.

JULII CÆSARIS SCALIGERI

LIBER DE COMICIS DIMENSIONIBUS.

Ad Silvium Cæsarem filium.

Quibus artibus poëtarum ingenia excolerentur, cùm esset à nobis duobus libris explicatum; non priùs absolutum fuisse opus illud videbatur, quàm additâ de versibus comicis commentatione institutum teneremus. Nam cùm de origine, generibus, partibus fabularum, quæ in scenam afferrentur, et ab aliis olim, et à nobis ipsis suo loco sit disputatum: in animo habebamus, totum hoc negotium legare iis, qui de pedum quantitate, deque versuum ratione conscripserant. Verùm cùm et maximus vir Erasmus, et post eum plerique alii ita hanc conficere provinciam aggressi sint, ut ille his non pauca reliquisse, et hi eadem illa aut nescisse, aut præterîsse visi sint, coactus sum, Silviole fili, hâc quoque operâ ostendere animum erga te nostrum: ut quem in locum naturæ ope teipsum evehere mirabamur, nostris auspiciis promoveri, ac provenire eò possis. Nam cùm pernecessaria per se cognitio est ipsa, tum etiam si non esset, videntur tamen viri illi talem effecisse: sive ad eorum magnitudinem intueare, quam ad hujusmodi lucubrationem demisissent: sive negligentiam spectes, quâ mutilam depravatamque relinquerent.

Ac primùm quidem quam Erasmus affert, vereor ut accipienda sit dubitatio: sit, nécne certis pedibus astricta comœdia. Nam quanquam Quintilianus hoc dixisse videtur, non tamen pedum leges potiùs, quàm trimetrorum præscriptionem desideravit: neque in omnibus, sed in Terentianis tantúm: quarum gratiam, quam elegantiâ orationis atque puritate consequutæ essent, diminutam putabat licentiâ versuum longiorum: cùm tamen Plautus nihilo sit in trimetris frequentior. Hoc autem ampliùs eâdem in quæstione peccat Priscianus: quosdam esse, qui in Terentii fabulis extare metra negent, atque eosdem tamen ait, illa quasi arcana quædam, sibique solis cognita profiteri. Quid enim est hoc? negare numeros in versu quopiam, eosdémque numeros in eodem versu se solos dimetiri posse? Hanc sententiam more suo de illo mutuatus Erasmus, commodiorem fecit: dividit enim eam, ejusque partes ad diversa refert judicia. Alios inquit negare, alios quasi inutilem eam investigationem existimare. Quorum utrumque cùm ipse rejecisset, quod erat priore loco, meritò quasi judicatum omisit. Alterius autem rationem hanc reddere instituit. Non operam perdere nos indagandis versuum generibus, hanc enim diligentiâ effici, ut quæ librariorum incuriâ transpositæ voces sint, suis eæ sedibus restituantur. Ego verò neque hoc esse necessarium video, et plus conferre ad solutæ orationis libertatem. Nam neque ubivis transpositæ voces, versûs tollent connexionem: et frequentissimè deprehendimus, ob numeri necessitatem ita transpositas; ut si eandem sententiam in epistolam sis allaturus, cogaris aliis sedibus digerere: veluti cùm Terentianus Simo ait:

> Si sensero hodie quicquam in his te nuptiis
> Fallaciæ conari, quò fiant minùs.

Nam priore versu multa invertas sine dispendio numerorum: in altero autem, et quotidiano sermone, et forensibus contentionibus aliter loquare. Itaque si librarii ita scripsissent; *Fallaciæ conari, quominùs fiant:* ex eorum temeritate hoc fructûs capiamus: ut minore negotio imitemur. Hoc igitur non negamus nos, versuum legibus duci nos ad verborum sedes investigandas: sed in eo ullam esse utilitatem, hoc negamus: imò verò conducere interdum magis, si transposita sint, quo ordine orationem nostram instituamus. Sed profectò hâc operâ plus fuit laboris sumptum, quàm captum utilitatis: ut non sine causâ miraremur, summos viros tantum studii in dimetiendis illis versibus posuisse, Priscianum, Donatum, Asperum, Jubam, Scaurum, Probum, Sulpitium, Varronem ipsum. Quorum frequentia cùm mihi in mentem venit, apparet illico aut obscura diligentia, qui infecto negotio eguerint successore: aut res ipsa perdita, quæ vel ab uno alteróve tantorum virorum nequiverit confici. Quare ea quoque causa, sed potissimùm ea, inquam, esse potuit, ut ad hanc contemplationem studium nostrum adhiberemus. Neque enim sola res petenda jam est nobis, sed ipsâ contentione de clarissimis autoribus victoria reportanda. Atque ut eorum judicia hâc quoque in parte emendemus, simul ad hanc operam incitemus ingenia literatorum: ut non minimam pronunciandi rationem ex hâc commentatione consequi sese posse putent; quemadmodum cùm intellexerint neque aspirationem, neque sibilum, neque mutam inter se conspirare potuisse, ut prima syllaba in voce hâc, *isthic*, produceretur. Quâ in voce eâdem qui putant sibilum extrudi in pronunciando, neque morem servârunt, neque etymologiam observârunt. Nam Æoles, quos Latini maximè sunt imitati, quod alii ἐσθλὸν dicerent, ipsi ἐσλὸν pronunciabant: ita in verbo *isthic* satius fuit mutam abjicere. Et fuit ratio: nam *is*, pronomen integrum manet: cauda autem illa, quam vocant syllabicam adjectionem, nullo dispendio expuncta etiam leniori relinquit locum conjunctioni. Præterea multis in locis animadvertas, posituram consonan-

tium non producere vocalem: sed suâpte naturâ niti brevitate: ut, *in*, *sed*, *ad*, *quod*, *aliud*, *simul:* in quibus qui putârunt oportere postremum elidi elementum, vehementer errârunt. Sed longè faciliùs in disjunctis vocibus correptam vocalem tenuere, quàm in conjunctis. At in conjunctis ita pronunciabant, ut positura nihil afferret moræ brevitati. Sic *insidias*, et *inferos*, primam producere dixerunt: *indicationem* autem et *incautum*, corripere. Quare si hoc in uno tractu ac tenore faciebant, multo commodiùs interposito eo intervallo, quod separatis vocibus debetur, efficere debuere. Nam si dicas, *in sedibus*, atque ibi præpositio brevis sit, quæ in eâ compositione longa fuisset, quantò aptiùs brevis erit, si dicas, *in diem:* quæ si compones, brevis quoque erit? Præterea animadvertemus, quàm celeriter multas vocales pronunciando expediverint, ut etiam cum sequentibus obscurârint. Sic enim in illis, *scias*, *suæ*, *tuæ*, *fuit*, *dies*, *deos*, *prius:* quæ efficiebant monosyllaba: ita ex duobus comparativis, *potius*, *melius*, duos constituebant pyrrhichios. Nam quemadmodum mensuremus versum illum ex Andriâ?

Dabit nemo: inveniet inopem potiùs quàm te corrumpi sinat.

Necesse enim est ex duabus vocibus his, *potiùs quàm*, unum pedem fieri: quod ut efficias, multâ priùs, ac mirabili eget interpolatione. Ergo vulgò ita quoque locutos puto; non laturos scenam barbariem, quæ de medio sumeret sermonem. In hâc tamen re et disceptârunt multi, et non pauci errârunt: sicut et illi, qui reddere voluerunt rationem versuum: cùm alii essent curtissimi, alii adeò longi, ut nihil libeat cum Plautino trapezitâ jocari, dum unum scribo, explevit mihi totas ceras quatuor: quantus ille est ex Eunucho:

Et magnifica verba: verba dum sint; verùm si ad rem conferentur, vapulabit.

Quanquam, hîc quoque ab illis dissentio, aióque duos versus esse: priorem trochaicum dimetrum brachycatalecticum, alterum octonarium. Nam sic pronunciavit, ut cùm dixisset, *Et magnifica verba:* substitit, affixitque ibi propositum in verbis: postea simul cum re mutavit sententiam, ut pro factis facta redderet, et verbera minitaretur. Priscianus distinctionis causâ breviores incertos versus dicit. Verùm neque ille distinctio hæc quid esset, declaravit: neque nos, quid sibi velit, sanè scimus. Nam quæ distinctio esse debet, non solùm eâdem in scenâ, sed etiam personâ? quæve in primâ scenâ gravissimæ comœdiæ Amphitruonis? Ipso enim ingressu statim nusquam sibi constat. Aut qualem in eâ scenâ, in quâ Pamphilus de patris duritiâ queritur? qui in eodem argumento propositóque perstaret conquestionis, et tetrametris illud inseruit dimetrum;

Quod si fit, pereo funditus.

Alii, ut sibi videbantur, acutiores, è rebus ipsis duci, non solùm pedum statum, aut cursum, sed etiam versuum tractus prodidere: in re perturbatâ mutari versus, pedesque ipsos confundi: in celeritate trochaicos trudi: gravibus personis statarios sermones confieri ex spondæis. Afferunt huc non tam pro teste, quàm pro judice Virgilianam prudentiam, divinam illam sanè mihi: qui rem verborum nitore ac numerorum concinnitate oculis subjiciat. Ego verò ut horum diligentiam veneratus sum, quam equidem tanto studio in meis poëmatis exprimere conatus fuerim: ita in comœdiis falsam simul atque supervacaneam animadverti. Nam si in personarum statibus diversis, si in contrariis negotiis, si in fabularum partibus maximè inter se dissimilibus, idem pes, idem pedum ordo, idem carminum genus ostendatur: jam nulla causa est, quin horum sententia, tanquam vana explodatur. Ergo in divinâ fabulâ, ac verè thesauro, quàm levi nimis de causâ Trinummum inscripsit Plautus, protasis trimetro iambico tota constat: item epitasis, tum catastrophe. Stichus è contrario, tota trochaicis longis. In Mostellariâ adoles-

centi Philolacheti, homini perdito luxu, atque otio corrupto, quique unam modò rem ageret, ut inserviret ventri, dati versus sunt omni pedum penè genere pleni. Tranioni autem servo trepido, in re desperatâ, versus compositi, atque sibi ipsis constantes. Seni Teuropidæ, viro gravi, parco, læto, auctâ re, amoto maritimorum metu periculorum, senarii iambici. Quid gravius Amphitruone? Quid magis statarium, quàm finis fabulæ conversæ? concluditur tamen fabula trochaicis. In Sticho autem tam iambis potant, quàm trochæis. Gurgulio currens in re novâ, novo nuncio vehitur trochæi rotis. At Acanthio in Mercatore haud absimili in re quadratis utitur iambicis, at iisdem in Terentianâ Phormione Geta pari in negotio. Ergasilus verò parasitus in Captivis tam trochaicis, quàm aliis: cùm tamen similem ageret cursuram. Quemadmodum et Dinacium puer in Sticho nuncii autor novi, utrisque mistim usus est. Præterea trochaicis Harpax Cacula militaris in Pseudolo dum lenonem quærit. Trochaicis Erotium meretrix in Menæchmis, ut obsonium comparandum curet. At è contrario trochaicis Lysiteles adolescens, et gravis, et frugi in Trinummo: et Chremes senex, vir bonus, ac prudens, in Andriâ, seriâ imprimis de re, paterno animo, constanti conquestione. Quòd si ad Davum respiciant, qui sequenti scenâ jam otium atque tranquillitatem imperando sibi, bellissimos fundit trochaicos, jam ipsi illâ de celeritate aliquid consultiùs remittant. Poëtas profectò istos comicos nostrates, ut in mentem venerant res arripuisse, eisque numeros accommodâsse reor. Isti verò legumlatores novi, plerique hoc suis obtinent ingeniis peculiare: semel alicubi si quid deprehendêre, illico pro lege habent. Atqui longo multoque opus est studio, est opus consilio prudenti, acri judicio opus est: quanquam equidem non negârim, fabularum initiis, ubi animos auresque spectatorum trimetris versibus imbuissent, ipsi sibi suo quasi jure agerent, deinceps interspersis alicubi ejusdem generis senariis, idque neque semper, neque coactos, neque consultò factitâsse existimamus. Fuit tamen hoc illis in more positum, ut narrationibus trimetros majore ex parte adaptarent: neque solùm in argumentis, aut prologo, aut protasi; sed etiam apud personas eas, quæ etiam aliud agerent. Quemadmodum cùm Davus in Andriâ, de aliis rebus loquens, aliâ utitur versuum dimensione: ubi ad narrationem deventum est, de navi fractâ apud Andrum, ad trimetros divertitur:

Ad hæc mala, hoc mihi accedit etiam: hæc Andria.

Eadem diligentia in epistolis. In Pseudolo ab longis in senarios deflectitur. In Asinariâ quoque quod pactum conscriptum est inter adolescentem et lenam, senariis expletur: quoniam sit narratio quædam: quanquam ne hic quidem semper. Nam longis versibus narrat in Rudente Grippus, eventis fortunæ sese bene acceptum. At in eâdem senex somnium trimetris. Ex utrisque verò, atque etiam aliis mistis Sosia Amphitruonis: quanquam ubi ad manus ventum est, iamborum vim atque alacritatem minutiore gyro flectit, ac vibrat. Cùm igitur tam inconstantem legem videamus, ut illis poëtis neque curæ fuerit, utì facerent, neque salvo puri sermonis nitore efficere potuere, utì numeris essent astrictioribus: nos sic inventa, aut quemadmodum existunt, permittamus, aut si quid sinistri sese offerat, ne odiosè extorqueamus: præsertim cùm licentiæ vitium cum Græcis, unde sumpsissent, sibi commune, licentiâ, utì solet, auxere.

Illud verò, quod aliqui dubitando, quidam etiam asseverando negabant, fabulas Terentianas trimetris circumscriptas, falsum esse deprehendimus. Nam et apud eum poëtam plus esse hujus carminis invenies: et contrà, apud Plautum quadratos, aliaque longiorum genera. Andria penè ex æquo divisa in utrumque genus est. Haud enim ita multò ab longis senariorum numeros superatur. In Eunucho, et Heautontimorumeno, item. At in Adelphis penè ex quadrante longi ab senariis exceduntur. Phormionem potior senariorum numerus conficit. Hecyra laxior fabula, ac pedestrior est; itaque om-

nium Terentianarum, ad sermonem quotidianum quàm proximè accedit: est tamen in eâ senariorum plus tertiâ parte. At contrà, Plautina Amphitruo, et Rudens, vix totus quadrans expletur senariis. Asinaria, Epidicus, quam tantopere ipse autor laudat, Mostellaria, Menæchmi, Miles, Mercator, Pseudolus, Aulularia, Casina, Gurgulio, Bacchides, aut ex utrisque æquè constant, aut etiam minus habent senariorum. Captivi verò, et Persa, et Pœnulus, plùs dimidio textæ sunt *longis*. Trinummus legebatur hactenus tota quadratis, aut non multò brevioribus. Eam *nos* ita restituimus pristinæ sinceritati, ut ad quingentos senarios excusserimus. Quorum tamen numero præstant longi versus dupló. Quam operam etiam cùm Truculento impendissemus: paulò minùs ducentis reformatis, tantam longiorum invenimus multitudinem, vix ut illorum hi essent pars quinta. Atque is labor non temere susceptus est: cùm tam facilè mendacium Quintiliani autoritate tegeretur. Nam isti magni viri, dum nihil inexcussum volunt, et fastidiunt leviora, plus profectò nominis usurpant, quàm ponunt operæ. Quemadmodum Priscianus quoque, cui de anapæsto sententia excidit satis absurda, cùm dixit: *Erit autem probabilis iambicus versus, et tragœdiis aptus, si secundum, et quartum pedem, non alios feceris, quàm iambos, aut eum, qui tribrachus est, aut anapæstus: quoniam sunt pares.* Quâ enim audaciâ fretus anapæstum tribracho parem dixit? Nam quod ait paribus sedibus anapæstum recipi: verum est. Sic enim in Pluto Aristophanis:

'Ως ἀργαλέον πρᾶγμ' ἐστὶν, ὦ Ζεῦ καὶ θεοί.

Et bis in eodem versu:

Οἶδ' ἐξεστρέψαντο κ' οὐκ ἔδοκουν μ' ὁρᾶν ἔτι.

Verùm hoc est illi adeò frequens, ut nullus pudor Latinis sit jam futurus, quibus linguæ ratio persuasit ne hoc attentiùs curarent: præsertim cùm tragœdia quoque hoc admiserit, gravius sanè ac longè castius poëma. Observantior Sophocles: Euripides minùs obnoxius: nam minùs pepercit illis sedibus:

Γλῶτταν δ' ἐπιορκὴ σαγὰν ἰδία τῆς φρενός.

Et in Hecuba:

Κ' εἰ σμικρὸν ἔχοιμι πάντ' ἂν ἀρκούντως ἔχη.

Neque solùm anapæstum paribus sedibus posuit illis, sed etiam in ultimâ, ut in Oreste:

Αὐτουργός· οἵπερ καὶ μόνοι σώζωσι πόλιν

Quem si tribrachyn voces, syllabam nunc respicias, non legem illam; quâ ultima habetur indifferens.

Erasmus autem rectè sedibus imparibus dicebat, pro iambo, receptum spondæum, dactylum, tribrachyn, anapæstum: proceleusmaticum autem omisit, quoniam excidisset memoriâ: et creticum, quem sanè putaret non admitti. Nam si in eam sedem posse recipi sperâsset, non multa carmina subvertisset. Proceleusmaticus autem proximè ad naturam dactyli accedit, differens syllabarum numero, temporum tractibus par. Tribus autem modis excipitur pes ille. Aut enim mollis est, atque adminiculis quibusdam similior factus dactylo: ut, *Genua labant: ariete: parietibus*. Duabus enim vocalibus constitutis, prior consonantis vim quandam videtur obtinere. Aut est apertior, ut in versu Enniano:

Capitibus nutantis pinus, rectosque cupressos.

Aut est coactus, ademptis consonantibus quibus syllabarum brevitas impeditur: cujusmodi est in Andriâ:

Sine invidiâ laudem invenias, et amicos pares.

Itaque ad eum versum cùm devenisset Erasmus, neque agnoscere vellet proceleusmaticum, quem in suis legibus non constituisset, et putaret duriusculè fieri, si Æolicum digamma auferretur, ut exiret proceleusmaticus: sustulit tamen, ut exciperetur tribrachus in duabus primoribus syllabis hujus

nominis, *invidiâ*, et ex duabus postremis vocalibus una syllaba concreta esset. Verùm ut in naturâ, ita in arte illius imitatrice, faciendum nobis est nihil aut otiosè, aut superfluò agere. Ergo ut constet ratio dimensionis, si recipias proceleusmaticum, unum tantùm moliris, cùm tollis digamma. Si malis tribrachum, et hoc tibi idem curandum est, ut tollas: et præterea duabus confertis syllabis obscuranda oratio. Nam si nihil refert pronunciésne *invidiâ*, an *invidâ*, quid intelligamus? Quòd si (ac verius quidem est) ita pronunciemus, ut quasi sonum consonantis prior vocalis obtineat, jam non sit tribrachus ampliùs, sed anapæstus. Nam ita pronunciari in quibusdam proceleusmaticis jam diximus, et apparet ex illo versu poëtæ:

Stellio, et lucifugis congesta cubilia blattis.

Et apud Horatium:

Ut Nasidieni juvit te cœna beati.

Nam idem nomen aliter:

Nassidienus ad hæc.

Quare in priore versu, omnes erunt spondæi præter quintum. Sic enim Catullus, *pituita nasi*:

Mucusque et mala pituita nasi:

Non corripuit Horatius:

Nisi cùm pituita molesta est.

Sed trisyllabum posuit: ita ut media litera Æolicum sit digamma: quod et elicitur ex judicio Ælii Stolonis, qui à *petendo vitam* duci ratus est. Verùm quod in *invidiâ* fecit, ut unam ex duabus efficeret syllabam, commodiùs confecisset in *injuriâ*, illo versu:

Quo jure, quâque injuriâ præcipitem me in pistrinum dabit.

Sicut in *perfidiâ*, prologo Amphitruonis:

Non ambitione, neque perfidiâ, qui minús.

Id quòd si animadvertisset, non sustulisset pronomen *me*, quod magnâ cum emphasi ac gestu ad timorem personæ positum est: et omnibus in exemplaribus legitur. Tolli autem Æolicum elementum in eâ voce, palàm est etiam versu illo Phormionis:

Qui sæpe propter invidiam adimunt diviti.

Neque enim mirum est adventitiam literam de medio tolli quasi peregrinam. Est enim *video*, ἴδω· sicut in verbo *vivo*: fuit enim βιῶ· eo versu:

Liberiùs vivendi fuit potestas: nam antea.

Puto enim non admodum vegetam, contentámque fuisse literæ illius pronunciationem: sicuti neque in *ovo*, neque in *ove*, cùm libitum esset: quæ ut asperrima est apud Germanos, ita penè vocalis apud Vascones, non consonans: nedum ut duplex uspiam sit. Sed nequaquam par ratio fuit aut necessitas, ut elideretur idem digamma, in verbo hoc, *inveniet*: eo versu ex Andriâ:

Dabit nemo: inveniet inopem potiùs, quàm te corrumpi sinat.

Nihilo enim mutatur versûs dimensio, sive tollatur, sive relinquatur: quare contrà quàm sensere, nullo pacto debeat tolli. In conjunctione quoque hâc, *enimvero*, durius fit, si eximatur. Quid enim esset, *enimero*? Sed unam syllabam fuisse, *enim*, cùm vellent arbitror: siquidem Græcum fuit ἴν, et ἰνί. At quasi pro consonante accepere, ut ostendimus, in *Stellio*, *invidia*, *injuria*. Quòd si cui paulò asperior videatur pronunciatio: is non meminit eâ ratione, *cui* esse monosyllabum, et *hui*: et quod omnium durissimum est, *huic*. Proceleusmaticos autem aliis duobus versibus animadvertêre quidam, utroque ex Andriâ:

Mala mens, malus animus: quem quidem ego si sensero.
Tibi generum firmum, et filiæ invenies virum.

Ac de priore quidem non est disceptandum. In posteriore autem mollior est; propterea quòd antiqui pronomina *mi* et *ti* monosyllaba pronunciabant,

ab Æolensibus accepta, *μοί, τοί· tu, τύ· τέ, te.* Sic enim in Gurgulione accipiendum est:

> Curato, ego tibi quod amas, jam huc adducam.

Tibi proceleusmaticum hîc quoque facient, neque errabunt. Hoc tantùm agebamus, ut intelligeres secundiorem fluxum earum syllabarum ad proceleusmaticum, quarum duæ in unam redigi atque coalescere possint. De cretico autem, quem isti omni conatu subterfugêre, pluribus rationibus, atque exemplis est disputandum. Nam si in heroicum admittitur, si in tragœdiâ, quod est poëma clarum, nobile, elatum, castum, locum invenit; quare in medium ac vulgatum sermonem non recipiatur? Est igitur apud poëtam:

> Et naufragum Scylacæum.

Dicent non fuisse emendatum librum. At Vari et Tuccæ judicio emendatum fuit hoc. At est in emendatissimo libro Georgicôn, quod suprà adduximus:

> Stellio, et lucifugis.

At est Euripidæ cùm alibi, tum in Hecubâ:

> Δυοῖν δὲ παιδοῖν δύω νεκρὼ κατόψεται.

Cùm tamen dicere potuisset: *Παιδοῖν δυοῖν.*

Itaque nos quoque in Nemesi, studuimus gravitati, et auribus:

> Heu genus nefandum.

Nam abjectâ interjectione, exanguis oratio est: item si dicas:

> Heu gens nefanda.

Et alio loco posuimus *sinistra:* potuisset dici, *scæva.* Sed paucis aures poëticæ datæ sunt. Præterea si dactylus et anapæstus in iambi loca suffecti sunt, quorum utervis unâ illum et syllabâ et tempore superaret, quare eam licentiam sermonis eadem puritas non coëgerit recipere quasdam voces, in quibus esset creticus? præsertim cùm è puris creticis aliquot versus constent. Præterea, ea nomina verbaque, *deus, dies, fuit, mea, sua, tua,* eò pertinent, ut cùm collectionem in unam syllabam patiantur, doceant nos in cretico idem quoque fieri posse, ut emolliantur pronunciatione. Ad hæc, si omnium morosissimus pes, ac penè ferus, *ἀντιβακχεῖος,* in heroicum receptus est apud Homerum: cùm *Αἰγύπτιον,* et *ἀνδροτῆτα* facit ut dactylum primoribus syllabis amplectantur, nulla causa est, quin rationes etiam autoritatibus fulciantur, quas Erasmus, si diligentiùs recensuisset, non transtulisset præpositionem *ex* in Andriæ prologo: sic,

> Qui bene vertendo, et eas describendo malè, ex
> Græcis bonis, Latinas fecit non bonas.

Quod equidem ut non improbo, ita consilium non laudo, quo adductus est, ut id faceret, ob amphimacrum vitandum. At si his rationibus non acquiescat, exemplis saltem credere cogatur: quæ quanquam habebam penè infinita, tamen et multa omisi, in quibus possent tergiversari: et alia firma penè innumera, ne tædium parerent; paucis igitur contenti simus. Ex Hecyrâ igitur cùm illud possemus adducere:

> Eam calamitatem vestra intelligentia:

supersedimus duabus de causis: quoniam et ipsi liquidam non geminant in postremâ dictione: et nos pronomen, quod primo loco positum est, monosyllabum agnoscimus; quare audiamus ex Asinariâ:

> Fortè si tussire occœpsit, ne sic tussiat.

Puto autem sic legendum præcipient: *Fors si tussire.* Nam ii magis erunt ferendi, quàm qui putabunt conjunctionem *si* corripi: ut in *nisi,* et in *siquidem.* Quare alia quæramus; ex Gurgulione:

> Sitit hæc anus, quantillum sitit; modica est; capit.

Item in his duobus, binos:

> Pervelim sepultam; sed quom adhuc naso odos meo.
> Sedatum te; quàm longè à me abest; lumen hoc vide.

Videamus alios multos, in eâdem :

> Sed grandiorem gradum ergo fac ad me obsecro.

Ubi *fac* longum est, contra recentiores.

> Salve anus. Egon' salva sim, quæ sicca sum siti?
> Jámne ego huic dico? quid dices? me periisse, age.

Item ex Andriâ :

> Sive ista uxor, sive amica est, gravida è Pamphilo est.

Quo è versu ut creticum tolleret, non veritus est universæ orationis detrahere ornamentum : pronomen illud scilicet, quod in secundo loco statim legitur. Videamus ergo etiam ex Eunucho:

> Quæ cum amatore suo cùm cœnant liguriunt.

Nam hìc non possumus effugere, quin aut primâ in sede creticus sit, aut in quintâ. Nam si secundam vocem non collidas, sed integram relinquas in dimensione, sicut frequenter fit, et Plautus voluit sibi licere in Pseudolo :

> Si de damnosis natis, aut de amatoribus.

Creticus fit inevitabilis in quintâ. Nam prima syllaba naturâ, non positione, longa est. *Cœnare* enim mediam naturâ producit. Sin collidas, jam in primâ sede hoc eveniat, eâdem validissimus ratione : qualis etiam ex Heautontimorumeno :

> Itane comparatam esse hominum naturam omnium.

Quem versum qui trochaicum putent, nugas agant; hæc enim fuga neque necessaria est, et est frustrà. Nam in prologo Adelphorum, quæ pars esse debet politissima :

> Indicio de se ipse erit : vos eritis judices.

In eâdem fabulâ :

> Quàm aut hìc nunc manere tamdiu : aut nunc persequi.

Ineptè divertunt ad trochaicos. Quid enim in illo dicent?

> Ille futilis, somnium ; sineres verò illum tuum?

Etenim trochæos extorquere nequeant ex eo. Et in Eunucho:

> Sed neminem curiosum intervenire nunc mihi.

Quem Erasmus versum pro senario imprudenter sese metitum esse putat. Et in Hecyrâ :

> A Myrrhinâ hæc sunt meâ uxore exorta omnia.

Et in Pœnulo :

> Perque meos amores, perque Adelphasium meam.

Et in Amphitruone :

> Inimicos osa sum semper obtuerier.

Et in Asinariâ :

> Deam sibi invocet, quam lubebit, propitiam.

Et in Aululariâ :

> Nempe sicut dicis ; quid hic? non poterat de suo?

Ex Casinâ :

> Aut quasi lumbricus terram quidem te postules.

Sicut ex Captivis :

> Inde me continuò recipiam rursum domum.

Ex Casinâ alterum :

> Quid facies? concludere in fenestram firmiter.

Quòd si dicant elidi sibilum, quemadmodum in Rudente:

> Illustriores fecit : fenestrasque indidit :

Objicies illud ex Aululariâ :

> Ædepol mortalem parcè parcum prædicas.

Quo loco si jurandi adverbium pronunciatum autument ab antiquis per mediæ syllabæ exemptionem ; alium opponas è Pseudolo :

> Nunc tuo cum filio liber accubat ; omnia.

Ubi si dicant, *ad*, præpositionem in compositione etiam correptam enunciari consuevisse ; quæramus nos, quare in aliis carminum generibus nullis

licuerit hoc? Quòd si respondeant in causâ esse pedestrem ac vulgarem orationem; hinc instemus nos, non valdè meritam esse illius vilitatem, ut tam accuratis astricta numeris creticum aspernaretur. Itaque verbum substantivum aliquando miris torsere modis; ut in Milite Plautus:

Censen' verò, adeò esse parcum, et miserè vivere?
Dicas uxorem tibi esse necessum ducere.

Apertiùs verò in Gurgulione, simplici sibilo pronunciatur:

Huic anui non satis est soli; canem esse hanc quidem.

Cæterùm quis eximet à cretico versum illum ex Trinummo?

Sit taciturnitati clàm fidei ac fiduciæ,

nisi qui ad trochaicam aram illam miserè confugerit? Quare illo obruantur ex Gurgulione, quem iambicus, ut sese in omnia vertant, quin sit, efficere nequeant:

Liberi lepos, ut veteris vetusti cupida sum.

Atque initio quidem arbitror vocalium tenuiorum mollitie factum, ut subirent pedes alieni: sic dicimus,

Χρεὼ, Πηληϊάδεω, πόλεως, πλίων·

Ut bacchium etiam receperimus illo versu:

Et læveis ocreas lento ducunt argento.

At hunc versum spondaicum putat Diomedes, vir doctus; non malé: ut mollior vocalis subeat fortiorem. Sic creticum interposuit, ut spondæum faceret, in verbo *aureo*. Quòd si in tragœdiâ cretici sunt, in heroicis bacchius et antibacchius, ut taceam anapæstum, tum Homeri, *Βορέης ζεφῦρός τε·* tum Virgilii, *Fluviorum rex Eridanus*: non videntur fuisse tot monstra necessaria, quot isti eximendis elementis creârunt, in *quidem*, in *sicut*, in *simul*, atque aliis: neque excludendas integras fuisse voces, aut alias spurias ingenuis supponendas, quod fecisse Erasmum, et suprà ostendimus, et ex his patet. Nam in Eunucho *despectam* posuit; *despicatam* sustulit:

Habeat despicatam, et quæ nos semper omnibus cruciant modis.

Auxit etiam errorem aliâ culpâ, cùm ex eâdem fabulâ versum fingit ex puris creticis:

Siccine agis? quis tu homo es? quid tibi vis? quid cum illâ rei tibi est?

Quem tamen iambicum quadratum agnoscas. Pari infelicitate et illum ex Andriâ creticis conclusit, qui esset senarius integer:

In denegando modò quîs pudor est paululùm.

Restitutâ namque per initium præpositione, quam ille nimis confidenter sustulerat, in prioris finem, tolles illius et errorem, et audaciam: simul deprehendes crassam culpam; qui creticum ex tribus vocibus confectum iri speravit illis, *quîs pudor est*. Verùm ille vir curiosior paulò fuit emendandis auctoribus. Nam et apud Senecam:

Arcum intensio frangit, animum remissio:

Eum ibi dixit esse inversum senarium, atque ipse sic invertit:

Remissio animum frangit, arcum intensio.

Dixisset commodiùs, quod ad pedes attinet, sic legi posse: nunc cùm necessitatem affert, causam suam facit deteriorem. Nam et sic senarius est: et in aliis apud eundem auctorem senariis non observatas magis leges intelligas, quàm in comœdiis aut aliis fabulis unde ille sumeret. Quòd si acriùs contemplere, longè concinnior sententia est: quam deformat ille inversione suâ. Nam sententia tametsi æqualiter de arcu, et de animo, pronunciat per contraria, tamen vult arcum referre ad animum, quoniam de animo quærit statuere. Itaque non ab eo incipere; sed in eo sententiam terminare oportuit: præsertim cùm præter expectationem de animo sentiat. Nihil enim mirum, intensione arcum, at mirum remissione animum frangi. Quare et crescet oratio, et talis est, ut quâvis pedum dispositione potior sit. Ita curiosa hæc ingenia sæpenumero judicio carent.

De comicorum versuum materiâ, partiúmque quantitate, satis disputatum

est; de ipsarum partium numero deinceps videamus. Principio, quod antea in libris *De Arte Poëticâ* statuimus, hîc repetendum est. Versus per initia curtos fuisse, duobus ad summum contentos pedibus. Id quod et ratione comprehenditur: siquidem partes toto corpore priores sunt: et exemplis: sic enim ortum esse primum senarium in Apollinis pugnâ, quam cum Pythone conseruit, ex illâ simplici acclamatione:

'Ιὴ παιάν·

Quam, cùm et iterarent, et frequentarent, natum aiunt senarium; quo tantopere in suis oraculis postea ille celebrârit.

'Ιὴ παιὰν, ἰὴ παιὰν, ἰὴ παιάν.

Quâ de causâ apud auctores fabularum, invenias unicâ voce contentum versum; ut in Eunucho:

Occidi:

Sed et monosyllabum interdum; ut in Hecubâ:

Φεῦ.

Et eâdem geminatâ voce, distinctæ voces, ut in Pluto, ut in Oreste:

ἆ, ἆ.

Et conjunctâ: ut in Philoctete Sophoclis:

'Αππαπαπαῖ.

Repetitis deinde tractibus productiores facti: ut in Nubibus,

'Ιοὺ, ἰού.

Hoc quoque ita in Trinummo duplicatum fuit, ut dimeter fieret:

O Callicles, ô Callicles.

Ergo cùm duo pedum essent genera, alterum motorium, alterum statarium; qui versus ex motoriis constarent, in iis binos pedes singulis collectos tractibus feriebant: qui autem è statariis conflabantur, satis habebant suum cuique sedi pedem referre. In priori classe fuit pyrrhichius; cujus versus Enopolios dictus est; quo usi sumus nos toto poëmatio; quod dicaveramus Sileni natalibus;

Modò citus ego pede celere magis ago numeros:
Abeóque Venere duce loca super alia volans.

Et Euripides in Oreste:

Χρέος ἐμόλετέ ποτε·
'Ανὰ κέλαδος ἀπὸ λέχεος.

Ejusdem generis est, iambus, trochæus, tribrachus. In secundo censu spondæus habetur, dactylus, anapæstus, proceleusmaticus, creticus, amphimacrus, bacchius, palimbacchius. Neque verò sine ratione fuit hoc. In his namque vocibus, accentionum natura quatuor, aut quinque temporibus frequens est. Ergo statarii versus ex pedum numero nomen obtinuere; ita ut heroici, quoniam sex spondæis constarent, senarii dicerentur; motorii autem non item; qui ob celeritatem satis habuerunt, ex dimidio tantùm nomen sibi retinere: propterea quòd bini prodirent simul: atque ita factum est, ut quibus essent pedes bini, ii monometri vocarentur; quibus quatuor, dimetri: quibus sex, trimetri; quibus octo, tetrametri. Hæc apud Græcos. Latini autem his nominibus etiam alia addidere: non ab dimensionibus, quæ binos caperent pedes, sed à pedum numero, quaternarios, senarios, octonarios: tantò commodiùs, cùm unicâ voce etiam imparibus constitutos pedibus nominabant, quinarios, septenarios. Nam hos Græci brachycatalectici adjectione agnoscunt, quanti sint. Octonarios autem etiam quadratos appellavimus: quemadmodum in cubicâ figurâ anguli octoni sunt: ita cùm eandem quadrantalem dicerent, eodem nomine hosce versus insignitos voluere. Nam constituta quadrata superficies, si fluat atque postea sistatur, quadrantal creat: quare corpus hoc Latini Græcâ voce tesseram vocitârunt: non à laterum numero, ut quidam putavêre, sunt enim sex; sed ab radice constitutionis: sic enim appellant mathematici. Præterea cùm senarii plùs in usu fuissent, primusque Boëtus produxerit octonarios, ab illo tractu longos no-

minavêre. Ergo neque Gellius Ennianos versus quadratos rectè appellavit trochaicos illos:

Hoc erit tibi argumentum semper in promptu situm:
Ne quid expectes amicos, tute quod possis agere.

Neque Varro in septimo De Linguâ Latinâ, illos ex Eunucho:

Heri aliquot adolescentuli coimus in Piræo:

Siquidem Ruffinus auctor est, eundem Varronem ita sensisse, versum septenarium fieri, cùm ad senarium pes trisyllabus adderetur: additque exemplum iisdem numeris, ex Hecyrâ:

Nam si remittant quippiam Philumenæ dolores.

Non solùm igitur à se dissentit ipse, verùm etiam errat definiendo. Nam et major est septenario, et trisyllabus pes, bacchius præsertim, iambo non solùm est adventitius, sed etiam alterius tractûs diversi, neque dignus qui in iambici definitionem admittatur. Et ridiculum est, non potiùs septenarium ex septenis fieri, sicut ex senis senarium, quàm è senario et uno pede, tantò minùs trisyllabo. Sed profectò magnos viros autoritas sæpe texit, etiam malè sentientes: sicut Ciceronem quoque fugit ratio, cùm in primâ quæstione Tusculanâ septenarios vocat illos:

Heu reliquias semiassi regis denudatis ossibus,
Per terram sanie delibutas fœdè diu vexarier.

Erasmus, Varronem secutus, tetrametrum nihilo felicius explicavit illis verbis, iambicum tetrametrum interdum in fine fraudari unâ syllabâ productâ penultimâ, quoties iambico dimetro accinitur dimeter catalecticus. Nam quid attinebat dicere penultimam productam? neque enim necessarium hoc est: quo loco et tribrachus esse potest et dactylus: quorum syllabæ postremæ breves sunt. At quæ est illa explicatio? quasi cùm dicas, Homini interdum pes deest, quoties integro semihomine, alteri semihomini pes deest. At verò quis nescit tetrametros, non è duobus dimetris, sed ex quatuor dimensionibus constare: si quis vel partium consideret rationem, quarum singulis æquale jus sit in versu; vel originem ipsam intueatur. Neque enim Boistus ille, aliúsve quispiam, dimetro dimetrum aptavit: sed trimetrum, quem tum longissimum invenerat, monometrum addidit. Præterea quis hoc audiens, non putet esse nefas cæsuram facere in quinto pede? siquidem ex duobus dimetris tetrametrum est consarcinandum. Quid quòd idem abusus est dimetri trimetrique appellatione? Nam imprudentur versum illum ex Andriâ iambicum pentametrum dixit esse:

Hoccine credibile est, aut memorabile?

Qui esset trimeter brachycatalecticus. Neque enim idem esse μέτρον et pedem, suprà diximus: sed μέτρον capere motorios pedes duos: quare si pentametrum iambicum exigas et à Græco poëtâ, et à Latino, tantò altero majorem ostendat; quem errorem etiam in illo continuavit:

Novi rem omnem: sed est Simo intus? *Da.* est.

Ergo nihil mirum sit, qui motoriis pedibus auferat sua jura, ad statarios immeritò transferre. Illum enim versum ex Andriâ:

Ut malis gaudeant, atque ex incommodis:

Ausus est creticum dimetrum nominare: qui tamen pes cùm non solùm syllabarum numero, sed etiam temporum quantitate prolixior, quàm spondæus sit: quare solus unam dimensionem non expleat, si spondæus implet? Eum tamen secutus Rivius, parem erroris admisit proportionem. Siquidem trochaicis anapæstum interseri nonnunquam scripsit causâ celeritatis: quod dictum cum illo superiore maximè convenit, idem namque sentiunt: cùm ille creticum ad iambum, hic anapæstum referat ad trochæum. At qui pes ita esset quatuor præditus temporibus, ut duo simul unam syllabam efficerent plenam ponderis et gravitatis, non potuit inter cursores illos annumerari: præsertim cùm iambo similior esset anapæstus quàm trochæo; uterqu

enim à brevibus incipit, in longam desinit. Quantò enim gravior est iambus trochæo, tantò est anapæstus dactylo. Quare non levi de causâ factum est, ut gravissimi poëmatis gravissima pars chorus ad gravissimi pedis majestatem sese conferret, scilicet anapæstum. Quid quòd ille nullam posuit rationem, propter quam trochæus esset iambo volubilior? At verò et nomen Græcum excitabat nos, et suberat ratio. Nam qui et syllabarum numero, et temporum ratione par esset iambo, non potuit eo esse celerior, nisi sanè temporum, temporáque deferentium syllabarum situ, quâ unâ re illi fieret dissimilis. Trahit enim trochæus syllabâ priore vocem ita, ut in posteriore emollescat ac quasi evanescat. Iambus è contrario celeritatem professus, gravitatem præstat. Itaque sanguinarius pes, et promptus ad vulnerandum, indicat et impetum primò, et statariam pugnam mox. Id quod Hipponax cùm acerrimo ingenio vir animadverteret, quam rationem impetûs in pede agnovisset, eam in peculiarem pedi versum transtulit: ut sicut iambus in syllabâ longâ pertinax pugnaret, sic iambicus versus in longum pedem incumberet. Leviorem enim ratus iambum, quàm ut ad impressionem faciendam satis esset, in quintam prælato sedem, succedere ei spondæum fecit. Quare id quoque judicio consecuti sumus nos, propiùs ad naturam partium accessurum fuisse totum versum, si iambus imparibus, trochæus paribus sedibus constituti fuissent. Cujus rei exemplum, quoniam res est minùs usitata, è nostris poëmatis subjiciemus unum ex iambicis:

Malis fortuna Cornucopiæ fundit.

Alterum ex trochaicis:

Si plaudit malis fortuna, quid justis fit?

Qui flexus numerorum si cui absurdus videtur, is meminerit aurium consuetudinem violentam esse; novaque atque inusitata non tam semper admirari, quàm sæpe respuere. Verùm magnopere nostrâ interest, qui quoad licet Aristotelis exemplo rerum causas vestigamus, venari rationem, propter quam cùm iambo sedem assignarent prisci, maluerint pares retinere. Nam si in dactylico senario una tantùm satis fuit, quinta scilicet: sive ille fuit spondaicus, una item fuit satis, quippe sexta: quare trochæo impares, alias iambo constituêre? nam hoc sanè præter naturam factum videtur. Etenim per initia si solis aut iambis aut trochæis versus constabant, videtur sanè primam quámque sedem illos arripere debuisse. Quibus verbis ut respondeam, sanè primùm sic agam: Non esse rerum naturam secutos veteres poëtas: multa illis pro libidine facta fuisse, multa fortuitò excidisse, quæ postea pro legibus probarentur. Unum illud satis constat, cùm trochæo sedem primam retinerent, non inconsultò diversam ab eâ, et aliis imparibus adverso pedi iambo assignâsse. Quare autem hanc huic, illam illi reddiderint, sanè haud facile est intellectu. Atque hîc quidem ita sentit Priscianus: Quoniam, inquit, in secundo pede cùm dimetiendo feriretur versus, minor ei loco mora debita est. Nam mihi contrà videtur, majorem moram deberi in pronunciando, ubi tempore ipso immoramur. Et falsum esset ibi positum pedem, quoniam feriretur: sed contrà, verum esset, ibi feriri, quoniam pes poneretur. At hoc quærimus nunc nos, quam ob causam ibi positus sit? Præterea si ea ratio est, quomodo constabit in trochaicis, qui ibidem feriuntur? Ut igitur quæstionis rationem apud nos putemus, intelligamus secundùm verborum inventionem esse ut à longis incipiamus, et in breves deducamur. Nam quanquam brevis syllaba naturâ suâ prior est, quàm longa, quippe simplicior est: tamen per initia inventionum cunctabantur primúm: quæ ratio est, ut vocum fines in pronunciatione obscurentur. Ita enim meditantis, et consulti animi suspendere vocem, non præcipitare. Quamobrem tam in versibus, quàm in prosâ oratione, postremarum sylla-

barum habita ratio est nulla. Trochæum igitur antiquiorem fuisse iambo, et dactylum anapæsto par est. Ergo trochaicum versum iambico priorem. Quare cùm primæ quæque sedes trochæo fuerint peculiares, alteræ illi relictæ sunt. Præterea cùm trochæus esset pes volubilis, statim sese ingessit in versum. Iambus autem grassator ille idem fecit, quod civilibus in rebus plurimis consuevimus. In oratione ipsâ, ut principiis gravis ac sedata sit, pugnam quoque cautiùs aggredimur; tum illa incitata effervescit: sic ad saltum ubi comparamus nos, fortiùs pedem figimus, ut statariæ moræ majorem impetum subjiciamus. Sic Aristoteles omnium bonarum artium dominus, motum omnem sub finem esse probavit concitatiorem. Ita proposito spondæo et iambo, satius fuit ab hoc illum excipi. Præterea recentissimâ quâque memoriâ ferè metimur ipsas res: quare assignatâ primâ sede trochaico, ultima quoque necessariò trochæo finitur. Quæ sedes, primam dico, si iambi fuisset, in ultimâ iambum nullum haberemus: nunc ut in eâ ille sit, pares sedes illi attribuendæ fuere: ut recentissimo sono, quippe novissimo, aures spectatorum caperentur.

Quæ de universâ re dicenda erant, ferè habes, Sylvi: quare deinceps ad ea, quæ particulatim animadversa sunt, descendamus. Atque equidem, ut sese offerent, ita ea describam. Sit ergo quod affert ab *Adelphis* eo versu:

Quid is fecit? quid ille fecerit? quem neque pudet.

Cùm enim agnosceret senarium, neque rationem inire posset dimensionum, abstulit alteram ex liquidis in pronomine *ille*: id quod ut ego quoque fateor, et posse, et solere fieri: ita hîc duo dico. Primùm, ab eo creticum quartâ in sede esse constitutum: quem tamen pedem adeò evitârit, ut everterit multa. Deinde versus aut ipsum disjecisse, aut aliorum incuriâ solutos præterîsse. Sic enim legendi sunt:

Quid tristis es? rogitas me, ubi nobis Æschinus
Siet, quid tristis ego sim? dixine hoc fore? quid is
Fecit? quid ille fecerit? quem neque pudet.

Ubi verbum *siet* unica syllaba concretum fit. Sic etiam ex Andriæ illo sibilum abstulit, non unde debuit:

Quis igitur est relictus objurgandi locus?

Sibilum, inquit, in pronomine *quis* eliditur. At verò cùm necessariò iambicus sit, nullo pacto ad eum modum secare possis, sed ex participio tollendus est. Sed et illum malè dimetitus est:

Perii, obsecro: tam infandum facinus mea tu, ne audivi quidem.

Quem dicit, esse trochaicum catalecticum: cùm sit integer quadratus iambicus, neque ad trochaicum torqueri possit. Sicut et præcedentem illum:

Fortè ad nos redierit; vise, amabò, num sit jam: faxo scias.

Nam ut evaderet amphimacrum, non est veritus trahere sui trochaici caudam etiam ultra octo pedes: nisi argutet, *scias* esse monosyllabum. Sed cùm omnes illi sint quadrati, etiam hunc iambicum malim, nullâ factâ in primâ voce collisione.

Quò ille abire ignavos possit longiùs, nisi si domum.

In prologo autem Andriæ, eo versu:

Nam in prologis scribundis operam abutitur:

Cùm diceret vocis hujus, *prologis*, primam syllabam esse à Terentio productam, addidit sanè rationem frivolam; Latinâ, inquit, consuetudine: quibus mos est eam præpositionem productam habere. Nam in Latinis verbis producant, in Græcis autem abstineant, nisi alia vis subsit: sicut in hâc voce, ubi liquida illa geminatur, sicut in Heautontimorumeno:

Oratorem voluit esse me, non prollogum.

Ex prologo Truculenti:

Sed relliquam dat operam, ne sit reliquom.

Et illo:

Ut pernoscatis ecquid spei sit relliquum.

Nam nisi hoc soliti essent facere, mille aliæ viæ erant ad eadem penè versu concludenda, ut rem novam evitaret. Verùm nova nequaquam erat: sed ab Homero usque. Nam in hymnis μέλος, in Iliade ἐλώεια, atque alia produxit. Etiamque nunc multæ nationes adeò crassè eam literam pronuncient, ut intus esse aspiratio videatur, Gabali, Arverni, Græci, Germani, Ligures, Taurini. Cæterùm etiam alia ratio est, ut et versus ille prologi constet, neque liquida geminetur. Sanè si eam vocem quæ in eo versu prima est, non collidas; quod sæpe alibi et in eâ, et in aliis factitatum est; sicut in Eunucho:

Unà ire cum amicâ imperatorem in viâ.

In secundâ enim sede dactylus est, neque præpositio colliditur. Ita in illo si conjunctionem *nam* non collidas, nihil innovabis: præsertim cùm in promptu habuit, ut pro *nam*, subjiceret *namque*. Verùm, ut diximus, etiam in alio prologo idem factum est, ut geminaretur, et recté: minùs verò rectè à Donato in Hecyræ prologo:

Propè jam remmotum injuriâ adversariûm.

Nam tametsi geminari consuevisse fatemur, tamen non eum fuisse locum, eam affectandi novationem, qui sibi iambum, quandocunque posset, ascisceret. Sicuti non minùs infeliciter Priscianus: qui cùm *redducit* geminare mutam diceret, idque exemplo probare vellet, attulit dimetrum Horatianum ex Epodo:

Redducet in sedem vice.

Nam quid aiat, si negem? neque enim necessitate pedis persuadebitur nobis. Quid si contendam non esse factum ab Horatio, qui quoad potest, iambos etiam aucupatur? Quare igitur abjecerit genuinum pedem, quare admiserit spuriam literam, ut illum excluderet? Melius fecisset, si ex Hecyrâ illud:

Remissam opus sit vobis, an redductam domum.

Neque mirum quæ in *reddo* geminetur. In Scenâ quoque primi Actûs quintâ, cùm Pamphili orationi intervenisset Mysis, atque suis uterque seorsum affectibus uteretur, versus interseruit diversos quoque poëta, quos Erasmus confudit: sic igitur legendi sunt:

Hócne est humanum factum, aut inceptum? hoccine officium patris? Quid illud est?
Proh Deûm atque hominum fidem, quid est, si non hæc contumelia est?

Sic enim etiam alio genere Mysis utitur iterum:

Miseram me, quod verbum audio?

Cui respondet illud Pamphili:

Quod si fit, pereo funditus.

In eâdem autem scenâ versum illum:

Proh Deûm atque hominum fidem, nullóne ego:

Appellat dimetrum pede redundante, laxè sanè nimis. Nam quamobrem non quinarium? quare non trimetrum brachycatalecticum? quis unquam audivit versum ullum pede esse redundante? nónne ipse ille versus talis est hoc ipso pede, quem dicis redundare? Illud quoque malè dignoscere visi sunt: cùm Act. II. putârunt initium, caudam esse postremi versûs, quo clauditur Act. I. sic,

Ne ad morbum hoc etiam, teneo: quid ais, Byrrhia?

Nam ut hoc primùm dicam, multò satius est, ut initia actuum integra sint, quàm fines. Deinde apparet properatio in Myside abeunte, ut Glycerium consolaretur. Itaque abrupit sermonem, atque abiit. Præterea, inter actus vetus comœdia interserebat προσῥήματα, choros, diverbia, apostrophas, atque alia ejusmodi. Nova comœdia rarò gregem, nisi in fine. Aliquando etiam Choragum legimus apud Plautum. Omnino autem tibicen canebat: quod è Pseudolo licet perspicere:

Dum concenturio in corde sycophantias,
Tibicen vos interea hic delectaverit.

Tanto igitur intervallo, quomodo Charinus Mysidis explêsset versum,

quem non audiret? In eâdem verò scenâ, ita perversè legit, ut alterum novenarium faciat, alterum senarium relinquat: sic,

> Quæso ædepol, Charine, quoniam, id fieri quod vis, non potest, velis
> Quod possit: nihil aliud nisi Philumenam volo.

Cùm tamen duo priores optimi sint octonarii: sic,

> Quæso ædepol, Charine, quoniam id fieri quod vis, non potest,
> Velis quod possit: nihil aliud nisi Philumenam volo.

Etiam priore consilio monometrum vocat illum:

> Ah quantò satius est.

Dimeter enim est brachycatalecticus. Sed et nullâ necessitate mutat *abi* in *abin'*, sive *abeas*, cùm frustrà putat alioqui constare non posse versum. Nam et trochaicus est, si collidas: et iambicus, si non collidas. Nam et maxima est vis ejus vocalis quæ est ultima in verbo, *abi*. Sic Virgilius, eo pulcherrimo versu, quo Theocritum æmulatus est:

> Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error.

Et aspiratio prohibet collisionem, sicut illi:

> Hecyra est huic nomen fabulæ; hæc cùm data est.

Sic imprudentur nimis elidi sibilum ex pronomine illius versûs:

> Sed istud quidnam est? hodie uxorem ducis? aiunt. Pamphile.

Qui tamen rotundissimus sic octonarius, neque usquam coactus: nam quod monet in nomine *suspicio*, tertiam à fine produci, verum est: sed neque nova res, neque sine ratione. Nam et Plautus ita scripsit:

> Et ne in suspicione ponatur stupri,
> Et clandestina ut celetur suspicio.

Et satis liquet coaluisse duas vocales in unam. Namque ab eo quod esset suspicitum, suspicitio fuit; itaque cùm erit brevis, tunc intelligetur syncope, cùm longa, synæresis: ex eo quoque versu in Andriâ:

> An non dixi hoc esse futurum? dixti; quid meritus est? crucem.

Prisciani autoritate dicit tolli verbum substantivum. Quo in loco mihi oblatam sentiam occasionem duos simul emendandi magnos viros; illum qui errârit, hunc qui non correxerit. Est enim integer octonarius. Illud verò ejus proprium est, cujus culpam in alium transferre nequeas. Nam verbum substantivum *adfuerunt* trisyllabum, professus est eo versu:

> Cùm in pariundo aliquot adfuerunt liberæ.

Qui tamen versus senarius iambum habet in quartâ: ferendus tamen erat quasi lapsus, nisi altero errore culpam cumulâsset, cùm primam auferri jubet syllabam ex eo versu,

> Aufugistin'? hera, factum: satin' id tibi placet?

Integer enim senarius est; etiam citra ablationem, spondæis duobus, anapæsto, duobus dactylis, et postremo iambo. Ibi temerè transfert syllabam inferioris in superiorem: contrà debuit transferre in Hecyrâ, neque transtulit:

> Quæ dico parvi pendent: Porrò hoc jurgium ad
> Uxorem, hæc cujus fiunt consilio omnia.

Sicut interjectionem quoque debuit ascribere priori versui in Adelphis, ut sic legeretur:

> Syre, præceptorum plenus istorum ille: phy,
> Domi habuit unde disceret: fit seduló.

Restituisset etiam in Hecyræ versu verbum, ut sit septenarius, ac par priori, sic,

> Tecum ferantur: dixi: ita ut jubes faciam, pater.

Non debet errati censeri loco, illud in Andriâ eo versu:

> Tu rem impeditam et perditam restituas? hem quo fretus sim.

In quo dicit *hem* extra versum ab alio additum potiùs, quàm positum à poëtâ: cùm tamen mutila sit sine eo sententia: et sibilum elidi videmus etiam in multis locis. Sic audacter nimis aufert verbum *cupio*, ex illo Eunuchi:

Cupio aliquos parare amicos beneficio meo.

Cùm tamen commodiùs eximeret vocem sequentem, sine ullo carminis detrimento, etiam sententiâ rotundiore. Sed aut sit proceleusmaticus primus pes, et alter amphimacrus; aut pronomen possessivum, quod postremo in loco est, demittatur in versum alterum subsequentem, qui nihilominus sit senarius: sic,

Meo: id amabò adjuta me, quò id fiat faciliùs.

Nam *faciliùs* eodem modo trisyllabum est, quo *potiùs* bisyllabum. Eligat autem lector, quod magis erit ex animi sententiâ: quandoquidem etiam apud Lucretium, *aliud* ita bisyllabum accipitur, ut cauda dactyli sit. Iniquior fuit illi versui ex Hecyrâ, ex quo, *dum*, particulam expletivam exemit; qui tamen cum sequentibus, cumque præcedentibus octonarius sit:

Mane dum sodes, timeo, ne aliud credam, atque aliud nuncies.

Hoc ibi cùm adimit, ita alibi æquè importunè addit de suo: ut ad eum versum ex Eunucho:

Par pari referto, quod eam mordeat.

Modò addit *nunc*, modò *mox*, modò *sic*, modò nescio quid. Ego verò nihil immutandum censeo de consilio poëtæ: qui integrum proverbium, sicut circumferebatur, ita interseruit trochaico tractu: quare audaciùs etiam, *remordeat* suppositum est. Nam si quid addas, versus non constet: si nihil addas, ad concinnandum trochaicum nihil est opus. Et non solùm hoc exemplo in omnibus legitur exemplaribus: sed etiam eâdem fide recitatum à Cicerone in epistolâ ad Lentulum. Verùm apposuit pari audaciâ adverbium *nunc* ei versui:

Alio pacto honestè quo modo hinc abeam, nescio.

Neque enim vocalis eliditur, sed perstat longa ante aspirationem adverbii *hinc*: et trochaicus decurrit octonarius catalecticus. Sicut in verbo monosyllabo nulla item collisio fit, neque in adverbio eo versu:

Ora me: obsecro te verò, Phædria: i intrò, hei, hei.

Corrupit etiam syllabarum quantitates: ut in illo ejusdem fabulæ:

Sic est, inveniam hodie parem ubi pol referam gratiam.

Ausus est dicere adverbium *hodie* primam producere: quoniam, inquit, idem sit ac si dicas hoc die. At quod nusquam est, narrat. Nam cùm est, hoc die, propter positionem producitur. Nam suâpte naturâ breve pronomen est: sicut ejus compar, *hic*. Græcum enim est, ὁ. Quare illud Virgilianum:

Hoc erat alma parens.

Non solùm propter interrogationem, sed etiam ob syllabæ servitutem, legunt *hocce* ii, qui existimati sunt doctiores. Breve enim fuisse vel inde deprehenditur, ubi consonante amissâ in adverbio *hodie* correptum est: quod etiam exemplo invenias ex versu Hecyræ:

Visum est, certóne? certè deus sum, si hoc ita est, verum reperies.

Est enim pronomen *hoc* secunda syllaba dactyli, qui in quintâ sede est: quamobrem versus, de quo nunc controversia est, septenarius est iambicus. In convivio autem poëtico, illum ex Eunuchi prologo:

Habeo alia multa, quæ nunc condonabuntur.

Ait mendosum esse: neque enim scazontes in ea genera carminum admitti: itaque ut metrum corrigeret, linguam Latinam depravavit, cùm supposuit *condonabitur*. Nam quis dicat, *Tu condonaberis à me commentarios?* An verò etiam ἀπροσώπως ausus est, et rectum apponere tamen casum? At ego puto veteres, excitandi spectatores gratiâ, nævos hosce aspersisse: neque in eâ refalsus sum. Nam quî decuit minùs, spondæo claudere iambicum, quàm dactylicum sistere? At quantum decoris addit affectui, cùm diximus in inferiis filiolæ nostræ, sororis tuæ lectissimæ, Sylvi:

Heu heu quonam animam, quo carmine compellabo?

Sed de his numeris in tertio libro Poëtices tibi satis est disputatum. Ita gravitatem, et lenitatem, et constantiam animi ostendens Terentius, re-

misit de iambi acerbitate; néve sine exemplo fecisse eum arbitrere, habebis ex prologo Amphitruonis unum:

Quòd ego huc processi sic cum servili schemâ.

Est enim σχῆμα: quanquam non sum nescius viros doctos, sublatâ aliunde syllabâ, *schemate* legere solitos: quare alium habeas ex Asinariâ:

Age nunc reside, jam cave modò ne graxis.

Neque enim sequentur analogiam, qui *graxeris* legerint; nihilo sanè melius, quàm si *faxeris* et *occepseris* pro faxis et occepsis, malint: sicut in Captivis;

Nunquam isthuc dixis, neque animum induxis tuum.

Accipies etiam unum ex eâdem fabulâ:

Avis me ferè consimilem faciam, ut prædixti.

Adducerem et ex Casinæ prologo, nisi supicarer verba esse transposita:

Clerumenæ hæc vocatur comœdia Græcé.

Sicut ex eodem alterum:

Ratione utuntur, ludis neminem poscunt.

Sed profectò et alibi multis locis, et in Pœnulo:

Gerræ germanæ, atque ædepol λῆροι λήρων.

Ac ne in illis quidem servavit Latinitatem:

Ne te iratus suis sævis dictis protelet, scio.

Substituit enim, pro *sævis dictis*, sævidicis: at sævidicum mobile nomen est, cui igitur hærebit? an ille invenit, usquam in naturæ legibus, accidens sine substantiâ? In eâdem autem scenâ etiam pedum numerus eum fugit: namque iambicum senarium hypercatalecticum dixit illum:

Non possum adesse, ah quid agis? quò abis, Antipho? mane.

Habet enim duos dactylos alterum alteri subeuntem ante postremum iambum. Æquè autem incommodè ex Heautontimorumeno brachycatalecticum nominavit illum, in quo periculum potiùs imminet, ne quid redundet:

Et illam simul cum nuncio tibi hîc ego affuturam hodie scio.

Est enim quadratus iambicus. Sicut illum quoque minùs bene octonarium hypercatalecticum:

Probé: huic filium scis esse? audivi, in Asiâ non est pater.

Nam si iambum in primâ sede statuas, et creticum in secundâ ob positionem, aut dactylum ex naturâ syllabæ, septenarius est. Sed *audii* pronunciandum est, ut *Asia* sit anapæstus. Sin malis trochaicum, non collidas adverbium *probè*, et erit anapæstus primâ in sede, eritque octonarius trochaicus catalecticus, et *Asia* bisyllabum. In Phormione frustrà laborat transponendo verba, ut numeris consulit, eo versu:

Ut ad pauca redeam, ac mittam illius ineptias.

Mavult ita legi:

Ad pauca ut redeam.

At verò verbum *redeam* bisyllabum esse, vel sexcentis locis, ubi opus est, constat. Eximit etiam vocalem hujus præpositionis *per* eo versu Adelphorum,

Per oppressionem ut hanc mihi eripere postulet.

At verò, quid fuerit dicere, *proppressionem?* nempe frigidum admodum est, ne dicam absurdum, novum fugæ genus, quò evitet creticum fatalem illum: cùm tamen adeò molliter pronunciari possit, ut vix divertat à naturâ spondæi. Sed jam vereor ne quis eorum, quos ille multis locis premit fabulis atque irridet, reponat ei gratiam, cùm in verbo *postulo*, sciant ab ipso exemptam mediam vocalem. Magno enim in periculo est, ne ab illis barbarus appelletur: propterea quòd Germani, præsertim nostrates Vindelici, Carni, Norici, item Suevi, Saxones, ita illud verbum pronunciant, vix ut eam vocalem exaudias. Verùm equidem, neque irridebo maternos avos meos, neque hominis consilium, quippe qui memor sim ejus versûs ex Casinâ: *Nunc ne tu respondere postules me tibi.* Non igitur judicium reprehendo,

sed judicii locum. Et enim versui optimo atque pulcherrimo quadrato, ex Andriâ, hanc injuriam faciebat:

Cùm is nihil promereat: postulare, id gratiæ apponi sibi.

Verùm et hîc nihil necesse habeas concidere, et primam naturâ cùm corripiat, non potuit sibilus impedimento esse in illo Casinæ versu, quin unico tantùm tempore proferretur: factum enim est ex *posse* et *tollere*. Neque enim literas geminabant, quod etiam durat in præterito, *tetuli*; et *teram* simplici elemento scriptam in libris augurum, ait Varro: et hoc monet nos plurimis locis Verrius, ejusque interpres atque imitator Festus. Cæterùm Erasmus utinam eam curam alium in versum transtulisset, ad nomen hoc *periculo*, potiùs quàm tolleret omnem sermonis elegantiam, atque adeò Atticismum: quippe pronomen, *hoc*, est autem ex Andriâ is:

Sine omni periculo; nam hocce haud dubium est, quin Chremes.

Præsertim cùm anapæstus esse potuerit in primo pede. Nam *omnis* primam corripit naturâ; ductum enim est παρὰ τὸ ὁμῶς. Universitas enim fit ex rerum conjunctione. Est enim universum, extra quod nihil est. Neque illas mutam ac liquidam potuisse cogere syllabam ad producendum, et pueri sciunt, et Priscianus docet ex Callimachi versu. Major verò difficultas objicitur in nomine hoc, *voluptas*: ex quo ille vocalem mediam auferendam censet, eo versu Andriæ:

Quòd voluptates eorum propriæ sunt, nam mihi immortalitas.

Nonnihil verò est, si sit ita pronunciandum, *Folptas*: nihil enim ad Theutonicum sonum accedere potest propiús: atque hoc ut effugeremus, aut constitueremus creticum in primâ, aut etiam anapæstum. Correpta enim conjunctio est alibi, vel judicio illius: quare hîc quoque esset. At frustrà viderer laborare: quoniam duo versus in Casinâ sunt, nihilo nobis secundiores:

Sine tuos ocellos deosculer, voluptas mea.
Quid deosculer te? quæ res? quæ voluptas mea?

Nam nisi *volup* legas, aut facias anapæstum, sanè aspera est pronunciatio. Sed *voluptas* fuit volupetas, à volo et peto; quæ omnia cùm sint brevia, non immutârunt naturam. Nam sic quoque corripias in versu ex Heautontimorumeno, si ita legas ex Bembi codice:

Nec mihi fas esse ullâ me voluptate his frui.

Quanquam codex ille, de quo vir doctissimus atque sanctissimus metitur nostros, plus habuit tum apud nos venerationis ob vetustatem, tum apud illum opinionis ad novitatem, quàm quantùm re ipsâ præstare valuerit. Omitto enim quæ ad privatarum vocum pertinent rationem: nam eas in Originum libris tibi satis explicatas puto. At quod ad versuum ipsorum tractus spectat, operæ pretium est animadvertere multos, qui non constent: veluti è Phormione hunc:

Quæ si astu non providentur, me aut herum pessundabunt.

Ita dico apud hosce qui creticum recipiunt nullum: in nostratibus autem molliùs legitur sic:

Quæ si non astu providentur.

Ubi octonarius est. Item ex Heautontimorumeno sic legit:

Pergin' mulier odiosa esse? nullámne ego rem in vitâ meâ.

At in nostris sic legitur:

Venire in mentem, mi vir: oh pergin' mulier esse? ullámne ego.

Ubi vides, si addas omnia illa verba, quæ præcedunt exprobrationem senis, versus fiat stadio longior: at illi octonarii sunt. Verùm lepor quoque in verbis est illis, *Oh pergin' mulier esse*: plùs enim est esse mulierem, quàm odiosam. In altero autem sequente:

Rem unquam volui, quin tu in eâ mihi advorsatrix fueris, Sostrata?

Videtur syllaba redundare: sed *mî* pronuncies, non *mihi*: Bembus autem ita legit, ut una defiat; sic,

> Volui; quin tu in eâ mihi fueris advorsatrix,
> Sostrata?

Locutionem quoque non leviter pertranseas. Ille enim dicit, nullámne rem volui? sanè tolerabilis sermo, cum verbo hoc, *volo*. Nam negatio quæ est in nomine, in verbum transit, et fit, ullam rem nolui. Non possis verò dicere cum verbo substantivo, nullane res est? quonam modo namque esset, si non est? neque meliùs procedit ille ex eâdem, quem nos sic;

> Sustulisti, sic est factum: domina, ergo herus damno auctus est.

Ille sic:

> Sustulisti, sic est factum, domin', ergo herus damno auctus est.

At duo sunt, quæ dissuadent esse recipiendum. Primùm versus, qui trochaicus sit: quare in quinto pede iambum statuit: nos anapæstum. Et minùs simile veri fuit, domi educatam, atque herum latuisse: erat enim modica domus, quæ vel cœnâ Bacchidis premeretur: quare inepta fuisset interrogatio. Neque fuisset auctus damno, quoniam domi educâsset: sed quoniam filiam, cui dos paranda esset. Itaque non forìs educandam dedit, sed exponendam. Præterea plus impendii est si forìs educantur liberi, quàm si domi. Sed et ille in Eunucho, toto verbo longior est, temere repetito:

> Idque adeò visam: visam si domi'st, quis nam hinc à Thaide exit?

Sed ubique videatur non minimi judicii quispiam neglectis numeris leporem quæsîsse orationis: sicut in eâdem fabulâ:

> Nihil præter promissum.

At nos legebamus:

> Nihil prætermissum.

Verùm hîc argutia etiam dimensionibus suum reliquit locum, si *nihil* sit monosyllabum, quod frequentissimum est. Vult dicere, Phædriam nihil præstaturum eorum, quæ militi pollicebantur, neque quicquam illum præter promissum laturum. Sed in eâdem lepor quoque nitidissimus est, iis versibus:

> Illum liquet mihi dejerare mensibus
> Sex septem prorsus non vidisse proximis.

Nostri vulgatè nimis legebant, sex vel septem. Cæterùm et à numero excluditur conjunctio, et à sermonis puritate: sicuti cùm dicimus, quinquaginta plùs minùs annos natus sum. Illud quoque lepidius videtur in Heautontimorumeno:

> Confitere tu? au obsecro, isthuc inimicis siet:

Quàm quod legitur ab Erasmo et aliis:

> Confitere tuum non esse? ah obsecro te, isthuc inimicis siet.

Splendidior est oratio repetitâ negatione sensu, non verbis: et necesse est ita legi, quoniam præcedentes versus hic concinnat: quos versus tam Bembus, quàm Erasmus malè disponit. Bembus sic:

> Subditum se suspicatur. subditum? ain' tu certé. sic erit, mi vir.

Erasmus sic:

> Subditum se suspicatur. subditum? ain' tu? certè inquam mi vir.

Verùm uterque longior est, Erasmianus unâ syllabâ: alter autem etiam ex pluribus, quare ita legendi sunt, ut sint trochaici octonarii catalectici:

> Subditum se suspicatur. subditum? ain' tu? certè inquam
> Mi vir. confitere tu? au obsecro, isthuc inimicis siet.

Sic etiam ex Adelphis, illis duobus versibus; neuter est audiendus. Bembi codex sic:

> Obsecro, mea nutrix, quid nunc fiet? rogas?
> Rectè ædepol spero, modò dolores mea tu occipiunt primulúm.

Erasmus sic:

> Obsecro, mea tu nutrix, quid nunc fiet? quid fiet rogas? recté.

Ergo Erasmus malè collocat adverbium *recté:* Bembus malè omittit pronomen *tu*: ut sint iambici quadrati. Hæc quidem manifesta lectio, at illa ambigua, utra probior sit? In Heautontimorumeno vetus exemplar sic habet:

Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere?
Quod illum insimulat durum, id non est: nam parentum injuri
Uniusmodi sunt fermé; paulò qui est homo tolerabilis,
Scortari crebrò nolunt, nolunt crebrò convivarier.

Bembus et aliquot eximit verba, et aliâ serie digerit numeros:

Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere?
Et quod illum insimulant durum, id non est.
Nam parentum injuriæ uniusmodi sunt fermé.
Scortari crebrò volunt, volunt convivarier.

Sed numeros obterit Bembus, quarto versu: in quo et trochæum invenias tertiâ sede, et iambum sextâ: quare errorem subesse necesse est: et confundit versuum tum genera, tum quantitates. Nostra autem lectio horum nihil: sed asperior visa est in sententiâ, cùm tamen non sit; nam ita dicit: patres duros nihil remittere de imperio, quod exerceant in liberos: omnia animi laxamenta prohibere: at qui paulò est tolerabilior, aliqua sanè patiatur: sed non crebrò ea fieri. Mutavit autem numerum verborum Terentius, cùm in singulari dixit, *paulò qui est tolerabilis*, debuerat subdere, *non vult crebrò scortari liberos suos, non vult crebrò convivari.* Sed retulit numerum ad universitatem patrum. At in singulari *tolerabilem* posuerat, quoniam rariores sunt. Ita mutat numerum in Eunucho:

Eunuchum porrò dixti velle te,
Quia solæ utuntur his reginæ.

Quam mutationem aliquis minùs commodam cùm putaret; sublatis illis verbis, *paulò qui est homo tolerabilis:* quæ vitia prohiberent patres in nostrâ lectione, ea fecit patrare flagitia filiis in suâ.

Hæc sunt, Sylviole fili, quæ laboriosissimâ operâ excussi tibi: majoréne tædio tot ineptiarum, an metu, ne pari inscitiâ caperere, nescio. Omisi verò multa carmina controversa, aut ambigua, alia vasta: quæ etiamsi ad sanitatem redigantur; at curâ istâ nostrâ vel sic longè minora sint.

Verùm enimvero neque tibi puerilia videri debent, qui istâ ætate literariæ laudis aditum omnem explorare juberis ab indole tuâ, quæ magna ac multa promittit nobis: neque mihi plebeia adeò, in quibus, omissis studiis gravioribus, tantos illos viros elaborare aliquid non pœnituit. Qui si quibus in locis lapsi sunt, vel hoc ipsum eis debeatur, quòd nos excitârint ad veritatem. Cujus splendorem, fili mi, quovis nomine chariorem habere debes. Magnum fuit Erasmi nomen, præsertim in Germaniâ literis renascentibus: majus futurum, si ille minor esse voluisset. Nunc fretus ingenii sui magnitudine multa tractare aggressus est, paulò minùs accuraté: ita à nominis claritate profecta confidentia præcipitem illum egit, non sine dispendio multorum studiosorum: qui omnes cùm docti esse vehementer exoptarent, pauci autem laborarent, omissis ærumnis, quæ ipsis in antiquorum lectione multæ exequendæ erant, compendium nacti eorum quæ Erasmus in unum coëgisset, ei de omnibus fidem ita habuere, ut etiam extantibus priscorum monumentis, unde ille vel aliquando non bonâ fide accepisset, Erasmi nomen non pro teste, sed pro judice, citent, atque alieni laboris non quasi beneficiarium faciant autorem. Quare vobis omnibus ejus nominis studiosis, inter quos me quoque sanè esse non nolim, commodè ostendimus atque opportunè quid cujusque judicii sequeremini. Quòd si quis, ut est ingenium quibusdam barbarum ac ferum, pertinaciùs negligat, foveátque ignaviam suam: te saltem habeamus ab erroribus ejusmodi segregatum.

PETRUS BEMBUS
DE TERENTII FABULIS.

Colloquuntur POMPONIUS et HERMOLAUS.

POMP. Est jam tempus, ut tu mihi item afferas aliquid è Terentii nostri

fabulis, quemadmodum recepisti te facturum, quò hic etiam Phædrus, qui eâ lectione plurimùm delectatur, habetque eum librum ferè semper in manibus, sese augeat probis et incorruptis locis. Nam te librum habuisse Terentianum pervetustum majoribus scriptum literis, iis quas verè antiquas dicimus, sæpe audivi. HERM. Est istud quidem verum, quod dicis: nam et habui eum librum, et legi, et notavi multa, quæ delectare Phædrum poterunt: si quidem est, ut dicis, in legendo illo plurimus. Quanquam quid prohibet nos etiam, Pomponi, ejus poëtæ vel candore elegantiâque sermonis, vel pudore gravitatéque delectari? quibus Cicero ipse tam est delectatus, ut non pauca inde sumpserit, transtuleritque in sua scripta non minùs libenter, quàm etiam ambitiosé, ut mihi quidem videtur. Sed geram tibi morem, referámque non planè omnia quæ antiquo in libro probè scripta animadverti esse, sunt enim propè innumerabilia; sed ea, quæ meminero. Itaque attende num hoc aliquid sit, quod primum mihi in mentem venit. Nam quæ leguntur argumenta fabularum in Terentianis libris, ea Terentii non sunt:

> Sororem falsò creditam meretriculæ
> Genere Andriæ, Glycerium vitiat Pamphilus.

Itemque:

> Sororem falsò dictitatam Thaïdis,
> Id ipsum ignorans miles abduxit Thraso.

Et reliqua quæ habentur fabularum reliquarum argumenta, ea dico Terentii non esse. POMP. Tune hoc dicis, Hermolaë, Terentium poëtam argumenta illa non scripsisse? HERM. Veró. POMP. Neque illum ea composuisse? HERM. Id ipsum. POMP. Cujus autem sunt? nam te puto id scire, qui scias Terentii non esse. HERM. Sunt illa quidem C. Sulpitii Apollinaris, ejus quem sæpe citat Gellius, docti et eruditi viri, quique Pertinacem Imperatorem Latinas literas docuit. Nam in eo vetusto libro, quem dixi, is est eorum argumentorum titulus: C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA, unus idemque omnium. POMP. O præclarum librum: siquidem ejus edicto Sulpitius tanto pòst tempore in possessionem suorum carminum restituitur. Sed ista Sulpitii sive argumenta, sive periochæ, ut est in libro illo, Hermolaë, ab iis quæ vulgò habentur, ecquid discrepant? ut si ea nobis recensueris, aliquid lucri uterque nostrûm faciat. HERM. Discrepant sanè illa: sed quantùm, jam de Politiano intelliges. Is enim sibi ea descripsit modò, cùm ei librum ostendissem: fidemque mihi dedit, se impressoribus mandaturum, ut ea in vulgus darent. Itaque te ad Politiani libros rejicio. Sed mirum est, quàm aliter multa scripta eo in libro sint, ac sunt in aliis: ut appareat singulas omnino paginas etiamnum probam illam antiquitatem redolere. Nam et in Heautontimorumeno est: Quid seni erit nostro miserius? *non* sene.

Et paulò póst:

> Ejus anuis causâ opinor, quæ erat mortua.

Non *anûs:* quod etiam notat Gellius: et quomodo, si rectè memini, Varro in libro de agriculturâ primo dixit, ut Minervæ caprini generis nihil immolarent propter oleam, quòd eam, quam læserit, fieri dicunt sterilem: ejus enim salivam esse fructuis venenum; pro eo quod est, fructùs, quem quidem casum aliter in Adelphis protulit, antiquè tamen:

> Nunc exactâ ætate hoc fructui pro labore ab iis fero.

Et in Hecyrâ:

> Ne nomen quæstui mihi obstet: nam mores facilè tueor.

Itemque:

> Quid fuit tumultui? dic mihi: an dolor repentè vasit?

Et in Phormione:

> Ubi in mentem ejus adventi venit.

Est et in Eunucho *qui*, dandi casu positum, pro *cui*.

> Nam in me planè dî potestatem suam
> Omnem ostendere, qui tam subitò tot congruerint commoda.

Et in Phormione:

O fortunatissime Antipho. *Ant.* Egone? *Phæ.* Qui quod amas, domi'st.

Quod tamen rectè dictum videtur: ut à *quis* nominandi casu, dandi casus in hanc potiùs formam exeat *qui*, quàm in illam, *cui*. Quod quidem miror latuisse Quinctilianum. Is enim in eo Virgilii versu,

——— Qui non risere parentes,
Nec deus hunc mensâ, dea nec dignata cubili est.

Qui nominandi casum dixit esse pluralis numeri. Itaque rectum sensum etiam pervertit poëtæ: nam quod ait Virgilius,

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem:

Non id vult, ut puer arrideat matri, sed ut cognoscat matrem ab ejus risu: magis enim mulieres omnes suis arrident filiis, quàm aliarum; quippe quæ magis etiam illis intuendis gaudeant, necesse est: vel quoniam extra laborem ferendi ventrem, pariendíque dolores et pericula jam sunt, vel quòd pueros ex sese natos vident, quod est omnium rerum jucundissimum. Itaque repetit, *Incipe, parve puer.* Nam cui puero parentes non riserint, quoniam id accidere nisi propter eximiam aliquam deformitatem non potest, hic jam ex iis esse qui diis chari sunt non videtur, neque dignus qui vitæ cùm muneribus maximis, tum hilaritatibus egregiè perfruatur. An non tibi ita, Pomponi, videtur? Pomp. Mihi quidem videtur: eóque magis, quòd in meo illo Virgiliano pervetusto libro, quem dixi, ita scriptum est, *Cui non risere parentes:* ut jam ne liceat quidem aliter credere. Error autem omnis in eo est, quòd risum ad puerum referunt: nam si ad matrem retulissent, nihil ambigeretur. Puto autem te memoriâ tenere ea, quæ Politianus quoque hoc ipso de Virgilii loco scripserit. Herm. Quid ni teneam, Pomponi? quem quidem locum ex facili atque aperto, etiam durum et à Virgilianâ loquendi simplicitate alieniorem facit. Sed de eo ipse viderit. Antiquitatis autem amatorem fuisse Terentium, etiam illa indicio sunt in Hecyrâ:

Fors fuat pol, ab eo deductum verbo perantiquo, quod est *fuo*, valétque idem quod *sum:* quo etiam est Virgilius usus: *Tros Rutulusve fuat*, pro *sit*. Et illa in Phormione *præbit*, pro eo quod est, *præbet:*

Ea qui præbit, non tu hunc habeas planè præsentem deum?

Et *ductis*, pro *ductes:*

Ut me phaleratis ducas dictis, et meam ductis gratís?

Et *tacis*, pro *taces:* et *enicas*, pro *enecas:*

Eho tu consobrinum tuum non nôras? *Dem.* Enicas.
Dic nomen. *Phor.* Nomen? maxumé. *Dem.* Quid nunc tacis?

Et postea:

Satin' etiam, si te delibutum gaudio reddo? *Ant.* Enicas:
Quin tu has pollicitationes aufers?

Et item postea:

Abi, tange: si non totus friget, me enica.

Et *restitis*, pro *restitas:*

Id quidem tibi jam fiet, nisi restitis, verbero.

Et in Adelphis:

Vestitu nimio indulgis, *pro* indulges.

Et:

Membra metu debilia sunt: animus timore obstipuit, *pro* obstupuit:

quemadmodum dicunt quidam scripsisse Virgilium, *Obstipui, steteruntque comæ*. Et: *Obstipuit simul ipse.*

Tum in Heautontimorumeno:

Quisnam hic adolescens est, qui intuitur nos? *pro* intuetur.

Et:

Luciscit: hoc jam cur cesso pultare ostium? *pro* lucescit.

Et in Adelphis:

Perii hercle: hâc illi spe hoc inciperunt, *pro* inceperunt.

Et alia item ejusmodi multis in locis; quibus quidem verbis illud contrariâ oratione dictum ab eo est in eisdem Adelphis:

Dedit præterea in sumptum dimedium minæ: *pro* dimidium.

Et in Eunucho:

Interea aurum sibi clàm mulier demet: *pro* demit.

Et in Phormione, *neglegitur*, pro *negligitur*.

Quid egens relicta'st misera, ignoratur parens,
Neglegitur ipsa. Vide avaritia quid facit.

Et paulò infrà,

Sæpe interea mihi senex
Narrabat se hunc neglegere cognatum suum.

Et alibi etiam. Nam quod dixi *relicta'st*, ita sæpissime scriptum eo in libro invenies, pro *relicta est:* et *futurum'st* pro *futurum est*. Quòd verò in Phormione, ubi Sophrona et Chremes colloquuntur, hæ duæ visuntur literæ sic positæ, *ST*.

Deobsecro vos, estne hic Stilpho? *Chr.* Non. *Soph.* Negas?
Chr. Concede hinc à foribus paululùm istorum sodes, Sophrona.
Ne me istoc posthac nomine appellàssis. *Soph.* Quid? non obsecro is,
Quem semper te esse dictitâsti? *Chr.* St. *Soph.* Quid has metuis fores?

Silentii est illa quidem nota, *St*, ut eo quasi nutu et signo, potiùs quàm voce, ostendamus velle nos sileri ab iis quibuscum sumus: quemadmodum volebat Chremes silere Sophronam, ne ab uxore ipsius exaudiretur; quam notam cùm non perciperent ii qui legebant, *e* literam addiderunt, *est*que fecerunt: quo sanè verbo mirificum poëtæ sensum perturbaverunt. Quod autem in eâdem legi fabulâ:

Interea dum sedemus illi, intervenit
Adolescens quidam lachrymans.

Illi, est pro *illîc*, vetusto sanè more: ut etiam in Hecyrâ:

Itaque ineptus hodie dum illi sedeo, ut quisque venerat
Accedebam.

Quo verbo etiam Virgilius est usus:

Patet isti janua letho.

Tum illud etiam, quod in eâdem Hecyrâ est:

Horunc ea ad nos de lege redibat hæreditas.

Pro eo quod est, *horum*. Et antiquè dictum, additâ *c* literâ, ne collisio fieret.

Quid illud in Phormione autem, Pomponi, quàm venustè dictum?

Heus quanta quanta hæc mea paupertas est, tamen
Adhuc curavi unum hoc quidem mihi esset fides.

Non, ut est in reliquis, *Quantumcunque*, quod quidem etiam in Adelphis legitur:

Tu quantus quantus, nil nisi sapientia es.

Aut quid etiam illud in eodem Phormione?

Nam quæ hæc anus est, exanimata à fratre quæ egressa'st meo?

Non autem, *quænam*, ut habent omnes. A quo mihi quidem loco sumpsisse Virgilius videtur eam loquendi figuram, quâ est in Georgicis usus tam aptè, tamque venustè, ut nihil suprà,

Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras
Jussit adire domos?

Quanquam vetustè etiam illa per literæ detractionem sunt dicta in Andriâ:

Ne istam tuam multimodis inveniri gaudeo.

Et in Eunucho:

Quid is obsecro ad nos quamobrem adductu'st?

Amabant enim veteres multùm, ut scis, *s* literæ abjectionem, quanquam quidem alias etiam literas abjiciebant, ut in ipsâ Eunucho:

Anni? *Chr.* Anni? Sedecim.

Et item:

At ille alter venit annos natus sedecim.

Et in Hecyrâ:

Nam abducta à nobis prægnas fuerat filia.
Nec fuisse prægnatem ante hunc unquam scivi diem.

Et in Adelphis:

Sed vereor ne indiliges nimiùm sies.

In quo illud mihi mirum admodum videri solet, quòd quam literam abji-

ciebant multis in verbis, ut vides ex his, Pomponi, veteres homines ad gratiam, eandem in multis addebant: ut in Andriâ:

Ex ipsâ miliens audivi.

Et in Phormione:

At enim tædet etiam audire eadem miliens.

Et in Heautontimorumeno:

Ut nihil credas intelligere, nisi idem dictum'st centiens.

Quo etiam more in antiquissimo Virgilii libro legisse me, memoriâ teneo illum versum:

Et noviens Styx interfusa coërcet.

Quanquam in eodem libro etiam illud legi:

— Nec face tantum
Cissæis prægnas ignis enixa jugales.

Sed est etiam in Eunucho:

More hominum evenit, ut quid sim nanctus mali
Priùs rescisceres, quàm ego illud, quod mihi evenit boni.

Sed et *finctum* pro *ficto*, et *thensaurum* pro *thesauro*, et *formonsiorem* pro *formosiore*, aliis idem in locis poëta dixit; tum illud etiam in Eunucho, *ossum*, pro eo quod est *os*. In quo cognosci potest, quàm rectiùs in vetusto illo, quem toties jam dico, libro scriptum id sit,

Viden' ossum et cibus quid faciat alienus?

quàm in cæteris, qui habent *ocium*, non *ossum*. Sed jam vereor ne vobis planè videar minuta nimiùm et pusilla consectari. Pomp. Nobis verò, Hermolaë, nihil pusillum potest esse, quod ejusmodi sit, in quo videas poëtam tanti nominis etiam diligentiam adhibuisse, ut illo modo potiùs, quàm alio conscriberet. Quin etiam, credas mihi velim, majorem in modum nos minuta ista delectant, quæ attulisti: valdè enim faciunt ad Terentianam industriam probitatemque cognoscendam. Itaque sequere. Herm. Est igitur, quoniam ita vis, in Eunucho, ubi Thaïs ancillas suas properè alloquitur, mandans ea quæ curari vult, sic:

Quid, quid aliud volui dicere? ehem,
Curate istam diligenter virginem.

Quasi poëta suspensam Thaïdem ostenderet secum ipsam quærere, quidnam illud esset, quod mandare ancillis in animo haberet suo, neque reminiscebatur. Itaque ait, *Quid, quid aliud?* Quo item sensu Cicero est usus in suis illis ad Atticum verè familiaribus epistolis: *Quid præterea? quid? etiam: Gabinus ad* IV *calendas Octobris noctu in urbem introiit.* Et alibi: *Novi quidnam scribam? quid? etiam; Messala consul Anthronianam domum emit.* Et item: *Aliud quid? etiam: quando te proficisci istinc putes fac ut sciam.* Quibus in locis *etiam* non addentis est, sed annuentis affirmantisque, se scilicet illud hábere, quod scribat: ut loco ejus verbi, quod Terentius dixit *ehem*, quod quidem erat poëticum sanè verbum, ipse *etiam* diceret, castiùs, mediùs fidiùs, et moderatiús. Apud Ciceronem autem non uno in loco, sed pluribus, *etiam* affirmantis esse notum, cui contrarium infertur *non*, non te arbitror fugere. Sed visne tibi, Pomponi, recenseri à me eos poëtæ versus qui mihi in mentem venient, in quibus insit aliquid, quod te delectare possit: sinámque te illud aliquid quærere ex tuo Terentii libro, cùm voles, domi tuæ? Pomp. Ego verò maximé. Vult autem etiam Phædrus hic ita te facere: qui quoniam est, ut vides, admodum adolescens, retinebit illa meliùs, quæ dicentur abs te, quàm ego, qui senex. Vacillare autem sæpe memoriolâ senes homines non te fugit. Itaque utar ipso, si erit opus; quare sequere. Hermolaus. Ego verò sequor. Sunt igitur in eodem Eunucho prima hæc:

Si quisquam est, qui placere studeat bonis
Quàm plurimis, et minimè multos lædere,
In his poëta hoc nomen profitetur suum.
Tum si quis est, qui dictum in se inclementius
Existimavit esse, sic existimet:

Responsum non dictum esse, quia læsit prior.
Qui bene vertendo et easdem scribendo malè
Ex Græcis bonis Latinas fecit non bonas.

Sunt et hæc:

Opus faciam ut defatiger usque ingratìs ut dormiam.
Par. Vigilabis lassus: hoc plus facies? *Phæ.* Abi sis, nihil dicis, Parmeno.

Et hæc:

Illum liquet mihi dejerare his mensibus, *al.* nihil,
Sex septem prorsus non vidisse proximis.

Et hæc:

Ipsa'st, ilicet: desine: jam conclamatum est.

Quemadmodum et alibi. Nam in Adelphis etiam,

Hem tibi:
Rescivit omnem rem: id nunc clamat: ilicet:
Paratæ lites.

Et in Phormione:

Hoc nihil est, ô Phædria: ilicet, quid hìc conterimus operam frustrá?

Sed sunt in Eunucho et hæc:

Age, eamus intrò nunc jam, orna me, abhuc, duc, quantùm potest.

Et subinfrá:

Quæ nos nostramque adolescentiam habent despectam.

Tum et hæc:

Labore alieno magno partam gloriam
Verbis sæpe in se transfert, qui habet salem,
Quod in te est. *Thr.* Habes. *Gn.* Rex te ergo in oculis.
Thr. Scilicet. *Gn.* Gestare. *Thr.* Veró: credere omnem exercitum,
Consilia.

Et hæc:

Aut dicat quod vult, ut molesta ne siet. *al.* aut.
Non hercle veniam tertió. Heus heus, ecquis hìc est?
Ego sum Chremes.

Et hæc:

Idque adeò visam, visam si domi'st. Quisnam hinc à Thaïde exit?
Is est, an non est? ipsus est. Quid hoc hominis? Qui hic ornatus est?

Et hæc:

Nunc quis hic est? nemo est. Nunc quis hinc me sequitur? nemo homo'st.
Jamne erumpere hoc mihi licet gaudium? proh Jupiter
Nunc est profectò interfici, cùm perpeti me possum,
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine aliquâ.
Sed neminem curiosum intervenire nunc mihi,
Qui me sequatur quoquò eam, rogitando obtundat, enicet.

Et hæc:

Certè extrema linea
Amare, haud nihil est.

Et hæc:

Quid nunc agimus? *Gn.* Quid? redeamus. Jam hæc tibi aderit supplicans ultro.

Et hæc:

Nam jamdiu aliquam causam quærebat senex,
Quamobrem insigne aliquid faceret iis: nunc repperit.

Et hæc:

Si quid conlibitum, novi te: hoc si feceris,
Quod vis donum, præmium à me optato: id optatum feres.

Et hæc:

Accipit homo nemo meliùs, neque prolixiús.

Demum et in extremo hæc:

Nihil præter promissum est: ite hâc.

Sed quid est, Pomponi, quòd te cogitare attentè admodum video? An hæc quæ dixi, memoriæ commendas tuæ? POMP. Minimè verò, Hermolaë; nam mihi satis est Phædrum ista de te audivisse. Sed id despicio potiùs, mecúmque ipse computo, quàm diversa sint multa eorum, quæ à te recitata sunt, ab his, quæ vulgò habentur: redeunt enim mihi in mentem ferè singula: tum quàm parvæ illusiones momenta sæpe non parva afferunt poëtæ sensibus,

ut illud est, quod dixisti: *Nam jamdiu aliquam causam quærebat senex, quamobrem insigne aliquid faceret iis: nunc repperit.* Illud enim *iis*, quod in tuo est, ut sit dandi casus pluralis numeri, memini me legere sic, ut esset nominandi, seníque tribueretur: itaque unâ additâ literulâ, Terentianam sermonis elegantiam candorémque qui deperierat, planè restituit. Sed nolo te interpellare: et quoniam Eunuchum, ut video, jam explicâsti, ex Andriâ si quid habes, affer. Habere te autem æquè multa puto. Herm. Habeo, et afferam, sed non multa: nam ex illo libro maxima ejus fabulæ pars desideratur, fugientibus vetustate literis, ut cognosci nequeant. Sed percepta mihi tamen sunt, atque agnita, quod meminerim, hæc perpauca.

Dave, perii. *Da.* Quin tu hoc audi. *Pam.* Interii. *Da.* Quid timeas scio.
Char. Mea quidem hercle certè in dubio vita'st. *Da.* Quid timeas scio.
Pam. Nuptiæ mihi. *Da.* Etsi, scio. *Pam.* Hodie. *Da.* Obtundis, tametsi intelligo.

Tum hæc:

Ego istuc moveo aut curo? num tu tuum malum æquo animo feras?

Ex Heautontimorumeno autem illa primùm mihi sese offerunt Menedemi senis cum fratre verba:

Putavit me ætate et sapientiâ
Plus scire et providere, quàm seipsum sibi.

Tum et illa:

Ancillas, servos, nisi eos qui opere rustico
Faciundo facilè victum exercerent suum,
Omnes produxi, ac vendidi. Inscripsi illico
Ædis; mercedem quasi talenta ad quindecim coëgi.

Et infrá:

Nec mihi fas esse ullâ me voluptate his frui.

Ejus autem in pagellæ margine, ubi hi erant versus, legi etiam illius verbi *exercerent*, interpretationem minutulis adscriptum literis, ita: *Exercerent, resarcirent: hoc est, in sumptu exercerentur suo.* Virgil. *Ferrum exercebant:* pro, *In ferri fabricâ exercebantur.* An non hæc eruditi hominis declaratio illius verbi tibi, Pomponi, videtur? Pomp. Mihi sanè videtur. Nam quid potuit afferri aptius? Te verò, Hermolaë, valdè amo, quem ne ista quidem præterierint. Sed perge ad reliqua. Herm. Pergam igitur ad illa, quæ sunt in eâdem fabulâ:

Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere?
Et quòd illum insimulant durum, id non est:
Nam parentum injuriæ uniusmodi sunt fermé.
Scortari crebrò nolunt; nolunt crebrò convivarier.

Quod extra versus eâdem in margine, pusillisque literulis est et hoc. Virgilius:

Hunccine te, Euryale, aspicio?

Quo lecto animadverti non tam bellè dici, *Hunc ego te, Euryale, aspicio*, quod est in libris omnibus, quàm *hunccine*, quod in illo. Pomp. Rectè id quidem animadversum abs te est, Hermolaë. Illa enim interrogantis vox, ne, doloris et querelis aptissima, quam repetit eodem versu Virgilius:

Túne illa senectæ
Sera meæ requies——

Si desit prioribus iis in verbis, quæ quidem verba eâdem vi, eodem oris spiritu mœroréque proferuntur, desit etiam egregia sensûs et figuræ concinnitas necesse est. Sed velim scire ex te, posteaquam hunc in locum sermo me perduxit tuus, ut de Euryali matris lamentatione loqueremur, existimesne rectè illa dici, quæ de eo, qui paulò inferiùs est, versu attulit Servius,

Nec te tua funera mater
Produxi:——

Ut *funera* sit pro *funerea* positum, ad mulierémque referatur?

Herm. An tu me tam ignarum, Pomponi, Virgiliani moris, candoris, atque judicii existimas, ut quod alibi nusquam legitur, credam à poëtâ gravissimo novandisque verbis omnium castissimo, hoc in loco fuisse dictum? mihi quidem non fit verisimile. Illi si erat, afferre eum oportebat exemplum

aliquod quo niteretur, asperitatémque leniret verbi. Sed de illo hactenus. Mihi sic legendum videtur, si tibi uni probabitur:

Nec te, tua funere mater
Produxi.——

Quo in sensu atque verbo nihil durum aut violentum, aut insolens, sed summa etiam cùm sermonis, tum consuetudinis observatio, summa lenitas atque facilitas inest. Indoctos autem librarios, ut sunt plerique, vicinitate deceptos puto possessivi nominis, *tua funera* primùm scripsisse, cùm *funere* scriptum legissent in eo quem describebant ipsi libro, mendúmque esse existimavissent. POMP. Mihi quidem ista, Hermolaë, non probantur solùm, sed magnas tibi etiam gratias ago, quòd Virgilio restitueris hoc quoque in loco et candorem et dignitatem suam, addo etiam et diligentiam: méque nihil omnino frustrà abs te petere, valdè gaudeo. Sed refer te ad Terentium tuum. HERM. Sunt verò in eodem Heautontimorumeno, quæ tibi explicem, et illa:

Scio quid feceris:
Sustulisti. *Sos.* Sic est factum. *Chr.* Domin'? *Syr.* Ergo herus damno auctus est.

Et illa:

Quid malum? me ætatem censes velle id adsimularier?

Et illa:

Hujus mihi res semper comminiscere,
Ubi me excarnifices. *Syr.* Is hinc, quò dignus es.

Quo in loco videre est veteres homines indicandi verborum pro imperandi usos modo. *Is hinc* pro *I hinc;* ut etiam alibi non semel. *Animo bono es,* pro *esto;* quâ dicendi figurâ utitur sæpe Cicero. Sed sunt et hæc eâdem in fabulâ:

Quò mittis istam quæso? jube maneat. *Bac.* Ii. *Syr.* Qui est paratum argentum.

Et paulò pòst:

Cape hoc argentum, ac defer. *Syr.* Ii. Quid stas, lapis, quin accipis?

Ut videre liceat antiquorum in scribendo morem, qui *ii* pro *i* dixerint, eo quo nos utimur. Sunt et hæc:

Pergin' mulier odiosa esse? nullamne ego rem unquam in vitâ meâ
Volui, quin tu in eâ mihi fueris advorsatrix, Sostrata?

Et paulò infrá:

Subditum se suspicatur. *Chr.* Subditum? ain' tu? *Sos.* Certè sic erit, mi vir.
Chr. Confitere tu? *Sos.* Au obsecro, istuc inimicis siet.

Hæc autem quæ tibi recensui, Pomponi, quantùm ab iis differunt quæ leguntur, tu facilè perspicies, cùm tuum sumpseris librum: quanquam, ut video, jam perspicis. Sed volo te scire, plura esse quæ me fugerint (neque enim reminisci possum omnia) quàm quæ recordor, quæque affero. Veruntamen hæc ipsa satis multa esse poterunt, ut videas, huic omnino poëtæ, qui quidem in hominum manibus valdè frequens est, quantum caliginis offuderit dies: sed ad eluendas aliarum fabularum maculas, ut possumus, depravationésque transeamus. Itaque memini me in Adelphis legere hæc:

Naturâ tu illi pater es, consiliis ego.
Dem. Tun' consiliis quicquam?

Et hæc:

Tu quòd te posteriùs purges hanc injuriam mihi nolle
Factum esse, hujus non faciam: crede hoc, ego meum jus persequar.

Et illa:

Egon' debacchatus sum autem? an tu in me?
Æsch. Mitte isthæc, atque ad rem redi.

Et illa:

Fratrem homini nemini esse primarum artium magis principem.
Syr. O Ctesipho. *Cte.* O Syre. Æschinus ubi est? *Syr.* Ellum te exspectat domi. *Cte.* Hem.
Syr. Quid est? *Cte.* Quid sit? illius operâ Syre nunc vivo, festivum caput,
Qui omnia sibi pòst putârit esse præ meo commodo.

Et illa:

Obsecro, mea nutrix, quid nunc fiet? *Cant.* Quid fiet rogas?

Rectè ædepol spero, modò dolores, mea tu, occipiunt primulúm.
Jam num times, quasi nunquam adfueris: nunquam tute pepereris?

Et illa:

Fortiter. *Syr.* Perquam: quia miseram mulierem, et me servolum,
Qui referire non audebam, vicit: hui perfortiter.

Et illa:

Nisi si me in illo credidisti esse hominum numero, qui ita putant
Sibi fieri injuriam, ultro si quam fecere ipsi, expostules,
Et ultro accusant: id quia non est à me factum, agis gratias.

Sed legi etiam in Phormione, si rectè memini, hæc inversa in aliis, ut mihi videntur libris:

Quæ si astu non providentur, me aut herum pessundabunt.
Nam non potest celari nostra diutiùs audacia.

Tum et hæc:

Sed ego nunc mihi cesso, qui non humerum hunc onero pallio.

Et hæc:

Familiarem oportet esse hunc, qui minitatur malum: isne est
Quem quæro, an non? ipsus est, congredere actutum.
Ant. Quid? *Ge.* O omnium quantum est, qui vivunt, homo hominum honoratissime!

Demum hoc:

Vel oculum exculpe: est ubi vos ulciscar probé.

Restat Hecyra, cujus item, ut Phormionis, non omnino multa mihi in mentem veniunt è re natâ nunc quidem, quæ aliter se habeant illo in libro: sed veniunt tamen, atque ut opinor, hæc:

Quid ais? cum virgine unà adolescens cubuerit,
Plùs potus, sese illâ abstinere ut potuerit?

Et hæc:

Ædepolne nos sumus iniquè æquè omnino omnes invisæ viris!

Item hæc:

Nam nos omnes, quibus est alicunde aliquis objectus labos,
Omne quod est interea tempus, priusquam id rescitum'st, lucro'st.

Atque hæc:

Sanè hercle homo voluptati obsequens
Fuit, dum vixit; et qui sic sunt, haud multùm hæredem adjuvant:
Sibi verò hanc laudem relinquunt, Vixit, dum vixit, bene.

Postremò hæc:

Vosmet videte jam, Laches et tu Pamphile,
Remissan' opus sit vobis, an reducta domum.
Neutrâ in re vobis difficultas à me erit.
Sed quid faciemus puero?

Quo in loco animadverti, hunc dicendi sive morem, sive figuram, *Quid faciemus puero?* quâ etiam aliis in fabulis sæpe est usus, *Quid hic faciet suâ? Quid te futurum censes?* usurpâsse Ciceronem sanè percupidé. *Quid me fiet? Quid pecuniâ fiet? Quid hoc nomine facias? Quid factum est Stratone et Nicostrato?* Quemadmodum alia permulta: ut facilè eum appareat ad Terentii sermonem suum libenter sermonem accommodavisse. Quòd si hìc etiam faciet Phædrus, ut quemadmodum ab Apelle ii, qui post illum pingendi artem assequi cupierunt, multas umbrarum ejus et luminum positiones, multos membrorum motus, in suas ex ejus imaginibus tabulas simulachráque transferebant; sic ipse hujus poëtæ plurimos dicendi modos, sermonisque figuras et lumina, suis in scriptis expresserit: non vereor quin multò si faciliùs in magnum illum virum evasurus, quem adhuc quidem nostra ætas desiderat, multæque supra eam frustrà videre concupiverunt. Quanquam quidem non puto ipsum meis monitis et præceptis egere, qui te magistrum habeat, cujus de pleno fonte cùm hæc, tum longè meliora haurire quotidie possit. Sed quoniam jam advesperascit, vel hora ipsa, vel tua ætas me admonet, ne te hìc diutius detineam.—Quæ cùm essent dicta, fine loquendi facto, illi domum abierunt, Hermolaus in cubiculum se recepit.

JOANNIS RIVII CASTIGATIO.

Cum prodiisset anno abhinc ferè septimo Terentius, doctissimi viri Philippi Melancthonis operâ diligentiâque restitutus, unà cum argumentis ejusdem et annotatiunculis; non mehercle dici potest, quantùm hoc nomine statim gratulandum studiosis omnibus existimârim: idque jure adeò ac meritó. Videbam enim fore brevì, ut optimus Latinitatis author, qui innumeris antè mendis scatebat, nunc paulò castigatior majori cum voluptate, atque adeò majore cum fructu quàm antea, à ludimagistris pueritiæ perlegeretur. Quæ adeò non fefellit conjectura, ut distractis magno Bibliopolarum commodo exemplaribus, rursus excudi cœptus sit Wittembergæ, mox à Joanne Secerio Haganoæ; pòst etiam Norimbergæ; præterea apud Coloniam Agrippinam, ab Euchario primùm Cervicorno; iterum à Joanne Sotere; tertiò denique à Joanne Gymnico, viro optimo, et mihi vetere necessitudine conjunctissimo; ad hæc Moguntiæ aliquoties et Argentorati; ut de cæteris taceam. Interim cùm ipse quoque eum authorem studiosis quibusdam enarrandum suscepissem, sensi tandem id quod erat, Melancthonem, gravioribus rebus occupatum, utque ipse, pro suâ modestiâ, ingenuè fatetur, veteribus exemplis haud satis instructum, non ab omnibus omnino mendis (absit invidia dicto) comici nostri fabulas vindicare potuisse. Et jam per totam propè Germaniam nulla facilè præter Philippi exemplaria probabantur, aut manibus studiosæ juventutis terebantur. Id eximii viri auctoritas effecerit, an ipsa res atque utilitas extorserit, nihil habeo dicere. Quæ nos quidem res primùm movit, ut perquisitis antiquis exemplaribus, et manuscriptis et impressis, locos plurimos depravatos, quos ille inemendatos reliquerat, corrigere conaremur. Quid nostrâ diligentiâ consecuti simus, aliorum esto judicium. Hoc certè jure affirmare posse videor, ex impressis nullum uspiam extare hodie exemplar, quo in exemplari plures loci correcti sint quàm in eo quod nos aliquando in publicum daturi sumus. Id ita esse cùm res, ut puto, testabitur, tum editio olim nostra, si cum aliis conferatur. Etenim vi summâ jampridem, atque omni ope, et plus demum quàm pro virili parte, ut omnium ante nos recognitionem vinceremus, admittendum mihi existimavi. Interim locos plurimos à nobis quantâ licuit cum fide et religione, tum diligentiâ, studio, labore castigatos, pristinoque, ut opinor, nitori, integritatique redditos publicavimus; et quidem nullo majore verborum apparatu; quandoquidem, ut ille canit; *Ornari res ipsa negat, contenta doceri.* Quòd si laude meritâ quid unum alterumve in authore quopiam illustrant, aut restituunt locum, non fraudantur, cur non ipse quoque sperem nonnullam me à studiosis gratiam initurum, qui tot in Terentio locos fortasse non ineptè prorsus, diligenter quidem, et magnâ curâ certè ab omnibus mendis vitiisque repurgârim? Tametsi haud sanè dissimulavero, hærere ipsum me plerisque in locis, et quædam, de quibus parum adhuc liqueat, ampliare: et quid in his potissimùm sequar, haud dum exploratum satis habere in tantâ præsertim exemplarium antiquorum, cùm dissentione et discrepantiâ, tum monstrosâ alicubi etiam depravatione; ut suis locis ostendemus. Quod cur tandem me fateri ingenuè pudeat? Par est autem quod publicæ à nobis studiosorum utilitati datur, id quale etiam cunque boni consulere. Præstet alius quivis quantum nos; nec dubitem omni asseveratione confirmare parum adeò fore quod in Terentio quis desiderare habeat. Variam interdum ex veterum autorum citationibus, et antiquorum inter se codicum repugnantiâ lectionem indicavi; ita demum quid mihi videatur conjecturis subditis ostendens, liberum ut tamen lectori judicium semper relinquam. Quâ in re mihi nihil fuit potius, quàm ut Donati ubicumque liceret, fidem sequerer, interpretis undecumque doctissimi, ab eoque, ne transversum quidem, ut aiunt, digitum, discederem; sed citra superstitionem tamen, et cum

judicio semper. Ceterùm, cùm plerosque fore suspicemur, qui quòd carminis rationem ignorent, vix aptè satis his de rebus judicare queant; visum est subjicere nonnulla hîc, quæ velut januam patefaciant, et viam, ut dicitur præmuniant imperitioribus, quò certiùs de recognitione nostrâ judicium facere, et sententiam ferre possint. Igitur comici Plautus et Terentius metro ferè utuntur vel iambico, vel trochaico, vel utroque simul confuso. Iambicum, vel monometrum est, quod duobus pedibus simplicibus constat: vel dimetrum, quod quatuor; vel trimetrum, quod sex, qui et senarii dicuntur M. Tullio et Fab. Quintiliano; vel tetrametrum, quod octo, qui et quadrati appellantur et octonarii. Ex hisce trimetro comici, et tetrametro maximè utuntur: aliis raró, et in medio ferè (sicut Priscianus annotavit) distinctionis causâ. Quod ad pedes attinet, iambici, magnâ libertate comici indifferenter ubivis ponunt iambicum, tribrachyn, anapæstum, dactylum, spondæum. In fine plerumque aut iambum, aut pyrrhichium, nunquam nisi in scazonte spondæum. Utitur Terentius sæpe in iambico, pede quatuor syllabarum brevium proceleusmatico, idque per resolutionem spondæi, ut in Andriâ: *Mala mens, malus animus; quem quidem ego si sensero.* Hîc secundo loco est proceleusmaticus: in eâdem; *Tibi generum firmum, et filiæ invenies virum:* hîc primâ regione idem pes. Est autem duplex iambici genus, alterum rectum perfectumve vocatur: alterum *σκάζον καὶ χοριάμβον*; cujus penultimam in fine longam esse oportet. Utriusque meminit Ovidius, cùm canit:

Liber in adversos hostes stringatur iambus,
Seu celer extremum, seu trahat ille pedem.

Utitur identidem poëta iambico tetrametro catalectico, id est, cui syllaba in fine desit; quo in catalectico sibi inter alia hoc quoque permittit, ut pro penultimâ longâ, haud raró duas breves ponat, quod facilè qui versus in suos pedes digerere volet, sic habere comperiet. In trochaicis comici indiscretè interdum dactylos vel trochæos ponunt, nimirum quò penè dissoluta et pedestri simillima esse videatur personarum sermocinatio; cujus ipse Priscianus meminit; apud quem Victorinus non minùs liberè, quàm verè ait, comicos, dum quotidianum sermonem imitari nituntur, metra vitiare studio, non imperitiâ; quod et Terentianus testatur hisce versibus:

Fidemque fictis dum procurant fabulis,
In metro peccant arte, non inscitiâ.

Tanta autem affinitas est inter trochaicos et iambicos tetrametros, vix ut discernere interdum possis; unde nimirum fit aliquoties, ut quos fortè aliquis iambicos esse crediderit, iidem trochaici veriùs censeri queant. Cujus rei cùm alia multa exempla sunt, tum commodissimum fuerit ex Andriâ, scen. I. Act. V. ubi duos primos versus, vel per iambos aliquis, vel per trochæos metiri possit, nisi quòd insequentes versus per trochæos esse metiendos indicant. Inde error eorum qui iambicos quadratos esse adnotârant, cùm quivis non rudissimus planè harum rerum, trochaicos esse videat. Hîc illud obiter, quamvis leve admonendum puto; mirè interdum poëta, de industriâ sententiam genere ipso metri juvare videtur: velut ibi:

Dii boni, boni quid porto? sed ubi inveniam Pamphilum,
Ut metum, in quo nunc est, adimam, atque expleam animum gaudio? *&c.*

Ubi trochaici carminis cursu et volubilitate festinationem repræsentat servuli insolenter exultantis, et alacritate nimiâ gestientis. Quocirca passim trochæos, tribrachos, anapæstos admiscuit, pedes scilicet, quibus celeritas plerumque à cæteris item poëtis exprimi solet. Similiter in Eunucho subitum egressum puellæ perturbatæ, celeritate ipsâ pedum expressit. Ubi Phædria:

Sed quid hoc est, *inquit*, quòd timida subitò egreditur Pythias?

Hoc deditâ operâ poëtam ita fecisse, vel illud indicio fuerit, quòd cùm cæteri hujus scenæ versus iambici sint, unus hic trimeter trochaicus esse videatur. Et alioqui solet interdum poëta mutare metri genus, cùm ventum est ad *παρασκευὴν* scenæ sequentis: velut in Andr. Act I scen. III. et rur-

sus Act. III. scen. IV. iterum Act. IV. scen. I. in Hecyrâ, Act. III. scen. III. Præterea in Phor. Act. II. scen. II. Sic aliàs sæpe. Tale illud quoque ex Adelphis:

Cæteros ruerem, agerem, raperem, tunderem, et prosternerem.

Cui est aliquod aurium judicium, is facilè sentiet, cur sit poëta trochaico usus hoc loco; nimirum ut sensum quodam veluti cursu pedum citorum juvaret. Quod et poëtarum principem Virgilium sæpe factitâsse constat: nam ut tarditatem rei, difficultatemque exprimere cùm vult, crebris spondæis; ita cùm celeritatem et velut impetum, et festinationem, dactylis frequentibus utitur. Prioris exemplum illud est ex tertio Æneidos:

Annixi torquent spumas, et cærula verrunt.

Posterioris illud ex quarto:

Idem omnes simul ardor habet, rapiuntque, ruuntque.
Littora deseruere, &c.

Sed nimis multa de re præsertim levi. Observabit hæc, aliaque id genus per se ipse lector studiosus. Illud non ignorandum comicos, *s* literam consonantem haud secùs elidere solitos, ac si vocalis esset, idque frequentissimé. Quod et Ennium in Heroicis, et vetustissimos quoque facere consuevisse, ut et Virgilium interdum docti annotârunt: velut in Andriâ:

Heru' me, relictis rebus, jussit Pamphilum.

Hìc primâ regione anapæstus est, *s* eliso. In Eunucho:

Jugulâra' hominem. Quid ille? *Th.* Mutus illico.

Hìc in verbo *jugulâras s* eliditur, ut sit secundo loco anapæstus, tertio iambus. Nisi quis dicere ausit pronomen *ille*, velut ablato altero *l*, corripi, more, imitationeque Græcorum, quod (ut ego sentio) paulò fuerit coactius. Quamvis apud hosce fateor alteram nonnunquam de geminatis consonantibus in versu tolli κατὰ παρέλλειψιν, quo syllaba positu longa corripi queat. Et solent Latini in multis (ut diligenter adnotavit Priscianus) initium aliquod accipientes à Græcis, ab angusto in effusum licentiæ spatium hoc dilatare. Sed hoc suæ cujusque conjecturæ relinquo. Illud quidem non est ut inficiari queam, videri interdum *l* elidi apud comicum nostrum, quoties adest pronomen *ille*, ut in Eunucho:

Manendum est soli sine illâ? quid tum postea?

In Heautontim.:

Nec tibi ille est credere ausus, quæ est æquom patri.

In Adelphis:

Quid is fecit? *De.* Quid ille fecerit? quem neque pudet.

In Hecyrâ:

Non tibi illud factum minùs placet, quàm mihi, Lache?

In Phormione:

Ille qui illam amabat fidicinam, tantummodo, &c.

Sunt id genus sexcenta apud Terentium. Fuisse autem cùm non geminaretur *l*, in hoc pronomine, videor ex Sex. Pompeio deprehendisse lib. I. Παρελλείψει contraria figura est διπλασιασμός, quâ ipsâ frequenter poëta utitur ad producendam syllabam alioqui brevem, ut in Adelphis *relliquum*, pro *reliquum*: et alibi, *rettuli*, *repperi*, atque id genus alia. Sed pergamus. *V* quoque consonantem comici perinde ac vocalem in mediâ dictione elidunt; quod apud Terentium, in dictionibus, *invidia* et *enimvero*, fieri videmus, apud quem ipsum, *cujus*, *hujus*, *ejus* similesque particulæ monosyllabæ ferè sunt, quod ita demum frequens est, ut non putem de eo subjicienda exempla. Illud præterea sæpenumero usu venit, ut prima versûs sequentis, qui à vocali incipiat, ab ultimâ superioris absorbeatur, velut in illo:

Ex Græcis bonis Latinas fecit non bonas.

Ubi *ex* absorbetur ab adverso *malè*, quo versus præcedens clauditur. Et in prologo Hecyræ:

Ego interea meum non potui tutari locum.

Prior syllaba in pronomine *ego* pertinet ad versum superiorem; contrà

apud Virgilium ultima præcedentis initio quandoque insequentis absorbetur: quale est:

> Ecce furens animis aderat Tyrinthius omnemque
> Accessum lustrans.—

Cujusmodi versus ὑπερμέτροι dicuntur; sicuti, præter alios, Diomedes ostendit. Qualis ille etiam apud Terentium in Andr.:

> Tuus pater modò me prehendit, ait tibi uxorem dare se se
> Hodie: item alia multa, &c.

Sic enim ex observatione antiquorum codicum legimus; nec secùs Donatus, ut quidem et Romana habet et Veneta editio, consentientibus et aliis quibusdam: hîc igitur illud *se* in fine prioris absorberi necesse est initio sequentis; quod et aliàs fit apud eundem. Sunt autem versus trochaici, et qui valet metiri, sic planè habere comperiet. Talis est ille ex Hecyrâ:

> Disjunxit illum ab illâ, postquam ipse se se
> Et illam et hanc quæ domi erat, cognovit satis.

Tales autem apud Plautum sæpe occurrunt, velut in Aululariâ:

> Censen' talentum magnum exorari potesse
> Ab istoc sene, &c.

Quid autem mirum, si in trochaicis, iambicisque reperias ὑπερμέτρους, cùm in Sapphicis etiam invenias apud Horatium? Utuntur comici et diæresi identidem; quomodo in Adelphis *iam* semel atque iterum dissyllabum legitur, ut et apud Plautum nonnunquam. Ita apud Catullum *soluit*, apud Horatium *siluæ*, apud Statium *suäsit*. Et contraria huic figura synæresis, quæ et ἐπισυναλοιφὴ dicitur, quâ duas in unam syllabam contrahunt, ut *servîbas* pro *serviebas: scîbas* pro *sciebas*. Sicuti apud Virgilium:

> Ferreique Eumenidum thalami.

Et sæpe aliàs. Frequens est etiam apud Terentium in versuum mensione συναλοιφὴ, quæ fit cùm in diversis dictionibus, vocalium inter se coëuntium altera velut obliteratur, et ἔκθλιψις, quoties *m* cum vocali præcedente excluditur. Quanquam non semper idem elidi solitum apud veteres testatur Priscian. lib. I. velut apud Terentium in Eunucho, Act. III. scen. III.

> Unà ire cum amicâ imperatorem in viâ.

Est enim secundo loco tribrachys. Quòd si *m* elidatur, erit ibidem pyrrhichius, cui nullus in iambico locus. Sic alibi:

> Primùm istam, quam habes, unde habes vestem? taces.

Eodem modo apud Juvenalem:

> Cùm propter plurima, tum his
> Præcipuè causis.—SATYR. 9.

De figuris cæteris nihil hîc dicendum puto.

JOANNIS THEODORICI
BELLOVACI SPICILEGIUM.

COMŒDIAM plurimi dictam tradunt ἀπὸ τοῦ κώμου, id est, à comessatione, et ἀπὸ τῆς ᾠδῆς, id est, à carmine; ut sit convivale carmen. Nam in conviviis primùm jocoso quodam carmine, civium vitia juventus liberiùs taxabat. Postea ars accessit, et theatrorum consuetudo. Nec desunt qui dictam putent à Co insulâ, in quâ comœdiæ inventor exulavit Epicharmus. Sunt tamen qui de nominis etymo sic censuerunt. Quum apud Athenienses jam bella sedata essent, et ad otium cives se contulissent, cœperunt agrestibus injurias inferre: quâ de causâ, agrestes ipsi in urbem quidem se recipere solebant, interdiúque de acceptis injuriis apud cives conqueri. At quum nullus eis opem auxiliúmque ferret, tum illi noctu, mortalibus omnibus somno et quieti indulgentibus, urbis vicos obeuntes, nominatim cives compellabant, à quibus essent injuriis affecti, eorúmque in se malefacta atque facinora in publicum proferebant. Et hæc quidem noctu, quum sæpe vicini audirent, postridie audita inter se referre solebant: eíque civi dabatur vitio, cujus noctu fuissent audita convicia. Quum verò ea res plerisque prodesse videre-

tur, nec in rusticos adeò sævirent divites; cognitum fuit id civitati utile esse, quòd ea exprobratio esset veluti quoddam malorum remedium. Hâc igitur de causâ principes urbis ea jusserunt in theatrum deferri, quæ in malos cives noctu jactabantur, quòd videlicet ea res civitati simul et placeret et prodesset; sanxeruntque, ut qui ingenio præstarent, de hujusmodi rebus carmina facerent, eaque publicè in theatro recitarent, idque liberè et impune: quin et præmia addita. Propterea autem quòd in noctu agi cœptum esset, ἀπὸ τοῦ κώματος, hoc est, à somno, comœdiam dictam voluere. Primi verò qui hujusmodi carmina fecerunt, fuisse dicuntur Susarion, Rhullus, et Magnes. Apud Latinos primus comœdiam scripsit Livius Andronicus; dixitque comœdiam esse quotidianæ vitæ speculum. Quem imitatus Cicero, sic ait in oratione pro Roscio Amerino: Et certè ad rem nihil intersit, utrùm hunc ego comicum adolescentem, an aliquem ex agro Veiente nominem. Etenim hæc conficta arbitror à poëtis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis, expressamque imaginem nostram vitæ quotidianæ videremus. Hactenus Cicero. Quoniam autem de comœdiâ et fusissimè scripsit, et doctissimè Diomedes grammaticus, visum est ejus verba hîc attexere. Comœdia, inquit Diomedes libro tertio, est privatæ civilisque fortunæ, sine periculo vitæ, comprehensio: apud Græcos ita definita, Κωμῳδία ἐστὶν ἰδιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἀκίνδυνος περιοχή. Comœdia dicta ἀπὸ των κωμῶν. Κῶμαι enim appellantur pagi, id est, conventicula rusticorum. Nam juventus (ut ait Varro) Attica, circum vicos ire solita fuit, et quæstûs sui causâ hoc genus carminis pronunciabat. Aut certè à vicis; nam posteaquam ex agris Athenas commigratum est, et hi ludi constituti sunt, sicut Romæ Compitalitii, ad canendum prodibant, et ab urbanâ come et odâ comœdia dicta est ἀπὸ τῶν κωμῶν, id est, viculis, quòd eâ humilium domuum fortunæ comprehendantur, non (ut in tragœdiâ) publicarum regiarumque. Vel ἀπὸ τοῦ κώμου, id est, comessatione, quòd olim in hujusmodi fabulis amantium juvenum κῶμοι agebantur. Comœdia à tragœdiâ differt, quòd in tragœdiâ introducuntur duces, heroës, reges; in comœdiâ humiles atque privatæ personæ. In illâ luctus, exilia, cædes; in hâc amores, virginum raptus. Deinde quòd in illâ frequenter et penè semper lætis rebus exitus tristes, et liberorum fortunarumque priorum in pejus agnitio; in hâc tristibus lætiora succedunt. Quare variâ definitione discretæ sunt. Altera enim δεινῶν περιοχὴ, altera τύχης περίστασις dicta sunt. Tristitia namque tragœdiæ proprium. Ideoque Euripides, petente Archelao rege, ut de se tragœdiam scriberet, abnuit, ac precatus est, ne accideret Archelao aliquid tragœdiæ proprium: ostendens nihil aliud esse tragœdiam, quàm miseriarum comprehensionem. Poëtæ primi comici fuerunt, Susarion, Rhullus, et Magnes. Hi veteris disciplinæ jocularia quædam minùs scitè et venustè pronunciabant: in quibus hi versus fuerunt:

Ἀκούετε λέῳ. Σουσαρίων λέγει τάδε.
Κακὸν γυναῖκες, ἀλλ' ὅμως, ὦ δημόται,
Οὐκ ἐστὶν οἰκεῖν οἰκίαν ἄνευ κακοῦ.

Secundâ ætate fuerunt Aristophanes, Eupolis, et Cratinus; qui et principum vitia insectati, acerbissimas comœdias composuerunt. Tertia ætas fuit Menandri et Philemonis, qui omnem acerbitatem comœdiæ mitigaverunt, atque multiplicia argumenta Græcis auctoribus secuti sunt. Ab his Romani fabulas transtulerunt: et constat apud illos primum Latino sermone comœdiam Livium Andronicum scripsisse. Sunt qui velint Epicharmum in insulâ Co exulantem, primum hoc carmen frequentâsse, et sic à Co, comœdiam dici. Antea itaque galeris, non personis, utebantur; ut qualitas coloris indicium faceret ætatis, quum essent aut albi, aut nigri, aut rufi. Personis verò uti primus cœpit Roscius Gallus, præcipuus histrio, qui oculis obversis erat, nec satis decorus in personis, nisi parasitos pronunciabat. Initio Togatæ comœdiæ dicebantur, quòd omnia in publico honore confusa cernebantur: quæ Togatæ postea in Prætextatas et Tabernarias dividebantur. Togatæ fabulæ dicuntur, quæ scriptæ sunt secundùm ritus et ha-

bitus hominum togatorum, id est, Romanorum, (toga namque Romana est,) sicut Græcas fabulas ab habitu æquè Palliatas Varro ait nominari. Togatas autem, quum sit generale nomen, specialiter tamen pro Tabernariis, non modò communis error usurpat, quia Fannius Togatas appellat, sed et poëtæ, ut Horatius, qui ait, *Vel qui Prætextas, vel qui docuere Togatas.* Togatarum fabularum species tot ferè sunt, quot et Palliatarum. Nam prima species est Togatarum, quæ Prætextatæ dicuntur, in quibus imperatorum negotia agebantur et publica, et reges Romani vel duces inducuntur, personarum dignitate, et argumentorum sublimitate tragœdiis similes. Prætextatæ autem dicuntur, quia ferè regum vel magistratuum, qui prætextâ utuntur, in hujusmodi fabulis acta comprehenduntur. Secunda species Togatarum, quæ Tabernariæ dicuntur, humilitate personarum et argumentorum similitudine, comœdiis pares, in quibus non magistratus regesque, sed humiles homines et privatæ domus inducuntur; quæ quòd olim tabulis tegerentur, communiter Tabernariæ vocabantur. Tertia species est fabularum Latinarum, quæ à civitate Oscorum Attellâ, in quâ primùm cœptæ, Attellanæ dictæ sunt, argumentis dictisque jocularibus similes satyris fabulis Græcis. Quarta species est Planipedis, Græcè dicitur μίμος. Ideo autem Latinè Planipes, quòd actores planis pedibus, id est, nudis, proscenium introirent; non ut tragici actores cum cothurnis, neque ut comici cum soccis olim, non in suggestu scenæ, sed in plano orchestræ positis instrumentis mimicis agitabant. Cujus Planipedis, Accius Togatarum scriptor ita in Ædilitiâ fabulâ meminit: Datum est aurum, exultat planipes. Si quas tamen ex soccis fabulas fecerant, palliati pronunciabant. Togata prætextata à tragœdiâ differt. In tragœdiâ heroës introducuntur. Pacuvius tragœdias nominibus heroicis scripsit Oresten, Chrysen, et his similia. Item Accius. In prætextatâ autem scribitur Brutus, vel Decius, vel Marcellus. Togata tabernaria à comœdiâ differt, quòd in comœdiâ Græci ritus inducuntur personæque Græcæ, Laches, Sostrata: in illâ verò Latinæ. Togatas tabernarias in scenam ductaverunt præcipuè duo, Afranius et Quintus Ennius. Nam Terentius et Cæcilius comœdias scripserunt. Latina Attellana, à Græcâ satyricâ differt, quòd in satyricâ ferè satyrorum personæ inducuntur, aut si quæ sunt ridiculæ similes satyris, Autolycus, Burris: in Attellanâ, obscœnæ personæ, ut Marcus. Dramata autem dicuntur tragica aut comica παρὰ τὸ δρᾷν, id est, agere. Latinæ fabulæ appellantur, sive factubulæ. In Latinis enim fabulis plura sunt cantica quæ canuntur. Vel à faciendo; nam et agi fabula, non referri ab actoribus dicitur. Itaque Horatius utrâque significatione interpretatur, quum ita de fabulâ dicit: *Aut agitur res in scenis, aut acta refertur.* Dramatica verò tres personæ solæ agunt. Ideóque Horatius ait, *Ne quarta loqui persona laboret;* quia quarta semper muta. At Latini scriptores complures personas in fabulas introduxere, ut speciosiores frequentiâ facerent. Satyrica est apud Græcos fabula, in quâ item tragici poëtæ, non reges aut heroës, sed satyros induxerunt, ludendi causâ jocandique: simul ut spectator inter res tragicas seriasque, satyrorum quoque jocis et lusibus delectaretur, ut et Horatius sentit his versibus:

> Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum,
> Mox etiam agrestes satyros nudavit, et asper
> Incolumi gravitate jocum tentavit, eò quòd
> Illecebris erat, et gratâ novitate morandus
> Spectator.——

Mimus est sermonis cujuslibet motus sine reverentiâ, vel factorum cum lasciviâ imitatio. Mimus dictus, quasi solus imitetur: et quum alia poëmata idem faciant, solus tamen quasi privilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Similiter atque is qui versum facit, dictus ποιητὴς, quum tamen artifices, qui æquè quid faciunt, non dicantur poëtæ. Membra comœdiarum tria sunt, diverbium, canticum, chorus. Membra comœdiæ diversa sunt: definito tamen numero continetur, à quinque usque ad decem. Diverbia sunt partes comœdiarum, in quibus diversorum personæ versantur. Personæ

autem diverbiorum, aut duæ aut tres, raró autem quatuor esse debent, ultrà augere numerum non licet. In canticis autem una tantùm debet esse persona; aut si duæ fuerint, ita debent esse, ut ex occulto una audiat nec loquatur, sed secum (si opus fuerit) verba faciat. In choris verò numerus personarum definitus non est; quippe junctim omnes loqui debent, quasi voce confusâ, et concentum in unam personam reformantes. Latinæ verò comœdiæ chorum non habent, sed duobus tantùm membris constant, diverbio et cantico. Primis autem temporibus (ut asserit Tranquillus) omnia quæ in scenâ versantur, in comœdiâ agebantur. Nam et pantomimus et choraules in comœdiâ canebant. Verùm actores comœdiarum, pro facultate et arte potiores, principatum sibi artificio vendicabant. Sic factum est, ut nolentibus cedere mimis cum artificio suo cæteris, separatio fieret reliquorum. Nam dum potiores inferioribus, qui in omni magisterio erant, servire dedignabantur, seipsos à comœdiis separaverunt; ac sic factum est, ut exemplo semel sumpto, unusquisque artis suæ rem exequi cœperit, neque in comœdiam venire. Cujus rei indicia produnt nobis antiquæ comœdiæ, in quibus invenimus, *Acta tibiis paribus*, aut *imparibus*, aut *Serranis*. Quando enim chorus canebat, choricis tibiis, id est, choraulicis, artifex concinebat. In canticis autem pyraulicis responsabat. Sed quod paribus tibiis, vel imparibus invenimus scriptum, hoc significat, quòd siquando monodio agebat, unam tibiam inflabat: siquando synodio, utramque. Hæc ad verbum Diomedes:

Monodium est, quum unus aliquis è scenâ cantum profert, nec chorus simul.

Servius in illud Virgilii libro nono Æneidos:

O veræ Phrygiæ (neque enim Phryges) ite per alta
Dindyma, ubi assuetis biforem dat tibia cantum.

Biforem, inquit, bisonum, imparem. Et servavit eis tibiarum suarum naturam. Tibiæ autem Serranæ dicuntur, quæ sunt pares, et æquales habent cavernas; aut Phrygiæ, quæ et impares sunt, et inæquales habent cavernas. Ergo biforem, dissimilem, dissonum. Non enim sunt pari modulatione compositæ. Ut enim ait Varro, tibia Phrygia dextra unum foramen habet, sinistra duo: quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem. Hactenus Servius.

Varro libro primo, *De Re Rusticâ*, cap. secundo:

Certè, inquit Fundanius, aliud pastio, et aliud agricultura, sed affinis. Et ut dextera tibia alia, quàm sinistra, ita ut tamen sit quodammodo conjuncta: quòd est altera ejusdem carminis modorum incentiva, altera succentiva. Et quidem licet adjicias, inquam pastorum vitam esse incentivam, agricolarum succentivam, authore doctissimo homine Dicæarcho, qui Græciæ vita qualis fuerit ab initio, nobis ita ostendit, ut superioribus temporibus fuisse doceat, quum homines pastoritiam vitam agerent; neque scirent etiam arare terram, aut serere arbores, aut putare, ab his inferiore gradu ætatis susceptam agriculturam. Quocirca et succinit pastorali, quòd est inferior, ut tibia sinistra à dextræ foraminibus.

Scena, sive σκηνὴ, verti Latinè potest *umbraculum*, vel *tentorium*. Erat autem antiquis scena umbraculum ex arborum frondibus, umbræ causâ à rusticis excitatum: ubi festis diebus convenientes, diversa ludorum et jocorum genera exercebant. Id quod hodiéque in pagis videmus plurimis in locis observari. Nam (ut olim ante usum theatrorum) scenæ super plaustra ductilia extruuntur, ac per compita ductæ, populo præbent fabularum oblectationem.

Theatra erant ædificia in populi gratiam extructa, ad hemicycli sive semicirculi speciem, dicata ludis spectandis. Latinè spectacula possis dicere; sic enim à commodè prospiciendo ac videndo sunt appellata: θεατρὴς, *spectator*: θεάτρια, *spectatrix*: θεατρεῖον καὶ θέατρον, *spectaculum, theatrum*. Porrò, ut scribit Cassiodorus, theatri frons, sive ea theatri portio, quæ inter duo cornua protenditur, scena vocatur. Ita autem componebatur theatrum, ut eò conveniens, et ibi commodè sedens turba, è longinquo facilè spectare

posset, concavo æqualique parietum circumjectu, ut vel leni sono dicta verba, ad alterum theatri caput faciliùs perferrentur. Ita enim erat conformatum, ut æquè gestus prospicerent, ac voces audirent ii, qui ad latera et in summis sederent gradibus, atque ii qui in imis juxta scenam. Postea verò excogitatum est theatrum in rotundam formam extructum, alio longè excellentius atque capacius: quod quia velut ex duobus constaret theatris, nec ampliùs hemicyclum, sed rotundam formam referret, ob id amphitheatrum dictum est. Amphitheatrum tamen scribit Dion ex hoc dici, quòd per ambitum sedilia disponerentur absque scenâ.

Proscenium locus erat, seu velum, aut etiam pulpitum, ante scenam. Ex proscenio in scenam evocabantur mimi sive histriones ad fabulas agendas; vicissimque è scenâ illuc revertebantur. Unde actuum in Latinis comœdiis internoscitur distinctio, sicut in Græcis choro in orchestram demigrante.

Scenam etiam vocant comici, quicquid duæ pluresve personæ sermonis integri et absoluti colloquuntur; illìcque finitur scena, ubi aut aliqua persona introgreditur, aut alia ad forum, aut aliò quólibet ad viciniam currit.

Actus unus plures scenas comprehendit. Estque in comœdiâ actus, pars quodammodo absoluta et integra, nondum tamen rem omnem finiens, sed ita dimidiatam relinquens, ut respirent spectatores, et faciliùs commutetur quicquid in reliquis comœdiæ partibus superest. Id autem actus commutare dicebant. Interea mimi dicteria et diverbia referebant; recitabanturque nescio quæ jocularia, quæ populum novâ oblectatione afficerent. Comœdiarum recitatio in scenâ, actio dicebatur, unde etiam qui agebant, et fabulas pronunciabant, actores dicti: qui et comœdi, histriones, ludiones, ludii, et hypocritæ, id est, alienæ personæ simulatores.

NOMINUM COMICORUM RATIO.
PER EUNDEM THEODORICUM.

Non est de nihilo, quòd poëtæ comici aut hæc aut illa nomina indiderunt suarum personis fabularum. Hujus rei amplissima tibi damus testimonia. Donatus in Adelphos: Nomina, inquit, personarum in comœdiis habere debent rationem et etymologiam. Etenim absurdum est comicum apertè argumenta confingere, vel nomen personæ incongruum dare, vel officium quod sit à nomine diversum. Hinc servus fidelis, Parmeno; infidelis, vel Syrus, vel Geta: miles Thraso, vel Polemon: juvenis Pamphilus: matrona Myrrhina: et puer, et ab odore Storax; et à ludo, et à gesticulatione, Circus: et item similia, in quibus summum poëtæ vitium est, si quid è contrario repugnans contrarium diversúmque protulerit: nisi per antiphrasin nomen imposuerit localiter: ut Misargyrides in Plauto dicitur trapezita. Et ferè hoc modo apud alios à poëtis nomina componuntur describenda per antiphrasin, quod designat Storax.

Idem in Andriam: Semper, inquit, nomina comicorum servorum, aut à nationibus sunt indita; ut Mysis, Syrus: aut ex accidentibus, ut Lesbia, velut ebriosa, à Lesbo insulâ, quæ est ferax suavissimi candidissimíque vini: aut à vernilitate, ut Pseudolus: aut ex negotio, ut Chrysalus: aut ex qualitate corporis, ut Chylacus: aut ex specie formæ, ut Pinacium.

Strabo libro septimo: Fuit et alia regionis divisio, ex antiquis permanens temporibus. Alios enim Dacos, alios Getas appellant. Getas quidem, qui ad Pontum in Orientem vergunt: Dacos autem, qui in oppositum versùs Germaniam, et ad Istri fontes, quos olim Davos vocatos esse reor. Ex quo apud Athenienses Davorum et Getarum nomina servilia plurimùm abundabant. Hoc sanè credibilius est, quàm à Scytharum gente derivari, quos Daas vocant. Longè enim illi ad Hyrcaniam positi sunt, nec ex eo loco Athenas mancipia deportata putandum est. Servos enim aut è populorum nominibus vocabant, à quibus vectabantur, ut Lydum et Syrum: aut iis maximè quæ

illis in locis magis ac magis usurpata erant, ut Manem et Midam, ex Phrygiâ: Tibiúmque, è Paphlagoniâ.

Servius in primam Eclogam Virg.: Etiam hoc sciendum, et personas hujus operis ex majori parte nomina de rebus rusticis habere conficta: ut Melibœus, ὅτι μέλει αὐτῷ τῶν βοῶν, quòd curam gerit boum. Et Tityrus: nam Laconum linguâ Tityrus dicitur aries major, qui gregem anteire consueverit; sicut etiam in comœdiis invenimus. Nam Pamphilus est, totus amans: Glycerium, quasi dulcis mulier: Philumena, amabilis.

Qui de nominum propriorum etymo et interpretatione plura scire volet, huic adeundus est Cratylus Platonis.

Erasmus in Commentario, *De Rerum Copiâ:* Comici præcipuè varietatem in ejusdem quoque generis personis affectâsse videntur. Quid enim dissimilius, quàm Demea ac Mitio apud Terentium? Quorum hic quum etiam gravissimè filium objurgat, blandus est: ille quum maximè blanditur, amarulentus: et tamen uterque senex, atque adeò fratres. Quid diversius, quàm Chremes semper placidus ac civilis, et Simo vehemens ac suspiciosus? Item quàm Pamphilus cordatus, et Charinus inops animi consiliique? Quid tam dissimile, quàm Phædria cum morbo pugnans, et Chærea nihil habens pensi? Multum item interest inter Davum pertinacissimum sperandi authorem, et Byrrhiam nihil præter desperationem afferentem. Plurimum inter parasitum Gnathonem et Phormionem: et ab utroque longè dissident parasiti Plautini, quemadmodum et hujus meretrices à Terentianis plurimùm discrepant. Terentius meretrices propemodum bonas fingit, veluti Philotin et Bacchidem in Hecyrâ: Plautus senes amantes, ac festivos, et uxoribus veteratoriè imponentes: quanquam aliàs Euclionem prodigiosè tenacem ac suspiciosum facit. Hactenus Erasmus.

Andros insula est, una ex Cycladibus, in mari Ægæo, ab Andro Anii filio, qui in eâ regnavit, nomen sortita. Porrò Ægeum mare hodie nautis, vulgò dicitur *Archipel*, nonnullis, *Archipelago*, Andros nunc iisdem vocatur *Andro*, plerisque *Andria*. Hinc adjectivum Andrius, unde et huic fabulæ nomen. Æneas, ait Lactantius, cum patre Anchise et filio Ascanio profugus Delum venit. Hîc ab Anio sacerdote Apollinis recipitur hospitio, qui illis indicat, quinque se filiarum parentem orbum relictum. Andrum enim, à quo Andros insula, reliquisse patriam, &c. Ovidius libro decimotertio Metamor. de Æneâ loquens,

> Hunc Anius, quo rege homines antistite Phœbus
> Ritè colebatur, templóque domóque recepit.

Virgil. quoque libro tertio Æneid. de insulâ Delo verba faciens:

> ——— egressi veneramur Apollinis urbem.
> Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,
> Vittis et sacrâ redimitus tempora lauro
> Occurrit: veterem Anchisen agnoscit amicum.
> Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.

Pasibûla verti potest, *omnibus consulens:* πᾶς, *omnis, universus,* βȣλή, *consilium.* Ejus quippe agnitio nemini non consuluit, omnium animos alioqui turbatissimos feliciter tranquillans. Id quod luculentissimè docet hujus comœdiæ catastrophe.

Philûmena, *in amore perseverans ac persistens, manens in amicitiâ,* φίλος, *amicus:* μένω, *maneo.* Scribendum autem esset Philomena secundâ et tertiâ brevibus: at causâ productionis assumit *υ* post *ο*, ut sit diphthongus ȣ, quam nos in *u* longum vertimus, dicentes Philûmena. Sic dicunt Græci νȣ̃σος, οὔνομα, pro νόσος, ὄνομα. Sic dixit Virg. *Upilio*, pro *Opilio*. Nisi fortè quis malit ducere à verbo φιλοῦμαι, id est, concilior: ut sit participium fœmininum, quasi conciliata, vel amata.

Chrysis, aurea: χρυσὸς, aurum: Chrysides, aureæ crepidæ, vel phialæ. Aureos mores apud Horatium libro quarto Carm. ode secundâ, enarratores intelligunt bonos et sanctos, pulcherrimos, elegantes, et amabiles, ut apud

Virgil. lib. VIII. Æneid. *Aurea secula.* Et rursus apud eundem lib. X. *Aurea Venus.* Erit igitur Chrysis, aurea, elegans, amabilis.

Simo, Pamphili pater, senex naso simo et presso, à specie nomen habet, quòd simi sunt iracundi et biliosi.

Pamphilus, adolescens, à fideli amore. *Totus amans,* vel *Omnibus amicus,* πᾶν, *totus, omnis:* φίλος, *amicus.*

Davus, servus, à patriâ: ut paulò antè ex Strabone.

Dromo, servus, à cursu, δρόμος, *cursus:* δρομαῖος, *velox:* Servorum est, velociter currere, quò jusserint domini.

Sosia, libertus, *Quòd sit in bello servatus.* Unde et servis nomen inditum: σώζω, *servo.*

Charinus, adolescens, *Ab animi benevolentiâ:* χαρίζομαι, *facio grata,* obsequor, et beneficium gratiamque confero.

Byrrhia, servus, *A patriâ,* inquit Donatus. Sunt qui Phrygiam his Donati verbis putent innui. Didymus certè existimavit Aphroditem nuncupari παρὰ τὸ ἁβρὸν τῆς διαίτης, hoc est, à mollitie vitæ. B enim cognata videtur literæ φ, nam Philippum, aliqui Βίλιππον, appellant: sicut Phrygas, Brygas. Author Cælius lib. XXIX. cap. xviii. Idem quoque tradit Lilius, lib. XIII. A Phrygiâ igitur seu Brygiâ nomen esset Byrrhiæ: idque per literarum metathesin. Porrò Phryges ingenio fuisse servili, vulgatum testatur adagium, Phryx plagis emendatur. Plinius lib. V. cap. xxix. Pyrrham urbem facit Cariæ. Quintilianus lib. I. docet *B* literam fuisse interdum pro *P* usurpatam: ut Byrrhus, pro Pyrrhus. Itaque fieri potest, ut à Pyrrhâ urbe nomen ductum sit Byrrhia, idem prorsus valens quòd Car, Herodotus in Euterpe, ostendit, Cares barbaro servilique fuisse ingenio, et ad quidvis malorum ferendum paratos, mercede propositâ: unde et natum proverbium, *In Care periculum,* subaudi *facito:* hoc est, in homine aut re viliore fac periculosam experientiam, in quâ si parum feliciter cesserit, non multum dispendii capiendum.

Crito, quòd controversiam dirimat: κριτὴς, *judex, arbitrator:* κρίνω, *judico,* interrogo, examino, quæstionem de aliquo habeo: Sanè Crito Andrius Athenas veniens, totam hujus comœdiæ litem et controversiam diremit, indicans quæ esset Pasibula.

Chremes, Pasibulæ et Philumenæ pater, Senex, à screando, quòd senes tussi expurgent pectus: χρέμπτομαι, *screo.*

Glycerium, meretrix, à voluptate vel dulcedine; γλυκερὸς, *dulcis.* Hinc glycirrhiza, dulcis radix: vulgus liquiritiam vocat. Glycere, hujus Glyceres, nomen mulieris proprium, verti etiam potest *dulcis:* ejus diminutivum Glycerium, *dulcicula.*

Mysis, ancilla, à Mysiâ patriâ. Strabo refert Mysorum populum usque adeò contemptum fuisse, ut proverbio locum fecerit. Id usurpat M. Tullius in oratione pro Flacco: *Quid,* inquit, *porrò, in Græco sermone tam tritum atque celebratum est, quàm si quis despicatui ducitur, ut Mysorum ultimus esse dicatur?*

Lesbia, obstetrix, à Lesbo insulâ. Rationem habes paulò antè.

T. FABRI OBSERVATIUNCULÆ MISCELLANEÆ AD METRA TERENTII.

Illi se mihi magnâ quâdam voluptate, et fructu haud mediocri, privare videntur, qui Terentium studentes legere, nec metra tamen illa, queis uti Terentius consuevit, novere. Memoriæ enim tam venustum, tamque amabilem scriptorem quis mandare possit, et mandatum custodire, nisi si et ipse metra illius senserit? Dein, multò sibi majorem admirabilitatem poëta compareret, ubi intellexerint lectores quo genere carminis hîc aut hîc utatur. Nam, apud Terentium quidem, planè ita videmus fieri ac apud Virgilium solet, ut carminis ratio, et modus rei de quâ agitur, naturam ferè plerumque exprimant,

quod in primis observandum est, et acri quodam aurium judicio consectandum. Est aliud etiam in quo maxima utilitas posita est: Si qui enim fortè errores in carmine fuerint, quod perquam facilè potest evenire, et nimiùm sæpe evenit, eos errores deprehendere possit nemo, nisi qui versuum rationem calleat. Sed hæc satis; neque enim hoc loco artem metiendi carminis docere decrevi.

Paucas igitur observatiunculas proposuisse suffecerit, quæ et certæ sunt et perspicuæ. Eas autem priusquam ingredior, hoc audi, quod apud Ciceronem in Oratore Perfecto scriptum est. (At Comicorum senarii) propter similitudinem sermonis *(quod nos Galli vulgò vocamus* conversation et entretien) sic sæpe sunt abjecti *(id est, neglecti et populares, et ut Græci vocant,* ΛΟΓΟΕΙΔΕΙΣ) ut nonnunquam vix in his numerus *(id est, rhythmus, ut Græcè dicitur)* et versus *(id est, dimensio)* sentiri possit. Vides Ciceronem ipsum fateri quæ fatetur de dimensione, de rhythmo; utrumque, scilicet, vix sentiri posse. Quid nos barbaros homines, et à felicitate, ac doctrinâ illius sæculi tam magnâ intercapedine dissitos judicare deceat? Sed, quod mirere, de senariis tantùm loquitur Cicero; quid, si de trochaicis, de anapæsticis? de universo genere iambicorum? quid si de universis anapæsticorum formis agendum ipsi fuisset? quid de aliis generibus, quæ in Græcorum comœdiis celebrata olim fuerunt? Tum verò magis dixisset, *vix sentiri possunt.*

Sed ad rem venio. Sic igitur docti existimant, duo tantùm versuum genera esse apud Terentium, iambicos et trochaicos. Id ego in universum esse verissimum scio. Sed quid ad hos versus Act. IV. Andriæ scen. I. dicas?

Hoccine credibile est, aut memorabile,
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeat alienis, atque ex incommodis
Alterius sua ut comparet commoda? ah!

Ibi nihil Faernus, vir in isto genere diligentissimus. Muretus autem ultro fatetur, horum quatuor versuum rationem explicare difficile esse. Scio quid Goveanus, quid Scaliger, quid Erasmus dixerint ad hunc versum. At non est senarius, *&c.* Arbitror esse dactylicum quaternarium perfectum: et talis necessariò fuerit, si modò tollatur illud *est,* quod ex glossemate huc irrepsit. Possit referri et ad genus choriambicum. Secundus potest esse trochaicus senarius catalecticus; sed fortasse iambicus trimeter fuerat, sic ad formam suam redigendus:

Innata cuiquam tanta ut siet vecordia.

Tunc *siet* fuerit monosyllabum. Exempla infinita sunt. Tertius est trochaicus septenarius catalecticus, cujusmodi non memini me multos legere.

Ut ma-lis gau-deat a-lien' at-qu' ex in-commo-dis.

Tamen, quod minùs credibile videatur, ex regulâ et observatione, quæ inferiùs ponetur de elidendo *s*, poterit esse senarius sic:

Ut mali'-gaudeat a-lienis atqu' ex-incom-modis.

Erit synizesis in secundo pede, ut et in tertio, nil frequentius.

Quartus est:

Alterius sua ut comparet commoda, ah.

Puto scribendum esse, *Alterius ut sua commoda comparet-ah.*

Erit dactylicus quaternarius. Illud autem *ah* extra versum erit, ut solent esse exclamationes, interjectiones, in fine et initio, apud Sophoclem, Euripidem, Aristophanem. Quin et apud Terentium ipsum exempla reperies.

DE CRETICO, SEU AMPHIMACRO.

Joachimus Camerarius, vir inter Germanos superiori sæculo insignis, honoratissimus, et longè optimus, putat, creticum in iambico et trochaico genere locum habere non posse: multi contrà nituntur. Sed videamus.

In Andriâ pag. 6. legitur:

Liberiùs vivendi fuit potestas: nam antea.

Debet autem esse versus senarius iambicus. Itaque *liberiùs* erit creticus extrito *E*, quod breve est, quasi pronunciares *librius*, exempla ejus rei sunt

innumerabilia in comicis et tragicis antiquis. Quin et apud Virgilium diligentissimum scriptore mlegas, *aspris* pro *asperis*; *semustum* pro *semiustum*; *vinclis* pro *vinculis*; *oraclum* pro *oraculum*; *gubernaclo* pro *gubernaculo*; *circlos* pro *circulos*; et *maniplis* pro *manipulis*. Ac si elidatur *s* in *librius*, quod olim fiebat, erit tantùm dactylus *libriu'*. At illud *fuit* erit monosyllabum; quod et verum esse interdum scio. Tunc creticus exclusus fuerit. Ergo quæratur aliud, et aliud etiam.

Pag. 9.

Pro uxore habere hanc peregrinam, ego illud sedulò.

Manifestissimus esse videtur creticus in *grin' eg'*, *il'*; sed in *ille*, *illa*, &c. olim prior syllaba erat communis; quo nihil certius.

Pag. 10.

Nunc tuum est officium has bene ut assimules nuptias.

Est autem hic versus planè trimeter; ergo creticus in primâ sede. At id negatur, per collisionem, scilicet, et synizesin, ita ut sit spondæus in primâ parte senarii.

Pag. 11. Paulò inferiùs.

Dave. Hem. quid est? ehodum ad me: quid hic volt? quid ais? quâ de re? rogas?

Nemo, videtur certè, negare possit, quin hîc sit creticus in quartâ regione, nam versus est octonarius acatalecticus iambicus. Sed vide: aiunt *D* elidi: itaque spondæus ex cretico fiet.

Pag. 26.

Nil propter hanc rem, sed est, quod succenseat tibi.

Et mox: *Quidnam est? puerîl' est? quid est*, &c.

In utroque exemplo affirmant miserum illud *D* exteri debere, ob quod meritum, nescio.

Pag. 41.

Vestri cuju' ve-stri? Pamphili. Hem. quid, Pamphili?

Est indubitatus iambicus senarius: itaque creticus secundam sedem occupabit, quò te cunque verteris, nisi priorem in *cuju'* brevem olim fuisse contendas, quod an fieri possit dubito. Tamen et ad hoc respondent, syllabam illam *ju'* planè perire: unde pro cretico habebis spondæum.

Pag. 58.

Sed ecca ip-sa egreditur nostri fundi calamitas.

Pag. 71.

Dedu-cam sed ec-cum militem: est istuc datum.

Nemo non dejeret esse creticum in locis notatis, at multi negant. Nam olim dicebatur *ecum*, *ecam*, quia non geminabant eandem consonantem.

Pag. 103.

Tu par pari referto quod e-am remordeat.

Est planissimè senarius, seu trimeter. Quamobrem in quintâ sede erit creticus. Sed et qui creticum hinc ablegant, scin' tu quid dicant? dicunt illi versum esse aliter metiendum, sic:

Tu par-pari-refer-to quod eam-remòr-deat.

Et tunc erit anapæstus in quartâ dimensione versûs. Id autem verum esse potest; nam olim, *eum*, *eam*, *eas*, *suum*, *suas*, *suis*, &c., monosyllaba erant, ut ex Lucretio constat; ne ad Ennium usque, et ad Livium Andronicum ascendamus. Sed et falsam ibi lectionem esse, dixi, opinor, in Notulis.

Pag. 51.

Quòd voluptates eorum propriæ sunt: nam mî immortalitas.

Est octonarius iambicus acatalecticus; debet igitur esse creticus initio dimensionis. At contrà aiunt secundam syllabam in *voluptates* esse brevem; quod mihi quidem videtur incredibile. Meliùs dicas primam syllabam, quæ brevis est, ita raptim pronunciatam fuisse, ut non audiretur; et pro *volu*, diceretur *vlu*, per *v* consonum. Verùm hæc satis de cretico. Dices, Quid ais, tandem? An admittendi sunt cretici in iambeos, in trochaicos? Non arbi-

tror: cùm in cretico plus temporis absumet pronunciatio, quàm in spondæo, cui tamen in iambicis comicis et tragicis locus est. At sunt tamen cretici in illis versibus superiùs positis? Fateor id quidem: sed ii non pronunciandi ut cretici. Quid ita? Hæc regula certa esse videtur, cùm à naturâ proficiscatur: Syllaba brevis inter duas longas posita vix pervenit ad sensum. Id autem ni esset, quî tandem Virgilius potuisset dicere *aspris* pro *asperis*, *circlos* pro *circulos*, &c.?

De tribrachy nihil necesse est dicere; cùm pes ille tempus iambi impleat, et eundem motum habeat.

Proccleusmaticus, id est, duo pyrrhichii, seu quatuor breves, cùm spatium spondæi consumat, cui spondæo jus est sedendi in iambicis et trochaicis, mirum esse non debet, si apud comicos frequens reperiatur; nam et in tragicis recentioribus illum interdum reperias.

In Andr.

Ita faci-am hoc primum, *&c.*

Pag. 9.

Sati' vehe-mens causa ad objurgandum, *&c.*

Nisi dicas esse anapæstum, cùm apud Horatium legas:

Vêmens, et liquidus, puroque simillimus amni.

Pag. 27.

Num immemor es di-scipuli? ego quid narres nescio.

Ad quem versum notant quidam pro *discipuli*, pronunciandum *discipli*, trisyllabicè, id quod tamen minùs necesse est ad dimensionem versûs deprehendendam. Verùm plura addere nihil opus est.

Nunc quod dicam, id esse verum videbitur, et non est tamen; molossum scilicet, is ex tribus longis constat, pro iambo, spondæo, aut anapæsto sumi, pag. 13.

Sive ista u-xor, sive amica est, gravida è Pamphilo est.

Sed ibi errorem esse puto, de quo in Notulis; neque enim mihi credibile fiat, molossum, qui tantò longior et ponderosior sit aliis pedibus, hîc à Terentio usurpatum fuisse. Dein posset etiam esse creticus, ex eâ observatione quæ superiùs posita est, circa pronomen *iste*, et *ille*, quod tamen hîc verum esse non puto.

Bacchîus, seu bacchêus, id est, brevis longa, longa, videtur alicubi reperiri, quod tamen minùs verum est.

Pag. 26.

Sed hic Pam-philus quid dicit? firmavit fidem.

Non est, inquam; nam versum ita scribere, ita metiri debemus:

Sed hic Pamphilu'. quid di-cit? firmavit fidem.

Extrito *s* finali, quâ de re mox.

Pag. 31.

Neque illum hanc perpetuò habere, neque me perpeti.

Non est bacchêus; est anapæstus, nam prior in *illum* communis est apud veteres.

Ibid.

At istuc periclum in filiâ fieri, grave est.

Neque hîc bacchêus est, cùm priorem in *istuc*, *isthic*, et aliis bene multis id genus nominibus modò longam facerent antiqui, modò brevem; nam *th*, ut θ apud Græcos, est levis sibilus tantùm, id est, pæne nihil. Adde quòd *periclum* necessariò longum est in secundâ, nam illud *I* ante ipsam decurtationem longum erat.

S perit ante consonantem. Lucretius, Ennius, Plautus, Tragici veteres: ita, *heru'*, *magi'*, *tristi'*, *omni'*, &c.

S perit ante vocalem: exemplum insigne est, pag. 27.

Bonum ingenium narras adole-scentis; optimum.

Ubi necessariò pronunciandum est, *scent' optimum*: perit enim *S* et fit synalœpha: est autem trimeter iambicus.

Pag. 43.

Itan' Chrysis? hem! nos quidem pol miserias perdidit.

Ubi cùm *s* pereat in *Chrysis*, pronunciabis, *Chrys' hem.*

Ibidem,

Semper enim dicta est ejus hæc, atque habita est soror.

Pronunciandum est *ju' hæc* una syllaba per synizesin, seu considentiam. Sed exemplis parco, sunt enim innumerabilia. Hinc, obiter dicam, facilè discas quæ apud veteres Latinos pronunciandi fuerit ratio, et quantopere illa sub Julio et Octaviano Cæsaribus variare cœperit.

Considentia, seu, ut Græcis dicitur, synizesis, aliis synæresis, in his poëtis frequentissima est; ea autem fit, cùm duæ syllabæ ex vocalibus compositæ in unam coalescunt, ubi id res fieri postulat. Exempla in duabus primis fabulis en tibi, sed de multis pauca. *Deos* monosyllabum, ut et *suo*. *Quiesci* dissyllabum, *grandiuscula* tetrasyllabum, p. 43. *ait* monosyllabum, p. 26. et alibi. Ita *fuit* monosyllabum, ut apud Græcos *yi* in *harpyiæ*, et in omnibus præteritis participiorum activæ aut medialis formæ, quæ sint secundi sexûs. Ita et *siet* monosyllabum, *possiet* duarum interdum est syllabarum. Sed et hujus figuræ exempla sunt apud Virgilium satis multa.

M in medio dictionis eliditur, p. 7.

Quidquam attine-re, enimve-ro spectatum satis.

Pag. 13.

Enimve-ro, Dave, *&c.*

Est anapæstus: versus autem est octonarius.

Pag. 28. Ante consonantem in voce sequenti, eliditur:

Certè enim scio: non satis me pernôsti etiam qualis sim, Simo.

Est dactylus in primâ sede. Versus est tetrameter perfectus.

Pag. 43.

Itan' Chrys' hem? nos quidem pol miseras perdidit.

Eliditur *l* in *ille*, *illos*, *illis*, &c. Ex aliis quibusdam. Exempl. p. 9, 13, 31, 50, 52, &c. Eliditur et *D*, ut in Eunuch. Act. II. scen. II. Eliditur quoque *R*, ut bene à Faerno observatum fuit. Graviter itaque lapsus est Muretus, qui non viderit in versu Æschyli, quem ipse profert, primam in *morphen* Gr. esse brevem, propter *R* liquidam: atqui sic est. Unde apud poëtam Græcum, ut ostendi olim ad Phædrum: *Pherbe boas, pherbe mela, &c.* est autem hexametrum. Secundum illud *pherbe* junctum cum syllabâ *as* effecerit palimbacchium, qui pes planè ab hoc genere alienus est.

Elisio interdum nulla est, ut p. 10. et alibi sæpius.

Breviant interdum comici quæ alii producunt, ut *i*, in *abi*, p. 16. bis, et p. 52. Ita Terentius ultimam corripit in *mane*, p. 41, in *jube*, p. 51. in *tace*, p. 78, &c. quia, ut opinor, ea verba erant et secundæ et tertiæ inflexionis.

ME, TE, SE.

Pro *ME* dicebant *MED*, ut Act. IV. scen. IV.

Reliquit med homo, atque abiit, &c.

Sic enim omnino legendum est. Ita Plautus *med erga*.

Ita fit et *sed* pro *se*; Terentius. Act. IV. scen. VI.

Quæ sed inhonestè optavit *parere* hîc divitias.

IAM dissyllabum est, p. 19.

Profer, dum proficiscar aliquò, ne videam. audi nunc iam.

Est trochaicus. Sed hoc plùs decies apud Plautum invenias. Pronunciandum quasi si scriptum esset *Yam*.

Hoc in primis necesse est meminisse, ne quis fallatur in metiendo carmine, Terentium ab uno genere ad alterum interdum transilire; quin et trochaicos iambis, et contrà, sic intermiscere, ut absque diligenti observatione, id haud facilè sentias.

EHO, ut aliæ quædam exclamationes, indignationes, interjectiones, interdum extra metrum censentur, ut p. 41.

Eho, an non est? rectè ego semper fugi has nuptias.

Cùm autem sit iambicus senarius, *Eho* debet esse extra versum; et id Græci factitabant, ut suprà notavimus.

Postrema omnium observatio est, omnes omnino fabulas Terentii in trochaicos desinere; quod idem de omnibus Plauti comœdiis verum esse scio. Excipienda tamen videtur Pseudolus, cujus postremus versus est: *Atque approbare hunc gregem, et fabulam; in crastinum vos vocabo.* Sed audacter affirmare possim duobus in locis versum unum corruptum esse; eum sic leges: *Atque* hunc *approbare gregem, et fabulam: in crastinum vos* voco. Quod miror à nemine animadversum fuisse. At isthuc *fabulam* dissyllabicè pronunciari debet, ex regulis et exemplis superiùs positis. Cætera bene procedent. In extremo versu Asinariæ est etiam error: nam ille versus ex Trochaico legitimo factus est octonarius vitiosus duobus locis. Sic habet:

> Remur impetrari posse, si plausum sic clarum datis.

Sic autem ille scribendus:

> Remur impetrari posse, si plausum clarum datis.

Cæteri, qui à grege pronunciantur, et hunc præcedunt, sunt certissimi trochaici.

Hæc paucis quidem, sed, ut spero, ea satis fuerint ad illa intelligenda, quæ in cæteris Terentii fabulis paulò impeditiora videbuntur. Neque verò mihi ad credendum difficile est, quæ dixi modò, non ex æquo omnibus probatum iri; sed ad eos provoco, qui scriptores antiquos bene ac diligenter legerint.

DANIELIS HEINSII,
AD HORATII DE PLAUTO ET TERENTIO JUDICIUM,
DISSERTATIO.

> At nostri proavi Plautinos, et numeros, et
> Laudavere sales; nimiùm patienter utrumque,
> Ne dicam stulté, mirati: si modò ego et vos
> Scimus inurbanum lepido seponere dicto,
> Legitimumque sonum digitis callemus et aure.

Durum equidem judicium, et quod non nemo hâc ætate de leporum omnium parente, summo critico, ac maximo poëtâ excidisse nollet; cujus tamen vernæ meliùs de Plauto judicabant, quàm qui familiam in literis tueri hâc ætate creduntur. Qui nec sæculi, quo vixit, et quo, cùm poësis, tum Latina lingua, ad supremum culmen ac fastigium evecta fuit, ignorare potuit judicium; vir tantus, et, quod rei caput arbitror, principibus, qui inter se quotidie de iis judicabant, intimè familiaris ac amicus. Augusto autem, optimo ingeniorum judici, tam gratus atque acceptus, ut non raró lepidissimus homuncio ab eo diceretur, et quem, si antiquitati habenda hîc fides, etiam habere ab epistolis optavit. Qui cùm contrà tanti Terentii fecerit fabellas, ut et integras ex iis ῥήσεις descripserit, et ubique accommodet, soli denique artem tribuat; hominis αὐθάδους potiùs quàm eruditi esset, ita dissentire à tanto viro, ut ne caussam quidem priùs cognoscendam crederet. Quare videamus saltem, quid adferri pro utroque possit. Ne vel Flacci judicium in posterum, ut solent, aut Terentium securè nimiùm damnare quidam pergant in comœdiâ. Omnia autem pro Horatii judicio, qui Plautum sic amamus, et è manibus rarissimè putemus deponendum, dicentur potiùs quàm nostro. Ac de numeris quidem nonnulla Donatus: quâ etiam in parte haud parum veteribus nonnullis placuit Terentius. Rufino quidem grammatico, cùm inquit:

> Agnovit metrum, servatque Terentius artem:
> Nam prologos trimetro didicit componere versu,
> Scenarumque actus primos pede claudit eodem.

Quanquam certè Fabius, non stetisse intra trimetros deplorat: de quo fortè aliàs dicturi sumus. Ad alterum priusquam veniamus, quædam præmittenda erunt. Cum eædem comœdiæ propemodum sint partes ac tragœdiæ, finis quoque ex parte idem, ex parte diversus, multa esse utrique communia necesse est. Delectare enim ac docere est comœdiæ: neque minùs comici

διδάσκαλοι et κωμῳδοδιδάσκαλοι, quàm tragici à Græcis dicuntur. Nec movere risum sanè constituit comœdiam, sed plebis aucupium est, et abusus. Nam ridiculum, ut rectè Aristoteles, *vitium est et fœditas, doloris expers; quæ partem in homine aliquam corrumpit absque morbo*. Sicut fœda et detorta facies, si nullo cum dolore id fiat, risum movet. Unde ipsum quoque risum, omnes ferè antiquissimi philosophi indignum sapiente judicârunt. Adeò ut Plato, tanquam sacrilegum, traducere non dubitet Homerum qui ridentes introduxit deos; quod in homine non τῆς κατὰ λόγον, verùm τῆς κατὰ αἴσθησιν, quemadmodum philosophi loquuntur, διαθέσεος sit signum; à quo longè abest deus: αὐτὴ ἡ οὐσία λόγου, καὶ αὐτόνους. Unde Thespis:

Ὁρᾷς ὅτι Ζεὺς τῷδε κρατεύει θεῶν,
Οὐ ψεῦδος, οὐδὲ κόμπον, οὐ μωρὸν γέλων
Ἀσκῶν, τὸ δ' ἡδὺ μοῦνος οὐκ ἐπίσταται.

Quare divinitus ab Aristotele dictum est, partem turpitudinis esse, id quod est ridiculum. Dissertè enim ait, ὅτι τὸ γελοῖον, μόριον τοῦ αἰσχροῦ ἐστίν. Ita quæ vel in verbis authorum vel sensibus, vel in sermone hominum et factis, aut detorta sunt, aut depravata, animos plebeios vehementer movent, et hoc ipso risum ut plurimùm excutiunt. Ideóque inusitata dicta et obscœna, optimorum cavillationes, singulorum contumelias, sententias perversas, ideóque inexspectatas, aliaque id genus (qualis imitatio dictorum vel factorum, et, imprimis improborum) risum maximè in comœdiâ, quam veterem dicebant expressisse constat. Quod intelligunt, qui genium ridiculi intelligunt atque indolem. Cujus segetem largissimam vel unus Aristophanes suppeditat; qui non modò Plautum, sed quoscunque hâc in parte superavit, omnesque τοῦ γελοίου modos ac figuras lepidissimè expressit. Denique ut acetum, nisi vinum sit corruptum, bonum nunquam erit; ita quæ sincera sunt et vera risum nunquam excitabunt. Appositè Quintilianus, ubi de Ridiculo: *Et hercule omnis salsa dicendi ratio in eo est, ut aliter quàm est, rectum verumque dicatur.* Quare et compositus ad risum sermo, ab oratione rectâ, quam πολιτικὴν magistri vocant, quàm longissimè abeat necesse est: cujus propriæ virtutes, ἡ σαφήνεια, ἡ ἐπιείκεια, ἡ ἀφέλεια, ἡ ἀλήθεια, *perspicuitas, æquitas, simplicitas, veritas*, ponuntur. Quâ in parte supra admirationem omnium Menander apud Græcos, Terentius Romanis fuerit necesse est: qui ut viris sapientibus ac eruditis voluptatem potiùs afferrent, quàm quâcunque ratione risum extorquerent, duplici jucunditate utilitatem (imitatione vitæ scilicet humanæ, et inimitabili lepore) condierunt. Metu enim Macedonicæ potentiæ, licentia Antiquæ, ut observant critici, defecit. Cujus locum occupavit Nova. Cujus et formam nondum penitus vidisse absolutam, sed jam concepisse animo, putatur Aristoteles. Ejus verò unicum propositum, humanos nôsse atque imitari mores. Quò et D. Hieron. Epistolâ ad Furiam, De viduitate servandâ, respicit, cùm inquit, *Nec mirum, hoc figulum sensisse de vasculo, quod ipse fabricatus est, cùm etiam comicus, cujus finis est humanos mores nôsse atque describere, dixerit: Sine Cerere et Libero friget Venus.* Omnis autem imitatio, ut postea dicemus pluribus, naturâ placet et delectat. Hoc enim proprium est hominis, ut rectè Aristoteles: qui et μιμητικώτατος τῶν ζώων meritò ab eo dicitur. Joci verò, si petantur undique, molesti ac frigidi, aut theatrales fiunt, si à vitâ sint alieni. Qui ut plebi fortè, ita doctis placere ac sapientibus nôn possunt. Constantis enim viri ac sapientis animus laxari vult, non solvi. Illam autem constitutionem, καὶ τὴν, ut cum Stoicis hîc loquar, ἐν ταὐτῷ τοῦ ἤθους μονὴν risus solvit. Quem præclarè τῆς περιχαρείας ὑπερέκχυσιν τῆς ψυχικῆς, antiqui vocant. Ideóque et Socratici quorum libri penuarium leporum omnium fuerunt, ac facetiarum, quod è Xenophonte et Platone etiam hoc tempore apparet, χαριεντίζεσθαι, non γελωτοποιεῖν, solent. Ac ne ipsi quidem Siculi, ad festivitatem nati, et qui primi omnium comœdiæ putantur inventores, alium illius finem, quàm τὸ χρήσιμον, id est, utilitatem, posuerunt. De Epicharmo Theocritus:

Πολλὰ γὰρ ποντὰν ζωὰν τοῖς παισὶν εἶπε χρήσιμα.
Μεγάλα χάρις αὐτῷ.

Id quia secùs in Comœdiâ Antiquâ, statim defecit. In quâ omnia à veritate et consuetudine aliena, hoc est, verè γελοῖα, et ad risum erant comparata. Quis non ridet, cùm exemplum vitæ, pater omnium virtutum, ipsa innocentia, probitas, ac virtus, Socrates ridetur; cùm in corbe festivissimè philosophatur? cùm, quot pedes pulex saliat, subtiliter ac geometricè metitur? Pleraque enim falsa de sententiis opinionibusque veterum philosophorum, et ad risum facta aut excogitata sunt. Quæ præcipuè hunc excitare solent. Ideo nec omnes Plauti, tantam materiem ridendi, quantam una quævis ex Aristophanicis suppeditat. Alteri enim omnia, alteri pauca per leges licebant. Cæterùm, ut modò dicebamus, quicquid maximè ab agendi consuetudine aut dicendi alienum est, risum maximè movere solet. In sententiis, qualis illa comici Nebulis:

Καί τοι πρότερον τὸν Δί' ἀληθῶς ᾤμην διὰ κοσκίνου οὐρεῖν.

In verbis, ut cùm furacissimus servus, κλεπτίστατος, à domino vocatur, qui laudare taciturnitatem in eodem videtur:

'Αλλ' οὔ σε κρύψω. τῶν ἐμῶν γὰρ οἰκετῶν
Πιστότατον ἡγοῦμαί σε καὶ κλεπτίστατον.

Quod ipsum aliquantò castigatiùs Nero extulit, qui de tali servo, *Nulli apud se plus fidei haberi* dicebat: *nihil enim ei neque inclusum neque signatum esse.* Vox enim κλεπτίστατος tantùm abest, ut sermoni convenire possit, ὥστε οὐδὲ αὐτοῦ τὴν διάλυσιν (dicerent subtiles harum rerum judices) πολιτικὴν εἶναι· hoc est, ut ne quidem voce aliâ quæ eam exprimat, consuetudini aut usui accommodari possit. Itaque corrumpit vocem, planè ut faciem, qui sic movere risum cogitat. Qualia propè infinita Aristophanis. Exemplo sint diminutiva, quæ tam diligenter tertio Rhetoricorum in illius Babyloniis rex criticorum Aristoteles notavit; χρυσιδάριον, λοιδορημάτιον, ἱματιδάριον, καὶ νοσημάτιον· Quod et in sermone ejus passim et in sensibus observes; quos non raro risûs causâ effert corruptissimos. Sæpe tamen cùm alludit aliis. Quare voces, phrases, sensus, etiam structuram, Novæ, ut imitari cuivis tutum est, ita Antiquam si quis imitari velit, maximo delectu ac judicio est opus; quod si quisquam, rectè Aristoteles notavit. Atque hæc causa, cur, ut multò perfectior utiliorque, ita minùs ridicula, sit Nova, in quâ omnes, ut jam absoluta, acquiescunt. Cùm antiqui comici, iis pariter quæ dicunt, et dicendi ratione, urbanitatem, quia nihil aliud spectârunt, quàm ridiculum, plerisque in locis, imprudenter excedant; ideóque et vitium plerumque, quod βωμολοχίαν dixit Aristoteles, incurrant. Qui vir magnus Ethicorum quarto, ubi de urbanitate agit, quæ in primis locum in his habet, eosdem et urbanos et honestos vocari ait: εὐτραπέλους enim, quasi εὐτρόπους, dici. Sicut autem de corporibus ex motu, ita ex urbanitate judicari de animo: utrùm nempe honestus sit, an turpis. Qui de corporibus locus, cùm obscurus nobis videretur, neque quicquam in recentibus scriptoribus, qui interpretati eum sunt, præsidii ad manum esset, ad Andronicum Rhodium, cujus Paraphrasin in illos libros, planè admirandam, primi et edidimus, et in Latinum convertimus sermonem, ut sæpe aliàs, confugimus. Qui hoc modo: ἡ δὲ μεσότης, εὐτραπελία, καὶ οἱ ἔχοντες, εὐτράπελοι, οἷον εὔτροποι· καὶ γὰρ τοῦ ἤθους δοκοῦσι τοιαῦται κινήσεις· οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παίζοντες ἐμμελῶς, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτε. ὥσπερ γὰρ αἱ κινήσεις τὰ σώματα χαρακτηρίζουσιν, οἷον πῦρ μὲν ἡ εἰς τὸ ἄνω κίνησις καὶ πᾶν κοῦφον· βαρὺ δὲ ἡ εἰς τὸ μέσον, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως· οὕτω καὶ ἀπὸ τῶν ἔξω καὶ φαινομένων τοῦ ἀνθρώπου κινήσεων, αἱ ἕξεις τῆς ψυχῆς φαίνονται καὶ τὰ ἤθη. Quod est ex interpretatione nostrà: *Medium verò* εὐτραπελία, *id est, urbanitas, quique in eo excellunt,* εὐτράπελοι, *quasi* εὔτροποι, *hoc est, bene morati, dicuntur. Etenim potissimùm à moribus videntur esse hi motus. Hi autem sunt, qui concinnè, et quemadmodum, et*

cùm oportet, jocantur. Sicut enim corpora distinguunt sui motus; ut, exempli gratiâ, ignem, et quicquid leve est, motus qui in altum fertur, grave contrà motus qui ad medium, eodemque modo in aliis; ita ex iis qui extrà sunt, et qui in oculos incurrunt hominum motibus, habitus quoque apparent animæ et mores. Quia autem risus iis, ut plurimùm, qui minùs sunt honesti, quales homines plebeii sunt aut scurræ, gratus esse solet; hinc fit, inquit idem Aristoteles, ut qui scurriles sint, urbani etiam dicantur. Addit autem, quod spectare huc propiùs videtur: *Discrimen verò ex Antiquâ Comœdiâ apparet et Novâ. Nam in illâ id quod obscœnum, in hâc autem, quod suspicionem tantùm ejus movet, risum quoque exprimit: quæ non parum differunt ad venustatem.* Idem de cavillis quoque addit et conviciis. Quibus abstinuisse Plautum constat, cùm obscœnitate nemini concedat. Hujus autem in utroque ex Aristotelis judicio discrimen videamus. Byrrhia apud Terentium Andriâ:

> Ego illam vidi virginem, formâ bonâ
> Memini videre, quò æquior sum Pamphilo,
> Si se illam in somnis quàm illum amplecti maluit.

Video in his, non obscœnitatem, sed suspicionem rei parum verecundæ, *καὶ ὑπονοιαν·* quæ tam est honesta, ut à quâvis virgine id, urbanitate salvâ, dici possit. Quid enim suavius, quàm *in somnis amplecti?* et quidem, si de viro et formosâ conjuge dicatur! Non enim dicit *βινεῖν*, quod Aristophanes dixisset, nec quæ in re tali Plautus usurpare solet, qui nec honestè ea dicit, et obscœnè circumloquitur. Nam qualia sunt ista Casinâ!

> *Ol.* Ubi locus sumptus porrò est, continuè stricto gladio, atat! papæ! papæ! *Cl.* quid id papæ?
> *Ol.* Flagitium oh erat maximum, gladium ne haberet metui:
> id quærere occœpi.
> Dum gladium ne habeat quæro, arripio capulum.

Nam cætera in quibus planè loquitur, præsertim cùm de Venere *ἀῤῥήτῳ* agit, ea verò, ne commemorare quidem malo. Puto autem satis esse manifestum, etiam cùm circumloquitur quæ parum sunt honesta, ne honestè quidem, et cum honestarum aurium fastidio, id fieri. Vides ergo passim veteris imaginem. Etiam, de quo mox paulò pòst, dicacitate ac maledicentiâ. Quæ Athenis partim leges, partim metus, partim ipsa emendavit ratio: cùm tamen sola risum felicissimè moveret. Novæ autem rex princepsque Menander fuit: cujus expressa imago ac effigies Terentius. Quem cùm uterque accepisset, Aristophanis virtutes hâc mercede expressit Plautus, ut nec omnes posset, (quod et linguæ diversitas, et Romanorum leges, et tempora, ac rerum publicarum ratio vetabat, sublatâ jam maledicendi libertate, quæ præcipuà, quod nemo nescit, *τοῦ γελοίου* pars est,) et quæcunque in Aristophane Plutarchus à communi consuetudine loquendi abhorrere notat, retineret. Nam et *κατὰ τὸν λεκτικὸν*, ut critici loquuntur, *καὶ τὸν τῆς διανοίας τροπον, θυμελικὸς* est, et theatralis, non *πολιτικὸς*, neque *τῇ κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἰδέᾳ διαπρέπει·* neque pauciora addidit: in quibus dum ridiculus videri vult, frigidus ac odiosus fit: quod non nostrum, sed Horatii judicium est, et Donati: quos utrosque emunctæ naris, utrosque criticorum primos suo tempore fuisse constat. Sed et in dicteriis, de quo jam dicebamus, ita Veterem Comœdiam amavit Plautus, ut ad eam sæpe flectat, et, quod proprium in illâ erat, *ἐπωνύμως*, et expresso nomine, aut circumscribendo, non tam vitam hominum, quàm hominem, perstringat. Ut in illo:

> Etiam Epidicum, quam ego fabulam æquè ac me ipsum amo,
> Nullam æquè invitus specto, si eam agit Pellio.

Sed et crudelissimè infelicem Nævium Milite excepit:

> Nam os columnatum poëtæ inesse audivi barbaro,
> Cui bini custodes semper totis horis accubant.

Videor audire *κώδιον Κρατίνου*, et quæ reliqua in Veteri Comœdiâ occurrant, *ὅση κόνις·* Nam ad Aristophanis *τὸν εὐθικτον*, frustrà sanè aspiravit. Quis enim risu non emoritur cùm vinositatem Cratini excepit Irene?

ΕΙ. Τί δὲ Κρατῖνος ὁ σόφος ἐστιν; Τρ. Ἀπέθανεν,
Ὅθ' οἱ Λάκωνες ἐνέβαλον. Ει. τί παθών; Τρ. Ὅ, τι;
Ὠρακιάσας (οὐ γὰρ ἐξηνέσχετο)
Ἰδὼν πίθον καταγνύμενον οἴνου πλέον.

Id est,

P. Sapiens autem Cratinus quid agit? *Tr.* Obiit,
Cùm Lacones huc irruerent. *P.* Quo morbo? *Tr.* Quo?
Miserè pallere cœpit (ferre enim hoc non potuit)
Frangi cùm videret vino plenum dolium.

Alter enim vitium Cratini ridet: alter Nævii miseriam. Ridiculum autem à miseriâ prudenter Aristoteles sejungit. Risus enim, cum atroci alicujus malo aut calamitate si conjunctus sit, immanis fit ac barbarus. Illa autem planè extra Novæ legem Comœdiæ:

Qui perjurum convenire vult hominem, mitto in comitium;
Qui mendacem et gloriosum, apud Cloacinæ sacrum.

Et quæ deinde sequuntur. Quod profectò est à pulpito ad plaustrum redire. Legat cætera qui volet. Sed hæc *ὡς ἐν προθεωρίας μέρει*, obiter sint dicta. Nunc, ingenii exercendi causâ ac judicii,* ad singula eamus, et utrumque paulò quàm plerique accuratiùs inspiciamus. Primum in comœdiâ tragœdiâque, est dispositio. Neque dubitandum, quin cùm Aristoteles de dispositione disputat tragœdiæ, etiam comœdiæ ex iis convenire pleraque existimaverit. Nisi quòd ut tragicus disponit, ita comicus quoque invenit. Alter enim accipit ab aliis, alter ipse sibi dat quod disponendum est; nisi si ab alio desumat argumentum. Certè apud Græcos. Nam Latini fabulas Græcorum, dispositione aliquantulùm plerumque immutatâ et personis, expresserunt. Ut cùm è Menandri Eunucho, suam paucis immutatis Terentius expressit. Eâ ratione, ut Davus, Parmeno, Chrysis, Thaïs, Chærestratus hîc esset Phædria. Plautus in tragico-comico Amphitryone, more tragicorum fabulam accepit et disposuit; sed et nomina retinuit ex parte, quod non solet in comœdiâ: ex parte fecit. Unde rarò, invenisse argumentum tragicus poëta dicitur: (quod aut è relatione aliorum aut è scriptis, ut plerique ex Homero aut Cyclo Epico, petebant:) contrà autem comici. Aristoteles, *τὸ δὲ μύθους ποιεῖν, Ἐπίχαρμος καὶ Φόρμις ἦρξαν.* Ita eam vocem, non ut quidam, hîc accipio. Μῦθος enim, ut ubique ferè Aristoteli, non drama est; sed ea actio, è quâ drama constituitur, *ἡ πρᾶξις, ἡ τῆς πραγματείας σύστασις.* Quomodo et accipit, cùm dixit, *μῦθος δ' ἐστὶν εἷς, οὐχ ὥσπερ τινὲς οἴονται, ἐὰν περὶ ἕνα ᾖ.* Et ipse *πολυμύθους* eos vocat, qui vel varias, vel quæ tempore eodem, ab alio, non uno et eodem, gestæ sunt, conjungunt. Ideóque fabulam eligere, et electam rectè ac ordine disponere, ut prima virtus, ita primum maximumque opus est. In Amphitryone maneamus. Nam ut argumentum hoc accepit, ita ipse ex animi sententiâ disposuit. Quare potuit, ut voluit, ligare fabulam ac solvere. In eâ igitur divina *δέσις*; mirâ enim ratione impeditur fabula et intricatur actio. At transitio, quæ non est tragica, sed comica, (*μετάβασιν* vocavit Aristoteles,) pars quæ opponitur *τῇ δέσει*, (quam et *λύσιν*, seu solutionem vocant,) ex sententiâ succedere non potuit. Quare impeditus, et oblitus sui, ire cogitur ad deum: hoc est, *ἀπὸ μηχανῆς* finire; quod est ultimum refugium poëtæ, cùm *τὴν δέσιν*, hoc est, nodum, quem ligavit ipse, solvere non potest, et rem parum providè tractavit. Nam cæteræ quæ ibi adhibentur machinæ, ad scenæ et choragii ornatum, *καὶ τὴν ὄψιν*, ut philosophus de iis loqui solet, referuntur: quale est brontium, et ceraunoscopium; quorum altero ad tonitru, hoc ad fulmen exprimendum, in Amphitryone opus fuit. Finem verò quæ à machinâ, lubentiùs in tragico quàm comico excusat Aristoteles: quia argumento tragicus astringitur, quod accipit. Quanquam ne huic quidem eam fecit gratiam, cùm inquit: *φανερὸν οὖν, ὅτι καὶ τὰς λύσεις τῶν μύθων ἐξ αὐτοῦ δεῖ τοῦ μύθου συμβαίνειν, καὶ μὴ ὥσπερ ἐν τῇ Μηδείᾳ, ἀπὸ μηχανῆς, καὶ ἐν*

τῇ Ἰλιάδι τὰ περὶ τὸν ἀπόπλουν· id est, *Manifestum ergo est, etiam exitum fabulæ è fabulâ ipsâ peti debere, non à machinâ, ut in Medeâ: aut quemadmodum in Iliade, in iis quæ circa reditum Græcorum fiunt.* Medeam, autem, non Euripideam, sed alterius intelligit poëtæ. Idem et Horatius, è Pariano credo Neoptolemo, è quo pleraque præcepta sua in hoc scripto hausit, fugiendum monet:

> Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus
> Inciderit.

Ubi *nodus* est ἡ δέσις, quæ interdum ope humanâ solvi non potest. Qui quidem, nisi præter poëtæ voluntatem aut ex argumenti eveniat necessitate, non à deo, quod cujusvis etiam imperitissimi est hominis, verùm à poëtâ solvi debet. Rursus, sicut pictor primò ambitum delineat, deinde singula absolvit, ita sapiens poëta actionem suam circumscribit. Primùm, ut sit tota: hoc est, ut principium, ut finem habeat, et medium: quæ in minimis quoque esse possunt. Minima autem sensum vix admittunt: magna nimiùm dispergunt. Sic formicam vix videmus: in conspectu elephanti, visus vix colligitur. Quare, comœdiæ tragœdiæque magnitudo et periodus, ut cum philosopho hoc dicam, è naturâ utriúsque et ratione peti debent. Et mutatione primâ, hoc est, cum infelicitate ad felicitatem in comœdiâ, contrà autem in tragœdiâ, mutari potest actio: ita ut ex argumento nihil, quod ad rem spectet, prætermitti sit necesse. Summus Aristoteli ambitus unius Solis est: potest esse aliquot horarum. Quâ in parte admirandus Sophocles Terentiúsque. Plautus verò novem menses uno dramate complexus est: ut vix major ampliorque Homericæ Iliados quàm Amphytrionis sit periodus. Alcumena autem concipit et parit: quod si fieret ubique, nullo episodio jam opus esset: Ideóque nec ars esset, scribere comœdiam. Præterquam quòd sit monstri instar, et cum ratione ac naturâ pugnet, ut quæ simul et concipiat et pariat. Qualia nonnulla in scriptore hoc summus criticorum Cæsar Scaliger notavit. Atque hæc vitaverant poëtæ Græci, quorum scripta hîc tantopere commendat Flaccus: Technici Græcorum, quomodo vitanda essent ac cavenda, sæpe inculcârunt suis. Plautus *susque deque* habuit: ut in Captivis. Quam incuriam poëta cùm videret, continere se non potuit, quin exclamaret:

> —— vos exemplaria Græca
> Nocturnâ versate manu, versate diurnâ:

Contrà negligentiam suorum, et incuriam gravissimè taxaret. Quidni enim? qui hoc tum agebat, quod ante eum Aristoteles; qui ubique Euripidem et alios in istis reprehendit; nam de comicis quæ scripsit, hodie non extant. Porrò simul ac poëta actionem habet, locum quoque ut actioni det, necesse est. Quia sine loco, fieri nil potest. Hic autem locus, σκηνὴ δράματος à criticis vocatur: cujus finem transilire nefas. Nemo enim tempore eodem, quod à Plauto rectè dicitur, alibi atque alibi versari potest: nisi aliquid monstrosum fiat in comœdiâ. Idem tamen, cùm Curculionis scenam Epidauri posuisset, Romam transiit in eâdem, et in Romanorum mores, scenæ suæ jam oblitus, liberè invehitur: et quidem, ut antiqui comici, tributim. Ita ut et singula describat loca Act IV. Scen. *Ædepol.* Jam τὰ ἄλογα in fabulis quàm multa? Ita voco, quæ nil verisimile habent. Tale est, Sosiclem Menæchmum; qui veniret è Siciliâ, surreptum item qui in Illyriâ jam habitaret, habitu, eodem tempore, ita simili fuisse, ut dignosci à spectatoribus non possent: cùm nil simile haberent istæ gentes. Quod vitium, ne à chorago quidem emendari potest. Nam Amphitryone Mercurius et Jupiter dii sunt: quibus omnia concedi, etiam hîc, solent: quare incurrere τὸ ἄλογον non possunt. Ubi enim dii agunt, cessat ratio. Quidvis enim posse eos, nemo est qui non intelligit. In Terentio, cui soli artem Flaccus noster assignavit, nihil tale. Omnia cum judicio, cum ratione, circumspectè, ex arte, et cum curâ. Nam et fabulæ insignem ferè cum agnitione mutationem habent: quas inter τὰς μὴ ἁπλᾶς sive πεπλεγμένας, esse perfectissimas ne-

cesse est, qualis et in reliquâ ubique dispositione est. Quod ad dictionem autem, quis negabit quædam esse in Plauto, quæ nec locum extra scenam, neque usum nisi inter histriones habent: unde solo et exiguo theatri ambitu circumscribuntur? Nam et ἀγωνιστικὸν in foro, neque minùs γραφικὸν, sive usitatum in scribendo characterem, longè excedunt: quò ubique Nova, et jam emendata, respicit Comœdia. Quare Varro cùm sermonis laudem illi tribuit, idem quod ubique in scriptis, quanti faceret antiquitatem, profitetur: ut qui τὰ ἀπηρχαιωμένα, quæ in Plauto partim ævum quo hæc scripsit, partim quæ plerisque placet, ipsa desita antiquitas commendat. Unde et ipse qui sic judicavit, ut nimiùm antiquitatis in scribendo studiosus, neque satis ævi sui memor, Varro ab antiquis criticis notatur. Qui cùm sentiant sic judicentque; nobis qui ab illis meritò pendemus, equidem tacendum reor. Auctor de causis eloquentiæ corruptæ: *Neminem nominabo, genus hominum signâsse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, et Lucretium pro Virgilio legunt, quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noviani, ex comparatione Sisennæ aut Varronis, sordet:* quòd ex vocibus antiquis patet, quas ex libris ejus critici legerunt, cùm non pauca alia ex scriptis ejus peti possint. Idcòque Cicero, qui de ætatis suæ et sermone et venustate maximâ cum curâ judicabat, laudem hanc Terentio cessisse meritò pronunciat. Sic enim ad Atticum; *Secutus sum, non dico Cæcilium;* Mane ut ex portu in Piræeum: *malus enim Latinitatis auctor est; sed Terentium, cujus fabellæ, propter elegantiam sermonis, putabantur à Lælio scribi:*

> Herì aliquot adolescentuli coïmus in Piræeum.

Et Servius proprietate cæteris præpositum hunc notat. Idem de sententiis, quas διανοίας vocant, judicari potest: omnes enim ferè Plauti et θυμελικαὶ sunt, et ab usu alienæ: quales passim habet; imprimis cùm philosophatur καὶ γνωμοτυποῖ. Ut ecce:

> Insanum est malum, in hospitium diverti ad Cupidinem.

Verè scenicum et illud:

> Et postremò, nisi me auscultas, atque hoc, ut dico, facis,
> Tute pone te; latebis facile, ne inveniat te honor.

Et quis illud extra scenam usurpare ausit?

> Benefacta benefactis aliis pertegito, ne perpluant.

Quare nunquam effugient quin sint inepti, qui hæc et alia id genus, ad serium dicendi genus transferunt. Consequuntur enim, quod non vident, ut inviti risum moveant: quod non pauci hodie in scriptis maximo molimine à lectore impetrant. Sequitur τὸ ἦθος. Quod, ut docet Aristoteles, in oratione, uniuscujusque institutum indicat et voluntatem. Quod in singulis repræsentare, nisi viri aut prudentis aut philosophi, nullius est. Nam quemadmodum è singulis experientia, ita nemo singulorum mores sine hâc exprimit. Quare omnium accuratissimè et optimè, quid sit facere ut sit ἠθικὴ oratio, philosophus ostendit: quod vel solum tanti est, ut nihil minùs nonnulli, qui ad rhetoricarum suarum leges, magnorum quoque et sublimium ingeniorum orationes exigere audent, hâc in parte videant: in quâ, ad ipsius quoque antiquitatis stuporem, Afer iste regnat. Rectè ergo Varro: *In argumentis Cæcilius poscit palmam, in ethesin Terentius.* Significat enim, Cæcilium εὑρετικὸν, aut potiùs εὐοικονόμητον fuisse: quemadmodum ἀνοικονόμητος nonnunquam præ reliquis videtur Plautus: cui sermonis idem assignavit laudem. Quod, si quicquam sapimus, Terentium est Plauto præferre. Ut cùm eum, qui excellit in majori, magis quàm qui in minori dicimus excellere. Neque causa fuit alia, quare, quod observant veteres, idem Varro etiam Menandro, in quibusdam prætulerit Terentium. Exempli causâ, Adelphorum initio. Neque immeritò. Mirificè enim, cùm alibi, tum ibi regnat τὸ ἦθος. Idem Varro, cùm tragœdiæ, comœdiæ, ac satyræ effingat formas, quid de nostro judicet, disertè expressit. Ubertatem enim tribuit tragœdiæ, quam dat Pacuvio: gracilitatem satyræ, quam tribuit Lucilio: mediocritatem verò

comœdiæ, quam dat Terentio. Ut si quis uberrimo sermonis genere heroicum definiat poëtam: et hoc tribuat Virgilio. Aulus Gellius, lib. VII. cap. xiii.: *Vera autem et propria ejusmodi formarum exempla, in linguâ Latinâ, M. Varro esse dicit, ubertatis Pacuvium, gracilitatis Lucilium, mediocritatis Terentium.* Quæ est de comœdiæ, quemadmodum in scholis loquimur, essentiâ. Cùm Plautus sæpe tragico, nonnunquam quoque seriò, utatur. Quanquam ibi sanè sermo, ut priore loco à Varrone accipitur. Sermo enim et τὸ ἦθος differunt, ut homo prudentissimus, et fœmina quæ purè loquitur. Qualis dicitur Gracchorum mater. Unumquemque enim rectè exprimere, et humanam optimè delineare vitam, summus atque extremus viri atque auctoris maximi conatus est. Rectè grammatici ad Sophoclem: Ἔστι δὲ τοῦτο μέγιστον ἐν ποιητικῇ, δηλοῦν ἦθος. *Est autem illud maximum in poëtice, exprimere ethos.* Debebat addidisse, *in dramaticâ præsertim.* Et Horatius tam multis, vitam tragœdiæ τὸ ἦθος esse docuit. Aristoteles verò, etiam in tragœdiâ, post actionem, (quam fabulam plerumque vocat,) quæ essentiæ pars prima, partem essentiæ secundam constituit τὸ ἦθος. Mirum est autem, locum Varronis à nemine intellectum. Qui cùm palmam in argumentis Cæcilio concedit, principem comœdiæ haud dubiò Cæcilium constituit. Quare? Pars tragœdiæ præcipua est argumentum. Aristoteles modò μῦθον, modò τῶν πραγμάτων σύνθεσιν, vocare solet: qui et multis probat, eum qui hâc parte excellit, etiam si cæteris destituatur, dramaticum poëtam dici posse. Pars secunda est τὸ ἦθος: quod cùm Terentio assignavit Varro, locum illi proximum concedit. Quod non potest ignorare, qui antiquos criticos, imprimis autem Aristotelem, cum curâ legit, ac intelligit. Sermonis enim laus, quam Plauto tribui ab eo volunt, tantùm abest ut cum reliquis conferri possit, ut postremo loco, et post τὴν διάνοιαν, ponatur. Quare ex sententiâ Varronis, qui hîc Aristotelem expressit, primus est Cæcilius, secundus est Terentius: quos deinde Plautus sequitur. Quod debebat cogitâsse Siren ævi nostri Justus Lipsius: qui profectò locum summi Romanorum critici non penetravit. Τὸ ἦθος autem Plauto Horatius abjudicat, cùm inquit,

——— aspice, Plautus
Quo pacto partes tutetur amantis ephebi.

Et videtur Charinum habuisse in animo: qui Mercatore, τὸ μανικὸν καὶ τὸ ἐρωτικὸν confundit ἦθος. Hoc est, ita amat, ut Menæchmus furit. Furere autem præ amore, comœdiæ non ἦθος, sed tragœdiæ est πάθος· ut ex Phædrâ aliisque patet. Quare? quia πάθος aliquod immane exspectatur, quod tragœdiam constituit, ut μετάβασις conveniat furenti. Sed hæc triviales non intelligunt: qui summum virum Aristotelem tam facilè contemnunt, quàm nos et judicia illorum et magistros meritò contemnimus, quibus persuasum est, omnem veram eruditionem ex hoc uno fonte limpidissimo petendam. Charinus autem Plauti, ad frigiditatem usque calet, quam non potuit vitare. Qualia sunt ista, scenâ *Divûm atque hominum:*

—— jam Cyprum veni, *&c.*

Item,

Porrò proficiscor quæsitum: nunc perveni Chalcidem.
Video ibi hospitem Zacyntho: dico quid eò advenerim:
Rogito quis eam vexerit, quis habeat, si inaudiverit.
Hospes respondit, Zacyntho ficus fieri non malas.

Vides hominem tam tristem, ut festivus esse quærat. At divinus hâc in parte, duos amatores in Eunucho, suo more, Phædriam et Chæream, divinitus utrumque ἠθοποιεῖ. Quare cùm poëtæ omnes, quorum imitatione constat institutum ac consilium, pictorum instar, teste Criticorum rege ac principe, aut similes, aut (quod non rarò evenit, vel imperitè καὶ ἐξ ἀσθενείας, vel captandi risûs causâ) nunc pejores quàm sunt, exprimant, nunc meliores, servos pejores Plautus, ut plurimùm, Terentius hos semper similes, non meliores; meretrices verò partim similes, partim meliores aliquando introducit: Similes, ut Thaïdem: meliores, ut Bacchidem. Parasitos semper deteriores et vo-

raciores Plautus, nunquam meliores; ut et Dossenus, qui hos solos propemodum curabat, in personis reliquis *ἐκπίπτων*. Phormio Terentianus planè est admirandus: ut et Gnatho. Plautini quia risum quærunt, veritatem et sermone et sententiis amittunt. Tres virtutes enim sermo, quem non sine causâ *ἠθικὸν* dixerunt Græci, nos moratum dicimus, æquitatem nempe, veritatem, et simplicitatem, postulat: quæ *τὸ ἐνδιάθετον*, hoc est, id quod unicuique est insitum, ob oculos proponit: cùm ridiculum, ut violentum, quia à naturâ alienum, quod rectè de eo Aristoteles pronunciat, corruptum sit, et à corruptis causis, quod jam dixi, moveatur. Moratum quia simile est naturæ, leniter delectat: quod ætatum singularum, hominum, ac nationum, totiusque vitæ, simulacrum quoddam ac imaginem, in scenâ repræsentat. Planè ut pictura quæ à vero abit, et vel cubitalem nasum, vel distortum os facetè repræsentat, risum movet: similis delectat. Atque hoc est quod omnes tribuunt Menandro, quem Terentius expressit. Ut Hermogenes: *παρά τε αὐτῷ Μενάνδρῳ ἂν μυρία εὕροις τοιαῦτα, καὶ γυναῖκας λεγούσας, καὶ νεανίσκους ἐρῶντας, καὶ μαγείρους, καί παρθένους θρυπτομένας, καί τινας ἄλλους· ὅλως τε διὰ τὸ ὑποπίπτειν τῷ ἠθικῷ λόγῳ καὶ τῶν ὁμοίων, ταῦτά γε πάντα ἢ τάγε πλεῖστα αὐτῶν, ὑποκεῖσθαι τῇ ἀφελείᾳ δεῖ.* Quemadmodum Hieronymus Menandrum et Terentium, cum maximo judicio, conjungit. Ad Paulinum enim: *Poëtæ æmulentur Homerum, Virgilium, Menandrum, Terentium.* Audi orationem patris irati. Heaut. Act. V. scenâ *Si unquam:*

——— non si ex capite sis meo
Natus, itidem ut aiunt Minervam esse ex Jove, eâ causâ magis
Patiar, Clitipho, flagitiis tuis me infamem fieri.

Et quæ sequuntur. Audi mitis viri potiùs quàm boni:

Ausculta; ne me obtundas de hâc re sæpius.
Tuum filium dedisti adoptandum mihi.
Is meus est factus: si quid peccat, Demea,
Mihi peccat: ego illi maxumam partem feram.
Opsonat, potat, olet unguenta, de meo.
Amat? dabitur à me argentum, dum erit commodum;
Ubi non erit, fortasse excludetur foràs.
Fores effregit? restituentur: discidit
Vestem? resarcietur: est, diis gratia,
Et unde hæc fiant, et adhuc non molesta sunt.

Et divina illa:

——— credo hercle: nam ingenium novi tuum
Liberale; sed vereor ne indiligens nimiùm sies.
In quâ civitate tandem arbitrare te vivere?

Et quæ sine motu animi et suavissimâ voluptate legi non possunt. Hecyrâ:

—— odiosa hæc est ætas adolescentulis:
E medio æquum excedere est: postremò jam nos fabula
Sumus, Pamphile, senex atque anus.

Et cætera: pluscula sunt enim. Quis cùm illa Phormione legit, non uxorem honestam adulteri agnoscit?

—— an quidquam hodie est factum indignius,
Qui mihi, ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.
Hæccine erant itiones crebræ, et mansiones diutinæ,
Lemni? hæccine erat quæ nostros fructus minuebat calamitas?
Quid? ego æquo animo cupio misera in hâc re defungier.
Sed quid sperem? ætate porrò minùs peccaturum putem?
Jam tum erat senex, senectus si verecundos facit,
An mea forma atque ætas jam magis expetenda est, Demipho?
Quid mihi nunc adfers, quamobrem exspectem, aut sperem porrò non fore?

Et quandoquidem simplicitas, maxima moratæ orationis virtus, si intendatur, suavitatem parit, nemo sine incredibili ac summâ voluptate illud Bacchidis leget:

—— rectè amâsti, Pamphile,
Uxorem tuam: nam nunquam ante hanc diem meis oculis eam, quod nôssem, videram.
Perliberalis visa est.——

Ideóque fabulæ Terentianæ doctiorem histrionem, quàm reliquorum, de-

siderabant. Semper enim quæ morata est oratio, τῇ ὑποκρίσει fulcienda. Nam quæ moribus affectibusque destituitur, teste philosopho, est ἀνυπόκριτος. Neque ulla ferè apud eum syllaba extat, quæ non animi aut affectûs alicujus sit index. Jam ut ad lepores, sales, gratias, et venustates veniamus; certum est, ferè omnes eos tolli à ridiculo, non secùs quàm in vitâ ab excessu morum virtus, ab excessu apparatûs, in scenâ tollitur voluptas. Quare Menandro ac Terentio lepores tribuunt antiqui, sales Plauto Horatius concedit: quos nonnunquam inurbanos esse notat. Audi Paterculum: *dulcesque Latini leporis facetiæ per Cæcilium, Terentiumque et Afranium, sub pari ætate floruerunt.* Græci χάριτας et χαριεντισμοὺς vocant. Remissiores sunt enim, quàm ut risum violenter moveant: circumspectiores, quàm ut frigeant. Absurdum enim sæpe causa est risûs, aut inusitatum. Contrà autem sermo, qui et usitatus et moratus, quique leniter decorum servat, sicut eo ipso fit venustus et delectat, ita quidam eminere joci possunt. Qui quidem in hoc Afro (nisi Lælio eos potiùs ac Scipioni tribuendos putes) et Menandro, si judicium Horatii et antiquorum sequimur, ex eodem sale, è quo nata Venus est, deprompti videntur. Ecce statim Andria. Act. V. scenâ *Mitte.*

—— Davo istuc dedam jam negotî. *S.* non potest.
P. Qui? *S.* quia habet aliud magis ex sese et majus. *P.* quidnam? *S.* vinctus est.
P. Pater, non rectè vinctus est. *S.* haud ita jussi.

Jam Gnathonem vide, qui cùm putidos Thrasonis mores Phædriæ ac Chæreæ exposuisset, contrà autem illi persuasisset, et jam gratias ineptus homo ac ridiculus haberet:

—— bene fecisti: gratiam habeo maximam.
Nunquam etiam fui usquam, quin me omnes amarent plurimùm:

respondet ad utrumque conversus:

Dixin' ego in hoc inesse vobis Atticam elegantiam?

Certè tota scena tertia tertii actûs in Adelphis, in quâ luditur à Syro Demea, divina est. Qualia enim illa!

—— mihi quidem non placent,
Et clamo sæpe; salsamenta hæc, Stephanio,
Fac macerentur pulchré.

Planè enim præter exspectationem omnia. Jam cùm Vetus Comœdia nihil æquè ac παρῳδίαν amet, quæ plerumque et acerba est, et extra scenam quæritur, urbanissimus virorum rationem, quâ ex actione ipsâ parodiam, lepidam sanè et venustam, peteret, invenit.

Nam cùm Demea dixisset,

—— fit sedulò,
Nihil prætermitto, consuefacio: denique
Inspicere, tanquam in speculum, in vitas omnium
Jubeo, atque ex aliis sumere exemplum sibi.
Hoc facito,——

Et quæ sequuntur; respondet Syrus:

Conservis ad eundem præcipio modum,
Hoc salsum 'st, hoc adustum 'st, hoc lautum 'st parum,
Illud recté: iterum sic memento: sedulò
Moneo, quæ possum, pro meâ sapientiâ.
Postremò tanquam in speculum in patinas, Demea,
Inspicere jubeo: et moneo, quid facto usus sit.

Ita sanè et Plato, et Xenophon, omnesque Socratici jocantur: nunquam frigidè, nunquam obscœnè, nunquam ineptè, nunquam putidè. Videamus jam Plautina quædam. Ac Plutarchus quidem illud tanquam frigidum ex Aristophanis Thesmophoriazusis de Euripidis matre adducit.

'Αγρία γὰρ ἡμῖν, ὦ γυναῖκες, δρᾷ κακὰ,
'Ατ' ἐν ἀγρίοισι λαχάνοις αὐτὸς τραφείς.

Cui illud, quamvis non in simili omnino genere, adjungas licet,

Nam mulier olitori nunquam supplicat, si quæ est mala:
Domi habet hortum et condimenta ad omnes mores maleficos.

Rhetores θυμελικόν, sive theatrale, vocarent. Ridiculum enim potiùs quàm festivum est; et ut sit festivum, nemo, verè in his subactus, dixerit,

venustum esse. Ab usu enim quàm longissimè remotum est. Jam verò, cùm in verbis frigidum aut in rebus; de verbis Aristoteles, de rebus alii egerunt. Frigidum autem jam vocamus, non magniloquentiæ vicinum illud vitium (quanquam illud quoque habere hîc locum potest) quod discedere ab urbanitate dicitur. Quod, ut nonnihil à dicendi his magistris abeamus, modis fit pluribus. Vel in frigida translatione. Ut cùm dentes *calceati* dicuntur. Capt.:

Cum calceatis dentibus, veniam tamen.

Et cùm victus, *senteis esitare*, et *scruposam viam commeare*, dicitur: quæ sanè frigent. Vel in minimis allusiunculis et longè petitis. Ut Pœnulo:

Mi. Assum apud te eccum. *Ag.* at ego elixus sis volo.

Et quod illi placuit non semel:

—— magis calleo quàm aprugnum callum callet.

Item,

—— callum aprugnum æquè callere non sinam.

Et,

Quanta sumini absumedo, quanta callo calamitas!

Et Curcul.:

—— facite ventum, ut gaudeam.
Ph. Maximé. *Cu.* quid facitis? quæso. *Ph.* ventum. *Cu.* nolo equidem mihi
Fieri ventulum. *Ph.* quid igitur vis? *Cu.* esse, ut ventum gaudeam.

Quas cùm grammatici Latini, qui citiùs cœlum digito, ut ita loquar, expugnâssent, quam ut minimam Horatii oden expressissent, morologias in Plauto dixerint, nondum video, quare Horatio, ut summo maximoque poëtæ, ita critico incomparabili, quem acutum doctumque virum ipse D. Hieronymus ad Pammachium vocavit, idem non licuerit. Ejus sanè generis sunt, quæ in Aristophane accusat, quæque trivialia potiùs, quàm ut viris eruditis, etiam in scenâ, placere aut debeant aut possint, accuratus censor Plutarchus judicavit; *Καὶ γὰρ ὁ μὲν ἀπαίδευτος καὶ ἰδιώτης, οἷς ἐκεῖνος λέγει, ἁλίσκεται· ὁ δὲ πεπαιδευμένος δυσχερανεῖ· λέγω δὲ τὰ ἀντίθετα, καὶ ὁμοιόπτωτα, καὶ παρονομασίας· τούτοις γὰρ ὁ μὲν κατὰ τοῦ προσήκοντος λόγου καὶ ὀλιγάκις χρῆται, ἐπιμελείας αὐτὰ ἀξιῶν· ὁ δὲ πολλάκις, καὶ οὐκ εὐκαίρως καὶ ψυχρῶς·* Et adducit exemplum: ut cùm *τοὺς ταμίας, λαμίας* vocat. Nam quæ ille de Menandro, ad Terentium ferè omnia referri possunt. In quo nihil putidum est, aut ineptum. Quanquam multa quæ notavit, potiùs antiqui comici virtutes, quàm illius de quo ibi judicavit, vitia censenda sunt. Princeps enim inter illos fuit, et ad leges eas planè se composuit. Quod de Plauto nemo dicet. Est et frigidum, quod longè ab eo abest, quod aut esse, aut posse fieri putatur. Quale est, *pugno frangere elephanto brachium, horiolâ in cœlum pervenire.* Est et frigidum, cùm ita à familiari sermone oratio recedit, ut ad usum ampliùs transferri nequeat. Tale est illud ibidem:

Si ante lucem ire occipias à meo primo nomine,
Concubium sit noctis, priusquam ad postremum perveneris.

Crescit tamen frigidum, cùm addit alter,

Opus face est et viatico ad tuum nomen, ut tu prædicas.

Quæ si pedem unum extra scenam feras, protinus putiscent: neque ad usum applicari potuerunt. Qualia nec Scipio, nec Lælius, flos nobilitatis, vel in scenâ approbâssent. Plutarchus certè extra liberalium theatra ac doctorum, liberè relegat. Ridiculi enim ac inepti sunt, qui plebeiis tantùm scribi comœdiam existimant; cùm non minùs eruditis scribatur. Quod et Flaccus scivit; qui non sine causâ,

Creditur, ex medio quia res arcessit, habere
Sudoris minimum; sed habet Comœdia tantò
Plus oneris, quantò veniæ minus.

Deinde autem, Plauti et Dosseni utitur exemplo, quos securos de judiciis doctorum ait. Et hæc ad divinum, ut jam dixi, ac subactum in his principem, cujus nec judicium nec cæterorum ignorare eâ tempestate potuit, et cujus judicium vereri debuisset, nisi idem aliorum fuisset. Jam illa Epi-

charmi imitatio, ut festivissima, ita si sit frequens, frigore non caret: quæ fit, cùm vel falsa opponuntur, aut subjectum idem est cum prædicato. Ut cùm Epicharmus dixit:

> Τόκα μὲν ἐν τήνοις ἐγὼ ἦν, τόκα δὲ παρὰ τήνοις.
> Tunc inter illos ego eram, tunc apud illos.

Bis enim idem dicit: quæ est fraus in verbis præter exspectationem. Idem autem est cum prædicato subjectum; ut in illis Curcul. Act. IV. Scen. IV.

> Quoi homini dii sunt propitii, ei non esse iratos puto.

Sticho:

> E malis multis, malum quod minimum est, id minimum est malum.

Captivis:

> Hos quos videtis stare captivos duos,
> Hi stant, non sedent.——

Quæ jam docti collegerunt. Unde et istam summi critici censuram meruit:

> Plautus ad exemplar Siculi properare Epicharmi
> Dicitur.——

Quanquam sanè alibi non invenustè iis usus est. Quæ Menander tamen, et imago ejus, de quo nunc agitur, Terentius, tanquam cum periculo conjuncta, seriò fugerunt. Hæc pro viro maximo Horatio; neque adversùs Plautum dicta sunt, quem amamus, suspicimus, diligimus, ac veneramur. Verùm ut judicium sic acuamus: simul ut acuti isti, quod videntur *sibi*, ita facetissimum scriptorem ament, legant, tractent, atque ediscant (quod et rectè et ordine ab iis fieri fatemur, neque enim satis commendari potest) ut nec planè et ubique veteribus probâsse se meminerint: et, quod hîc præcipuè spectamus, de Horatio ejusque crisi, minùs liberè loquantur: Terentii autem miram ac propè ineffabilem amœnitatem, elegantiam, judicium, ac venustatem, intelligere paulatim discant. Cujus incredibiles lepores, ut Josephus Scaliger dicebat olim, vix centesimus eruditorum quisque videt. Ne cum illo simul et Afranium, antiquum comicum, condemnent, cujus verissimum atque absolutum extat judicium:

> Terentio non similem dices quempiam.

Nobis eruditi ignoscent, quòd hæc fusiús: si cogitent præsertim, minùs veri critici esse ac censoris, non literulam ejicere alibi, aut innocentem syllabam damnare, vocem tollere alibi, aut emendare, sed sincerè de auctoribus ac rebus judicare: quod et solidæ et absolutæ eruditionis est. Quò, ni fallor, omnes aspiramus: neque ullâ in re magis antiquitas præivit nobis. De auctoribus autem comicis, uter meliùs judicare potuerit, isne qui ætate illâ vixit, quo ad summum culmen poësis pervenit, qui poëta summus, summus criticus, familiariter cum Cæsare Augusto ac Mæcenate vixit, eorumque atque aliorum quotidie de his judicia audivit; an qui hodie harum rerum planè imperiti judicant; ipsi viderint.

IDEM, Lib. De Constitutione Tragœdiæ; ubi de morato agitur sermone:

"LONGE autem omnibus palmam in hâc parte Terentius præripuit. Cujus, sine summâ voluptate, moratum nec legere nec recordari possumus sermonem. Sanè præ reliquis scriptoribus decorum intellexit: ac penè solus quæ ab Aristotele rhetoricorum secundo de moribus præclarè observata sunt, divinitus expressit: veræ Musarum deliciæ, et scenæ voluptas. A cujus elegantiâ, venustate, lepore, venere, quò quis longiùs abest, eò minus cum urbanitate commercii habet. Quod ubique vir emunctæ naris Horatius inculcat: et quod optimè hâc ætate Scaliger noster, ante hunc Erasmus; ante utrumque Varro intellexit: qui, *In argumentis Cæcilius palmam poscit, in ethesin Terentius, in sermonibus Plautus.* Argumentum est fabula. Hæc laus prima est. Secundum sunt mores. Hæc secunda est. Postremum est sermo. Hæc postrema est. Quanquam cur sermonem præferret Plautinum Varro, alibi nobis dictum est; cùm ut nimius sermonis prisci suo tempore amator, ab antiquis notetur. Qui pro *argumentis, pathesi* legerunt,

quia laus hæc à Charisio peculiariter Cæcilio tribuitur; neque intellexerunt, quid esset argumentum, neque eundem in utroque simul posse laudari. Ecce mores mitis viri;

—— credo, hercule: nam ingenium tuum novi
Liberale; sed vereor, ne indiligens nimiùm sies.

" Iracundi:

Hei mihi, quid faciam? quid agam, quid clamem, aut querar?
O cœlum! O terra! O maria Neptuni!

" Adolescentis, qui in prosperâ fortunâ:

Jamne erumpere hoc licet mihi gaudium? prô Jupiter!
Nunc est profectò, interfici cùm perpeti me possum,
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine.

" Senis qui in adversâ versatur:

Quid hoc (malùm) infelicitatis, nequeo satis decernere,
Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miseriis.
Primus sentio mala nostra: primus rescisco omnia:
Primus porrò obnuncio: ægrè solus, si quid siet, fero.

" Fœminæ honestæ, quæ adulterii maritum convincit:

—— an quidquam hodie est factum indignius?
Qui mihi ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.

" Et quæ sequuntur. Vides sermones, qui, quòd eleganter sint morati, intimos sensus pertentant. Hoc interest, quòd pro personarum ratione, quibus gravioribus tragœdia utitur, isti quoque variant."

PETITUS
DE ORDINE COMŒDIARUM
PUBL. TERENTII.

OMNIA non sunt plana atque liquida. Primam omnium ANDRIAM esse, liquet ex Donati præfatione in Andriam. *Hæc prima acta est Ludis Megalensibus*, &c. Suetonius Tranquillus in vitâ Terentii: *Scripsit comœdias sex, ex quibus primam Andriam, cùm ædilibus daret.* Quod et testantur hi versus in Andriæ prologo:

Favete, adeste, æquo animo, et rem cognoscite:
Ut pernoscatis, ecquid spei sit reliquum:
Posthac quas faciet de integro comœdias,
Spectandæ, an exigendæ sint vobis priùs.

Editam testantur cùm didascaliæ, tum Suetonius, M. Marcello, Cn. Sulpitio Coss. hoc est, anno ab urbe conditâ DLXXXVIII.

HECYRA semel atque iterum exacta tertiò stetit; unde factum, ut quo loco edita primùm sit à Terentio, non ex vero proditum sit à Donato, præfatione in hanc comœdiam: *Factaque et edita quinto loco, Cn. Octavio et T. Manlio Coss.* Atqui si facta editaque est Cn. Octavio, T. Manlio Coss. non igitur quinto loco; nam Cn. Octavius et T. Manlius Consules fuerunt anno ab urbe cond. DLXXXIX. Ergo facta est post Andriam, quam edidit Terentius anno proximo præcedenti: proinde Hecyra secunda est ordine fabularum, quas fecit Terentius.

Tertia fuit HEAUTONTIMORUMENOS, ut constat ex didascaliis quæ in fronte illius leguntur, in hæc verba: *Acta tertiò, M. Juventio, M. Sempronio Coss.* Qui consules fuerunt anno ab urbe cond. DXCI.

Sequitur quarta PHORMIO, de quâ didascaliæ: *Facta est* IV. *C. Fannio, M. Valerio Coss.* Quod etiam testatur Donatus, præfatione in hanc fabulam: *Edita est quarto loco M. Valerio et C. Fannio Coss.* Post Phormionem quinta est edita EUNUCHUS, iisdem Coss. iisdem Ædilibus; habes id ex didascaliis, et Donati præfatione in hanc fabulam: Anno nimirum ab U.C. DXCIII.

Bis eodem die producta in scenam, tertiùm denique acta: pretium, octo millibus sestertiûm, numeratum est poëtæ.

ADELPHI sexta est comœdia à Terentio facta, eaque edita est Lucio Anicio, M. Cornelio Coss. hoc est, anno ab U. C. DXCIV. Ludis funebribus L. Æmilii Pauli, ut habes in didascaliis. Iisdem Ludis funebribus relata

est Hecyra, sed non placuit, ut est in didascaliis. Priùs tamen in scenam producta est Hecyra, quàm Adelphi, ut colligo ex Donato, qui dicit: *et factam et editam quinto loco.* Malè, ut audivimus: nisi perinde habueris primam illius editionem, Cn. Octavio, T. Manlio Coss. quasi omnino edita non esset, cùm neque spectata, neque acta tunc sit: neque tum malè dices quinto loco, cùm producta est his ludis funebribus Æmilii Pauli ante Adelphos. Quare audiendus non est Donatus, qui eam *secundo loco actam dicit etiam tum rudi nomine poëtæ, itaque sic pronunciatum*, Adelphi Terentii, *non* Terentii Adelphi: *quòd adhuc de fabulæ magis nomine poëta, quàm de poëtæ nomine fabula commendaretur.* Quæ futilis argumentatio est: nam nulla fabularum Terentii pronunciata est Terentii, exempli gratiâ Phormio, Heautontimorumenos, antequam tertiùm edoceretur Eunuchus. Idque observat Donatus præfatione in Eunuchum, tertiùm editam fuisse post Aldelphorum editionem.

ARGUMENTA
PHILIPPI MELANCHTHONIS
IN PUBLII TERENTII COMŒDIAS.

IN ANDRIAM.

Nullus est omnino scriptor in Latinâ linguâ, quem tantopere cognosci, ediscique retulerit, atque Terentium. Nam cùm primâ virtus in oratione sit propriè loqui, nec proprii sermonis artificem meliorem Terentio habeamus, dignus planè est, in quo perdiscendo plurimum operæ ac studii ponamus. Et ab iis qui docent pueros, superstitiosam etiam diligentiam in hoc auctore enarrando requiro. Primùm prodest monere, quæ comœdiæ natura sit, quidve spectârint comœdiarum auctores: nomen unde factum sit. Atque hæc quidem Donatus copiosè exposuit. Convenit autem inter omnes, auctores comœdiarum voluisse et communium morum et casuum exempla proponere: quibus velut admoniti, prudentiùs judicemus de rebus humanis, et genere orationis facundiam locupletare. Quæ inculcabunt professores eò diligentiùs, ut sciant pueri, quid ex illis petere debeant, quem fructum facturi sint legendis comœdiis. Nam quò propiùs cognôrint et vim literarum, et utilitatem, eò impensiùs juvat discere. Porrò nomen Comœdia factum est, ut plurimi dicunt, ἀπὸ τοῦ κώμου, id est, à comessatione, et ἀπὸ τῆς ᾠδῆς, id est, à carmine: ut sit convivale carmen. Nam in conviviis primùm jocoso quodam carmine, civium vitia juventus liberiùs taxabat. Postea, ars accessit, et theatrorum consuetudo. Aristoteles περὶ ποιητικῆς de nominis origine aliter sentit, nec piget adscribere ejus verba; ὡς κωμῳδοὺς οὐκ ἀπὸ τοῦ κωμάζειν λεχθέντας, ἀλλὰ τῇ κατὰ κώμας πλάνῃ ἀτιμαζομένους, ἐκ τοῦ ἄστεος. Cætera Donatus. In recensendis argumentis fabularum, consilium poëtæ summâ curâ exponendum est. Quarum personarum descriptiones in primis admirationem mereantur, in quibus locis plurimùm commoretur poëta, ubi plurimum nervorum, plurimum eloquentiæ ostentet: quos locos ita commendent pueris, ut et familiariter ament, et tanquam digitos suos nôrint. Et ob hanc causam fabularum omnium argumenta, veteri more, in πρότασιν, ἐπίτασιν, καταστροφὴν, partiuntur, ut distributa faciliùs adsequatur juventus. Ferè autem fabulæ continent periculum quoddam: nusquam enim consilio locus est, nisi in dubiis rebus. Neque verò aliud est comœdia, nisi humanorum consiliorum et eventuum imago quædam. In Andriâ periclitatur Pamphilus, ut Glycerio fidem promissam præstet, postquam patri per errorem pollicitus est, futurum se in ejus potestate, ac ducturum quam vellet. Estque hæc veluti στάσις fabulæ. Consilia omnia, querelæ omnes, argumenta omnia huc referenda sunt. Et tota fabula similis est orationi generis suasorii. Nam variè de totâ causâ consultant senes, adolescentes, ac servi. Sed ut argumentum propiùs cernere queant pueri, ordine singulas partes referemus.

PERICULUM PROTASIS.

Cùm amaret Pamphilus Glycerium, eique fidem dedisset ducturum se esse uxorem, pater, qui amare filium compererat, consilium capit abstrahendi ejus à Glycerio, simulat se uxorem daturum, poscitque ut ne filius id recuset. Is cùm et patrem vereretur, et Glycerium deserere parum pium judicaret, pendet animi, nec habet quò se vortat. Ibi Davus intelligens simulari rem à patre, consulit herili filio, ut polliceatur patri, se in ejus potestate futurum, periculi nihil esse, quandoquidem simulentur nuptiæ; filius obsequitur, quanquam ægrè pollicetur patri ducturum se quam vellet.

EPITASIS.

Interea spargitur de Pamphili nuptiis rumor, resciscunt et mulierculæ, quibus cum Glycerio consuetudo erat. Et pater cùm à filio quod voluerat extorsisset, non jam simulat rem; sed seriam fabulam orditur. Chremetem orat, ut gnatam det uxorem filio suo: facilè impetrat. Hîc de Pamphilo actum fuit: maturare nuptias pater studet, et filius pollicitus erat se in patris potestate futurum esse. Quæso, quomodo ex his turbis se explicet? quid faciat Pamphilus? Hîc Davus, cujus imprudentiâ periculum contractum erat, cùm dolus non successisset, Chremetem deterret à nuptiis, fidem faciens amari aliam à Pamphilo.

CATASTROPHE.

At pater rem urget: et processisset, nisi casus, qui sæpe plus valet quàm ratio, dubiis rebus opem attulisset. Venit quispiam Crito, qui docet Glycerium Chremetis filiam esse, gratum omnibus nuncium. Nuptiæ ex sententiâ, Pamphili conficiuntur. Vide ex quanto periculo, casu evaserit Pamphilus!

Est autem in more Terentio, in primâ ferè scenâ longâ narratione commemorare occasionem fabulæ: atque eas narrationes plurimi fecerunt veteres. Sic in Andriâ exponit Pamphili amores, et patris consilium, quo is filium à Glycerio divulsurus erat. In reliquis scenis pergit consilium exequi. Sunt aspersa narrationi illi primæ multa rhetorica ornamenta. Est enim mirabiliter aucta commemoratione morum, studiorum, sodalitii Pamphili, quâ occasione Pamphilus deperire in Glycerium cœperit, ubi pater id primùm deprehenderit. Hæc accuratè expendet professor, et velim hîc immodicè etiam anxium esse καὶ πολυπραγμονεῖν interpretem. Est enim modis omnibus efficiendum, ut mirentur, ut ament hunc auctorem pueri. Id ita fiet, si rectissimè intellexerint. Exigendum ab ipsis pueris, ut suo Marte argumenta fabularum condant, ut locos aliquos retexant, et pluribus exponant, et tanquam ceram refingant: quæ exercitatio præterquam quòd familiariorem hunc poëtam facit, facundiam etiam alit. Finguntur hîc cordati senes, Davus veterator, honestâ ac piâ mente præditus adolescens Pamphilus. Verùm ut Pamphili ingenium rectiùs perspici posset, et ut aliquantò plus in fabulâ turbæ esset, confertur cum eo Charinus Pamphili dissimillimus: nihil moderatum in hoc, nihil consilii: contrà in illo moderatiora omnia penè, quàm vel ætas poscit, vel sinit amor.

In primis mirentur eloquentiam poëtæ in Pamphili querelis, in senis narrationibus, consultationibus, et objurgationibus. Ab his exemplis et verba, et figuras Latini sermonis, et dicendi rationem assuescant petere adolescentes: feliciùs haud dubiè collocaturi operam, quàm si interea, velut formicæ Indicæ, aurum conveherent.

IN EUNUCHUM.

Comœdiæ ut hominum vitam, casus, consilia imitentur, pericula continent, quòd et consiliis et fortunæ, in periculis maximè locus est. Itaque cùm discutere periculum ratione contendant personæ, finguntur varia consilia, in quibus alia fallunt, alia felicia sunt. Sæpe plùs casus potest, quàm ratio. Dominatur ferè in rebus fortuna.

Superiori fabulâ proposuit modesti adolescentis exemplum: is de officio

suo honestè consultat. Hîc nulla sunt honesta exempla, nullum honestum consilium. Nam meretricii amores describuntur: ut hoc exemplo cernant juvenes, tanquam in speculo, amentiam hujusmodi amatorum. Est autem duplex propemodum fabula. Propterea geminum argumentum recenseo.

Primas Thraso in hâc fabulâ tenet. Ei cùm pollicita esset Thaïs, facturam se sui copiam dies aliquot, fallitur is tamen; eaque protasis fabulæ est. Cum Thrasone confertur Phædria: nisi enim rivalem haberet Thraso, nihil periclitaretur in amore.

Epitasis fabulæ est, cùm minatur ille se oppugnaturum vi ædeis Thaïdis.

Catastrophe ridicula est. Nam Thraso jam fractus, precibus impetrat, ut aliquâ saltem in parte apud Thaïdem hæreat. Porrò quia hæc fabula varia est, multumque habet turbarum, casu exoritur alius tumultus: vitiatur virgo, quam Thaïdi miles donârat. Sed est læta ejus quoque periculi catastrophe. Nam uxor datur hæc adolescenti, qui eam compresserat.

Ut Thrasonem ridiculum amatorem fingeret, addit Gnathonem, qui ejus mores mirificè dèpingit, ut ardelionem agnoscas.

In superiori fabulâ plurimæ sunt consultationes, et tota ferè constitit in genere deliberativo. Hîc plus est expostulationum, et accusatorio seu judiciali generi similior est. Nullum autem vitæ genus est, ubi non plurimum Thrasonum reperias: neque ulli ferè rebus humanis perniciosiores sunt quàm id genus, si contingat imperare. In templis, in aulis, in rebus publicis omnibus omnia miscent, ut emereantur vulgi plausum. Quare diligenter est intuenda, contemplandaque Thrasonis imago in hâc fabulâ, ut discas, quàm sint inepti, quàm nihili ardeliones isti. Somnia veriùs hominum, quàm homines dicas. Refert autem conferre cum hâc similes alicubi descriptiones: qualis est apud Martialem Attali, apud Catullum Suffeni: nec piget adscribere, ut ediscant pueri.

AD VARUM.

Suffenus iste, Vare, quem probè nôsti,
Homo est venustus, et dicax, et urbanus,
Idemque longè plurimos facit versus:
Puto esse ego illi millia, aut decem, aut plura
Perscripta; nec sic, ut fit in palinxysto
Relata; chartæ regiæ, novi libri,
Novi umbilici, lora rubra, membrana
Directa plumbo, et pumice omnia æquata.
Hæc cùm legas, tum bellus ille, et urbanus
Suffenus, unus caprimulgus, aut fossor
Rursus videtur; tantùm abhorret ac nutat.
Hoc quid putemus esse? qui modò scurra,
Aut si quid hâc re tristius videbatur,
Idem infaceto est infacetior rure.
Simul poëmata attigit, neque idem unquam
Æquè est beatus, ac poëma cùm scribit:
Tam gaudet in se, tamque se ipse miratur.
Nimirum idem omnes fallimur: neque est quisquam,
Quem non in aliquâ re videre Suffenum
Possis; suus cuique attributus est error,
Sed non videmus manticæ quod in tergo est.

IN ATTALUM.

Declamas bellè, causis agis, Attale, bellè,
  Historias bellas, carmina bella facis:
Componis bellè mimos, epigrammata bellé:
  Bellus grammaticus, bellus es astrologus:
Et bellè cantas, et saltas, Attale, bellé:
  Bellus es arte lyræ, bellus es arte pilæ.
Nil benè cùm facias, facis attamen omnia bellè,
  Vis dicam quid sis? magnus es ardelio.

IN HEAUTONTIMORUMENON.

Tanta hujus fabulæ elegantia est, ut plerique à Lælio, quo illis tempo-

ribus Romæ nemo fuit eloquentior, scriptam existimârint: et poëta ipse testatur in hâc puram esse orationem, quâ laude nulla potest amplior excogitari. Quid est enim admirabilius, quàm sermo elegans et venustus? Neque prædicaturus hoc palàm fuerat comicus, nisi novam, insignem, et penè divinam sermonis elegantiam esse judicâsset. Depingit autem parentum vitia. Nam Menedemus liberaliter amantem Cliniam justo inclementiùs tractat, adolescentem modestum et frugi. Quem postquam domo ejecit, victum jurgiis et contumeliis, multò impotentiùs desiderat: adeò multifariàm hic peccat. Huic seni opponit Chremetem monitorem: sed quem postea videas multò plura quàm Menedemum peccare. Primùm is nunquam olfecit perditè amare filium, et compilari se à scorto sumptuoso. Pòst ubi resciscit, multo fert impotentiùs id mali, quàm illa solebat Menedemus: ut agnoscas ferè ita accidere, ut forìs, non domi sapiamus.

EPITASIS.

Porrò quia fingebat poëta velut oculis captum Chremetem, qui insignia filii vitia non cernat, adducit patri ob oculos filii amicam: idque hìc periculi est ne resciscat Chremes, Bacchidem filii amicam esse. Huc omnia consilia, omnes dolos servuli referemus. Et à Chremete priùs argentum emungitur Bacchidi numerandum, quàm comperit filii rem agi. Fallitur autem, cùm fingitur Bacchis esse Cliniæ. In primâ fabulæ parte, ubi Menedemum confirmat Chremes, oratio est deliberativi, seu suasorii generis, quâ hic consolatur, erigit, monet animi ægrum vicinum. In reliquâ fabulæ parte, quæ periculum continet, res omnis translatione rhetoricâ agitur: quia quæ ad Chremetis filium pertinent, omnia imputantur Menedemi gnato. In primis admirabilis est hic servulus, cujus callidissimis consiliis neutiquam respondent eventus. Nec vulgariter de suo consilio sibi ipse placet, cùm ait: *Hic me magnificè effero*, &c. Est ea mirifica omnino imago humanorum et consiliorum et eventuum. Fallunt enim ferè astutissima consilia mortales: sicut Ciceronem fefellit eventus belli adversùs Antonium suscepti. Extant exempla in historiis innumerabilia.

IN ADELPHOS.

PROTASIS.

Eripuerat Æschinus lenoni mulierculam, fratri gratificatus, qui illam amabat. Id postquam rescivit Demea, aspero et incommodo ingenio pater, de eo peccato cum Mitione, cui Æschinum dederat adoptandum, expostulat, queriturque ejus indulgentiâ corrumpi. Periclitantur itaque Æschinus et servuli, quomodo lenoni satisfiat, quomodo celetur, Demea ne Ctesiphonis peccatum resciscat. Neque enim tam ipse sibi, quàm frater curæ est.

Præterea amabat ingenuam quandam Æschinus, cui fidem dederat, uxorem se ducturum esse, quæ postquam raptam audivit psaltriam, graviter perturbata est, metuens ne desereretur. Habet hæc pars mira consilia, miras technas servi, quibus fallitur Demea.

EPITASIS.

Resciscit Demea vitium oblatum esse ingenuæ ab Æschino, eâ verò de re miram tragœdiam excitat. Magis commovetur, postquam deprehendit Ctesiphoni cum psaltriâ rem esse. Miserè etiam angitur Æschinus, cùm in discrimen venit, ne uxore excidat.

CATASTROPHE.

Hæ turbæ omnes prudentiâ et mansuetudine Mitionis sedantur. Primas itaque in hâc fabulâ senes habent. Confertur enim cum aspero et inclementi patre, urbanus et comis pater. Et huc omnia spectant, ut appareat in re domesticâ, publicâ, commerciis hominum, ubique nullam esse neque utiliorem, neque gratiorem virtutem comitate. Constat autem hæc comœdia, magnâ ex parte, accusationibus et excusationibus: crebras habet querelas, et penè tragica πάθη. Quare imprimis conducit ejus lectio ad locupletandam facundiam.

IN HECYRAM.

PROTASIS.

Uxorem duxit Pamphilus, cùm Bacchidis meretriculæ amore tantopere teneretur, ut duobus mensibus uxorem ne attingeret quidem. Postea per consuetudinem animus victus est: cœpit placere uxor. Porrò cùm ipse peregrè abesset, illa domum redit ad matrem, atque ibi parit mense septimo postquam nupsisset Pamphilo. Eam rem celat et affines et patrem anus. Ubi Pamphilus redit, comperit peperisse. Hîc graviter adeò commovetur, cùm aliunde concepisse existimaret. Et cùm per sese dolent res Pamphilo, (amabat enim mulierculam,) tum molestum est ab eâ divelli: neque enim honestum erat reducere. Periclitatur itaque Pamphilus, quomodo honestè dimittat uxorem, neve illius peccatum proderet. Hæc fabulæ protasis est.

EPITASIS.

Instant pater et socer, inscii quid accidisset, ut domum reducat: præsertim cùm nec socrus, nec mater, id quod senes falsò suspicati fuerant, obstarent. Quanquam autem permoveri non posset Pamphilus ut reduceret, tamen causam constantissimè dissimulat. Itur eò, ut putent Bacchidis amore devinctum, alieno ab uxore animo esse.

CATASTROPHE.

Bacchis accersita, fidem facit nihil sibi cum Pamphilo rei esse. Hîc autem prodendum peccatum uxoris fuit, aut reducenda: verùm casu periculum discutitur. Fortè enim Philumenæ annulum socrus in digito Bacchidis conspexit, quem olim Pamphilus stupratæ in tenebris Philumenæ detraxerat. Is annulus testatur ex Pamphilo puerum susceptum esse. Ita redit in gratiam cum uxore Pamphilus. Jucunda est cum uxoribus senum concertatio, quæ monet sæpe errore et falsis suspicionibus fieri ut dissentiant conjuges. In primis autem insignis est humanitas et fides Pamphili in hâc fabulâ.

IN PHORMIONEM.

PROTASIS.

Cum Antipho, absente patre, in puellam quandam unicè deperiret, nec posset eâ potiri, nisi uxorem duceret, (erat enim civis Attica,) fortè nuptiæ confectæ sunt technis sycophantæ cujusdam Phormionis. Is enim ex composito diem dicit Antiphoni, fingit puellam ei cognatam esse, neque quenquam alium propiorem cui nubat. Facilè est vincere non repugnantem. Ita legibus ducere cogitur Antipho.

EPITASIS.

Non probatur avaro patri, ubi rediit, factum: ut qui malebat filio opulentam aliquam et dotatam obtrudere. Quare cum Phormione expostulat, cur in has nuptias se absente filium conjecerit. Tandem paciscitur etiam mercedem minas triginta, si receperit ad sese puellam. Ibi verò et Antipho in discrimen venit, ne per eam conditionem, ipse unicè caram et jucundam conjugem amitteret.

CATASTROPHE.

Interea domum redit et patruus Antiphonis, hic fidem facit puellam Antiphoni nuptam, ex se in Lemno susceptam esse, ubi cum mulierculâ quâdam consueverit; gaudetque ita casu cecidisse, se absente, ut is duceret, quem maximè ipse generum cuperet, et paulò antè ambibat. Ita fit ut et Antipho retineat uxorem, et nuptiæ patri probentur.

SECUNDA CATASTROPHES PARS.

Porrò triginta minæ quos ludos reddidere! Has extorserat Phormio, quanquam dissimularet dandas alteri adolescenti Phædriæ, qui citharistriam mercaretur: et jam perierat pecunia: quam cùm reposcunt senes, sycophanta prodit Chremetem apud uxorem, et docet consuêsse cum aliâ quâdam peregrè, simulque impetrat, ut Phædriæ id argentum condonetur. Estque ridicula admodum καταστροφῆς pars, ubi mulier maritum objurgat, parum memorem fidei suæ.

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

A N D R I A,

CUM

INTERPRETATIONE ET ANNOTATIONIBUS.

Acta Ludis Megalensibus, M. Fulvio et M. Glabrione Ædilibus Curulibus. Egerunt L. Ambivius Turpio et L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Flaccus, Claudii filius, tibiis paribus, et imparibus: dextris, et sinistris. Et est tota Græca. Edita M. Marcello et C. Sulpitio Consulibus. Anno ab urbe conditâ DCLXXXVII.

ANTE CHRISTUM NATUM CLXII.

ANNOTATIONES.

ANDRIA.] Hæc Comœdia prima Terentii nominatur Andria, ab Andro Insulâ Maris Ægæi [*the Archipelago*] hodie *Andro.*

Ludis Megalensibus.] Exhibita in ludis Scenicis, Cybele magnæ Deorum matri sacris.

M. Fulvio et M. Glabrione Ædilibus.] Ædiles erant Magistratus Romæ, ex eo dicti, quòd ædes sacras et privatas curabant; ut annonam quoque, et ludos, et spectacula publica, quæ populo exhibebant; propterea Fabulas, Tragœdias, et Comœdias à Poëtis emebant, agique mandabant. Primò Ædiles ex plebe creati sunt: deinde duo ex Patriciis adjuncti; qui Curules nominati sunt, quòd honoris causâ in Curiam curru veherentur: in quo sella eburnea erat imposita, in quâ considerent.

Modos fecit Flaccus.] Id est, numeros composuit Canticorum, qui post singulos Actus canebantur, eosque distinguebant.

Tibiis paribus, et imparibus: dextris, et sinistris.] Tibiæ dextræ, et sinistræ dictæ sunt à lateribus unde inflarentur. Pares sunt dextræ, vel sinistræ; si solis dextris, vel solis sinistris caneretur: impares, si unâ dextrâ, alterâ sinistrâ; quæ impares dictæ sunt, quia ut numero foraminum, sic etiam sono differebant. Nam dextra pauciora habebat foramina, ac proinde sonum graviorem: sinistra plura, idcirco sonu erat acutior. Quòd si dextra, et sinistra jungerentur; sonus erat mixtus ex gravi, et acuto. Dextræ quoque Lydiæ dicebantur; sinistræ Sarranæ à Sarra, quæ aliter Tyrus dicta est, unde Sarranum ostrum, pro purpurâ Tyriâ. Dextra, et sinistra dictæ sunt Phrygiæ. Lydiæ conveniebant rebus gravibus; Sarranæ sive sinistræ jocis. Phrygiæ adhibebantur, si jocis gravitas miscere-tur. Hæc fabula Andria acta fuit tibiis paribus, partim solis dextris, partim solis sinistris: nec enim semper in totâ fabulâ iisdem modis utebantur; sed sæpe eos mutabant: quod cùm fiebat, adscribi solebat M. M. C. hoc est, mutantur modi Cantici.

Et est tota Græca.] Id est, argumenti Græci; nam in eâ inducuntur Græci, cunctaque scribuntur secundùm ritus Græcorum. Græcæ Comœdiæ dicuntur Palliatæ, ut Latinæ Togatæ: nam Græci super Tunicam Pallium inducebant; Latini verò Togam.

Edita M. Marcello.] Priscum quidem, et primum fuit institutum Romanorum, per annos Regum et Consulum, tempora notare: mos verò, numerare res gestas ab annis Urbis conditæ, serò cœpit.

FABULÆ INTERLOCUTORES.

SIMO, senex, à simo naso nominatus. Simi iracundi.
SOSIA, Libertus. A σώζειν, servare, in bello servatus.
DAVUS, Servus. A Patriâ. Davi enim iidem ac Daci.
MYSIS, Ancilla. A Patriâ Mysiâ.
PAMPHILUS, adolescens. A τὸ πᾶν, et φίλος, omnium amicus.
CHARINUS, adolescens. A χάρις, gratiosus.
BYRRHIA, Servus. A πυῤῥὸς, rufus.
LESBIA, obstetrix. A Lesbo, patriâ ferace vini suavissimi.
GLYCERIUM, amica Pamphili. A γλυκερὸς, dulcis.
CHREMES, senex. A χρέμπτεσθαι, screare, quòd senes screare soleant.
CRITO, hospes Andrius. A κριτὴς, judex.
DROMO, Lorarius. A δρόμος, cursus.

ARGUMENTUM ANDRIÆ.

CHREMES Atheniensis profecturus in Asiam, commisit custodiæ fratri sui Phaniæ Pasibulam filiolam suam. Postea Phania fugiens bellorum motus quibus tunc Græcia ardebat, sequitur fratrem suum in Asiam; sed, naufragio facto ad Andrum Insulam, ibi excipitur hospitio à quodam cive; et non ita multò pòst moritur. Civis hospes Pasibulam, orbam Phaniâ patre, educat cum Chryside filiâ, eamque nominat Glycerium; tandemque ipse quoque decedit è vitâ. Chrysis verò inops, et à cognatis neglecta, Athenas navigat, abductâ secum Glycerio: ubi cùm aliquandiu vitam tolerâsset nendo lanam, et texendo telam, ad postremum, victa blanditiis, et promissis adolescentum, incepit facere quæstum corpore. Pamphilus autem Simonis filius inter cæteros ad eam ventitabat; isque amore Glycerii accensus, primus, solusque cum illâ rem habuit deditque fidem ex se gravidæ, se eam ducturum uxorem. Erat autem et Chremeti altera filia Philumena; hanc ille bonâ Pamphili impulsus famâ, sponde Simoni uxorem pro filio Pamphilo ejus rei inscio; et de communi senum sententiâ dies constituitur faciendis nuptiis. Interea Chrysis moritur, et Chreme cognoscit Pamphilum habere Glycerium (quam ignorabat esse filiam suam) loco uxoris. Quapropter negat se ei daturum filiam uxorem. Pamphilus, eâ re intellectâ, gaudet summopere. Contrà Simo pater ejus ingenti dolore afficitur. attamen eum dissimulat, fingitque se parare nuptias, quasi mox futuras, ut animum filii exploraret, velletne uxorem, an recusaret; hoc cogitans, se, si negaret, justam habiturum causam eum objurgandi, cogendique; quòd si ei obsequeretur, se facilè Chremetem placaturum, atque ita nuptias factum iri

Itaque prætheriens apud forum, securo et nihil tale metuenti filio; Pamphile! inquit, uxor hodie tibi ducenda est: abi domum, et para te. His verbis attonitus adolescens, quid faceret, aut consilii caperet, nesciebat; verùm Davus servus, cognitâ Simonis mente et astutiâ, persuadet Pamphilo ut patri dicat se paratum esse uxorem ducere: hâc enim ratione, eum omnem præcisurum patri occasionem se objurgandi; ne tamen esse verendum, ne nuptiæ fiant; nunquam enim Chremetem ei semel repudiato filiam suam uxorem daturum. Verùm longè res aliter evenere. Simo enim exorat Chremetem, et Pamphilus in verarum nuptiarum discrimen injicitur: at fortè fortunâ, eo ipso die Glycerium exactis mensibus peperit filium: quem Davus, ut impediret nuptias, apponit foribus Simonis. Chremes in eum incidit, et cognoscit natum esse ex Pamphilo; hanc ob rem eum generum rejicit. Inde turbæ maximæ concitantur; donec Crito Andrius, Chrysidi genere proximus, Athenas advenit, ad petendam ejus hæreditatem. Ejus interventu Chremes agnoscit Glycerium, antea dictam Pasibulam, esse suam filiam; quam vehementer amatam à Pamphilo, dat ei uxorem; et Philumenam alteram filiam collocat Charino sodali Pamphili. Itaque nuptiæ ingenti omnium lætitiâ celebrantur.

C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA.

Sororem falsò creditam meretriculæ,
Genere Andriæ, Glycerium vitiat Pamphilus:
Gravidâque factâ, dat fidem, uxorem sibi
Fore hanc: nam aliam pater ei desponderat
Gnatam Chremetis: atque, ut amorem comperit,
Simulat futuras nuptias; cupiens, suus
Quid haberet animi filius, cognoscere.
Davi sùasu non repugnat Pamphilus:
Sed ex Glycerio natum ut vidit puerulum
Chremes, recusat nuptias, generum abdicat:
Mox filiam Glycerium insperatò agnitam
Dat Pamphilo hanc, aliam Charino conjugem.

Interpretatio.

Pamphilus Simonis filius, pudicitiæ Glycerii, filiæ Chremetis, vitium offert: Hæc falsò credebatur soror Chrysidis meretriculæ ex Andro insulà; quam Glycerium cùm gravidam fecisset Pamphilus, dat ei fidem se hanc uxorem ducturum: nam pater Simo illi desponderat aliam Chremetis filiam, nomine Philumenam: utque rescivit Simo filium captum esse amore Glycerii, fingit nuptias se illi parare mox faciendas, volens deprehendere animum Pamphili de uxore ducendâ; ille, suasu Davi servi, ait patri Simoni, se quam is dederit uxorem lubenter accepturum: sed ut Chremes vidit puerulum natum esse ex Glycerio, Pamphilum generum rejicit, nuptias recusat: mox filiam Glycerium cùm agnovisset præter spem, dat eam Pamphilo; aliam nomine Philumenam dat etiam in uxorem Charino.

ANNOTATIONES.

Periocha est brevis explicatio rem comprehendens, à περιέχειν, *comprehendere, complecti.*

C. Sulpitii.] Sulpitius Apollinaris, ille est, qui à Gellio sæpe laudatus, Pertinacem Imperatorem literas docuit.

PROLOGUS.

Poeta, cùm primùm animum ad scribendum appulit,
Id sibi negotî credidit solum dari,
Populo ut placerent, quas fecisset fabulas.
Verùm aliter evenire multò intelligit:
Nam in prologis scribundis operam abutitur,
Non quî argumentum narret, sed quî malevoli
Veteris Poëtæ maledictis respondeat.
Nunc, quam rem vitio dent, quæso, animum advortite.
Menander fecit Andriam et Perinthiam:
Qui utramvis rectè nôrit, ambas noverit.
Non ita sunt dissimuli argumento, sed tamen
Dissimili oratione sunt factæ ac stylo.
Quæ convenere, in Andriam ex Perinthiâ
Fatetur transtulisse, atque usum pro suis.
Isti id vituperant factum, atque in eo disputant,
Contaminari non decere fabulas.

Cùm primùm Terentius Poëta animum applicuit ad faciendas Comœdias, credidit hunc sibi tantùm laborem imponi, ut Comœdiæ, quas fecisset, populum delectarent. Verùm animadvertit, multò aliter quàm putaverat, evenire: nam in prologis scribendis, cogitur uti operâ aliter atque convenit: cùm argumentum fabulæ non exponat, sed respondeat criminationibus Lucii Lavinii veteris Poëtæ malevoli. Nunc autem animum attendite, de quâ re adversarii hunc vituperent. Menander Poëta Comicus Græcus fecit Perinthiam et Andriam Comœdias: Qui unam earum noverit, ambas noverit; adeò simili sunt factæ argumento, sed dissimili tamen sermone, et modo loquendi. Terentius fatetur quidem se transtulisse ex Perinthiâ, Comœdiâ Græcâ Menandri, in suam Comœdiam Andriam Latinam quæ sibi commoda visa sunt, hisque usum tanquam sibi propriis. Hanc rem isti culpant: ideóque disputantes aiunt, indecorum esse fabulas Comicas corrumpi, alteram alteri immiscendo.

ANNOTATIONES.

Prologus est oratio, quæ ad spectantes ante fabulam habetur; estque vel commendatitius, vel relativus, vel argumentativus, vel mixtus. Commendatitius est, quo fabula, vel Poëta commendatur: relativus sive anaphoricus est, quo maledicta adversario, aut gratiæ populo referuntur: argumentativus sive hypotheticus est, quo argumentum fabulæ narratur: mixtus est, qui plura horum, aut omnia in se continet. Hic Prologus est anaphoricus sive relativus, defensionem Poëtæ adversùs malevolorum accusationes suscipiens.

1 *Appulit.*] Appellere propriè est, ex alto mari in portum invehi: cui contrarium est solvere, cùm, funibus solutis, navis è portu discedit.

5 *Operam abutitur.*] Abutitur prologo Terentius, quoniam non explicat argumentum, quod verè prologi est officium; sed respondet malevolis, quibus facit invidiam.

9 *Menander.*] Fuit Poëta Græcus, princeps novæ Comœdiæ, de quo Ovidius, lib. I. Am:—

Dum fallax servus, durus pater, improba lena,
Vixerit, et meretrix blanda; Menander erit.

Ad ejus exemplum Terentius se composuit, ideò dimidiatus Menander à C. Cæsare nominatus fuit.

Perinthiam.] Perinthia Comœdia Menandri dicta à Perintho urbe Thraciæ, quæ *Pera* est Volaterrano, *Rodosto* Bellonio, *Pantiro* Castaldo.

13 *In Andriam ex Perinthiâ transtulisse.*] Donatus ait Terentium primam Scenam Perinthiæ Menandri in suam Andriam transtulisse.

16 *Contaminari non decere fabulas.*] Contaminari res dicitur, cùm alteri rei ita immiscetur, ut neutra incorrupta maneat. Livius, lib. IV. *Contaminari sanguinem suum patres, confundique jura gentium rebantur.* Sic Lavinius vitio dabat, quod Terentius mutuabatur ex Menandro ea quæ in rem suam faciebant, et ex multis Comœdiis unam faceret.

Faciunt næ intelligendo, ut nihil intelligant:
Qui cùm hunc accusant, Nævium, Plautum, Ennium
Accusant, quos hic noster Autores habet:
Quorum æmulari exoptat negligentiam,
Potiùs, quàm istorum obscuram diligentiam.
Dehinc ut quiescant, porrò moneo, et desinant
Maledicere, malefacta ne noscant sua.
Favete, adeste æquo animo, et rem cognoscite,
Ut pernoscatis, ecquid spei sit reliquum,
Posthac quas faciet de integro Comœdias,
Spectandæ, an exigendæ sint vobis priús.

Certè dum nimiùm intelligentes videri volunt, ostendunt se nihil intelligere: nam cùm hunc Poëtam nostrum reprehendunt, etiam reprehendunt insignes Poëtas Latinos, Nævium, Plautum, Ennium; quorum autoritatem Terentius sequitur; quorum imitari exoptat liberam, et negligenti similem in transferendo curam, potiùs, quàm istorum servilem, et affectatam in reddendis verbis operam præ nimiâ diligentiâ obscuram. Verùm his denuncio, ut in posterum taceant quieti, et desinant maledicere, ne malefacta sua videant manifesta omnibus fieri. Vos quidem, spectatores, favete; adeste benevoli, et spectate attenti hanc Comœdiam: ut perscienter noscatis, quæ spes habenda sit de reliquis, quas de novo Poëta faciet: utrùm debeatis eas spectare, an è scenâ excludere.

ANNOTATIONES.

20 *Quorum æmulari exoptat negligentiam.*] Imitandi modus alius est servilis, alius verò ingenuus. Servilis ille est, cùm quasi superstitione quâdam, ab eo, quem imitandum nobis proposuimus, ne transversum quidem digitum discedere audemus: idcirco Horatius ait:

O imitatores servum pecus! ut mihi sæpe
Bilem, sæpe jocum vestri movêre tumultus!

Ingenua imitatio est, quando non verbum verbo reddimus, sed sic aliena tractamus, ut non pro alienis habeantur, sed agnoscantur pro nostris: unde Horatius in Arte P.

Ne verbum verbo curabis reddere fidus
Interpres.

Subaudiendum *ut*. Quo loco non negat fidi esse Interpretis verbum verbo reddere; sed negat boni imitatoris esse id facere, ut vult quoque Seneca Epist. LXXXV. Similis debet esse imitator, quomodo filius, non quomodo imago. Certè operæ pretium erit hanc epistolam perlegere. Eadem sensit Terentius.

27 *Exigendæ.*] Id est, expellendæ. Sic idem Terentius in Prologo Hecyræ, *Partim sum earum exactus: partim vix steti.*

ACTUS I. SCENA I.

SIMO. SOSIA.

Si. Vos istæc intrò auferte: abite. Sosia,
Adesdum; paucis te volo. *So.* dictum puta:
Nempe ut curentur rectè hæc. *Si.* imò aliud.
So. quid est,
Quod tibi mea ars efficere hôc possit amplius? 4

Si. Vos servi tollite ista quæ emi apud forum, et inferte ea in ædes: festinate. Sosia, accede: paucis verbis volo tecum loqui. *So.* Puta te jam mihi dixisse, quod volebas, et me id intelligere: nempe ut hæc obsonia, quæ emisti, rectè apparentur. *Si.* Imò aliud est. *So.* Quid est aliud præter hoc, quod tibi mea ars efficere possit?

ANNOTATIONES.

Actus.] Actus majores sunt fabulæ partes. Scenæ minores. Actus vocantur, quia variæ in quoquo Actu sunt actiones. Scena Græcè significat *tentorium;* nam priscis temporibus ante usum Theatrorum, sub frondibus et umbraculis agebant. Scenæ in fabulâ sunt, cùm novarum personarum egressus et ingressus fiunt è Scenâ in Theatrum.

2 *Paucis te volo.*] Duplex hic defectus orationis, nam, *Verbis*, et *Alloqui* desiderantur.

Si. Nihil istâc opus est arte ad hanc rem quam paro:
Sed iis, quas semper in te intellexi sitas,
Fide, et taciturnitate. *So.* exspecto, quid velis.
Si. Ego postquam te emi à parvulo, ut semper tibi
Apud me justa et clemens fuerit servitus,
Scis: feci è servo ut esses libertus mihi,
Propterea, quòd serviebas liberaliter.
Quod habui summum pretium, persolvi tibi.
So. In memoriâ habeo. *Si.* haud muto factum. *So.* gaudeo,
Si tibi quid feci, aut facio, quod placeat, Simo; et
Id gratum fuisse advorsùm te, habeo gratiam.
Sed mî hoc molestum est: nam istæc commemoratio
Quasi exprobratio est immemoris beneficî.
Quin tu uno verbo dic, quid est, quod me velis.
Si. Ita faciam. Hoc primum in hâc re prædico tibi:
Quas credis esse has, non sunt veræ nuptiæ.
So. Cur simulas igitur? *Si.* rem omnem à principio audies:
Eo pacto et gnati vitam, et consilium meum
Cognosces, et quid facere in hâc re te velim.
Nam is postquam excessit ex ephebis, Sosia,
Liberiùs vivendi fuit potestas. Nam antea
Quî scire posses, aut ingenium noscere,
Dum ætas, metus, magister prohibebant? *So.* ita est.
Si. Quod plerique omnes faciunt adolescentuli,
Ut animum ad aliquod studium adjungant, aut equos
Alere, aut canes ad venandum, aut ad Philosophos:
Horum ille nihil egregiè præter cætera
Studebat, et tamen omnia hæc mediocriter:

Si. Nihil istâ tuâ arte opus mihi est ad hanc rem, quam paro facere: sed his virtutibus (quas semper cognovi in te esse positas) fide et taciturnitate in secretis celandis. *So.* Exspecto, quid velis me facere. *Si.* Ego, postquam te emi tunc, cùm puer esses. scis, ut in conditione servili te semper habuerim clementer, et moderaté: feci ut esses libertus mihi patrono, non ampliùs servus domino. Præmium quàm potui maximum, libertatem, dedi tibi: quoniam libenter, ut liberi homines solent: non invitè, ut servi; serviebas mihi. *So.* Id in memoriâ habeo. *Si.* Nollem non factum esse. *So.* Lætor, si quid bene de te merui; aut adhuc mereo, quod probes, Simo; et id tibi placuisse in beneficii loco habeo. Verùm hæc quæ dicis mihi molesta sunt: nam hæc ista longa recensio tuorum in me beneficiorum est quasi exprobratio, et accusatio facta in eum qui accepti beneficii oblitus est. Sed age dic semel, et breviter, quid est, quod velis me facere. *Si.* Ita faciam, dicam. Hoc ab initio te monitum volo: hæ nuptiæ, quas credis esse veras, veræ esse à me simulantur. *So.* Cur simulas igitur? *Si.* Rem omnem à principio audies, simulque cognosces quæ sit ratio vitæ filii, et quod meum consilium, et quid facere in hâc re te velim. Nam, Sosia, is filius meus postquam egressus est annos primæ adolescentiæ; major ei vivendi arbitrio suo libertas concessa est. Nam antea quomodo quis posset scire, aut noscere ingenium ejus, dum ætas puerilis, metus, magister ei moderabantur, et vitii causam præcidebant? *So.* Ita est ut dicis. *Si.* Et quod plerique omnium adolescentulorum solent facere, ut animum ad aliquod exercitationis genus adjungant, aut equos alere, aut canes venaticos, aut Philosophis operam dare: ex his omnibus studiis nullum vehementiùs quàm alia affectabat, et tamen his omnibus mediocriter studebat.

ANNOTATIONES.

10 *Libertus.*] Libertus est servus manumissus à domino, *id est*, servitute liberatus; nam *manus* significat potestatem.

12 *Summum pretium.*] Libertas dicitur inæstimabilis à Jurisconsultis.

15 *Id gratum fuisse advorsùm te.*] *Advorsùm* hic significat *erga*.

16 *Sed mî hoc molestum est.*] Aptè ad hanc sententiam Cicero inquit: *Odiosum sanè genus hominum, officia exprobrantium; quæ meminisse debet potiùs is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit.*]

24 *Excessit ex ephebis.*] Ἥβη est extrema pars pueritiæ, prima adolescentiæ. Ephebus est, qui ad ætatem adolescentiæ pervenit, ad decimum quintum ætatis annum.

26 *Quî scire posses, aut ingenium noscere?*] Ingenium ejus, qui in potestate est, nosci non potest, cùm is sui animi non sit rector, nec ei liceat quod libet facere.

30 *Aut ad Philosophos.*] Ellipsis est Terentiana: potest enim subintelligi, *ire, animum applicare.*

Gaudebam. *So.* non injuriâ: nam id arbitror
Adprime in vitâ esse utile. Ut *ne quid nimis.*
Si. Sic vita erat: facilè omneis perferre, ac pati,
Cum quibus erat cunque unâ; iis sese dedere,
Eorum obsequi studiis, advorsus nemini,
Nunquam præponens se aliis: ita facillimè
Sine invidiâ invenias laudem, et amicos pares.
So. Sapienter vitam instituit: namque hoc tempore
Obsequium amicos, veritas odium parit.
Si. Interea mulier quædam abhinc triennium
Ex Andro commigravit huic viciniæ,
Inopiâ et cognatorum negligentiâ
Coacta, egregiâ formâ, atque ætate integrâ.
So. Hei vereor, ne quid Andria apportet mali.
Si. Primùm hæc pudicè vitam, parcè, ac duriter
Agebat, lanâ ac telâ victum quæritans:
Sed postquam amans accessit, pretium pollicens,
Unus, et item alter; ita ut *Ingenium* est omnium
Hominum à labore proclive ad lubidinem;
Accepit conditionem, dein quæstum occipit.
Qui tum illam amabant, fortè, ita ut fit, filium
Perduxere illuc secum, ut unà esset, meum.
Egomet continuò mecum: Certè captus est:
Habet. Observabam manè illorum servulos
Venientes, aut abeuntes: rogitabam, Heus puer,
Dic sodes, quis herì Chrysidem habuit? nam Andriæ [Cliniam
Illi id erat nomen. *So.* teneo. *Si.* Phædrum, aut
Dicebant, aut Niceratum; nam hi tres tum simul
Amabant. Eho, quid Pamphilus? quid? symbolam

Gaudebam hoc ingenio eum esse. *So.* Non sine causâ gaudebas: nam id arbitror in primis utile in vitâ esse. Ut *nequid agas supra modum. Si.* Sic ejus vitæ institutum erat: facilitate et suavitate morum, omnes perferre ac pati, quibuscumque unà conversabatur; horum voluntati sese accommodare, eorum obsequi studiis, nemini repugnans. Nunquam se illis præferens: quæ ratio facilis est ad laudem comparandam, et amicos sibi conciliandos. *So.* Sapienter vitam instituit: namque, ut tempus est, *Obsequium amicos, veritas odium parit. Si.* Interea dum Pamphilus sic honestè vivebat, tres abhinc annos, fœmina quædam ex Andro insulâ, in hanc viciniam se contulit, egestate, et negligentiâ propinquorum coacta, eximiâ formæ specie, et florenti ætate. *So.* Hei timeo, ne quid ista Andria apportet mali. *Si.* Primum hæc pudicè, frugaliter, et laboriosè vivebat, nendo lanam, et texendo telam victum quæritans. Aliquot amantes accesserunt pretium libidinum pollicentes; ita ut ingenium est omnium hominum à labore proclive ad libidinem; consensit pollicitationibus, deinde cœpit quæstum corpore facere. Qui tunc illam amabant, fortè (ita ut fit) illuc filium meum perduxerunt ad Chrysidem, ut unà cum illis convivaretur. Egomet statim cœpi mecum cogitare: Captus est certè amore, habet vulnus. Observabam manè illorum servulos venientes ad Pamphilum, aut abeuntes. Sæpe ab his quærebam, Heus, puer, dic, quæso; quis herì Chrysidem habuit? Nam hæc Andria sic nominabatur. *So.* Scio. *Si.* Respondebant, Phædrum, aut Cliniam, aut Niceratum; nam hi tres simul amabant Chrysidem. Eho! dicebam, quid Pamphilus fecit? Quid fecit? (respondebant) partem suam

ANNOTATIONES.

36 *Cum quibus erat cunque.*] Tmesis est sive sectio pro *cum quibuscunque erat.*

43 *Huic viciniæ.*] Id est, in hanc viciniam. Dativus pro Accusativo, ut Nonius et Priscianus annotârunt. Donatus legit, *huc viciniæ.*

46 *Hei vereor.*] Hei, interjectio timentis et dolentis.

56 *Habet.*] Vulneratus est. Translatio ab Amphitheatro; ubi cùm Gladiatores vulnus acceperunt, *habere* dicuntur. Virg. 12 Æn. *Hoc habet: hæc melior magnis data victima divis.*

57 *Heus.*] Adverbium vocantis.

58 *Dic sodes.*] Priscianus ait verbum esse defectivum, pro *si audes; sis*, pro *si vis.* Precationem, vel exhortationem denotat.

61 *Symbolam dedit.*] Dicitur *symbolum*, et *symbola*, à *συμβάλλω, confero.* Inter alia significata, est pecunia, quæ erogatur à quolibet convivarum. Latinè, *Collecta.* Gallicè, *l'Escot.* Anglicè, SHOT, or CLUB.

Dedit, cœnavit: gaudebam. Item alio die
Quærebam: comperiebam nihil ad Pamphilum
Quidquam attinere. Enimvero spectatum satis
Putabam, et magnum exemplum continentiæ:
Nam qui cum ingeniis conflictatur ejusmodi,
Neque commovetur animus in eâ re; scias
Tum jam ipsum habere posse suæ vitæ modum.
Cùm id mihi placebat, tum uno ore omnes omnia
Bona dicere, et laudare fortunas meas,
Qui gnatum haberem tali ingenio præditum.
Quid verbis opus est? hâc famâ impulsus Chremes
Ultro ad me venit, unicam gnatam suam
Cum dote summâ filio uxorem ut daret.
Placuit: despondi. Hic nuptiis dictus est dies.
So. Quid obstat, cur non veræ fiant? *Si.* audies.
Ferè in diebus paucis, quibus hæc acta sunt,
Chrysis vicina hæc moritur. *So.* ô factum bene!
Beâsti: metui à Chryside: *Si.* ibi tum filius
Cum illis, qui amabant Chrysidem, unà aderat frequens;
Curabat unà funus: tristis interim, [mihi.
Nonnunquam conlacrymabat. Placuit tum id
Sic cogitabam: hic parvæ consuetudinis
Causâ mortem hujus tam fert familiariter:
Quid si ipse amâsset? quid mihi hic faciet patri?
Hæc ego putabam esse omnia humani ingenî
Mansuetique animi officia. Quid multis moror?
Egomet quoque ejus causâ in funus prodeo, [scies.
Nihil suspicans etiam mali. *So.* hem, quid est? *Si.*
Effertur, imus. Interea inter mulieres,
Quæ ibi aderant, fortè unam adspicio adolescentulam.
Formâ—— *So.* bonâ fortasse. *Si.* et voltu, Sosia,
Adeò modesto, adeò venusto, ut nihil suprá.

contulit ad convivium, cœnavit: gaudebam hæc audiens. Similiter alio die interrogabam; comperiebam nihil agi quicquam, quod ad Pamphilum attineret. Certè putabam eum satis à me exploratum esse, et magnum exemplum continentiæ exhibere: Nam qui cum hominibus talis ingenii conversatur, neque tamen eorum consuetudine ad libidinem impellitur; crede jam posse ipsum vitæ suæ moderamen et regimen habere. Cùm hoc mihi pergratum erat, tum omnes unà voce omnia bona mihi de illo dicebant, et me fortunatum omnino esse prædicabant, qui filium haberem tam bonæ indolis. Quid pluribus verbis opus est? Hoc secundo rumore adductus Chremes, cupidè me convenit, ut unicam suam filiam cum grandi dote uxorem daret filio meo. Placuit conditio mihi: itaque promisi sponsione filium meum ducturum Chremetis filiam. Hic nuptiis faciendis constitutus est dies. *So.* Quid ergo impedit, quominus reipsa hæ nuptiæ fiant? *Si.* Audies. Circiter dies paucos, quibus hæc acciderunt, Chrysis hæc vicina moritur. *So.* O factum bene! Beatum me reddidisti: metui Pamphilo ab istius Chrysidis consuetudine. *Si.* Tunc temporis filius meus frequenter aderat in domo mortuæ cum illius amatoribus; apparabat unà funus; aliquando collachrymabatur. Placuit tunc id mihi. Sic cogitabam: Hic ob conversationem brevis temporis mortem hujus mulieris ægrè fert adeò, ut si familiaris ei longo tempore fuisset: quid si eam amâsset? quid mei, qui pater sum, causâ non faciet? Hæc ego officia putabam esse ingenii humani et benigni. Quid te pluribus verbis detineo? Egomet quoque ejus causâ in funus prodeo, nondum habens eum suspectum de amore. *So.* Hem, quid est? *Si.* Tu audies. Exportatur cadaver, imus. Interea inter mulieres, quæ ibi aderant, fortè unam aspicio adolescentulam, formâ—— *So.* Bonâ fortasse. *Si.* et vultu, Sosia, adeò modesto, adeò eleganti, ut nihil suprà dici possit.

ANNOTATIONES.

66 *Conflictatur.*] Confligi, et conflictari res aliqua dicitur, cùm ad aliam atteritur et affricatur. Ut cùm lapis ad ferrum igniarii alliditur, ad eliciendam scintillam.

75 *Despondi.*] Per mutuas stipulationes et sponsiones, matrimonia contrahebantur. Hinc *sponsalia*, *sponsus*, et *sponsa*.

90 *Effertur.*] Verbum funebre; solebant enim corpora mortuorum altè ferri humeris à propinquioribus, ut Metellus elatus fuit à filiis tribus Consularibus, duobus Triumphalibus, uno Censorio, et altero Prætore.

93 *Adeò venusto.*] Id est, pulchro: à Venere. Venustas propriè de fœminis dicitur; dignitas de viris.

Quia tum mihi lamentari præter cæteras
•Visa est, et quia erat formâ præter cæteras
Honestâ, et liberali, accedo ad pedisequas;
Quæ sit rogo: Sororem esse aiunt Chrysidis.
Percussit illico animum. At at, hoc illud est,
Hinc illæ lacrumæ, hæc illa est misericordia.
So. Quàm timeo, quorsum evadas. *Si.* funus interim
Procedit: sequimur: ad sepulcrum venimus:
In ignem posita est: fletur. Interea hæc soror,
Quam dixi, ad flammam accessit imprudentiùs,
Satis cum periclo: ibi tum exanimatus Pamphilus
Bene dissimulatum amorem et celatum indicat:
Accurrit: mediam mulierem complectitur:
Mea Glycerium, inquit, quid agis? cur te is perditum?
Tum illa, ut consuetum facilè amorem cerneres,
Rejecit se in eum flens quàm familiariter.
So. Quid ais? *Si.* redeo inde iratus, atque ægrè ferens.
Nec satis ad objurgandum caussæ: diceret,
Quid feci? quid commerui, aut peccavi, pater?
Quæ sese voluit in ignem injicere, prohibui:
Servavi: honesta oratio est. *So.* rectè putas:
Nam si illum objurges, vitæ qui auxilium tulit;
Quid facias illi, qui dederit damnum aut malum?
Si. Venit Chremes postridie ad me clamitans,
Indignum facinus: comperisse Pamphilum
Pro uxore habere hanc peregrinam. Ego illud sedulò
Negare factum; ille instat factum: denique
Ita tum discedo ab illo, ut qui se filiam
Neget daturum. *So.* non tu ibi gnatum? *Si.* ne hæc quidem

Quia tunc mihi visa est lamentari plusquam cæteræ, et quia illa erat formâ omnium venustissimâ, et maximè ingenuâ; accedo ad ancillas, quæ illam sequebantur; quæ sit, ab his quæro: Sororem respondent esse Chrysidis defunctæ. Hoc responsum illico mihi commovit animum. At at (mecum dicebam) hinc illæ lachrymæ fluebant, hæc res illa causa est, cur Pamphilus tam officiosus erat in curando funere; hæc excitavit illum ad tantam misericordiam erga Chrysidem. *So.* Quàm timeo ad quem finem procedat tuus hic sermo. *Si.* Interim exequiarum pompa progreditur: sequimur: ad sepulcrum venimus: in rogum posita est: deploratur. Interea hæc soror, de quâ locutus sum, ad flammam appropinquavit inconsideratiùs, satis cum periculo: ibi tunc exanimatus Pamphilus amorem, quem tantopere dissimulaverat et celaverat, demonstrat: Accurrit: mediam mulierem complectitur: Mea Glycerium, inquit, quid agis? cur te is perditum? Tunc illa reflexit se in eum admodum familiariter: ita ut quivis posset facilè cernere amorem inter illos esse consuetum. *So.* Quid ais? *Si.* Redeo inde iratus, ægrè ferens ea quæ Pamphilus ostenderat. Nec tamen satis caussæ habebam ad illum objurgandum: hoc enim mihi dicere potuisset; Quid feci? quam pœnam commerui? quod peccatum commisi, pater? Opposui me ei, quæ in ignem se præcipitare voluit: illam à morte liberavi: Honesta excusatio hæc est. *So.* Rectè putas: nam si eum objurges, qui vitæ alicujus auxilium tulit; quid facias illi, qui dederit damnum, aut malum? *Si.* Venit Chremes ad me posterâ die, clamitans indignum facinus: se deprehendisse Pamphilum pro uxore habere hanc peregrinam. Ego illud factum esse pernegare cœpi; ille instat factum: postremò ita tunc discedo ab illo, ut ab eo, qui negaret se daturum uxorem filiam meo filio. *So.* Non tu filium tuum ibi objurgâsti? *Si.* Ne hæc quidem

ANNOTATIONES.

95 *Formâ honestâ.*] Id est, eleganti. Horat. Sat. 2. lib. I. ——*nec, si quid honesti est, Jactat, habetque palàm; quærit quo turpia velet.*

96 *Et liberali.*] Sic liberale ingenium dicitur, libero homine dignum.

102 *Fletur.*] Cadavere in rogum collocato, deflebatur à propinquis; unde deplorata corpora mortuorum dicuntur, quibus ultimus luctus persolutus est. Et per metaphoram; Morbus deploratus, Ægroti deplorati, quibus nullo remedio succurri potest: et deplorata Resp. id est, eversa, de quâ nihil melioris spei superest.

109 *Quàm familiariter.*] Valla interpretatur per interjectionem: Quantùm familiariter! et refert ad *flens.*

119 *Ego illud sedulò.*] Goveanus legit, *Illi ego.*

Satis vehemens caussa ad objurgandum. *So.* quî, cedo?
Si. Tute ipse his rebus finem præscripsti, pater!
Propè adest, cùm alieno more vivendum est mihi:
Sine nunc meo me vivere interea modo.
So. Quis igitur relictus est objurgandi locus?
Si. Si propter amorem uxorem nolit ducere,
Ea primùm ab illo animadvertenda injuria est.
Et nunc id operam do, ut per falsas nuptias
Vera objurgandi caussa sit, si deneget.
Simul sceleratus Davus si quid consilî
Habet, ut consumat nunc, cùm nihil obsint doli:
Quem ego credo manibus pedibusque obnixè omnia
Facturum: magis id adeò, mihi ut incommodet,
Quàm ut obsequatur gnato. *So.* quapropter? *Si.* rogas? [sensero.
Mala mens, malus animus: quem quidem ego si
Sed quid opus est verbis? sin eveniat, quod volo,
In Pamphilo ut nihil sit moræ; restat Chremes,
Qui mihi exorandus est, et spero confore.
Nunc tuum est officium, has bene ut adsimules
Perterrefacias Davum: observes filium, [nuptias:
Quid agat, quid cum illo consilii captet. *So.* sat est:
Curabo. eamus jam nunc intró. *Si.* i præ, sequar.

causa satis valida fuit ad objurgandum. *So.* Dic mihi, quæso, cur non? *Si.* Nam is diceret mihi; Tu ipse, pater, terminos constituisti meis voluptatibus! Propè adest tempus, quum vita mihi agenda erit ex voluntate alterius: sine nunc meo me vivere arbitrio. *So.* Quænam igitur alia occasio opportunior se dare potest ad eum objurgandum? *Si.* Si propter amorem uxorem nolit ducere, hæc primùm punienda est mihi ab illo facta injuria. Et nunc id laboro, ut prætextu simulatarum nuptiarum, veram objurgandi causam habeam: si nempe uxorem recuset. Tum etiam ut sceleratus Davus, si quas fraudes excogitavit, eas totas effundat; quoniam mihi nunc nocere ejus non possunt doli; quem ego credo totis viribus conaturum magis certè propter id, ut mihi incommodet, quàm ut obsequatur filio. *So.* Quapropter? *Si.* Quæris? *mala mens, malus animus* ejus ad id credendum me impellunt: quem quidem ego si sensero meis consiliis obsistere, acerbissimè eum puniam. Sed quid pluribus verbis opus est? Sin eveniat id, quod volo; ut in Pamphilo nulla sit mora nuptiis; restat Chremes placandus, quem spero facilè me exoraturum. Nunc tuum est officium, ut has bene simules fore nuptias: perterrefacias Davum: observes quid faciat filius, quid consilii cum Davo capiat. *So.* Satis est: curabo ea, quæ mihi imperas. Nunc jam introeamus domum. *Si.* Præcede, sequar.

ANNOTATIONES.

129 *Ea primùm ab illo animadvertenda.*] Pro ejus injuriâ, ab eo illatâ: sic Plaut. Foris concrepuit à Sene, id est, Senis. Lucret. Fulgor ab auro, pro *auri.* Cicero, in Epist. Reus à Milone. Id est, accusatore Milone. Animadvertere injuriam pro punire. Cicero in Verrem: Ea sunt animadvertenda peccata, quæ difficillimè præcaventur.

135 *Magis id adeò.*] Adeò, pro *certè*, sine dubio. Virg. I. Georg.:—
Multum adeò rastris glebas qui frangit inertes.
Sæpe sumitur pro *quoque*, maximè apud Plautum. Subjectum post *atque*, auget significationem. Cicero pro Cluentio: De foro atque adeò de civitate sublatus est. Apud Comicos sæpe est particula ornativa, seu expletiva, nihil ad sensum conferens, sed vel ad sermonis ornatum, vel ad metrum explendum adhibita. Terentius infrà: Propera adeò puerum tollere hinc à januâ.

137 *Quem quidem ego si sensero.*] Est comminatio per reticentiam, sive ἀποσιώπησιν convenit irato hæc figura. Idem Terentius in Eun. Act. V. Sc. VI.: Ego te, furcifer! si vivo; sed istud, quicquid est, primùm expedi. Subintelligendum, *puniam, ulciscar*, vel quid simile.

ACTUS I. SCENA II.

SIMO. DAVUS.

Si. Non dubium est, quin uxorem nolit filius:
Ita Davum modò timere sensi, ubi nuptias
Futuras esse audivit: sed ipse exit foras.
Da. Mirabar, hoc si sic abiret: et heri semper
Verebar quorsum evaderet: [lenitas
Qui postquam audierat non datum iri filio uxorem suo,
Nunquam cuiquam nostrûm verbum fecit, neque id ægrè tulit. [magno malo.
Si. At nunc faciet: neque, ut opinor, sine tuo
Da. Id voluit, nos sic nec opinanteis duci falso gaudio, [opprimi,
Speranteis jam amoto metu, interea oscitanteis
Ut ne esset spatium cogitandi ad disturbandas nuptias:
Astute! *Si.* carnifex, quæ loquitur? *Da.* herus est, neque prævideram.
Si. Dave! *Da.* hem, quid est? *Si.* ehodum, ad me. *Da.* quid hic volt? *Si.* quid ais? *Da.* quâ de re? *Si.* rogas?
Meum gnatum rumor est amare. *Da.* id populus curat scilicet.
Si. Hoccine agis, an non? *Da.* ego verò istuc. *Si.* sed, nunc ea me exquirere,
Iniqui patris est. Nam, quod antehac fecit, nihil ad me attinet.

Si. Non dubium est mihi, quin filius neget se uxorem ducturum: adeò Davum modò timere sensi, ubi nuptias futuras esse audivit; sed ipse exit foras. *Da.* Mirabar si hæc heri simulatio de nuptiis, sine causâ excogitata, et pro nihilo foret: verebarque, quem haberet exitum continua ejus, et inusitata lenitas: qui postquam audierat non datum iri filio suo uxorem filiam Chremetis; nunquam ulli servorum vel verbum dixit de hâc re, neque id ægrè ferre visus est: hanc filii scilicet rejectionem. *Si.* At nunc dicit tibi, faciet; neque id, opinor, sine tuo magno malo. *Da.* Sententia ejus fuit, nos nihil suspicantes falso ducere gaudio per hanc lenitatem insolitam, et amoto metu nuptiarum, bene sperantes, et desidentes incuriosè, nos prævenire, ne nobis ullum temporis spatium esset cogitandi aliquid, ad disturbandas nuptias: Astute! *Si.* Carnifex, quæ loquitur? *Da.* Herus est, neque animadverteram. *Si.* Dave! *Da.* Hem, quid est? *Si.* Ehodum, ad me. *Da.* Quid hic vult? *Si.* Quid aïs? *Da.* Quâ de re quæris? *Si.* Rogas? quasi nescias. Rumor est filium meum amare. *Da.* Quasi verò ea cura vulgus solicitet. *Si.* Advertisne animum ad ea, quæ a me dicuntur, an non? *Da.* Adverto. *Si.* Sed nunc me curiosè inquirere, an filius amet, severioris et durioris patris fuerit. Nam quod antehac fecit, nil meą refert.

ANNOTATIONES.

4 *Mirabar.*] Davus postquam de Sosiâ futuras nuptias audivit, ædibus exiens hæc secum metuens loquitur.

10 *Oscitanteis.*] Oscitare, sive Oscitari, est hiare, os aperire. Oscitatio negligentiam arguit.

Opprimi.] Præveniri, occupari. Videtur translatum esse ab ædificiis ruinâ incautos opprimentibus.

12 *Astute!*] Hoc gestu et agitatione capitis Davus dixit.

13 *Ehodum.*] Est interjectio ad se vocantis, interdum admirantis, ut infrá: Eho, an tute intellexisti hoc assimularier?

14 *Id populus curat scilicet.*] Expulsio ironica, quâ eludit Davus dictum Simonis, ita colligens (id populus non curat). Ironia est Tropus, quo intelligitur contrarium ejus quod dicitur, ab εἴρω, quod est dico; unde εἴρων, dissimulator, qui aliter dicit ac sentit.

15 *Hoccine agis, an non?*] Aliud agere proverbiali figura est, aliud cogitare. Gal. *Penser ailleurs.* Ang. TO THINK OF ANOTHER MATTER.

Sed, nunc ea me exquirere, iniqui patris est.] Ironia est; significat enim non esse iniqui patris, cùm tam multa permiserit, tandem sub ipsas nuptias in filii mores inquirere.

Dum tempus ad eam rem tulit, sivi animum ut expleret suum. [postulat.
Nunc hic dies aliam vitam adfert, alios mores
Dehinc postulo, sive æquum est, te oro, Dave, ut redeat jam in viam.
Da. Hoc quid sit? *Si.* omnes, qui amant, graviter sibi dari uxorem ferunt.
Da. Ita aiunt. *Si.* tum si quis magistrum cepit ad eam rem improbum,
Ipsum animum ægrotum ad deteriorem partem plerumque applicat.
Da. Non hercle intelligo. *Si.* non? hem. *Da.* non: *Davus sum, non Œdipus.*
Si. Nempe ergo apertè vis, quæ restant, me loqui? *Da.* sanè quidem.
Si. Si sensero hodie quidquam in his te nuptiis
Fallaciæ conari, quò fiant minús;
Aut velle in eâ re ostendi, quàm sis callidus:
Verberibus cæsum te in pistrinum, Dave, dedam usque ad necem; [ego pro te molam.
Eâ lege atque omine, ut, si te inde exemerim,
Quid, hoc intellextin'? an nondum etiam ne hoc quidem? *Da.* imò, callidé:
Ita apertè ipsam rem modò locutus: nihil circuitione usus es. [me deludier.
Si. Ubivis faciliùs passus sim, quàm in hâc re,
Da. Bona verba, quæso. *Si.* Irrides? nihil me fallis. Sed dico tibi,
Ne temere facias, neque tu haud dicas tibi non prædictum: cave.

Dum tempus adolescentiæ amorem permisit, sivi ut animum voluptatibus satiaret. Nunc hoc tempus aliam vitæ rationem affert, alios mores postulat. Dehinc postulo, sive æquum est, te oro, Dave, ut in viam bonæ frugis redeat. *Da.* Quid hæc verba significant? non intelligo. *Si.* Omnes, qui amicas habent, inviti uxores accipiunt à parentibus. *Da.* Ita aiunt. *Si.* Tum si quis sibi sumpsit magistrum ad amorem improbum, ipsum animum libidine jam ægrum ad deteriorem partem plerumque applicat. *Da.* Per Herculem, hæc quæ dicis non intelligo. *Si.* Non intelligis? Hem. *Da.* Non: Davus sum, tardi ingenii servulus: non Œdipus, ænigmatum interpres. *Si.* Nempe ergo vis apertè me loqui, quæ restant mihi dicenda? *Da.* Id certè velim. *Si.* Si sensero te quidquam fallaciæ hodie conari, ad has nuptias impediendas; aut velle in isto conatu ostendere, quantùm sis astutus: virgis verberatum te in pistrinum, Dave, conjiciam, quoad neci datus malè pereas; eâ conditione, eoque auspicio, ut si te inde exemerim, ego pro te molam. Intellexistine quid hoc est? An nondum ne hoc quidem intelligis? *Da.* Imò perfectè intellexi: ita clarè rem expressisti, sine circuitione verborum. *Si.* In quàvis aliâ, quàm in hâc re, me decipi potiùs passus sim. *Da.* Meliora loquere, quæso. *Si.* Irrides? nihil me lates. Sed prænuncio, ne temere in hâc re quidquam doli coneris, neque tu dicas postea tibi non fuisse prædictum: cave tibi dico.

ANNOTATIONES.

19 *Sive æquum est.*] Ironica correctio, ἐπανόρθωσις. Quæ tollit id quod dictum est, et pro eo, quod magis idoneum videtur, reponit.

23 *Hem.*] Interjectio est irascentis, aut indignantis.

Davus sum, non Œdipus.] Allegoria sumpta ab Œdipi et Sphingis fabulà. Œdipus solus Sphingis ænigma solvit, scilicet, quid esset animal manè quadrupes, meridie bipes, vesperi tripes: quod quidem homo est.

28 *Te in pistrinum, Dave, dedam.*] Pistrinum locus est pinsendo frumento destinatus, ubi molæ trusatiles dictæ à trudendo, quæ impellebantur à servis, qui per convicium Asini audiebant, et molæ quoque contemptim præsepia. Aliæ erant versatiles dictæ, quæ versabantur à jumentis.

29 *Atque omine.*] Est signum futuri eventûs. Plaut. in Casinâ, Act. II. Sc. VIII. *Nostro omine it dies.* Id est, auspicatò, feliciterque, id est, Omen est nostrum, non adversariorum.

33 *Nihil me fallis.*] Id est, lates. Ovid. Eleg. 2. lib. IV. Trist. *Nos procul expulsos communia gaudia fallunt.* Id est, latent. Hor. *Segetis certa fides meæ Fulgentem imperio fertilis Africæ Fallit sorte beatior.*

34 *Neque tu haud dicas tibi non prædictum.*] Goveanus legit. *Neque tu hoc,* non *haud.* Muretus ita ait: *Quicquid dicat Donatus legendum,* Hoc, *non* Haud. Est enim ordo, et sensus, neque, id est, et ne tu dicere possis hoc tibi non prædictum, en prædico; cave.

ACTUS I. SCENA III.

DAVUS.

Da. ENIMVERO, Dave, nihil loci est segnitiæ, neque socordiæ,
Quantùm intellexi modò senis sententiam de nuptiis;
Quæ si non astu providentur, me aut herum pessundabunt.
Nec, quid agam, certum est; Pamphilumne adjutem, an auscultem seni.
Si illum relinquo, ejus vitæ timeo: sin opitulor, hujus minas;
Cui verba dare difficile est. Primùm jam de amore hoc comperit:
Me infensus servat, ne quam faciam in nuptiis fallaciam.
Si senserit, perii: aut si libitum fuerit, causam ceperit,
Quo jure, quâque injuriâ, præcipitem me in pistrinum dabit. 9
Ad hæc mala hoc mî accedit etiam: hæc Andria,
Sive ista uxor, sive amica est, gravida è Pamphilo est.
Audireque eorum est operæ pretium audaciam:
Nam inceptio est amentium, haud amantium.
Quidquid peperisset, decreverunt tollere:
Et fingunt quandam inter se nunc fallaciam,
Civem Atticam esse hanc. Fuit olim quidam senex

Certè, Dave, nullum tempus relictum est segnitiæ, neque socordiæ, quantùm modò intelligere potui senis Simonis sententiam de nuptiis Pamphili: quæ nisi caveantur astutè, me aut herum Pamphilum opprimet. Nec quid agam certum est mihi; Pamphilumne adjutem operâ meâ, an seni, ejus patri, obsequar. Si illum relinquo, timeo ne in vitæ periculum incidat: sin opem fero, timeo ea, quæ minatus est mihi herus Simo, quem fallere difficile est. Primùm jam comperit amare Pamphilum: iratus me observat, ne quam faciam fallaciam ad impediendum nuptias. Si senserit me id fecisse, perii; aut si ei libuerit, causam capiet, cur me, sive jure, sive injuriâ, in pistrinum dedat. Ad hæc mala hoc mihi accedit etiam: quòd hæc Andria, sive ista uxor est, sive amica, è Pamphilo gravida est. Et est pretium operæ, jucundumque audire eorum audaciam: nam ea res inceptio est amentium, non amantium. Quicquid peperisset sive masculum, sive fœminam, decreverunt educare: et fingunt nunc inter se quandam fallaciam, dicturi illam Glycerium civem esse Atticam. Fuit olim quidam senex

ANNOTATIONES.

3 *Me aut herum pessundabunt.*] Pessum ire, est perire: ut pessum dare, perdere, et in eâdem significatione, pessum premere, ductâ tralatione à re maritimâ: Argumento est locus Plauti in Cist. Act. II. Scen. I. *Maritimis moribus mecum experitur: ita meum frangit amentem Animum: nisi quia miser non eo pessum, mihi nulla abest Perdito pernicies.* Idem Plautus in Aulul. Act. IV. Scen. I. *Servum ratem esse amanti hero æquum censeo; Ut toleret, ne pessum abeat.* In Rudente, sine figurâ, Act. II. Scen. III. Vers. 64. *Nunc eam, cum navi scilicet, abivisse pessum in altum.* J. Gul. Voris. lib. IV. cap. iv. Glossarium: *Pessundat, βυθίζει. Καταποντίζω, demergo, pessundo.*

9 *Quo jure, quâque injuriâ.*] Id est, quocunque modo; sive aliquo jure, sive aliquâ injuriâ.

12 *Est operæ pretium.*] Rem significat factu, vel auditu, vel memoratu dignam.

14 *Decreverunt tollere.*] Id est, agnoscere, suscipere, educare. Infantes olim, simul ac nati erant, humi deponebantur. Ab humo verò tollebantur, et in sinum recipiebantur. Qui non tollebantur, pro abdicatis, et projectitiis habebantur.

mercator: is nave fractâ, tempestate ad Andrum insulam ejectus est: is vitâ decessit: ibi tunc patrem Chrysidis aiunt Glycerium ejectam ad litus, parente orbam, in suam tutelam recepisse: Fabulæ hæc sunt. Mihi quidem, per Herculem, non fit verisimile; veruntamen hoc ipsis commentum placet. Sed Mysis è domo Chrysidis egreditur: at ego hinc ad forum me confero: Pamphilum adibo atque alloquar, ne pater ei hujus rei ignaro superveniat.

Mercator: navem is fregit apud Andrum insulam:
Is obiit mortem: ibi tum hanc ejectam Chrysidis
Patrem recepisse orbam, parvam: Fabulæ.
Mihi quidem hercle non fit verisimile;
Atqui ipsis commentum placet.
Sed Mysis ab eâ egreditur. At ego hinc me ad forum, ut
Conveniam Pamphilum, ne de hâc re pater imprudentem opprimat.

ACTUS I. SCENA IV.

MYSIS. ARCHILLIS.

Audivi, ô Archillis, quæ præcipis jamdudum: Lesbiam obstetricem adduci jubes. Sanè, per Pollucem, mulier illa valdè vinosa est, et temeraria; nec satis idonea est, cui committere debeas mulierem primo partu, quia periculosum est: tamen eam adducam. Spectate importunitatem hujus aniculæ. Archillis adeò instat, ut Lesbia quàm citò adducatur: quia cum eâ compotare solet. Dii! date, precor, vires Glycerio ad feliciter pariendum, atque obstetrici Lesbiæ industriam opportunam in educendo partu: ut in aliis mulieribus sublevandis potiùs erret. Sed quidnam video Pamphilum exanimatum? Vereor quid hoc sit. Exspectabo, ut sciam, quidnam tristitiæ hæc perturbatio illi afferat.

My. Audivi, Archillis, jamdudum: Lesbiam adduci jubes.
Sanè pol illa temulenta est mulier, et temeraria:
Nec satis digna, cui committas primo partu mulierem;
Tamen eam adducam. Importunitatem spectate aniculæ:
Quia compotrix ejus est. Dii! date facultatem, obsecro,
Huic pariundi, atque illi in aliis potiùs peccandi locum.
Sed quidnam Pamphilum exanimatum video? vereor, quid siet.
Opperiar, ut sciam, numquidnam hæc turba tristitiæ adferat.

ANNOTATIONES.

2 *Pol.*] Per Pollucem; Ædepol, per ædem Pollucis; Æcastor, per ædem Castoris; Mecastor, me Castor juvet; Hercle, per Herculem; Mehercule, me Hercules juvet.

Temulenta.] Id est, vino dedita, à Temeto, vino, priscâ linguâ, Gellius, lib. X. cap. xxiii.

ACTUS I. SCENA V.

PAMPHILUS. MYSIS.

Pa. Hoccine est humanum factum aut inceptum? hoccine est officium patris?
My. Quid illud est?
Pa. Prô deûm atque hominum fidem! quid est, si non hæc contumelia est? [oportuit
Uxorem decrêrat dare sese mihi hodie. Nonne
Præscîsse me anté? nonne priùs communicatum oportuit?
My. Miseram me! quod verbum audio?
Pa. Quid Chremes? qui denegârat se commissurum mihi
Gnatam suam uxorem: id mutavit, quia me immutatum videt?
Itane obstinatè operam dat, ut me à Glycerio miserum abstrahat?
Quod si fit, pereo funditus.
Adeón' hominem esse invenustum, aut infelicem quenquam, ut ego sum?
Prô deûm atque hominum fidem! nullon' ego
Chremetis pacto affinitatem effugere potero?
Quot modis [Hem!
Contemptus, spretus? facta, transacta omnia.
Repudiatus repetor: quamobrem? nisi si id est, quod suspicor:
Aliquid monstri alunt: ea quoniam nemini obtrudi potest,
Itur ad me. *My.* oratio hæc me miseram exanimavit metu.
Pa. Nam quid ego dicam de patre? ah! [modò,
Tantamne rem tam negligenter agere? præteriens
Mihi apud forum, Uxor tibi ducenda est, Pamphile, hodie, inquit: para:

Pa. An hoc factum, aut inceptum contra filium, humanum est? an hoc officium est patris? *My.* Quid illud est? *Pa.* Deos, hominesque testor, si hoc contumelia non est, quid deinde nomine contumeliæ appellandum erit? Si pater constituerat mihi dare hodie uxorem, nonne antè de hàc re certior fieri debui? Nonne consilium et deliberationem participare? *My.* Miseram me! quod verbum audio? *Pa.* Quid de Chremete dicam, qui denegaverat se daturum filiam suam in uxorem? Mutavit sententiam, quia me animum immutavisse intelligit? itane obstinatè laborat, ut me miserum à Glycerio abstrahat? Quod si fit, pereo prorsus. Adeóne quisquam hominum invisus est Veneri, et fortunæ, ut ego sum? Proh Deûm atque hominum fidem! Nullone ego pacto efficere potero, ut Chremes mihi affinis et socer non sit? Quot modis despectus, et spretus ab illo fui? Facta et transacta omnia in contrahendis nuptiis, postea repudiatus sum. Hem, repudiatus repetor: Quamobrem? causam ignoro, nisi fortè illud est, quod suspicor: nimirum Chremetis filia deformis est, et monstro *similis*: ea, quoniam ab omnibus respuitur, quantumvis sæpius oblata, ad me recurritur. *My.* Oratio hæc me miseram exanimavit metu. *Pa.* Nam quid ego nunc dicam de patre? Ah! tantine momenti rem, ut sunt nuptiæ, tam negligenter transigere potuit? Ipse præteriens modò in foro: Pamphile, inquit, uxor tibi ducenda est hodie: ad id para te:

ANNOTATIONES.

6 *Miseram me! quod verbum audio?*] Audito uxoris nomine, exterretur Mysis.

11 *Invenustum.*] Venus in talorum jactu invocabatur, et qui Venerem frequenter jaciebat, venustus, id est, fortunatus, habebatur; contrà, invenustus, id est, infortunatus. Alii venustum eum dicunt, cujus geniture domina sit Venus; maximè si fuerit in Geminis, aut in prosperos Jovis radios inciderit: at in Leone, Ariete, et Virgine, infelix esse perhibebatur.

Abi domum. Id mihi visus est dicere, Abí citò, et suspende te.
Obstupui: censen' ullum me verbum potuisse pro-[loqui,
Aut ullam causam, ineptam saltem, falsam, iniquam? obmutui.
Quòd si ego rescîssem id priùs, quid facerem, si [quis nunc me roget;
Aliquid facerem, ut hoc ne facerem. Sed nunc quid primùm exequar?
Tot me impediunt curæ, quæ meum animum divorsè trahunt:
Amor, misericordia hujus, nuptiarum sollicitatio,
Tum patris pudor, qui me tam leni passus est animo usque adhuc,
Quæ meo cunque animo libitum est, facere: eine ego ut advorser? hei mihi!
Incertum est, quid agam. *My.* misera timeo, hoc incertum quorsum accidat.
Sed nunc peropus est, aut hunc cum ipsâ, aut me aliquid de illâ adversùm hunc loqui.
Dum in dubio est animus, paulo momento huc illuc impellitur.
Pa. Quis hîc loquitur? Mysis, salve. *My.* ô salve, Pamphile. *Pa.* quid agit? *My.* rogas?
Laborat è dolore: atque ex hoc misera sollicita est die:
Quia olim in hunc sunt constitutæ nuptiæ: tum [autem hoc timet,
Ne deseras se. *Pa.* hem! egone istuc conari queam?
Ego propter me illam decipi miseram sinam?
Quæ mihi suum animum atque omnem vitam credidit,
Quam ego animo egregiè caram pro uxore habue-[rim,
Bene et pudicè ejus doctum atque eductum, sinam,
Coactum egestate, ingenium immutarier?
Non faciam. *My.* haud vereor, si in te solo sit situm:
Sed vim ut queas ferre. *Pa.* adeón' me ignavum [putas?
Adeón' porrò ingratum, aut inhumanum, aut ferum,
Ut neque me consuetudo, neque amor, neque pudor
Commoveat, neque commoneat, ut servem fidem?

abi domum. Sic loquens, id mihi visus mandare, Abi citò, et suspende te. Ad hæc verba obstupefactus sum: putasne me ullum verbum proferre potuisse, aut ullam excusationem, licèt ineptam, fictitiam, et injustam? Mutus repentè factus sum. Quòd si quis nunc à me quærat quid facerem, si ego id præsensissem? Respondebo, aliquid facerem, ne id facerem, ducerem uxorem; viderer que consentire jussui patris. Sed nunc quid primùm exequi debeo? Tot me impediunt curæ, quæ animum meum distrahunt in partes varias: amor, misericordia Glycerii, sollicitatio, quà urgeor, ut uxorem accipiam, patris reverentia, qui mihi tam leniter permisit usque ad hunc diem arbitrio meo vivere: an ego committam, ut ei adverser? Hei mihi! incertum est, quid agam. *My.* Misera timeo, quò tendat istud, incertum est, quid agam. Sed nunc maximè opus est, aut Pamphilum cum ipsâ Glycerio, aut me aliquid de illâ apud hunc loqui. Dum enim animus pendet dubius, levi impulsu in hanc vel illam partem ducitur. *Pa.* Quis hic loquitur? Mysis, salve. *My.* O salve, Pamphile. *Pa.* Ut se habet Glycerium? *My.* Quæris? partûs doloribus torquetur: et quia olim hic dies nuptiis constitutus est, de hâc re anxia timet: tum autem ne deseras se. *Pa.* Hem! egone istud possim conari? ego illam miseram propter me decipi patiar? quæ mihi affectus animi sui, atque omnem vitam commisit: quam ego præter cæteras animo meo dilectam loco uxoris habuerim: egone sinam ejus ingenium bene et pudicè institutum, atque educatum, egestate coactum, aliâ vitæ ratione minùs honestâ immutari? Non faciam. *My.* Non id timeo, si istud in tuâ unius potestate sit positum: sed timeo ut violentiam paterni imperii possis sustinere. *Pa.* Adeóne me pusillanimum putas esse, adeóne ejus meritorum erga me immemorem, inhumanum, aut ferum, ut neque me familiaritatis conjunctio, neque amor, neque pudor impellat, et admoneat, ut perseverem in fide erga illam?

ANNOTATIO.

32 *Paulo momento.*] Metaphora à trutinâ; cùm id quod ponderatur, in neutram partem vergit, et incertam pendet.

My. Unum hoc scio, meritam esse, ut memor esses sui.
Pa. Memor essem? ô Mysis, Mysis, etiam nunc mihi
Scripta illa dicta sunt in animo Chrysidis
De Glycerio. Jam ferme moriens me vocat:
Accessi: vos semotæ: nos soli: incipit:
Mi Pamphile, hujus formam atque ætatem vides:
Nec clam te est, quàm illi utræque res inutiles
Et ad pudicitiam et ad tutandam rem sient.
Quod ego te per hanc dextram oro, et ingenium tuum;
Per tuam fidem, perque hujus solitudinem
Te obtestor, ne abs te hanc segreges, neu deseras:
Si te in germani fratris dilexi loco,
Sive hæc te solum semper fecit maximi,
Seu tibi morigera fuit in rebus omnibus:
Te isti virum do, amicum, tutorem, patrem:
Bona nostra hæc tibi committo, et tuæ mando fidei.
Hanc mî in manum dat: mors continuò ipsam occupat:
Accepi: acceptam servabo. *My.* Ita spero quidem.
Pa. Sed cur tu abis ab illâ? *My.* obstetricem accerso. *Pa.* Propera.
Atque audin'? verbum unum cave de nuptiis,
Ne ad morbum hoc etiam. *My.* teneo.

My. Quid sis facturus nescio; sed ego hoc unum scio, hanc meritam esse, ut memor esses sui. *Pa.* Ut memor essem? O Mysis, Mysis! etiam nunc mihi dicta illa Chrysidis impressa sunt in animo meo de Glycerio. Illa jam morti proxima vocavit me ad se; ego accessi ad eam: vos secessistis: nos soli remansimus; ea sic incipit loqui: Mi Pamphile, hujus formam eximiam et ætatem vides: nec te latet, quàm illi utræque res istæ incommodæ sint, et ad conservandam pudicitiam et rem familiarem. Propter quod, oro te per hanc tuam dextram, et genium tuum; per tuam fidem, perque hujus solitudinem te obtestor, ne abs te hanc separes, neve deseras: Si te ut fratrem germanum dilexi, sive hæc te solum semper maximi fecit, cæteris hominibus posthabitis; sive in omnibus rebus tibi morem gessit: te isti virum do, amicum, tutorem, patrem: bona hæc nostra tibi committo, et tuæ commendo fidei. Chrysis, hâc oratione finitâ, mihi Glycerium tradit in manum: mors statim ipsam invadit: Datam accepi: acceptam servabo. *My.* Ita futurum id spero. *Pa.* Sed cur abis ab illâ? *My.* Obstetricem accerso. *Pa.* Propera. Atque audisne? Cave, ne illi unum verbum dicas de nuptiis, ne ad morbum, propter hoc, molestia et dolor accedat.

ANNOTATIONES.

55 ***Et ingenium tuum.***] Alii, ut et Donatus, legunt *genium.* Genius Deus est, in cujus tutelâ vivimus, à gignendo dictus, quòd statim nos genitos suscipiat, et tueatur. Fuit autem hic orandi modus, per Genium et dextram, antiquis usitatus, et familiaris. Hor. Ep. 7. lib. I.

Quod te per Genium, dextramque, deosque Penates,
Obsecro, et obtestor.

57 *Ne abs te hanc segreges.*] Segregare est à grege separare. Sententia est, ne segreges, id est, repudies tibi junctam, neu deseras solam, et orbam.

63 *Hanc mî in manum dat.*] Id est, fit mihi uxor, et materfamilias, quæ in manu et viri potestate est.

ACTUS II. SCENA I.

CHARINUS. BYRRHIA. PAMPHILUS.

Ch. Quid ais, Byrrhia?
Daturne illa Pamphilo hodie nuptum?
By. Sic est. *Ch.* quî scis, Byrrhia?
By. Apud forum modò de Davo audivi. *Ch.* væ misero mihi!
Ut animus in spe atque in timore usque antehac attentus fuit;
Ita, postquam adempta spes est, lassus, curâ confectus stupet.
By. Quæso ædepol, Charine, quoniam id fieri, quod vis, non potest,
Velis id, quod possit. *Ch.* nihil aliud, nisi Philumenam volo.
By. Ah, quantò satius est, te id dare operam,
Quî istum amorem ex animo amoveas, quàm id loqui,
Quo magis libido frustrà incendatur tua?
Ch. *Facilè omnes, cùm valemus, recta consilia ægrotis damus.*
Tu si hic sis, aliter sentias. *By.* age, age, ut lubet. *Ch.* sed Pamphilum
Video. Omnia experiri certum est priùs, quàm pereo. *By.* quid hic agit?
Ch. Ipsum hunc orabo: huic supplicabo: amorem huic narrabo meum.
Credo, impetrabo, ut aliquot saltem nuptiis protrahat dies.
Interea fiet aliquid, spero. *By.* id aliquid nihil est. *Ch.* Byrrhia!
Quid tibi videtur? adeon' ad eum? *By.* quidni? si nihil impetres,
Ut te arbitretur sibi paratum mœchum, si illam duxerit.
Ch. Abin' hinc in malam rem cum suspicione istâc, scelus!

Ch. Quid ais, Byrrhia? daturne hodie Philumena uxor Pamphilo? *By.* Datur. *Ch.* Quomodo id scis? *By.* Modò in foro id de Davo audivi. *Ch.* Væ misero mihi! ut animus in spe atque timore antea usque huc attentus fuit ad hujus rei exitum; ita postquam spes sublata est, lassus, curâ exesus oblanguet et stupefactus est. *By.* Quæso ædepol, Charine, quoniam id fieri, quod vis, non potest, velis id quod possit. *Ch.* Nihil aliud, quàm Philumenam volo. *By.* Ah, quantò potius est te id laborare, ut istum amorem Philumenæ ex animo tuo ejicias, quàm hos sermones habere, quibus cupiditas tua inutiliter inflammetur? *Ch.* Facilè omnes, cùm sani et valentes sumus, utilia præcepta ægrotis damus. Tu si meo loco sis, aliter sentias, quàm sentis de amore meo. *By.* Age, age, ut tibi videtur. *Ch.* Sed Pamphilum video. Decrevi omnia exquirere ad salutem, priusquam peream. *By.* Quid hic agit omnia exquisiturus imprudens? *Ch.* Ipsum Pamphilum orabo: huic supplicabo: amorem meum vehementem huic exponam. Obtinebo, credo, ab illo, ut ad aliquot saltem dies nuptias suas differat. Interea aliquid, ut spero, accidet boni. *By.* Id aliquid nihil est. *Ch.* Byrrhia, quid tibi videtur? Adibone Pamphilum? *By.* Quidni? saltem ut, si nihil ab eo impetres, existimet te sibi paratum uxoris Philumenæ adulterum. *Ch.* Abi hinc in malum cruciatum, sceleste, cum suspicione istâ!

ANNOTATIO.

2 *Daturne illa nuptum?*] Dicitur nuptum, et nuptui dare, collocare viro virginem.

Pa. Charinum video. salve. *Ch.* O salve, Pamphile.
Ad te advenio, spem, salutem, auxilium, consilium expetens.
Pa. Neque pol consilii locum habeo, neque auxilii copiam.
Sed istuc quidnam est? *Ch.* hodie uxorem ducis? *Pa.* aiunt. *Ch.* Pamphile,
Si id facis, hodie postremùm me vides. *Pa.* quid ita? *Ch.* hei mihi!
Vereor dicere: huic dic, quæso, Byrrhia! *By.* ego dicam. *Pa.* quid est?
By. Sponsam hic tuam amat. *Pa.* næ iste haud mecum sentit. ehodum, dic mihi,
Numquidnam amplius tibi cum illâ fuit, Charine? *Ch.* ah, Pamphile,
Nihil. *Pa.* quàm vellem! *Ch.* Nunc te per amicitiam et per amorem obsecro,
Principio, ut ne ducas. *Pa.* Dabo equidem operam. *Ch.* sed si id non potes,
Aut tibi si nuptiæ hæ sunt cordi. *Pa.* cordi? *Ch.* saltem aliquot dies
Profer, dum proficiscor aliquò, ne videam. *Pa.* audi nunc jam:
Ego, Charine, neutiquam officium liberi esse hominis puto,
Cùm is nihil promereat, postulare id gratiæ apponi sibi.
Nuptias effugere ego istas malo, quàm tu adipiscier.
Ch. Reddidisti animum. *Pa.* nunc si quid potes aut tu, aut hic Byrrhia,
Facite, fingite, invenite, efficite, quî detur tibi:
Ego id agam, mihi quî ne detur. *Ch.* sat habeo. *Pa.* Davum optumè
Video: hujus consilio fretus sum. *Ch.* at tu hercle haud quidquam mihi,
Nisi ea, quæ nihil opus sunt sciri: fugin' hinc? *By.* ego verò ac lubens.

Pa. Charinum video: salve, Charine. *Ch.* O salve, Pamphile. Ad te confugio, spem, salutem, auxilium, consilium impetrare abs te cupiens. *Pa.* Neque pol habeo facultatem aliis consulendi, neque potestatem auxiliandi. Sed quidnam est istud? *Ch.* Hodie uxorem ducis? *Pa.* Aiunt. *Ch.* Pamphile, si hoc facis, hodie me ultimùm vides in vivis. *Pa.* Quid ita? *Ch.* Hei mihi! non audeo præ verecundiâ dicere; dic, quæso, huic, Byrrhia! *By.* Ego dicam. *Pa.* Quid est? *By.* Hic Charinus sponsam tuam Philumenam amat. *Pa.* Certè, valdè à me dissentit. Ehodum, dic mihi, Charine, nunquid aliud amplius quàm amor tibi cum illâ fuit? *Ch.* Ah, Pamphile, nihil. *Pa.* Quàm vellem fuisset! *Ch.* Nunc te per amicitiam nostram, et per amorem meum erga Philumenam obsecro, primò ut ne eam ducas. *Pa.* Equidem id conabor facere, ne mihi sit uxor. *Ch.* Sed si non potes id efficere, aut si hæ nuptiæ ex animo placent. *Pa.* Placent? scilicet? *Ch.* Saltem has aliquot dies protrahe, dum aliquò me conferam, ne videam illas. *Pa.* Audi nunc jam: Ego, Charine, minimè officium ingenui hominis esse opinor, poscere gratiam sibi haberi, cùm nullo hanc officio promeruerit. Ego istas nuptias effugere magis cupio, quàm tu eas assequi. *Ch.* Recreâsti mihi animum tuis verbis. *Pa.* Nunc si quid potes, aut hic Byrrhia, facite, fingite, invenite, efficite, ut quovis modo tibi uxor Philumena detur: Ego studebo, ut ne mihi detur. *Ch.* Sufficit mihi quod ais. *Pa.* Davum opportunè video, cujus consilio confido. *Ch.* At tu hercle, Byrrhia, multò absimilis es Davo: nihil quicquam mihi dicis, nisi ea, quæ scire me non sunt utilia: an non fugis hinc? *By.* Ego verò fugio, ac libenter quidem.

ANNOTATIONES.

28 *Quàm vellem!*] Ut esset causa recusandæ Philumenæ in uxorem.

30 *Cordi?* Repetitio ironica. Imò hæ nuptiæ mihi Pamphilo displicent.

36 *Efficite, quî detur tibi.*] *Quî* pro *ut.* Plaut. *Valeo, et venio ad minùs valentem, et meliùs quî valeat fero.* Idem multis locis aliis.

38 *Haud quidquam mihi.*] Ellipsis. Subintellige *dicis.*

39 *Nisi ea.*] Scilicet, propter ea quæ in principio retulit Byrrhia; Ch. *Daturne illa hodie Pamphilo nuptum?* By. *Sic est.* Ch. *Quî scis?* By. *Apud forum modò de Davo audivi.* Quæ verba meminit hoc loco Charinus se non libenter audivisse.

ACTUS II. SCENA II.

DAVUS. CHARINUS. PAMPHILUS.

Da. Dii boni! quàm felicem et gratum nuncium affero? Sed ubi inveniam Pamphilum, ut metum, in quo nunc est, ei auferam; ejusque animum lætitiâ perfundam? *Ch.* Lætus est Davus, propter nescio quid. *Pa.* Nihil est, quod lætetur; nondum hæc mala audivit de nuptiis, quæ mihi parantur. *Da.* Quem ego nunc credo, si acceperit sibi ducendam esse Philumenam. *Ch.* Audisne tu illum? *Da.* Toto me oppido exanimatum quærere. Sed ubi eum quæram? Quò nunc primùm me vertam? *Ch.* Quid cessas hunc alloqui? *Da.* Abeo, cùm hîc eum non invenio. *Pa.* Dave, accede, gradum siste. *Da.* Quis homo est, qui me appellat? O Pamphile! te ipsum quæro; euge, ô Charine! ambo opportunè adestis: vos alloqui volo. *Ch.* Dave, perii. *Da.* Imò, tu hoc audi. *Ch.* Prorsus de me actum est. *Da.* Quid tu timeas scio. *Pa.* Mea quidem hercle vita in gravi periculo versatur. *Da.* Et tu quid timeas quoque scio. *Pa.* Nuptiæ mihi paratæ sunt. *Da.* Et id scio. *Pa.* In hunc ipsum diem. *Da.* Me verbis enecas, quamvis quid sentias intelligam. Tu, ô Pamphile, id metuis, ne ducas uxorem Philumenam: tu, Charine, ne non ducas. *Ch.* Intelligis id quod res est. *Pa.* Istud ipsum est. *Da.* Atqui istud ipsum, quod times, nullum in se habet periculum: me vide. *Pa.* Oro te, quàm citò hunc mihi misero timorem adime. *Da.* Hem, adimo: Chremes jam tibi filiam non dat uxorem. *Pa.* Quomodo id scis? *Da.* Ego scio.

Da. Di boni! boni quid porto? sed ubi inveniam Pamphilum,
Ut metum, in quo nunc est, adimam; atque expleam animum gaudio?
Ch. Lætus est, nescio quid. *Pa.* nihil est: nondum hæc rescivit mala.
Da. Quem ego nunc credo, si jam audierit sibi paratas nuptias.
Ch. Audin' tu illum? *Da.* toto me oppido exanimatum quærere.
Sed ubi quæram? aut quò nunc primùm intendam? *Ch.* cessas alloqui?
Da. Abeo. *Pa.* Dave, ades, resiste. *Da.* quis homo est, qui me? ô Pamphile!
Te ipsum quæro. euge, ô Charine! ambo opportuné: vos volo.
Ch. Dave, perii. *Da.* quin tu hoc audi. *Ch.* interii. *Da.* quid timeas, scio.
Pa. Mea quidem hercle certè in dubio vita est. *Da.* et quid tu, scio.
Pa. Nuptiæ mihi. *Da.* et id scio. *Pa.* hodie. *Da.* obtundis, tametsi intelligo.
Id paves, ne ducas tu illam; tu autem, ut ducas. *Ch.* rem tenes.
Pa. Istuc ipsum. *Da.* atqui istuc ipsum, nil pericli est; me vide.
Pa. Obsecro te, quamprimum hoc me libera miserum metu. *Da.* Hem,
Libero; uxorem tibi jam non dat Chremes. *Pa.* quî scis? *Da.* scio.

ANNOTATIONES.

1 *Dî boni!*] Erant enim et Dii mali, ut Pestis, Febris, Pallor, et Timor: quin et Impudentiæ, et Infamiæ, templa posita fuere.

12 *Ne ducas tu illam; tu autem, ut ducas.*] Post verba timendi, *Ne* pertinet ad fugienda: *Ut* ad cupita, pro quo dicimus, *ne non*. Ergo vir amicus timet, ne ægrotus moriatur; qui verò illius hæreditati inhiat, timet ut moriatur, vel, ne non moriatur.

13 *Me vide.*] Asseveratio promittentis: Terentius etiam eâ utitur in Phormione; *Fient, me vide.* Hoc etiam genere sermonis Gallicè utuntur, cùm quippiam, aut non credenti, aut non intelligenti, persuadere aut demonstrare cupiunt.

Tuus pater modò me prehendit: ait tibi uxorem dare sese
Hodie, item alia multa, quæ nunc non est narrandi locus.
Continuò ad te properans, percurro ad forum, ut dicam tibi hæc.
Ubi te non invenio, ibi ascendo in quendam excelsum locum.
Circumspicio: nusquam. fortè ibi hujus video Byrrhiam:
Rogo: negat vidisse. mihi molestum: quid agam, cogito. [hem
Redeunti interea, ex ipsâ re mî incidit suspicio:
Paululum opsonî: ipsus tristis: de improviso nuptiæ:
Non cohærent. *Pa.* quorsumnam istuc? *Da.* ego me continuò ad Chremem.
Cùm illoc advenio, solitudo ante ostium: jam id gaudeo.
Pa. Rectè dicis, perge. *Da.* maneo: interea introire neminem [ædibus,
Video, exire neminem, matronam nullam, in
Nihil ornati, nihil tumulti: accessi, introspexi. *Pa.* scio. [hæc nuptiis?
Magnum signum. *Da.* Num videntur convenire
Pa. Non opinor, Dave. *Da.* opinor, narras? non rectè accipis.
Certa res est. etiam puerum inde abiens conveni Chremis, [seni.
Olera et pisciculos minutos ferre obolo in cœnam
Ch. Liberatus sum, Dave, hodie tuâ operâ. *Da.* at nullus quidem.
Ch. Quid ita? nempe huic prorsus illam non dat. *Da.* ridiculum caput.
Quasi necesse sit, si huic non dat, te illam uxorem ducere.

Tuus pater modò me manu apprehendit: ait se hodie tibi uxorem dare, item alia multa, quæ commemorandi nunc tempus non est. Illico ad te properans celeriter cucurri ad forum, ut hæc tibi dicam. Ubi te non invenio, ascendo ibidem in altum quendam locum. Circumspicio, nusquam ego te aspicio. Fortè ibi hujus Charini servum Byrrhiam video: quæro ab eo, num te viderit: respondet non vidisse: ægrè id fero: quid mihi sit agendum cogito. Interea mihi redeunti è foro fortè orta est suspicio ex ipso nuptiarum apparatu: Hem, inquam, apud me; paululum obsonii est apparatum, ipsemet pater Simo tristis est, quem hilarem esse decet: tam subitò nuptiæ fiunt: Hæc inter se non conveniunt. *Pa.* Quamobrem hæc dicis? *Da.* Ego me continuò confero ad Chremetis domum. Cùm ego illuc advenio, solitudo videtur ante ostium: jam ex eo gaudeo. *Pa.* Rectè dicis, perge. *Da.* Illic exspecto: interea neminem introire video, exire neminem: matronam nullam in domo, nullum ornatum, nullum tumultum discurrentis multitudinis. Accessi intrò, circumspexi. *Pa.* Scio, curiosus es. Magnum indicium est nuptias non parari. *Da.* Num videntur convenire hæc futuris nuptiis? *Pa.* Non opinor, Dave. *Da.* Opinor inquis? non rectè intelligis: certa res est, non opinio. Præterea discedens illinc, conveni servulum Chremetis, qui dicebat se ferre olera, et minutos pisciculos, obolo emptos, in cœnam seni. *Ch.* Liberatus sum hodie omni curâ et metu tuâ operâ. *Da.* Minimè quidem liberatus es. *Ch.* Quid ita? Nempe Chremes non dat filiam suam Pamphilo. *Da.* Ridiculum hominem, quasi necesse sit, si ille non dat filiam Pamphilo, te illam uxorem accipere.

ANNOTATIONES.

27 *Matronam nullam.*] Matronæ pronubæ nuptiarum celebrationi præerant ex parte uxoris, sicut Aruspex ex parte mariti. Illæ nuptam in mariti domum deducebant, et eam in geniali toro collocabant. Ad hujusmodi officium spectatæ pudicitiæ mulieres adhibebantur, quæ uni solùm viro nupsissent.

28 *Nihil ornati.*] Antiquus genitivus, pro, *ornatûs*. Fores floribus et frondibus ornari consueverant.

32 *Obolo.*] Obolus, minutus fuit nummus Græcus, sexta pars drachmæ; drachma Attica et denarius Romanus valebant sex assibus nostris Turonensibus. Obolus igitur asse Turonensi, vel duodecim nummulis Turonensibus valebat, Gall. *douze deniers Tournois*. Ang. One penny farthing.

33 *At nullus quidem.*] Nullus pro *non*.

Nisi tu provides, nisi senis Chremetis amicos oras, ambis: nihil efficies. *Ch.* Bene mones. Ibo ut ea, quæ præcipis, exequar: quamvis hercle hæc spes me jam sæpe fefellit. Vale.

Nisi vides, nisi senis amicos oras, ambis. *Ch.* bene mones.
Ibo: etsi hercle sæpe jam me spes hæc frustrata est. Vale.

ANNOTATIO.

36 *Nisi vides*, &c.] Ellipsis, deest enim, *efficies.* Ellipsis est figura, quâ in oratione aliquid reticemus, quod ad ejus absolutionem sit necessarium.

ACTUS II. SCENA III.

PAMPHILUS. DAVUS.

Pa. Quid igitur pater cogitat facere? cur simulat nuptias? *Da.* Ego dicam tibi: si propter id pater tuus nunc irascatur, quia Chremes nolit ut suam filiam ducas; ipsemet sibi videri possit injuriam tibi facere: et jure quidem; priusquam perspexerit quæ tua sit voluntas de nuptiis. Sed si tu dixeris te nolle uxorem, tunc ille culpam in te conjiciet: tum etiam lites, et jurgia maxima commovebuntur. *Pa.* Quid vis? patiar uxorem mihi dari? *Da.* Pater tuus est, Pamphile. Difficile est te ei resistere; præterea, hæc mulier quam amas, sola est sine auxilio: dicto citiùs inveniet aliquam causam, propter quam expellat illam è civitate. *Pa.* Expellat? *Da.* Illico. *Pa.* Dic mihi igitur, quid faciam, Dave? *Da.* Dic te ducturum Philumenam. *Pa.* Hem! *Da.* Quid est? *Pa.* Egone id dicam? *Da.* Cur non? *Pa.* Nunquam faciam, Dave. *Da.* Noli negare te ducturum esse. *Pa.* Noli suadere, ut dicam me ducturum. *Da.* Vide, quid ex eâ re eveniat. *Pa.* Ut à Glycerio excludar, cum Philumenâ concludar. *Da.* Non ita est. Nempe opinor id esse dicturum tibi patrem Simonem: Volo ut hodie ducas uxorem: tu verò, ducam, inquies.

Pa. Quid igitur sibi volt pater? cur simulat? *Da.* ego dicam tibi:
Si id succenseat nunc, quia non dat tibi uxorem Chremes;
Ipsus sibi esse injurius videatur: neque id injuriâ;
Priùs quàm tuum animum, ut sese habeat ad nuptias, perspexerit.
Sed si tu negâris ducere, ibi culpam in te transferet:
Tum illæ turbæ fient. *Pa.* quid? vis patiar? *Da.* pater est, Pamphile.
Difficile est; tum hæc sola est mulier: dictum ac factum invenerit
Aliquam causam, quamobrem ejiciat oppido. *Pa.* ejiciat? *Da.* citó.
Pa. Cedò igitur, quid faciam, Dave? *Da.* dic te ducturum. *Pa.* hem! *Da.* quid est?
Pa. Egone dicam? *Da.* cur non? *Pa.* nunquam faciam. *Da.* ne nega.
Pa. Suadere noli. *Da.* ex eâ re quid fiat, vide.
Pa. Ut ab illâ excludar, huc concludar. *Da.* non ita est.
Nempe hoc sic esse opinor dicturum patrem:
Ducas volo hodie uxorem: tu, ducam, inquies.

ANNOTATIONES.

3 *Ipsus sibi.*] Barlandus inquit, refer *sibi* ad *videatur*, et subaudi ad vocem *injurius* dativum *tibi*.

7 *Dictum ac factum.*] Donatus proverbium celeritatis esse ait. Græci dicunt *ἅμα ἔπος, ἅμα ἔργον.* Gallicè, *aussi-tôt dit, aussi-tôt fait.* Simul factum, ac dictum. Ang. SO SAID, SO DONE.

Cedò, quid jurgabit tecum? hîc reddes omnia,
Quæ nunc sunt certa ei consilia, incerta ut sient,
Sine omni periculo: nam hocce haud dubium est, quin Chremes
Tibi non det gnatam: nec tu eâ causâ minueris
Hæc quæ facis; ne is mutet suam sententiam.
Patri dic velle: ut, cùm velit tibi jure irasci, non queat.
Nam quod tu speras, propulsabo facilé: uxorem his moribus
Dabit nemo: inopem inveniet potiùs, quàm te corrumpi sinat:
Sed si te æquo animo ferre accipiet, negligentem feceris;
Aliam otiosus quæret. Interea aliquid acciderit [boni.
Pa. Itan' credis? *Da.* haud dubium id quidem est. *Pa.* vide, quò me inducas. *Da.* quin taces?
Pa. Dicam. puerum autem ne resciscat mihi esse ex illâ, cautio est:
Nam pollicitus sum suscepturum. *Da.* ô facinus audax! *Pa.* hanc fidem
Sibi, me obsecravit, quî se sciret non deserturum, ut darem.
Da. Curabitur. sed pater adest. cave te esse tristem sentiat.

Dic mihi, quâ de re pater jurgabit tecum, si ita ei responderis? Tunc id efficies, ut quod certum et deliberatum est ei exequi, incertum fiat, sine ullo periculo ducendæ Philumenæ: nam hocce dubium non est, quin Chremes non det tibi filiam uxorem: nec tu, eâ causâ, quod dixeris patri tuo te illam ducturum, minùs frequenter cum Glycerio versaberis; ne scilicet Chremes credens te illam dimisisse, mutet sententiam de non dandâ tibi filiâ, teque rursus generum petat. Tu autem dic patri te velle facere, quæ voluerit: ut quamvis cupiat tibi justâ de causâ irasci, non possit. nam quod tu speras, refutabo facilé: nemo, inquis, dabit uxorem homini his moribus prædito: pater tuus potiùs tibi inveniet uxorem egenam et indotatam, quàm te perditum ire amicæ amore patiatur: Sed si cognoverit te libenter velle uxorem, facies cum obsequio negligentem, et tibi aliam quàm Chremetis filiam otiosus cunctator quæret. Interea aliquid accidet, quod desiderio tuo respondeat. *Pa.* Itane credis fore? *Da.* Certum id quidem est. *Pa.* Vide in quod periculum me conjicis. *Da.* Quin taces securus? *Pa.* Dicam patri me ducturum esse Philumenam. Cavendum autem est diligenter, ne pater resciscat puerum esse mihi à Glycerio: nam ei promisi me illum educaturum. *Da.* O facinus temerarium! *Pa.* Illa oravit me ut hoc sibi pollicerer, ut sciret me non eam solam relicturum. *Da.* Illud à me curabitur. Sed pater adest. Cave ne te esse tristem ex vultu deprehendat.

ANNOTATIO.

18 *Minueris.*] Minùs frequentem consuetudinem habere debes cum Glycerio. Cæterùm hæc scena continuatur ad superiorem, summotâ Charini personâ, quod videre est ex his verbis: *Quid igitur sibi volt pater?*

ACTUS II. SCENA IV.

SIMO. DAVUS. PAMPHILUS.

Si. Reviso quid agant, aut quid captent consilî.
Da. Hic nunc non dubitat quin te ducturum neges.

Si. Redeo, ut videam quid Pamphilus et Davus agant, aut quid consilii capere cupiant. *Da.* Patri nunc dubium non est, quin tu ducturum uxorem neges.

ANNOTATIO.

1 *Captent.*] *Captare* est desiderare capere; ut *vendito*, non est frequenter vendo, sed vendere cupio: talia multa sunt, quæ frequentativæ formæ censentur, cùm sunt desiderativæ, qualia sunt *prendo*, *dormito*, *ostento*, *munito*, id est munire cupio. Hæc ex Turnebo.

Venit meditatus alicunde ex solo loco:
Orationem sperat invenisse se,
Quâ differat te: proin' tu face, apud te ut sies.
Pa. Modò ut possim, Dave. *Da.* crede hoc mihi, inquam, Pamphile,
Nunquam hodie tecum commutaturum patrem
Unum esse verbum, si te dices ducere.

Venit ille ex secreto aliquo loco, meditatus orationem, quam sperat se invenisse idoneam, quâ animum tuum disturbet, et in diversum distrahat: proinde fac ut sis tui compos, et paratus ad respondendum. *Pa.* Dummodo id possim. *Da.* Crede mihi hoc, inquam, Pamphile, patrem tuum, ne uno quidem verbo tecum altercaturum, si te dices uxorem velle, quam dederit.

ANNOTATIO.

7 *Commutaturum unum esse verbum.*] Sermones commutare, est colloqui; sed hoc loco est altercari, et verbis invicem certare; et nunquam tecum commutaturum unum esse verbum, hoc possis interpretari, ne uno quidem verbo tibi reclamaturum.

ACTUS II. SCENA V.

BYRRHIA. SIMO. DAVUS. PAMPHILUS.

By. Herus me relictis rebus jussit Pamphilum
Hodie observare, ut, quid ageret de nuptiis,
Scirem: id propterea nunc hunc venientem sequor.
Ipsum adeò præstò video cum Davo: hoc agam.
Si. Utrumque adesse video. *Da.* hem, serva. *Si.* Pamphile.
Da. Quasi de improviso respice ad eum. *Pa.* ehem, pater.
Da. Probé. *Si.* hodie uxorem ducas, ut dixi, volo.
By. Nunc nostræ parti timeo, hic quid respondeat.
Pa. Neque istîc, neque alibi tibi usquam erit in me mora. *By.* hem!

By. Herus Charinus jussit me rebus omnibus posthabitis hodie observare Pamphilum, ut scirem quid ageret de nuptiis cum Philumenâ: propterea nunc venientem hunc subsequor. Sed ecce hic propiùs adest, cum Davo: Hoc agam, ipsum observabo. *Si.* Utrumque Pamphilum ac Davum propè esse video. *Da.* Hem, serva quæ præmonui. *Si.* Pamphile. *Da.* Respice ad patrem, tanquam non prævideris illum. *Pa.* Hem, pater. *Da.* Probè respondisti. *Si.* Volo ut ducas uxorem hodie, ut tibi dixi. *By.* Ego nunc metuo nobis, solicitus quid Pamphilus respondeat patri. *Pa.* Neque in istâ re, neque in ullâ aliâ ero unquam in morâ, quò minùs ea fiant, quæ volueris. *By.* Hem!

ANNOTATIONES.

3 *Id propterea.*] *Id*, sæpe apud Plautum et Terentium amat poni pro *ideo*, et *propter id:* estque antiqua locutio, quamobrem quidam censent legendum hîc esse: *Ut quid ageret de nuptiis scirem id.* Nam si legatur, *id propterea*, alterum fore supervacuum. Veruntamen vera est lectio *id propterea*. Etenim tralatitium, ut synonymæ voces apud hunc autorem, aliosque sæpe jungantur, ut *sæpe quidem; etiam quoque; nunc jam, ergo igitur: quamvis licét: properè ocyús;* aut ornandi, aut explendi metri, aut significationis intendendæ causâ, etsi superfluæ, copulantur.

4 *Præstò video.*] Præstò esse, id est, præsentem esse, vel adesse. Cicero; Præstò sunt hirundines æstivo tempore. Et pluribus locis aliis.

6 *Quasi de improviso.*] Id est, reflectendo conjice ita oculos ad eum, ac si antea illum non vidisses; ne suspicetur meditata nos habuisse consilia.

9 By. *Hem!*] Interjectio est indignantis Byrrhiæ, qui secum hoc totum loquitur.

Da. Obmutuit. *By.* quid dixit? *Si.* facis, ut te decet;
Cùm istuc, quod postulo, impetro cum gratiâ.
Da. Sum verus? *By.* herus, quantùm audio, uxore excidit.
Si. I jam nunc intrò, ne in morâ, cùm opus sit, sies.
Pa. Eo. *By.* nullâne in re esse homini cuiquam fidem?
Verum illud verbum est, vulgò quod dici solet,
Omnes sibi malle meliùs esse, quàm alteri.
Ego illam vidi virginem; formâ bonâ
Memini videre: quo æquior sum Pamphilo,
Si se illam in somnis, quàm illum, amplecti maluit.
Renunciabo, ut pro hoc malo mihi det malum.

Da. Ad hoc responsum Pamphili pater Simo obmutuit. *By.* Quid dixit Pamphilus? *Si.* Facis ut te decet; quum istud, quod postulo, impetro à te tam gratè, et obsequiosé. *Da.* Nonne sum veridicus? *By.* Herus, quantùm ex verbis Pamphili intelligo, uxoris spe dejectus est. *Si.* I jam nunc intrò, ut nulla mora per te fiat, quando opus erit. *Pa.* Eo. *By.* Itane est ut nullâ in re homini cuiquam sit fides? Verum est illud proverbium: *Omnes sibi meliùs esse malle, quàm alteri.* Ego vidi virginem illam Philumenam: memini me vidisse illam formâ honestâ esse. Quapropter æquior sum et moderatior in accusando Pamphilo, quòd verba dederit Charino, si se illam ut uxorem in somnis, quàm illum (Charinum) amplecti maluit. Illud hero meo renunciabo, ut pro hoc malo nuncio, me malè tractet.

ANNOTATIO.

10 By. *Quid dixit?*] Interrogatio est indignantis: et Byrrhia secum hoc totum loquitur.

ACTUS II. SCENA VI.

DAVUS. SIMO.

Da. Hic nunc me credit aliquam sibi fallaciam
Portare, et eâ me hîc restitisse gratiâ.
Si. Quid Davus narrat? *Da.* æquè quidquam nunc quidem.
Si. Nihilne? hem. *Da.* nihil prorsus. *Si.* atqui exspectabam quidem.
Da. Præter spem evenit: sentio: hoc malè habet virum.
Si. Potin' es mihi verum dicere? *Da.* nihil facilius.
Si. Num illi molestæ quidpiam hæ sunt nuptiæ,
Propter hospitæ hujusce consuetudinem?
Da. Nihil hercle: aut si adeó; bidui est, aut tridui
Hæc sollicitudo: nôstin'? deinde desinet:
Etenim eam secum rem rectâ reputavit viâ.

Da. Simo me credit aliquam fallaciam huc afferre, atque eà de causâ hîc remansisse. *Si.* Quid Davus narrat? *Da.* Nihil quidem quicquam nunc, æquè atque antea narro. *Si.* Nihilne? hem. *Da.* Nihil prorsus. *Si.* At ego exspectabam ut aliquid narrares. *Da.* Evenit illi contra exspectationem, sentio, quod nihil inaudivit quicquam à me, quòd speraret scire: hoc malè habet virum. *Si.* Potesne mihi verum dicere? *Da.* Hoc mihi nihil facilius est. *Si.* nonne filius ægrè fert has nuptias, propter istius peregrinæ Glycerii consuetam familiaritatem? *Da.* Neutiquam hercle: aut si adeò ægrè fert, duorum dierum, aut trium hæc ægritudo est: Scisne? Deinde finem accipiet: namque rectâ ratione sæpius consideravit in animo hunc insanum amorem Glycerii.

ANNOTATIONES.

1 Da. *Hic nunc me credit.*] Davus secum ita videtur loqui, ut spectator tantùm audiat: sic tamen loquitur, ut velit audiri à Simone.

4 *Hem.*] Indignantis hîc vox est.

5 *Præter spem evenit.*] Hoc secum loquitur Davus.

Hoc malè habet virum.] Quòd de me nihil rescire potest certi, de animo filii; qui præter spem ejus promisit se ducturum uxorem: quódque suspicari videamur, ipsum nuptias simulare. Idcirco Davus postea dixit, *commoveri.*

11. *Reputavit.*] Sic Donatus legit. Alii *reputabit.*

Si. Laudo. *Da.* dum licitum est illi, dumque ætas tulit,
Amavit: tum id clám: cavit, ne unquam infamiæ
Ea res sibi esset, ut virum fortem decet.
Nunc uxore opus est: animum ad uxorem appulit.
Si. Subtristis visus est esse aliquantulum mihi.
Da. Nihil propter hanc rem: sed est, quod succenseat tibi.
Si. Quidnam est? *Da.* puerile est. *Si.* quid est? *Da.* nihil. *Si.* quin dic, quid est.
Da. Ait nimiùm parcè facere sumptum. *Si.* mene? *Da.* te.
Vix, inquit, drachmis opsonatus est decem.
Num filio videtur uxorem dare?
Quem, inquit, vocabo ad cœnam meorum æqualium,
Potissimùm nunc? et, quod dicendum hîc siet,
Tu quoque perparcè nimiúm: non laudo. *Si.* tace.
Da. Commovi. *Si.* ego, istæc rectè ut fiant, videro.
Quidnam hoc rei est? quidnam hic volt veterator sibi?
Nam si hîc mali est quidquam, hem, illic est huic rei caput.

Si. Hâc de causâ eum laudo. *Da.* Dum illi per te licitum fuit, atque ætas permisit, amori indulsit: tum id secretó: cavit ne unquam ex hâc re infamiam contraheret, ut virum fortem decet. Nunc uxore illi opus est: ideo ille animum contulit ad uxorem ducendam. *Si.* Visus est mihi subtristis esse aliquantulum. *Da.* Minimè sanè propter nuptias, sed causam habet, cur tibi subirascatur. *Si.* Quidnam est? *Da.* Puerilis res est. *Si.* Quid est? *Da.* Nihil. *Si.* Tamen dic mihi quid sit. *Da.* Ait te nimis parcum esse in faciendo sumptu. *Si.* Mene? *Da.* Te. Vix, inquit, decem drachmarum pretio obsonia emit. Num filio nuptias videtur apparare? Quem, inquit, invitabo ad cœnam meorum æqualium, maximè nunc in hàc nuptiarum celebritate? Et quod tuâ veniâ hîc absente filio dicere debeo, tu quoque parcè nimiùm sumptum facis: non laudo istud. *Si.* Tace. *Da.* Ego solicitavi animum Simonis meis verbis, et in suspicionem adduxi nos credere nuptias eum simulare. *Si.* Ego providebo ut hæc decenter parentur et fiant. Quidnam hoc rei est? quidnam sibi vult hic vetus fraudum architectus? Nam si hîc, in his nuptiis quicquam impedimenti est, hem, in hec rerum cardine præcipuè versatur hujus impedimenti caput.

ANNOTATIONES.

23 *Quod dicendum hîc siet.*] Id est, hic inter nos, non alibi.

26 *Veterator.*] Imposturis assuetus.

ACTUS III. SCENA I.

MYSIS. SIMO. DAVUS. LESBIA. GLYCERIUM.

My. Ita pol quidem res est, ut dixti, Lesbia:
Fidelem haud ferme mulieri invenias virum.
Si. Ab Andriâ est ancilla hæc. quid narras? *Da.* ita est.
My. Sed hic Pamphilus. *Si.* quid dicit? *My.* firmavit fidem. *Si.* hem.

My. Ita pol quidem res se habet, ut dixisti, Lesbia: non facilè invenietur vir constantis fidei erga mulierem. *Si.* Ex Andriæ familiâ est hæc ancilla. Quid narras? *Da.* Ita est. *My.* Sed hic Pamphilus. *Si.* Quid illa dicit? *My.* Fidem, quam dederat, confirmavit. *Si.* Hem.

ANNOTATIONES.

Laudat hîc in principio hujus Scenæ Mysis Pamphilum à fidei constantiâ erga Glycerium.

4 *Sed hic Pamphilus.*] Mysis pergit laudare Pamphilum, non attendens ad Simonis verba, sed alloquens Lesbiam: Itaque sensus est, Vix invenias virum fidelem mulieri, sed hic Pamphilus ita fidelis est Glycerio, ut fidem, quam ei dederat se eam ducturum, confirmaverit, pollicendo ei, se, quod peperisset, educaturum, cùm posset exponere. Exinde inter se seorsim colloquuntur.

Da. Utinam aut hic surdus, aut hæc muta facta
sit.
My. Nam quod peperisset, jussit tolli. *Si.* ô
Jupiter!
Quid ego audio? actum est, siquidem hæc vera
prædicat. [timum.
Le. Bonum ingenium narras adolescentis. *My.* op-
Sed sequere me intrò, ne in morâ illi sis. *Le.* sequor.
Da. Quod remedium nunc huic malo inveniam?
Si. quid hoc?
Adeón' est demens? ex peregrinâ? jam scio: ah!
Vix tandem sensi stolidus. *Da.* quid hic sensisse
ait? [cia.
Si. Hæc primùm adfertur jam mihi ab hoc falla-
Hanc simulant parere, quo Chremetem absterreant.
Gl. Juno Lucina, fer opem, serva me, obsecro.
Si. Hui, tam citó? ridiculum: postquam ante ostium
Me audivit stare, approperat: non sat commodè
Divisa sunt temporibus tibi, Dave, hæc. *Da.*
mihin'? [narres, nescio.
Si. Num immemor es discipuli? *Da.* ego, quid
Si. Hiccine si me imparatum in veris nuptiis
Adortus esset, quos mihi ludos redderet?
Nunc hujus periclo fit: ego in portu navigo.

Da. Utinam aut hic surdus, aut hæc muta facta sit. *My.* Nam quem partum illa edidisset, ille jussit educari. *Si.* O Jupiter! quid ego audio? actum est de nobis, si modò ea vera sunt, quæ hæc ancilla prædicat. *Le.* Mores bonos narras adolescentis. *My.* Optimos. sed sequere me intrò, ne tardiùs ad illam venias. *Da.* Quale remedium nunc huic malo inveniam? *Si.* Quid hoc rei est? adeóne Pamphilus insanit ex amore hujus peregrinæ? Jam tandem novi rem omnem: ah! vix tandem intellexi stultus ego hanc fallaciam. *Da.* Quid hic se intellexisse ait? *Si.* Hæc primùm jam mihi intenditur à Davo fallacia. Hanc simulant parere, ut deterreant Chremetem à nuptiis faciendis. *Gl.* Juno Lucina, fer opem, serva me, obsecro. *Si.* Hui, tam citò Glycerium parit? Risu digna res: ut primùm illa me audivit ante ostium stare, festinat parturire: hæc, Dave, non satis aptè tibi per tempora disposita sunt. *Da.* Mihine hoc dicis? *Si.* Num ita oblivisceris, et negligis Pamphilum discipulum tuum, ut eum tam malè doceas? *Da.* Ego minimè intelligo quid dicas. *Si.* Si me hic improvidum fallaciarum suarum, parantem veras nuptias filio, aggressus esset, quot modis me fuisset ludificatus? nunc ejus periculo hæc à me simulantur: res verò meæ in tuto sunt positæ.

ANNOTATIONES.

10 *Quod remedium.*] Simo ex sermone Mysis ad Lesbiam audiverat ea quæ Pamphilus pollicitus fuerat Glycerio, in confirmationem fidei datæ: propterea solicitus Davus quærit; quâ arte avertat mala, quæ ex improvidâ Mysis narratione accidere poterant; idcirco jam dixerat: *Utinam aut hic surdus, aut hæc muta facta sit.*

16 *Hui, tam citó!*] *Hui* interjectio est admirantis, irascentis; interdum etiam irridentis, qualis hic est.

19 *Num immemor es, Dave, discipuli?*] Alii legunt in nominativo plurali, Num immemores discipuli tui sunt præceptorum, quæ eis tradidisti? Hi discipuli tui sunt, Pamphilus, Mysis, et Lesbia, quos Simo ait magistrum habere Davum in nectendis dolis, et magistri præcepta imprudenter observare, atque exequi.

ACTUS III. SCENA II.

LESBIA. ARCHILLIS. SIMO. DAVUS.

Le. Adhuc, Archillis, quæ adsolent, quæque
oportent
Signa ad salutem esse, omnia huic esse video.
Nunc primùm fac, istæc ut lavet: pòst deinde,

Le. Adhuc, Archillis, omnia signa, quæ solent, quæque oportent indicare salutem decumbentium ex partu, huic puerperæ adesse video. Nunc primùm fac, ut ista lavet: deinde

ANNOTATIO.

3 *Fac, istæc ut lavet:*] *Lavet* de balneo intelligendum est. Lavabant lassi, peregrè venientes. Plaut. in Truculento; in Epidico, Act. V. Sc. I. Et *lavatrina* balneum domesticum.

Quod jussi, ei date bibere, et quantum imperavi,
Date: mox ego huc revertor.
Per ecastor scitus puer natus est Pamphilo.
Deos quæso, ut sit superstes: quandoquidem ipse est ingenio bono,
Cúmque huic veritus est optumæ adolescenti facere injuriam.
Si. Vel hoc quis non credat, qui nôrit te, abs te esse ortum? *Da.* quidnam id est?
Si. Non imperabat coràm, quid opus facto esset puerperæ:
Sed postquam egressa est, illis, quæ sunt intus, clamat de viâ.
O Dave, itan' contemnor abs te? aut itane tandem idoneus
Tibi videor esse, quem tam apertè fallere incipias dolis?
Saltem accuratè, ut metui videar certè, si resciverim.
Da. Certè hercle nunc hic se ipsus fallit, haud ego. *Si.* edixin' tibi?
Interminatus sum, ne faceres? num veritus? quid rettulit?
Credon' tibi hoc nunc, peperisse hanc è Pamphilo?
Da. Teneo, quid erret: quid ego agam, habeo. *Si.* quid taces?
Da. Quid credas? quasi non tibi renunciata sint hæc sic fore.
Si. Mihin' quisquam? *Da.* eho, an tute intellexti hoc adsimulari? *Si.* irrideor.
Da. Renunciatum est: nam quî istæc tibi incidit suspicio?
Si. Quî? quia te nôram. *Da.* quasi tu dicas, factum id consilio meo.
Si. Certè enim scio. *Da.* non satis me pernôsti etiam, qualis sim, Simo.
Si. Egone te? *Da.* sed, si quid narrare occœpi, continuò dari
Tibi verba censes. *Si.* falsò. *Da.* itaque hercle nihil jam mutire audeo.

date ei bibere, quod præscripsi, et quantum imperavi: statim pòst redibo huc. Ecastor, puer valdè pulcher et elegans natus est Pamphilo. Deos precor, ut vitalis sit, et incolumis: quoniam certè pater ejus bono est ingenio, et veritus est facere injuriam huic bonæ adolescenti mulieri. *Si.* O Dave! quis non credat, qui te noverit, hoc etiam à te esse inventum? *Da.* quidnam id est? *Si.* Lesbia obstetrix non præcipiebat ipsi puerperæ, coràm in cubiculo, quæ facienda erant: sed postquam exivit foràs, mulieribus, quæ sunt intus, maluit imperare clamando è viâ. O Dave, itane contemnor à te? aut itane tandem videor tibi aptus et opportunus, quem tam manifestè fallere incipias dolis? Saltem astutè, non tam apertè me decipias, ut ego videar metui à te, non stolidus et excors æstimari, idque certe, si resciverim. *Da.* Certè hercle, hic se ipse nunc fallit, non ego illum. *Si.* Nonne edixi tibi, et minando vetui, ne tu faceres aliquam nuptiis fallaciam? Num veritus es? Quid profuit edicere, et minari? Putasne me tibi credere hoc, peregrinam hanc à Pamphilo gravidam factam filium ei peperisse? *Da.* Scio in quo Simo fallatur: ego paratum habeo, quid agam. *Si.* Quid taces? *Da.* Cur credas hanc peregrinam peperisse? Quasi verò non tibi renunciatum sit hæc eventura esse. *Si.* Mihine quisquam renunciavit? *Da.* Eho! an per te solus intellexti fingi hoc; Glycerium peperisse? *Si.* Irrideor. *Da.* Renunciatum est tibi sic fore: nam unde hanc suspicionem aliter habere potuisti? *Si.* Unde? Quia nôram ingenium tuum. *Da.* Ita loqueris, quasi credas id factum fuisse meo consilio. *Si.* Certè enim scio sic esse. *Da.* Non satis perfectè novisti, qualis sim, Simo. *Si.* An ego non satis novi te? *Da.* Sed si quid narrare incepi, statim te falli opinaris. *Si.* Falsò id opinor, scilicet. *Da.* Itaque mehercule nihil jam, ne *mu* quidem dicere audeo.

ANNOTATIONES.

7 *Ut sit superstes.*] Olim parentes precabantur, ut sibi sui liberi superstites essent, id est, superviverent: Unde superstitionem dictam esse ait Cicero 2. de Nat. Deor. Mart. lib. VII. epig. XCV.

25 *Jam mutire audeo.*] *Mu* canum est, inquit Charisius, sicut *gru* porcorum: unde grunnire. Et mutiunt canes, cùm incipiunt irritari.

Si. Hoc ego scio unum, neminem peperisse hîc.
• *Da.* intellextin'? [ostium.
Sed nihilo seciu' mox deferent puerum huc ante
Id ego jam nunc tibi renuncio, here, futurum, ut
sis sciens:
Ne tu hoc mihi posteriùs dicas, Davi factum consilio, aut dolis. [tam volo:
Prorsus à me opinionem hanc tuam esse ego amo-
Si. Unde id scis? *Da.* audivi, et credo. Multa
concurrunt simul,
Quî conjecturam hanc nunc facio. Jam primùm
hæc se è Pamphilo [postquam videt
Gravidam dixit esse: inventum est falsum. nunc,
Nuptias domi apparari, missa est ancilla illico
Obstetricem accersitum ad eam, et puerum ut
adferret simul.
Hoc nisi fit, puerum ut tu videas, nil moventur
Si. Quid ais? cùm intellexeras [nuptiæ.
Id consilii capere, cur non dixti extemplo Pamphilo?
Da. Quis igitur eum ab illâ abstraxit nisi ego?
nam omnes nos quidem
Scimus, quàm miserè hanc amârit: nunc sibi
uxorem expetit.
Postremò id mihi da negotî: tu tamen idem has
nuptias [deos.
Perge facere ita, ut facis: et id spero adjuturos
Si. Imò abi intró: ibi me opperire, et, quod parato opus est, para.
Non impulit me, hæc nunc omnino ut crederem.
Atque haud scio an, quæ dixit, sint vera omnia:
Sed parvi pendo: illud mihi multo maxumum est,
Quod mihi pollicitus est ipse gnatus. Nunc
Chremem
Conveniam: orabo gnato uxorem: id si impetro,
Quid aliàs malim, quàm hodie has fieri nuptias?
Nam gnatus quod pollicitu' est, haud dubium est
mihi,
Si nolit, quin eum meritò possim cogere. [mem.
Atque adeò in tempore eccum ipsum obviàm Chre-

Si. Hoc ego unum scio, nullam mulierem peperisse hîc in domo Glycerii. *Da.* An certò scis illud? Sed quicquid scias, tamen ancillæ Glycerii mox deponent infantem ante ostium nostrum. Id ego jam nunc tibi prædico, here, factum iri, ut certior sis: ne tu hoc postea dicas factum esse Davi suasu et fraudibus. Omnino hanc omnem suspicionem tuam à me depulsam esse volo. *Si.* Unde tu scis hanc Glycerium peperisse? *Da.* Audivi et credo. Multa concurrunt, unde hanc conjecturam nunc facio: jam primùm hæc se dixit gravidam esse ex Pamphilo: hoc falsum esse compertum est. nunc postquam videt nuptias apparari domi, statim ancilla missa est ab illâ Glycerio, vocatum obstetricem ad ipsam, ut simul afferret aliquem puerum supposititium. Hoc nisi fiet, et puerum allatum videas, ab illis turbari nequeunt nuptiæ. *Si.* Quid ais? Postquam intellexeras eas id consilii capere, cur non id illico Pamphilo renunciâsti? *Da.* Quis igitur eum à Glycerio abstraxit, nisi ego? Nam certè nos quidem omnes scimus, quàm perditè ille hanc amârit: Nunc sibi uxorem exoptat dari. Postremò, da mihi id negotii, ut caveatur à positione pueri ante fores tuas: tu tamen perge apparare omnia ad nuptias, ut facis: et id spero adjuturos deos. *Si.* Imò abi intró: ibi me exspecta, et ea appara, quæ apparari opus est. Davus non persuasit mihi, ut ea quæ dixit, omnino huic crederem: et fortasse omnia, quæ dixit, sunt vera; sed parvi hoc facio: illud autem omnium plurimi facio, quod mihi ipse filius pollicitus est, uxorem se accepturum, quam darem. Nunc Chremetem conveniam: eum orabo ut uxorem filiam det filio meo: Id si impetro; quid malim alio tempore, quàm hodie has fieri nuptias? Nam non dubium est mihi, quin filium possim pro patriâ potestate cogere, si nolit præstare, quod mihi pollicitus est. Atque etiam opportunè ecce Chremes mihi obviàm venit.

ANNOTATIONES.

32 *Quî conjecturam hanc nunc facio.*] *Quî* pro quomodo, unde et pro omnibus casibus ponitur, apud Plautum atque alios comicos.

41 *Id mihi da negotî.*] Scilicet (ut vult Donatus) ut caveatur à positione pueri ante ostium. Alii volunt, id mihi da negotii; ut efficiam, quò Pamphilus uxorem velit.

ACTUS III. SCENA III.

SIMO. CHREMES.

Si. Jubeo Chremetem. *Ch.* oh! te ipsum quærebam. *Si.* et ego te. *Ch.* optatò advenis.
Aliquot me adiere, ex te auditum qui aiebant, hodie filiam
Meam nubere tuo gnato: id viso, tune, an illi insaniant.
Si. Ausculta pauca: et quid ego te velim, et tu quod quæris, sciës.
Ch. Ausculto: loquere, quid velis. [Chreme,
Si. Per ego te Deos oro, et nostram amicitiam,
Quæ incepta à parvis cum ætate accrevit simul;
Perque unicam gnatam tuam, et gnatum meum,
Cujus tibi potestas summa servandi datur;
Ut me adjuves in hâc re, atque ita, utì nuptiæ
Fuerant futuræ, fiant. *Ch.* ah, ne me obsecra:
Quasi hoc te orando à me impetrare oporteat.
Alium esse censes nunc me, atque olim, cùm dabam?
Si in rem est utrique, ut fiant, accersi jube;
Sed si ex eâ re plus mali est, quàm commodi
Utrique; id oro te, in commune ut consulas,
Quasi illa tua sit, Pamphilique ego sim pater.
Si. Imò ita volo, itaque postulo ut fiat, Chreme:
Neque postulem abs te, nisi ipsa res moneat. *Ch.* quid est? [dio.
Si. Iræ sunt inter Glycerium et gnatum. *Ch.* au-
Si. Ita magnæ, ut sperem posse avelli. *Ch.* fabulæ.
Si. Profectò sic est. *Ch.* sic hercle, ut dicam tibi;
Amantium iræ amoris imtegratio est. [datur;
Si. Hem, id te oro, ut antè eamus, dum tempus

Si. Salvere Chremetem volo. *Ch.* O! teipsum quærebam. *Si.* Et ego te. *Ch.* Optatus advenis. Aliquot me convenerunt, qui dicebant, ex te se audivisse, hodie filiam meam nubere filio tuo: ob id venio huc, ut videam, tune, an illi insaniant. *Si.* Pauca, quæ dicam, attentè audi: et cur ego te alloqui volo, et tu, quod à me quæris, disces. *Ch.* Audio: loquere, quæ velis. *Si.* Chreme, ego te per Deos oro, et nostram amicitiam, quæ incepta inter nos cùm parvi adhuc essemus accrevit simul cum annis nostris crescentibus; perque unicam filiam tuam, et filium meum, cujus servandi potestas summa tibi datur, ut me adjuves in ejus salute conservandâ; atque ita nuptiæ inter illum, et filiam tuam fiant, quemadmodum eæ fuerant futuræ. *Ch.* Ah, noli me obsecrare: quasi hoc, si justum sit id, orando te à me impetrare oporteat. An alium me opinaris esse, atque olim eram, cùm ultro filiam meam offerebam in uxorem filio tuo? Si hoc utrique nostrûm utile est, ut hæ nuptiæ fiant, jube filiam meam ad eas faciendas advocari: sed si ex eâ re plus mali, quàm commodi utrique plus eventurum est; id oro te, ut mei, tuique rationem æquè habeas, tanquam filia mea tua sit, et filius tuus meus. *Si.* Quin ego ita volo, ut dicis: itaque ut fiat postulo, Chreme, neque id à te postulare velim, nisi re ipsâ præsens occasio id suadeat. *Ch.* Quid est? *Si.* Iræ sunt inter Glycerium et Pamphilum. *Ch.* Audio veró. *Si.* Ita graves, ut sperem filium hunc ab illâ posse abstrahi. *Ch.* Fabulæ meræ. *Si.* Profectò sic est, ut dico. *Ch.* Sic etiam est, ut dicam tibi: Amantium iræ amoris instauratio est. *Si.* Hem, id te oro, ut malo occurramus, dum se dat occasio opportuna;

ANNOTATIO.

6 *Per ego te Deos oro.*] *Per* in obtestationibus, et adjurationibus solet separari à suo accusativo, interjecto nominativo, quæ sæpissime est *ego*, ut scribit Valla. Virg. 4 Æn.
Mene fugis? per ego has lachrimas, dextramque tuam te.
Seneca in Agamemnone.
Per te parentis memoriam obtestor mei.
Plaut. in Menæch. Act. V.
Per ego vobis Deos atque homines dico.
Idem in Bacchid. Act. V. Sc. V.
Festus. *Ob vos sacro, in quibusdam precationibus est, pro, vos obsecro; ut et sub vos placo, pro supplico.*

Dumque ejus lubido occlusa est contumeliis;
Priùs quàm harum scelera et lacrumæ confictæ dolis
Reducunt animum ægrotum ad misericordiam,
Uxorem demus. Spero consuetudine, et
Conjugio liberali devinctum, Chreme,
Dehinc facilè ex illis emersurum malis.
Ch. Tibi ita hoc videtur: at ego non posse arbitror,
Neque illum hanc perpetuò habere, neque me perpeti.
Si. Quî scis ergo istuc, nisi periclum feceris?
Ch. At istuc periclum in filiâ fieri, grave est.
Si. Nempe incommoditas denique huc omnis redit:
Si eveniat, quod Dî prohibeant, discessio:
At si corrigitur, quot commoditates, vide.
Principio, amico filium restitueris:
Tibi generum firmum, et filiæ invenies virum.
Ch. Quid istuc? si ita istuc animum induxti esse utile;
Nolo tibi ullum commodum in me claudier.
Si. Meritò te semper maxumi feci, Chreme.
Ch. Sed quid ais? *Si.* quid? *Ch.* quî scis eos nunc discordare inter se?
Si. Ipsu' mihi Davus, qui intimu' est eorum consiliis, dixit;
Et is mihi suadet, nuptias, quantùm queam, ut maturem.
Num censes faceret, filium nisi sciret eadem hæc velle?
Tute adeò jam ejus audies verba. heus, evocate huc Davum:
Sed eccum, video ipsum foras exire.

dumque ejus libido repressa est injuriis acceptis; priusquam harum mulierum fallaciæ et lacrimæ simulatæ reducant ejus animum ægrum amore, ad misericordiam, uxorem illi demus filiam tuam. Ego spero illum, Chreme, ingenuæ uxoris conversatione, et conjugio devinctum, deinde facilè ex illis malis, et perdito amore se expediturum. *Ch.* Ita tibi videtur: at ego non arbitror eum posse inde facilè emergere, neque filiam meam perpetuò habere conjugem, neque me perpeti ei superinduci amicam ab illo. *Si.* Quomodo igitur id scis, nisi expertus sis? *Ch.* At istud experiri in filiâ difficile, et molestum est. *Si.* Nempe incommoditas in summâ huc omnis recidit; si eveniat (quod Dii avertant) inter eos separatio: si verò corrigitur et resipiscit, vide quot commoditates inde nascentur. Primùm amico filium restitueris; tibi generum firmum, et filiæ maritum invenies. *Ch.* Quid istud? fiat ut petis: si id tibi persuasisti esse utile; nolo tibi ullum commodum in me claudi, et auferri. *Si.* Meritò te semper, ut amicum verum, maximi feci, Chreme. *Ch.* Sed quid ais? *Si.* Quid quæris? *Ch.* Unde scis Pamphilum et Glycerium nunc inter se dissidere et discordare? *Si.* Ipse Davus, qui interiora eorum consilia novit, id mihi dixit: et is mihi suadet ut nuptias accelerem, quàm maximè possim. Putasne id mihi suaderet, nisi sciret filium meum hæc eadem velle? Tu ipse jam ejus verba audies. heus, accersite ad me Davum: sed ecce video ipsum prodire domo.

ANNOTATIONES.

40 *Quid istuc?*] Verbum hoc post multas preces assensionem significat. Sic Heautontim.

Quid istuc? quandoquidem ducenda est, ego abeo propemodum, quam volo.

Et in Adelph.

Quid istuc? dabitur quidem quando hic volt.

47 *Adeò.*] Sæpe sumitur pro *quoque*, ut hic.

48 *Sed eccum.*] Pro *ecce eum*, veteres dixerunt, et *ellum*, pro *ecce illum*.

ACTUS III. SCENA IV

DAVUS. SIMO. CHREMES.

Da. Ad te ibam. *Si.* quidnam est?
Da. Cur non accersitur? jam advesperascit. *Si.* audin' tu illum?
Ego dudum non nil veritus sum, Dave, abs te, ne faceres idem,
Quod volgus servorum solet; dolis ut me deluderes,
Propterea quòd amat filius. *Da.* egon' istuc facerem? *Si.* credidi:
Idque adeò metuens vos celavi, quod nunc dicam. *Da.* quid? *Si.* scies:
Nam propemodum habeo tibi jam fidem. *Da.* tandem agnôsti, qui siem.
Si. Non fuerant nuptiæ futuræ. *Da.* quid? non? *Si.* sed eâ gratiâ
Simulavi, vos ut pertentarem. *Da.* quid ais? *Si.* sic res est. *Da.* vide.
Nunquam quivi ego istuc intelligere: vah consilium callidum!
Si. Hoc audi: ut hinc te jussu introire, opportunè hic fit mihi obviám.
Da. Hem! numnam periimus? *Si.* narro huic, quæ tu dudum narrâsti mihi.
Da. Quidnam audio? *Si.* gnatum ut det oro, vixque id exoro. *Da.* occidi.
Si. Hem! quid dixti? *Da.* optumè, inquam, factum. *Si.* Nunc per hunc nulla est mora.
Ch. Domum modò ibo: ut apparentur, dicam: atque huc renuncio.
Si. Nunc te oro, Dave, quoniam solus mihi effecisti has nuptias.

Da. Ad te ibam, here! *Si.* Quidnam est? *Da.* Cur Philumena, desponsa uxor Pamphilo, non accersitur? Jam vespera propè est. *Si.* Audisne tu illum, Chreme? Ego jàm pridem, Dave, à te id veritus sum, ne faceres idem, quod plerique servi facere solent; ut me dolis deluderes, propterea quòd amat filius, cui ad amorem magister fueras. *Da.* Egone id facerem in te? *Si.* Id credidi: atque etiam id metuens, quod nunc dicam, te et Pamphilum celavi. *Da.* Quid est? *Si.* Scies: Nam propè tibi jam credo. *Da.* Tandem qui sim cognovisti. *Si.* Nuptiæ, quas dicebam me parare, non fuerant futuræ. *Da.* Quid? non? *Si.* Sed eâ de causâ simulavi eas mox faciendas, ut vos, quid animi haberetis ad eas, explorarem. *Da.* Quid ais? *Si.* Sic res se habet. *Da.* Vide. Nunquam ego intelligere potui te id simulare. Vah consilium prudens, et cautum! *Si.* Audi! postquam hinc te jussi introire domum, opportunè Chremes mihi fit obviám. *Da.* Hem! nonne periimus? *Si.* Tunc narravi illi, quæ tu pridem dixisti mihi. *Da.* Quidnam ego audio? *Si.* Filiam ut det filio meo oro, idque ægrè precibus ab eo impetro. *Da.* Interii. *Si.* Hem! quid dixisti? *Da.* Optimè, inquam, fecisti. *Si.* Nunc per Chremetem nulla dilatio est, quin nuptiæ fiant. *Ch.* Domum modò ibo: ut nuptiæ apparentur dicam; atque ad vos, quid actum fuerit, celeriter renunciabo. *Si.* Nunc te oro, Dave, quoniam solus mihi *tuo consilio* effecisti, ut hæ nuptiæ peragerentur.

ANNOTATIONES.

2 *Jam advesperascit.*] Ex ritu nuptiarum hoc dictum est. Noctu enim uxor ducebatur in domum mariti, prælatis facibus.

10 *Vah.*] Interjectio est lætantis, irridentis, insultantis, mirantis, et blandientis, qualis hic est.

12 *Hem! numnam periimus?*] Interjectio metuentis: et hoc summissè Davus dicit.

Da. Ego verò solus. *Si.* corrigere mihi gnatum porrò enitere.
Da. Faciam hercle seduló. *Si.* potes nunc, dum animus irritatus est.
Da. Quiescas. *Si.* age igitur: ubi nunc est ipsus? *Da.* mirum, ni domi est.
Si. Ibo ad eum, atque eadem hæc, quæ tibi dixi, dicam itidem illi. *Da.* nullus sum.
Quid causæ est, quin hinc in pistrinum rectâ proficiscar viâ?
Nihil est preci loci relictum: jam perturbavi omnia:
Herum fefelli: in nuptias conjeci herilem filium:
Feci hodie, ut fierent, insperante hoc, atque invito Pamphilo.
Hem astutias! quòd si quiêssem, nihil evenisset mali:
Sed eccum, ipsum video: occidi:
Utinam mihi esset aliquid hîc, quo nunc me præcipitem darem.

Da. Ego verò solus id quidem feci. *Si.* Posthac labora filium meum emendare. *Da.* Dabo sedulò operam, ut hoc faciam. *Si.* Potes nunc, dum animus ejus irâ commotus est in Glycerium. *Da.* Fiet; quiescas. *Si.* Age igitur. Ubi nunc ipse est Pamphilus? *Da.* Mirum, si alibi est quàm domi. *Si.* Ibo ad eum, atque eadem hæc, quæ dixi tibi, similiter illi dicam. *Da.* Omnino de me actum est. Quæ causa impedit, quin rectâ viâ proficiscar in pistrinum? Nullus precibus locus relictus est, quibus veniam impetrem: omnia turbis permiscui: herum fefelli Simonem: ejus filium in nuptias præcipitavi: feci ut illæ fierent, nullo modo hanc rem sperante, ac nolente Pamphilo. O subtiles astutias! quòd si nihil movissem, et quietus sedissem, nihil accidisset mali: sed ecce, Pamphilum ipsum video; funditus perii: utinam hic esset aliquod præcipitium, in quod me dejicerem.

ANNOTATIO.

17 Da. *Ego verò solus.*] Est repetitio secum irascentis.

ACTUS III. SCENA V.

PAMPHILUS. DAVUS.

Pa. Ubi illic scelus est, qui me perdidit? *Da.* perii. *Pa.* atque hoc confiteor
Jure obtigisse: quandoquidem tam iners, tam nulli consilii
Sum. servon' fortunas meas me commisisse futili?
Ergo pretium ob stultitiam fero: sed inultum id nunquam à me auferet.
Da. Posthac incolumem sat scio fore me, nunc si evito hoc malum.
Pa. Nam quid ego nunc dicam patri? negabon' velle me, modò

Pa. Ubi est sceleratus ille, qui me perdidit? *Da.* Perii. *Pa.* Atque hoc confiteor merito meo mihi accidisse: quandoquidem tam stolidus, et imprudens sum: an oportuit fortunas meas me committere servo, levi et garrulo? Ergo præmium fero stultitiæ meæ: sed impune id nunquam feret. *Da.* Si hoc periculum quod imminet, nunc evito, sat scio, me posthac ab alio quovis liberum fore. *Pa.* Sed quid ego nunc dicam patri? negabone me velle uxorem, qui modò

ANNOTATIONES.

1 *Ubi illic scelus est.*] *Illic* pronomen est comicum, et tritum usu vulgi. *Scelus* pro scelesto. Sic Græci substantivo utuntur pro adjectivo. Dicitur, *ille scelus*, relatione non ad vocem *scelus*, sed ad rem significatam, scilicet Davum.

2 *Tam nulli consilii.*] Priscianus tradit in Institutionibus Grammaticis octo illa nomina, *unus*, *ullus*, *uter*, *nullus*, *totus*, *solus*, *alius*, et *alter*, veteres inflectere consuevisse ut alia nomina primæ et secundæ declinationis.

Qui sum pollicitus ducere? quâ fiduciâ id facere
 audeam?
Nec, quid me nunc faciam, scio. *Da.* nec de me
 equidem, atque id ago seduló.
Dicam aliquid jam inventurum, ut huic malo ali-
 quam producam moram. *Pa.* oh.
Da. Visus sum. *Pa.* ehodum, bone vir, quid ais?
 viden' me consiliis tuis
Miserum impeditum esse? *Da.* at jam expediam.
 Pa. expedies? *Da.* certè, Pamphile.
Pa. Nempe ut modò. *Da.* imò meliùs spero.
 Pa. oh! tibi ego ut credam, furcifer?
Tu rem impeditam et perditam restituas? hem!
 quo fretu' sum, [nuptias.
Qui me hodie ex tranquillissimâ re conjecisti in
An non dixi hoc esse futurum? *Da.* dixti. *Pa.*
 quid meritus? *Da.* crucem.
Sed paululùm sine ad me ut redeam: jam aliquid
 dispiciam. *Pa.* hei mihi!
Cùm non habeo spatium, ut de te sumam suppli-
 cium, utì volo:
Namque hocce tempus, præcavere mihi me,
 haud te ulcisci, sinit.

pollicitus sum me ipsi obsequuturum? quâ confidentiâ id facere audeam? Nec quid nunc de me faciam, scio. *Da.* Nec ego quoque quid de me faciam: etsi ego id ago diligenter, ut sciam quid de me facere possim. Dicam Pamphilo me aliquid jam inventurum, ut huic malo nuptiarum aliquam dilationem temporis afferam. *Pa.* Oh. *Da.* Visus sum à Pamphilo. *Pa.* Ehodum, bone vir, quid ais? Videsne me miserum esse impeditum tuis consiliis, quibus me in has nuptias conjecisti? *Da.* At jam expediam. *Pa.* Expedies? *Da.* Certè id efficiam, Pamphile. *Pa.* Nempe ut modò expedivisti. *Da.* Imò meliùs, ut spero. *Pa.* Oh furcifer! egone tibi credam? Tu rem tot difficultatibus implicatam et desperatam restituere poteris? Hem! quo homine innixus sum, qui me hodie ex tranquillissimo statu, in has nuptias molestas conjecisti. An non dixi hoc malum eventurum esse? *Da.* Dixisti. *Pa.* Quâ pœnâ dignus es? *Da.* Cruce. Sed paululùm permitte ut recipiam animum: jam aliquid consilium disquiram. *Pa.* Hei mihi! cùm non habeo spatium temporis ad te puniendum, ut volo: nam hoc breve tempus permittit mihi consulere rebus meis, non de te pœnas sumere.

ANNOTATIONES.

10 *Ehodum.*] Interjectio ad se vocantis.
12 *Oh!*] Admirantis est, cum contemptu, ut mox infrà, *Oh! tibi ego ut credam, furcifer?*

ACTUS IV. SCENA I.

CHARINUS. PAMPHILUS. DAVUS.

Ch. Hoccine credibile est, aut memorabile,
Tanta vecordia innata cuiquam ut siet,
Ut malis gaudeat alienis, atque ex incommodis

Ch. Hoc-ne credi, aut verbis exprimi potest, ut tanta vesania cuiquam à naturâ insita sit, ut malis gaudeat aliorum, atque ex incommodis

ANNOTATIO.

3 *Ut malis gaudeat.*] *Gaudeant*, alii legunt. Si *gaudeant* legas, cùm Terentius dixisset *cuiquam*, numerus erit pluralis pro singulari: ut alibi idem poëta, *Si quisquam est, qui studere se placeat bonis Quamplurimis et minimè multos lædere; In his poëta nomen profitetur suum.* Sic Plaut. in Curcul. Act. I. Sc. V. *Sua quisque habeant, quod suum est.* Virg. *Quisque suos patimur manes.* Iterum Plaut. in Captivis; *Ubi quisque vident, eunt obviàm.* Sunt enim signa universalia; *quisque, quisquam, quicumque.*

Alterius sua ut comparet commoda? ah,
Idne est verum? Imò id genus est hominum pessumum,
In denegando modò queis pudor est paululúm:
Pòst ubi jam tempus est promissa perfici,
Tum coacti necessariò se aperiunt, et timent;
Et tamen res cogit eos denegare: ibi
Tum impudentissima eorum oratio est:
Quis tu es? quis mihi es? cur meam tibi? heus,
Proximus sum egomet mihi. attamen ubi fides,
Si roges; nihil pudet; hìc, ubi opus est,
Non verentur: illìc, ubi nihil opus est, ibi verentur.
Sed quid agam? adeamne ad eum, et cum eo injuriam hanc expostulem?
Mala ingeram multa: atque aliquis dicat, Nihil promoveris. [morem gessero.
Multúm: molestus certè ei fuero, atque animo
Pa. Charine, et me et te imprudens, nisi quid Dii respiciunt, perdidi. [solvisti fidem.
Ch. Itane imprudens? tandem inventa est causa;
Pa. Quî tandem? *Ch.* etiam nunc me ducere istis dictis postulas?
Pa. Quid istuc est? *Ch.* postquam me amare dixi, complacita est tibi.
Heu me miserum, quum tuum animum ex animo spectavi meo!
Pa. Falsu' es. *Ch.* non tibi satis esse hoc visum solidum est gaudium, [ceres?
Nisi me lactâsses amantem, et falsâ spe produ-
Habeas. *Pa.* habeam? ah nescis quantis in malis verser miser,
Quantasque hic suis consiliis mihi confecit solicitudines, [exemplum capit?
Meus carnifex. *Ch.* quid istuc tam mirum, si de te

sua capiat commoda? Ah! idne est verum? certè genus id hominum est deterrimum: si quid rogentur, tunc his tantummodo paululum in denegando pudoris est: postea ubi tempus est, id, quod promiserunt, præstari, tunc necessariò animum detegunt, audendo cum timore quodam: et tamen pudore abjecto, res petita, quam dare nolunt, cogit eos denegare: tunc eorum oratio *impudentissima* talis est: Quis tu es? quâ necessitudine mihi conjunctus? cur meam rem tibi dem? Heus, licèt mihi sis proximus; tamen ipse mihi sum proximior. Quòd si eos roges, Ubi est fides, quam mihi dederas? tunc nullo pudore afficiuntur; hìc, ubi opus est, postquam jam promiserunt, vereri fidem datam frangere, non verentur: illìc, ubi nihil opus est vereri petita denegare, cùm nondum promiserunt, ibi verentur. Sed quid agam? adeam-ne Pamphilum? et cum eo conquerar de injuriâ, quam mihi facit, accipiens Philumenam in uxorem, contrà quàm mihi promiserat? injiciam in eum multa maledicta: quòd si quis dicet, Nihil profeceris; Multùm, respondebo: Saltem, si nihil proficiam; molestiam ei exhibuero; atque animo obsequutus fuero. *Pa.* Charine, et me, et te imprudens, et insciens, nisi nos Dii in hâc re juvent, perdidi. *Ch.* Itane imprudens fecisti? Tandem invenisti prætextum fallaciæ. Præclarè fidem datam liberâsti scilicet. *Pa.* Quid tandem vis dicere? *Ch.* Etiamne quæris me istis dictis tuis fallere? *Pa.* Quidnam istud est, quod mihi objicis? *Ch.* Postquam me amare dixi Philumenam, statim etiam placuit illa tibi. Heu me miserum, qui tuum animum ex *meo æstimavi!* *Pa.* Erras valdè, Charine, qui sic de meo ingenio judices. *Ch.* Nonne tibi visum est satis hoc esse integrum gaudium, nisi me amantem promissis fovisses, et spe falsâ detineres? Habeas tibi illam. *Pa.* Habeam? Ah nescis quantis in malis positus sim miser, quantasque molestias atque ægritudines mihi creaverit Davus hic meus carnifex. *Ch.* Quid istud mirum est, si te imitatur?

ANNOTATIONES.

6 ***Denegando modò queis pudor est paululúm.***] Don. ***Queis pudor paululùm adest.*** Et hic est sensus; quibus pudor solummodò adest in denegando ea, quæ ab his petuntur; postquam polliciti sunt, et tempus est promissa perfici; tunc necessariò se aperiunt, timidè tamen: sed res, quam promissam dare nolunt, cogit eos hanc denegare.

20 *Ducere.*] Pro fallere. Græci *ὑπάγειν*, eâdem significatione dicunt. Alii *seducere* legunt.

26 ***Mihi confecit solicitudines.***] Alii ***conflarit.***

Pa. Si cognoveris vel me, vel amorem meum erga aliam, quàm Philumenam, non istud dicas. *Ch.* Sat scio, tu patri tuo jampridem repugnâsti, et is nunc propterea tibi nunc irascitur, nec te potuit cogere, ut Philumenam uxorem duceres. *Pa.* Imò etiam rem ignoras, quò minùs cognoscis miserias meas, hæ nuptiæ non apparabantur mihi, nec quisquam vel Simo, vel Chremes, de Philumenâ mihi dandâ cogitabant. *Ch.* Scio: nemine jubente tuâ voluntate coactus es. *Pa.* Mane, audi, nondum scis, ut res se omnino habeat. *Ch.* Scio equidem te illam ducturum. *Pa.* Cur me dictis enecas? Hoc audi: hic nunquam cessavit me urgere ut patri dicerem me ducturum, suadere, orare, eò usque, donec me tandem impulit invitum ad id faciendum. *Ch.* Quis homo te ad hoc impulit? *Pa.* Davus. *Ch.* Davus? *Pa.* Davus omnia turbavit. *Ch.* Quamobrem? *Pa.* Nescio ob quam causam adeò turbavit omnia: nisi quia Dii, sat scio, mihi irati fuerunt, qui ei aures præbuerim. *Ch.* Hocne factum est à te, Dave? *Da.* Factum. *Ch.* At te Dii perdant, ut meritus es. Eho, dic mihi, si omnes hunc inimici in has nuptias, quas aversatur, conjicere vellent, quid nisi hoc, quod dedisti consilium, ei darent? *Da.* Deceptus sum eventu, at non defatigatus, ut rem in melius referre desperem. *Ch.* Scio, scilicet. *Da.* Hâc ratione res non successit, aliâ aggrediemur: nisi putas, quia primò parum feliciter evenit, non posse hoc malum jam ad salutem referri. *Pa.* Imò verò, puto id posse fieri: nam etiam credo facilè, si diligentem operam dederis, ex unis duas mihi conficies nuptias. *Da.* Ego, Pamphile, cùm tuus sim servus, hoc tibi debeo, conari totis viribus, noctesque diesque mortis periculo me exponere, dummodo tibi utilitatem afferam. Te verò convenit, si quid contra exspectationem tuam evenit, mihi ignoscere. Si parum successit, quod ago; at facio ex animo, et bonâ fide.

Pa. Haud istuc dicas, si cognôris vel me, vel amorem meum.
Ch. Scio, cum patre altercâsti dudum, et is nunc propterea tibi
Succenset, nec te quivit hodie cogere illam ut duceres.
Pa. Imò etiam, quò tu minùs scis ærumnas meas,
Hæ nuptiæ non apparabantur mihi,
Nec postulabat nunc quisquam uxorem dare.
Ch. Scio: tu coactus tuâ voluntate es. *Pa.* mane,
Nondum etiam scis. *Ch.* scio equidem illam ducturum esse te.
Pa. Cur me enecas? hoc audi: nunquam destitit
Instare, ut dicerem esse ducturum patri,
Suadere, orare, usque adeò, donec perpulit.
Ch. Quis homo istuc? *Pa.* Davos. *Ch.* Davos? *Pa.* Davos omnia.
Ch. Quamobrem? *Pa.* nescio: nisi mihi deos satis
Scio fuisse iratos, qui auscultaverim.
Ch. Factum hoc est, Dave? *Da.* factum est. *Ch.* hem, quid ais, scelus?
At tibi Dii dignum factis exitium duint.
Eho, dic mihi, si omnes hunc conjectum in nuptias
Inimici vellent, quod, ni hoc, consilium darent?
Da. Deceptus sum, at non defatigatus. *Ch.* scio.
Da. Hâc non successit, aliâ aggrediemur viâ:
Nisi id putas, quia primò processit parum,
Non posse jam ad salutem converti hoc malum.
Pa. Imò etiam; nam satis credo, si advigilaveris,
Ex unis geminas mihi conficies nuptias.
Da. Ego, Pamphile, hoc tibi pro servitio debeo,
Conari manibus, pedibus, noctesque et dies
Capitis periculum adire, dum prosim tibi.
Tuum'st, si quid præter spem evenit, mî ignoscere.
Parum succedit quod ago; at facio seduló.

ANNOTATIONES.

29 *Scio, cum patre altercâsti dudum.*] Ironia.

43 *At tibi Dii.*] *At* principium est increpationi aptum. Virg. 2 Æn.

At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis, &c. Horat.

At ô deorum, quisquis in cœlo regis
Terras, et humanum genus.

44 *Dic mihi.*] Semper hoc *dic mihi* injuriosum est, aut curiosiùs interrogantis, ait Donat. in hàc fabulà, et in Hecyrà. Virg. *Dic mihi, Damœta.* Inducitur Menalcas amarè interrogans Damœtam.

Vel melius tu aliud reperi: me missum face.
Pa. Cupio: restitue in quem me accepisti locum.
Da. Faciam. *Pa.* at jam hoc opus est. *Da.* hem,
st, mane; crepuit à Glycerio ostium.
Pa. Nihil ad te. *Da.* quæro. *Pa.* hem, nunccine demum? *Da.* at jam hoc tibi inventum
dabo.

Vel si opera mea tibi non placet; tu aliud melius reperi: me verò abire jube. *Pa.* Cupio: tu verò in eum statum me restitue, in quo eram antequam patri promisissem me uxorem ducturum. *Da.* Faciam. *Pa.* At jam opus est, statim te hoc facere. *Da.* Hem, st, mane; Glycerii ostium concrepuit. *Pa.* Hoc nihil ad te pertinet, qui attentus esse debes consilio excogitando. *Da.* Id quæro. *Pa.* Hem, an hoc tandem agis? *Da.* At jam hoc inventum tibi dabo.

ANNOTATIONES.

59 *Hem, st, mane.*] *St*, si legatur, indicit silentium. Nam *st*, sibili sunt silentium imperantes. Plaut. in Epid. Act. II. Sc. II. *St, st, habete animum bonum.*

59 *Crepuit à Glycerio ostium.*] Ablativus cum præpositione *à*, est loco genitivi, quod frequens est Terentio.

ACTUS IV. SCENA II.

MYSIS. PAMPHILUS. CHARINUS. DAVUS.

My. Jam, ubi ubi erit, inventum tibi curabo, et
mecum adductum [macerare.
Tuum Pamphilum: tu modò, anime mi, noli te
Pa. Mysis. *My.* quid est? hem Pamphile, optimè
mihi te offers. *Pa.* quid est? [venias:
My. Orare jussit, si se ames, hera, jam ut ad sese
Videre ait te cupere. *Pa.* vah, perii: hoc malum
integrascit.
Siccine me, atque illam operâ tuâ nunc miseros
solicitarier? [sensit.
Nam idcirco accersor, nuptias quòd mî apparari
Ch. Quibus quidem quàm facilè poterat quiesci,
si hic quiêsset.
Da. Age, si hic non insanit satis suâ sponte, instiga. *My.* atque ædepol
Ea res est, proptereaque nunc misera in mœrore
est. *Pa.* Mysis, [deserturum,
Per omneis tibi adjuro deos: nunquam eam me
Non, si capiundos mihi sciam esse inimicos omneis homines. [valeant,
Hanc mihi expetivi; contigit: conveniunt mores:
Qui inter nos dissidium volunt: hanc, nisi mors,
mî adimet nemo.

My. Jam tuum Pamphilum, ubicunque is erit, curabo, ut brevì inveniam, et mecum tibi adducam: tu tantummodo, anime mi, ô Glyceri-um! noli te solicitudine macerare. *Pa.* Mysis. *My.* Quid est? Hem, Pamphile, opportunè mihi obvius fis. *Pa.* Quid est? *My.* Hera te me orare jussit, ut si se ames, jam ad se venias: ait, se cupere te videre. *Pa.* Vah, perii: hoc malum, nempe, hæc animi anxietas propter metum nuptiarum, ex integro me cruciat. Itane oportet me, atque illam, tuâ operâ nunc miseros solicitari? Nam idcirco à Glycerio accersor, quia nuptias mihi apparari audivit. *Ch.* A quibus quidem nuptiis liberi, et quieti esse potuimus, si Davus quievisset, nec suis dolis omnia perturbâsset. *Da.* Age, si Pamphilus hic non satis insanit sponte suâ, tu illum incita. *My.* Atque ædepol ea causa est, propter quam nunc misera in dolore, et luctu est. *Pa.* Mysis, per omnes deos tibi affirmo, nunquam eam me solam deserturum, non si omnium hominum inimicitias sciam me suscepturum. Hanc meam esse cupidè exoptavi; illa mihi obvenit: nostri mores conveniunt: procul facessant, qui inter nos discessionem fieri volunt: hanc, nisi mors, mihi auferet nemo.

My. Resipisco. *Pa.* non Apollinis magi' verum, atque hoc, responsum est.
Si poterit fieri, ut ne pater per me stetisse credat,
Quò minùs hæ fierent nuptiæ; volo: sed si id non poterit; [credat.
Id faciam, in proclivi quod est, per me stetisse ut
Quis videor? *Ch.* miser æquè atque ego. *Da.* consilium quæro. *Ch.* fortis es.
Scio, quid conere. *Da.* hoc ego tibi profectò effectum reddam.
Pa. Jam hoc opus est. *Da.* quin jam habeo. *Ch.* quid est? *Da.* huic, non tibi, habeo; ne erres.
Ch. Sat habeo. *Pa.* quid facies? cedò. *Da.* dies hic mî ut sit sati', vereor,
Ad agendum: ne vacuum esse me nunc ad narrandum credas. [mento estis.
Proinde hinc vos amolimini: nam mî impedi-
Pa. Ego hanc visam. *Da.* quid tu? quò hinc te agis? *Ch.* verum vis dicam? *Da.* imò etiam:
Narrationis incipit mihi initium. *Ch.* quid me fiet?
Da. Eho impudens, non satis habes, quòd tibi dieculam addo,
Quantum huic promoveo nuptias? *Ch.* Dave, attamen. *Da.* quid ergo?
Ch. Ut ducam. *Da.* ridiculum! *Ch.* huc face ad me venias, si quid poteris.
Da. Quid veniam? nihil habeo. *Ch.* attamen, si quid. *Da.* age, veniam. *Ch.* si quid,
Domi ero. *Da.* tu, Mysis, dum exeo, parumper opperire hîc.
My. Quapropter? *Da.* ita facto est opus. *My.* matura. *Da.* jam, inquam, hîc adero.

My. Animum recipio. *Pa.* Non Apollinis responsum magis verum atque hoc est. Si poterit fieri, ne pater credat, me fuisse in causâ, quò minùs hæ nuptiæ fierent, libenter id volo: sed si id fieri non poterit, id faciam ad quod animus propensus est, ut pater credat me in causâ fuisse, cur hæ nuptiæ infectæ permanerent. Quis tibi videor esse, Charine? *Ch.* Æquè mihi videris miser esse atque ego. *Da.* Consilium quæro, ut his nuptiis me expediam. *Ch.* Fortis es, qui id quæras. Scio quid coneris, et quàm difficile sit id perficere. *Da.* Hoc ego tibi profectò, quod inveni, effectum reddam, Pamphile. *Pa.* Jam hoc opus est, quod ais te effecturum. *Da.* Quin jam habeo paratum, ut statim id exequar. *Ch.* Quid est? *Da.* Non id excogitavi tui gratiâ, sed Pamphili; ne erres. *Ch.* Ego satis habeo, si huic consulas. *Pa.* Dic mihi, Dave, quid facies mei causâ? *Da.* Vereor, ut hic dies mihi sufficiat, ad agendum quod deliberavi: ne me otium habere credas ad narrandum tibi, quod sum facturus. Proinde vos hinc amovete: nam mihi impedimento estis. *Pa.* Ego Glycerium invisam. *Da.* Quid tu, Charine? quò tendis? *Ch.* Vis dicam verum? *Da.* Hic Charinus non abiturus est, puto; imò etiam: velut narrationis alicujus mihi incipit initium. *Ch.* Quid de me fiet? me miserum! *Da.* Eho, impudens, nonne satis habes, quod tibi diem addam; quo temporis spatio profero nuptias Pamphili? tu verò possis ambire, orare Chremetem, atque ejus amicos. *Ch.* Dave, attamen. *Da.* Quid ergo est? *Ch.* Fac ut ducam Philumenam. *Da.* O ridiculum hominem! Quasi illa sit in meâ potestate. *Ch.* Fac, ut ad me venias, si quid poteris efficere mei gratiâ. *Da.* Quid ego veniam? Nihil habeo, quod tui causâ possim. *Ch.* Attamen si quid possis. *Da.* Age, veniam. *Ch.* Si quid feceris quod mihi renunciandum sit, domi ero. *Da.* Tu, Mysis, exspecta hic paulisper, dum egrediar domo Glycerii. *My.* Quamobrem? *Da.* Ita fieri opus est. *My.* Festina. *Da.* Jam, inquam, hîc adero.

ANNOTATIONES.

16 *Ut ne pater per me stetisse credat.*] *Ut ne* idem significat quod *ne.* Plaut. in Mercat. *At ego expurgationem habebo, ut ne succurrat.* Terentius ipse in Eunucho: *Ulciscar, ut ne impune in nos illuseris.* Sic et Cicero: *Fides tua patietur, ut socrus adolescentis rea ne fiat.*

19 *Consilium quæro.*] Melius est hoc à Davo dici, quàm à Pamphilo.

20 *Scio, quid conere.*] Si Pamphili est persona, Ironia est in Davum; et sensus est, ut suprà, scio quid conere, nempe ut interim me miserum reddas, et ex unis nuptiis, geminas mihi conficias. Sed non esse personam Pamphili ex subjectis ostenditur. Si Charini est persona, sensus est: scio quid conere; sed an efficere possis nescio.

26 *Narrationis incipit mihi initium.*] Quia, hoc *Verum vis dicam*, est velut proœmium narraturi.

ACTUS IV. SCENA III.

MYSIS.

Nilne esse proprium cuiquam? Dii vostram fidem!
Summum bonum esse heræ putabam hunc Pamphilum;
Amicum, amatorem, virum, in quovis loco
Paratum: verùm ex eo nunc misera quem capit
Dolorem? facilè hîc plus mali est, quàm illîc boni.
Sed Davus exit: mi homo, quid istuc, obsecro, est?
Quò portas puerum?

My. Itane est, ut nihil sit proprium cuiquam hominum? Dii! vestram fidem imploro. Putabam hunc Pamphilum summum bonum esse heræ meæ Glycerii; amicum certum, amatorem perpetuum, virum semper ubique paratum ad eam tuendam: verùm quem ejus causâ misera nunc patitur dolorem? certè plus mali est in dolore quem illa percipit, quàm boni in illius Pamphili amore. Sed Davus exit è domo Glycerii: Mi homo, quid istud, obsecro, est? quò portas hunc puerum?

ANNOTATIONES.

1 *Proprium.*] Dicitur, quod non est cum aliis commune, quod est perpetuum, et stabile, cujus non solùm possessio nostra, sed etiam proprietas, et dominium est. Virg.

——*Nimiùm vobis Romana propago*
Visa potens, superi! propria hæc si dona fuissent.

Plaut. in Mercatore, Act. II. Sc. III.
Proprium nequit mihi evenire, quod cupio.

7 *Quò portas puerum?*] Davus ex ædibus Glycerii exportat infantem pannis involutum, traditque ancillæ; quasi mater eum ante fores Simonis exponi mandâsset. Cæterùm in plurimis codicibus continuantur hæ duæ Scenæ, ut unam conficiant.

ACTUS IV. SCENA IV

DAVUS. MYSIS.

Da. Mysis, nunc opus est tuâ
Mihi ad hanc rem expromptâ memoriâ atque astutiâ.
My. Quidnam incepturus? *Da.* accipe à me hunc ocyùs,
Atque ante nostram januam appone. *My.* obsecro,
Humi-ne? *Da.* ex arâ hinc sume verbenas tibi,
Atque eas substerne. *My.* quamobrem id tute non facis?
Da. Quia, si fortè opus ad herum jusjurandum mihi,
Non apposuisse, ut liquidò possim. *My.* intelligo.

Da. Mysis, nunc opus est mihi, ad hanc rem quam paro, tuâ memoriâ præsenti, et promptâ ex tempore, atque astutiâ tuâ. *My.* Quidnam incepturus es? *Da.* Accipe citò hunc puerum à me, atque ante januam nostram appone. *My.* Obsecro, an hunc in terrâ ponam? *Da.* Ex arâ hâc sume verbenas, atque eas vice stramenti ei subjice. *My.* Quamobrem tu ipse hoc non facis? *Da.* Quia, si fortè opus mihi sit jusjurare, hero id exigente, id certò et sincerè facere possim. *My.* Intelligo.

ANNOTATIONES.

5 *Ex arâ hinc sume verbenas.*] Aræ in scenâ erant veræ et propriæ: dextra Baccho in Tragœdiâ: Apollini in Comœdiâ; sinistra ei deo, vel heroi, cui ludi fiebant. In his verbenæ imponebantur Apollini. Videatur Evanthius in prolegomenis in hunc autorem. Item Scaliger in poëticâ, lib. I. cap. xxi. Taubmannus in Mostellariam Plauti, Act. V. Sc. I. et Vossius in Inst. poëticis, cap. x. lib. II.

8 *Liquidò.*] Liquidò jurare, liquidò dicere, est purè, manifestè, apertè, certò, omnino.

Nova nunc religio in te istæc incessit, cedó?
Da. Move ocyùs te, ut, quid agam, porrò intelligas. [intervenit.
Prô Jupiter! *My.* quid? *Da.* sponsæ pater
Repudio consilium, quod primùm intenderam.
My. Nescio quid narres. *Da.* ego quoque hinc ab dexterâ
Venire me adsimulabo: tu, ut subservias
Orationi, utcumque opu' sit, verbis, vide. [est,
My. Ego, quid agas, nihil intelligo; sed, si quid
Quod mea opera opus sit vobis, aut tu plus vides,
Manebo, ne quid vostrum remorer commodum.

Unde nova ista religio venit tibi in mentem? *Da.* Matura, ut quid postea acturus sum intelligas. Proh Jupiter! *My.* Quid est? *Da.* Sponsæ Pamphili pater Chremes intervenit, dum loquimur. Abjicio consilium, quod primùm ante adventum ejus ceperam. *My.* Nescio quid narres. *Da.* Ego quoque hinc à dextrâ parte, quâ venit Chremes, me venire simulabo: tu vide, ut quibuscunque verbis, quibus opus erit, subservias, et commodes orationi meæ. *My.* Ego nihil intelligo, quid tu agas: sed si opus est vobis in aliquâ re operâ meâ, aut tu plùs prævides, quàm ego, hîc exspectabo, ne, quod vobis commodum est, retardem.

ANNOTATIONES.

15 *Utcumque opu' sit, verbis.*] Hæc dicens Davus abit, priusquam fraudulentum ejus consilium Mysis intelligat: quæ causa est, ut ea in Scenâ proximâ præter rem Davo respondeat, ac ferè prodat ipsius commentum.

18 *Ne quid vostrum remorer commodum.*] Commodum Pamphili. Cæterùm hæc Scena est actuosa: magis enim in gestu, quàm oratione est constituta.

ACTUS IV. SCENA V.

CHREMES. MYSIS. DAVUS.

Ch. Revertor, postquam, quæ opus fuere ad nuptias
Gnatæ, paravi, ut jubeam accersi: sed quid hoc?
Puer hercle est; mulier, tun' apposuisti hunc? *My.* ubi
Ille est? *Ch.* non mihi respondes? *My.* hem, nusquam est: væ miseræ mihi!
Reliquit me homo, atque abiit. *Da.* dî vostram fidem! [litigant?
Quid turbæ est apud forum? quid illîc hominum
Tum annona cara est: quid dicam aliud, nescio.
My. Cur tu, obsecro, hîc me solam? *Da.* hem, quæ hæc est fabula?

Ch. Redeo, postquam apparavi ea, quæ opus fuit apparare ad celebrandas nuptias filiæ, ut jubeam vocari eos, quos his interesse convenit: sed quid hoc est? Puer hercle est: mulier, tune hic posuisti eum? *My.* Ubinam est Davus? *Ch.* Non mihi respondes? *My.* Hem, nusquam in his locis reperitur ille, væ miseræ mihi! Homo me reliquit, atque abiit. *Da.* Dii vostram fidem! quantus tumultus in foro? quanta multitudo hominum est, qui illîc litigant? Tum annona cara est: nescio, quid aliud dicam. *My.* Cur tu, quæso, hîc me solam reliquisti? *Da.* Hem, quænam fabula hîc agitur?

ANNOTATIONES.

2 *Sed quid hoc?*] Interrogatio est ignorantis Chremetis quid esset, quod primum viderat. Erat autem puer pannis involutus.

3 *Ubi ille est?*] Mysis Davum requirit, qui se summoverat, conspecto Chremete; ut ipse de foro venire videretur.

5 *Væ miseræ mihi!*] Quasi dicat, Davi mandato huc veni; at ille me reliquit, atque abiit.

5 *Dî vostram fidem!*] A dextrâ veniens Davus, simulat se è foro venire.

7 *Tum annona cara est.*] Hoc Davus ad spectatores conversus, vel summissè dicit. Est autem annona res omnis quæ ad annuum victum reponitur.

8 *Cur tu, obsecro, hîc me solam?*] Simplicitas Mysidis ferè detegit fallaciam.

Eho, Mysis, puer hic unde est? quisve huc attulit?
My. Satin' sanus es, qui me id rogites? *Da.*
quem ego igitur rogem, [sit.
Qui hìc neminem alium video? *Ch.* miror, unde
Da. Dicturan' quod rogo? *My.* au. *Da.* concede ad dexteram. [mihi
My. Deliras: non tute ipse? *Da.* verbum si
Unum, præterquam quod te rogo, faxis, cave.
My. Malè dicis. *Da.* unde est? dic claré. *My.*
à vobis. *Da.* ha, ha, hæ.
Mirum verò, impudenter mulier si facit.
Ch. Ab Andriâ est ancilla hæc, quantùm intelligo.
Da. Adeón' videmur vobis esse idonei,
In quibus sic illudatis? *Ch.* veni in tempore.
Da. Propera adeò puerum tollere hinc ab januâ.
Mane: cave quóquam ex istoc excessis loco.
My. Dii te eradicent: ita me miseram territas.
Da. Tibi ego dico, an non? *My.* quid vis?
Da. at etiam rogas?
Cedò, cujum puerum hìc apposuisti? dic mihi.
My. Tu nescis? *Da.* mitte id, quod scio: dic,
quod rogo.
My. Vestri. *Da.* cujus vestri? *My.* Pamphili.
Da. hem, quid Pamphili? [has nuptias.
My. Eho, an non est? *Ch.* rectè ego semper fugi
Da. O facinus animadvertendum! *My.* quid
clamitas? [peri?
Da. Quemne ego herì vidi ad vos adferri ves-
My. O hominem audacem! *Da.* verum. vidi
Cantharam
Subfarcinatam. *My.* Diis pol habeo gratias,
Cùm in pariundo aliquot adfuerunt liberæ.

Eho, Mysis, unde puer hic allatus est? quisve hunc portavit huc? *My.* Satisne animi sanus es, qui hoc à me quæras? *Da.* Quem igitur interrogem, qui neminem hìc alium, quàm te video? *Ch.* Miror unde sit. *Da.* Respondebisne, Mysis, ad id, quod quæro? *My.* Au. *Da.* Veni ad dexteram. *My.* Desipis: an non tu ipsemet mihi eum in manus dedisti? *Da.* Si mihi verbum unum, præter id quod te rogo, dixeris, vapulabis; cave ne id facias. *My.* Malè mihi dicis. *Da.* Unde hic puer est? dic claré. *My.* A vobis. *Da.* Ha, ha, hæ, ô rem ridiculam! Quid mirum est, si mulier meretrix impudenter mentiatur? *Ch.* Hæc ancilla Glycerii est, quantùm intelligo. *Da.* Vobisne videmur adeò opportuni vestris ludificationibus et imposturis? *Ch.* Veni in tempore. *Da.* Festina celeriter hunc puerum auferre à januâ: hìc mane: cave ne quóquam aliò pedem moveris ex hoc loco. *My.* Dii te funditus perdant, qui me miseram adeò terrefacis. *Da.* Tibine ego dico, an non? *My.* Quid vis? *Da.* At etiam quæris, quid velim? dic cujus puerum ante hoc ostium posuisti? dic mihi. *My.* Nescisne cujus sit? *Da.* Tace id quod scio: dic quod quæro. *My.* Vestri. *Da.* Cujus vestri? *My.* Pamphili. *Da.* Hem, quid ais, Pamphili? *My.* Eho, an non est? *Ch.* Meritò semper ego has vitare volui nuptias. *Da.* O facinus puniendum! *My.* Cur adeò exclamas? *Da.* Tune hunc puerum dicis esse Pamphili, quem ego herì vidi ad vos afferri sub vesperam? *My.* O hominem impudentem! *Da.* Verum est: vidi Cantharam sarcinâ oneratam. *My.* Diis pol habeo gratias; quandoquidem parienti Glycerio aliquot affuerunt liberæ matronæ, quibus credi oportet.

ANNOTATIONES.

12 *Au.*] Interjectio turbatæ et consternatæ mulieris.

Concede ad dexteram.] Hæc summissè: monet ancillam Mysidem, ut clàm, quid sit opus, eam monere possit.

13 *Verbum si mihi unum.*] Comminatur summissè Davus.

21 *Mane: cave.*] Rursum hæc Davus summissè loquitur, non audiente Chremete, et est interminatio prohibentis, ne tollat Mysis puerum.

25 *Mitte id, quod scio.*] Hæc summissè etiam dicit.

26 *Cujus vestri?*] Vult datâ operâ Pamphilum nominari.

31 *Diis pol habeo gratias.*] Habemus illis gratiam à quibus fatemur beneficium accepisse, nec posse illud referre: diis verò dixit habeo gratias, quas his reddere nequit.

32 *Aliquot adfuerunt liberæ.*] Servis non licebat testimonium perhibere.

Da. Næ illa illum haud novit, cujus causâ hæc
incipit.
Chremes, si positum puerum ante ædes viderit,
Suam gnatam non dabit: tantò hercle magis dabit.
Ch. Non hercle faciet. *Da.* nunc adeò, ut tu
sis sciens, [viam
Ni puerum tollis, jam jam ego hunc mediam in
Provolvam, teque ibidem pervolvam in luto.
My. Tu pol homo non es sobrius. *Da.* fallacia
Alia aliam trudit: jam susurrari audio, 40
Civem Atticam esse hanc. *Ch.* hem. *Da.* co-
actus legibus [civis est?
Eam uxorem ducet. *My.* au, obsecro, an non
Ch. Jocularium in malum insciens penè incidi.
Da. Quis hîc loquitur? ô Chreme, per tempus
advenis: [omnia?
Ausculta. *Ch.* audivi jam omnia. *Da.* anne tu
Ch. Audivi, inquam, à principio. *Da.* audistin'
obsecro? hem [abripi.
Scelera! hanc jam oportet in cruciatum hinc
Hic ille est: non te credas Davom ludere. 48
My. Me miseram! nihil pol falsi dixi, mi senex.
Ch. Novi rem omnem: sed est Simo intus?
Da. intus est. [non omnia hæc.
My. Ne me attingas, sceleste! si pol Glycerio
Da. Eho inepta, nescis quid sit actum. *My.*
quî sciam?
Da. Hic socer est. alio pacto haud poterat fieri,
Ut sciret hæc, quæ volumus. *My.* hem; præ-
diceres. 54
Da. Paulum interesse censes, ex animo omnia,
Ut fert natura, facias, an de industriâ?

Da. Profectò illa Chremetem non novit, propter quem hanc fallaciam aggreditur. Si Chremes (ita illa cogitat) positum puerum ante ostium Simonis viderit, non dabit filiam suam Pamphilo: imò, ego aio, tantò magis, per Herculem ei dabit. *Ch.* Non per Herculem id faciet. *Da.* Nunc etiam ut scias, si hunc puerum hinc non exportas, jam nunc ego eum in mediam viam volvendo protrudam, teque ibidem versabo plurimùm in luto. *My.* Tu pol homo vino captus es. *Da.* Fallacia alia aliam producit: jam obmurmurari audio in hàc domo Glycerii, illam esse civem Atticam. *Ch.* Hem. *Da.* Pamphilus (inquiunt) qui eam vitiavit, cogetur legibus Atticis eam uxorem ducere. *My.* Eho, dic mihi, obsecro, an Glycerium non est civis Attica? *Ch.* Insciens ego penè incidi in periculum joco dignum. *Da.* Quis hîc loquitur? ô Chreme, commodè advenis! audi. *Ch.* Audivi jam omnia. *Da.* Ah! tune omnia audivisti? *Ch.* Audivi, inquam, à principio. *Da.* Audivistine, obsecro te? Hem scelera! hanc ancillam Glycerii jam oportet in crucem tollere. O Mysi! hic ille est Chremes, vir meritis clarus: ne tu credas vos rem habere cum Davo servo, quem deludatis dolis. *My.* Me miseram! Nihil pol dixi falsi, mi senex. *Ch.* Novi rem omnem: sed an Simo domi est? *Da.* Ita, est domi. *My.* Ne me attingas, sceleste Dave! Dispeream, si pol Glycerio non omnia hæc renunciem. *Da.* Eho inepta, nescis cur hoc ita sit à me factum. *My.* Quomodo id sciam? *Da.* Hic Chremes est socer futurus Pamphili. Hic non poterat alio modo scire, quæ voluimus ut sciret; puerum nempe ex Pamphilo Glycerium peperisse, eamque esse civem Atticam. *My.* Hæc me præmonere debueras. *Da.* Parumne interesse existimas inter ea, quæ fiunt verè, et naturâ ducente; atque ea, quæ arte, et industriâ simulantur?

ANNOTATIONES.

35 *Chremes, si positum puerum.*] Chremetem nominat, quem præsentem esse se ignorare simulat.

39 *Fallacia alia aliam trudit.*] Prior fallacia est, puerum esse natum ex Pamphilo, quæ prior aliam producit; nempe Glycerium esse civem Atticam. Alius sensus hic esse potest; fallacia alia aliam pellit, et prodit: nimirum commentum illud (Glycerium esse civem Atticam) falsum esse ostendit, dictam Glycerium peperisse puerum ex Pamphilo.

41 *Civem Atticam esse.*] Regio Atheniensium primùm dicta est Actica ab Acte, quod Græcè litus significat: deinde Attica; maximâ enim ex parte litoralis erat.

Coactus legibus.] Legibus Solonis cautum fuit, ut qui virginem liberam civemque Atticam stuprâsset; ut aut illam uxorem duceret, aut dotaret.

43 *Jocularium in malum.*] Per Antiphrasim dictum; significat enim magnum ac serium malum, ut notat Muretus.

45 *Anne tu omnia?*] Simulata admiratio; alii legunt; *Ah ne tu omnia!*

ACTUS IV. SCENA VI.

CRITO. MYSIS. DAVUS.

Cr. In hâc habitâsse plateâ dictum est Chrysi-
Quæ se inhonestè optavit parare divitias [dem,
Potiùs, quàm in patriâ honestè pauper vivere:
Ejus morte eâ ad me lege redierunt bona.
Sed quos perconter, video: salvete. *My.* obsecro,
Quem video? estne hic Crito, sobrinus Chrysidis?
Is est. *Cr.* O Mysis, salve! *My.* salvos sis, Crito.
Cr. Itan' Chrysis? hem. *My.* nos quidem pol
miseras perdidit. [nosne? sic
Cr. Quid vos? quo pacto hîc? satin' recté? *My.*
Ut quimus, aiunt; quando ut volumus, non licet.
Cr. Quid Glycerium? jam hæc suos parentes
repperit? [picatò huc me appuli:
My. Utinam. *Cr.* an nondum etiam? haud aus-
Nam pol, si id scîssem, nunquam huc retulissem
pedem; [est soror:
Semper enim dicta est ejus hæc, atque habita
Quæ illius fuerunt, possidet: nunc me hospitem
Lites sequi, quàm hîc mihi sit facile atque utile,
Aliorum exempla commonent: simul arbitror,
Jam esse aliquem amicum, et defensorem ei:
nam ferè
Grandiuscula jam profecta est illinc: clamitent,
Me sycophantam hæreditatem persequi,
Mendicum: tum ipsam despoliare non libet.
My. O optume hospes, pol, Crito, antiquum obtines.
Cr. Duc me ad eam, quando huc veni, ut videam.
My. maxumè. [senex.
Da. Sequar hos: nolo me in tempore hoc videat

Cr. Mihi dictum est in hâc plateâ habitâsse Chrysidem, quæ maluit hic Athenis turpiter divitias acquirere, quàm pudicè in patriâ Andro pauper vivere: ejus bona jure cognationis post mortem illius mihi obvenerunt. Sed video, quos de loco domûs Glycerii interrogem; salvete. *My.* Obsecro, quem video? Estne hic Crito sobrinus Chrysidis? Ille ipse est. *Cr.* O Mysis, salve! *My.* Tu quoque salvus sis, Crito. *Cr.* Verumne est Chrysidem decessisse? *My.* Nos quidem pol miseras perdidit. *Cr.* Quid vos hîc agitis? Quomodo vivitis? Satisne commodè? *My.* Nosne, quomodo habeamus, rogas? Ut possumus, quando, ut volumus, non licet, sicut communi fertur proverbio. *Cr.* Quid agit Glycerium? jamne suos parentes reperit? *My.* Utinam reperisset. *Cr.* An adhuc non reperit? Non faventibus auspiciis huc appuli: nam pol, si scivissem Glycerium parentes non reperisse, nunquam huc me contulissem: semper enim ea Chrysidis dicta est, atque habita soror: ejusque bona possidet: tum me peregrinum, quàm sit mihi facile, atque utile lites habere hîc, in alienâ patriâ, plurima exempla docent: atque etiam opinor Glycerium jam aliquem amicum habere, et defensorem paratum: nam ferè grandiuscula ætate ex Andro huc Athenas migravit: vereor ne me ipsi clament sæpius calumniatorem, qui hæreditatem alienam captem, mendicum denique: tum etiam, etsi hæreditas Chrysidis jure mea sit, tamen illam bonis denudare non libet, quum ipsa nulla alia quàm Chrysidis bona habeat. *My.* Optime hospes Crito, antiquum tuum morem observas: cùm ita te geris erga Glycerium. *Cr.* Duc me ad illam, ut, quando huc veni, saltem eam videam. *My.* Libenter id volo. *Da.* Sequar hos ad ædes Glycerii: nolo me senex herus Simo hoc tempore nunc videat.

ANNOTATIONES.

6 *Sobrinus Chrysidis.*] Consobrini propriè dicuntur nati ex duabus sororibus; sobrini, filii consobrinorum; patrueles, filii duorum fratrum.

12 *Haud auspicatò.*] Auspicari est ex avium cantu, aut gestu, futura divinare. Auspicatò est adverbium significans, *auspiciis factis:* Inauspicatò verò significat, *auspiciis neglectis*. Et quoniam Romani nihil incipiebant, nisi sumptis auspiciis, idcirco *inauspicatò* pro *infeliciter* usurpatur.

16 *Quàm mihi sit facile atque utile.*] Donatus interpretatur, *difficile atque inutile.*

20 *Sycophantam.*] Cùm in Atticâ magna esset ficuum copia; ad eas asservandas publicè custodes statuebantur, qui sycophantæ dicti sunt ἀπὸ τοῦ σῦκα φαίνεσθαι, id est, ficus deferre: quòd accusare solerent eos, qui ficus carperent.

22 *Antiquum obtines.*] Id est, antiquum et consuetum tuum morem. Sic Plautus absolutè sine substantivo dixit in Mostellariâ, Act. II. Sc. II.

Antiquum hoc obtines tuum, tardus ut sis.

ACTUS V. SCENA I.

CHREMES. SIMO.

Ch. Satis jam, satis, Simo, spectata erga te amicitia est mea:
Satis pericli cœpi adire: orandi jam finem face.
Dum studeo obsequi tibi, penè illusi vitam filiæ.
Si. Imò enim quam maxumè abs te postulo atque oro, Chreme,
Ut beneficium, verbis initum dudum, nunc re comprobes.
Ch. Vide, quàm iniquus sis præ studio, dum efficias id quod cupis, [cogitas:
Neque modum benignitatis, neque quid me ores,
Nam si cogites, remittas jam me onerare injuriis.
Si. Quibus? *Ch.* ah rogitas? perpulisti me, ut homini adolescentulo,
In alio occupato amore, abhorrenti ab re uxoriâ,
Filiam darem in seditionem, atque incertas nuptias;
Ejus labore atque ejus dolore gnato ut medicarer tuo.
Impetrâsti: incepi, dum res tetulit: nunc non fert: feras. [missos face.
Illam hanc civem esse aiunt: puer est natus: nos
Si. Per ego te deos oro, ut ne illis animum inducas credere,
Quibus id maxumè utile est, illum esse quàm deterrimum.
Nuptiarum gratiâ hæc sunt ficta atque incepta omnia. [empta his, desinent.
Ubi ea caussa, quamobrem hæc faciunt, erit ad-

Ch. Satis jam, satis, Simo, perspecta est mea erga te amicitia: satis periculi suscepi: desiste me orare. Dum studeo voluntati tuæ obsequi, penè ludibrio habere visus sum, et negligere filiæ meæ salutem. *Si.* Imò verò summopere à te peto, atque obsecro, Chreme, ut beneficium verbis jampridem inceptum, nunc re confirmes, et præstes. *Ch.* Vide quàm iniquus sis, præ studio efficiendi id quod cupis consequi: neque consideras, qui modus benignitatis in amicis servandus sit, neque quid à me tuis precibus postules: nam si id cogites, tu desinas mihi contra jus importunus et molestus vexator esse. *Si.* Quomodo vexator tibi fui? *Ch.* Quærisne? Invitum coëgisti me, ut adolescentulo alio amore implicato, alieno à ducendâ uxore, filiam meam darem cum periculo divortii, et discessionis à conjugio instabili; ut ejus labore atque dolore remedium afferrem filio tuo, amore turpi insanienti. Tu id à me impetrâsti: etiam incepi nuptias contrahere, dum res permisit: nunc non permittit: tu me quoque consilium mutare permittas. Dicitur etiam Glycerium civem esse Atticam: ex eâ puer filio tuo natus est; proinde omitte nos de nuptiis compellare. *Si.* Per deos ego te oro ne velis his credere, quibus utile est, ut filius meus pessimus sit, atque æstimetur. Nuptiarum impediendarum causâ hæ fallaciæ omnes inventæ sunt, atque inceptæ. Ubi nuptiæ perfectæ fuerint, et causa, quamobrem fraudulenti illi hæc faciunt, his adempta fuerit; dolos et technas suas desinent.

ANNOTATIONES.

3 *Illusi vitam filiæ.*] *Illudere*, præter significationem vulgatam, significat interdum *per ludum noceo.* Virg. Georg. de vite novellâ præcipiens.

Silvestres uri assiduè, capræque sequaces
Illudunt.——

Idem in primo Georg. De areâ granis ferendis faciendâ.

Tum variæ illudant pestes——

Id est, ne varia et periculosa animalcula infestent. Idem 2 Æn. *certantque illudere capto.* Id est, per ludum et jocum sævire in injuriam illius. Servius Fuldensis. Sic Suetonius in Tiberio dixit, *illudere capitibus*, et *illudere corpus.*

11 *Filiam darem in seditionem.*] Id est, ut filiam darem futuram in continuis dissensionibus et rixis cum marito: ita ut matrimonium dissolveretur.

13 *Dum res tetulit.*] Antiquum præteritum.

Ch. Erras: cum Davo egomet vidi jurgantem ancillam. *Si.* scio. *Ch.* at
Vero voltu: cùm ibi me adesse neuter dum persenserat.
Si. Credo; et id facturas Davus dudum prædixit mihi:
Et nescio quid tibi sum oblitus hodie, ac volui, dicere.

Ch. Falleris: egomet vidi ancillam Mysidem rixantem cum Davo. *Si.* Scio. *Ch.* At vero vultu, non simulato: tunc cùm neuter eorum me ibi adesse antè senserat. *Si.* Credo; et hanc fraudem facturas Mysim, et Glycerium, Davus dudum mihi prædixerat: et nescio propter quid id tibi dicere oblitus sum, contrà quàm proposueram.

ACTUS V. SCENA II.

DAVUS. CHREMES. SIMO. DROMO.

Da. ANIMO jam nunc otioso esse impero. *Ch.* hem Davom tibi.
Si. Unde egreditur? *Da.* meo præsidio, atque hospitis. *Si.* quid illud mali est?
Da. Ego commodiorem hominem, adventum, tempus non vidi. *Si.* scelus!
Quemnam hic laudat? *Da.* omnis res est jam in vado. *Si.* cesso alloqui?
Da. Herus est: quid agam? *Si.* ô salve, bone vir! *Da.* hem Simo, ô noster Chremes,
Omnia apparata jam sunt intus. *Si.* curâsti probé.
Da. Ubi voles, accerse. *Si.* bene sané: id enimvero hinc nunc abest.
Etiam tu hoc respondes? quid istîc tibi negotii est? *Da.* mihin'? *Si.* ita.
Da. Mihine? *Si.* tibi ergo. *Da.* modò introii. *Si.* quasi ego, quàm dudum, id rogem.

Da. Omnes jam nunc securo animo esse impero. *Ch.* Hem, Simo, ecce tibi Davus adest. *Si.* Unde egreditur? *Da.* Meo auxilio, atque hospitis Critonis. *Si.* Quid etiam illud malum est, quod Davus affert? *Da.* Rebus nostris commodiorem hominem, adventum, tempus non vidi. *Si.* Quemnam sceleratus hic laudat? *Da.* Omnis res nostra jam in tuto posita est. *Si.* Quid cesso hunc alloqui? *Da.* Herus hic est: quid agam? *Si.* O salve, bone vir! *Da.* Hem Simo, ô noster Chremes, salvete: omnia jam ad nuptias apparata sunt intus in domo nostrâ. *Si.* Curâsti rectè tu quidem. *Da.* Ubi voles filium accersi jube. *Si.* Bene sanè dicis: id enim certè nunc unum desideratur ad solennitatem nuptiarum. An non etiam tu ad id, quod quæro, respondes? Quid tibi negotii est in domo Glycerii? *Da.* Mihi? *Si.* Tibi, inquam. *Da.* Modò in has ædes introivi. *Si.* Quasi à te quæram, quamdudum introiveris.

ANNOTATIONES.

1 *Impero.*] Serviliter exultat Davus.

Hem Davom tibi. Si. *Unde egreditur?*] Hæc seorsum loquuntur Chremes et Simo, Davo non audiente, et solo secum loquente.

3 *Scelus! quemnam hic laudat?*] *Scelus* pro *sceleste.*

4 *Omnis res est jam in vado.*] Vada sunt fluminum loca minùs profunda, in quibus periclitandi nullus est metus. Proverbium est significans rem extra periculum esse, quale est istud, *In portu navigo.*

5 *O salve, bone vir!*] Ironica salutatio.

6 *Curâsti probé.*] Approbatio ironica irati Simonis.

7 *Bene sané.*] Persistit in ironiâ.

Id enimvero hinc nunc abest.] Alii legunt, *hic.* Si hæc lectio locum habet, talis erit sensus; nam certè propterea hic, nempe Pamphilus, abest, quia abhorret à nuptiis, nec vult eas perfici.

8 *Etiam tu hoc respondes?*] Etiam tu hæc verba respondere audes? Scilicet (*Omnia jam apparata sunt intus. Ubi voles, accerse*) tu qui nuptias dolis tuis impedis, et disturbas.

9 *Quasi ego, quàm dudum, id rogem.*] De negotio interrogatur, de tempore respondet Davus.

Da. Modò introivi cum tuo filio. *Si.* Anne est intus hîc Pamphilus? Crucior miser animi. Eho annon tu dixisti, carnifex, esse inter eos inimicitias? *Da.* Sunt. *Si.* Cur igitur Pamphilus est in domo Glycerii? *Ch.* Propter quid illum esse censes? cum illâ nempe litigat. *Da.* Imò verò, ô Chreme, indignum facinus ex me audies. Nescio quis senex modò advenit (ecce illum in hâc domo) confidens, cautus: cùm vultum ejus quis conspicit, videtur quantocumque pretio dignus esse: tristis et severa gravitas inest in facie, et in verbis fidei sinceritas apparet. *Si.* Quid de illo apportas novi? *Da.* Nihil equidem, nisi quod audivi illum dicere. *Si.* Quid ait tandem? *Da.* Ait se scire Glycerium esse civem Atticam. *Si.* Hem, Dromo, Dromo. *Dr.* Quid est? *Da.* Audi. *Si.* Si verbum quidem unum præterea addideris, periisti. Dromo! *Da.* Audi obsecro. *Dr.* Quid vis? *Si.* Sublimem in ædes rape quàm celerrime. *Dr.* Quem vis rapiam? *Si.* Davum. *Da.* Quamobrem? *Si.* Quia ita mihi placet: rape, inquam, lorarie Dromo. *Da.* Quid feci? *Si.* Rape. *Da.* Si quicquam mendacii me dixisse invenies, occidito. *Si.* Ego nihil audio. Ego te plagis quatiam, ut mereris. *Da.* Tametsi vera dixerim, me rapi ad supplicium jubes? *Si.* Jubeo. Dromo, custodi eum in vinculis, ne defugiat: atque, audisne? manibus, pedibusque, sicut feram constringito, ut terrâ se movere non possit. Age nunc; jam ego pol hodie, si vivo, te docebo, quàm periculosum sit herum servum fallere, et Pamphilum patrem. *Ch.* Ah! ne adeò sævè te geras. *Si.* Chreme, specta pietatem filii mei in patrem! an non mei misereris, quòd tantas ærumnas patiar ob talem filium? Age, Pamphile: exi, Pamphile: an non pudore ullo afficeris?

Da. Cum tuo gnato unâ. *Si.* anne est intus Pamphilus? crucior miser.
Eho, non tu dixti esse inter eos inimicitias, carnufex?
Da. Sunt. *Si.* cur igitur hîc est? *Ch.* quid illum censes? cum illâ litigat.
Da. Imò verò indignum, Chreme, jam facinus faxo ex me audies.
Nescio qui senex modò venit: ellum, confidens, catus:
Cùm faciem videas, videtur esse quantivis pretî:
Tristis severitas inest in voltu, atque in verbis fides.
Si. Quidnam adportas? *Da.* nil equidem, nisi quod illum audivi dicere.
Si. Quid ait tandem? *Da.* Glycerium se scire civem esse hanc Atticam.
Si. Hem Dromo, Dromo. *Dr.* quid est? *Si.* Dromo. *Da.* audi. *Si.* verbum si addideris, Dromo.
Da. Audi, obsecro. *Dr.* quid vis? *Si.* sublimem hunc intrò rape, quantùm potes.
Dr. Quem? *Si.* Davom. *Da.* quamobrem? *Si.* quia lubet: rape, inquam. *Da.* quid feci? *Si.* rape.
Da. Si quidquam mentitum invenies, occidito. *Si.* nihil audio.
Ego jam te commotum reddam. *Da.* tamen etsi hoc verum est? *Si.* tamen,
Cura adservandum vinctum: atque audin'? quadrupedem constringito.
Age, nunc jam ego pol hodie, si vivo, tibi
Ostendam, herum quid sit pericli fallere, et
Illi patrem. *Ch.* ah! ne sævi tantopere. *Si.* ô Chreme,
Pietatem gnati! nonne te miseret mei?
Tantum laborem capere ob talem filium?
Age, Pamphile: exi, Pamphile: ecquid te pudet?

ANNOTATIONES.

11 *Eho, non tu dixti.*] Simo convincit Davum mendacii.

14 *Ellum.*] Pro *ecce illum*, antiquum est.

27 *Chreme, pietatem gnati!*] Subaudi, *specta*. Ironia est.

30 *Ecquid te pudet?*] Sub. Decipere patrem.

ACTUS V. SCENA III.

PAMPHILUS. SIMO. CHREMES.

Pa. Quis me volt? perii, pater est. *Si.* quid ais,
omnium? *Ch.* ah.
Rem potiùs ipsam dic, ac mitte malè loqui. [siet.
Si. Quasi quidquam in hunc jam gravius dici pos-
Ain' tandem, civis Glycerium est? *Pa.* ita prædi-
Si. Ita prædicant? ingentem confidentiam! [cant.
Num cogitat, quid dicat? num facti piget?
Num ejus color pudoris signum usquam indicat?
Adeón' impotenti esse animo, ut præter civium
Morem, atque legem; et sui voluntatem patris,
Tamen hanc habere cupiat cum summo probro?
Pa. Me miserum! *Si.* modóne id demum sensti,
Pamphile?
Olim istuc, olim, cùm ita animum induxti tuum,
Quod cuperes, aliquo pacto efficiendum tibi,
Eodem die istuc verbum verè in te accidit.
Sed quid ago? cur me excrucio? cur me macero?
Cur meam senectam hujus sollicito amentiâ? an
Pro hujus ego ut peccatis supplicium sufferam?
Imò habeat, valeat, vivat cum illâ. *Pa.* mi pater.
Si. Quid mi pater? quasi tu hujus indigeas patris.
Domus, uxor, liberi inventi, invito patre:
Adducti, qui illam civem hinc dicant: viceris.
Pa. Pater, licetne pauca? *Si.* quid dices mihi?
Ch. Tamen, Simo, audi. *Si.* ego audiam? quid
audiam, [sino.
Chreme? *Ch.* attamen dicat sine. *Si.* age dicat,
Pa. Ego me amare hanc fateor: si id peccare est,
fateor id quoque.

Pa. Quis me appellat? perii, pater est. *Si.* Quid ais, omnium deterrime? *Ch.* Ah, rem potiùs ipsam narra, ac cessa maledicere. *Si.* Quasi quicquam acerbius, quàm meretur, in hunc dici possit. Tunc tandem ais Glycerium esse civem Atticam? *Pa.* Ita dicunt. *Si.* Itane dicunt? ô insignem audaciam! Num cogitat quid debeat dicere? Num facti pœnitet? Vide num ejus color pudoris aliquod signum demonstrat in toto vultu: adeóne impotenti est animo adversùs cupiditates suas, ut contra civitatis consuetudinem et legem, suique patris voluntatem, tamen hanc habere studeat. cum summo dedecore atque ignominiâ? *Pa.* Me miserum! *Si.* Modóne id tandem sensisti, te esse miserum? Olim, istud olim tunc sentire debuisti, cùm decrevisti aliquo modo exequi, quod cuperes; eodem die istud verbum verè tibi reipsa convenire cœpit. Sed quid ago? Cur me torqueo? Cur me tristitiâ conficio? Cur meam senectutem propter ejus amentiam solicitudine et curâ vexo? an ut pro ejus flagitiis pœnas solvam? imò habeat potiùs hanc peregrinam, à me discedat, vivat cum illâ. *Pa.* Mi pater. *Si.* Quid mi pater? quasi tu indigeas hoc patre, quem compellas. Domus, uxor, liberi tibi inventi sunt contra patris voluntatem: suppositi sunt, qui Glycerium illam hujus urbis civem esse affirment: vicisti, cedo adversanti. *Pa.* Pater, licetne pauca loqui? *Si.* Quid mihi dices? *Ch.* Attamen, Simo, audi. *Si.* Quid ego audiam, Chreme? *Ch.* Attamen permitte ut dicat pro se. *Si.* Age, ut dicat permitto. *Pa.* Ego fateor me amare Glycerium: si id peccare est, fateor quoque me peccare.

ANNOTATIONES.

7 *Num ejus color?*] Pudoris color est rubor in facie, sicut timoris pallor: unde Latinis, *erubescere* est pudefieri, pudore suffundi, Græcis *ἐρυθριᾶν rubescere*, idem est ac *pudere*.

8 *Impotenti animo.*] Impotens dicitur, qui suis cupiditatibus imperare non potest. Græcis *ἀκρατὴς* dicitur.

Præter civium morem, atque legem.] Lex erat Athenis à Pericle lata, de quâ meminit Plutarchus in ejus vitâ, quæ vetabat connubia cum peregrinis jungere, ut si quis non ex duobus Atheniensibus nasceretur, nothus esset, planéque expers omnium honorum, magistratuumque.

Tibi, pater, me dedo; quidvis oneris impone: impera.
Vis me uxorem ducere? hanc amittere? ut potero, feram.
Hoc modò te obsecro, ut ne credas à me allegatum hunc senem.
Sine me expurgem, atque illum huc coràm adducam. *Si.* adducas? *Pa.* sine, pater.
Ch. Æquum postulat: da veniam. *Pa.* sine te hoc exorem. *Si.* sino.
Quidvis cupio, dum ne ab hoc me falli comperiar, Chreme.
Ch. Pro peccato magno paulum supplicii satis est patri.

Pater, tuæ potestati me committo; quidvis oneris impone: impera. Vis me uxorem ducere? Vis me Glycerium dimittere? Id quod vis, ut potero, feram. Hoc tantummodo te vehementer oro, ut ne credas hunc à me submissum senem Critonem, qui hanc civem Atticam esse ait. Permitte ut ab hàc culpâ me purgem, atque illum coram vobis huc adducam. *Si.* Tu adducas? *Pa.* Permitte id mihi, pater. *Ch.* Æqua est ejus postulatio: da illi facultatem hoc faciendi. *Pa.* Sine, ut hoc à te impetrem. *Si.* Sino. Quidvis concedere cupio, dummodo ab hoc me falli non comperiam, Chreme. *Ch.* Pro gravi culpâ levissima pœna filii satisfacit patri.

ANNOTATIONES.

27 *Ut potero, feram.*] An possit ferre, dubium patri relinquit.

31 *Comperiar.*] Ab hoc me falli, utrùm à Pamphilo an à Critone intelligendum sit, quis dubitet: sed de Pamphilo dictum esse opinor. *Comperiar* pro *comperiam* positum esse censet Muretus: ut apud Ciceronem in Milonianâ *punior* pro *punio*. Sed non passivum pro activo sumi, verùm deponens esse verbum (*comperior*) dicendum est, cùm etiam Sallust. in Jugurth. in activâ significatione, hoc verbo utatur: *Sed ego comperior Bocchum magis Punicâ fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, simul et Romanos, et Numidam spe pacis detinuisse.* Hæc sunt verba Sall.

32 *Paulum supplicii.*] Supplicium illud est accusatio Simonis, adversùs filium Pamphilum. Supplicium etiam est supplicatio. Sal. in Catil. *In suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant.* Ibidem: *Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur.* Sic Livius lib. VII. de bello Punico. Tacitus lib. III. Ann. in hàc significatione. Sensus hujus loci hanc interpretationem recipit; pro peccato magno parva supplicatio filii patrem iratum facilè placat.

ACTUS V. SCENA IV.

CRITO. CHREMES. SIMO. PAMPHILUS.

Cr. Mitte orare, una harum quævis causa me, ut faciam, monet,
Vel tu, vel quòd verum est, vel quòd ipsi cupio Glycerio.
Ch. Andrium ego Critonem video? et certè is est: salvos sis, Crito.
Quid tu Athenas insolens? *Cr.* evenit: sed hicine est Simo?

Cr. Desine me orare, una quævis harum trium causarum satis me adducit, ut meo testimonio confirmem, Glycerium esse civem Atticam, vel tui ratio, vel ipsa veritas, vel quòd bene opto ipsi Glycerio. *Ch.* Nonne Critonem Andrium video? Et certè is est: salve Crito, quid tu Athenas præter solitum venisti? *Cr.* Casu id contigit: sed nonne hic, quem intueor, Simo est?

ANNOTATIONES.

4 *Quid tu Athenas insolens?*] Insolens, est præter solitum, et consuetudinem tuam. Hic *insolens* activè sumitur, ut sæpissime solet sumi. Plaut. in Amph. *Si dixero mendacium, solens meo more fecero.* Sic idem in Truc. Sall. *Insolens vera accipiendi.* Sed et passivè sumitur. Horat. III. Carm. Od. XXIX.

Fortuna sævo læta negotio
Ludum insolentem ludere pertinax.

Gell. lib. I. Noct. &c. *Atque id quod à Cæsare, excellentis ingenii viro, in primo de Analogiâ scriptum est, habe semper in memoriâ, atque pectore; ut tanquam scopulum fugias inauditum atque insolens verbum.* Verùm non jungitur cum infinitivo passivo; ut *insolitus* et *solitus.* Neque enim dicas solens est hoc fieri, ut *solitum est hoc fieri.* At τὸ *solitus* in utràque significatione usitatum est.

Ch. Hic est. *Si.* mene quæris? eho, tu Glyceri-
um hinc civem esse ais? 5
Cr. Tu negas? *Si.* itane huc paratus advenis?
Cr. quare? *Si.* rogas? [lescentulos
Tune impune hæc facias? tune hîc homines ado-
Imperitos rerum, eductos liberè, in fraudem illi-
cis? [*Cr.* sanun' es?
Sollicitando, et pollicitando eorum animos lactas?
Si. Ac meretricios amores nuptiis conglutinas? 10
Pa. Perii: metuo, ut substet hospes. *Ch.* si, Si-
mo, hunc nôris satis, [sit bonus?
Non ita arbitrere: bonus hic est vir. *Si.* hic vir
Itane adtemperatè venit hodie in ipsis nuptiis,
Ut veniret antehac nunquam? est verò huic cre-
dendum, Chreme? [quod moneam probé.
Pa. Ni metuam patrem, habeo pro illâ re, illum
Si. Sycophanta. *Cr.* hem. *Ch.* sic, Crito, est
hic: mitte. *Cr.* videat, qui siet. 16
Si mihi pergit, quæ volt, dicere, ea, quæ non volt,
audiet. [æquo animo feres?
Ego istæc moveo, aut curo? non tu tuum malum
Nam, ego quæ dico, vera, an falsa audieris, jam
sciri potest. [ejectus est,
Atticus quidam olim navi fractâ ad Andrum
Et istæc unà parva virgo: tum ille egens fortè
applicat [ceptat. *Ch.* sine.
Primùm ad Chrysidis patrem se. *Si.* fabulam in-
Cr. Itane verò obturbat? *Ch.* perge. *Cr.* tum
is mihi cognatus fuit, 23
Qui eum recepit: ibi ego audivi ex illo sese esse
Atticum. [tam citò tibi?
Is ibi mortuus est. *Ch.* ejus nomen? *Cr.* nomen
Phania. *Ch.* hem, perii. *Cr.* verùm hercle opinor
fuisse Phaniam. 26
Hoc certò scio, Rhamnusium se aiebat esse. *Ch.* ô
Jupiter! [audivere. *Ch.* utinam id siet,
Cr. Eadem hæc, Chreme, multi alii in Andro tum

Ch. Hic est. *Si.* Mene quæris? Eho, tune Glycerium civem hujus urbis esse ais? *Cr.* An tu negas? *Si.* Itane tu subornatus huc advenis? *Cr.* Quare hæc dicis? *Si.* Quærisne? An impune hoc facere tibi licebit? Tune hic homines adolescentulos nullâ experientiâ rerum instructos, ingenuè atque honestè educatos, in fraudem inducis? Incitando, et promittendo allicis eorum animos? *Cr.* Num apud te es? *Si.* Ac meretricios amores nuptiis confirmas, et consolidas? *Pa.* Perii: metuo ut hospes Crito firmus contra patrem subsistat. *Ch.* Simo, si satis hunc virum noveris, non ita de illo censeas, ut facis: bonus hic vir est. *Si.* Hic vir sit bonus? Itane præstò est, in ipso tempore nuptiarum compositò veniens, cùm nunquam antehac venerit? An verò huic credendum est, Chreme? *Pa.* Nisi patrem metuam, scio, quid commodè Critoni in memoriam reducam pro illâ re quam objicit pater. *Si.* Calumniator. *Cr.* Hem, mene vocari calumniatorem patiar? *Ch.* Sic à naturâ factus est Simo, vehemens, et iracundus: hunc omitte et sperne. *Cr.* Viderit qualis ipse sit. Si perseveret, quæ vult, probra et convicia dicere, ea quæ non vult, invitus audiet. Egone has de nuptiis turbas excito, aut fieri curo? nonne malum, quod propter filium tibi accidit, te patienter ferre oportet non aliis imputare? Nam de his, quæ dixi, jam sciri potest, utrum vera, an falsa sint ea, quæ à me audivisti. Quidam Atheniensis naufragio facto ad Andrum ejectus est, atque unà ista, parva tunc virgo: tum ille egenus omnium rerum fortè se recipit, et applicat ad Chrysidis patrem. *Si.* Fabulam incipit narrare. *Ch.* Sine eum loqui. *Cr.* Itane mihi interrumpit sermonem? *Ch.* Perge. *Cr.* Is, qui tunc eum hospitio excepit, mihi cognatus fuit: ibi ego audivi ex illo sese esse Atticum. Is in Andro mortuus est. *Ch.* Quod fuit ejus nomen? *Cr.* An tam citò tibi nomen ejus edi cupis? Phania nomen fuit, ut puto. *Ch.* Hem, perii. *Cr.* Verùm hercle opinor Phaniam illi nomen fuisse. Hoc certò scio, Rhamnusium se aiebat esse. *Ch.* O Jupiter! *Cr.* Eadem hæc, Chreme, multi alii in Andro tunc audiverunt. *Ch.* Utinam id sit,

ANNOTATIO.

27 *Rhamnusium.*] Rhamnusius à Rhamnunte oppidulo Atticæ, in quo celeberrimum fuit templum Nemesis deæ ultricis superborum, (quæ ob id Rhamnusia dicta est,) ejusque simulachrum marmoreum factum à Phidiâ nobili statuario, altum decem ulnas,

Quod spero. Eho dic mihi, quid is eam tum, Crito?
Suamne aiebat esse? *Cr.* non. *Ch.* cujam igitur?
Cr. fratris filiam.
Ch. Certè mea est. *Cr.* quid ais? *Si.* quid
tu? quid ais? *Pa.* arrige aures, Pamphile.
Si. Quî credis? *Ch.* Phania ille frater meus fuit.
Si. nôram, et scio. [sequens, proficiscitur.
Ch. Is hinc bellum fugiens, meque in Asiam per-
Tum illam hîc relinquere est veritus. post illa
nunc primùm audio,
Quid illo sit factum. *Pa.* vix sum apud me:
ita animus commotus est metu,
Spe, gaudio, mirando hoc tanto, tam repentino
bono.
Si. Næ istam multimodis tuam inveniri gaudeo.
Pa. credo, pater. [malè habet. *Pa.* dignus es,
Ch. At mihi unus scrupulus etiam restat, qui me
Cum tuâ religione, odio: nodum in scirpo quæ-
ris. *Cr.* quid istud est?
Ch. Nomen non convenit. *Cr.* fuit hercle aliud
huic parvæ. *Ch.* quod, Crito?
Nunquid meministi? *Cr.* id quæro. *Pa.* egone
hujus memoriam patiar meæ
Voluptati obstare, cùm egomet possim in hâc re
medicari mihi? [*Cr.* ipsa est. *Ch.* ea est.
Non patiar. heus, Chreme! quod quæris, Pasibula.
Pa. Ex ipsâ millies audivi. *Si.* omneis nos gau-
dere hoc, Chreme, [quid restat, pater?
Te credo credere. *Ch.* ita me dii ament, credo. *Pa.*
Si. Jamdudum res reduxit me ipsa in gratiam.
Pa. ô lepidum patrem!
De uxore ita, ut possedi, nihil mutat Chremes.
Ch. causa optima est:
Nisi quid pater aliud ait. *Pa.* nempe. *Si.* Scili-
cet. *Ch.* dos, Pamphile, est

quod spero. Eho dic mihi, Crito, quod Glycerium parvulam tunc sibi esse dicebat? Suamne filiam dicebat esse? *Cr.* Non. *Ch.* Cujusnam igitur? *Cr.* Fratris eam esse filiam dicebat. *Ch.* Certè mea est. *Cr.* Quid ais? *Si.* Quid tu ais? *Pa.* Arrige aures, Pamphile. *Si.* Quomodo his verbis tam facilè credis? *Ch.* Phania ille frater meus fuit. *Si.* Noveram eum, et scio ipsum fratrem tuum fuisse. *Ch.* Is bellorum motus fugiens, hinc in Asiam proficiscitur me quæsiturus. Tunc illam parvulam hîc Athenis relinquere est veritus, post illa tempora nunc primùm audio, quid de illo factum fuit. *Pa.* Vix mentis compos sum: ita metu agitatus sum amittendæ Glycerii, spe ipsius habendæ, gaudio, quòd sit civis Attica; dum miror hoc tantum, tamque insperatum bonum. *Si.* Certè istam Glycerium inventam esse tuam ex multis et certis argumentis vehementer gaudeo. *Pa.* Credo, pater. *Ch.* At mihi unum dubium etiam restat, quod me angit. *Pa.* Dignus es odio cum tuâ superstitiosâ anxietate: tu in re minimè dubiâ occasionem dubitandi quæris. *Cr.* Quid istud est? *Ch.* Nomen, quo illam vocant, non convenit cum nomine filiæ meæ. *Cr.* Fuit hercle aliud ei nomen dum parva erat. *Ch.* Quod, Crito? Nunquid meministi? *Cr.* Id quæro. *Pa.* Egone hujus fluxam memoriam patiar meæ voluptati moram injicere, cùm ego possim ipse mihi remedium invenire? Non patiar: heus, Chreme! quod nomen quæris, Pasibula est. *Cr.* Ipsum nomen est. *Ch.* Id ipsum est. *Pa.* Ex ipsâ audivi millies. *Si.* Ego credo te credere nos omnes gaudere, ô Chreme, propter hoc, quòd reperta est tua filia. *Ch.* Ita me dii adjuvent, credo. *Pa.* Quid restat, pater? *Si.* Jampridem, fili, res ipsa, quòd filiam amas Chremetis quæ ab eo agnita est, gratiam meam tibi reconciliavit. *Pa.* O lepidum patrem! Quod ad uxorem pertinet, quò minùs ita eam posthac possideam, ut antea possedi; nihil de hoc mutat Chremes. *Ch.* Causa legitima est, propter quam tibi uxoris confirmetur possessio: nisi pater reclamet, et dissentiat. *Pa.* Certè non reclamabit, neque dissentiet. *Si.* Sic est. Non dissentio. *Ch.* Dotem, Pamphile,

ANNOTATIONES.

30 *Cujam igitur?*] Vetustum adjectivum per tria genera declinabile; id est, *cujus*.

30 *Arrige aures, Pamphile.*] Metaphora ducta ab animalibus, quorum plerique solent, si quando quid eminus audiant, aures surrigere. Aures erigimus, vel arrigimus, cùm aliquid libenter audimus.

38 *At mihi unus scrupulus.*] Scrupus, est lapillus pedes ambulantium lædens. Scrupulus ejus diminutivum per translationem significat difficultatem, molestiam, dubium.

39 *Nodum in scirpo quæris.*] Scirpi junci sunt palustres sine nodo: unde Proverbium est de his qui in rebus claris scrupulum quærunt.

45 *Quid restat, pater?*] Obliqua postulatio nuptiarum Glycerii.

Decem talenta. *Pa.* accipio. *Ch.* propero ad fili-
am. eho mecum, Crito: [huc transferri jubes?
Nam illam me haud nôsse credo. *Si.* cur non illam
Pa. Rectè admones. Davo ego istuc dedam jam
negotî. *Si.* non potest.
Pa. Quî? *Si.* quia habet aliud magis ex sese, et
majus. *Pa.* quidnam? *Si.* vinctus est.
Pa. Pater, non rectè vinctus est. *Si.* haud ita jus-
si. *Pa.* jube solvi, obsecro.
Si. Age fiat. *Pa.* at matura. *Si.* eo intró. *Pa.* ô
faustum et felicem hunc diem!

dico decem talenta. *Pa.* Accipio. *Ch.* Properè ad filiam eo. eho, Crito, mecum veni: nam credo illam non me noscere. *Si.* Cur non illam ad me ex ædibus adduci jubes? *Pa.* Rectè admones. Davo istud jam negotium dabo. *Si.* Non potest id exequi. *Pa.* Quomodo? *Si.* Quia aliud, et majus habet negotium quod ad ipsum pertinet. *Pa.* Quidnam est? *Si.* Vinctus est. *Pa.* O pater, non rectè vinctus est. *Si.* Jusseram eum recte vinci. *Pa.* Jube eum solvi vinculis, obsecro. *Si.* Age fiat. *Pa.* At festina. *Si.* eo intró. *Pa.* O faustum ac felicem hunc diem!

ANNOTATIONES.

49 *Decem talenta.*] Talentum Atticum, pro pecuniæ summâ, valet sexcentis coronatis Gallicis. Decem talenta sunt sex millia coronatorum.

52 *Quia habet aliud magis ex sese.*] Id est, suum, magis ad se pertinens.

53 *Non rectè vinctus est.*] Pamphilus per *non rectè* intelligit, non justé: Simo verò per jocum intelligit, non satis strictè, ut qui jusserat Davum tanquam quadrupedem arctissimè vinciri.

ACTUS V. SCENA V.

CHARINUS. PAMPHILUS.

Ch. PROVISO, quid agat Pamphilus: atque ec-
cum. *Pa.* aliquis forsan me putet
Non putare hoc verum: at mihi nunc sic esse
hoc verum lubet. [arbitror,
Ego vitam deorum propterea sempiternam esse
Quòd voluptates eorum propriæ sunt: nam mihi
immortalitas [cesserit.
Parta est, si huic nulla ægritudo gaudio inter-
Sed quem ego potissimùm exoptem nunc mihi,
cui hæc narrem, dari?
Ch. Quid illud gaudii est? *Pa.* Davom video: ne-
mo est, quem mallem, omnium: [dia.
Nam hunc scio mea solidè solum gavisurum gau-

Ch. Venio visum, quid agat Pamphilus: atque ecce illum. *Pa.* Aliquis fortasse putet me non putare hoc esse verum, quod mox dico: ac placet mihi nunc hoc verum esse. Ego vitam deorum propterea sempiternam esse judico, quòd voluptates propriæ eorum sunt, et perpetuæ; certè immortalitas mihi acquisita est, si nulla tristitia huic præsenti gaudio, quo repleor, interposita fuerit. Sed quem præcipuè exoptem mihi nunc obviàm fieri, cui fortunam secundam, et hanc meam felicitatem commemorem? *Ch.* Quid illud gaudium est? *Pa.* Davum video: nemo est omnium, quem mallem mihi occurrere: nam scio hunc perfectè atque ex toto animo ob mea gaudia gavisurum.

ANNOTATIONES.

3 *Ego vitam deorum.*] Hoc dictum est ex sententiâ Epicuri. Ille enim vitam judicabat beatissimam, quæ plurimum haberet voluptatis, tristitiæ quàm minimum.

5 *Si nulla ægritudo.*] Quamobrem à Romanis duæ deæ colebantur in eodem templo; Angeronia ab angoribus dicta, et Volupia a voluptate, indicantibus in vitâ hominum voluptates et dolores inter se commixtas esse.

ACTUS V. SCENA VI.

DAVUS. PAMPHILUS. CHARINUS.

Da. PAMPHILUS ubinam hic est? *Pa.* Dave.
Da. quis homo est? *Pa.* ego sum. *Da.* ô
Pamphile!

Da. Ubinam hic est Pamphilus? *Pa.* Dave. *Da.* Quisnam homo est, qui me appellat? *Pa.* Ego sum. *Da.* O Pamphile!

Pa. Nescis quid mihi obtigerit. *Da.* certé: sed,
quid mihi obtigerit, scio.
Pa. Et quidem ego. *Da.* more hominum evenit,
ego ut quod sim nactus mali,
Priùs rescisceres tu, quàm ego, tibi quod evenit
boni. [ô factum bene!
Pa. Mea Glycerium suos parentes reperit. *Da.*
Ch. Hem. *Pa.* pater amicus summus nobis. *Da.*
quis? *Pa.* Chremes. *Da.* narras probé.
Pa. Nec mora ulla est, quin eam uxorem ducam.
Ch. num ille somniat
Ea, quæ vigilans voluit? *Pa.* tum de puero, Dave?
Da. ah desine! [hæc vera sunt.
Solus est, quem diligunt dii. *Ch.* salvus sum, si
Colloquar. *Pa.* quis homo est? Charine, in tem-
pore ipso mi advenis.
Ch. Bene factum. *Pa.* hem, audîsti? *Ch.* omnia.
age, me in tuis secundis respice.
Tuus est nunc Chremes: facturum, quæ voles,
scio esse omnia. [exspectare, dum exeat.
Pa. Memini: atque adeò longum est, nos illum
Sequere hâc me intus ad Glycerium nunc. tu,
Dave, abi domum.
Properè accerse, hinc qui auferant eam: quid
stas? quid cessas? *Da.* eo. [debitur:
Ne exspectetis, dum exeant huc: intus despon-
Intus transigetur, si quid est, quod restet. Plau-
dite.

Pa. Nescis quid mihi acciderit. *Da.* Certé: sed quid mihi acciderit, scio. *Pa.* Et quidem ego. *Da.* Ut accidere solet hominibus, ita evenit nobis; ut priùs cognosceres, quod mali inveni, quàm ego audirem, quod boni tibi obtigit. *Pa.* Mea Glycerium suos parentes reperit. *Da.* O quàm rectè contigit! *Ch.* Hem. *Pa.* Pater ejus summus amicus noster est. *Da.* Quis? *Pa.* Chremes. *Da.* Bene narras. *Pa.* Nec quicquam nos retardat, quin eam uxorem ducam. *Ch.* Num Pamphilus somniat ea, quæ vigilans expetivit? *Pa.* Cæterùm de puero, Dave, ut se habet? *Da.* Ah, desine de illo plura quærere! Ille solus est ex omnibus pueris, quem dii in deliciis habent, et in sinu gerunt. *Ch.* Si hæc vera sunt, salvus sum. Compellabo Pamphilum. *Pa.* Quis homo est, qui ad nos accedit? Charine, opportunè mihi advenis. *Ch.* Tecum bene actum esse gaudeo. *Pa.* Hem! audîstine? *Ch.* Omnia audivi; agedum, in tuis prosperis successibus fac ut me adjuves. Chremetem totum possides: scio illum facturum esse omnia, quæ voles. *Pa.* Semper tui memini: longum verò tempus est nos exspectare, donec ille exeat domo. Tu sequere hâc me intus. Chremes nunc est in ædibus Glycerii, tu, Dave, abi domum. Festina. Accerse viros, qui eam auferant ex domo, ubi nunc est, et ad nos transferant: quid stas immotus? quid tardas? *Da.* Eo. Ne exspectetis, spectatores, dum huc exeant in proscenium actores nostri: intus sponsalia fient: intus de dote Philumenæ, de Chrysidis hæreditate, deque cæteris rebus, conveniet, et transigetur. Plaudite. *Calliopius recensui.*

ANNOTATIONES.

2 *Sed, quid mihi obtigerit.*] Hoc Davus dicit de vinculis ridiculé.

3 *More hominum evenit.*] Quia fama mali celerior est, quàm boni; id est, evenit, ut faciliùs mala quàm bona nuncientur.

9 *Solus est, quem diligunt dii.*] Hyperbole de magnâ alicujus felicitate. Illustres quosque heroas, deorum filios, cognatos, et amicos fuisse fabulatur antiquitas, ut Herculem Jovis filium, Æneam Veneris, multosque alios.

15 *Qui auferant eam.*] Virgo nuptui data, antiquo ritu simulabatur ex gremio matris, aut si ea deesset, ex proximâ necessitudine muliere rapi: inde ad virum transferebatur: quòd ea res Romulo suisque Sabinas rapientibus feliciter cessisset. Quò respiciens Catullus dicit:

Qui rapis teneram ad virum virginem.

In Epithalamio Manlii et Juliæ.

17 *Plaudite*] Plaudere verbum est textricum, Græcis σπαθᾷν vel κροτεῖν: cùm illæ licium densiùs inculcant, et cum plausu collidunt. Hoc verbum etiam in theatrum migravit postea: eoque peractis fabulis spectatores dimittebantur: *Valere* enim, et *plaudere* jubebantur, quæ verba vel à grege histrionum, vel ab eâ personâ, quæ postrema in scenam introducebatur, pronunciabantur, ut videre est apud Plautum. Horat. in Arte Poët.

Donec cantor, id est, *actor*, *vos plaudite*, *dicat.* Cantor est actor. Apuleius eleganter 3. Florid. *Renunciavere poëtam dixisse rebus humanis valere, et plaudere; suis verò familiaribus dolere, et plangere.*

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

EUNUCHUS.

Acta Ludis Megalensibus, L. Posthumio Albino, L. Cornelio Merulâ, Ædilibus Curulibus. Egêre L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modulavit Flaccus Claudii, tibiis duabus, dextrâ et sinistrâ. Græca Menandru. Acta II. M. Valerio, C. Fannio Coss. Anno ab urbe conditâ DXCIII.

ANTE CHRISTUM NATUM CLIX.

FABULÆ INTERLOCUTORES.

PHÆDRIA, adolescens. A Græco φαιδρὸς, hilaris.
PARMENO, servus, παρὰ τῷ δεσπότῃ μένων, manens et adstans domino.
THAIS, meretrix. A θαητὸς, spectabilis, quasi speciosa.
GNATHO, parasitus. A γνάθος, maxilla, quòd sit edax.
CHÆREA, adolescens. A χαίρων, gaudens.
THRASO, miles. A θράσος, audacia.
PYTHIAS, ancilla; quasi πυθομένη, percontatrix.
CHREMES, adolescens. A χρεμίζω, hinnio: quòd hinnitu equorum delectaretur.
ANTIPHO, adolescens. Ab ἀντὶ φαίνομαι, contrà appareo, vel ab ἀντὶ φημὶ, contrà loquor.
DORIAS, ancilla; quòd Doride regione orta sit.
DORUS, Eunuchus, quasi Doricus.
SANGA, servus, à Sangiâ vico Phrygiæ.
SOPHRONA, nutrix. A σώφρων, castus, continens.
LACHES, senex. A λαγχάνω, sortior, sorte obtineo.

ARGUMENTUM.

PAMPHILA Virgo Attica, à prædonibus rapta, et Rhodum advecta, à meretrice quâdam, cum ipsius filiâ Thaïde, educata est: adeò ut ambæ sorores crederentur. Thaïs autem grandiuscula facta Athenas migravit, ibique matris artem meretriciam exercuit. Aliquo pòst tempore, mater ejus mortem obiit Rhodi, relictâ Pamphilâ, quam Thraso miles Athenas adducit, et Thaïdi in donum promittit, si suæ voluntati morigerari vellet. Illa Phædriam adolescentem Atheniensem, Lachetis filium, sibi amatorem adjunxerat; à quo multis precibus impetrat, expositâ facti ratione (nimirum, ut Pamphilam recuperaret) militi ut biduum gratificari posset. Interea Phædria rus ire statuit, abiensque mandat Parmenoni servo, ut eunuchum, et Æthiopissam ad Thaïdem, cui eos emerat, duceret. Cæterùm Chærea Phædriæ frater Pamphilam in viâ conspicatus, ejus amore flagrabat; itaque servi Parmenonis arte, pro eunucho, ejus habitu indutus, Thaïdi traditur, quæ ei soli Pamphilam credit, dum ad cœnam cum milite proficiscitur. Itaque Chærea, hâc occasione arreptâ, Pamphilam vitiat, seque illico dat in fugam quàm celeriter. Hinc mirabiles turbæ concitantur. At Pamphila paulò pòst à suis tandem agnoscitur, daturque in uxorem Chæreæ. Phædria et Thraso rivales per parasitum concordes facti, communi amicâ Thaïde sine certamine potiuntur.

C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA.

SOROREM falsò dictitatam Thaïdis,
Id ipsum ignorans, miles advexit Thraso,
Ipsique donat: erat hæc civis Attica.
Eidem eunuchum, quem emerat, tradi jubet
Thaïdis amator Phædria, ac rus ipse abit,
Thrasoni oratus biduum concederet.
Ephebus frater Phædriæ puellulam
Cùm deperiret dono missam Thaïdi,

INTERPRETATIO. Thraso miles abduxit secum Rhodo Athenas Pamphilam, vulgi sermone nominatam sororem Thaïdis, quod ille ignorabat, ipsique Thaïdi dono dat: erat hæc Pamphila civis Atheniensis filia; eidem Phædria ipsius amator eunuchum à se emptum ut tradat, Parmenoni imperat, atque in villam abit, exoratus precibus Thaïdis, ut in duos dies eâ miles potiretur. Frater Phædriæ adolescens Chærea cùm Pamphilam perditè amaret donatam Thaïdi à milite,

ANNOTATIO.

Periocha.] A *περιέχω*, *comprehendo*, *contineo*, *περιοχὴ*, *comprehensio*, Græcis dicitur, idem quod Latinis *argumentum*, estque brevis totius alicujus rei explicatio.

Ornatu eunuchi induitur: suadet Parmeno:
Introit: vitiat virginem. sed Atticus
Civis repertus frater ejus, conlocat
Vitiatam ephebo: Phædriam exorat Thraso.

supponitur pro eunucho, ejusque habitu indutus: ad ædes Thaïdis adducitur, suadente Parmenone: in quibus stuprat Pamphilam, quæ cùm reperisset fratrem suum Chremetem, civem Atheniensem; agnita ab ipso datur uxor Chæreæ à quo vitiata fuerat: Thraso impetrat à Phædriâ, ut sint socii in amore Thaïdis.

ANNOTATIO.

Ornatu eunuchi.] Eunuchus, castratus dicitur, ab εὐνὴ, quod est *cubile*, et ἔχω, *habeo, custodio*, quòd id genus hominum adhibebatur servandis regum cubilibus. Eustathius deducit nomen istud ab εὖνις, id est, *privatus*, et ὀχεία, *coitus, conjunctio;* quasi εὖνις ὀχείας, *privatus, carens conjunctione fœmineâ.*

PROLOGUS.

Si quisquam est, qui placere se studeat bonis
Quamplurimis, et minimè multos lædere:
In his poëta hic nomen profitetur suum.
Tum si quis est, qui dictum in se inclementiùs
Existimavit esse, sic existimet,
Responsum, non dictum esse, quia læsit prior,
Qui bene vertendo, et easdem describendo malè,
Græcis bonis Latinas fecit non bonas. [ex
Idem Menandri Phasma nunc nuper dedit;
Atque in Thesauro scripsit, causam dicere
Priùs unde petitur, aurum quare sit suum,
Quàm illic, qui petit, unde is sit Thesaurus sibi,
Aut unde in patrium monumentum pervenerit.
Dehinc ne frustretur ipse se, aut sic cogitet;
Defunctus jam sum, nihil est quod dicat mihi.
Is ne erret, moneo, et desinat lacessere.
Habeo alia multa, quæ nunc condonabitur;
Quæ proferentur pòst, si perget lædere
Ita, ut facere instituit. nunc quam acturi sumus
Menandri Eunuchum, postquam ædiles emerunt,
Perfecit, sibi ut inspiciundi esset copia.

Si ullus est, cui admodum curæ sit plerisque se gratum esse, nullosque offendere; hos inter poëta noster dat nomen suum. Tum si quispiam est, qui acerbiùs aliquid in se dictum suspicetur, sic arbitretur; et sciat, hoc responsum esse in defensionem Terentii lacessiti, non dictum in contumeliam Lavinii lacessentis, qui prior maledictis illum provocavit, qui bene vertendo fabulas, dum verba verbis reddit, et easdem scribendo malè, dum sententiam obscuriùs exprimit, ex Græcis bonis, Latinas fecit non bonas. Idem Lavinius Menandri comœdiam, Phasma, hoc est, Spectrum, nominatam, recèns admodum spectandam edidit: atque in Thesauro, aliâ Menandri fabulâ, inducit possessorem, qui rei partes sustinet, priùs causam dicentem, quare Thesaurus auri inventus ad se pertineat, quàm petitor, qui actor est, unde sibi is obvenerit, aut unde in patris sepulchrum reconditus sit. Deinde ne fallat sese, aut sic animo putet; defunctus jam sum periculo et expers omnis reprehensionis; nihil est, quod mihi objicere possit Terentius; hunc Lavinium, ne erret, præmoneo, et cesset me irritare. Possum alia plura expostulare, quæ in præsenti ei remitto; quæ postea expromentur, si perget maledictis me offendere, ita ut jam incepit. Is, postquam ædiles emerunt Eunuchum comœdiam, quam nunc daturi sumus in theatrum, consecutus est ut hanc sibi spectandi potestas fieret.

ANNOTATIONES.

11 *Priùs unde petitur, aurum.*] Is unde petitur, id est possessor, à quo possessio rei petitur, qui rei partes sustinet, *qui est défendeur. Ang.* THE DEFENDANT. Petitor verò est actor, *Demandeur*, THE PLAINTIFF. Terentius arguit Lavinium induxisse possessorem priùs agentem, quàm petitorem, quod est contra consuetudinem judiciorum.

17 *Quæ nunc condonabitur.*] Veteres *condono* jungebant accusativo; sic in Phormione Terentius. *Argentum quod habes, condonamus te*, pro *tibi.*

Magistratus cùm ibi adesset, occepta est agi.
Exclamat, furem, non poëtam fabulam
Dedisse, et nil dedisse verborum tamen :
Colacem esse Nævî, et Plauti veterem fabulam ;
Parasiti personam inde ablatam, et militis.
Si id est peccatum, peccatum imprudentiâ est
Poëtæ, non qui furtum facere studuerit.
Id ita esse, vos jam judicare poteritis.
Colax Menandri est: in eâ est parasitus Colax,
Et miles gloriosus: eas se non negat
Personas transtulisse in Eunuchum suam
Ex Græcâ : sed eas fabulas factas priùs
Latinas scîsse sese, id verò pernegat.
Quòd si personis iisdem uti aliis non licet:
Quî magis licet currentes servos scribere,
Bonas matronas facere, meretrices malas,
Parasitum edacem, gloriosum militem,
Puerum supponi, falli per servum senem,
Amare, odisse, suspicari ? Denique
Nullum est jam dictum, quod non dictum sit priús.
Quare æquum est vos cognoscere, atque ignoscere,
Quæ veteres factitârunt, si faciunt novi.
Date operam, et cum silentio animadvortite,
Ut pernoscatis, quid sibi Eunuchus velit.

Vix præsente magistratu, agi cœpta est, cùm vociferatur, furem esse, non poëtam, qui hanc comœdiam dedit, nec eum dedisse dicendum esse, cùm ne verbum quidem apposuerit de suo: hanc esse comœdiam *Colacem* dictam, id est, *Assentatorem*, jam olim à Nævio et Plauto editam. Personam parasiti ex eâ furto ablatam, et militis esse à Terentio. Si id fecisse peccatum est, imprudens et inscius ille peccavit: nec enim ullum furtum meditatus est. Id verum esse vos, spectatores, arbitrari modò poteritis. Colax comœdia à Menandro facta est: in eâ parasitus Colax inducitur, et miles gloriosus: eas personas fatetur quidem se transposuisse in Eunuchum comœdiam suam ex Græcâ: sed priùs interpretatione Nævii, aut Plauti Latinè versas esse, id verò se ignoravisse pertendit. Quòd si personis iisdem, quibus veteres comici usi sunt, novis poëtis uti non licet: cur magis licet festinantes servos facere, bonas matres-familias in scenam producere, meretrices malas, parasitum voracem, gloriosum militem, partum falsum supponi, deludi per servum senem dominum, amores, odia, ac suspiciones? Postremò nihil dici nunc à nobis potest, quod non ab aliis ante nos dictum fuerit. Quamobrem æquum est vos, spectatores, cognoscere quantum liceat poëtis in imitando sibi sumere, atque ignoscere, si novi, ab antiquis, quæ sibi conveniunt, quandoque mutuentur: cùm antiquis idem crebrò facere licuerit. Vos, actores attenti spectate, et cum silentio advertite, ut sciatis quas res contineat, atque exprimat Eunuchus comœdia.

ANNOTATIONES.

34 *Id verò pernegat.*] Non negat Terentius ex Colace Menandri, se personam militis et parasiti transtulisse; sed accepisse ex Nævio et Plauto pernegat.

35 *Quòd si personis.*] Defendit argumento à pari, licere sibi iisdem, quibus illis Nævio et Plauto, uti personis.

ACTUS I. SCENA I.

PHÆDRIA. PARMENO.

Ph. Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem,
Cùm accersor ultro? an potiùs ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?
Exclusit, revocat: redeam? non, si me obsecret.
Pa. Siquidem hercle possis, nil prius, neque fortius:
Verùm si incipies, neque perficies naviter,
Atque ubi pati non poteris, cùm nemo expetet,
Infectâ pace, ultro ad eam venies, indicans
Te amare, et ferre non posse; actum est, ilicet,
Perîsti: eludet, ubi te victum senserit.
Ph. Proin tu, dum est tempus, etiam atque etiam cogita.
Pa. Here, quæ res in se neque consilium neque modum
Habet ullum, eam consilio regere non potes.
In amore hæc omnia insunt vitia: injuriæ,
Suspiciones, inimicitiæ, induciæ,
Bellum, pax rursum: incerta hæc si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quàm si des operam, ut cum ratione insanias.
Et quod nunc tute tecum iratus cogitas;
Egone illam? quæ illum? quæ me? quæ non? sine modó:
Mori me malim: sentiet qui vir siem.
Hæc verba mehercule unâ falsâ lacrumulâ,
Quam, oculos terendo miserè, vix vi expresserit,
Restinguet: et te ultro accusabit, et ei dabis
Ultro supplicium. *Ph.* ô indignum facinus! nunc ego et
Illam scelestam esse, et me miserum sentio:
Et tædet: et amore ardeo: et prudens, sciens,
Vivus, vidensque pereo: nec, quid agam, scio.

Ph. Quid igitur agam? egone illam non adeam? ac ne quidem nunc, cùm ipsa Thaïs sponte me vocet? an potiùs ita me parem, ut perpetuò non feram meretricum injurias? Expulit foras, rursus accersit: revertarne ad illam? Non si per sacra omnia me obtestetur. *Pa.* Per Herculem, si quidem valeas id facere, nihil melius, neque præstantius: verum si, ubi inceperis, non perseverabis fortiter, atque ubi amplius vim amoris ferre non potueris, si ad Thaïdem minimè te desiderantem, non reconciliatâ pace, volens redibis, ostendens te ejus amore ardere, neque affectui posse resistere; desperata res est, statim perditus eris: illa ludibrio te habebit, ubi te domitum à se cognoverit. *Ph.* Itaque dum per tempus licet, cùm nondum quidquam incepi, diligenter considera quid facere debeam. *Pa.* Domine, rem quæ consilio et moderatione caret omni, eam prudentiâ gubernare non vales. Amor hæc omnia in se habet mala, contumelias, zelotypiam, dissensiones, pacem ad tempus, bellum, post bellum pacem iterum: hæc cùm sint instabilia, si velis ratione stabilia reddere, nihilo plus proficias, quàm si desideres, ut quis cum ratione insaniat. Quæ autem nunc irâ commotus animo agitas; Egone illam Thaïdem adeam? quæ illum Thrasonem mihi prætulit? quæ me sprevit? quæ me herì non admisit? potiùs mortem præoptaverim: sine modò, me virum fortem experietur. Per Herculem hæc per iram prolata verba, unâ fallace lachrymulâ, quam leviter oculos fricando, vix vi extraxerit, delebit: et te ipse sponte tuâ culpæ reum argues apud illam, et puniendum præbebis. *Ph.* O crudele factum! Nunc ego et illam deterrimam esse, et me infelicem video: et tædio ejus afficior: et amore flagro: et intelligens, sentiens, spirans, inspiciensque in exitium ruo: nec quid agam, scio.

ANNOTATIO.

4 *Quid igitur.*] Hoc *igitur* significat, Phædriam multa cum servo fuisse collocutum, priusquam in scenam prodiret.

Pa. Quid agas, nisi ut te redimas captum quàm queas
Minimo? si nequeas paululo, at quanti queas:
Et ne te afflictes. *Ph.* itane suades? *Pa.* si sapis:
Neque, præterquam quas ipse amor molestias
Habet, addas: et illas quas habet, rectè feras.
Sed ecce ipsa egreditur nostri fundi calamitas:
Nam quod nos capere oportet, hæc intercipit.

Pa. Quid facias, nisi ut te captivum liberes pretio quàm vilissimo possis? si nequeas parvo, at quanti possis: neque te ægritudinibus animi consumas. *Ph.* Itane suades? *Pa.* Si mente sanus es: neque, præter eas solicitudines quæ amorem solent sequi, alias his adjungas; atque eas, quas præbet, æquo animo sustineas. Sed ecce ex ædibus prodit agri nostri calamitosa tempestas: nam quod nos colligere oportet, illa totum aufert et capit.

ANNOTATIONES.

34 *Nostri fundi calamitas.*] Calamitas est grando et tempestas, quæ calamos segetum prosternit et conterit: unde Cicero Verrem vocat *calamitosam tempestatem.*

35 *Nam quod nos capere oportet.*] Id est, Thaïs, nostra pernicies, quæ Phædriam herum meum sumptibus absumit; capitque omnia quæ alioquin ab illo in nos conferrentur.

ACTUS I. SCENA II.

THAIS. PHÆDRIA. PARMENO.

Th. Miseram me! vereor ne illud graviùs Phædria
Tulerit, neve aliorsum, atque ego feci, acceperit,
Quòd herì intromissus non est. *Ph.* totus, Parmeno,
Tremo, horreoque, postquam aspexi hanc. *Pa.* [bono animo es:
Accede ad ignem hunc, jam calesces plùs satis.
Th. Quis hîc loquitur? hem, tun' eras, mi Phædria?
Quid hîc stabas? cur non rectâ introibas? *Pa.* [cæterùm
De exclusione verbum nullum. *Th.* quid taces?
Ph. Sanè quia verò hæ mihi patent semper fores,
Aut quia sum apud te primus. *Th.* missa istæc face.
Ph. Quid missa? ô Thaïs, Thaïs! utinam esset [mihi
Pars æqua amoris tecum; ac pariter fieret,
Ut aut hoc tibi doleret itidem, ut mihi dolet;
Aut ego istuc abs te factum nihili penderem.
Th. Ne crucia te, obsecro, anime mi, mi Phædria.
Non pol, quò quemquam plùs amem, aut plùs [diligam,
Eò feci: sed ita erat res: faciundum fuit.
Pa. Credo, ut fit, misera præ amore exclusisti hunc foras.

Th. Heu me infelicem! dubito ne illud molestiùs quàm debeat Phædria tulerit, neve in aliam partem, atque ego feci, acceperit, quòd hesternâ die in ædes meas admissus non est. *Ph.* Totum corpus, Parmeno, mihi tremore concutitur, horretque frigore, ubi hanc videre cœpi. *Pa.* Fac alto fortique sis animo, ne perturberis: si horres frigore, accede ad hunc ignem (nimirum Thaïdem) jam calesces plusquam satis sit. *Th.* Quis hic loquitur? hem, tune eras, mi Phædria? quid hic stans manebas? cur non rectà domum ingrediebaris? *Pa.* De cætero, quòd excluserit ædibus Phædriam, introducto milite, ne unum quidem verbum protulit. *Th.* Quid taces, Phædria? *Ph.* Quasi verò hæ mihi semper apertæ sint fores, aut quia ex tuis amatoribus tibi sim præcipuus gratià. *Th.* Omitte hæc odiosa verba. *Ph.* Omittam? O Thaïs, Thaïs! utinam mutuo amore mihi responderes; fieretque ut injuriæ, quam mihi fecisti, memoria te æquè ac me cruciaret; aut nihili eam æstimarem. *Th.* Ne te dolore affligas, obsecro, mi animule, mi Phædria. Non per Pollucem, non id propterea feci, quòd alium ullum majori amore, quàm te complectar, aut chariorem habeam: sed in eo statu res erat, ut ita facere me oportuerit. *Pa.* Te vero, ut fieri solet, propter amorem, quo illum prosequitur, eidem occlusit fores.

Th. Siccine ais, Parmeno? age. sed huc quâ gratiâ
Te accersi jussi, ausculta. *Ph.* fiat. *Th.* dic mihi
Hoc primùm, potin' est hic tacere? *Pa.* egone?
optumé. [fidem:
Verùm, heus tu, lege hâc tibi meam astringo
Quæ vera audivi, taceo, et contineo optumé:
Sin falsum, aut vanum, aut fictum est, continuò
palàm est.
Plenus rimarum sum, hâc atque illâc perfluo.
Proin tu, taceri si vis, vera dicito.
Th. Samia mihi mater fuit: ea habitabat Rhodi.
Pa. Potest taceri hoc. *Th.* ibi tum matri parvolam
Puellam dono quidam mercator dedit, [arbitror:
Ex Atticâ hinc abreptam. *Ph.* Civemne? *Th.*
Certum non scimus: matris nomen et patris
Dicebat ipsa: patriam, et signa cætera
Neque scibat, neque per ætatem etiam potuerat.
Mercator hoc addebat, è prædonibus,
Unde emerat, se audîsse, abreptam è Sunio.
Mater ubi accepit, cœpit studiosè omnia
Docere, educare, ita utì si esset filia.
Sororem plerique esse credebant meam. [pite,
Ego cum illo, quocum tum uno rem habebam, hos-
Abii huc: qui mihi reliquit hæc, quæ habeo, omnia.
Pa. Utrumque hoc falsum est: effluet. *Th.* quî
istuc? *Pa.* quia
Neque tu uno eras contenta, neque solus dedit:
Nam hic quoque bonam magnamque partem ad
te attulit.
Th. Ita est: sed sine me pervenire, quò volo.
Interea miles, qui me amare occeperat,
In Cariam est profectus; te interea loci
Cognovi: tute scis post illa quàm intumum
Habeam te, et mea consilia ut tibi credam omnia.
Ph. Neque hoc tacebit Parmeno. *Pa.* oh, du-
biumne id est?

Th. Siccine loqueris, Parmeno? perge modó: sed tu, mi Phædria, quam ob rem te huc acciri mandavi, attentè audi. *Ph.* Sic fiat. *Th.* Dic mihi, Parmeno iste potestne tacere? *Pa.* Egone? Optimè possum. Verùm, heus tu, hâc conditione fidem tibi do: quæ audivi, si vera sunt, ea rectè sileo et fideliter servo: sin falsa, aut vana, aut ficta sunt, confestim omnibus ea manifesta facio, Pertusus et *rimosus* sum, commissa mihi undique transmitto, et effundo. Itaque dicito vera, si ea me tacere voles. *Th.* Mater mihi è Samo insulâ fuit: ea Rhodi manebat. *Pa.* Hoc verum esse puto; peregrinam fuisse ei matrem: tacebitur. *Th.* Ibi tum matri quidam mercator puellam parvulam donavit, ex Attica inde usque abreptam. *Ph.* Civemne Atticam? *Th.* Opinor: id compertum nobis nondum est; ipsa puella patris et matris nomen dicebat; patriam, et signa cætera, quibus agnosci possit, ignorabat: neque propter ætatem primam scire potuerat. Mercator ad patris et matris nomen, quod puella dicebat, hoc adjungebat, se accepisse à piratis, à quibus emerat, eam raptam fuisse è Sunio Atticæ promontorio. Mater ubi hoc inaudivit, summâ diligentiâ et curâ omnia docuit, quæ ingenuam decent, et educavit quasi suam filiam; adeò ut vulgò soror mea esse crederetur. Ego cum illo, quocum solo consuetudinem habebam, tum advenâ Attico, huc Athenas Rhodo veni: ille mihi omnia hæc bona quæ possideo, moriens reliquit. *Pa.* Utrumque hoc falsum est, ideoque effundetur: hoc tacere non potero. *Th.* Quomodo istud? *Pa.* Quia neque unus tibi amator fuit satis, neque hospes Atticus ea quæ habes, solus dedit: hic enim quoque (Phædria) magnam et potiorem partem tibi largitus est. *Th.* Haud nego; sed sine orationem quò tendit pervenire. Interea miles, qui ad me animum adjecerat, in Cariam se contulit: tecum interea consuevi: tu ipsemet non ignoras, post illa tempora, quàm intimus maximè omnium in meo amore et familiaritate sis, et ut mea omnia tibi communicem consilia. *Ph.* Ne hoc quidem Parmeno tacebit, cùm falsum sit. *Pa.* Oh, quisnam dubitet hoc esse falsum?

ANNOTATIONES.

27 *Habitabat Rhodi.*] Rhodus Carpathii maris insula nobilissima, ambitu 120 millia passuum. *Carpathus, Scarpanto* nunc dicta, insula est, media inter Cretam et Rhodum, contra Egyptum, huic parti maris Ægæi nomen dedit.

46 *In Cariam est profectus.*] Caria minoris Asiæ regio, cui Rhodus adjacet.

Th. Hoc agite, amabó: mater mea illîc mortua est
Nuper: ejus frater aliquantùm ad rem est avidior.
Is ubi hancce formâ videt honestâ virginem, 52
Et fidibus scire; pretium sperans, illico
Producit; vendit: fortè fortunâ adfuit
Hic meus amicus: emit eam dono mihi, 55
Imprudens harum rerum, ignarusque omnium.
Is venit: postquam sensit me tecum quoque
Rem habere, fingit caussas, ne det, seduló:
Ait, si fidem habeat, se iri præpositum tibi
Apud me: ac non id metuat, ne, ubi eam acceperim,
Sese relinquam; velle se illam mihi dare: 61
Verùm id vereri; sed, ego quantum suspicor,
Ad virginem animum adjecit. *Ph.* etiamne ampliús?
Th. Nil, nam quæsivi: nunc ego eam, mi Phædria,
Multæ sunt caussæ, quamobrem cupio abducere.
Primùm, quòd soror est dicta: præterea, ut suis
Restituam ac reddam. sola sum: habeo hîc neminem, 67
Neque amicum, neque cognatum: quamobrem, Phædria,
Cupio aliquos parare amicos beneficio meo.
Id, amabò, adjuta me, quò id fiat faciliús: 70
Sine illum priores parteis hosce aliquot dies
Apud me habere. nihil respondes? *Ph.* pessuma,
Ego quidquam cum istis factis tibi respondeam?
Pa. En noster, laudo. tandem perdoluit: vir es.
Ph. Haud ego nesciebam, quorsum tu ires. parvola
Hinc est abrepta: eduxit mater pro suâ; 76
Soror est dicta: cupio abducere, ut reddam suis.
Nempe omnia hæc nunc verba huc redeunt denique:
Excludor ego, ille recipitur: quâ gratiâ?
Nisi illum plùs amas, quàm me, et istum nunc times,
Quæ abducta est, ne illum talem præripiat tibi?
Th. Egon' id timeo? *Ph.* quid te ergo sollicitat? cedó.
Num solus ille dona dat? nuncubi meam
Benignitatem sensisti in te claudier?
Nonne, ubi mihi dixti cupere te ex Æthiopiâ 85

Th. Attendite mihi, quæso: mater mea illic mortem obivit nuper: ejus frater aliquantò lucri cupidior est. Is ubi hanc vidit virginem specie venustâ esse, et scire fidibus canere; pretium sperans magnum, statim matre mortuâ, eam venum exponit: vendit: fortè fortunâ hic præsens interfuit Thraso meus amicus, qui harum rerum inscius Pamphilam emit, quam mihi dono daret. Is Athenas rediit: postquam cognovit me tecum quoque consuescere, excusationes studiosè excogitat, ne eam tradat; dicit si fidem ipsi faciam, se priores partes apud me, te postposito, habiturum; neque metuat, ne ubi puella data mihi fuerit, sese dimittam; velle se illam mihi donare: verùm id dubitare: sed ego quantum animo conjicio, ad virginem amorem adjunxit. *Ph.* Nunquidnam etiam ampliùs est? *Th.* Nihil; nam percontata sum, mi Phædria: nunc verò quamplurimæ sunt causæ, propter quas cupio eam ad me à possessione militis transducere. Primùm quòd soror mea dicta est: tum etiam, ut eam suis raptam restituam, et amissam reddam. Sola sum: habeo hic neminem, neque amicum, neque cognatum, qui mihi, cùm opus fuerit, auxilietur; quamobrem, Phædria, cupio aliquos mihi amicos conciliare meis meritis. Id ut faciliùs consequar, peto à te ut mihi præstò esse velis. Permitte illum Thrasonem apud me admitti in potiori parte, hisce aliquot diebus. Nihil respondes? *Ph.* Deterrima, tibi-ne ego quicquam respondere debeam, talia cùm mihi facias? *Pa.* Hei noster, euge, magni te facio. Tandem ægrè fert se deludi, injurias ad animum revocâsti; jam vir es. *Ph.* At ego nesciebam, quò spectaret tua nempe oratio. Parvula è Sunio est abrepta: educavit mater eam pro suâ filiâ: soror mea nominata est: cupio abducere, ut reddam suis. Scilicet omnia hæc verba in hanc summam nunc conveniunt; ut excludar, miles ille admittatur: cujus rei causâ? nisi quòd illum quàm me chariorem habes, metuisque ne Pamphila, quam à Thrasone recepisti, eum tibi intercipiat? *Th.* Egone id timeo? *Ph.* Quid ergo te incitat ad hoc faciendum? Expone, num solus ille tibi donat? Nunquid alicubi meam liberalitatem vidisti tibi præcludi? nonne statim atque mihi significâsti cupere te servam Æthiopem,

ANNOTATIO.

85 *Ex Æthiopiâ.*] Quidquid ultra Nigrum flumen est, et Ægyptum, versùs utrumque mare, Atlanticum Rubrumque, Æthiopes olim in Africâ tenuere; gens omnium Africæ terrarum amplissima; dicta ab *αἴθω, uro, et ὤψ,* id est, *aspectus, vultus.*

Ancillulam, relictis rebus omnibus,
Quæsivi? porrò eunuchum dixti velle te,
Quia solæ utuntur his reginæ: repperi.
Herì minas viginti pro ambobus dedi. 89
Tamen contemptus abs te, hæc habui in memoriâ:
Ob hæc facta abs te spernor. *Th.* quid istuc,
Phædria? [arbitror
Quanquam illam cupio abducere, atque hâc re
Id fieri posse maxumé: verumtamen, [seris.
Potiùs, quàm te inimicum habeam, faciam ut jus-
Ph. Utinam istuc verbum ex animo ac verè di-
ceres; [derem
Potiùs quàm te inimicum habeam: si istuc cre-
Sincerè dici, quidvis possem perpeti. 97
Pa. Labascit, victus uno verbo, quàm citó!
Th. Ego non ex animo misera dico? quam joco
Rem voluisti à me tandem, quin perfeceris? 100
Ego impetrare nequeo hoc abs te, biduum
Saltem ut concedas solúm. *Ph.* siquidem biduum.
Verùm ne fiant isti viginti dies. [hil moror.
Th. Profectò non plus biduum, aut. *Ph.* aut? ni-
Th. Non fiet: hoc modò sine te exorem. *Ph.*
scilicet 105
Faciundum est, quod vis. *Th.* meritò amo te:
bene facis.
Ph. Rus ibo: ibi hoc me macerabo biduum:
Ita facere certum est: mos gerendu' est Thaïdi.
Tu huc, Parmeno, fac illi adducantur. *Pa.* maxumé.
Ph. In hoc biduum Thaïs vale. *Th.* mi Phædria,
Et tu: nunquid vis aliud? *Ph.* egone quid velim?
Cum milite isto præsens, absens ut sies: 112
Dies, noctesque me ames: me desideres:
Me somnies: me expectes: de me cogites:
Me speres: me te oblectes: mecum tota sis: 115
Meus fac sis postremò animus, quando ego sum
tuus. [fidem,
Th. Me miseram! forsitan hic mihi parum habeat

posthabitis rebus etiam necessariis emendam quæsivi? Eunuchum præterea dixisti te velle, quia horum operâ reginæ solæ utuntur: comparavi. Herì viginti minas pro amborum pretio persolvi. Tamen licèt spretus à te, hæc tibi grata ut emerem in memoriâ habui. Pro his in te meritis despectus sum tibi. *Th.* Quænam sunt ista, quæ dicis, Phædria? Quamvis hanc Pamphilam cupio ab illo milite recipere, atque hâc ratione, si tu concedas biduum militi, censeo id potissimùm fieri posse: attamen, potiùs quàm inimicitiam tuam suscipiam, obsequar quibuscunque jussis tuis. *Ph.* Utinam ex animi sententiâ, et sincerè pronunciares ista verba (potiùs quàm tuam inimicitiam suscipiam): si istud crederem verè à te dici, nihil tam molestum est, quod non possem perferre. *Pa.* Nutat corruiturus, uno verbo impulsus, illico. *Th.* Me miseram! an non ego hoc ex animi sententiâ, et seriò dico? Quam rem, etiam per jocum indicâsti te à me velle, quin tandem obtinueris? Ego verò non possum abs te impetrare, ut saltem duos solùm dies, quos peto, concedas mihi. *Ph.* Si quidem duo dies sint tantum (concedo), dummodo viginto ex duobus non fiant. *Th.* Sanè non ampliùs quàm duo dies, aut. *Pa.* Aut? Perge loqui, tibi moram non facio. *Th.* Non fiet illud, quod vereris, ut plures dies recipiatur à me Thraso: id solùm biduum quod peto, permitte me à te impetrare. *Ph.* Nimirum quod cupis, me facere oportet. *Th.* Meritò amo te: æquum facis. *Ph.* In villam concedam: ibi per hos duos dies, mœrore me ad maciem usque conficiam: sic mihi præ tædio facere deliberatum est: siquidem morigerum me esse Thaïdi necesse est. Tu, Parmeno, cura, ut illi, eunuchus et ancillula Æthiops, tradantur Thaïdi. *Pa.* Sic fiet. *Ph.* In hos duos dies vale, Thaïs. *Th.* Mi Phædria, et tu quoque vale: nunquid vis aliud? *Ph.* Egone quid aliud velim? Nisi ut cum milite isto præsens sis corpore, absens animo: dies, noctesque ames me: me desideres: me somnies: me exspectes: de me cogites: me speres: me te oblectes: mecum tota sis (animo): mea fac sis postremò anima, quando ego sum tua. *Th.* Me miseram! fortè Phædria parum mihi fidit,

ANNOTATIO.

88 *Quia solæ utuntur his reginæ.*] Eunuchis magnus apud reges et divites honos fuit: ut Bagoüs Alexandri Magni eunuchus, Potiphar Pharaonis Ægypti regis, et ille Candaces reginæ, de quo D. Lucas in Actis Apostolorum: et libri 4. Regum, cap. viii.

atque ex aliarum meretricum ingeniis me æstimat. Ego per Pollucem, quæ mecum in animo totius rei veritatem scio, hoc certò scio, nihil mendacii me excogitâsse, neque me quenquam vehementiùs amare, quàm hunc Phædriam: et quicquid hujus rei feci (quòd eum exclusi foras) propter puellam Pamphilam id feci; nam spero me hujus fratrem, adolescentem valdè nobilem, penè jam invenisse: et is constituit se venturum ad me in domum meam hodiernâ die. Hic igitur dum veniat exspectabo.

Atque ex aliarum ingeniis nunc me judicet.
Ego pol, quæ mihi sum conscia, hoc certò scio,
Neque me finxisse falsi quidquam, neque meo
Cordi esse quenquam cariorem hoc Phædriâ:
Et quicquid hujus feci, caussâ virginis
Feci: nam me ejus spero fratrem propemodum
Jam repperisse, adolescentem adeò nobilem: et
Is hodie venturum ad me constituit domum.
Concedam hinc intrò, atque exspectabo, dum
venit.

ACTUS II. SCENA I.

PHÆDRIA. PARMENO.

Ph. Facito ita, ut imperavi: ducito istos (eunuchum et fœminam Æthiopem) et trade Thaïdi, meo nomine. *Pa.* Faciam. *Ph.* At diligenter, *Pa.* Fiet. *Ph.* At citò. *Pa.* Fiet. *Ph.* Satisne hoc tibi mandatum memineris? *Pa.* Ah, quàm toties interrogare molestum est: quasi sit difficile, id exequi, quod jubes. Utinam tam facilè quid reperias, quàm hoc perdes. *Ph.* Ut etiam patientiùs feras hæc dona mihi perire, scito me unà quoque cum his mei jacturam facere, quod his donis mihi pretiosius est. *Pa.* Minimè impatienter fero hæc tua mandata facere. Sed nunquid aliud vis? *Ph.* Munus nostrum ornamento verborum pretiosius facito, et istum rivalem Thrasonem, quàm procul poteris, ab eà removeto. *Pa.* Memorem mones: in animo id habeo. *Ph.* Ego in villam me conferam, atque ibi tantisper morabor, dum biduum transierit. *Pa.* Sic faciendum arbitror. *Ph.* Sed heus tu. *Pa.* Quid vis? *Ph.* Putasne me posse obdurare, et mihi temperare, ne ante duos dies ad urbem redeam? *Pa.* Te-ne posse id perpeti? Non mehercule opinor: nam aut statim ultro redibis, aut mox per noctem te insomnia sola ad urbem impellet, et revocabit. *Ph.* Opere rustico me exercebo, quoad defessus sim, ut etiam invitus dormire cogar. *Pa.* Te lassabis, at nihilo magis eà caussâ poteris capere somnum. *Ph.* Apage, frustrà hæc dicis, Parmeno.

Ph. Fac ita, ut jussi; deducantur isti. *Pa.* faciam. *Ph.* at diligenter.
Pa. Fiet. *Ph.* at maturé. *Pa.* fiet. *Ph.* satin' hoc mandatum est tibi?
Pa. Ah, rogitare? quasi difficile siet: utinam
Tam aliquid facilè invenire possis, Phædria,
Hoc quàm peribit. *Ph.* ego quoque unà pereo, quod mî est carius. [quin
Ne istuc tam iniquo patiare animo. *Pa.* minimé:
Effectum dabo. Sed nunquid aliud imperas?
Ph. Munus nostrum ornato verbis, quod poteris:
Istum æmulum, quod poteris, ab eâ pellito. [et
Pa. Memini, tametsi nullus moneas. *Ph.* ego rus ibo, atque ibi manebo.
Pa. Censeo. *Ph.* sed heus tu. *Pa.* quid vis? *Ph.* censen' posse me obfirmare et [arbitror:
Perpeti, ne redeam interea? *Pa.* te-ne? non hercle
Nam aut jam revertere, aut mox noctu te adiget horsum insomnia. [dormiam.
Ph. Opus faciam, ut defatiger usque, ingratiis ut
Pa. Vigilabis lassus: hoc plus facies. *Ph.* ah, nil dicis, Parmeno.

Ejiciunda hercle hæc mollities animi: nimis me indulgeo. [triduum? *Pa.* hui!
Tandem ego non illâ caream, si sit opus, vel totum
Univorsum triduum? vide, quid agas. *Ph.* stat sententia. [nes immutarier
Pa. Dî boni, quid hoc morbi est? adeón' homi-
Ex amore, ut non cognoscas eundem esse? hoc nemo fuit [gis continens.
Minùs ineptus, magis severus quisquam, nec ma-
Sed quis hic est, qui huc pergit? at at, hic quidem est parasitus Gnatho
Militis: ducit secum unà virginem huic dono: papæ! [hîc dabo
Facie honestâ. Mirum, nî ego me turpiter hodie
Cum meo decrepito hoc eunucho. hæc superat ipsam Thaïdem.

Expellenda est animo hæc imbecilitas: nimis me delicatè tracto. Nonne tandem, si oporteat illâ carere, istud possim, etiam tres dies totos? *Pa.* Hui! tres dies totos? Vide, ne majora viribus tuis coneris. *Ph.* Certum est facere, quod constitui. *Pa.* Dii boni, amorne tam potens morbus est? Adeóne homines immutat, ut idem qui priùs notus fuerat, ampliùs cognosci non possit? Hoc nemo fuit minùs ineptus, magis gravis, nec magis temperans. Sed quis hic est, qui huc iter facit? At at, hic quidem est parasitus militis Gnatho: ducit secum virginem, in donum Thaïdi: papæ, quàm eleganti vultu! Nimirum me hic hodie ludibrio et dedecori exponam, cum meo hoc decrepito eunucho. Hæc virgo formæ specie vincit Thaïdem.

ANNOTATIONES.

16 *Nimis me indulgeo.*] Atticorum more accusativus loco dativi hic positus est, pro *nimis mihi indulgeo,* id est, nimis mihi concedo, permitto.

17 *Hui! triduum?*] Exclamatio servi, heri dictum irridentis.

19 *Quid hoc morbi est?*] Ut morbo, ex bonâ habitudine corpora decidunt, sic animus ab amore, ex suâ constantiâ et tranquillitate deturbatur. Sic Propertius:

Solus amor morbi non amat artificem.

Homines immutarier ex amore.] Hanc immutationem poëtæ eleganter pinxerunt in fabulâ Circes, homines in pecudes commutantis.

22 *Gnatho.*] Gnatho à maxillis et edendi aviditate dici videtur. Γνάθος, *maxilla.* Ut παράσιτος is est, qui ut victum apud ditiores habeat, iis assentatur: σῖτος, Græcè *cibum* significat.

25 *Decrepito.*] Sive morti vicino. Decrepiti sunt, quorum funera, crepitu, et plangore familiæ, conclamata sunt. Vel à decrescendo sic dicti, eò quòd incurvati et contracti minores fieri videantur; sic capularis senex dicitur à capulo, id est loculo, capsulâ mortui, *un cercueil.* Ang. A BIER, A COFFIN.

ACTUS II. SCENA II.

GNATHO. PARMENO.

Gn. Dii immortales, homini homo quid præstat! stulto intelligens [tem mihi:
Quid interest! Hoc adeò ex hâc re venit in men-
Conveni hodie adveniens quendam mei loci hinc atque ordinis, [gurierat bona.
Hominem haud impurum, itidem patria qui abli-

Gn. Dii immortales, quantùm alius homo alii homini præcellit! Ab inepto quantùm distat providus et prudens! Hoc mihi adeò in memoriam redit, nimirum: hodie huc veniens incidi in hominem meæ conditionis, non quidem sordidum, nec avarum, qui similiter, atque ego, patrimonium per luxum consumpserat.

ANNOTATIO.

4 *Hominem haud impurum.*] Non sordidum, non avarum. Liberaliter educati sæpe balnea præsertim calida adibant nitoris et elegantiæ causâ, avari autem minimé. *Aristophanes* in Pluto Comœdiâ.

4 *Abligurierat bona.*] Per luxum et popi-

video horridum, immundum, pallidum instar ægrotantis, vestibus laceris indutum, et senectute deformem. Quid iste ornatus sibi vult? dixi. Respondit ille, Quoniam infortunatus ego quæ habui bona amisi. Hem, quò miseriæ redactus sum! Omnes familiares atque amici me deserunt. Hic ego, illum despexi, mihique posthabui: Quid homo, inquam, inertissime, itane tibi consuluisti, ut nulla tibi supersit tui fiducia? An sensum unà cum fortunis tuis perdidisti? Aspice me; qui non melioris sum generis, et statûs. Qui color corporis, elegantia, nitor cutis, quæ constitutio sanitatis? Omnia mihi suppetunt abunde, et licèt nihil quidquam possideam, nihil tamen deficit. At ego infelix (mihi respondit) neque aliis movere risum, et risui esse, neque verberibus patiendis assuescere possum. Quid? tu (ego subjeci) hisne rebus (nempe dum quis ridetur, aut vapulat) aliquid profici putas? Vehementer falleris, si ita putas. Olim prioribus temporibus, isti generi parasitorum vapulantium, et ridiculorum, lucro fuit ars ista: hoc verò tempore, hic novus alius est aucupandi modus: quin ego ipse hanc captandi artem inveni. Est genus hominum qui primos in omnibus rebus se esse volunt, nec sunt: quamvis videri velint: hos consector: his ego non studeo ridiculus esse, sed his sponte risu assentior, et eorum mores cum admiratione prædico. Quidquid dicunt, laudo: si rursus id negant, id similiter nego: si negat quis, nego; si affirmat quid esse, affirmo; denique in animum induxi, omnia illis assentari: id lucrum nunc est valdè copiosum. *Pa.* Argutum mehercule hominem: hic homines ex stultis prorsus insanos mente facit.

Video sentum, squalidum, ægrum, pannis annisque obsitum.
Quid istuc, inquam, ornati est? Quoniam miser, quod habui, perdidi.
Hem, quò redactus sum! omnes noti me atque amici deserunt.
Hîc ego illum contempsi præ me: Quid, homo, inquam, ignavissime?
Itane parâsti te, ut spes nulla reliqua in te siet tibi?
Simul consilium cum re amîsti? viden' me ex eodem ortum loco?
Qui color, nitor, vestitus, quæ habitudo est corporis?
Omnia habeo, neque quidquam habeo: nil cùm est, nil defit tamen.
At ego infelix neque ridiculus esse, neque plagas pati
Possum. Quid? tu his rebus credis fieri? totâ erras viâ.
Olim isti fuit generi quondam quæstus apud seclum prius.
Hoc novum est aucupium: ego adeò hanc primus inveni viam.
Est genus hominum, qui esse primos se omnium rerum volunt,
Nec sunt: hos consector: hisce ego non paro me ut rideant,
Sed eis ultro arrideo, et eorum ingenia admiror simul.
Quidquid dicunt, laudo: id rursum si negant, laudo id quoque:
Negat quis? nego: ait? aio: postremò imperavi egomet mihi
Omnia assentari: is quæstus nunc est multò uberrimus.
Pa. Scitum hercle hominem: hic homines prorsum ex stultis insanos facit.

ANNOTATIONES.

nationem devoraverat. Ligurire est lautiores cibos capere: λιχνεύω Græcè, à λείχω, *lambo, lingo.* Plinius. *Postquam degulato patrimonio, pauper est factus. Degulare* est *gulâ absumere.*

5 *Video sentum, squalidum.*] Sentum, horridum, ut sentes, id est, spinæ, squalidum, immundum. Squalidi propriè *rei* qui diu delituerunt in carcere. Squalor immundities corpus occupans à squamarum asperitate. Obsitum, fœdatum, putidum. Situs est mucor, et lanugo quædam ex humore creata in locis sole carentibus. *Pannis annisque obsitum,* id est, mucore, et carie obductum, propter sordidos pannos, et ratione ætatis; nam situs, et mucor quidam solet esse major in homine misero, et sene, tum in habitu inopum. Obsitus, ab obserendo, dixit Virgilius. *Loca obsita pomis,* id est, plantata.

14 *Totâ erras viâ.*] Proverbialis metaphora à viatoribus sumpta.

22 *Assentari.*] Propriè assentamur voce, adulamur gestu, blandimur tactu.

Gn. Dum hæc loquimur, interea loci ad macellum ubi advenimus,
Concurrunt læti mî obviàm cupedinarii omnes,
Cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, aucupes,
Quibus et re salvâ et perditâ profueram et prosum sæpe:
Salutant: ad cœnam vocant: adventum gratulantur.
Ille ubi miser famelicus videt me esse in tantum honorem,
Et tam facilè victum quærere; ibi homo cœpit me obsecrare,
Ut sibi liceret discere id de me: sectari jussi;
Si potis est, tanquam philosophorum habent disciplinæ ex ipsis
Vocabula, parasiti itidem ut Gnathonici vocentur.
Pa. Viden' otium et cibu' quid facit alienus? *Gn.* sed ego cesso
Ad Thaïdem hanc deducere, et rogitare ad cœnam ut veniat.
Sed Parmenonem ante ostium Thaïdis tristem video,
Rivalis servum: salva est res: nimirum hîc homines frigent.
Nebulonem hunc certum est ludere. *Pa.* hice hoc munere arbitrantur
Suam Thaïdem esse. *Gn.* Plurimâ salute Parmenonem
Summum suum impertit Gnatho. quid agitur? *Pa.* statur. *Gn.* video:
Nunquidnam hîc, quod nolis, vides? *Pa.* te. *Gn.* credo: at nunquid aliud?
Pa. Quî dum? *Gn.* quia tristi' es. *Pa.* nihil equidem. *Gn.* ne sis: sed quid videtur
Hoc tibi mancipium? *Pa.* non malum hercle. *Gn.* uro hominem. *Pa.* ut falsus animi est.
Gn. Quàm hoc munus gratum Thaïdi arbitrare esse? *Pa.* hoc nunc dicis,

Gn. Interea dum hi sermones inter nos habentur, atque ubi ad forum venimus, ecce occurrunt mihi celeriter hilares cupedinarii omnes, epularum delicatiorum venditores, popinarii, cetarii, qui prægrandes pisces vendunt, laniones, farciminum artifices, piscatores, quibus lucrum attuleram, dum res meæ bene se habebant, atque etiam post earum jacturam tum quoque in præsentiâ: hi me salutant: ad cœnam invitant: de meo adventu mihi gratulantur. Ille miser esurio, ubi me videt in tanto honore haberi, cœpit me orare, ut sibi liceret hanc artem de me discere: jussi eum mei sectatorem esse, et discipulum: si fieri potest, ut sicut philosophorum sectæ ab ipsis philosophis nominantur, sic parasiti similiter Gnathonici appellentur. *Pa.* Videsne quid desidia, et cibi alieni cupiditas valeant? *Gn.* Verùm ego nimis cesso hanc virginem ad Thaïdem deducere, eandemque invitare ut ad cœnam veniat. Sed video Parmenonem servum Phædriæ, rivalis heri mei, tristi vultu ante fores Thaïdis stantem: res nostræ in tuto sunt; nimirum hic homines frigent (gratiâ scilicet apud Thaïdem). Constitui hunc tenebrionem ludificare. *Pa.* Isti putant hoc virginis dono Thaïdem sibi acquisitam habere. *Gn.* Plurimam salutem dicit Gnatho Parmenoni, summo et intimo suo amico. quid fit, ô noster? *Pa.* Statur. *Gn.* Id quidem video: nonne hîc vides id, quod nolis? *Pa.* Te video, quem nolim. *Gn.* Credo, sed nunquid aliud? *Pa.* Cur igitur? *Gn.* Quia tristis es. *Pa.* Nihil equidem. *Gn.* Ne sis tristis, quæso: sed qualis tibi videtur hæc serva? *Pa.* Non mala quidem. *Gn.* Hominem crucio. *Pa.* Ut fallit eum opinio, cùm putat hujusmodi munere capi Thaïdem. *Gn.* Quàm gratum hoc munus Thaïdi censes esse? *Pa.* Propter hoc munus nimirum,

ANNOTATIONES.

37 *Salva est res.*] Conjectura à signis; servus rivalis non est intrò, sed ante ostium. Igitur est exclusus, res nostra extra periculum est.

Hîc homines frigent.] Sic Gallicè dicitur, *Ces gens ici sont bien froids, ils ne font pas bien leur profit.* Ang. THEY WILL MEET WITH BUT A COOL RECEPTION. Metaphora est proverbialis sumpta ab his, qui manibus frigore stupidis, nihil operari possunt.

41 *Nunquidnam quod nolis, vides?*] Hoc dicit Gnatho virginem ostentans.

Ejectos hinc nos: *omnium rerum*, heus! *vicissitudo est.*
Gn. Sex ego te totos, Parmeno, hos menses quietum reddam;
Ne sursum deorsum cursites; neve usque ad lucem vigiles.
Ecquid beo te? *Pa.* men'? papæ! *Gn.* sic soleo amicos. *Pa.* laudo.
Gn. Detineo te fortasse: tu profecturus aliò fueras.
Pa. Nusquam. *Gn.* tum tu igitur paululum da mihi operæ: fac ut admittar
Ad illam. *Pa.* age modò, nunc tibi patent fores hæ, quia istam ducis.
Gn. Num quem evocari hinc vis foras? *Pa.* sine biduum hoc prætereat.
Qui mihi nunc uno digitulo fores aperis fortunatus,
Næ tu istam faxo calcibus sæpe insultabis frustrá.
Gn. Etiam nunc hîc stas, Parmeno? eho numnam tu hîc relictus custos,
Ne quis forté internuncius clàm à milite ad istam cursitet?
Pa. Facetè dictum: mira verò, militi quæ placeant.
Sed video herilem filium minorem huc advenire.
Miror, quî ex Piræo abierit: nam ibi custos publicè est nunc.
Non temere est: et properans venit: nescio quid circumspectat.

putas nos esse ejectos ex his ædibus. Heus! varias vices obtinent res mortalium. *Gn.* Efficiam, Parmeno, ut hos sex menses integros sis quietus; ne sursum deorsum in urbe perpetuò curras; ne à primâ nocte ad diem usque insomnis sis. Nunquid beatum te facio? *Pa.* Mene? Papæ! valdè me scilicet beatum facis. *Gn.* Sic consuevi amicos beare. *Pa.* Laudo. *Gn.* Fortasse te demoror: tu aliò iturus eras. *Pa.* Nusquam aliò. *Gn.* Nunc tu igitur paululùm adjuva me: fac ut intromittar ad Thaïdem. *Pa.* Age modò, propter puellam, quam ducis, nunc tibi hæ fores apertæ sunt. *Gn.* An aliquem ex hâc domo evocari mandas? *Pa.* Exspecta dum hi duo dies transeant. Qui mihi nunc pulsu minimi digiti audito, fores reseras fortunatus, faciam certè, ut sæpe istas pedibus frustrà pulses. *Gn.* Etiam nunc hìc manes, Parmeno? Anne hic positus es custos, ut caveas, ne quis nuncius secretò à milite celeriter ad Thaïdem mandata ferat? *Pa.* Eleganter et facetè dictum: miranda verò et exquisita sunt, quæ dicis, et digna quæ militi placeant, tam subtilis et acuti ingenii viro. Sed video heri filium minorem natu (Chæream) huc venire. Mirum est cur ex Piræo discesserit: nam ibi custos nunc publicè positus est. Non sine causâ deseruit stationem et præsidium: festinans etiam venit: nescio quid diligenter et attentè circumspicit.

ANNOTATIONES.

45 *Omnium rerum vicissitudo est.*] Vicissitudo est per vices mutatio, alternatio. Fertur in eam sententiam versiculus; τὰ θνητὰ πάντα μεταβολὰς πολλὰς ἔχει. *Mortalia omnia multas habent mutationes.* Celebratur et hoc dictum; κύκλος τὰ ἀνθρώπινα, *circulus res humanæ.*

47 *Ne sursum deorsum.*] Videtur alludere ad situm Athenarum, quæ in declivi colle extructæ erant.

52 *Num quem evocari hinc vis foras?*] Gnatho irridet Parmenonem, qui in ædes intrare non poterat.

56 *Ne quis fortè internuncius.*] Hæc ironicè dicta: quasi nemo à milite ad Thaïdem, nisi clàm ire audeat.

57 *Facetè dictum.*] Ironicé: quia inficeta hæc dicta esse vult Parmeno.

57 *Ex Piræo.*] Piræeus vel Piræus erat portus Athenarum, quadringentarum capax navium, muro duorum millium passuum urbi conjunctus. *Piræus* vulgò *Porto-Lione.*

Nam ibi custos.] Athenienses postquam ex ephebis excesserant, militiæ daturi nomen, publicè custodes erant in urbe per annum; deinde in suburbana mittebantur castella (è quibus unum erat portus Piræus) excubituri adversus prædonum incursus: præterea conveniebant eódem adolescentes convivia acturi, ut pòst indicat Antipho: quare proverbium factum est: τὸν Πειραιᾶ μὴ κεναγγίαν ἄγειν, *Piræum non vehere vasa inania.*

ACTUS II. SCENA III.

CHÆREA. PARMENO.

Ch. Occidi.
Neque virgo est usquam, neque ego, qui illam è conspectu amisi meo.
Ubi quæram? ubi investigem? quem perconter? quam insistam viam?
Incertus sum; una hæc spes est; ubi ubi est, diu celari non potest.
O faciem pulchram! deleo omnes dehinc ex animo mulieres.
Tædet quotidianarum harum formarum. *Pa.* ecce autem alterum.
De amore nescio quid loquitur; ô infortunatum senem!
Hic verò est, qui si amare occeperit, ludum jocumque dices
Fuisse illum alterum, præut hujus rabies quæ dabit.
Ch. Ut illum dî deæque senium perdant, qui me hodie remoratus est:
Meque adeò, quæ restiterim; tum autem qui illum flocci fecerim.
Sed eccum Parmenonem: salve. *Pa.* quid tu es tristis? quidve alacris?
Unde is? *Ch.* egone? nescio hercle, neque unde eam, neque quorsum eam:
Ita prorsum oblitus sum mei.
Pa. Quî quæso? *Ch.* amo. *Pa.* ehem. *Ch.* nunc, Parmeno, te ostendes, qui vir sies.
Scis te mihi sæpe pollicitum esse: Chærea, aliquid inveni
Modò quod ames: in eâ re utilitatem ego faciam ut cognoscas meam:

Ch. Perii. Neque virgo usquam est, neque ego, qui illam visam in viâ perdidi. Ubi quæram? ubi vestigia ejus sequar? quem interrogabo? Quâ viâ procedam? Incertus sum quid sim facturus: hæc sola spes restat, quòd ubivis sit, diu occultari non potest, ob nimiam formæ gratiam. O faciem venustam! exinde omnes animo deleo mulieres. Satietas me capit harum vulgarium pulchritudinum, quas quotidie videre licet. *Pa.* Ecce autem alterum (fratrem Phædriæ minorem). Nescio quid de amore loquitur: ô infortunatum senem Lachetem, cui tales contigere filii amore perditi! hic verò adeò acri et rapido ingenio est, ut si amori se dediderit, nugas fuisse dices ea quæ ille alter (Phædria) fecit, ad comparationem *illorum* quæ hujus (Chæreæ) rabies committet. *Ch.* Ut illum dii deæque senem miseris modis interficiant, qui me hodie garrulitate suâ detinuit! meque etiam qui ire cessaverim; tum quoque, qui illum vel tantilli fecerim, ut cum illo manerem. Verùm Parmenonem hîc video: salvus sis. *Pa.* Quid tu tristis es? quidve tam alacriter festinas? Unde venis? *Ch.* Ego nescio mehercle, neque unde veniam, neque ad quam partem eam: ita omnino imemmor sum mei. *Pa.* Cur quæso? *Ch.* Amo. *Pa.* Hem. *Ch.* Nunc, Parmeno, demonstrare debes, qualis vir sis. Memineris te sæpe mihi promisisse, cùm diceres: Chærea, tantummodo invenias mulierem quam ames: in eâ re faciam, ut experiaris, quantopere possim tibi esse utilis:

ANNOTATIONES.

1 *Occidi. Neque virgo est usquam.*] Quia eam è conspectu amiserat.

4 *Ubi ubi est, diu celari non potest.*] Ob nimiam formæ gratiam.

11 *Qui illum flocci fecerim.*] Indicat Chærea se Archidemidem ne flocci quidem facere debuisse, ut remanens desisteret à persequendâ virgine. Est autem floccus, lanæ particula quæ inutilis à vellere divellitur, atque evolat.

Cùm in cellulam ad te patris penum omnem congerebam clanculùm.
Pa. Age inepte. *Ch.* Hoc hercle factum est: fac sis nunc promissa appareant,
Sive adeò digna res est, ubi tu nervos intendas tuos.
Haud similis virgo est virginum nostrarum, quas matres student
Demissis humeris esse, vincto pectore, ut graciles sient.
Si qua est habitior paulò, pugilem esse aiunt: deducunt cibum:
Tametsi bona est natura, reddunt curaturâ junceas:
Itaque ergo amantur. *Pa.* quid tua istæc? *Ch.* nova figura oris. *Pa.* Papæ!
Ch. Color verus, corpus solidum et succi plenum. *Pa.* anni? *Ch.* sedecim.
Pa. Flos ipse. *Ch.* hanc tu mihi vel vi, vel clàm, vel precariò
Fac tradas: meâ nil refert, dum potiar modó.
Pa. Quid, virgo cuja est? *Ch.* nescio hercle. *Pa.* unde est? *Ch.* tantundem. *Pa.* ubi habitat?
Ch. Ne id quidem. *Pa.* ubi vidisti? *Ch.* in viâ. *Pa.* quâ ratione amisisti?
Ch. Id equidem adveniens mecum stomachabar modó:
Neque quemquam hominem esse ego arbitror, cui magis bonæ
Felicitates omnes adversæ sient.
Pa. Quid hoc est sceleris? *Ch.* perii. *Pa.* quid factum est? *Ch.* rogas?
Patris cognatum atque æqualem Archidemidem
Nôstin'? *Pa.* quidni? *Ch.* is, dum sequor hanc, fit mihi obviám.

tum cùm in cellulam tuam omnem penum patris afferebam, et cumulatè tibi apponebam, insciis omnibus. *Pa.* Age imprudens, exprobra quæ mihi benefecisse prædicas. *Ch.* Nunc hercle hoc evenit: inveni quod amem: fac, si vis, ut promissa extent, sive propterea quòd hæc virgo adeò digna res est, in quâ omnem vim, studium, et industriam ponas. Non similis est puellarum nostrarum, quæ ut demissos habeant humeros, et longius collum, omnem matres dant operam, eisque pectus ligant strictè, ut tenui sint corpore. Si qua sit paulò corpulentior, pugili et athletæ similem eam esse dicunt: detrahunt eis alimentum ne pinguescant: etiamsi boni sint temperamenti, plenæ, pingues, studio et culturâ reddunt eas graciles instar junci: itaque, propter hanc arte et cultu quæsitam venustatem, fit ut amentur. *Pa.* Tu dic, qualis ista tua est? *Ch.* Nova ejus forma est et figura corporis, cuique similis ante hæc visa est nulla. *Pa.* Papæ! *Ch.* Color nativus, non fictus, corpus plenum et succulentum. *Pa.* Quot ei sunt anni? *Ch.* Anni sexdecim. *Pa.* Flos ipse ætatis est. *Ch.* Hanc tu mihi fac tradas, vel apertâ vi, vel arte secretâ, fraude, furtove, vel precibus: meâ nihil interest, dummodo eam possideam; jurene an injuriâ, nihil pensi habeo, dummodo mihi comparetur. *Pa.* Quæ virgo, quæ conditio, servane an libera? *Ch.* Per Herculem nescio. *Pa.* Unde est? *Ch.* Tantundem scio? *Pa.* Ubi habitat? *Ch.* Ne id quidem scio. *Pa.* Ubi eam vidisti? *Ch.* In plateâ. *Pa.* Quomodo eam è visu perdidisti? *Ch.* Id propter equidem adveniens mecum indignabar modó: neque ullum hominem esse puto, cui magis secundæ fortunæ omnes adversæ sint. *Pa.* Quodnam scelus in te commissum est? *Ch.* Occidi. *Pa.* Quid factum est tibi? *Ch.* Quærisne? Num patris cognatum, et æquævum Archidemidem cognoscis? *Pa.* Cur non noverim? *Ch.* Dum hanc sequor virginem, ille in viâ mihi occurrit.

ANNOTATIONES.

18 *In cellulam.*] Cellæ erant tuguriola servorum et pauperum. Penus est omne quo vescuntur homines, ut definit Cicero: atque etiam ea, quibus animalia nostro usui apta nutriuntur, ut vult Ulpianus Jurisconsultus. Dicta penus, quòd hujusmodi res ad victum necessariæ intus, et penitus reconduntur. Dicitur *hic, vel hæc*, quartæ declinationis, et *hic penus peni* secundæ, et *hoc penus penoris*, et *hoc penum*, et *hoc penu* indeclinabile.

27 *Vel vi, vel clàm, vel precarió.*] In jure cum vitio possidet, qui vi, invito domino, possidet: clàm, qui inscio domino: precariò autem, qui precibus à domino quid obtinuit utendum eâ conditione, ut liberum sit illi, qui concessit, id repetere.

Pa. Incommodè hercle. *Ch.* imò enimvero infeliciter:
Nam incommoda alia sunt dicenda, Parmeno.
Illum, liquet mihi dejerare, his mensibus
Sex, septem prorsum non vidisse proxumis,
Nisi nunc, cùm minimè vellem, miniméque opus fuit. [*Pa.* maxumé.
Eho, nonne hoc monstri simile est? quid ais?
Ch. Continuò accurrit ad me, quàm longè quidem,
Incurvus, tremulus, labiis demissis, gemens:
Heus, heus, tibi dico, Chærea, inquit. restiti.
Scin' quid ego te volebam? dic. cras est mihi
Judicium. quid tum? ut diligenter nuncies
Patri, advocatus manè mihi esse ut meminerit.
Dum hæc dicit, abiit hora. rogo numquid velit.
Rectè, inquit. abeo. cùm huc respicio ad virginem,
Illa sese interea commodùm huc advorterat
In hanc nostram plateam. *Pa.* mirum, ni hanc dicit, modò [nulla erat.
Huic quæ data est dono. *Ch.* huc cùm advenio,
Pa. Comites secuti scilicet sunt virginem?
Ch. Verum: parasitus cum ancillâ. *Pa.* ipsa est: ilicet,
Desine; jam conclamatum est. *Ch.* alias res agis.
Pa. Istuc ago quidem. *Ch.* nôstin' quæ sit? dic mihi: aut
Vidistin'? *Pa.* vidi, novi: scio, quò abducta sit.
Ch. Eho, Parmeno mi, nôstin'? *Pa.* novi. *Ch.* et scis, ubi siet?
Pa. Huc deducta est ad meretricem Thaïdem: ei dono data est.
Ch. Quis is est tam potens cum tanto munere hoc? *Pa.* miles Thraso, [dicas.
Phædriæ rivalis. *Ch.* duras fratris partes præ-
Pa. Imò enim, si scias quod donum huic dono contrà comparet,
Tum magis dicas. *Ch.* quodnam quæso hercle? *Pa.* eunuchum. *Ch.* illumne obsecro
Inhonestum hominem, quem mercatus est herì, senem, mulierem?

Pa. Incommodè per Herculem. *Ch.* Imò omnino infeliciter: nam incommoda alia minora sic appellanda sunt, non hoc malum. Liquidò dejerare possum, me prorsus illum non vidisse hos sex vel septem menses superiores præteritos, nisi nunc, cùm invitus vidi, mihique id damnosum fuit. Ehodum nonne hoc insolitum et instar prodigii est? Quid de hàc re dicis? *Pa.* Ita est, ut ais. *Ch.* Statim ad me currit, quàm longè erat, ætate incurvatus, tremens imbecillitate, labiis propendentibus deorsum, gemens præ tussi: Heus, heus, te volo, Chærea, inquit; ad hæc verba gradum repressi. Scisne, dixit, quæ tibi volebam dicere? Dic, inquam. Cras mea causa agitur. At, quid inde? inquam ego. Ut sedulò patrem moneas rogo, ut meminerit manè mecum stare in judicio. Dum hæc dicit, hora præterit. quæro nunquid velit. Rectè, inquit, tibi sit, vale. Abeo. Cùm huc respicio ad virginem, illa interea eodem tempore deflexerat in hanc nostram plateam, ubi Thaïs habitat: *Pa.* Nimirum de illâ loquitur virgine, quæ Thaïdi donata est à milite. *Ch.* Cùm huc advenio, eam non reperi: disparuerat. *Pa.* Nempe comites virgini aderant? *Ch.* Ita est; sequuti sunt nimirum parasitus et ancilla. *Pa.* Ipsa est; jam jam res acta est; Chærea habet: captus est. *Ch.* Non attendis ad ea quæ dico. *Pa.* Attendo. *Ch.* Novistine quæ sit? Aut vidistine eam? *Pa.* Vidi, novi: scio quò abducta sit. *Ch.* Eho, Parmeno mi, novistine? *Pa.* Novi. *Ch.* Scis ubi sit? *Pa.* Ad has ædes deducta est ad Thaïdem meretricem, et in donum tradita. *Ch.* Quis ille est adeò potens, qui tam pretiosum munus det meretrici? *Pa.* Miles Thraso, Phædriæ rivalis. *Ch.* Difficiles partes frater agit contra æmulum ita divitem et munificum. *Pa.* Imò Phædriam partes habere dicas difficiliores, si scias quod munus huic muneri contrà apparet. *Ch.* Quodnam illud est? cedó. *Pa.* Eunuchus. *Ch.* Illumne, quæso, dicis deformem hominem effœminatum, quem emit herì, senem, mulierem?

ANNOTATIO.

49 *Rogo numquid velit.*] Abituri ne id duré facerent, Numquid vis? dicebant his quibuscum constitissent; sic Galli solent dicere, *Vous plaît-il rien me commander?* Angl, HAVE YOU ANY FURTHER COMMANDS?

Pa. Istunc ipsum. *Ch.* homo quatietur certè
cum dono foras. [*Pa.* haud diu est.
Sed istam Thaïdem non scivi nobis vicinam.
Ch. Perii: nunquamne etiam me illam vidisse?
ehodum dic mihi,
Estne, ut fertur, formâ? *Pa.* sané. *Ch.* at nihil ad
nostram hanc. *Pa.* alia res est.
Ch. Obsecro te hercle, Parmeno, fac ut potiar.
Pa. faciam sedulò, ac
Dabo operam, adjuvabo: nunquid me aliud vis?
Ch. quò nunc is? *Pa.* domum, [Thaïdem.
Ut mancipia hæc, ita ut jussit frater, deducam ad
Ch. O fortunatum istum eunuchum, qui quidem
in hanc detur domum! [conservam domi
Pa. Quid ita? *Ch.* rogitas? summâ formâ semper
Videbit, conloquetur, aderit unà in unis ædibus,
Cibum nonnunquam capiet cum eâ; interdum
proptèr dormiet. [Parmeno?
Pa. Quid si nunc tute fortunatus fias? *Ch.* quâ re,
Responde. *Pa.* capias tu illiu' vestem. *Ch.* ve-
stem? Quid tum postea?
Pa. Pro illo te deducam. *Ch.* audio. *Pa.* te esse
illum dicam. *Ch.* intelligo.
Pa. Tu illis fruare commodis, quibus tu illum
dicebas modó: [dormias:
Cibum unà capias, adsis, tangas, ludas, proptèr
Quandoquidem illarum neque te quisquam no-
vit, neque scit qui sies.
Præterea forma, ætas ipsa est, facilè ut te pro eu-
nucho probes. [lium dari.
Ch. Dixisti pulchré: nunquam vidi melius consi-
Age eamus intró: nunc jam orna me, abduc, duc,
quantum potes.
Pa. Quid agis? jocabar equidem. *Ch.* garris. *Pa.*
perii, quod ego egi miser? [dico, mane.
Quò trudis? perculeris jam tu me; tibi equidem
Ch. Eamus. *Pa.* pergin'? *Ch.* certum est. *Pa.*
vide, ne nimiùm calidum hoc sit modó.
Ch. Non est profectó: sine. *Pa.* at enim istæc
in me cudetur faba: ah

Pa. Hunc ipsum. *Ch.* Ictibus homo certè extrudetur cum dono foras. Sed adhuc ignoravi istam Thaïdem in viciniâ habitare. *Pa.* Non diu est, ex quo habitat. *Ch.* Occidi: nunquamne etiam me illam Thaïdem vidisse oportuit? Estne, ut tradunt, formâ tam honestâ et eleganti? *Pa.* Certè est. *Ch.* At nihil est, si cum nostrâ comparetur. *Pa.* Diversa res est; utraque pulchra est, sed diversæ sunt formarum species. *Ch.* Etiam atque etiam te oro per deos, Parmeno, fac ut eâ fruar. *Pa.* Conabor omni studio, omnibus viribus tibi adero: nunquid aliud me vis facere? *Ch.* Quo nunc is? *Pa.* Domum eo, ut mancipia hæc, eunuchum et Æthiopissam, deducam ad Thaïdem, ita ut tuus frater jussit. *Ch.* O felicem istum eunuchum, qui quidem datur, ut sit è familiâ ejus domûs! *Pa.* Quid ita? *Ch.* Quærisne hoc? Excellenti specie conservam semper spectabit domi: colloquia cum illâ habebit: versabitur unà in unis ædibus: comedet aliquando cum eâ; interdum prope eam somnum capiet. *Pa.* Quid si tu ipse eodem modo beatus fias? *Ch.* Quâ ratione, Parmeno? Responde. *Pa.* Si tu vestimentum istius eunuchi capias. *Ch.* Vestimentum? Quid inde postea continget? *Pa.* Pro illo te introducam in ædes Thaïdis. *Ch.* Audio. *Pa.* Te esse illum dicam. *Ch.* Intelligo. *Pa.* Tu illis potiaris felicitatibus, quibus tu illum aiebas modò potiturum: ei convictor sis, adstes, tangas, colludas, in eodem lecto cubes: quandoquidem ex illis qui in hàc domo sunt, nullus te cognoscit, neque scit, qui sis. Præterea ea forma vultûs in te est, ea ætas, ut eunuchum te esse facilè persuadeas. *Ch.* Bellè dixisti: nunquam animadverti utilius consilium dari. Age intrò domum nostram eamus: nunc jam me adorna, abduc, duc quò voles, quàm citò potes. *Pa.* Quid agis? per jocum hæc quidem dicebam. *Ch.* Vana loqueris. *Pa.* Perii: quid ego miser feci? quò me propulsas tam violenter? propè est, ut me prosternas; tibi equidem dico, abstine ab incepto. *Ch.* Propera, eamus. *Pa.* Pergisne me trudere? *Ch.* Stat sententia tuo uti consilio. *Pa.* Vide ne hoc inceptum sit nunc præproperum. *Ch.* Non est sané: sine, nec me retrahe. *Pa.* At ista faba super caput meum conteretur; hujus facti culpa mihi imputabitur: ah

ANNOTATIO.

89 *Istæc in me cudetur faba.*] Id est tundetur. Nam *cudere* est ferire. Cudi pecunia dicitur, cùm signum principis vel reipublicæ ei imprimitur. Cudere fabam est proverbium à rusticis fabas in areâ fuste tundentibus.

Flagitium, facinus! *Ch.* an id flagitium est, si in
domum meretriciam
Deducar, et illis crucibus, quæ nos nostramque
adolescentiam [cruciant modis,
Habent despicatam, et quæ nos semper omnibus
Nunc referam gratiam; atque eas itidem fallam,
ut ab illis fallimur? [datur dolis?
An potiùs hæc patri æquom est fieri, ut à me lu-
Quod qui rescierint, culpent: illud meritò fac-
tum omnes putent.
Pa. Quid istuc? si certum est facere, facias:
verùm ne pòst conferas
Culpam in me. *Ch.* non faciam. *Pa.* jubesne?
Ch. jubeo, cogo, atque impero.
Nunquam defugiam autoritatem. *Pa.* sequere.
Ch. Dii vortant bene.

flagitium, facinus? *Ch.* An id flagitium vocas, si in ædes meretricias ingrediar, et inducar, cùm nulla lex id prohibeat? Si illis crucibus (meretricibus) quæ nos adolescentes simplices et incautos despiciunt, et omnibus cruciant modis, nunc vicem reddam: atque eas similiter deludam, sicut ab illis deludimur? An potiùs æquum est hæc fieri patri, ut ludatur dolis à me? hoc qui audierint, culpabunt; illud meritò factum esse omnes existimabunt. *Pa.* Quid istud est, quod aggrederis? si tibi constitutum est id facere, facias: verùm si quid tibi mali ex eâ re contigerit, ne mihi causam tribuas. *Ch.* Non faciam. *Pa.* Id-ne mihi imperas? *Ch.* Jubeo, cogo, atque impero. Non inficiabor hoc factum esse me auctore. *Pa.* Sequere. *Ch.* Dii hunc conatum prosperum reddant.

ACTUS III. SCENA I.

THRASO. GNATHO. PARMENO.

Th. MAGNAS verò agere gratias Thaïs mihi?
Gn. Ingentes. *Th.* ain' tu, læta est? *Gn.* non
tam ipso quidem
Dono, quàm abs te datum esse: id verò seriò
Triumphat. *Pa.* huc proviso, ut, ubi tempus siet,
Deducam: sed eccum militem. *Th.* est istuc
datum
Profectò mihi, ut sint grata quæ facio omnia.
Gn. Advorti hercle animum. *Th.* vel rex sem-
per maxumas
Mihi agebat, quidquid feceram: aliis non item.
Gn. Labore alieno magno partam gloriam
Verbis sæpe in se transmovet, qui habet salem,
Qui in te est. *Th.* habes. *Gn.* rex te ergo in
oculis. *Th.* scilicet. [tum,
Gn. Gestare. *Th.* verò. credere omnem exerci-

Th. Magnas verò gratias Thaïs agit mihi? *Gn.* Ingentes. *Th.* Itane ut ais? Lætane illa est? *Gn.* Non tam ipso quidem dono lætatur, quàm quòd abs te accepit: ob id verò exultans verè triumphat. *Pa.* Huc provisum venio temporis opportunitatem, ut deducam mancipia ad Thaïdem: sed ecce militem Thrasonem. *Th.* Est istud profectò mihi à diis concessum, ut omnia quæ facio, apud alios me in gratiâ ponant. *Gn.* Per Herculem istud perspexi. *Th.* Etiam rex semper ingentes mihi agebat gratias, pro eo, quodcunque gesseram: aliis non similiter. *Gn.* Sæpe gloriam aliorum labore quæsitam verbis in se transfert is qui habet leporem atque urbanitatem, qualis in te est. *Th.* Intelligis. *Gn.* Rex ergo te in oculis. *Th.* Scilicet. *Gn.* Gestabat, adeò vehementer te amabat. *Th.* Ita est: totum exercitum meæ fidei committebat,

ANNOTATIONES.

11 *Rex te ergo in oculis.*] Id est, ingenti amore prosequebatur.

12 *Gestare.*] Pro gestabat. Muretus ait; Malè in nonnullis legitur *gestire.*

Consilia. *Gn.* mirum. *Th.* tum sicubi eum satietas
Hominum, aut negotî si quando odium ceperat,
Requiescere ubi volebat, quasi: nôstin'? *Gn.* scio.
Quasi ubi illam exspueret miseriam ex animo.
Th. tenes.
Tum me convivam solum abducebat sibi. *Gn.* hui,
Regem elegantem narras. *Th.* imò, sic homo
Est perpaucorum hominum. *Gn.* imò nullorum
arbitror.
Si tecum vivit. *Th.* invidere omnes mihi,
Mordere clanculùm: ego flocci pendere:
Illi invidere miseré; verùm unus tamen
Impensè, elephantis quem Indicis præfecerat:
Is ubi molestus magis est, Quæso, inquam, Strato,
Eóne es ferox, quia habes imperium in belluas?
Gn. Pulcrè mehercle dictum et sapienter. papæ!
Jugulâras hominem. quid ille? *Th.* mutus illico.
Gn. Quidni esset? *Pa.* Dii vostram fidem! hominem perditum, [lud Gnatho,
Miserumque, et illum sacrilegum! *Th.* quid il-
Quo pacto Rhodium tetigerim in convivio,
Nunquid tibi dixi? *Gn.* nunquam: sed narra, obsecro.
Plùs millies jam audivi. *Th.* unà in convivio
Erat hic, quem dico, Rhodius adolescentulus.
Fortè habui scortum: cœpit ad id alludere,
Et me irridere: quid agis, inquam, homo impudens?
Lepus tute es, et pulpamentum quæris. *Gn.* ha, ha, hæ. [suprá.
Th. Quid est? *Gn.* facetè, lepidè, lautè, nihil
Tuumne, obsecro te, hoc dictum erat? vetu' credidi.
Th. Audieras? *Gn.* sæpe, et fertur in primis.
Th. meum est.
Gn. Dolet dictum imprudenti adolescenti, et libero. [perditus.
Pa. At te dii perdant. *Gn.* quid ille quæso? *Th.*
Risu omnes, qui aderant, emoriri: denique

consilia meæ prudentiæ. *Gn.* Id admirandum. *Th.* Tum sicubi fastidio hominum, aut tædio negotiorum tenebatur, si quietis desiderio capiebatur, quasi; scisne? *Gn.* Quasi quando evomeret illam molestiam ex animo. *Th.* Nôsti. Tunc me solum abductum mensæ comitem adhibebat. *Gn.* Hui! Regem lepidum memoras. *Th.* Imò, sic homo comparatus est; perpaucorum familiaritate utitur. *Gn.* Imò, nullorum, si tecum vivit, et versatur. *Th.* Omnes mihi invidebant, occultè obtrectabant: ego nihili æstimabam: veruntamen unus maximè omnium, mihi invidebat, quem rex elephantis Indicis præfectum constituerat: is cùm importunus magis esset, Quæso inquam, Strato, an idcirco ferocŭlus et elatus es, quia belluis imperas? *Gn.* Bellè mehercle et sapienter dictum: papæ! vocem homini præcluseras, quasi jugulum præcidisses. Quid ille respondit? *Th.* Obmutuit illico. *Gn.* Quidni obmutuisset? *Pa.* Dii vestram fidem! hominem perditum, miserumque, et illum sacrilegum! *Th.* Quid illud, Gnatho? Nonne memorabile est, quibus modis Rhodium salsè taxaverim in convivio? nunquid tibi narravi? *Gn.* Nunquam: sed refer, quæso. Plùs millies jam audivi. *Th.* Hic, quem dico, Rhodius unà capiebat cibum in convivio. Fortè adjunxeram mihi meretricem: cœpit ille Rhodius adolescentulus ei alludens blandiri, et me risui habere: Quid ais, inquam, homo impudens? Tu, cùm ipse præda sis, et cibus exquisitus, alienum tamen cibum sectaris: et in altero quæris, quod alius in te quærat. *Gn.* Ha, ha, hæ. *Th.* Quid tibi videtur? *Gn.* Urbanè, venustè, magnificè, nihil suprà est. Tune hujus adagii auctor fuisti? Vetus esse credidi. *Th.* An priùs id audieras? *Gn.* Sæpe; nam vulgo in primis jactatur. *Th.* A me inventum est. *Gn.* Dolet mihi, quòd hoc dixeris adolescenti imprudenti quidem, sed libero. *Pa.* At te dii malè perdant. *Gn.* Quid ille quæso tunc fecit? *Th.* Attonitus fuit. Risu omnes ferè emori cœperunt: denique

ANNOTATIONES.

16 *Quasi ubi illam exspueret miseriam.*] Miseriam, id est, fastidium.

21 *Mordere clanculùm.*] Non apertè, quia à me sibi timebant.

36 *Lepus tute es.*] *Pulpamentum* significat carnes delicatiores, et lautiora obsonia. Pulpa est pârs carnosa in corpore animalis, ut lumbi leporis. Hujus verò proverbii hæc est sententia; *Tu es quod quæris in scorto; quod in te habes, hoc quæris in altero.*

Metuebant omnes jam me. *Gn.* non injuriâ.
Th. Sed heus tu, purgon' ego me de istâc Thaïdi,
Quòd eam me amare suspicata est? *Gn.* nihil minùs,
Imò magis auge suspicionem. *Th.* cur? *Gn.* rogas?
Scin'? si quando illa mentionem Phædriæ
Facit, aut si laudat, te ut malè urat. *Th.* sentio.
Gn. Id ut ne fiat, hæc res sola est remedio.
Ubi nominabit Phædriam, tu Pamphilam
Continuó. si quando illa dicet, Phædriam
Commissatum intromittamus: tu, Pamphilam
Cantatum provocemus si laudabit hæc
Illius formam: tu hujus contrá. denique
Tu par pari referto, quod eam remordeat.
Th. Siquidem me amaret, tum istud prodesset, Gnatho.
Gn. Quando illud, quod tu das, exspectat, atque [amat,
Jam dudum amat te: jam dudum illi facile fit,
Quod doleat. metuet semper, quem ipsa nunc capit
Fructum, ne quando iratus tu aliò conferas.
Th. Bene dixti: at mihi istuc non in mentem venerat.
Gn. Ridiculum: non enim cogitâras: cæterùm,
Idem hoc tute meliùs quantò invenisses, Thraso?

ex hoc omnes sibi à me timebant. *Gn.* Non sine causâ. *Th.* Sed ehodum, Gnatho, an expurgare me debeo apud Thaïdem de amore istius virginis, quoniam amare eam me suspicatur? *Gn.* Imò eam in majorem suspicionem injice. *Th.* Quamobrem? *Gn.* Idne quæris? Scisne? Si aliquando illa mentionem facit de Phædriâ, aut si laudes ejus prædicat, ut te valdè pungat. *Th.* Intelligo. *Gn.* Id ne fiat, hæc res sola remedii loco est. Ubi nominabit Phædriam, tu illico nomina Pamphilam. Si quando illa dicet, Commissationi Phædriam adhibeamus; tu dic vicissim, Pamphilam incitemus ad cantandum. Si hæc laudabit illius formam: tu hujus (Pamphilæ) formam lauda. Par pari referto, quod eam repungat. *Th.* Si quidem me Thaïs amaret, tum istud utile esset consilium, Gnatho. *Gn.* Quando illa tua dona desiderat, atque amat, jamdudum quoque amat te, jamdudum facile est facere aliquid ei, ex quo dolorem capiat: timebit semper, ne lucrum quod ei affers, aliquando iratus ad aliam transferas. *Th.* Sapienter loquutus es: at istud non occurrerat animo. *Gn.* Ridiculum; nec enim mentem ad hæc adverteras, quantò verò illud ipsum meliùs invenisses, si cogitâsses, Thraso?

ACTUS III. SCENA II.

THAIS. THRASO. PARMENO. GNATHO. PYTHIAS.

Th. Audire vocem visa sum modò militis:
Atque eccum. salve, mi Thraso. *Thr.* ô Thaïs mea,
Meum suavium, quid agitur? ecquid nos amas
De fidicinâ istâc? *Pa.* quàm venusté! quod dedit
Principium adveniens! *Th.* Plurimùm merito tuo.
Gn. Eamus ergo ad cœnam: quid stas? *Pa.* Hem alterum:
Ex homine hunc natum dicas. *Th.* ubi vis, non moror.

Th. Visa sum mihi modò audire vocem militis: sed ecce eum. salve, mi Thraso. *Thr.* O Thaïs mea, mea suavitas, voluptas, quid agis? ecquantulum nos amas, propter istam fidicinam Pamphilam? *Pa.* Quàm verò eleganter (ironicè) quale primo adventu fecit exordium, recensionem faciens beneficii! *Th.* Plurimùm ut meritus es. *Gn.* Eamus ergo ad cœnam: quid cessas? *Pa.* Hem, ecce tibi alterum hominem Gnathonem, militis dictis et cogitatis ita congruentem, ut ex eo natum illum dicas. *Th.* Ubi vis cœnemus: nulla in me mora est.

ANNOTATIO.

3 *Meum suavium.*] Suavium et savium est osculum voluptatis, vel gaudii causâ datum. Hic blandimentum est amantis. Ut apud Plautum; *Spes mea, mel meum, suavitudo mea.*

Pa. Adibo, atque adsimulabo, quasi nunc exeam.
Ituran', Thaïs, quópiam es? *Th.* ehem, Parmeno,
Bene pol fecisti: hodie itura. *Pa.* quó? *Th.* ecquid hunc vides?
Pa. Video, et me tædet: ubi vis, dona adsunt tibi
A Phædriâ. *Thr.* quid stamus? cur non imus hinc?
Pa. Quæso hercle ut liceat, pace quod fiat tuâ,
Dare huic quæ volumus, convenire et colloqui.
Thr. Perpulcra, credo, dona, haud nostris similia.
Pa. Res indicabit. heus, jubete istos foras
Exire quos jussi, ocyùs procede tu huc. [minæ.
Ex Æthiopiâ est usque hæc. *Thr.* hîc sunt tres
Gn. Vix. *Pa.* ubi tu es, Dore? accede huc: hem eunuchum tibi;
Quàm liberali facie, quàm ætate integrâ!
Thr. Ita me dî ament, honestus est. *Pa.* quid tu ais, Gnatho? [Thraso?
Nunquid habes, quod contemnas? quid tu autem,
Tacent: satis laudant. fac periclum in literis,
Fac in palæstrâ, in musicis: quæ liberum
Scire æquum est adolescentem, solertem dabo.
Thr. Ego illum eunuchum, si sit opus, vel sobrius.
Pa. Atque hæc qui misit, non sibi soli postulat
Te vivere, et suâ causâ excludi cæteros:
Neque pugnas narrat, neque cicatrices suas
Ostentat, neque tibi obstat: quod quidam facit.
Verùm, ubi molestum non erit, ubi tu voles,
Ubi tempus tibi erit, sat habet si tum recipitur.
Thr. Apparet servom hunc esse domini pauperis
Miserique. *Gn.* nam hercle nemo posset, sat scio,

Pa. Ad Thaïdem accedam, et fingam me in præsentiâ ex ædibus nostris egredi. O Thaïs, an profectura es aliquó? *Th.* Hem, Parmeno, bene fecisti quòd nunc me convenis; nam itura sum quópiam. *Pa.* Quó? *Th.* Quid quæris? An hunc non vides? (Thrasonem.) *Pa.* Video id, nec sine tædio: quandocumque velis, accipies dona quæ mittit Phædria. *Thr.* Quid hic manemus? Cur non abimus? *Pa.* Oro mehercle, ut liceat (quod cum veniâ tuâ fiat) Thaïdi dare quæ volumus, eam adire et cum eâ loqui. *Thr.* Egregia, credo, dona, haud nostris comparanda. *Pa.* Re ipsâ cognoscetur; heus, jubete ista mancipia, quæ jussi, foras prodire statim. Tu, mulier, procede huc. Hæc ex Æthiopiâ usque advecta est. *Thr.* Tres minæ pro hâc fœminâ expensæ sunt. *Gn.* Vix. *Pa.* Ubi tu es, Dore? accede huc: hem eunuchum tibi; quàm vultu ingenuo, non servili, quàm florenti ætate! *Thr.* Ita me dii ament, elegans est, et formosus. *Pa.* Quid tibi videtur, Gnatho? Ecquid invenisti quod in eo possis reprehendere? Tacent; silentio satis laudant, et se probare confitentur. Fac experimentum in literis, fac in palæstrâ, in musicis præceptis: peritum et industrium adolescentem esse præstabo. *Thr.* Ego illum eunuchum, vel non potus et ebrius, si sit opus. *Pa.* Atque, ò Thaïs, is qui hæc munera tibi mittit, non pro his petit, te sibi soli vacare, et alios amatores tuos expellere: neque sua prælia jactitat, neque cicatrices, quod quidam facit (Thraso nempe), neque impedit quominus lucrum ex cæteris facias: verùm satisfactum sibi esse arbitratur, si eum admittas, quando tibi non incommodum erit, quando voluptas tua feret et opportunitas. *Thr.* Hic servus videtur habere pauperem dominum, miserumque. *Gn.* Ita mehercule, nemo enim posset hunc diu tolerare,

ANNOTATIONES.

18 *Hîc sunt tres minæ.*] Talentum Atticum habebat 60 minas. Valet sexcentos coronatos nostros, id est, 1800 libras Turonenses: itaque mina valet 30 libras Turonenses.

24 *In palæstrâ.*] Palæstra Græcè lucta est: accipitur etiam pro decenti motu, gestuque totius corporis, quem Galli vocant, *Contenance.* Angl. BEHAVIOUR, cujus præceptores, palæstrici quoque dicti; et qui hujus ignari erant, apalæstri; itaque hanc ingenui pueri docebantur, et oratori imprimis necessarium esse scribit Quintilianus.

In musicis.] In Græciâ qui musicam nesciebant, habebantur indoctiores: ut Themistocles habitus fuit, cùm in convivio lyram recusâsset. Sed Epaminondas, referente Cicerone, fidibus præclarè canebat. Musica illa prisca plurimis abhinc annis non corrupta tantùm, sed ignorata, et extincta est: nihil enim jam propemodum habere videtur, præter levem aurium delectationem. Cæterùm musica, dialectica, rhetorica cùm neutro genere dicuntur, in plurali, præcepta illa artium significant.

26 *Si sit opus, vel sobrius.*] Orationis defectus honestus obscœnitatem dissimulans.

Qui haberet quî pararet alium, hunc perpeti.
Pa. Tace tu, quem ego esse infra infimos omneis puto [duxeris,
Homines: nam, qui huic animum assentari in-
E flammâ petere te cibum posse arbitror.
Thr. Jamne imus? *Th.* hos priùs introducam, et, quæ volo,
Simul imperabo: pòst, continuò exeo.
Thr. Ego hinc abeo: tu istam operire. *Pa.* haud convenit,
Unà cum amicâ ire imperatorem in viam. [es.
Thr. Quid tibi ego multa dicam? domini similis
Gn. Ha, ha, hæ. *Thr.* quid rides? *Gn.* istuc quod dixti modó.
Et illud de Rhodio dictum cùm in mentem venit:
Sed Thaïs exit. *Thr.* abi: præcurre, ut sint domi
Parata. *Gn.* fiat. *Th.* diligenter, Pythias,
Fac cures, si Chremes huc fortè advenerit, [est,
Ut ores, primùm ut maneat: si id non commodum
Ut redeat. si id non poterit, ad me adducito.
Py. Ita faciam. *Th.* quid? quid aliud volui dicere?
Hem, curate istam diligenter virginem, [quimini.
Domi adsitis, facite. *Thr.* eamus. *Th.* vos me se-

qui haberet pecuniam, quâ alium emeret. *Pa.* Sile tu, quem ego pono intra vilissimos omnes et abjectissimos homines: nam quod tibi persuadere potueris, ut huic semper assentando ad gratiam et voluntatem loquereris, ex igne te victum tibi comparare posse puto. *Thr.* Tandemne eximus? *Th.* Hæc mancipia priùs domum introducam, et postquam jussero fieri ea quæ volo, mox exitura sum. *Thr.* Ego hinc proficiscor: tu, Gnatho, Thaïdem exspecta. *Pa.* Non decet imperatorem unà cum amicâ incedere in viâ. *Thr.* Quid pluribus verbis opus est? Unum hoc sufficit; dignus domino servus est. *Gn.* Ha, ha, hæ. *Thr.* Quid rides? *Gn.* Propter illud quod modò huic servo Phædriæ dixisti: etiam cogito de dicto in adolescentem illum Rhodium: sed Thaïs progreditur. *Thr.* Abi: præcurre, fac ut domi omnia rectè apparentur. *Th.* Pythias, cura sedulò, ut si Chremes ad meas ædes venerit, hunc ores primum ut me exspectare velit: quòd si incommodum id ei est, ut revertatur: si non poterit reverti, illuc ubi ero, hunc adducito. *Py.* Sic fiet. *Th.* Quid? quid præterea volui dicere? Curam habete magnam hujus virginis. Manete domi. *Thr.* Eamus. *Th.* Vos ancillæ, me sequimini.

ANNOTATIONES.

38 *E flammâ petere te cibum.*] Epulas pro inferiis (inferiæ sunt sacrificia quæ diis inferis et manibus solvuntur) in rogum conjicere moris erat; extremæ autem mendicitatis erat, et impudentiæ inde cibum petere. Catullus explicat proverbium:

Uxor Meneni, sæpe quam in sepulchretis
Vidistis ipso capere è rogo cœnam.
Cùm devolutum ex igne prosequens panem
A semiraso tonderetur ustore.

42 *Cum amicâ.*] Amica est quam quis amat inhonestè. Terent. in Andriâ, *Sive ista uxor sive amica est, gravida è Pamphilo est.*

53 *Vos me sequimini.*] Thaïs alloquitur ancillas.

ACTUS III. SCENA III.

*CHREMES. PYTHIAS.

Ch. Profecto quantò magis magisque cogito,
Nimirum dabit hæc Thaïs mihi magnum malum:
Ita me video ab eâ astutè labefactarier,

Ch. Equidem quò sæpius eo hâc Thaïde cogito, eò magis mihi timeo ab eâ, et mirum ni mihi damnum ingens faciat: adeò mihi video animum ab eâ versutè tentari et concuti,

ANNOTATIO.

* *Chremes.*] Chremes adolescens rusticus, frater Pamphilæ, sibi à Thaïde metuit, ne se ad eam amandam allicere conetur: deinde ne villam quam Sunii habet, subducere tentet; aut ne velit intendere se ejus esse sororem quam olim parvulam amiserat; et cuncta, ut suspicax est, malignè interpretatur.

Jam tum, cùm primùm jussit me ad se accersier.
(Roget quis, Quid tibi cum illâ? Ne nôram quidem.)
Ubi veni, causam, ut ibi manerem, repperit:
Ait rem divinam fecisse, et rem seriam
Velle agere mecum: jam tum erat suspicio,
Dolo malo hæc fieri omnia. ipsa accumbere
Mecum, mihi sese dare, sermonem quærere.
Ubi friget, huc evasit; quàm pridem pater
Mihi et mater mortui essent: dico, jamdiu.
Rus Sunii ecquod habeam, et quàm longè è mari.
Credo ei placere hoc; sperat se à me avellere.
Postremò, ecqua inde parva perîsset soror?
Ecquis cum eâ unà; quid habuisset, cùm perît;
Ecquis eam posset noscere. hæc cur quæritet?
Nisi illa si fortè, quæ olim periit parvola
Soror, hanc se intendit esse, ut est audacia.
Verùm ea si vivit, annos nata est sedecim.
Non major: Thaïs, ego quàm sum, majuscula est.
Misit porrò orare, ut venirem, serió.
Aut dicat quid volt, aut molesta ne siet,
Non hercle veniam tertió. Heus, heus. *Py.* hic quis est?
Ch. Ego sum Chremes. *Py.* ô capitulum lepidissimum!
Ch. Dico ego mî insidias fieri? *Py.* Thaïs maxumo
Te orabat opere, ut cras redires. *Ch.* rus eo.
Py. Fac, amabó. *Ch.* non possum, inquam. *Py.* at apud nos hîc mane,
Dum redeat ipsa. *Ch.* nihil minús. *Py.* cur, mi Chremes?
Ch. Malam rem: abis hinc? *Py.* si istuc ita certum est tibi,
Amabò, ut illuc transeas, ubi illa est. *Ch.* eo.
Py. Abi, Dorias, citò hunc deduce ad militem.

jam tum cùm primùm jussit me ad se vocari. (Quærat aliquis, Quid negotii habes cum illâ? Nihil quidem: nec enim ejus notitiam ullam habebam.) Ubi veni, occasionem ut ibi manerem invenit: dixit mihi se diis sacra fecisse, velle se mihi rem magni momenti communicare et mecum tractare: jam tum suspicabar hanc dolo malo hæc omnia agere. Cœpit mecum sedere, familiariter agere, quasi ex veteri usu et consuetudine, loquendi materiam captare. Ubi sermo defecit, huc illa devenit, ut interrogaret quamdudum pater et mater è vitâ decessissent: respondeo, jam diu eos decessisse. Ecquod Sunii prædium mihi sit, et quàm longè distans à mari. Suspicor rus illud delectabile et amœnum ei videri; spem habet, id à me in se translaturam. Postremò rogat, ecquam postea parvulam sororem perdidissem? num aliquis simul cum eâ periisset; quænam habebat secum; quando amissa est; ecquis eam posset internoscere. Hæc cur sciscitetur tanto studio ignoro; nisi fortasse intendere in jure velit sese esse sororem illam meam, quæ olim parvula periit, ut est audacia meretricum. Atqui si adhuc in vivis est soror, sexdecim annorum est non ampliùs; Thaïs ætate paulò major me est. Misit autem illa me rogatum seriò, ut ad se venirem. Aut dicat illa, quid velit, aut mihi importuna non sit, non profectò eam adibo tertió. Heus, heus. *Py.* Hic quis est? *Ch.* Ego sum Chremes. *Py.* O lepidum hominem! *Ch.* Aio mihi his blandis verbis insidias fieri? *Py.* Thaïs te valdè rogabat, ut cras huc redires. *Ch.* Ad villam eodem die iturus sum. *Py.* Cras redeas, quæso. *Ch.* Non possum, inquam. *Py.* At in hâc nostrâ domo tantisper exspecta, dum illa redeat. *Ch.* Minimè id faciam. *Py.* Cur, mi Chremes? *Ch.* Quid me attrectas? Abi hinc in malam rem. *Py.* Si ita stat sententiâ, rogo ut illuc transeas ubi illa est. *Ch.* Fiat. Eo. *Py.* Abi, Dorias, citò hunc ad Thrasonis domum deducito.

ANNOTATIONES.

7 *Ait rem divinam fecisse.*] Sacrificâsse. Veteres nihil aggrediebantur serium, nisi priùs diis sacra fecissent.

9 *Dolo malo.*] Dolus malus est cùm aliud agitur, aliud simulatur: bonus adversùs hostem et latronem.

Accumbere mecum.] Solebant veteres in cœnaculis lectulos ad recumbendum, et meridiandum accommodatos habere, in quibus confabularentur.

13 *Sunii.*] Sunium promontorium est Atticæ. Hodie nominatur, *Capo delli Colonne.*

16 *Quid habuisset cùm perît.*] Quæ insignia gestabat puella Pamphila, quibus tandem agnita est.

21 *Majuscula est.*] Ratiocinatur Chremes non posse Thaïdem esse suam sororem Pamphilam ex ætate; Thaïs enim ipso major erat.

ACTUS III. SCENA IV.

ANTIPHO.

Heri aliquot adolescentuli coiimus in Piræo,
In hunc diem ut de symbolis essemus. Chæream ei rei
Præfecimus: dati annuli: locus, tempus constitutum est.
Præteriit tempus: quo in loco dictum est, paratî nihil est.
Homo ipse nusquam est: neque scio quid dicam, aut quid conjectem.
Nunc mihi hoc negotî cæteri dedêre, ut illum quæram:
Idque adeò visam, si domi est. Quisnam hinc à Thaïde exit?
Is est, an non est? ipsus est. quid hoc hominis? qui hic ornatus est?
Quid illud mali est? nequeo satis mirari, neque conjicere.
Nisi quidquid est, procul hinc libet priu', quid sit, sciscitari.

Hesternâ die aliquot adolescentuli in Piræo convenimus, in hunc hodiernum diem ut cœnaremus de stipibus collatis ab unoquoque convivarum: Chæream huic officio præposuimus: annuli dati pro arrhâ: locus, tempus definitum est. Transiit tempus: nihil præparatum reperitur. Chærea ipse nusquam apparet: nescio quid debeam dicere, aut cogitare. Nunc mihi à cæteris sodalibus, hoc mandatum est, ut illum quæram: adeóque visum ibo, si domi est. Quisnam ex ædibus Thaïdis egreditur? Isne ipse est, an alius? Is ipse est. Quænam hæc species est hominis? Quis hic habitus? Quid illi mali potest accidisse? Neque satis mirari, neque conjicere, quid hoc rei sit: sed quidquid est, longè hinc à publicâ viâ, illud clàm volo cognoscere.

ANNOTATIONES.

3 *Dati annuli.*] Nobiliores annulos aureos in sinistræ manûs digito penultimo gestabant; eos in pignora commissationis dabant; ut adesse ad diem constitutum convivii, quod communi sumptu celebrabant, cogerentur.

8 *Quid hoc hominis?*] Hæc sunt verba habitum et formam eunuchi mirantis in Chæreâ.

10 *Procul hinc.*] A publicâ viâ, semotis arbitris.

ACTUS III. SCENA V.

CHÆREA. ANTIPHO.

Ch. Num quis hîc est? nemo est. num quis hinc me sequitur? nemo homo est.
Jamne erumpere hoc licet mihi gaudium? prô Jupiter!
Nunc tempu' profectò est, cùm perpeti me possum interfici,
Ne hoc gaudium contaminet vita ægritudine aliquâ.
Sed neminemne curiosum intervenire nunc mihi,
Qui me sequatur, quoquò eam, rogitando obtundat, enecet,
Quid gestiam, aut quid lætus sim, quò pergam, unde emergam, ubi siem
Vestitum hunc nactus, quid mihi quæram, sanus sim anne insaniam?

Ch. Quis hîc est? Nemo est. Num ex domo Thaïdis aliquis exiit, ad me sequendum? Nemo quisquam est. Jamne retentum in animo gaudium, quod sentio, mihi proferre licet? O Jupiter! nunc tempus est, cùm mihi mortem inferri permittere possim, ne tantum gaudium vita longior corrumpat dolore aliquo. Sed vereor ne obvius mihi fiat curiosus aliquis, qui quæsitis obtundat mihi aures: cur gestiam, quid lætus sim, quò vadam, unde egrediar, unde mihi vestem hanc comparaverim, quid mihi quæram, sanusne mente sim, an insaniam?

ANNOTATIO.

8 *Quid mihi quæram?*] Superabundat illud *mihi*, phrasi Atticâ.

An. Ad eum accedam, et hanc gratiam ejus (ut desiderat) demerebor. Chærea, quamobrem sic exultas? Quidve hic habitus denotat? Quid est quòd tantam lætitiam exprimis? Quid tibi vis? Satisne sapis? Quid me intueris? Quid siles? *Ch.* O lætus et faustus mihi dies! amice, salvus sis. Nemo est omnium, quem ego nunc magis cuperem videre quàm te. *An.* Recense, amabò, quid istud sit quod tam feliciter accidit. *Ch.* Imò ego te oro per Herculem, ut audire libeat tibi. Notane tibi est illa, cujus frater amator est? *An.* Nota est: nempe mihi videtur, illam dicis Thaïdem. *Ch.* Istam ipsam. *An.* Sic in memoriâ habebam. *Ch.* Quædam puella hodie ei dono missa est. Quid opus est, ut ejus tibi pulchritudinem verbis, aut laudibus exprimam, Antipho, cùm scias probè quàm scitus sim formarum explorator et æstimator? ejus amore captus fui. *An.* Itane? *Ch.* Si eam videris, venustarum principem esse fateberis, certò scio. Quid plura dicam? ejus formâ inspectâ, statim amore inflammatus sum. Fortè in ædibus nostris erat quidam eunuchus, quem frater emerat Thaïdi; necdum ad eam tunc deductus erat. Parmeno ibi servus mihi consilium dedit, quod ego avidè cepi. *An.* Quid id est? *Ch.* Si silentium præbueris, citiùs percipies; suasit ut habitum cum eo mutem, ut pro illo me tradi jubeam Thaïdi. *An.* Pro eunuchone? *Ch.* Pro eunucho. *An.* Ecquænam tandem fuit utilitas, quam ex hoc facto perciperes? *Ch.* Quærisne? Ea fuit, Antipho, ut virginem spectarem, audirem, conversarer cum eâ, cum quâ cupiebam. An levis causa, aut ratio hæc tibi videtur? Datus sum Thaïdi. Illa ut primùm me accepit, libens verò et hilaris illa me introduxit domum: commendat custodiam virginis. *An.* Cui? tibine? *Ch.* Mihi. *An.* Satis verò tutori fido scilicet. *Ch.* Imperat ne vir quisquam accedat: et mihi ne ab eâ discedam imperat; ut in interiore ædium parte remaneam solus cum solâ; nutu promitto,

An. Adibo, atque ab eo gratiam hanc, quam video velle, inibo.
Chærea, quid est quòd sic gestis? quid sibi hic vestitus quærit?
Quid est, quòd lætus sis? quid tibi vis? satisne sanus? quid me
Adspectas? quid taces? *Ch.* ô festus dies hominis! amice
Salve: nemo est omnium, quem ego magi' nunc cuperem quàm te.
An. Narra istuc, quæso, quid siet. *Ch.* imò ego te obsecro hercle, ut audias.
Nôstin' hanc, quam frater amat? *An.* novi: nempe, opinor Thaïdem.
Ch. Istam ipsam. *An.* sic commemineram. *Ch.* quædam hodie est ei dono data
Virgo. quid ego ejus tibi nunc faciem prædicem aut laudem, Antipho,
Cùm ipsum me nôris, quàm elegans formarum spectator siem?
In hâc commotus sum. *An.* ain' tu? *Ch.* primam dices scio, si videris.
Quid multa verba? amare cœpi. fortè fortunâ domi
Erat quidam eunuchus, quem mercatus fuerat frater Thaïdi:
Neque is deductus etiam tum ad eam. summonuit me Parmeno
Ibi servus, quod ego arripui. *An.* quid id est? *Ch.* tace sis, citiùs audies.
Ut vestem cum illo mutem, et pro illo jubeam me illuc ducier.
An. Pro eunuchon'? *Ch.* sic est. *An.* quid tandem ex eâ re ut caperes commodi?
Ch. Rogas? viderem, audirem, essem unà, quâ cum cupiebam, Antipho.
Num parva caussa, aut parva ratio est? traditus sum mulieri.
Illa illico ubi me accepit, læta verò ad se abducit domum:
Commendat virginem. *An.* cui? tibine? *Ch.* mihi. *An.* satis tutò tamen.
Ch. Edicit, ne vir quisquam ad eam adeat: et mihi, ne abscedam, imperat;
In interiore parte ut maneam solus cum solâ: annuo,

Terram intuens modesté. *An.* miser. *Ch.* ego, inquit, ad cœnam hinc eo:
Abducit secum ancillas: paucæ, quæ circum illam essent, manent
Novitiæ puellæ. continuò hæc adornant, ut lavet.
Adhortor, properent. dum apparatur, virgo in conclavi sedet,
Suspectans tabulam quandam pictam, ubi inerat pictura hæc, Jovem
Quo pacto Danaæ misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum.
Egomet quoque id spectare cœpi: et quia consimilem luserat
Jam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi;
Deum sese in hominem convertisse, atque per alienas tegulas
Venisse clanculùm per impluvium, fucum factum mulieri.
At quem deum? qui templa cœli summa sonitu concutit:
Ego homuncio hoc non facerem? ego verò illud feci, ac lubens.
Hæc dum mecum reputo, accersitur lavatum interea virgo.
It, lavit, redit: deinde illam in lecto illæ conlocârunt.
Sto exspectans, si quid mihi imperent: venit una: Heus tu, inquit, Dore,
Cape hoc flabellum, ventulum huic sic facito, dum lavamus:
Ubi nos laverimus, si voles, lavato. accipio tristis.
An. Tum equidem istuc os tuum impudens videre nimiùm vellem,

modestè defixis in terram oculis. *An.* Miser, qui pro libidine explendâ tam indigna tuleris. *Ch.* Ego, inquit Thaïs, ad cœnam militis hinc eo: abducit secum ancillas quæ se comitentur: paucæ quæ virgini adsint, domi restant, omnes recèns emptæ, et ad servitium parum aptæ. Confestim apparant balnea, ut virgo lavet. Dum adornantur necessaria ad lotionem, virgo in conclavi sedet suspiciens attentè tabulam pictam, parieti appensam; cujus picturâ repræsentabatur Jupiter, quo modo dicitur infudisse auream pluviam in sinum Danaës. Egomet quoque id contemplatus sum: et quia consimili ludo se oblectaverat, multò magis animo gaudebam; videns deum se in hominem transformâsse, atque in tecta aliena furtim per impluvium descendisse, ut mulierem falleret. At quem deum? eum nempe, qui cœlum tonitru commovet et tremefacit: si ille hæc fecit, quomodo ego homunculus non eadem facerem? Ego verò illum in hoc, et libenter imitatus sum. Dum hæc ego apud me cogito, vocatur virgo ad balneum interim. It, lavit, redit: deinde illam ancillæ in lecto posuerunt. Sto exspectans, si quod mihi dent negotium: venit una ex eis: Heus tu, inquit, Dore, sume hoc flabellum, et sic ventulum huic excitato, dum lavemus: ubi à balneo redierimus, si voles lavato. Accipio in manus flabellum, simulans me tristem esse. *An.* Tunc profectò istam faciem tuam impudentem cuperem me vidisse,

ANNOTATIONES.

34 *Hæc adornant, ut lavet.*] *Hæc*, pro *hæ*, ἀρχαϊκῶς. Antiquis moris erat, ut singulis diebus lavarent: hinc tot balnea publica et privata.

35 *In conclavi.*] Conclave est locus separatior in ædibus, sic dictus, quòd intra eum multa cubicula clausa sint.

37 *Quo pacto Danaæ.*] Hæc fabula de imbre aureo Danaës in hoc composita est, ut monstraretur nihil esse, quod auro et pecuniâ expugnari non possit. Meminit ejusdem Ovidius lib. iv. Metamorphoseôn, et Horatius ode xvi. libri primi.

41 *Venisse clanculùm per impluvium.*] Impluvium fuit area sine tecto, quò impluere imber in domum posset.

Fucum factum mulieri.] Fucus est genus herbæ tingendis lanis utile: unde pro artificioso et adulterino colore sumitur. Fucum facere, est artificiosâ dissimulatione deludere et fallere.

42 *Qui templa cœli.*] Versus sunt Ennii.

45 *In lecto conlocârunt.*] A balneis in lectum se recipere moris erat, ut se reficerent à lassitudine et sudore.

Qui esset status, flabellulum tenere te asinum
tantum.
Ch. Vix elocuta est hoc, foras simul omnes
proruunt se:
Abeunt lavatum, perstrepunt, ita ut fit, domini
ubi absunt. [specto
Interea somnus virginem opprimit: ego limis
Sic per flabellum clanculúm, et simul alia cir-
cumspecto, [obdo.
Satin' explorata sint: video esse: pessulum ostio
An. Quid tum? *Ch.* quid? quid tum? fatue!
An. fateor. *Ch.* egon' occasionem
Mihi ostentatam, tam brevem, tam optatam, tam
insperatam, [mulabar.
Amitterem? tum pol ego is essem verè, qui si-
An. Sanè, hercle, ut dicis! sed interim de sym-
bolis quid actum est?
Ch. Paratum est. *An.* frugi es: ubi? domin'?
Ch. imò apud libertum Discum.
An. Perlongè est. *Ch.* sed tantò ocyùs prope-
remus. *An.* muta vestem.
Ch. Ubi mutem? perii: nam domo exulo nunc.
metuo fratrem, [rit jam.
Ne intus sit: porrò autem, pater ne rure redie-
An. Eamus ad me: ibi proxumum est ubi mutes.
Ch. rectè dicis.
Eamus; et de istâc simul, quo pacto porrò possim
Potiri, consilium volo capere unà tecum. *An.* fiat.

quis esset habitus tui corporis, quando flatum virgini tu tam magnus asinus flabello faciebas. *Ch.* Vix ancilla hæc mihi dixerat, cùm omnes foras prorumpunt: abeunt lavatum, ingentem strepitum edunt, ut solent servi facere, absentibus dominis. Interea somno virgo sopitur: ego transversis et obliquis oculis per flabellum studiosè intueor, et simul omnia circumspicio, satisne tuta sint: video tuta esse: pessulum ostio oppono. *An.* Quid tum factum est? *Ch.* Quid tum factum quæris, stulte? *An.* Fateor me stultum esse qui hæc quæsierim. *Ch.* An ego amator occasionem mihi oblatam et propositam, tam celeriter fugientem, tam desideratam, tam inexspectatam elabi sinerem? Tum per Pollucem talis ego verè fuissem, qualis est eunuchus quem simulabam. *An.* Certè per Herculem ita est, ut dicis; sed interea de symbolis, quibus colligendis præfectus es, quid egisti? *Ch.* Parata est cœna. *An.* Officiosus et bonæ frugi es: ubi? domi-ne? *Ch.* Imò apud libertum Discum. *An.* Procul hinc distat. *Ch.* Sed tantò magis idcirco acceleremus. *An.* Muta vestem. *Ch.* Ubi mutem? perii: nam domo exclusus sum nunc, similis exuli. Metuo ne frater sit in ædibus: tum etiam ne pater è villâ jam reversus sit. *An.* Eamus in domum meam: ibi est, ubi commodè aliam vestem sumere possis. *Ch.* Rectè dicis. Eamus: quin etiam deliberare tecum volo de istâ puellâ, quomodo eâ postea frui possim. *An.* Fiat ut tibi videtur.

ANNOTATIONES.

55 *Pessulum ostio obdo.*] Pessulus est obex aut sera ferrea, quâ clauditur ostium.

60 *Apud libertum Discum.*] Athenis in cauponâ perpotare nemini, nisi peregrinis et iter facientibus, ne servis quidem licebat, ut refert Isocrates.

64 *Ibi proxumum est.*] Id est, proximus locus domus nostra est, ubi vestem mutare possis.

ACTUS IV. SCENA I.

DORIAS, ANCILLA.

Ita me dii bene ament, quantùm ego illum vidi, nonnihil timeo
Misera, ne quam ille hodie insanu' turbam faciat, ut vim Thaïdi.

Do. Ita mihi dii sint propitii, quantùm ex vultu militis perspicere potui, metuo nonnihil misera ego, ne furiosus ille rixam aliquam aut vim faciat Thaïdi.

Nam postquam iste advenit Chremes adolescens frater virginis,
Militem rogat, illum admitti ut jubeat: ille continuò irasci, neque
Negare audere. Thaïs porrò instaré, ut hominem invitet. id
Faciebat retinendi illius caussâ: quia, illa quæ cupiebat
De sorore ejus indicare, ad eam rem tempus non erat.
Invitat tristis. mansit ibi. illa cum illo sermonem occipit.
Miles verò sibi putare adductum ante oculos æmulum:
Voluit facere contrà huic ægré: Heus, heus, inquit, puer, huc Pamphilam
Accerse, ut delectet hîc nos. illa exclamat, Minimè gentium:
Tun' in convivium illam? miles tendere: inde ad jurgium.
Interea aurum sibi clàm mulier demit, dat mihi ut auferam.
Hoc est signi, ubi primùm poterit, sese illinc subducet, scio.

Nam postquam iste adolescens Chremes, frater virginis Pamphilæ, advenit, Thaïs militem rogat, ut illum in domum recipi jubeat: ille statim irâ commotus est, neque tamen recusare ausus fuit: Thaïs præterea instat, ut hominem invitet ad cœnam: id faciebat Thaïs, ut Chremetem apud se retineret, quominus abiret; quia res illas, quas vehementer ei de sorore ipsius detegere volebat, indicandi tunc locus non erat. Miles illum invitat invitus, et tristi vultu, mansit adolescens retentus. Thaïs colloquium cum illo incipit. Miles verò cùm opinaretur à Thaïde rivalem sibi ante oculos propositum esse, voluit vicissim facere aliquid, quod molestum esset Thaïdi: Heus, inquit, puer, Pamphilam voca, ut lyrâ canens nos oblectet. Thaïs exclamabat, Minimè omnium hoc licet: in convivium tu illam adduci jubeas? Miles verò id ut fieret contendere; inde ad jurgium ventum est. Interea aurum, annulos, torques, armillas, cæteraque ornamenta aurea sibi Thaïs occultè demit; dat mihi ut exportem. Hoc est indicium, unde scio, ubi primùm poterit, clanculùm inde discessuram.

ANNOTATIONES.

12 *In convivium illam?*] In Græciâ non admittebantur ingenuæ mulieres ad convivia, nisi propinquorum et cognatorum, ut Cornelius Nepos refert. Varro apud Nonium sic refert: *Virgo de convivio abdicatur, ideo quòd majores nostri virginis acerbas aures veneris vocabulis imbui noluerunt.*

13 *Interea aurum sibi clàm mulier demit.*] Id agebat Thaïs, ne pro puellâ datâ ipsam spoliaret miles, si ei repetenti virginem negâsset.

ACTUS IV. SCENA II.

PHÆDRIA.

Dum rus eo, cœpi egomet mecum inter vias,
Ita ut fit, ubi quid in animo est molestiæ,
Aliam rem ex aliâ cogitare, et ea omnia in
Pejorem partem: quid opu' est verbis? dum hæc puto,
Præterii imprudens villam. longè jam abieram,
Cùm sensi: redeo sursum, malè verò me habens.
Ubi ad ipsum veni divorticulum, constiti:

Dum in villam eo, cœpi egomet (ut solent qui aliquâ ægritudine animi agitantur) inter eundum de aliâ re super aliâ cogitare, et ea omnia in deteriorem partem interpretari: quid plura dicam? dum hæc cogito, aliud agens, locum prædii transivi. Longè jam ab eo processeram, cùm errorem animadverti: istuc regressus sum, malè quidem me habens. Ubi veni ad semitæ diverticulum, quâ à viâ publicâ deflectitur ad villam, ibi restiti:

ANNOTATIO.

7 *Ad ipsum divorticulum.*] Diverticulum est semita deflectens à viâ publicâ ad villam alicujus. Diverticula sunt transversæ viæ.

Occepi mecum cogitare; Hem, biduum hîc
Manendum est soli sine illâ? quid tum postea?
Nihil est: quid nihil? si non tangendi copia est,
Eho, ne videndi quidem erit? si illud non licet,
Saltem hoc licebit: certè extremâ lineâ
Amare, haud nihil est. villam prætereo sciens.
Sed quid hoc quòd timida subitò egreditur Pythias?

tunc cœpi mecum cogitare; Hem, num per duos dies commorandum est mihi hic ruri, soli, sine Thaïde? Quid tum inde mihi erit? nihil: quid nihil? Si non tangendi est potestas, eho, anne saltem videndi erit? Si tangere non licet, videre eam quidem licebit: certè postremum amoris beneficium quippiam est. Villam prætereo sciens ad urbem rediturus, ut imprudens eam antea præterieram. Verùm quid causæ est, cur subitò huc exit Pythias turbata metu?

ANNOTATIO.

12 *Extremâ lineâ amare.*] Metaphora ducta à circo, vel à stadio: nam initium et locus, unde ii qui cursu certant emittuntur, signabantur lineâ ex cretâ in solo ductâ. Hinc illæ loquendi formulæ: ad lineam stare, lineæ insistere, et ultra lineam vagari. Extremâ lineâ amare est tantùm videre amicam, et longè abesse à metâ, id est, ab ejus possessione.

ACTUS IV. SCENA III.

PYTHIAS. PHÆDRIA. DORIAS.

Py. Ubi illum ego scelerosum misera, atque impium inveniam? aut ubi
Quæram? hoccine tam audax facinus facere esse ausum? *Ph.* perii: hoc quid sit vereor.
Py. Quin insuper etiam scelus, postquam ludificatus est virginem,
Vestem omnem miseræ discidit: tum ipsam capillo conscidit.
Ph. Hem. *Py.* qui nunc si detur mihi,
Ut ego unguibus facilè illi in oculos involem venefico!
Ph. Profectò nescio quid absente nobis turbatum est domi.
Adibo. quid istuc? quid festinas? aut quem quæris, Pythias?
Py. Hem, Phædria, egon' quem quæram? abi hinc quò dignu' es cum donis tuis
Tam lepidis. *Ph.* quid istuc est rei?
Py. Rogas me? eunuchum quem dedisti nobis quas turbas dedit?
Virginem, quam heræ dederat dono miles, vitiavit. *Ph.* quid ais?

Py. Ubinam ego infelix illum flagitiosum et sacrilegum eunuchum deprehendam? Aut ubi investigabo? Hoccine tam temerarium facinus committere ausus est? *Ph.* Perii: quid hoc sit, quod Pythias queritur, metuo. *Py.* Quin etiam amplius scelestus, postquam per ludum et jocum virginem fefellit, omnem vestitum miseræ discerpsit; atque ipsi comas divulsit. *Ph.* Hem. *Py.* Quem, ego, si nunc tenerem, quàm citò unguibus illi venefico in oculos irruerem! *Ph.* Equidem nescio quid turbarum, me absente, excitatum est domi. Accedam ad Pythiam. Quid istud est? Quid celeras? Aut post quem curris, Pythias? *Py.* Eheu, Phædria, rogasne post quem curram? Apage hinc te, quò meritus es, cum donis tuis tam venustis. *Ph.* Quid istud est rei? *Py.* Quid à me quæris? O quos tumultus eunuchus, quem nobis donâsti, quos motus edidit? Virgini, quam miles Thaïdi heræ munus dederat, stuprum intulit. *Ph.* Quid dicis?

ANNOTATIONES.

4 *Vestem omnem miseræ discidit.*] Ex his apparet virginem multùm reluctatam esse.

11 *Eunuchum quem dedisti nobis, quas turbas dedit?*] Antecedens etiam à poëtis præmittitur relativo, ut in hoc loco. Sic Virg. in 1 Æneid. *Urbem quam statuo, vestra est.* Quod in prosâ sic efferas: *Quam statuo urbem.* Sic orator dicat; *Quas ad me dedisti literas, placuerunt.*

Py. Perii. *Ph.* temulenta es. *Py.* utinam sic sient, mihi qui malè volunt.
Do. Au, obsecro, mea Pythias, quid istucnam monstri fuit?
Ph. Insanis: quî istuc facere eunuchus potuit? *Py.* ego illum nescio
Qui fuerit: hoc, quod fecit, res ipsa indicat.
Virgo ipsa lacrumat, neque, cùm rogites quid sit, audet dicere:
Ille autem bonus vir nusquam apparet. etiam hoc misera suspicor,
Aliquid domo abeuntem abstulisse. *Ph.* nequeo mirari satis,
Quò abire ignavos ille possit longiùs, nisi domum
Fortè ad nos rediit. *Py.* vise, amabò, num sit. *Ph.* jam faxo scies.
Do. Perii, obsecro, tam infandum facinus, mea tu, ne audivi quidem.
Py. At pol ego amatores mulierum esse audieram eos maxumos,
Sed nihil potesse: verùm miseræ non in mentem venerat:
Nam illum aliquò conclusissem, neque illi commisissem virginem.

Py. Perii. *Ph.* Ebria es. *Py.* Utinam sic ebrii sint, qui mihi malè cupiunt. *Do.* Hau, amabò, mea Pythias, ecquid istud monstri fuit? *Ph.* Desipis: quomodo istud facere eunuchus potuit? *Py.* Ego nescio, quis ille fuerit, an vir, aut eunuchus: hoc quod commisit, res ipsa manifestum facit. Virgo lacrymis conficitur, neque, cùm interrogatur, audet dicere quid ei factum sit: ille autem bonus vir disparuit, neque usquam invenitur: insuper hoc ego misera suspicor, aliquid eum domo furto sustulisse. *Ph.* Mirum admodum mihi videtur, quò ille enervis et debilis viribus tam longè fugere potuerit, nisi fortè domum sese receperit. *Py.* Vise, precor, num sit in vestris ædibus. *Ph.* Mox faciam te certiorem. *Do.* Perii, oro, tu mea Pythias, tam horrendum facinus ne audivi quidem. *Py.* At pol ego audieram eunuchos vehementer ardere amore mulierum, sed imbelles esse et impotentes: verùm de hoc non cogitaveram: nam illum in aliquo locò conclusissem, si amatorem eum tantummodo esse meminissem: neque illi virginem custodiendam dedissem.

ACTUS IV. SCENA IV.

PHÆDRIA. DORUS. PYTHIAS. DORIAS.

Ph. Exi foras, sceleste! at etiam restitas,
Fugitive? prodi, malè conciliate. *Do.* obsecro. *Ph.* oh!
Illud vide, os ut sibi distorsit carnufex.
Quid huc reditio est? quid vestis mutatio est?
Quid narras? paululùm si cessâssem, Pythias,
Domi non offendissem; ita jam ornârat fugam.
Py. Habesne hominem, amabó? *Ph.* quid ni? *Py.* ô factum bene!
Dor. Istuc pol verò bene. *Py.* ubi est? *Ph.* rogitas? non vides?
Py. Videam? obsecro, quem? *Ph.* hunc scilicet. *Py.* quis hic est homo?

Ph. Egredere foras, scelerate! At etiam cessas, fugitive? huc procede, in damnum heri empte. *Do.* Obsecro. *Ph.* Oh, vide ut turpiter os torsit scelestus. Quid huc rediisti? Quid vestem mutâsti? Quid dicis? Pythias, si paululùm tardâssem, domi illum non reperissem; ita jam paraverat fugam. *Py.* Quæso, habesne hominem? *Ph.* Cur non habeam? *Py.* O factum bene! *Dor.* Istud verò per Pollucem factum bene. *Py.* Ubi est? *Ph.* Quid sæpius quæris? Nunquid eum vides? *Py.* An videam? Obsecro, quis est ille, quem video? *Ph.* Vides eunuchum quem accusas. *Py.* Quis hic est homo?

ANNOTATIO.

2 *Malè conciliate.*] Id est, in perniciem meam empte, magnò empte, charè comparate. Vetus Terentii interpres *nundinas* pro *concilio* exponit: unde *conciliare* pro *emere* sumitur.

Ph. Qui ad vos deductus hodie est. *Py.* hunc oculis suis
Nostrarum nunquam quisquam vidit, Phædria.
Ph. Non vidit? *Py.* an tu hunc credidisti esse, obsecro,
Ad nos deductum? *Ph.* namque alium habui neminem. *Py.* au!
Nec comparandus hic quidem ad illum est. ille erat
Honestâ facie, et liberali. *Ph.* ita visus est
Dudum, quia variâ veste exornatus fuit:
Nunc tibi videtur fœdus, quia illam non habet.
Py. Tace, obsecro: quasi verò paulum intersiet.
Ad nos deductus hodie est adolescentulus,
Quem tu videre verò velles, Phædria.
Hic est vetus, vietus, veternosus, senex,
Colore mustelino. *Ph.* Hem, quæ hæc est fabula?
Eò redigis me, ut, quid egerim, egomet nesciam.
Eho tu, emin' ego te? *Do.* emisti. *Py.* jube mihi denuo
Respondeat. *Ph.* roga. *Py.* venistin' hodie ad nos? negat.
At ille alter venit annos natus sedecim,
Quem secum adduxit Parmeno. *Ph.* agedum, hoc mihi expedi
Primùm: unde habes istam, quam habes, vestem? taces?
Monstrum hominis! non dicturus? *Do.* venit Chærea.
Ph. Fraterne? *Do.* ita est. *Ph.* quando? *Do.* hodie. *Ph.* quàm dudum? *Do.* modó.
Ph. Quîcum? *Do.* cum Parmenone. *Ph.* nôrasne eum priús?
Do. Non: nec, quis esset, unquam audieram dicier.
Ph. Unde igitur, meum fratrem esse sciebas? *Do.* Parmeno
Dicebat eum esse: is dedit mihi hanc. *Ph.* occidi.
Do. Meam ipse induit: pòst unà ambo abierunt foras.

Ph. Quem hodie Parmeno ad vestras ædes deduxit. *Py.* Hunc oculis suis nulla ex nostris ancillis unquam vidit, Phædria. *Ph.* Nulla eum vidit? *Py.* An tu, obsecro, hunc esse credidisti eunuchum, qui ad nos deductus est? *Ph.* Credidi: nam nullum habui alium. *Py.* Au! hic quidem nullo modo illi, quem ad nos misisti, est comparandus. Ille erat eleganti formâ, et facie ingenuo homine dignâ. *Ph.* Talis vobis diu apparuit, quia veste versicolori exornatus fuit: nunc tibi videtur turpis et deformis, quia illâ non indutus est. *Py.* Tace, precor: quasi paulò inter se differant. Ad nos hodie deductus est adolescentulus, visu pulcherrimus, et gratissimus, quem semper spectare velles, Phædria. Hic est rugosus senex, incurvus et flaccidus, veterno laborans, colore sublivido et subrufo, sicut mustela. *Ph.* Hem, quæ hæc est fabula? Eò me redigis, ut egomet nesciam, emerimne istum, necne. Eho tu, num ego emi te? *Do.* Emisti. *Py.* Impera, ut rursus mihi respondeat? *Ph.* Interroga. *Py.* Venistine hodie in domum nostram? Negat. At ille alter venit, quem deduxit secum Parmeno, natus annos sedecim. *Ph.* Agedum, Dore, hoc mihi explica primúm: unde sumpsisti hanc vestem, quâ indutus es? taces? monstrose homo, an non dicturus es? *Do.* Venit Chærea. *Ph.* Fraterne meus? *Do.* Ita. *Ph.* Quando? *Do.* Hodie. *Ph.* Quampridem? *Do.* Modó. *Ph.* Cum quo? *Do.* Cum Parmenone. *Ph.* An fratrem meum antea cognoveras? *Do.* Minimè, nec unquam ab ullo, quis esset, dici inaudiveram. *Ph.* Undenam igitur fratrem meum Chæream esse sciebas? *Do.* Parmeno eum fratrem tuum esse dicebat: Chærea hanc mihi dedit vestem. *Ph.* Perii. *Do.* Meam ipse sumpsit: postea Chærea et Parmeno ædibus egressi sunt.

ANNOTATIONES.

21 *Vietus.*] Id est, languidus, sine vi. Vel inflexus, incurvus; nam viere, inquit Varro, est vincere; unde vimina.

Veternosus.] Veternus, quem λήθαργον Græci dicunt, est apostema ex phlegmate, vel atrâ bile, natum in posteriore parte cerebri, inexpugnabilem penè dormiendi necessitatem inducens, magnamque oblivionem.

22 *Colore mustelino.*] Hìc erravit Terentius: nam cùm legisset apud Menandrum: γαλιώτης γέρων, quod *lentiginosum senem* significat, cujusmodi ferè sunt eunuchi; ad similitudinem stellionis qui pelle est maculosâ, ut eunuchus ille erat, ore sparso; stellio autem est γαλιώτης, mustela verò est γαλῆ: hæc perperam Terentius confundit.

Py. Jam sati' credis sobriam esse me, et nil mentitam tibi?
Jam sati' certum est virginem vitiatam esse? *Ph.* age nunc, bellua,
Credis huic quod dicat? *Py.* quid isti credam? res ipsa indicat.
Ph. Concede istuc paululúm: audin'? etiam paululúm; sat est.
Dic dum hoc rursum, Chærean' tuam vestem detraxit tibi?
Do. Factum. *Ph.* et eâ est indutus? *Do.* factum, *Ph.* et pro te huc deductu' est? *Do.* ita.
Ph. Jupiter magne, ô scelestum atque audacem hominem! *Py.* væ mihi!
Etiam nunc non credis indignis nos esse irrisas [modis?
Ph. Mirum ni tu credis quod iste dicat. quid agam, nescio.
Heus tu, negato rursum. possumne ego hodie ex te exculpere
Verum? vidistin' fratrem Chæream? *Do.* non. *Ph.* non potest sine
Malo fateri, video: sequere me hâc: modò ait, modò negat.
Ora me. *Do.* obsecro te verò, Phædria. *Ph.* intrò nunc jam. *Do.* hoi, hei.
Ph. Alio pacto honestè quomodo hinc nunc abeam nescio:
Actum est siquidem. tu me hîc etiam nebulo ludificabere?
Py. Parmenonis tam scio esse hanc technam, quàm me vivere.
Dor. Sic est. *Py.* inveniam pol hodie parem ubi referam gratiam.
Sed nunc, quid faciendum censes, Dorias? *Dor.* de istâc me rogas
Virgine? *Py.* ita: utrùm taceamne, an prædicem? *Dor.* tu pol, si sapis,
Quod scis, nescis, neque de eunucho, neque de vitio virginis:
Hâc re et te omni turbâ evolves, et illi gratum feceris.

Py. Jam satis, Phædria, credis me non esse temulentam, nec quidquam mendacii finxisse? Jam satis exploratum est et compertum, virginem stupro pollutam esse? *Ph.* Age nunc, stolida, credisne huic id, quod dicat? Nimirum servo, eunucho, et fugitivo! *Py.* Cur isti non credam? Nam etsi non crediderim, res satis ipsa declarat. *Ph.* Dore, secede huc paululúm: audisne? Nunc etiam paululúm: satis est. Responde mihi iterum, Chæreane tuam vestem detraxit tibi? *Do.* Factum est ita. *Ph.* Et eam induit? *Do.* Factum, inquam. *Ph.* Et pro te ad Thaïdem ductus est? *Do.* Etiam. *Ph.* Proh maxime deorum Jupiter! O nefarium et impudentem hominem! *Py.* Væ mihi miseræ! Quid? etiamne nunc credere non vis indignis nos esse delusas dolis? *Ph.* Mirandum esset, si non tu serva servo fidem haberes. Quid agam incertus sum. Heus tu, negato rursum: jubeo. An non possum hodie ex te verum exprimere? Vidistine fratrem Chæream? *Do.* Non vidi. *Ph.* Non potest sine tormentis veritatem fateri: sequere hâc; modò asseverat; modò negat. Ora me, et pœnam deprecare. *Do.* Per deos verò tibi supplico, Phædria. *Ph.* Introito. *Do.* Hoi, hei. *Ph.* Alio modo, nisi per hanc fallaciam, non possum ex hâc difficultate honestè evadere: etenim actum est; vitiata est virgo à fratre, tu me hîc etiam tenebrio ludos facies? *Py.* Hanc fraudem factam esse à Parmenone tam certò scio, quàm me nunc vivere. *Dor.* Sic est. *Py.* Per Pollucem inveniam hodie rationem, quâ Parmenoni vicem reddam. Sed nunc, Dorias, quid facere suades? *Dor.* De istâ virgine, nempe, consilium quæris? *Py.* Ita, utrùm sileam quod factum est, an dicam? *Dor.* Tu pol, si prudens es, dissimula te id scire, quasi nescieris; neque de eunucho, neque de stupro virgini illato, quidquam efferas; hoc modo te omni tumultu liberabis, et virgini gratum facies.

ANNOTATIO.

56 *Et illi gratum feceris.*] Virgo enim sic dolet ob injuriam sibi illatam, ut ipsamet eam celet.

Id modò dic, abîsse Dorum. *Py.* ita faciam. *Dor.* sed videon' Chremem?
Thaïs jam aderit. *Py.* quid ita? *Dor.* quia cùm inde abeo, jam tunc cœperat
Turba inter eos. *Py.* tu aufer aurum hoc: ego scibo ex hoc quid siet.

Dic solùm discessisse, et evasisse Dorum eunuchum. *Dor.* Sed hicne est Chremes, quem video? Thaïs mox ad nos veniet. *Py.* Quid ita? *Dor.* Quia cùm inde ex domo militis exibam, jam tum cœperat jurgium inter illos. *Py.* Aufer istud aurum tibi à Thaïde traditum: ego sciam ex Chremete quid factum sit.

ANNOTATIO.

58 *Jam tunc cœperat turba inter eos.*] Thrasonem et Thaïdem.

ACTUS IV. SCENA V.

CHREMES. PYTHIAS.

Ch. At at, data hercle verba mihi sunt: vicit vinum quod bibi.
Ac dum accubabam, quàm videbar mihi esse pulcrè sobrius!
Postquam surrexi, neque pes, neque mens satis suum officium facit.
Py. Chreme. *Ch.* quis est? ehem, Pythias, vah, quantò nunc formosior
Videre quàm dudum? *Py.* certè quidem tu pol multò alacrior.
Ch. Verbum hercle verum hoc est: Sine Cerere et Libero friget Venus.
Sed Thaïs multò antè venit? *Py.* an abiit jam à milite?
Ch. Jam dudum, ætatem: lites factæ sunt inter eos maxumæ.
Py. Nil dixit tum, ut sequerere sese? *Ch.* nihil, nisi abiens mihi innuit.
Py. Eho, nonne id sat erat? *Ch.* at nesciebam id dicere illam, nisi quia
Correxit miles, quod intellexi minús: nam me extrusit foras.
Sed eccam ipsam video: miror, ubi huic ego antevorterim.

Ch. At, at, verbis Thaïdis circumventus sum: vinum quod bibi, me superavit. Dum mensæ accumbebam, quàm videbar mihi esse bellè sobrius, et sapere! postquam de mensâ surrexi, neque pes, neque mens in suo officio fuit. *Py.* Chreme. *Ch.* Quis est? Ehem, Pythias, vah, quantò pulchrior mihi videris quàm pridem? *Py.* Sanè tu quidem, per Pollucem, multò lætior appares. *Ch.* Vulgare mehercule verum est dictum: Sine Cerere et Baccho languet Venus, torpetque. Sed an multo antè tempore quàm venissem, Thaïs hîc fuit? *Py.* Anne abiit illa jam ex domo militis? *Ch.* Jam ætas est, ex quo egressa ab illo: rixæ inter illos gravissimæ ortæ sunt. *Py.* Nonne illa dixit tibi ut se sequereris? *Ch.* Nihil, nisi quòd abiens mihi nutu capitis signum fecit. *Py.* Eho, nonne id sufficiebat? *Ch.* At nesciebam illam mihi nutu significare, ut ipsam sequerer; sed id quod minùs intellexi, id apertiùs significavit miles, cùm me violenter exturbavit foras ædibus. Sed ecce ipsam: miror in quâ parte viæ eam antecesserim.

ANNOTATIO.

6 *Sine Cerere et Libero friget Venus.*] Ceres est dea frugum, et Bacchus vini: eleganter Terentius Cererem pro cibo, Bacchum pro vino dixit per metonymiam; inventorem pro invento. Voluptas in calore sanguinis constituta est, qui his rebus alitur. Horatius: *Non enim posthac aliâ calebo fœminâ.* Frigent in uxores mariti, qui non admodum amant.

ACTUS IV. SCENA VI.

THAIS. CHREMES. PYTHIAS.

Th. Credo equidem illum jam affuturum esse, illam ut eripiat: sine veniat:
Atqui si illam digito attigerit uno, oculi illico effodientur.
Usque adeò ego illiu' ferre possum ineptias, et magnifica verba,
Verba dum sint: verùm enim si ad rem conferentur, vapulabit.
Ch. Thaïs, ego jam dudum hîc adsum. *Th.* ô mi Chreme, te ipsum exspectabam:
Scin' tu turbam hanc propter te esse factam? et adeò ad te attinere hanc
Omnem rem? *Ch.* ad me? quî? quasi istuc! *Th.* quia dum tibi sororem studeo
Reddere et restituere, hæc atque hujusmodi sum multa passa.
Ch. Ubi ea est? *Th.* domi apud me. *Ch.* ehem! *Th.* quid est?
Educta ita, utì teque illâque dignum est. *Ch.* quid ais? *Th.* id quod res est.
Hanc tibi dono do, neque repeto pro illâ abs te quidquam pretii.
Ch. Et habetur, et referetur à me, Thaïs, tibi, ita utì merita es,
Gratia. *Th.* at enim cave, ne priusquam hanc à me accipias, amittas,
Chreme: nam hæc ea est, quam miles à me vi nunc venit ereptum.
Abi tu, cistellam, Pythias, domo effer cum monumentis.
Ch. Viden' tu illum, Thaïs? *Py.* ubi sita est? *Th.* in risco: odiosa, cessas?
Ch. Militem secum ad te quantas copias adducere? [cere?

Th. Puto certè illum Thrasonem mox adventurum, ut illam Pamphilam à me rapiat. Sine veniat: atqui si illam summo attigerit digito, statim ei oculi eruentur. Adhuc usque tolerare possum illius ineptias, et gloriosa verba, dummodo tantùm sint verba: nam si in rem deducantur, et quæ ille dicit, opere exequi conetur, plagis cædetur. *Ch.* Thaïs, jam pridem huc adveni. *Th.* O mi Chreme, te ipsum exspecto: scisne tui causâ hoc jurgium et contentionem excitatam esse, adeò ut hæc omnis res ad te pertineat? *Ch.* Ad me? quomodo? quasi istud commoverim. *Th.* Quia dum sororem tuam (Pamphilam) conor tibi reddere, et restituere, hæc à milite, atque alia multa perpeti coacta sum. *Ch.* Ubi ea est? *Th.* Domi meæ est. *Ch.* Hem (quàm timeo!) *Th.* Quid est? timesne ejus pudicitiæ? Educata est et instituta liberaliter, ut et te et illâ dignum est. *Ch.* Quid ais? verumne dicis? *Th.* Dico id, quod res est. Hanc tibi dono do; nec pro eâ ullas impensas mihi à te reddi posco. *Ch.* Hæc gratia tibi habetur, et in animo accepta fertur, si verbis tibi referri nequit ut merita es. *Th.* Verùm enim cave, ne priùs hanc amittas, quàm tibi à me tradi possit: nam hæc ea est, quam miles à me erepturus venit. Abi tu, Pythia, et arcam è domo nostrâ profer huc cum insignibus et ornamentis, ex quibus agnosci possit, quæque in eâ asservantur. *Ch.* Videsne militem, Thaïs? *Py.* Ubi posita est hæc arca? *Th.* In risco: molesta, quid moraris? *Ch.* Quantum exercitum huc agit?

ANNOTATIONES.

15 *Cistellam.*] Scriniolum, arcam in quâ erant ornamenta virginis, quibus agnoscere-tur à suis, nempe fortè armillæ, crepundia. Ea Thaïs jubet efferri domo, ut ostendantur Chremeti, atque ita sororem possit agnoscere.

16 *In risco.*] Riscus, cista est pelle contecta: nomen Phrygium est.

At at! *Th.* Formidolosusne es? *Ch.* Egone formidolosus sim? Nemo est omnium hominum, qui vivat, minus formidolosus. *Th.* Atque ita nunc opus est ne sis talis. *Ch.* Hau! vereor ut me talem esse qualis sum putes. *Th.* Imò hoc animo reputa; ille cum quo tibi decertandum est, advena est, minùs potens quàm tu, minùs notus, et minus amicorum habens in his locis. *Ch.* Hoc sat scio: sed imprudentis est damnum pati, et recipere, quod evitari et arcere possis. Malo ego nos cavere ab illo milite, quàm post acceptam injuriam vindictam adversùs eum persequi. Tu abi domum intrò, et serâ fores claude, dum ego hinc ad forum transcurro: volo huc adducere advocatos, defensores nobis in hoc tumultu. *Th.* Mane *Ch.* Melius est ut advocatos adducam. *Th.* Mane. *Ch.* Desine me detinere: mox rediero. *Th.* Nihil opus est istis auxiliis, Chreme: dic modò illam tuam sororem esse, et te illam parvulam amisisse, nunc cognovisse: signa hæc, quibus probes ita esse, ostende. *Py.* Adsunt hæc monumenta. *Th.* Cape ea, Chreme. Si vim faciet miles, in jus voca, aut trahe: intellixistine? *Ch.* Omnino. *Th.* Audacter et animosè hæc pronuncia. *Ch.* Faciam. *Th.* Attolle pallium humeris delapsum. Perii, huic Chremeti opus est patrono, quem mihi defensorem paro.

At at! *Th.* num formidolosus obsecro es, mi homo? *Ch.* apage sis.
Egon' formidolosus? nemo est hominum, qui vivat, minús.
Th. Atque ita opu' est. *Ch.* hau! metuo, qualem tu me esse hominem existumes.
Th. Imò hoc cogitato: quîcum res tibi est, peregrinus est.
Minù' potens, quàm tu, minù' notus, amicorum hîc habens minus.
Ch. Scio istuc: sed tu quod cavere possis, stultum admittere est.
Malo ego nos prospicere, quàm hunc ulcisci acceptâ injuriâ.
Abi tu, atque ostium obsera intus, ego dum hinc transcurro ad forum:
Volo ego adesse hîc advocatos nobis in turbâ hâc. *Th.* mane.
Ch. Melius est. *Th.* mane. *Ch.* omitte: jam adero. *Th.* nil opus est istis, Chreme:
Hoc dic modò, sororem illam tuam esse, et te parvam virginem
Amisisse, nunc cognôsse: signa ostende. *Py.* adsunt. *Th.* cape.
Si vim faciet, in jus ducito hominem: intellextin'? *Ch.* probé.
Th. Fac animo hæc præsenti dicas. *Ch.* faciam. *Th.* attolle pallium.
Perii; huic ipsi opus patrono est, quem defensorem paro.

ACTUS IV. SCENA VII.

THRASO. GNATHO. CHREMES. THAIS.

SANGA, *Servus Thrasonis.*

Thr. Nunquid indecorum est, Gnatho, tam atrocem injuriam mihi factam impunè pati? Mori me fortiter potius est. Simalio, Donax, Syrisce, sequimini. Primùm ædes vi capiam. *Gn.* Egregié. *Thr.* Virginem eripiam. *Gn.* Recté.

Thr. HANCCINE ego ut contumeliam tam insignem in me accipiam, Gnatho?
Mori me satius est. Simalio, Donax, Syrisce, sequimini.
Primùm ædeis expugnabo. *Gn.* recté. *Thr.* virginem eripiam. *Gn.* probé.

Thr. Malè mulctabo ipsam. *Gn.* pulchrè. *Thr.* in medium huc agmen cum vecti, Donax,
Tu, Simalio, in sinistrum cornu, tu, Syrisce, in dexterum.
Cedò alios; ubi centurio est Sanga, et manipulus furum? *Sa.* eccum adest.
Thr. Quid, ignave? peniculon' pugnare, qui istum huc portes, cogitas?
Sa. Egone? imperatoris virtutem noveram, et vim militum:
Sine sanguine hoc fieri non posse: quî abstergerem volnera?
Thr. Ubi alii? *Sa.* qui, malùm, alii? solus Sannio servat domi.
Thr. Tu nosce instrue: hîc ego ero post principia: inde omnibus signum dabo.

Thr. Ipsam Thaïdem acerbe puniam. *Gn.* Bellè. *Thr.* In medium huc agmen accede cum vecti, Donax, tu Simalio, in sinistrum cornu, tu Syrisce, in dexterum. Alii procedant: ubi est centurio Sanga, et manipulus servorum culinariorum? *Sa.* Ecce eum, adest. *Thr.* Quid, iners? An tu peniculo, quem portas, pugnare cogitas? *Sa.* Egone peniculum in bello non ferrem, quo vulnera abstergerem? Cùm imperatoris fortitudinem notam haberem, et robur militum; nec sine sanguinis effusione hanc obsidionem fieri posse. *Thr.* Ubi alii sunt? *Sa.* Quinam, malùm, sunt isti alii? Solus Sannio abest, qui custodit res quæ sunt domi. *Thr.* Tu hosce ordina: hîc ego stabo in mediâ acie post principes milites: ex isto loco omnibus signum dabo ineundi certaminis.

ANNOTATIONES.

4 *In medium huc agmen cum vecti.*] Primum agmen, seu, ut nunc appellant, prima custodia, *L'avant-garde, Angl.* THE VAN: medium agmen, *la bataille, Angl.* THE CENTRE: postremum agmen, *l'arrière-garde, Angl.* THE REAR. Vectis est lignum teres et oblongum: præterea est instrumentum ferreum et militare, quo perfodiuntur parietes.

5 *Simalio.*] Jucundum est intelligere nomina strenuorum militum Thrasonis. Simalio quòd simus esset. Donax, δόναξ, arundo, qui arundine pro hastâ utebatur. Syriscus à Σύρισκος, quòd Syrius esset origine, vel à Syrisco vase vimineo, in quo ficus solent asservari.

In sinistrum cornu.] Cornua erant latera aciei, ita dicta quòd prominerent; in quibus stabant equites, qui utrinque claudebant latera aciei pedestris; quapropter turmæ equitum alæ dicuntur. *Des compagnies de Cavalerie. Angl.* THE BODY OF HORSE.

6 *Ubi centurio est Sanga.*] Centurio est centum militum præfectus. Unde et centuria quoque dicitur, cujus tamen numerus postea variavit: nam legio apud Romanos antiquitus quatuor millium erat; unde quadratum agmen dicebatur. Postea duo millia et ducentos adjecit Marius, ut constaret sex millibus et ducentis militibus. In legione erant sexaginta centuriæ, manipuli triginta, cohortes decem.

Manipulus furum?] Manipulus est fasciculus herbarum qui manu comprehenditur, quòd signum in militiâ fuit priscis Romanis. Ovidius:

Pertica suspensos portabat longa maniplos:
Unde manipularis nomina miles habet.

Inde ponitur pro exiguâ militum manu, quæ unum sequitur signum. Fures hîc dicuntur servi, et fures nonnunquam pro servis accipi scripsit Servius ad illud carmen Virgilii:

Quid domini facient, audent cùm talia fures?

Sæpissime tamen fures apud comicos intelliguntur servi culinarii. Fortè fossores intelligit, et cuniculos agentes ad evertenda mœnia et arces, *Pionniers, Angl.* PIONEERS. Sangam, quia coquus erat, Thraso vocat centurionem tanquam aliis honoratiorem. Sangam dictum quidam volunt à Sangâ vico, vel Sangario flumine Phrygiæ; nam Phryges serviles sunt. Fortè à Græco σάγαρις, quod securis quoddam genus est.

10 *Qui, malùm, alii?*] *Malùm* vicem interjectionis irascentis sustinet.

11 *Hîc ego ero post principia.*] Id est, post principes in acie; milites in militiâ Romanâ principes dicebantur secundæ aciei milites, armis maximè insignes: ita enim acies apud Romanos instruebatur, ut primi hostes aggrederentur manipuli hastatorum, ex flore juvenum pubescentium collecti: qui si hostem propulsare non possent, à principibus, qui omnes scutati erant, in intervalla ordinum recipiebantur. Moxque hi, nempe principes, in eorum, nempe hastatorum, locum succedebant. Hastati autem post eos subsequebantur. Si à principibus quoque non satis feliciter esset pugnatum, à primâ acie ad triarios paulatim se referebant; unoque agmine facto, nullâque spe post se relictâ, unà omnes in hostem procedebant. Principia est locus in acie principium militum. Inde, post principia esse, significat, in tuto esse, ubi noster Thraso se collocaverat. Principia etiam est locus in castris, ubi habitat dux et imperator. Hæc ex Livio sub finem octavi libri primæ Decadis. Cæterùm Homerus, Iliad. V. laudat Diomedem, quòd inter principes primâ acie pugnârit: sicut Homerum imitatus Virgilius similiter Æneam de fortitudine laudans ait;

Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis.

Gn. Illuc est sapere: ut hosce instruxit, ipsus sibi cavit loco.
Thr. Idem hocce Pyrrhus factitavit. *Ch.* viden' tu, Thaïs, quam hic rem agit?
Nimirum consilium illud rectum est de occludendis ædibus.
Th. Sanè, quod tibi nunc vir videatur esse, hic nebulo magnus est:
Ne metuas. *Thr.* Quid videtur? *Gn.* fundam tibi nunc nimis vellem dari,
Ut tu illos procul hinc ex occulto cæderes: facerent fugam.
Thr. Sed eccam Thaïdem ipsam video. *Gn.* quàm mox irruimus? *Thr.* mane.
Omnia priùs experiri verbis, quàm armis, sapientem decet.
Quî scis, an quæ jubeam, sine vi faciat? *Gn.* Dii vostram fidem!
Quanti est sapere? nunquam accedo ad te, quin abs te abeam doctior.
Thr. Thaïs, primùm hoc mihi responde: cùm tibi do istam virginem,
Dixtin' hos mihi dies soli dare te? *Th.* quid tum postea? *Thr.* rogitas,
Quæ mî ante oculos coràm amatorem adduxisti tuum?
Th. Quid cum illo agas? *Thr.* et cum eo clàm subduxisti te mihi?
Th. Libuit. *Thr.* Pamphilam ergo huc redde, nisi vi mavis eripi.
Ch. Tibi illam reddat? aut tu eam tangas? omnium. *Gn.* ah, quid agis? tace.
Thr. Quid tu tibi vis? ego non tangam meam? *Ch.* tuam autem, furcifer?
Gn. Cave sis: nescis cui maledicas nunc viro. *Ch.* non tu hinc abis?
Scin' tu ut tibi res se habeat? si quidquam hodie hîc turbæ cœperis,

Gn. Istud est peritum et prudentem esse: quàm rectè milites disposuit! quàm prospexit sibi tuto in loco! *Thr.* Hoc idem Pyrrhus observavit, hunc ordinem tenuit. *Ch.* Videsne tu, Thaïs, quid agat Thraso, ut nos oppugnet? Certè prudens consilium est, nos intra domum recipere, et fores occludere. *Th.* Sanè hic vanus nugator est: nec est causa cur tibi fortis imperator nunc esse videatur. *Thr.* Quid censes faciendum, Gnatho? *Gn.* Fundam nunc vellem tibi in manus dari, ut tu illos obsessos ferires clandestinò et latenter: in fugam se darent. *Thr.* Sed ecce Thaïdem ipsam video. *Gn.* Quin mox impetum facimus? *Thr.* Mane, omnia priùs consilii prudentià, quàm vi armorum tentare sapientem convenit. Fortasse quæ jubebo, nullâ vi adhibitâ factura est. *Gn.* Dii vostram fidem! quanti æstimandus est ille qui sapit! nunquam ad te accedo, quin doctior recedam. *Thr.* Thaïs, primùm hoc mihi responde: cùm tibi darem istam virginem, nonne mihi promisisti hos dies soli mihi te concessuram? *Th.* Quid tum postea? *Thr.* Istudne rogas, quæ mihi coràm ante oculos amatorem apposuisti tuum? *Th.* An tibi dignus videtur ille, quìcum loquaris? *Thr.* Et cum eo furtim à me discessisti? *Th.* Ita libuit. *Thr.* Pamphilam huc igitur adduc, et redde, nisi vis eam tibi per vim eripi. *Ch.* Tibi illam reddat? aut tu eam attingas, omnium scelestissime? *Gn.* Ah, quid ais? tace. *Thr.* Quid tu tibi vis, cùm tuâ nihil intersit, Gnatho? Ergone meam tangere quis prohibeat? *Ch.* Tuam autem ais esse, furcifer? *Gn.* Vide sis, ignoras cui viro nunc convicium dicis. *Ch.* Non tu hinc abis, impure? scisne, ô miles! ut tecum agatur? Si vel minimam turbam hodie hîc commoveris,

ANNOTATIO.

13 *Pyrrhus factitavit.*] Se post principia posuit Pyrrhus Epirotarum rex. Pyrrho Annibal inter imperatores, cùm primas Alexandro Magno dedisset, secundas tribuit, quòd castra metari primus docuerit, id est, describere, et locare, *Camper. Angl.* TO ENCAMP. Ad hoc nemo elegantiùs loca ceperit, præsidia disposuerit. *Choisir bien les lieux, se fortifier. Angl.* TO CHOOSE HIS GROUND JUDICIOUSLY, TO FORTIFY HIMSELF.

Faciam, hujus loci, dieique, meique semper memineris.
Gn. Miseret tui me, qui hunc tantum hominem facias inimicum tibi.
Ch. Diminuam ego caput tuum hodie, nisi abis. *Gn.* ain' verò, canis?
Siccine agis? *Thr.* Quis tu es homo? quid tibi vis? quid cum illâ rei tibi est?
Ch. Scibis: principio eam esse dico liberam. *Thr.* hem! *Ch.* civem Atticam. *Thr.* hui!
Ch. Meam sororem. *Thr.* os durum! *Ch.* miles, nunc adeò edico tibi,
Ne vim facias ullam in illam. Thaïs, ego ad Sophronam eo
Nutricem, ut eam adducam, et signa ostendam hæc. *Thr.* tun' me prohibeas,
Meam ne tangam? *Ch.* prohibeo, inquam. *Gn.* audin' tu? hic furti se alligat.
Satin' hoc est tibi? *Thr.* hoc idem tu ais? *Th.* quære, qui respondeat.
Thr. Quid nunc agimus? *Gn.* quin redeamus; jam hæc tibi aderit supplicans
Ultro. *Thr.* credin'? *Gn.* imò certé: novi ingenium mulierum:
Nolunt, ubi velis; ubi nolis, cupiunt ultro. *Thr.* bene putas.
Gn. Jam dimitto exercitum? *Thr.* ubi vis. *Gn.* Sanga, ita utì fortes decet
Milites, domi focique fac vicissim ut memineris.
Sa. Jam dudum animus est in patinis. *Gn.* frugi es. *Thr.* vos me hâc sequimini.

faciam, ut hujus loci, diei, meique semper memoriam habeas. *Gn.* Misereor tui, qui hujus tanti hominis inimicitias suscipias. *Ch.* Infringam caput tuum hodie, nisi abis. *Gn.* Siccine minaris, impudens? *Thr.* Quis tu homo es? Quid tibi vis? Quid tibi rei est cum illâ? *Ch.* Primùm ego assero eam esse liberam. *Thr.* Hem! *Ch.* Civem Atticam. *Thr.* Hui! *Ch.* Meam sororem. *Thr.* Frons ferrea! *Ch.* Miles, nunc etiam tibi denuncio, ne vim ullam facias contra illam. Thaïs, ego eo ad Sophronam nutricem, ut eam huc adducam, et hæc monumenta agnitionis ostendam. *Thr.* Tune prohibere possis, ne in servam meam manum injiciam? *Ch.* Prohibeo, iterum tibi denuncio. *Gn.* Audisne, Thraso? Hic furti se reum fatetur; scilicet, se dolo malo rem à proprio domino auferre et detinere. Sufficitne hoc tibi ad repetendam in jure virginem servam tuam? *Thr.* An idem hoc ais, quod Chremes, Thaïs? *Th.* Indignus es cui respondeam, quære aliò responsum. *Thr.* Quid nunc agere debemus, Gnatho? *Gn.* Age, redeamus: jam hæc ad te veniet sponte supplicans, ut ei veniam condones. *Thr.* Credisne? *Gn.* Sic certè est: ita comparatæ sunt à naturâ mulieres: quando vis, nolunt: quando nolis, volunt, et cupiunt ultro, nemine suadente. *Thr.* Rectè judicas. *Gn.* Jamne mox missionem militum faciam? *Thr.* Quando voles. *Gn.* Sanga, fac ut culinæ cibique memineris, sicut fortes decet milites, qui alacres pro focis et penatibus pugnant. *Sa.* Jampridem à bello aversus animus in epulis et cupediis totus est. *Gn.* Bonæ frugi es, et utilis. *Thr.* Vos hâc me sequimini.

ACTUS V. SCENA I.

THAIS. PYTHIAS.

Th. Pergin' scelesta, mecum perplexè loqui?
Scio, nescio: abiit: audivi: ego non affui.
Non tu istuc mihi dictura apertè es, quicquid est?

Th. Pergisne, scelerata, intricatè atque obscurè mecum loqui? Scio, nescio: abiit: audivi stuprum illi esse illatum: abfui cùm vitiata est. Nonne tu istud mihi declarabis, quod ex te quæro, quidquid sit?

Virgo laceratâ veste præ pudore obticet; eunuchus aufugit; quamobrem aufugit? quid factum est? cùm hæc à te quæro, nihil quidquam respondes? *Py.* Quid ego infelix tibi amplius respondere possum? Dicunt illum minimè eunuchum fuisse. *Th.* Quis fuit igitur? *Py.* Iste Chærea. *Th.* Qui Chærea? *Py.* Iste adolescens frater Phædriæ. *Th.* Quid ais, venefica? *Py.* At eum ipsum esse certò cognovi. *Th.* Cur ad nos, quæso, venit? Cur ad nos adductus est? *Py.* Nescio; nisi amore captum fuisse credo Pamphilæ. *Th.* Hem! Misera! interii, infelix, siquidem tu ista verè commemoras. An ideo virgo lachrymas fundit? *Py.* Id arbitror. *Th.* Quid ais, sacrilega? Nonne istud tibi abiens minata imperavi, ne vir quisquam ad eam adiret? *Py.* Quid facerem? ita ut imperâsti, illi soli custodienda data est. *Th.* Pessima, lupo ovem tuendam dedisti. Valdè me pudet, ita me delusam esse. Quæ hæc est species hominis? *Py.* Hera mea, sile; sile, obsecro, salvæ sumus; habemus hominem ipsum (Chæream) in nostrâ potestate. *Th.* Ubi is est? *Py.* Hem, videsne illum ad sinistram? *Th.* Video. *Py.* Manda in eum manum injici, tanquam in fugitivum. *Th.* Quid illi faciemus comprehenso, inepta? *Py.* Quærisne quid facias? Vide quæso, si non est insigniter impudens: ex aspectu sanè videtur esse. Nonne talis est, qualem dico? *Th.* Non. *Py.* Atque etiam qualis est ejus audacia!

Virgo conscissâ veste lacrumans obticet:
Eunuchus abiit; quamobrem? quid factum est? taces?
Py. Quid tibi ego dicam misera? illum eunuchum negant
Fuisse. *Th.* quis fuit igitur? *Py.* iste Chærea.
Th. Qui Chærea? *Py.* iste ephebus, frater Phædriæ.
Th. Quid ais, venefica? *Py.* atqui certò comperi.
Th. Quid is obsecro ad nos? quamobrem adductu' est? *Py.* nescio;
Nisi amâsse credo Pamphilam. *Th.* hem, misera! occidi,
Infelix, siquidem tu istæc vera prædicas.
Num id lacrumat virgo? *Py.* id opinor. *Th.* quid ais, sacrilega?
Istuccine interminata sum hinc abiens tibi?
Py. Quid facerem? ita ut jûsti, soli credita est.
Th. Scelesta, ovem lupo commîsti. dispudet
Sic mihi data esse verba. quid illuc hominis est?
Py. Hera mea! tace; tace, obsecro, salvæ sumus: hominem
Habemus ipsum. *Th.* ubi is est? *Py.* hem ad sinistram, nonne vides? 19
Th. Video. *Py.* comprehendi jube quantum potest.
Th. Quid illo facias, stulta? *Py.* quid faciam, rogas?
Vide, amabò, si non, cùm aspicias, os impudens
Videtur. *Th.* non. *Py.* tum, quæ ejus confidentia est!

ANNOTATIO.

4 *Virgo conscissâ veste.*] Thaïs breviter refert quæ sibi Pythias latiùs recensuerat.

ACTUS V. SCENA II.

CHÆREA. THAIS. PYTHIAS.

Ch. In ædibus Antiphonis, et pater et mater ejus, quasi consultò præsentes erant, cùm ingressuri eramus, ita ut nullo modo introire possem, quin me viderent: interea dum ante fores sto, notus quidam mihi occurrit in viâ: simul ac vidi, mox me in pedes conjeci quàm citissimè in angiportum quoddam solitarium; inde etiam

Ch. Apud Antiphonem uterque, mater et pater,
Quasi deditâ operâ, domi erant, ut nullo modo
Introire possem, quin viderent me: interim
Dum ante ostium sto, notus mihi quidam obviàm
Venit: ubi vidi, ego me in pedes, quantùm queo,
In angiportum quoddam desertum: inde item

In aliud, inde in aliud: ita miserrimus
Fui fugitando, ne quis me cognosceret.
Sed estne hæc Thaïs, quam video? ipsa est: hæreo
Quid faciam. quid meâ autem? quid faciet mihi?
Th. Adeamus. bone vir, Dore, salve: dic mihi,
Aufugistin'? *Ch.* hera, factum. *Th.* satin' id tibi placet?
Ch. Non. *Th.* credin' te impunè habiturum? *Ch.* unam hanc noxiam
Mitte: si aliam unquam admisero ullam, occidito.
Th. Num meam sævitiam veritus es? *Ch.* non. *Th.* quid igitur?
Ch. Hanc metui, ne me criminaretur tibi.
Th. Quid feceras? *Ch.* paululum quiddam. *Py.* eho, paululum, impudens?
An paululum esse hoc tibi videtur, virginem
Vitiare civem? *Ch.* conservam esse credidi.
Py. Conservam? vix me contineo, quin involem in
Capillum. monstrum! etiam ultro derisum advenit.
Th. Abin' hinc, insana? *Py.* quid ita veró? debeam,
Credo, isti quidquam furcifero, si id fecerim;
Præsertim cùm se servom fateatur tuum.
Th. Missa hæc faciamus. non te dignum, Chærea,
Fecisti: nam si ego digna hâc contumeliâ
Sum maximè, at tu indignus qui faceres tamen.
Neque ædepol, quid nunc consilî capiam, scio,
De virgine istâc: conturbâsti mihi
Rationes omnes, ut eam non possim suis,
Ita ut æquom fuerat, atque ut studui, tradere: ut
Solidum parerem hoc mihi beneficium, Chærea.
Ch. At nunc dehinc spero æternam inter nos gratiam
Fore, Thaïs. sæpe ex hujusmodi re quâpiam, et
Malo ex principio magna familiaritas
Conflata est. quid si hoc quispiam voluit deus?
Ph. Equidem pol in eam partem accipioque et volo.

in aliud, inde in aliud: ita fugitando miserrimus fui, metuens ne quis me agnosceret. Sed estne hæc Thaïs, quam video? Ipsa est: incertus sum animi quid agam. Verùm quid meâ refert? Quid faciet mihi? *Th.* Eamus ad eum. Bone vir, Dore, salve? dic mihi, fugistine domo? *Ch.* Hera, id feci. *Th.* Hoccine fecisse tibi jucundum est? *Ch.* Minime. *Th.* Credisne hoc impunè et inultum tibi fore? *Ch.* Unum hoc delictum mihi remitte: si aliud unquam commisero ullum, interfici me jube. *Th.* Num meam duritiam et crudelitatem timuisti, adeò ut fugeres? *Ch.* Non. *Th.* Quid igitur? *Ch.* Timui ne ista (Pythias) me accusaret apud te. *Th.* Quam culpam feceras? *Ch.* Levem quandam culpam. *Py.* Eho levem, impudens? An levem esse culpam æstimas, virgini civi vitium afferre? *Ch.* Conservam meam esse putavi. *Py.* Conservam? Vix mihi tempero quin irruam in comam. Monstrum! etiam nos ut ludibrio habeat, ex industriâ huc advenit. *Th.* Abin' hinc, stulta? *Py.* Quasi verò ullam pœnam debeam isti furcifero, si involaverim in capillum ejus: præsertim cùm non liberum, sed servum tuum se esse profiteatur. *Th.* Hæc inutilia omittamus. Non te facinus dignum admisisti, Chærea: nam quamvis propter conditionem meam hâc injuriâ maximè digna videar; tamen tu indignus es, qui eam mihi faceres: neque per Pollucem nunc scio quale consilium capiam de istâ virgine: ita res meas confudisti omnes, ut eam nequeam suis talem, intactam, et virginem reddere, ita ut æquum fuerat, atque ut omni studio conata fui: ut integram gratiam inirem à Chremete et reliquis virginis cognatis; ut integrum et perfectum hoc beneficium conferrem in Chremetem et virginis cognatos. *Ch.* At nunc exinde spero æternam fore inter nos omnes, me, illam, et te, benevolentiam, Thaïs: nam sæpe ex simili re aliquâ turbulentâ, atque ex malo principio magna necessitudo et conjunctio contracta est. Quid si hoc, autore aliquo deo, factum est? *Th.* Equidem pol, in eam partem et accipio, et ita volo evenire.

ANNOTATIO.

27 *At tu indignus qui faceres tamen.*] Id est, non te decuit eam injuriam mihi facere, cùm sis frater Phædriæ mei amatoris, et diligenter ac liberaliter fueris institutus.

Ch. Imò ita quæso: unum hoc scito, contumeliæ
Non me fecisse causâ, sed amoris. *Th.* scio,
Et pol propterea magis nunc ignosco tibi.
Non adeò inhumano ingenio sum, Chærea,
Neque tam imperita, ut, quid amor valeat, nesciam.
Ch. Te quoque jam, Thaïs, ita me dii bene
ament, amo. [ligo.
Py. Tum pol ab istoc tibi, hera, cavendum intel-
Ch. Non ausim. *Py.* nihil tibi quidquam credo.
Th. desinas. [sies:
Ch. Nunc ego te in hâc re mihi oro ut adjutrix
Ego me tuæ commendo et committo fidei.
Te mihi patronam cupio, Thaïs: te obsecro:
Emoriar, si non hanc uxorem duxero. [scio,
Th. Tamen si pater. *Ch.* quid? ah volet, certò
Civis modò hæc sit. *Th.* paululùm opperirier
Si vis, jam frater ipse hîc aderit virginis: [lam:
Nutricem accersitum iit, quæ illam aluit parvo-
In cognoscendo tute ipse hîc aderis, Chærea.
Ch. Ego verò maneo. *Th.* visne interea, dum is
venit,
Domo opperiamur potiùs, quàm hîc ante ostium?
Ch. Imò percupio. *Py.* quam tu rem actura, ob-
secro es?
Th. Nam quid ita? *Py.* rogitas? hunc tu in ædes
cogitas [meæ fidei;
Recipere posthac? *Th.* cur non? *Py.* crede hoc
Dabit hîc aliquam pugnam denuo. *Th.* au, tace,
obsecro.
Py. Parum perspexisse ejus videre audaciam.
Ch. Non faciam, Pythias. *Py.* non pol credo,
Chærea,
Nisi si commissum non erit. *Ch.* quin, Pythias,
Tu me servato. *Py.* neque pol servandum tibi
Quidquam dare ausim, neque te servare: apage te.
Th. Optimè adest ipse frater. *Ch.* perii hercle:
obsecro
Abeamus intrò, Thaïs: nolo me in viâ
Cum hâc veste videat. *Th.* quamobrem tandem?
an quia pudet? [præ, sequor.
Ch. Id ipsum. *Py.* id ipsum? virgo veró? *Th.* I
Tu istîc mane, ut Chremem introducas, Pythias.

Ch. Quinimo, ità ùt accipias, et velis, te rogo: hoc unum scias velim, me non eo animo cum virgine rem habuisse, ut tibi injuriam facerem; sed ab amore ad id faciendum impulsum fuisse. *Th.* Scio, et per Pollucem propterea tibi libentiùs veniam do. Non adeò humanitatis expers sum, neque tam ignara, ut quanta sit amoris potentia non noverim. *Ch.* Te quoque jam, Thaïs, ita me dii ament, nunc amo. *Py.* Etiam per deos tibi metuendum, hera, ab isto, sentio, ne quam technam et fraudem faciat. *Ch.* Non ausim, etiamsi velim (propter fratrem Phædriam). *Py.* Nullam fidem tuis dictis habeo. *Th.* Fac ut desinas, Pythias. *Ch.* Nunc in tuam, Thaïs, me do fidem, et in clientelam trado, teque obsecro ut in ducendâ uxore Pamphilâ me juves. Te mihi patronam eligo, Thaïs; te per deos obtestor: moriar omnino, si non hanc in uxorem accipio. *Th.* Tamen si pater voluerit. *Ch.* Ah quid dubitas? Volet, probè scio; dummodo hæc sit civis. *Th.* Si paulisper vis exspectare, mox ipse frater illius huc adventurus est, Chærea; nutricem ivit accersitum, quæ Pamphilam parvulam aluit: tu ipse dum de Pamphilæ origine inquiretur præsens intereris. *Ch.* Ego verò exspectabo dum Chremes hîc adsit. *Th.* Visne interea, dum is huc redit, domi maneamus, potiùs quàm hic ante fores? *Ch.* Imò vehementer cupio. *Py.* Quidnam, quæso, nunc factura es? *Th.* Quidnam ita? *Py.* Tune quæris? An hunc tu, quæ ab eo delusa es, intrò ædes posthac admittere cogitas? *Th.* Cur non? *Py.* Faciet aliquam turbam de integro; verbis meis fidem adhibe. *Th.* Au, tace, oro. *Py.* Non satis compertam habere videris ejus confidentiam. *Ch.* Non faciam quod vereris, Pythias. *Py.* Non per Pollucem credo, Chærea, nisi, postquam nihil à te mali factum fuisse compertum fuerit. *Ch.* Imò, Pythias, tu me servato. *Py.* Neque per deos tibi quidquam servandum dare ausim, neque te servare: apage te à me. *Th.* Advenit opportunè ipse frater Pamphilæ Chremes. *Ch.* Perii mehercle: obsecro, Thaïs, intrò ædes eamus: nolo me in viâ ut Chremes ita vestitum videat. *Th.* Quamobrem tandem? an quia te pudet? *Ch.* Id ipsum nempe est. *Py.* Id ipsum? Virgo verò vitiata an pudori fuit? *Th.* Præito; sequar. Tu isthic mane, Pythias, ut Chremetem domum introducas.

ACTUS V. SCENA III.

PYTHIAS. CHREMES. SOPHRONA.

Py. Quid? quid venire in mentem nunc possit mihi?
Quidnam? quî referam sacrilego illi gratiam,
Qui hunc supposuit nobis? *Ch.* move verò ocyùs
Te, nutrix. *So.* moveo. *Ch.* video, sed nil promoves.
Py. Jamne ostendisti signa nutrici? *Ch.* omnia.
Py. Amabò, quid ait? cognoscitne? *Ch.* ac memoriter.
Py. Bene ædepol narras: nam illi faveo virgini.
Ite intró: jamdudum hera vos exspectat domi.
Virum bonum eccum Parmenonem incedere
Video: viden' ut otiosus it! si diis placet,
Spero me habere, qui hunc meo excruciem modo.
Ibo intrò, de cognitione ut certum sciam:
Pòst exibo, atque hunc perterrebo sacrilegum.

Py. Quid? quid in animo excogitare nunc possum ego? Quidnam? quomodo nunc scilicet par pari referam, illi scelesto Parmenoni, qui hunc Chæream pro eunucho nobis supposuit? *Ch.* Move te verò citiùs, nutrix. *So.* Moveo. *Ch.* Video, te moves; sed nihil promoves. *Py.* Jamne, Chremes, ostendisti omnia signa cistellæ Sophronæ nutrici? *Ch.* Omnia ostendi. *Py.* Obsecro, quid dicit? Agnoscitne illa? *Ch.* Agnoscit, et memoriter recenset. *Py.* Grata per Pollucem narras: nam bene illi puellæ cupio. Introite: nam jam pridem Thaïs hera vos exspectat domi. Ecce virum bonum Parmenonem video spatiari. Vide ut otiosus et securus ambulat! Spero me habituram facultatem, si diis placet, quò eum arbitratu meo agitem, et anxium reddam. Ædes intrabo, ut certior facta sim de agnitione Pamphilæ, à fratre et nutrice ejus: postea exibo, et sceleratum hunc Parmenonem perterrefaciam.

ACTUS V. SCENA IV.

PARMENO. PYTHIAS.

Pa. Reviso, quidnam Chærea hìc rerum gerat,
Quòd si astu rem tractavit, dî vostram fidem!
Quantam et quàm veram laudem capiet Parmeno!
Nam ut mittam, quòd ei amorem difficillimum, et
Carissimum ab meretrice avarâ, virginem
Quam amabat, eam confeci sine molestiâ,
Sine sumptu, sine dispendio: tum hoc alterum,
Id verò est, quod ego mihi puto palmarium,
Me reperisse, quo modo adolescentulus

Pa. Redeo visum quas res hìc agat Chærea, quòd si astutè cœptum exequutus est, dii vestram fidem testor! quantam, et quàm veram laudem consequetur Parmeno! nam ut taceam quòd ei amorem difficillimum et magno pretio parandum à meretrice avarâ, virginem nimirum, quam perditè amabat, procuravi, et acquisitionem ejus perfeci sine difficultate, sine sumptu et impensis pecuniarum; id verò est gloriosum et palmâ dignum, quod mihi tribuo, quoniam rationem inveni, quâ adolescentulus possit

ANNOTATIO.

8 *Palmarium.*] Palmarius, a, um: quod est palmâ dignum, aliquando substantivum est, et videtur poni pro victoriâ L. I. § 5. D. De extraordinariis cognitionibus, his verbis: *honoraria summa peti poterit usque ad probabilem quantitatem; etsi nomine palmarii cautum est.* Id vocabulum sumptum à gladiatoribus; nam victori gladiatori is honos habebatur, ut coronatus palmâ laudes ferret.

Meretricum ingenia et mores posset noscere:
Maturè ut cùm cognôrit, perpetuò oderit.
Quæ dum forìs sunt, nihil videtur mundius,
Nec magis compositum quidquam, nec magis elegans:
Quæ, cum amatore suo cùm cœnant, liguriunt.
Harum videre ingluviem, sordes, inopiam,
Quàm inhonestæ solæ sint domi, atque avidæ cibi,
Quo pacto ex jure hesterno panem atrum vorent.
Nôsse omnia hæc, salus est adolescentulis.
Py. Ego pol te pro istis dictis et factis, scelus,
Ulciscar; ut ne impunè in nos illuseris.

meretricum ingenia et mores pernoscere: ut cùm tempestivè illas penitus cognoverit perpetuò odio eas prosequatur. Dum foris cœnant, nihil videtur tersius et honestius, nihil magis ornatum nec magis lepidum: quæ cùm epulantur, non vorant, sed lentè et delicatè suaviora quæque cum amatore suo mandunt. Harum verò licet videre insatiabilem voracitatem, immunditias, egestatem, cùm domi sunt, quàm obscœnæ, quàm gulæ deditæ, quo pacto juris hesterni panem atrum deglutiunt. Hæc omnia didicisse non modò utile, sed salutiferum adolescentibus. *Py.* Ego per Pollucem pro istis dictis et factis te, scelerose, ulciscar et puniam; ut non impunè feras quòd nos ludificatus fueris.

ACTUS V. SCENA V.

PYTHIAS. PARMENO.

Py. Pro deûm fidem! facinus fœdum: ô infelicem adolescentulum!
O scelestum Parmenonem, qui istum huc adduxit! *Pa.* quid est?
Py. Miseret me: itaque ut ne viderem, misera huc effugi foras.
Quæ futura exempla dicunt in eum indigna! *Pa.* ô Jupiter!
Quæ illæc turba est? numnam ego perii? adibo: quid istuc Pythias?
Quid ais? in quem exempla fient? *Py.* rogitas, audacissime!
Perdidisti istum, quem adduxti pro eunucho, adolescentulum,
Dum studes dare verba nobis. *Pa.* quid ita? aut quid factum est? cedó.
Py. Dicam: virginem istam, Thaïdi hodie quæ dono data est,
Scin' eam hinc civem esse? et ejus fratrem adprimè nobilem?
Pa. Nescio. *Py.* atqui sic inventa est: eam iste vitiavit miser.
Ille ubi rescivit factum frater violentissimus.
Pa. Quidnam fecit? *Py.* colligavit primùm eum miseris modis.

Py. Proh deûm fidem! facinus turpe et crudele! O infortunatum adolescentulum! O scelerosum Parmenonem, qui istum in hanc domum adduxit! *Pa.* Quid est? *Py.* Adeò misericordiâ commota sum, ut ne tam atrox tormentum cernerem, misera huc foras me subduxerim. Quæ infanda et sæva suppliciorum exempla dicuntur in eum facienda esse! *Pa.* O Jupiter! quæ illa turbatio est? Egone occidi? accedam. Quid istuc est, Pythias? quid quereris? in quo exempla gravia pœnarum edenda esse dicis? *Py.* An quæris, impudentissime? Exitium attulisti huic adolescentulo, quem pro eunucho ad ædes nostras deduxisti, dum nos dolis circumvenire conaris. *Pa.* Quid ita dicis? aut quid factum est? Dicito. *Py.* Dicam: novistine virginem istam, quæ hodie dono data est Thaïdi, civem esse hujus urbis? ejusque fratrem inter primos nobiles numerari? *Pa.* Nescio. *Py.* Atqui esse eam civem Atticam compertum est: hanc iste adolescentulus stupravit miser. Ille frater ejus, impetuosus admodum et ad vim inferendam promptissimus, ubi hoc inaudivit. *Pa.* Quidnam fecit? *Py.* Constrinxit primùm eum, in modum crudelem, arctis vinculis.

Pa. Colligavit! hem! *Py.* atque equidem orante, ut ne id faceret, Thaïde.
Pa. Quid ais? *Py.* nunc minitatur porrò sese id, quod mœchis solet;
Quod ego nunquam vidi fieri, neque velim. *Pa.* quâ audaciâ
Tantum facinus audet? *Py.* quid ita tantum? *Pa.* an non hoc maxumum est?
Quis homo pro mœcho unquam vidit in domo meretriciâ
Deprendi quemquam? *Py.* nescio. *Pa.* at ne hoc nesciatis, Pythias,
Dico, edico vobis, nostrum esse illum herilem filium. *Py.* hem!
Obsecro, quis est? *Pa.* ne quam in illum Thaïs vim fieri sinat.
Atque adeò autem cur non egomet introëo? *Py.* vide, Parmeno,
Quid agas, ne neque illi prosis, et tu pereas: nam hoc putant,
Quidquid factum est, ex te esse ortum. *Pa.* quid igitur faciam miser?
Quidve incipiam? ecce autem video rure redeuntem senem.
Dicam huic, an non? dicam hercle; etsi mihi magnum malum
Scio paratum: sed necesse est, huic ut subveniat. *Py.* sapis:
Ego abeo intrò, tu isti narrato omnem rem ordine, ut factum siet.

Pa. Hem, colligavit? *Py.* Atque id, deprecante illum Thaïde, ne id faceret. *Pa.* Quid ais? *Py.* Nunc minitatur sese id facturum, quod adulteris fieri solet; quod sumi supplicium non adhuc vidi, neque videre velim. *Pa.* Quis ita audax, et temerarius, ut tantum facinus audeat? *Py.* Quid ita tantum ais? *Pa.* An non hoc maximum est? Quisquamne hominum unquam vidit ullum in ædibus meretricis corripi pro mœcho? *Py.* Hoc nescio. *Pa.* At ne hoc ignoretis, Pythias, nuncio, denuncio vobis, illum esse nostri heri filium. *Py.* Hem! quæso, an is est? *Pa.* Ne quam in illum violentiam exerceri Thaïs permittat. Imò etiam, cur non ego intrò domum irrumpo? *Py.* Ne hoc facias, cave: nec enim illum juveris, et te perditum iveris: hoc enim credunt te hujus, quod factum est, quantumcunque sit, esse auctorem. *Pa.* Quid igitur faciam infelix? Quidve aggrediar? Ecce autem aspicio senem herum è villâ in urbem revertentem. Num illi dicam filii periculum, an non? Nunciabo per Herculem: quamvis noverim mihi magnum malum inde datum iri: sed necesse est huic dicere, ut illi auxilietur. *Py.* Sapis, qui hæc facturus sis: ego intrò domum eo: tu hero tuo recense ex ordine, ut omnia facta sunt.

ACTUS V. SCENA VI.

LACHES. PARMENO.

La. Ex meo propinquo rure hoc capio commodi:
Neque agri, neque urbis odium me unquam percipit.
Ubi satias cœpit fieri, commuto locum.
Sed estne ille noster Parmeno? et certè ipsus est.
Quem præstolare, Parmeno, hìc ante ostium?
Pa. Quis homo est? hem, salvum te advenire, here, gaudeo.

La. Ex meo suburbano prædio hanc commoditatem habeo: quòd neque ruris, neque urbis fastidium me unquam valdè capit. Ubi alterutrius cœpit satietas fieri, locum alterum altero muto. Sed estne ille noster servus Parmeno? et certè ipse est. Quem exspectas, Parmeno, ante has fores? *Pa.* Quis homo me appellat? Ehem! salvum te redire, here, gaudeo.

La. Quem præstolare? *Pa.* perii: lingua hæret
metu. *La.* hem!
Quid est? quid trepidas? sati' ne salvæ? dic mihi.
Pa. Here, primùm te arbitrari id, quod res est,
velim: [meâ.
Quidquid hujus factum est, culpâ non factum est
La. Quid? *Pa.* rectè sanè interrogâsti; oportuit
Rem prænarrâsse me. emit quendam Phædria
Eunuchum, quem dono huic daret. *La.* cui?
Pa. Thaïdi. [minis.
La. Emit! perii hercle: quanti? *Pa.* viginti
La. Actum est. *Pa.* tum quandam fidicinam
amat hîc Chærea.
La. Hem! quid? amat? an scit jam ille quid
meretrix siet?
An in Astu venit? aliud ex alio malum. [facit.
Pa. Here, ne me spectes: me impulsore hæc non
La. Omitte de te dicere: ego te, furcifer,
Si vivo. sed istud, quidquid est, primùm expedi.
Pa. Is pro illo eunucho ad Thaïdem deductus est.
La. Pro eunuchon'? *Pa.* sic est. hunc pro mœcho postea
Comprehendêre intus et constrinxere. *La.* occidi.
Pa. Audaciam meretricum specta. *La.* nunquid
Aliud mali damnive, quod non dixeris, [est
Reliquom? *Pa.* tantum est. *La.* cesson' huc introrumpere? [re sit malum;
Pa. Non dubium est, quin mihi magnum ex hâc
Nisi quia necesse fuit hoc facere: id gaudeo,
Propter me hisce aliquid esse eventurum mali:
Nam jam diu aliquam caussam quærebat senex,
Quamobrem insigne aliquid faceret iis: nunc
repperit.

La. Quem exspectas? *Pa.* Occidi: lingua hæret palato præ metu. *La.* Hem! cur contremiscis? Satisne domi salvæ sunt res nostræ? Dic mihi. *Pa.* Here, primùm te arbitrari velim id, quod res est, quidquid hujus rei, de quâ quæritur, factum est, culpâ meâ factum non est. *La.* Quidnam est? *Pa.* Rectè quidem interrogâsti; nam antè me narrâsse oportuit rem quæ te absente evenit. Phædria emit quendam eunuchum, quem donaret illi. *La.* Cuinam? *Pa.* Thaïdi? *La.* Emit? Occidi per Herculem: quanto pretio? *Pa.* Pretio viginti minarum. *La.* Actum est de me. *Pa.* Tum quandam Chærea fidicinam amat hîc apud Thaïdem. *La.* Hem! quid? amat? an jam didicit quid sit meretrix? An in Astu (in urbem) ex Piræo venit? Aliud ex alio malum oritur. *Pa.* Here, ne me minacibus oculis intuearis: non ego eum ad hoc faciendum impuli. *La.* Desine de te verba facere: ego te, furcifer, si vitam dii prorogent, malè mulctabo: sed istud, quodcumque est, paucis verbis enarra. *Pa.* Is (Chærea) pro eunucho Thaïdi traditus est. *La.* An pro eunucho? *Pa.* Sic est: hunc postea intus comprehenderunt pro mœcho, et colligaverunt. *La.* Interii. *Pa.* Temeritatem meretricum considera. *La* An aliud mali damnive, quod non dixeris, adhuc dicendum restat? *Pa.* Nihil præterea est. *La.* Quid moror, quin intrò has ædes impetum facio? *Pa.* Certum est mihi magnum ex hâc re impendere malum; sed necesse fuit hoc factum referre seni, ut filio suo Chæreæ succurreret; ex hoc gaudeo, hisce meretricibus mei causâ aliquod malum factum iri: nam jam pridem aliquam causam optabat habere senex, ut aliquod insigne facinus in meretrices istas ederet: is nunc invenit.

ANNOTATIONES.

9 *Te arbitrari id, quod res est, velim.*] Se Parmeno excusat, et purgat antequam accusetur; quæ orationis perturbatio animum malè conscium arguit.

17 *An in Astu venit?*] Athenienses urbem suam Astu vocabant. Cicero primo de Legibus: *Theseus*, inquit, *eosdem migrare ex agris, et in Astu quod appellatur, omnes se conferre jussit.* Ἄστυ, Græcè significat *Urbem.* Cæterùm Athenæ in duas divisæ erant partes; Urbem quæ dicta Ἄστυ, et portum qui Πειραιὸς vocatus est: eas autem partes unus complectebatur ambitus: sed ita ut plebeii et democratiæ fautores in regione Piræei agerent: elegantiores nobilioresque Astu incolerent. A potiori igitur parte et ad portûs discrimen, Ἄστυ et Ἀστικοὺς nominabant *Urbem* et *Urbanos.*

19 *Furcifer.*] Dicebatur servus, qui ob leve delictum cogebatur à domino ignominiæ magis, quàm supplicii causâ, in viciniâ furcam in collo ferre, subligatis ad eam manibus, et prædicare peccatum suum, simulque monere cæteros ne simile quid admitterent.

ACTUS V. SCENA VII.

PYTHIAS. PARMENO.

Py. Nunquam ædepol quidquam jam diu, quod magis vellem evenire, [venit errans.
Mî evenit, quàm quòd modò senex intrò ad nos
Mihi solæ ridiculo fuit, quæ, quid timeret, sciebam.
Pa. Quid hoc autem est? *Py.* nunc id prodeo, ut conveniam Parmenonem.
Sed ubi obsecro est? *Pa.* me quærit hæc? *Py.* atque eccum video: adibo.
Pa. Quid est, inepta? quid tibi vis? quid rides? pergin'? *Py.* perii: [*Py.* rogitas?
Defessa jam sum misera te ridendo. *Pa.* Quid ita?
Nunquam pol hominem stultiorem vidi, nec videbo. ah!
Non pote satis narrari quos ludos præbueris intus.
At etiam primò callidum et disertum credidi hominem. [oportuit te?
Pa. Quid? *Py.* illicone credere ea, quæ dixi,
An pœnitebat flagitii, te auctore quod fecisset
Adolescens, ni miserum insuper etiam patri indicares? [vidit
Nam quid illi credis animi tum fuisse, ubi vestem
Illam esse eum indutum pater? quid? jam scis te periisse?
Pa. Ehem, quid dixti, pessuma? an mentita es? etiam rides? *Py.* nimiúm.
Itan' lepidum tibi visum est, scelus, nos irridere?
Pa. Siquidem istuc impunè habueris. *Py.* verúm. *Pa.* reddam hercle. *Py.* credo: [minitare:
Sed in diem istuc, Parmeno, est fortasse, quod
Tu jam pendebis, qui stultum adolescentulum nobilitas
Flagitiis, et eundem indicas: uterque in te exempla edet.
Pa. Nullus sum. *Py.* hic pro illo munere tibi honos est habitus: abeo. [die perii.
Pa. Egomet meo indicio miser, quasi sorex, ho-

Py. Nunquam ædepol quicquam jucundius, quod magis mihi optarem accidere, unquam accidit, quàm quòd modò senex Laches intrò domum ad nos venit, falsò existimans filium suum esse constrictum. Soli mihi risum præbuit, quæ causam, cur metueret, noveram. *Pa.* Quid autem hoc est, quod loquitur Pythias? *Py.* Nunc propter id prodeo foras, ut Parmenonem adeam et alloquar. Sed ubi quæso est? *Pa.* An me quærit hæc? *Py.* Atque ecce eum video: ad eum ibo. *Pa.* Quid est, insana? quid tibi vis? quid tam effusè rides? perseverasne ridere? *Py.* Risu morior: delassata sum misera jam te deridendo. *Pa.* Quid ita? *Py.* Quærisne? num ignoras? nunquam pol quenquam ineptiorem cognovi nec cognoscam. Ah, nequeo satis verbis exponere, quos risus excitaveris intus in ædibus. Atquì primò te cautum, intelligentem, et facundum esse existimavi. *Pa.* Quid? *Py.* An statim fidem adhibere dictis meis debuisti? An te pœnitebat flagitium, quod te impulsore commisisset adolescens Chærea, nimis leve fuisse, nisi amplius miserum illum patri proderes et deferres? Nam quomodo eum affectum fuisse putas, ubi se videt à patre deprehensum esse, in illâ veste eunuchi? Quid est? scisne de te jam actum esse? *Pa.* Hem! quid dixisti, deterrima? An mentita es, cùm mihi dixisti Chæream à Chremete colligatum fuisse? Etiam pergis ridere? Itane urbana et lepida existimari voluisti, scelesta, si nos ludibrio haberes? *Py.* Valdè hoc visum est mihi lepidum. *Pa.* Si quidem id inultum tuleris, tum demum id lepidum tibi videri dicas. *Py.* Quasi verò id valdè metuam. *Pa.* Par tibi hercle referam. *Py.* Credo: sed in longam diem fortè accidet illud, quod nobis minitaris: tu jam pendens è trabe vapulabis, qui imprudentem adolescentem spectatum et insignem flagitiis reddis, et eundem etiam prodis et denuncias: uterque pater et filius, in te pœnas exercebunt, quæ sint documento cæteris, ne delinquant. *Pa.* Perii. *Py.* Ejusmodi honos tibi et palmarium defertur pro eunucho, quem dono Thaïdi adduxisti: discedo. *Pa.* Egomet me indicans sermonibus meis, quasi sorex, accentu et strepitu se prodens, mihi perniciem attuli.

ANNOTATIONES.

3 *Mihi solæ.*] Vetustè pro *soli.*

6 *Quid est, inepta? quid tibi vis?*] Conspecto servo cœpit ancilla erumpere in risum, adeò ut sibi temperare non posset.

ACTUS V. SCENA VIII.

GNATHO. THRASO.

Gn. QUID nunc? quâ spe, aut quo consilio huc imus? quid inceptas, Thraso?
Th. Egone? ut Thaïdi me dedam, et faciam quod jubeat. *Gn.* quid est?
Th. Quî minùs huic, quàm Hercules servivit Omphalæ? *Gn.* exemplum placet.
Utinam tibi commitigari videam sandalio caput.
Sed quid? fores crepuere ab eâ. quid autem hoc est mali?
Hunc ego nunquam videram etiam: quidnam properans hinc prosilit?

Gn. Cur venimus huc, nunc cùm Thaïs tibi irata est? Quæ tibi spes est, quod consilium ut venias? Quod cœptum tuum est, Thraso? *Th.* Ut Thaïdi me dedam victus, et faciam quæcumque imperabit. *Gn.* Quid est? *Th.* Quare minùs serviam Thaïdi, quàm Hercules servivit Omphalæ? *Gn.* Exemplum mihi gratum est. Utinam tibi videam demulceri calceamento caput. Sed quid? Fores ejus strepuere. Quid autem hoc est mali? Hunc ego nunquam conspexeram; et nunc hic quidnam celerans hinc fores exsilit?

ANNOTATIONES.

3 *Quàm Hercules servivit Omphalæ?*] Omphales Lydiæ reginæ amore captus Hercules eò se demisit, ut leonis exuvium, clavamque et arma ipsi gestanda concederet: ipse verò muliebri habitu inter virgines neret.

4 *Commitigari videam sandalio caput.*] Sandalium est calceamentum muliebre, quo Omphale Herculem, si pensam in lanificio non absolvisset, cædere solebat.

5 *Quid autem hoc est mali?*] Eunuchi habitu Chærea, sed virili confidentiâ, prosilit è domo Thaïdis, et militem velut novi rivalis terret aspectu.

ACTUS V. SCENA IX.

CHÆREA. PARMENO. PHÆDRIA. GNATHO. THRASO.

Ch. O POPULARES, ecquis me vivit hodie fortunatior!
Nemo hercle quisquam: nam in me planè dii potestatem suam
Omnem ostendêre, cui tam subitò tot congruerint commoda.
Pa. Quid hic lætus est? *Ch.* ô Parmeno mi, ô mearum voluptatum omnium
Inventor, inceptor, perfector, scin' me in quibus sim gaudiis?
Scis Pamphilam meam inventam civem? *Pa.* audivi. *Ch.* scis sponsam mihi?
Pa. Bene, ita me dî ament, factum. *Gn.* audin' tu illum quid ait? *Ch.* tum autem Phædriæ

Ch. O populares viri, ô cives, ecquis hodie extat me beatior? Nemo unus per Herculem: nam in me omnino dii specimen dederunt suæ potestatis, cui tam subitò tot simul et cumulatè bona contigerunt. *Pa.* Quamobrem hic lætitiâ exultat? *Ch.* O Parmeno mi, ô omnium mearum voluptatum inventor, inceptor, perfector, scisne quibus abundo gaudiis? Scisne Pamphilam meam agnitam fuisse civem Atticam? *Pa.* Inaudivi. *Ch.* Scisne promissam mihi in uxorem? *Pa.* Bene, ita me dii ament, factum. *Gn.* Audisne, Thraso, quid ille dicit? *Ch.* Tum autem gaudeo, Phædriæ

Meo fratri, gaudeo, amorem esse omnem in tranquillo: una est domus:
Thaïs patri se commendavit: in clientelam et fidem
Nobis dedit se. *Pa.* fratris igitur Thaïs tota est. *Ch.* scilicet.
Pa. Jam hoc aliud est, quod gaudeamus; miles pellitur foras.
Ch. Tum tu, frater ubi ubi est, fac quàm primùm hæc audiat. *Pa.* visam domi.
Th. Nunquid, Gnatho, dubitas, quin ego nunc perpetuò perierim? *Gn.* sine
Dubio opinor. *Ch.* quid commemorem primùm, aut quem laudem maxumé?
Illumne, qui mihi dedit consilium ut facerem; an me, qui id ausu' sim
Incipere? an fortunam collaudem, quæ gubernatrix fuit,
Quæ tot res, tantas, tam opportunè in unum conclusit diem? an
Mei patris festivitatem et facilitatem? ô Jupiter,
Serva obsecro hæc nobis bona. *Ph.* Dii vostram fidem! incredibilia
Parmeno modò quæ narravit? sed ubi est frater? *Ch.* præstò est. *Ph.* gaudeo.
Ch. Satis credo. nihil est Thaïde hâc, frater, tuâ dignius
Quod ametur: ita nostræ est omni fautrix familiæ. *Ph.* hui! mihi
Illam laudas? *Th.* perii; quantò spes est minu', tantò magis amo.
Obsecro, Gnatho, in te spes est. *Gn.* quid vis faciam? *Th.* perfice hoc,
Precibus, pretio, ut hæream aliquâ in parte tamen apud Thaïdem.
Gn. Difficile est. *Th.* si quid collibuit, novi te. hoc si effeceris,
Quodvis donum et præmium à me optato, id optatum feres.
Gn. Itane? *Th.* sic erit. *Gn.* hoc si efficio, postulo ut tua mihi domus
Te præsente, absente, pateat; invocato ut sit lo-[cus
Semper. *Th.* do fidem ita futurum. *Gn.* accingar. *Ph.* quem hîc ego audio?

fratri meo omnem amorem ex toto acquisitum esse sine metu cujusquam rivalis: una est familia: Thaïs se patri commendavit: se in clientelam et fidem nobis dedit. *Pa.* Fratris tui igitur Thaïs tota est in potestate. *Ch.* Omnino. *Pa.* Jam alia insuper nobis causa gaudii; Thraso excluditur à Thaïde. *Ch.* Tu, Parmeno, da operam ut Phædria frater ubicumque sit, hæc resciat. *Pa.* Visam domum, num is fortè ibi sit. *Th.* Nunquid, Gnatho, dubitas me periisse? *Gn.* Non dubito; imò, certò credo. *Ch.* Quid primùm memorem, aut quem laudibus extollam? Illumne, qui mî suasit, ut facinus exequerer? an me, qui ausus fuerim illud aggredi? an partem laudis tribuam fortunæ quæ direxit; quæ tot, tantasque res opportunè uno absolvit die? an mei patris humanitatem et comitatem? O Jupiter, fac precor ut perpetua sint nobis hæc bona. *Ph.* Dii vestram fidem! quæ modò Parmeno incredibilia commemoravit? Sed ubi est frater? *Ch.* Præstò est: hìc præsens est. *Ph.* Lætor. *Ch.* Verè credo. Nulla est mulier, tuâ illâ Thaïde dignior, quæ ametur, frater; ita favet nostræ omni familiæ. *Ph.* Mihi verò illam laudas, qui hanc amo et quanti sit scio? *Th.* Occidi; quantò minus spei restat, tantò magis amore ardeo. Obtestor te, Gnatho, omnem spem in te posui. *Gn.* Quid vis faciam? *Th.* Perfice precibus, pretio, ut mihi aliquis locus tandem restet certus in amore Thaïdis. *Gn.* Difficillimè id fieri potest. *Th.* Novi ingenium tuum; si tibi quid placet, id facile efficis. Si hoc mihi adeptus fueris, cujusvis doni et præmii optionem tibi do. Opta, optatum à me accipies. *Gn.* Itane ais? *Th.* Aio. *Gn.* Si hoc efficio, postulo ut tuæ domûs mihi semper fores apertæ sint, sive adsis, sive absis; ut mensæ tuæ mihi semper locus aliquis relinquatur vacuus, etsi non invitatus fuerim. *Th.* Polliceor tibi, meamque fidem obligo, hoc ita fore ut petis. *Gn.* Aggrediar. *Ph.* Quem hìc ego audio?

O Thraso! *Th.* salvete. *Ph.* tu fortasse quæ facta hîc sient
Nescis. *Th.* scio. *Ph.* cur te ergo in his ego conspicor regionibus?
Th. Vobis fretus. *Ph.* scin' quàm fretus? miles, edico tibi,
Si in plateâ hâc te offendero pòst unquam, quod dicas mihi
Alium quærebam, Iter hâc habui: periisti. *Gn.* eja, haud sic decet.
Ph. Dictum est. *Gn.* non cognosco vostrum tam superbum. *Ph.* sic erit.
Gn. Priùs audite paucis: quod cùm dixero, si placuerit,
Facitote. *Ph.* audiamus. *Gn.* tu concede paulùm istuc, Thraso.
Principio ego vos ambo credere hoc mihi vehementer velim,
Me hujus quidquid faciam, id facere maxumè caussâ meâ:
Verùm idem si vobis prodest, vos non facere inscitia est.
Ph. Quid id est? *Gn.* militem ego rivalem recipiendum censeo. *Ph.* hem!
Recipiendum! *Gn.* cogita modó: tu hercle cum illâ, Phædria,
Et libenter vivis (etenim bene libenter victitas)
Et quod des, paulum, et necesse est multum accipere Thaïdem,
Ut tuo amori suppeditare possit sine sumptu tuo. ad [tuo
Omnia hæc magis opportunus, nec magis ex usu
Nemo est: principio et habet quod det, et dat nemo largiús.
Fatuus est, insulsus, tardus, stertit noctesque et dies:
Neque tu istum metuas, ne amet mulier: pellas facilè ubi velis.
Ph. Quid agimus? *Gn.* præterea hoc etiam, quod ego vel primum puto:

O Thraso, tune hîc es? *Th.* Salvi estote. *Ph.* Tu fortasse ignoras, quæ hic facta fuerint. *Th.* Minimè ignoro. *Ph.* Cur ergo in his urbis partibus te conspectui meo offers? Cur non hinc abis? *Th.* Vobis confisus hîc adsum. *Ph.* Scis quàm confidere debeas? Miles, denuncio tibi, si posthac te unquam in hâc plateâ fortè obvium habuero: nihil causæ erit quòd dicas mihi, Quendam alium quærebam, aut, Iter mihi hîc fuit: illico peribis. *Gn.* Eja, non sic convenit facere. *Ph.* Satis hoc sufficiat dictum tibi fuisse. *Gn.* Non vos cognosco tam superbos esse. *Ph.* Sic fiet. *Gn.* Priùs audite quæ breviter dicam: hæc ubi dixero, si grata fuerint, facite. *Ph.* Audiamus. *Gn.* Tu abscede paululùm isthuc, Thraso. Primum hoc vos rogo, ut mihi credatis, quicquid in hâc re facio, me in primis mei gratiâ id facere: verùm si idem quoque vobis utile est, stultitia est si id non faciatis. *Ph.* Quidnam hoc est? *Gn.* Ego, ut competitorem militem in amore tibi esse patiaris, Phædria, tibi expedire arbitror. *Ph.* Hem! ut competitorem patiar? *Gn.* Cogita modò, Phædria: tu, mehercule, cum Thaïde lautè et sumptuosè convivaris; nam etiam delicatis et amplis conviviis delectari soles. Quod verò ei des, parum tibi est; et necesse est multum aliunde lucrari Thaïdem, ut tuo amori satisfaciat, nulloque pretio hoc tibi constet. Ad hæc autem omnia, nemo est magis idoneus nec magis utilis tibi, quàm hic Thraso: principio multum largiri potest, et nemo est qui dat largiùs. Stolidus est, illepidus, ignavus, somno dies noctesque immersus est: neque timendum est, ne à muliere magis quàm tu, ametur: facilè illum expuleris quandocumque libebit. *Ph.* Quid nobis agendum est? *Gn.* Insuper hoc quoque, quod ego præcipuum existimo:

ANNOTATIONES.

32 *In his regionibus?*] Gallicè, *En ces quartiers. Angl.* IN THESE PARTS. Nam urbs in regiones, regio in vicos, vici in ædes divisi sunt.

38 *Tu concede paulùm istuc, Thraso.*] Id facit Gnatho, ne miles se vituperari audiat.

Accipit homo nemo meliùs prorsus, neque prolixiús.
Ph. Mirum, ni illoc homine quoquò pacto opus est. *Ch.* idem arbitror.
Gn. Rectè facitis. unum etiam hoc vos oro, ut me in vostrum gregem
Recipiatis: satis diu hoc jam saxum volvo. *Ph.* recipimus.
Ch. Ac libenter. *Gn.* at ego pro istoc, Phædria, et tu, Chærea,
Hunc comedendum et deridendum vobis præbeo. *Ch.* placet.
Ph. Dignus est. *Gn.* Thraso, ubi vis, accede. *Th.* obsecro te, quid agimus?
Gn. Quid? isti te ignorabant: postquam eis mores ostendi tuos,
Et collaudavi secundùm facta et virtutes tuas,
Impetravi. *Th.* bene fecisti: gratiam habeo maxumam.
Nunquam etiam fui usquam, quin me omnes amarent plurimúm.
Gn. Dixin' ego vobis, in hoc esse Atticam elegantiam?
Ph. Nil præter promissum est. ite hâc. vos valete et plaudite.

nemo hominum convivio excipit liberaliùs, neque lautiùs et magnificentiùs. *Ph.* Nimirum hoc homine omni modo nobis usus est. *Ch.* Idem judico. *Gn.* Rectè vobis prospicitis. Unum etiam est quod à vobis postulo, ut me in vostram sodalitatem admittatis: satis diu hunc lapidem molior: jamdiu id conor. *Ph.* Admittimus. *Ch.* Idque libenti animo facimus. *Gn.* At ego pro istâ gratiâ, Phædria, tuque, Chærea, hunc militem vobis comedendum et deridendum propino: hunc vobis trado, ut ejus sumptibus lauta et copiosa convivia faciatis, eique ex solito illudatis. *Ch.* Gratum hoc nobis est. *Ph.* Dignus est Thraso, qui sic tractetur. *Gn.* Thraso, quando libebit, accede. *Th.* Amabò, quid egisti? *Gn.* Isti ingenium tuum non cognoverant: postquam eis exposui mores tuos, teque etiam laudibus extuli, prout facta tua et virtutes merentur, impetravi ab eis quod volebas. *Th.* Bene meritus es de me: gratiam habeo maximam. Nunquam etiam ubicumque fui, ullus extitit, qui me summo amore non complecteretur. *Gn.* Nonne ita est, ut vobis dixi, Thrasonis eloquentiam esse planè Atticam? *Ph.* Nihil, Gnatho, omissum est à te, de Thrasonis virtutibus scilicet. Ite hâc omnes. Vos valete, et plaudite. *Calliopius recensui.*

ANNOTATIO.

57 *Propino.*] Græcus in conviviis mos fuit, prægustandi vinum, priusquam poculum alteri traderetur, unde προπίνειν, et propinare dicuntur: propinantes autem sublatum poculum ostentabant, nominantes cui erant illud tradituri.

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

HEAUTONTIMORUMENOS.

Acta Ludis Megalensibus, L. Cornelio Lentulo et L. Valerio Flacco Ædilibus Curulibus. Egit L. Ambivius Turpio. Modos fecit Flaccus Claudii. Græca est Menandru. Acta I. tibiis imparibus. Deinde duabus dextris. Acta etiam III. M. Juventio et Ti. Sempronio Coss. Anno ab urbe conditâ DXCI.

ANTE CHRISTUM NATUM CLXI.

INTERPRETATIO EPIGRAPHES.

HÆC fabula Græca Menandri Latina facta à Terentio, nomen Græcum retinuit ἑαυτὸν τιμωρούμενος, id est *seipsum puniens*. Acta est Ludis sacris Cybele magnæ deorum matri, L. Cornelio Lentulo, L. Valerio Flacco, Ædilibus Curulibus. Egit Ambivius Turpio. Modos fecit Flaccus Claudii (filius supple). Acta primùm tibiis imparibus; hoc est, dextrâ et sinistrâ: deinde duabus dextris. Prior est modus Phrygius, alter Lydius, ut diximus. Quod cùm fiebat, adscribi Scenæ solebat M. M. C. *Mutantur modi cantici*. Acta etiam tertiò M. Juventio et Ti. Sempronio Consulibus.

FABULÆ INTERLOCUTORES.

CHREMES, senex. A χρέμπτεσθαι, screare, quòd senes screare soleant.

CLITIPHO, adolescens. A κλειτὸς, inclytus, et φῶς, lux, q. d. Inclytum lumen.

SYRUS, servus. A patriâ Syriâ dictus.

MENEDEMUS, senex, Cliniæ pater. A μένος, robur, et δῆμος, populus, q. d. Robur populi.

CLINIA, adolescens. A κλίνω, inclino; vel à κλίνη, lectus nuptialis; nam Antiphilam uxorem duxit.

DROMO, servus. A δρομὸς, cursus.

SOSTRATA, Chremetis uxor. A σώζω, servo, ut quæ filiam exponi jussam conservavit.

BACCHIS, meretrix. A βάκχος, propter ebrietatem vel insaniam.

PHRYGIA, ancilla. A patriâ nominata.

NUTRIX.

ANTIPHILA, ab ἀντὶ, contrà, et φίλη, amica. Quasi contrà, et vicissim amans.

ARGUMENTUM.

CLINIA juvenis, Menedemi filius, Antiphilam, Philteræ anûs Corinthiæ creditam filiam, perditè amare cœpit; quod ubi rescivit pater Menedemus, iniquo animo tulit; ita ut assiduis jurgiis militatum in Asiam abire coëgerit; sed postea facti vehementer pœnitens, agrum emit, quem assiduè exercens, senectutem miseris modis excruciabat suam, et supplicium absenti filio suæ dabat sævitiæ. Clinia verò post tres menses revertitur; et clam patre, cujus duritiam verebatur, ad Clitiphonem Chremetis filium, sodalem suum, divertit, mittitque accersitum Antiphilam. Syrus servus Clitiphonis non tantùm illam sed etiam Bacchidem meretricem à Clitiphone amatam secum adducit. Hanc adolescentes Antiphilam esse, Cliniæ amicam simulant; Antiphilam verò Bacchidis servam esse Chremeti persuadent. Dum hæc aguntur, Sostrata Chremetis uxor, Antiphilam suam esse filiam, ex annulo, cum quo exposita fuerat, cognovit, et gaudio exiliens omnem rem defert ad virum Chremetem, qui repertam esse filiam ipse quoque gavisus est. Jam omnia in tranquillo erant, absque Bacchide fuisset, cui Clitipho decem minas promiserat, quæ quoque modo ei conficiendæ erant; ne aliquâ ratione eam Chremes filii amicam esse rescisceret. Syrus igitur suis technis hanc summam à Chremete elicit. Dehinc Antiphila Cliniæ in uxorem datur, Chremes Bacchidem à Clitiphone filio amari animadvertit: irascitur, minitatur, sed Menedemi et uxoris precibus delinitus ignoscit Clitiphoni, et aliam dat ei uxorem.

C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA.

In militiam proficisci gnatum Cliniam,
Amantem Antiphilam, compulit durus pater:
Animique sese angebat, facti pœnitens.
Mox ut revorsu' est, clam patrem divortitur
Ad Clitiphonem: is amabat scortum Bacchidem.
Cùm accerseret cupitam Antiphilam Clinia, 6
Ut ejus Bacchis venit amica, ac servolæ
Habitum gerens Antiphila: factum id quò patrem
Suum cearet Clitipho; hic technis Syri

INTERPRETATIO.

Pater Menedemus justo severior Cliniam filium coëgit victum jurgiis, cùm Antiphilam amaret, ad bellum ire, et ipse Menedemus pœnitentiâ ductus talis duritiei, seipsum cruciabat in animo. Statim ut ipse Clinia rediit militiâ, nesciente patre divertit, et se recipit apud Clitiphonem, Chremetis filium: is Clitipho captus erat amore Bacchidis meretricis. Quum Clinia accersitum misisset Antiphilam, cujus videndæ ingenti desiderio flagrabat, Bacchis etiam venit cum Antiphilâ, quæ servili habitu induta est, quasi foret Bacchidis serva; id factum fuit, ut hanc rem patri suo occultaret Clitipho, ne ille animadverteret Bacchidem à se amari: hic Clitipho

Decem minas meretriculæ aufert à sene :
Antiphila Clitiphonis reperitur soror.
Hanc Clinia, aliam Clitipho uxorem accipit.

à Chremete extorquet pro Bacchide amicâ decem minas, arte et astutiâ Syri servi: Antiphila reperitur soror Clitiphonis, et filia Chremetis. Clinia hanc duxit uxorem, Clitipho aliam accipit, dimissâ Bacchide.

ANNOTATIO.

Decem minas.] Scriptores Latini pariter etGræci drachmâ et denario promiscuè utuntur; denarius autem Romanus valet sex assibus nostris Turonensibus,ut drachma Attica. Mina Attica habet centum drachmas: igitur decem minæ Atticæ valent 100 coronatis nostris, sive trecentis libris Turonensibus; nam mina decem coronatis æquivalet.

PROLOGUS.

Ne cui sit vostrûm mirum, cur parteis seni
Poëta dederit, quæ sunt adolescentium :
Id primùm dicam : deinde, quod veni, eloquar.
Ex integrâ Græcâ integram comœdiam
Hodie sum acturus Heautontimorumenon :
Duplex quæ ex argumento facta est simplici.
Novam esse ostendi, et quæ esset : nunc, qui scripserit,
Et cuja Græca sit, ni partem maxumam
Existimarem scire vostrûm, id dicerem.
Nunc, quam ob rem has parteis didicerim, paucis dabo !
Oratorem voluit esse me, non prologum :
Vestrum judicium fecit : me actorem dedit.
Sed hic actor tantum poterit à facundiâ,

Ne quis vestrûm, qui auditis, miretur, cur Terentius noster poëta mihi seni dederit officium recitandi prologi, quod solet fieri ab adolescentibus : causam primùm vobis aperiam : deinde enarrabo, quare in scenam prodierim. Ego sum hodie recitaturus hanc comœdiam integram nominatam Heautontimorumenon, translatam ex integrâ Græcâ Menandri comœdiâ, quæ facta est duplex (nimirum quia in hâc comœdiâ duo sunt filii-familiâs amatores, duæ amicæ, duo senes, duo servi, quæ omnia in Menandro erant simplicia) ex simplici argumento, quod præbuit Menedemus se labore et dolore macerans. Indicavi recenter esse ex Græcâ traductam, et quo nomine vocaretur : nunc nisi arbitrarer plerosque vestrûm, qui hìc adestis, scire, qui composuerit, et cujus auctoris ea sit, id significarem. Nunc brevi sermone dicam, quamobrem has partes agendi apud vos susceperim ; et hanc orationem recitandam didicerim. Poëta Terentius voluit me oratoris officio fungi, ut hunc defenderem ab adversariis, et ab eorum insectationibus vestrâ protectione tutus esset, non prologi præfationem agentis. Ipse poëta voluit, ut oratâ ejus causâ, judicaretis inter ipsum et adversarios, meque recitatorem pro se, vobis exhibuit. Sed hic actor (ego nempe qui ago, recito hanc comœdiam) tantum ex ornatu loquendi, et suavitate pronunciandi consequetur,

ANNOTATIONES.

11 *Oratorem voluit esse me.*] Id est, oratione à vobis petere, ut ne plùs possit oratio iniquorum quàm bonorum, ut æqui sitis, ut crescendi copiam faciatis iis qui novas exhibent comœdias; æquo animo adsitis, ut liceat per silentium statariam agere comœdiam.

Non prologum.] Orator est, cui causa defendenda datur: talem se esse, actor hujus comœdiæ declarat; non prologi recitatorem, qui argumentum narret, sed qui pro Terentio, causam apud spectatores dicat adversùs rumores à Lucio Lavinio malevolo, cæterisque adversariis, contra poëtam sparsos.

13 *Sed hic actor tantum poterit à facundiâ.*] Commendatio est sumpta à personis actoris, et poëtæ: et hic esse sensus videtur; Quamvis poëtæ inventio in hâc comœdiâ sit admodum artificiosa, et oratio commodè excogitata, ut nihil aptius et facundius esse possit; actor tamen ita eleganter eam pronunciatione, voce, et gestu corporis exprimet, ut eam gratam, et insignem magis efficiat.

Quantum ille potuit cogitare commodè,
Qui orationem hanc scripsit, quam dicturu' sum.
Nam quod rumores distulerunt malevoli,
Multas contaminâsse Græcas, dum facit
Paucas Latinas: factum hic esse id non negat,
Neque se id pigere, et deinde facturum autumat.
Habet bonorum exemplum: quo exemplo sibi
Licere id facere, quod illi fecerunt, putat.
Tum quod malevolus vetus poëta dictitat,
Repentè ad studium hunc se applicâsse musicum,
Amicûm ingenio fretum, haud naturâ suâ:
Arbitrium vostrum, vostra existimatio
Valebit: quam ob rem omnes vos oratos volo,
Ne plus iniquûm possit quàm æquûm oratio.
Facite, æqui sitis: date crescendi copiam
Novarum qui spectandi faciunt copiam
Sine vitiis: ne ille pro se dictum existumet,
Qui nuper fecit servo currenti in viâ
Decêsse populum: cur insano serviat?
De illius peccatis plura dicet, cùm dabit
Alias novas, nisi finem maledictis facit.
Adeste æquo animo: date potestatem mihi,
Statariam agere ut liceat per silentium:
Ne semper servos currens, iratus senex,
Edax parasitus, sycophanta autem impudens,
Avarus leno, assiduè agendi sint mihi
Clamore summo, cum labore maxumo.
Meâ causâ, caussam hanc justam esse, animum inducite,
Ut aliqua pars laboris minuatur mihi.

quantum poëta valuit aptè invenire (id est, actor studebit pronunciatione suâ vobis placere, sicut poëta suâ commodâ inventione, et artificio argumenti) qui composuit hanc orationem quam sum pronunciaturus. Nam quod invidi divulgaverunt sermones, ipsum poëtam Terentium maculâsse et corrupisse multas comœdias Græcas, quando fecit paucas Latinas: hic non inficiatur à se factum esse, (ut ex multis Græcis, paucæ componerentur Latinæ,) seque non pœnitere affirmat, et se deinde itidem facturum opinatur. Habet enim autores bonos, Nævium, Plautum, et cæteros, poëtas comicos. Quâ imitatione putat sibi licere idem facere, quod illi fecerunt. Tum deinde quantum ad id pertinet, quod vetus poëta ille L. Lavinius malignus suis detractionibus jactitat, Terentium animum appulisse subitò ad studium Musarum et ad scribendas comœdias, confisum potiùs ingenio et industriâ suorum familiarium Scipionis et Lælii, quàm suâ naturâ et arte: in hoc vestrum judicium et vestra sententia pondus et auctoritatem habebit: quapropter oro vos omnes, ne sermo iniquorum plùs valeat, quàm sermo bonorum et justorum. Curate, ut ex æquitate vestrâ hanc rem arbitremini. Facite potestatem ut augeatur, et incrementum capiat eorum fama et favor, qui dant copiam et facultatem spectandi novas fabulas comicas, nullis erroribus et vitiis inquinatas: ne Lavinius putet hæc dici sui causâ, cùm non ita multò antehac fecit in suo poëmate, ut populus decederet, et locum daret servo fatuo discurrenti per plateam contra decorum: quasi verò populus obsequi et cedere debeat mancipio dementi! De Lavinii erroribus poëta pluribus aget, quando edet alias novas fabulas, nisi finem imponit detrectationibus et dictis contumeliosis. Attenti estote et favete mente placidâ et quietâ: concedite ut usque ad exitum cum silentio vestro possim recitare hanc comœdiam, statariam, quæ motus non habet, neque turbas: ne semper servus festinans, senex irâ motus, parasitus vorax, calumniator impudens, leno pecuniæ avidus mihi, qui senex sum, et quietem quæro, assiduè sint repræsentandi cum vociferatione magnâ, et defatigatione. O vos spectatores! mei causâ credite justam esse causam, cur petam, ut vos cum silentio attenti sitis, et ut in agendo aliquâ parte laboris sublever; ne mihi semper exhibendi sint, vel servus currens, vel senex iratus, vel parasitus edax, vel calumniator impudens, vel leno avarus.

ANNOTATIONES.

31 *Qui nuper fecit servo currenti.*] Lavinium perstringit, qui in quâdam comœdiâ servum furentem, et discurrentem per vicos expresserat, et populum illius impetui cedentem: quod contra decorum est, disconveniens comœdiæ, et nimis tragicum, furentes in scenam comicam inducere.

36 *Statariam agere.*] Romana comœdia etiam dividitur in statariam, motoriam, et mixtam: in primâ res sunt quietiores; in alterâ magis turbulentæ; in tertiâ utrumque concurrit. Motoria est Amphitryo Plauti; stataria ejusdem Cistellaria; mixta Eunuchus Terentii. Hanc comœdiam poëta ait esse statariam.

Nam nunc novas qui scribunt, nihil parcunt seni:
Si quæ laboriosa est, ad me curritur:
Sin levis est, ad alium mox defertur gregem.
In hâc est pura oratio; experimini,
In utramque partem ingenium quid possit meum.
Si nunquam avarè pretium statui arti meæ,
Et eum esse quæstum in animum induxi maxumum,
Quàm maxumè servire vostris commodis:
Exemplum statuite in me, ut adolescentuli
Vobis placere studeant potiùs, quàm sibi.

Nam poëtæ qui novas comœdias nunc faciunt, nullam mei servi, veteris actoris, rationem habent, et difficiliores ut agam comœdias mihi mandant. Si qua comœdia hujusmodi est, ut in eâ recitandâ multum laboris exigatur; ad me venitur, ut eam agam: sin facilis est actu, si non motoria est, sed stataria, aliis actoribus mandatur agenda. In hâc statariâ comœdiâ sermo est nitidus, et purus; periculum facite, tam in comœdiis lenibus, quàm laboriosis; tam in statariis, quàm motoriis, quæ sint ingenii mei vires in utrisque recitandis. Si quidem nunquam caro pretio artem meam æstimavi, et mihi putavi hoc lucrum ingens esse, vestris commodis inservire et prospicere; exemplum in me proponite, et ita mihi favete, ut juvenes actores prodituri vobis potiùs, quàm sibi oblectationem afferre conentur, et potiùs gratiæ vestræ demerendæ, quàm quæstûs sui causâ artem comicam exerceant.

ANNOTATIO.

41 *Meâ causâ.*] Actor postulat, ut ejus opera inserviat potiùs agendis comœdiis statariis, quàm motoriis, cùm actor ipse sit senex, cui parci debeat.

ACTUS I. SCENA I.

CHREMES. MENEDEMUS.

Ch. Quanquam hæc inter nos nupera notitia admodum est,
Inde adeò quòd agrum in proxumo hîc mercatus es,
Nec rei ferè sanè amplius quidquam fuit;
Tamen vel virtus tua me, vel vicinitas,
Quod ego in propinquâ parte amicitiæ puto,
Facit, ut te audacter moneam et familiariter,
Quòd mihi videre præter ætatem tuam
Facere, et præterquam res te adhortatur tua.
Nam prô deûm atque hominum fidem! quid vis tibi?
Quid quæris? annos sexaginta natus es,
Aut plùs eo, ut conjicio: agrum in his regionibus
Meliorem, neque pretii majoris, nemo habet:
Servos complures: proinde quasi nemo siet,
Ita tute attentè illorum officia fungere.
Nunquam tam manè egredior, neque vesperi
Domum revortor, quin te in fundo conspicer

Ch. Quanquam hæc notitia admodum nova inter nos est, inde nata, quòd prædium in hâc viciniâ emisti, nec ulla certè prior causa alia est ejus notitiæ; cæterùm vel virtus tua, vel vicinitas, quod non in extremâ parte amicitiæ pono, me inducit, ut te familiariter et liberè moneam, te mihi videri contra senilem tuam ætatem gerere, et præter quàm utilitas tua suadet. Nam proh deorum atque hominum fidem! quid vis, aut quid petis? Explevisti annum sexagesimum, aut eum excedis, ut conjecto: nemo possidet agrum fertiliorem, neque pluris æstimatum in confinibus: neque plura mancipia, quàm tu, habet: tamen tu ipse illorum officia facis, animo tam attento, quasi nullos habeas. Nunquam tam manè exeo, neque redeo domum tam serò, ut non videam te palà, aut alio ferramento terram eruere in agro tuo,

Fodere aut arare, aut aliquid ferre: denique
Nullum remittis tempus, neque te respicis.
Hæc non voluptati tibi esse, satis certò scio.
At enim, Me quantum hîc operis fiat, pœnitet.
Quod in opere faciundo operæ consumis tuæ,
Si sumas in illis exercendis, plus agas.
Me. Chreme, tantumne ab re tuâ est otii tibi,
Aliena ut cures, eaque nihil quæ ad te attinent?
Ch. Homo sum: humani nihil à me alienum puto.
Vel me monere hoc, vel percontari puta:
Rectum est, ego ut faciam; non, ut deterream.
Me. Mihi sic est usus: tibi ut opus est facto, face.
Ch. An cuiquam est usus homini, se ut cruciet? *Me.* mihi.
Ch. Si quid laboris est, nollem: sed istud quid mali est?
Quæso, quid de te tantum meruisti? *Me.* heu, hoi!
Ch. Ne lachryma, atque istuc, quicquid est, fac me ut sciam.
Ne retice: ne verere: crede, inquam, mihi:
Aut consolando, aut consilio, aut re juvero.
Me. Scire hoc vis? *Ch.* hâc causâ equidem, quâ dixi tibi.
Me. Dicetur. *Ch.* at istos rastros interea tamen
Depone: ne labora. *Me.* minimè. *Ch.* quam rem agis?
Me. Sine me, vacivom tempus ne quod duim mihi
Laboris. *Ch.* Non sinam, inquam. *Me.* ah, non æquom facis.
Ch. Hui, tam graveis hos, quæso? *Me.* Sic meritum est meum.
Ch. Nunc loquere. *Me.* Filium unicum adolescentulum
Habeo: ah! quid dixi habere me? imò habui, Chreme:
Nunc habeam, necne, incertum est. *Ch.* quid ita istuc? *Me.* scies:
Est è Corintho hîc advena anus paupercula.

aut arando laborare, aut aliquod onus gerere: denique nullum relaxas tempus, quin semper te fatiges, nec tuæ parcis valetudini. Pro certo compertum habeo hæc ad delectationem tuam non fieri. At enim dices, Tædet me operis, quod fit hic à servis meis, qui nimis cessare solent; ideo operi manum libet admovere. At si sumas id laboris, quod perdis operando in agro, in illis incitandis ad opus faciendum magis utilitati tuæ prospicias. *Me.* O Chreme! tantum tibi vacat à tuis negotiis, ut de alienis sollicitus sis; et præsertim de his quæ nihil ad te spectant? *Ch.* Ego me hominem esse cognosco: nihil quod ad hominem pertinet, ad me non pertinere arbitror. Vel monendi causà, vel inquirendi, me hæc tibi dicere puta: inquirendi causâ, ut si hoc quod facis rectum est, ego quoque sic faciam; monendi causâ, ut si rectum non est id facere, tibi dissuadeam. *Me.* Utile est mihi sic facere: tu facito ut tibi opus esse putas. *Ch.* An utile est cuiquam homini, ut se torqueat, et affligat? *Me.* Mihi id utile est. *Ch.* Si quis labor esset necessarius, nollem te reprehendere: sed quod infortunium est isthuc quod pateris? Obsecro, quid tam malè de te meruisti, ut te tam perditè afflictes? *Me.* Eheu me miserum! *Ch.* Noli flere; fac ut sciam istud quidquid est. Noli celare; ne time: mihi fidem habe: levabo te hâc molestiâ, aut consolationem dando, aut consulendo, aut reipsa tibi operam navando. *Me.* Vis scire quid hoc est? *Ch.* Ita certè volo, propter hanc causam, quam tibi dixi, videlicet ut te juvem. *Me.* Dicetur tibi. *Ch.* At interim, dum dices, depone istos rastros. *Me.* Minimè sum depositurus. *Ch.* Ne laborare pergas: quid agis te ita macerando? *Me.* Patere me laborare, ut nullo non tempore, labore me exerceam. *Ch.* Non patiar, inquam. *Me.* Ah! iniquè agis, qui mihi laboranti impedimento sis. *Ch.* Hui! obsecro, tam ponderosos portas hos rastros? *Me.* Pœna, quâ dignus sum, sic postulat. *Ch.* Nunc explica causam, cur te crucias. *Me.* Est mihi filius unicus adolescentulus: ah! quid dixi mihi esse, ô Chreme? sed fuit mihi antehac: nunc utrùm sit, necne, dubium est. *Ch.* Cur istud ita est, ut nunc non habeas filium? *Me.* Audies: vetula, egena, peregrina ex Corintho urbe Achaiæ, habitat in hoc oppido.

ANNOTATIO.

20 *At enim* dices.] Anthypophora; responsio ad ea quæ objici possent.

Ejus filiam ille amare cœpit perditè
Propè jam ut pro uxore haberet: hæc clam me omnia.
Ubi rem rescivi, cœpi non humanitus,
Neque ut ægrotum animum decuit adolescentuli,
Tractare: sed vi et viâ pervolgatâ patrum,
Quotidie accusabam: Hem! tibine hæc diutiùs
Licere speras facere, me vivo patre,
Amicam ut habeas propè jam in uxoris loco?
Erras, si id credis, et me ignoras, Clinia.
Ego te meum esse dici tantisper volo,
Dum, quod te dignum est, facies: sed, si id non facis,
Ego, quod me in te sit facere dignum, invenero.
Nullâ adeò ex re istuc fit, nisi ex nimio otio.
Ego istuc ætatis non amori operam dabam,
Sed in Asiam abii hinc propter pauperiem, atque ibi
Simul rem et gloriam armis belli repperi.
Postremò adeò res rediit: adolescentulus
Sæpe eadem, et graviter, audiendo victus est:
Ætate me putavit et sapientiâ
Plus scire et providere, quàm se ipsum sibi.
In Asiam ad regem militatum abiit, Chreme.
Ch. Quid ais? *Me.* clam me profectus, menses treis abest.
Ch. Ambo accusandi: etsi illud inceptum tamen
Animi est prudentis signum, et non instrenui.
Me. Ubi comperi ex iis, qui ei fuêre conscii,
Domum revortor mœstus, atque animo ferè
Perturbato, atque incerto præ ægritudine,
Adsido: accurrunt servi: soccos detrahunt:
Video alios festinare, lectos sternere,
Cœnam apparare: pro se quisque sedulò
Faciebant, quò illam mihi lenirent miseriam.
Ubi video hæc, cœpi cogitare; Hem! tot mei
Solius solliciti sunt caussâ, ut me unum expleant?
Ancillæ tot me vestiant? sumptus domi

Ille filius meus captus est amore nimis vehementi filiæ hujus vetulæ, adeò ut ferè jam haberet eam pro uxore: fecit hæc omnia, me nesciente. Ubi id cognovi, repentè cœpi tractare animum filii mei ægrum amore inhumanè et inclementer, neque ut debui; sed objurgabam eum quotidie violenter et more communi patrum. Hem! dicebam: an credis tibi permitti hujusmodi, quæ facis, longiori tempore facere, me vivente, videlicet ut habeas amicam vice uxoris? Falleris opinione tuâ, si putas tibi hæc per me licere, nec meam nôsti voluntatem, Clinia. Ego volo te nominari filium meum, interea dum facies officium quod te decet: at si talem non te præstas, ego excogitabo id, quod honestum et æquum est me agere contra te. Certè istud, quod facis, ex nullâ causâ nascitur, præterquam ex desidiâ et nimiâ cessatione. Ego cùm essem eâ ætate, quâ tu es, non indulgebam amori, sed discessi ex patriâ in Asiam quia pauper eram, atque ibi mihi acquisivi armis pariter divitias et laudem. Tandem res eò planè deducta est: adolescentulus defatigatus fuit assiduas objurgationes audiendo; et eadem verba gravia et probra. Existimavit me ea quæ decent intelligere meliùs, et certiùs consulere quæ è re suâ essent, quàm is ipse, propter ætatem meam. Profectus est in Asiam ad regem Persarum, ut ei militaret. *Ch.* Quid ais? *Me.* Abiit, me inscio; absens est jam per tres menses. *Ch.* Ambo estis culpandi: quamvis hoc filii tui propositum animi verecundi est indicium, imò fortis et strenui. *Me.* Postquam cognovi ex sodalibus eum discessisse, qui id sciebant, domum redeo tristis, atque animo penitùs commoto, et perplexo præ animi dolore, sedeo: servi celeriter ad me accedunt: educunt pedibus calceamenta: video alios properare, parare lectulos discubitorios, cœnam curare: quisque pro virili suâ parte efficiebat diligenter, ut mihi mitigarent hanc tristitiam. Postquam vidi, quæ servi faciebant, considerare cœpi; Hem! tot servi sunt anxii mei solius gratiâ, ut mihi soli satisfaciant et morem gerant? An æquum est, ut tot ancillæ vestibus me induant? ut ego tantas impensas solus domi

ANNOTATIONES.

66 *Quid ais?*] Admirantis potiùs quàm interrogantis.

72 *Soccos.*] Socci sunt calceamenta humilia quibus maximè utebantur comœdi; sicut cothurni proprii tragœdorum, altiores soccis.

Tantos ego solus faciam? sed gnatum unicum,
Quem pariter uti his decuit, aut etiam ampliùs,
Quòd illa ætas magis ad hæc utenda idonea est,
Ego eum hinc ejeci miserum injustitiâ meâ.
Malo quidem me dignum quovis deputem,
Si id faciam; nam usque dum ille vitam illam colet
Inopem, carens patriâ ob meas injurias,
Interea usque illi de me supplicium dabo,
Laborans, quærens, parcens, illi serviens.
Ita facio prorsus; nihil relinquo in ædibus,
Nec vas, nec vestimentum: conrasi omnia.
Ancillas, servos, nisi eos, qui opere rustico
Faciundo facilè victum exercerent suum,
Omnes produxi ac vendidi: inscripsi illico
Ædeis: mercedem quasi talenta ad quindecim
Coëgi: agrum hunc mercatus sum: hìc me exerceo.
Decrevi, tantisper me minus injuriæ,
Chreme, meo gnato facere, dum fiam miser;
Nec mihi fas esse ullâ me voluptate hìc frui,
Nisi ubi ille huc salvos redierit meus particeps.
Ch. Ingenio te esse in liberos leni puto, et
Illum obsequentem, si quis rectè aut commodè
Tractaret. Verùm neque tu illum satis noveras,
Nec te ille; hoc ubi fit, ibi non verè vivitur.
Tu illum nunquam ostendisti quanti penderes,
Nec tibi ille est credere ausus quæ est æquom patri.
Quod si esset factum, hæc nunquam evenissent [tibi.
Me. Ita res est, fateor: peccatum à me maxumum est.
Ch. Menedeme, at porrò rectè spero, et illum tibi
Salvum affuturum esse hìc confido propediem.
Me. Utinam ita dii faxint. *Ch.* facient: nunc, si commodum est,

faciam? ego, inquam, qui expuli meis ædibus unicum filium Cliniam, miserè afflictum injuriâ, quem conveniebat uti æqualiter his sumptibus et servis, aut etiam magis; quòd ætas juvenilis ad utendum his est aptior. Certè existimem me quâvis pœnâ dignum esse, si his bonis solus utar; nam quamdiu filius deget vitam illam ærumnosam, exul à patriâ propter meas contumelias, interea tamdiu dabo illi assiduè pœnas, conficiens me ærumnis, acquirens laboriosè, parcens vitæ et genio, serviens illi in colendo agro. Facio omnino ut deliberavi: nihil domi meæ reliqui, vas nec vestimentum; omnem collegi supellectilem. Venales proposui, ac vendidi omnes ancillas, servos, præter eos qui bene collocarent operam, et demererentur impensas suas in rure exercendo: proscripsi protinus domum venalem pretio, apponens inscriptionem ad fores: comparavi propè quindecim talenta: hunc emi fundum: fatigo me in hoc agro. O Chreme! judicavi me minùs iniquum esse, et injurium in filium, interea dum in miseriâ versabor; nec mihi licere hìc aliquam voluptatem capere, nisi postquam filius meus, hæres, et bonorum particeps, huc reversus fuerit incolumis. *Ch.* Puto te esse naturâ miti in liberos, et filium esse obsequentem, si quis cum eo ageret leniter et convenienter; sed tu nec satis exploraveras ejus ingenium, nec ille tuum perspexerat; non vivitur ibi rectè et quietè, ubi mores invicem ignoti sunt. Tu nunquam indicâsti, quanti eum æstimares, et ille veritus est tibi committere consilia, quæ æquum est patri communicare filium: quod si factum esset, hæ molestiæ nunquam tibi contigissent. *Me.* Eo modo, quo dicis, res se habet, confiteor: gravissmè erravi. *Ch.* At ô Menedeme! certè spero et credo illum brevì salvum et bene valentem ad te venturum. *Me.* Utinam ita dii faciant. *Ch.* Efficient, ut filium recuperes: nunc, si tibi est opportunum

ANNOTATIONES.

93 *Talenta quindecim coëgi.*] Talentum apud Athenienses erat pecuniæ summa, valens sexcentis coronatis Gallicis; eratque duplex, minus et majus. De minore talento Attico, quod sexaginta minas continebat, hìc agitur. Majus continebat 80 minas.

Coegi.] Id est, in unum redegi; inde coactiones argentariæ sunt collectiones pecuniarum, et Coactores, *des Receveurs particuliers. Ang.* COLLECTORS. Quindecim talenta conficiunt summam novem millium coronatorum Gallicorum.

98 *Meus particeps.*] Id est, hæres meus. Justinianus Imperator in Institutionibus juris Lib. II. tit. 19, sic ait; *Sed sui quidem hæredes appellantur; quia domestici hæredes sunt, et, vivo quoque patre, quodammodo domini existimantur.* Unde passim servi in comœdiis filios dominorum heros minores vocant, et servus Abrahæ Isaacum dominum suum appellat. Genes. cap. xxiv. vers. 65.

Dionysia hìc sunt: hodie apud mè sis volo.
Me. Non possum. *Ch.* cur non? quæso tandem aliquantulùm
Tibi parce: idem absens facere te hoc volt filius.
Me. Non convenit, qui illum ad laborem impulerim,
Nunc me ipsum fugere. *Ch.* siccine est sententia?
Me. Sic. *Ch.* bene vale. *Me.* et tu. *Ch.* lacrumas excussit mihi,
Miseretque me ejus: sed, ut diei tempus est,
Monere oportet me nunc vicinum Phaniam,
Ad cœnam ut veniat: ibo, visam si domi est.
Nil opus fuit monitore; jam dudum domi,
Præstò apud me esse aiunt: egomet convivas moror.
Ibo adeò hinc intró: sed quid crepuerunt fores?
Hinc à me quisnam egreditur? huc concessero.

et gratum, volo venias hodie apud me: Bacchanalia hìc celebrantur. *Me.* Non possum. *Ch.* Cur non? Aliquantùm, quæso, tuos remitte labores. Clinia filius tuus etiam absens idem precatur. *Me.* Non decet nunc me cessare à labore, qui illum laborare coëgerim. *Ch.* Itane decrevisti? *Me.* Ita. *Ch.* Sis valens et sanus. *Me.* Tu quoque, Chreme. *Ch.* Me lacrymari coëgit, et ejus valdè misereor: verùm dum adhuc aliquid diei superest, oportet me admonere hunc vicinum Phaniam, ut veniat ad cœnam: ibo visum, si est domi. Nihil opus fuit ad cœnam vocatore; dicunt eum adesse jam dudum domi apud me: egomet in morâ sum convivis iis, qui ad cœnam vocati sunt. Ibo hinc intrò domum: sed quid janua, et à quo aperiente stridit? quis exit à domo meâ? Huc intrò me conferam.

ANNOTATIO.

110 *Dionysia hìc sunt.*] Ludi sunt, festi dies in honorem Dionysii, id est, Bacchi, Latinis qui et Liber dicitur, unde Bacchanalia, Liberalia; Græcis sunt Dionysia.

ACTUS I. SCENA II.

CLITIPHO. CHREMES.

Cl. Nihil adhuc est, quod vereare, Clinia: haudquaquam etiam cessant:
Et illam simul cum nuncio tibi hìc affuturam
Hodie scio: proin' tu sollicitudinem istam falsam, quæ te
Excruciat, mittas. *Ch.* quîcum loquitur filius? *Cl.* pater adest,
Quem volui: adibo. Pater, opportunè advenis.
Ch. Quid id est? *Cl.* hunc Menedemum nôstine nostrum vicinum? *Ch.* probé.
Cl. Huic filium scis esse? *Ch.* audivi esse in Asiâ. *Cl.* non est, pater: apud
Nos est. *Ch.* quid ais? *Cl.* advenientem, è navi egredientem abduxi illico

Cl. O Clinia, nihil est propter quod timeas Antiphilam non venturam: nondum etiam illa, et Dromo servus, qui ad eam accersendam missus est, nimiùm diu morantur: et scio illam hodie affuturam hìc unà cum nuncio Dromone: ideo depelle hanc curam falsò conceptam, quæ angit animum tuum. *Ch.* Quem alloquitur filius? *Cl.* Pater advenit, quem desideravi: ad eum ibo. O pater, accedis tempestivé. *Ch.* Quid illud est, propter quod tempestivè accedo? *Cl.* Nôstine hunc Menedemum vicinum nostrum? *Ch.* Rectè novi eum. *Cl.* Scis eum habere filium? *Ch.* Audivi eum esse in Asiâ. *Cl.* O pater, non est in Asiâ; in ædibus nostris est. *Ch.* Quid ais? *Cl.* Continuò eum ad cœnam duxi exeuntem è navi:

ANNOTATIO.

1 *Nihil adhuc est, quod vereare, Clinia.*] se locuti adolescentes, Clinia et Clitipho. Hoc principium indicat, de quâ re sint inter

Ad cœnam: nam mihi magna cum eo jam inde usque à pueritiâ
Semper fuit familiaritas. *Ch.* voluptatem magnam nuncias.
Quàm vellem Menedemum invitatum, ut nobiscum hodie esset ampliùs,
Ut hanc lætitiam nec opinanti primus objicerem [domi.
Atque etiam nunc tempus est. *Cl.* Cave faxis: non opus est, pater.
Ch. Quapropter? *Cl.* Quia enim incertum est etiam, quid se faciat: modò venit:
Timet omnia: patris iram, et animum amicæ se erga ut sit suæ.
Eam miserè amat: propter eam hæc turba atque abitio evenit. *Ch.* scio.
Cl. Nunc servolum ad eam in urbem misit, et ego nostrum unà Syrum.
Ch. Quid narrat? *Cl.* quid ille? se miserum esse. *Ch.* miserum? quem minù' credere est?
Quid reliqui est, quin habeat, quæ quidem in homine dicuntur bona?
Parenteis, patriam incolumem, amicos, genus, cognatos, divitias:
Atque hæc perinde sunt, ut illius animus, qui ea possidet:
Qui uti scit, ei bona; illi, qui non utitur rectè, mala.
Cl. Imò ille senex fuit importunus semper: et nunc nihil magis
Vereor, quàm ne quid in illum iratus plùs satis faxit pater.
Ch. Illene? sed reprimam me: nam in metu esse hunc, illi est utile.
Cl. Quid tute tecum? *Ch.* dicam: ut ut erat, mansum tamen oportuit.
Fortasse aliquantò iniquior erat præter ejus lubidinem:

nam mihi magna semper fuit cum eo amicitia à tenerâ usque ætate. *Ch.* Affers mihi nuncium lætum. Quàm vellem Menedemum, quem invitaveram hodie, nobiscum epulari, præter alios convivas, ut insperatum hoc gaudium primus ei offerrem. Adhuc satis tempestivum est eum invitare. *Cl.* O pater! vide ne id facias: non convenit eum hic esse. *Ch.* Quare? *Cl.* Quia dubium est adhuc quid Clinia intendat facere de se: modò advenit: timet omnia; indignationem patris, et dubitat quo animo amica sua sit nunc erga se. Eam amat vehementer: hæc discordia inter eum et patrem, et profectio in Asiam contigit ejus causâ. *Ch.* Hæc omnia mihi nota sunt. *Cl.* Jussit servum Dromonem eam quæsitum ire, et ego servum nostrum Syrum simul misi. *Ch.* Quid novi refert? *Cl.* Quæris quid dicit? ait se esse infortunatum. *Ch.* Quem minùs credendum est esse, quàm ille est? Quid deest, quòd non habeat ea, quæ certè à vulgo censentur esse bona in homine? Habet patrem et matrem, patriam salvam, amicos, natalium claritudinem, propinquos, opes et divitias: atque hæc omnia talia sunt, qualis animus ejus, qui ea tenet: atque utilia ei, qui scit illis frui, ut decet; illi verò qui his abutitur, nocua sunt, et mala verè tunc dicuntur. *Cl.* Sed ille senex Menedemus fuit semper acerbus, et molestus: et nunc nihil magis timeo, quàm ne ille plùs æquo succensens, aliquid faciat adversùs filium. *Ch.* Illene Menedemus? sed linguam cohibebo, neque dicam quod sentio; patrem nempe posthac facturum, quodcunque libuerit filio: certè utile est Clitiphoni, hunc Cliniam vereri patrem, et permanere in timore. *Cl.* Quid dicis apud te? *Ch.* Dicam: utcunque res erat, oportebat filium domi manere, nec patrem deserere. Fortasse pater erat aliquantò severior contra effrænem filii voluptatem:

ANNOTATIONES.

22 *Qui uti scit, ei bona.*] De bonis externis loquitur, sive bonis fortunæ, quæ sunt nobilitas, bona fama, honor, divitiæ, πολυφιλία καὶ χρηστοφιλία, amicitia cum multis, bonisque, πολυτεκνία καὶ εὐτεκνία, liberorum multitudo et bonitas. Quæ dicuntur ἀδιάφορα, indifferentia, neque bona, neque mala; sed sunt bona benè his utenti; mala malè utenti.

25 *Sed reprimam me.*] Hæc submissâ voce Chremes protulit, ne audiret filius.

Pateretur; nam quem ferret, si parentem non ferret suum?
Hunccine erat æquum ex illius more, an illum ex hujus vivere? et
Quod illum insimulat durum, id non est: nam parentum injuriæ
Uniusmodi sunt ferme, paulò qui est homo tolerabilis.
Scortari crebrò nolunt; nolunt crebrò convivarier;
Præbent exiguè sumptum: et ea sunt tamen ad virtutem omnia.
Verùm ubi animus semel se cupiditate devinxit malâ,
Nécesse est, Clitipho, consilia consequi consimilia: hoc
Scitum est, *periculum ex aliis facere, tibi quod ex usu siet.*
Cl. Ita credo. *Ch.* Ego ibo hinc intrò, ut videam, nobis quid cœnæ siet.
Tu, ut tempus est diei, vide sis, ne quò hinc abeas longiús.

at ille pati debebat: quem enim alium toleraret, si patrem suum non pateretur? Utrum rationi consentaneum erat, hunc patrem vivere ex arbitrio filii, an hunc filium ex voluntate patris? et quod Clinia accusat patrem Menedemum, ut asperum et morosum, id non est verum: nam parentum facta aspera et injuriæ in filios, sunt unius ferè generis, nec dissimilia; verum inter illos qui æquiores sunt, et qui faciliùs tolerari possunt. Filios quidem permittunt scorta visere, et convivia inire; sed non sæpius et frequenter fieri ea permittunt: parcè impensas suppeditant: et tamen omnia quæ faciunt virtutis causâ faciunt. Nam postquam animus humanus irretitus est voluptatibus obscœnis, necesse est, ô Clitipho, ut similia consilia ineantur, et locum habeant: hoc est enimvero prudenter factum, ex aliorum eventu sumere consilium; aliorum exemplis erudiri sapientissimum est, et utilissimum. *Cl.* Existimo esse ita ut dicis. *Ch.* Ego ibo intrò domum, ut sciam quid ad cœnam paratum sit. Tu, Clitipho, dum adhuc dies est, noli discedere hinc longiús.

ANNOTATIO.

30 *Parentum injuriæ uniusmodi sunt.*] Id sibi vult; patres duros inter se omnes similes esse, aspere exercere imperium in liberos, atque omnia animi laxamenta prohibere. At pater qui paulò æquior, et tolerabilior est, aliquando sanè patitur, sed non crebrò fieri. Commentator Horatii Satyrâ II. Lib. I. refert Catonem Censorium, cùm vidisset hominem honestum ex fornice exeuntem, laudâsse, cùm existimaret libidinem sine crimine compescendam esse; at postea cùm frequentiùs eum ex eodem lupanari exeuntem advertisset; Adolescens, inquit, ego te laudavi, quòd interdum huc venires, non quòd hic habitares. Inter Ethnicos sapientissimi non putabant peccare, qui fœminis ad hoc venalibus uterentur, ut apparet ex 15. cap. Actuum Apostolorum: sed eodem capite omnis fornicatio prohibetur.

ACTUS II. SCENA I.

CLITIPHO.

QUAM iniqui sunt patres in omneis adolescenteis judices!
Qui æquom esse censent, nos jam à pueris illico nasci senes,
Neque illarum affines rerum esse, quas rt adolescentia.

Cl. Quàm patres sunt acerbi et importuni censores in omnes juvenes! et arbitrantur esse justum nos nasci sapientes, mores seniles habentes statim à pueritiâ, neque nos esse participes harum rerum, quas juvenilis ætas affert.

Ex suâ libidine moderantur, nunc quæ est, non quæ olim fuit.
Mihi si unquam filius erit, næ ille facili me utetur patre.
Nam et cognoscendi, et ignoscendi dabitur peccati locus:
Non ut meus, qui mihi per alium ostendit suam sententiam.
Perii: is mihi, ubi adbibit plus paulò, sua quæ narrat facinora!
Nunc ait, Periculum ex aliis facito, tibi quod ex usu siet.
Astutus! næ ille haud scit, quàm mihi nunc *surdo narret fabulam.*
Magis nunc me amicæ dicta stimulant: Da mihi, atque affer mihi;
Cui quid respondeam, nil habeo: neque me quisquam est miserior.
Nam Clinia hic, etsi is quoque suarum rerum satagit, attamen
Habet bene ac pudicè eductam, ignaram artis meretriciæ.
Mea est potens, procax, magnifica, sumptuosa, nobilis:
Tum, quod dem ei, rectè est: nam nihil esse mihi, religio est dicere.
Hoc ego mali non pridem inveni: neque etiam dum scit pater.

Hi ex suâ cupiditate quæ nunc est, non quæ olim fuit cùm adolescentes erant, modum nobis imponunt atque imperant. Si unquam filius mihi natus fuerit, certè is me patrem experietur mitem et benignum; nam facultas dabitur mihi cognoscendi peccata ejus, et ignoscendi ei; non faciam sicut pater meus, qui mihi declarat, quod sentit, per alterius exemplum. Perditus sum præ nimiâ ejus importunitate: is, postquam bibit paulò largiùs, quæ facta sua commemorat mihi! Nunc dicit, Delige tibi exempla ex aliorum eventis, quæ tibi sint utilia: cautus scilicet. Certè ille non intelligit quàm ad ejus sermonem surdus sim, quasi fabulam narret. Verba Bacchidis amicæ me magis instigant: Da mihi munus hoc, atque affer aliquid novi; Atque ad hæc nescio quid respondere debeam, neque quisquam est infelicior me. Nam hic Clinia, etsi etiam anxius est et solicitus de rebus suis, attamen possidet amicam honestè et castè educatam, nesciam astutiarum meretricum. Mea est opulenta, petens assiduè, petulans, magnificè se gerens in omnibus, sumptûs avida, spectata, et insignis: præterea unde ei munera faciam mihi non liquet. Nam religioso metu impedior dicere, me nihil habere, quod ei dem. Non dudum nactus sum hanc Bacchidem nequitiâ insignem, neque adhuc pater rescivit me isto malo laborare.

ANNOTATIO.

16 *Tum, quod dem ei, rectè est.*] *Rectè*, pro nihil, veteres boni ominis causâ dicebant. Idem Terentius in Eunucho;

——Rogo nunquid velit.
Rectè, inquit. Abeo.

Plautus in Mercatore, Act. II. Scen. III.

De. *Unde incedis? quid festinas, gnate mi?*
Ch. *rectè, pater.*

Nam nihil esse, religio est dicere.] Religio pro metu accipitur, ut testatur Servius in illud Lib. VIII. Æneidos:

Jam tum religio pavidos terrebat agrestes
Dira loci.——

Metus vicissim sumitur pro religione à veteribus; certè idem Virgilius VII. Æneidos de lauro dicit:

——Multosque metu servata per annos.

In quem locum ita Servius: *metu, id est, religione quæ nascitur per timorem,* nempe juxta illud Arbitri:

Primus in orbe deos fecit timor.

ACTUS II. SCENA II.

CLINIA. CLITIPHO.

Cl. Si mihi secundæ res de amore meo essent, jam dudum, scio,
Venissent: sed vereor, ne mulier, me absente, hîc corrupta sit.
Concurrunt multæ opiniones, quæ mihi animum exangeant:
Occasio, locus, ætas, mater, cujus sub imperio est, mala:
Cui nihil præter pretium jam dulce est. *Cli.* Clinia. *Cl.* hei misero mihi!
Cli. Etiam caves, ne videat fortè hinc te à patre aliquis exiens.
Cl. Faciam: sed nescio quid profectò mihi animu' præsagit mali.
Cli. Pergin' istuc priùs dijudicare, quàm scis, quid veri siet?
Cl. Si nihil mali esset, jam hîc adessent. *Cli.* jam aderunt. *Cl.* quando istuc erit?
Cli. Non cogitas hinc longulè esse? et nôsti mores mulierum:
Dum moliuntur, dum comuntur, annus est. *Cl.* ô Clitipho!
Timeo. *Cli.* respira. eccum Dromonem cum Syro: unà adsunt tibi.

Cl. Si res, quæ ad amorem meum spectant, prosperè se haberent, non dubito quin jampridem Antiphila et servi, qui eam accersiverunt, venissent: sed metuo ne Antiphila pecuniarum largitione expugnata alium amatorem acceperit, dum absens fui. Multæ suspiciones simul in mentem veniunt, quæ me inducunt ad credendum sic esse: opportunitas ut corrumpatur, quia formosa est, et nota; locus in quo est, ubi prava habet exempla petulantiæ; ætas florida, quæ plerumque lubrica; mater improba, sub cujus potestate est, cui nihil suavius est pecuniâ et mercede. *Cli.* O Clinia. *Cl.* Me miserum! *Cli.* Vide ne quis ex ædibus patris egrediens fortè aspiciat te. *Cl.* Cavebo: sed certè cor mihi prædivinat nescio quid infortunii. *Cli.* Perseverasne discernere hoc curiosiùs, antequam noscas quid erit? *Cl.* Si nihil adversi esset, huc Antiphila cum servis jam venisset. *Cli.* Statim advenient. *Cl.* Quando? *Cli.* Non consideras eam procul hinc habitare? Cognoscis consuetudinem fœminarum: dum pectuntur, dum ornant comas, dum formam parant vario cultu, in his faciendis annum conterunt. *Cl.* O Clitipho! timeo. *Cli.* Ad te redi: ecce Dromonem cum Syro: mox tibi præstò sunt.

ANNOTATIO.

3 *Exangeant.*] Pro *exangant.* Sic veteres loquebantur. *Claudeo*, pro *claudo; Viveo*, pro *vivo; Diceo*, pro *dico.* Nævius:
Tibi, dum vivebo, fidelis ero.
Idem:
Primum quod dicebo, rectè: secundum quod dicebo, eo melius.

ACTUS II. SCENA III.

SYRUS. DROMO. CLINIA. CLITIPHO.

Sy. Ain' tu? *Dr.* sic est. *Sy.* verùm interea dum sermones cædimus,
Illæ sunt relictæ. *Cli.* mulier tibi adest, audin' Clinia?
Cl. Ego verò audio nunc demum, et video, et valeo, Clitipho.
Dr. Minimè mirum: adeò impeditæ sunt: ancillarum gregem
Ducunt secum. *Cl.* perii; unde illi sunt ancillæ? *Cli.* men' rogas?
Sy. Non oportuit relictas: portant quid rerum. *Cl.* hei mihi!
Sy. Aurum, vestem: et vesperascit, et non noverunt viam.
Factum à nobis stultè est: abi dum tu, Dromo, illis obviám.
Propera: quid stas? *Cl.* væ misero mihi, quantâ de spe decidi!
Cli. Quid istuc? quæ res te sollicitat autem? *Cl.* rogitas quid siet?
Viden' tu? ancillas, aurum, vestem, quam ego cum unâ ancillulâ
Hîc reliqui: unde esse censes? *Cli.* vah! nunc demum intelligo.
Sy. Dî boni, quid turbæ est? ædes nostræ vix capient, scio.
Quid comedent? quid ebibent? quid sene erit nostro miserius?
Sed video eccos, quos volebam. *Cl.* ô Jupiter, ubinam est fides?
Dum ego propter te errans patriâ careo demens, tu interea loci
Conlocupletâsti te, Antiphila, et me in his deseruisti malis:

Sy. Dicisne illas in propinquo esse? *Dr.* Sic est ut dico. *Sy.* Interea dum colloquimur, illæ mulieres, Bacchis et Antiphila, relictæ sunt. *Cli.* Ad te appropinquat mulier, quam tantopere desideras. Audisne servos loquentes, Clinia? *Cl.* O Clitipho, certè nunc tandem eos audio, et aspicio, et sanus sum. *Dr.* Non est mirum eas tamdiu moratas esse: tam sunt occupatæ: ducunt in comitatu suo catervam famularum. *Cl.* Nullus sum; unde tot ancillas Antiphila acquisivit? *Cli.* Quærisne à me unde tot illi sint ancillæ? *Sy.* Non oportuit illas (Bacchidem et Antiphilam) incomitatas relinquere: tam magnam rerum copiam secum ferunt. *Cl.* Væ mihi misero! *Sy.* Aurum, vestem: et vespera imminet, et iter ignorant. Imprudenter fecimus, quia eas comitati non simus: tu, Dromo, abi ergo celeriter obviàm illis. Festina, quid cunctaris? *Cl.* Quàm miser ego sum! quantâ spe frustratus sum! *Cli.* Quid hoc rei est? Quid te solicitum reddit? *Cl.* Quæris quid sit? Videsne? illa (Antiphila) ancillis, auro, veste instructa est, quam ego discedens reliqui hîc cum unâ servulâ: Unde opinaris has res illam acquisivisse! *Cli.* Vah! tandem cognosco quid te solicitat. *Sy.* Dii boni, quæ turba mulierum! vix poterunt recipi in nostras ædes, quantùm intelligo. Quid edent? quid ebibent? quid erit miserius nostro sene Chremete, quem tanta turba terrefaciet? Ecce hîc video adolescentes, quos quærebam. *Cl.* O Jupiter! ubinam invenietur fides et constantia? Dum ego desipiens propter te peregrè profectus sum vagus, patriâ privatus, O Antiphila, tu interea loci, me absente, opulentam te fecisti, et me dereliquisti in hâc miseriâ:

ANNOTATIONES.

1 *Ain' tu?*] Exordiuntur servi, quasi plura jam inter se collocuti sint.

Sermones cædimus.] A Græcis hæc phrasis sumpta est; eos enim ita dicere solitos monet Priscianus Lib. XVIII. scilicet; *κόπτειν λόγους, cædere sermones.*

Propter quam in summâ infamiâ sum, et meo patri minùs obsequens:
Cujus nunc pudet me, et miseret, qui harum mores cantabat mihi,
Monuisse frustrá; neque potuisse eum unquam me ab hâc expellere:
Quod nunc faciam tamen: tum cùm gratum mihi esse potuit, nolui.
Nemo est miserior me. *Sy.* hic de nostris verbis errat videlicet,
Quæ hîc sumus locuti. Clinia, aliter tuum amorem, atque est, accipis.
Nam et vita est eadem, et animus te erga idem ac fuit,
Quantùm ex ipsâ re conjecturam cepimus.
Cli. Quid est, obsecro? nam mihi nunc nihil rerum omnium est,
Quod malim, quàm me hoc falsò suspicarier.
Sy. Hoc primùm, ut ne quid hujus ignores: anus
Quæ est dicta mater esse ei antehac, non fuit.
Ea obiit mortem: hæc ipsa in itinere alteræ
Dum narrat, fortè audivi. *Cli.* quænam est altera?
Sy. Mane; hoc, quod cœpi, primùm enarrem, Clitipho:
Pòst istuc veniam. *Cli.* propera. *Sy.* jam primùm omnium,
Ubi ventum ad ædes est, Dromo pultat fores:
Anus quædam prodit: hæc ubi aperuit ostium,
Continuò hic se conjecit intró; ego consequor;
Anus foribus obdit pessulum, ad lanam redit.
Hinc sciri potuit, aut nusquam alibi, Clinia,
Quo studio vitam suam te absente exegerit;
Ubi de improviso est interventum mulieri:
Nam ea res dedit tum existumandi copiam
Quotidianæ vitæ consuetudinem;
Quæ, cujusque ingenium ut sit, declarat maxumé.
Texentem telam studiosè ipsam offendimus,
Mediocriter vestitam veste lugubri,

ta, propter quam amisi famam, et minùs obtemperans fui voluntati patris, cujus causâ nunc pudore et miseratione vehementer commoveor, qui frequenter culpabat mihi mores harum meretricum: itane est, ut me frustrà monuerit, nec potuerit unquam me abducere ab hujus Antiphilæ amore? Attamen nunc ab eâ me abstraham; qui tunc cùm mihi patris gratiam conciliare potui, eam relinquere nolui. Nemo vivit me infelicior. *Sy.* Hic Clinia errat propter verba, quæ hic locuti sumus. O Clinia! de tuo aliter judicas amore, quàm æquum est. Nam modus vivendi hujus puellæ idem est, et animus ejus idem est erga te, ac priùs fuit, quantùm ex ipsâ re conjiciendo scire potuimus. *Cli.* Quæso quid est quod dicis? Nihil enim est ex omnibus rebus, quod mihi gratius sit, quàm me in falsam suspicionem venisse. *Sy.* Imprimis hoc te scire velim, ne quicquam rerum Antiphilæ ignores: vetula illa mulier, quæ ante hoc tempus credita est ejus mater, non fuit: ea vetula mortua est: hoc inaudivi fortè, dum ipsa Antiphila id retulit in viâ alteri fœminæ. *Cli.* Quænam est hæc altera, cui dicis eam hoc narrâsse. *Sy.* Desine interrogare; et sine priùs recitem hoc quod cœpi dicere: ad id quod quæris respondebo. *Cli.* Festina. *Sy.* Jam primùm omnium, postquam perventum est ad domum puellæ, Dromo pulsat ostium: quædam anus egreditur: postquam hæc anus reclusit fores, continuò hic Dromo intrò se immisit; ego cum ipso intro tanquam ejus comes: Anus opponit obicem ostio, et claudit illud, revertitur ad lanificium exercendum. Ex hâc re agnosci potuit, aut nunquam ex aliâ, quo exercitio vitam suam traduxerit, dum absens fuisti: cùm ad mulierem in medio opere ejus ex insperato venimus. Nam talis inopinatus interventus dedit facultatem æstimandi nobis, quam consuetudinem vitæ quotidianæ habuerit: Consuetudo ostendit perspicuè qualiter natura cujusque sit. Ipsam fortè reperimus telam texentem attentè, indutam mediocriter veste lugubri,

ANNOTATIO.

30 *Alteræ dum narrat.*] Ullæ, nullæ, solæ, totæ, aliæ, alteræ, pro Ulli, nulli, soli, toti, alii, alteri, in fœminino genere apud antiquos in usu fuisse invenimus.

Ejus anuis causâ, opinor, quæ erat mortua,
Sine auro tum ornatam, ita utì quæ ornantur sibi,
Nullâ malâ re esse expolitam muliebri:
Capillus passus, prolixus, circum caput
Rejectus negligenter: pax! *Cl.* Syre mi, obsecro
Ne me in lætitiam frustrà conjicias. *Sy.* anus
Subtemen nebat: præterea una ancillula
Erat: ea texebat unà, pannis obsita,
Neglecta, immunda illuvie. *Cli.* si hæc sunt, Clinia,
Vera, ita ut credo, quis te est fortunatior?
Scin' tu hanc, quam dicit sordidatam et sordidam?
Magnum hoc quoque signum est dominam esse extra noxiam,
Cùm ejus tam negliguntur internuncii:
Nam disciplina est eisdem, munerarier
Ancillas primùm, ad dominas qui affectant viam.
Cl. Perge, obsecro te, et cave ne falsam gratiam
Studeas inire. quid ait, ubi me nominas?
Sy. Ubi dicimus rediisse te, et rogare utì
Veniret ad te, mulier telam desinit
Continuò, et lacrumis opplet os totum sibi, ut
Facilè scires desiderio id fieri tuo.
Cl. Præ gaudio (ita me dî ament) ubi sim nescio.
Ita timui. *Cli.* at ego nihil esse sciebam, Clinia.
Agedum vicissim, Syre, dic quæ illa est altera.
Sy. Adducimus tuam Bacchidem. *Cli.* hem! quid, Bacchidem?
Eho, sceleste, quò illam adducis? *Sy.* quò illam ego? ad nos scilicet.
Cli. Ad patremne? *Sy.* ad eum ipsum. *Cli.* ô hominis impudentem audaciam! *Sy.* heus.
Non fit sine periculo facinus magnum et memorabile.
Cli. Hoc vide: in meâ vitâ tu tibi laudem is quæsitum, scelus:
Ubi si paululùm modò quid te fugerit, ego perierim.
Quid illo facias? *Sy.* at enim. *Cli.* quid, enim? *Sy.* si sinas, dicam. *Cl.* sine.

propter anum, puto, quæ mortua erat, nudam auro, eo modo quo solent illæ mulieres quæ ornantur, ut sibi solis placeant, non amatoribus, nullâ cerussâ, nullo artificio genas fucatam: crinis ejus erat sparsus, longus, nullâ curà circa caput immissus. *Cl.* Mi Syre, precor ne me inducas in lætitiam falsò. *Sy.* Anus nebat subtemen, filum torquebat quod in telâ texendâ stamen intercurrit: præter eam anum una servula texebat simul, pannosa, squalida, fœdis immunditiis horrida. *Cli.* O Clinia, si Syrus vera narrat, ita ut credo, quis est te beatior? Scisne hanc ancillulam, de quâ iste loquitur servus, ut incultâ et sordidibus turpi, ingens indicium esse dominam ipsius esse sine culpâ; cùm qui ei inserviunt in nunciis ferendis ad amatores, tam negligenter se curant et parant: nam præceptum in arte amandi hoc amatores observant, qui captant accessum ad dominas, ut ancillas primùm muneribus sibi concilient. *Cl.* Precor, persequere inceptam narrationem, et vide ne de industriâ captes mendacio meam benevolentiam. Quando me nomináсti, quid dixit ipsa Antiphila? *Sy.* Quando nunciavimus te reversum esse peregrè, teque eam precari, ut te viseret; illico puella abjecit telam quam texebat, et lachrimis totam faciem perfudit; adeò ut clarè intelligeres, id fieri amore, et cupiditate tui videndi. *Cl.* Ita mihi dii sint propitii, non sum apud me, præ nimiâ lætitiâ; adeò metui priùs. *Cli.* At, ô Clinia, ego sciebam nullam esse causam, cur metueres. O Syre, agedum, refer quæ est illa altera? *Sy.* Adducimus tuam amicam Bacchidem. *Cli.* Hem! quid? Bacchidem adducitis? Eho, ô flagitiose! quò ducis illam? *Sy.* Quò illam duco, rogas? certè ad ædes nostras. *Cli.* Utrum ducis illam apud patrem? *Sy.* Ad eum ipsum duco. *Cli.* O impudentem audaciam scelerati hominis! *Sy.* Heus tu, res insignis et memoranda non sine discrimine geritur. *Cli.* Illud vide: tu, sceleste, studes laudem quærere in vitæ meæ periculo: in quâ re faciendâ si quid etiam tantillum erraveris, de me actum erit. Quid facias illo? *Sy.* At verò nullum erit periculum. *Cli.* Quid, verò, non erit? *Sy.* Dicam, si patiaris. *Cl.* Permitte ut dicat.

ANNOTATIO.

46 *Ejus anuis causâ.*] Anuis, genitivus casus, priscis usurpatus.

Cli. Sino. *Sy.* ita res est hæc nunc, quasi cúm.
Cli. quas, malum ! ambages mihi
Narrare occipit? *Cl.* Syre, verum hic dicit:
mitte: ad rem redi. [rius
Sy. Enimvero reticere nequeo: multimodis inju-
Clitipho es, neque ferri potis es. *Cl.* audien-
dum hercle est: tace.
Sy. Vis amare: vis potiri: vis, quod des illi, effici.
Tuum esse in potiundo periclum non vis: haud
stultè sapis;
Siquidem id sapere est, velle te id, quod non po-
test contingere.
Aut hæc cum illis sunt habenda, aut illa cum his
amittenda sunt.
Harum duarum conditionum nunc utram malis,
vide:
Etsi consilium, quod cepi, rectum esse et tutum
scio:
Nam tua apud patrem amica tecum sine metu ut
sit, copia est:
Tum, illi argentum quod pollicitu' es, eâdem hâc
inveniam viâ:
Quod ut efficerem, orando surdas jam aureis
reddideras mihi.
Quid aliud tibi vis? *Cli.* siquidem hoc sit. *Sy.*
siquidem experiundo scies.
Cli. Age, age, cedò istuc tuum consilium: quid
id est? *Sy.* assimulabimus
Tuam amicam hujus esse. *Cli.* pulchré: cedò
quid hic faciet suâ? [est parum?
An ea quoque hujus dicetur, si hæc una dedecori
Sy. Imò ad tuam matrem abducetur. *Cli.* quid
eó? *Sy.* longum est, Clitipho,
Tibi si narrem, quam ob rem id faciam: vera
caussa est. *Cli.* fabulæ:
Nihil sati' firmi video, quam ob rem accipere
hunc mihi expediat metum.
Sy. Mane, habeo aliud, si istuc metuis, quod
ambo confiteamini
Sine periclo esse. *Cli.* hujusmodi, obsecro, ali-
quid repperi. *Sy.* maxumé:

Cli. Permitto. *Sy.* Ita se res nunc habet, quasi cúm. *Cli.* Quas, ô malum! verborum circuitiones incipit mihi recitare? *Cl.* O Syre, Clitipho verum dicit: omitte ista tam longa sermonis diverticula: revertere ad propositum. *Sy.* Certè non possum continere, quin dicam quod sentio: Clitipho est iniquus et molestus multis de causis, atque intolerabilis. *Cl.* Mehercule oportet illum audire. Clitipho, sile. *Sy.* Vis amator esse: vis compos esse amicæ: vis quæri et inveniri quæ illi dones, nullum vis subire periculum, ut fruaris amicâ: non ineptè sapis; si sapere est, velle evenire quod non potest. Aut pericula suscipienda sunt cum his commodis; aut illa commoda sunt relinquenda cum periculis. Nunc cogita et delibera utram harum conditionum præoptas; aut cum amicâ periculum suscipere; aut eam recusare unà cum periculo: quamvis pro certo sciam, hoc consilium, quod inivi, esse idoneum et expers periculi; nam factu est facile mihi, ut Bacchis amica tua sit unà tecum in domo patris, sine timore: deinde hâc eâdem ratione pecuniam reperiam, quam promisisti amicæ: quod ut efficerem, etiam atque etiam rogitando aures mihi jam obtuderas et obstupefeceras. Quid aliud et melius consilium tibi dari cupis? *Cli.* Si quidem hoc quod dicis, efficies, res se bene habet. *Sy.* Dicis, si quidem hoc efficies; et videris dubitare: videbis id fieri reipsa. *Cli.* Eja, age, dic, quale est istud tuum consilium. *Sy.* Fingemus Bacchidem esse amicam Cliniæ. *Cli.* Bellè dicis. Quid verò rei aget hic Antiphila? An ea quoque dicetur esse amica Cliniæ, si hæc una non satis affert ei dedecoris, et magis decet eum habere duas? *Sy.* Sed ducetur Antiphila ad Sostratam matrem tuam; non hîc manebit. *Cli.* Quid tum si ad Sostratam matrem ducetur? *Sy.* O Clitipho, prolixior sermo est, si mihi dicendum sit tibi, cur id faciam: non sine justâ causâ suadeo ut Antiphila deducatur ad matrem tuam. *Cli.* Sunt nugæ: nihil stabile satis in tuo consilio video, propter quod sit mihi utile hunc timorem subire; ut amica mea sit apud patrem. *Sy.* Mane, audi quod dicturus sum, scio aliud consilium, si istud times, quod quidem ambo confiteamini expers esse periculi. *Cli.* Rogo, excogita tale consilium, quale dicis. *Sy.* Libentissimé:

Ibo obviàm hinc; dicam, ut revortantur domum.
Cli. hem!
Quid dixti? *Sy.* ademptum tibi jam faxo omnem metum,
In aurem utramvis otiosè ut dormias.
Cli. Quid ego nunc? *Cl.* tune? quid boni. *Cli.* Syre, dic modò
Verum. *Sy.* age modò hodie: serò ac nequidquam voles.
Cl. Datur modó; fruare, dum licet: nam nescias
Eju' sit potestas posthac, an nunquam tibi.
Cli. Syre, inquam. *Sy.* perge porrò, tamen istuc ago.
Cli. Verum hercle istuc est: Syre, Syre, inquam; heus, heus, Syre.
Sy. Concaluit: quid vis? *Cli.* redi; redi. *Sy.* adsum, dic quid est. [Syre,
Jam hoc quoque negabis tibi placere. *Cli.* imò,
Et me, et meum amorem, et famam permitto tibi.
Tu es judex: ne quid accusandus sis, vide.
Sy. Ridiculum est, te istuc me admonere, Clitipho:
Quasi istîc minor mea res agatur, quàm tua.
Hîc si quid nobis fortè advorsi evenerit;
Tibi erunt parata verba, huic homini verbera:
Quapropter hæc res neutiquam neglecta est mihi.
Sed istum exora, ut suam esse adsimulet. *Cl.* scilicet,
Facturum me esse: in eum jam res rediit locum,
Ut sit necesse. *Cli.* meritò amo te, Clinia.
Cl. Verùm illa ne quid titubet. *Sy.* perdocta est probé.
Cli. At hoc demiror, quî tam facilè potueris
Persuadere illi, quæ solet quos spernere!
Sy. In tempore ad eam veni; quod rerum omnium est

ibo obviàm illis mulieribus; dicam eis, ut in ædes suas revertantur. *Cli.* Hem! Quid dixisti? *Sy.* Jam auferam omnem ex animo metum, ut tranquillè absque solicitudine somnum capias. *Cli.* Quid facio nunc? *Cl.* Tune quæris quid facias? tibi aliquid boni fortuna offert, fruere eo, dum licet. *Cli.* O Syre, dic nunc verè mihi, quid facere debeo. *Sy.* Agedum modò, age nunc; nam hodie tardè, ac frustrà voles agere, si differas. *Cl.* Conceditur tibi frui amicâ; fruere, dum per occasionem licet: nam ignoras an posthac ejus rei tibi facultas detur. *Cli.* Syre, inquam. *Sy.* Perge ultrà in me revocando: nihilominus mulieribus obviàm eo, amicam tuam remissurus. *Cli.* Per Herculem verum dicis; Syre, Syre, inquam; Heus, heus, Syre. *Sy.* Hominem excitavi: quid petis? *Cli.* Revertere, revertere. *Sy.* Præstò sum, die quare me revocas. Jam statim etiam negabis hoc tibi jucundum esse; ut amica veniat, et non domum revertatur. *Cli.* Quin potiùs, ô Syre, tibi trado etiam me et meum amorem et existimationem meam: arbitrum te constituo. Cave ne in aliquâ re sis reprehendendus. *Sy.* O Clitipho, res digna risu est, mihi hoc præcipere: quasi minùs de meo periculo agitur, quàm de tuo in hâc re. Si fortè quidquam non prosperè successerit; à patre verbis objurgaberis, ego verberibus cædar: idcirco hæc res, quam cogito agere, nullo modo à me negligitur: sed persuade Cliniæ, ut fingat tuam amicam esse suam. *Cl.* Profectò res pervenit in eum statum, ut necesse sit facere me, quod suadet Syrus. *Cli.* O Clinia! amo te, ita de me meritus es. *Cl.* Verùm metuo ne in aliquo Bacchis hæsitet, et verbis se prodat. *Sy.* Peritissima illa est talium dissimulationum. *Cli.* Sed illud valdè mirum est mihi, quomodo potueris persuadere illi, tam facilè ut veniret, quæ Bacchis solet despicere quales amatores! *Sy.* Conveni eam opportunè, quod est præcipuum in omnibus rebus:

ANNOTATIONES.

101 *In aurem utramvis otiosè ut dormias.*] In utramvis aurem dormire, est animo otioso securoque esse. Eodem sensu dixit Plinius: *Nihil est, quòd in dextram aurem, fiduciâ mei, dormias.* Admonent medici, ut in primo somno in aurem dextram incumbamus; cùm experrecti redormire cupimus, ut in sinistram. Qui autem levi somno uti vult, in neutram incumbit aurem, quò faciliùs expergefiat.

106 *Syre, inquam.*] Clitipho revocat Syrum discedentem.

108 *Concaluit.*] Hoc Syrus clàm loquitur, vel ad spectatores.

Primum: nam quendam miserè offendi ibi militem
Eju' noctem orantem: hæc arte tractabat virum,
Cupidum ut illius animum inopiâ incenderet;
Eâdemque ut esset apud te hoc quàm gratissimum.
Sed, heus tu, vide sis ne quid imprudens ruas.
Patrem novisti, ad has res quàm sit perspicax;
Ego te autem novi, quàm esse soleas impotens:
Inversa verba, eversas cervices tuas:
Gemitus, screatus, tussis, risus abstine.
Cli. Laudabis. *Sy.* vide sis. *Cli.* tutemet mirabere.
Sy. Sed quàm citò sunt consecutæ mulieres?
Cli. Ubi sunt? cur retines? *Sy.* jam nunc hæc non est tua.
Cli. Scio, apud patrem: at nunc interim. *Sy.* nihilo magis.
Cli. Sine. *Sy.* non sinam, inquam. *Cli.* quæso, paulisper. *Sy.* veto.
Cli. Saltem salutare. *Sy.* abeas, si sapis. *Cli.* eo: quid
Istic? *Sy.* manebit. *Cli.* ô felicem hominem! *Sy.* ambula.

nam apud eam inveni quendam miserum militem obsecrantem, ut ejus noctu copia sibi esset: hæc agebat cum hoc milite astutiâ meretriciâ ita subtiliter, ut animum illius amore captum et cupidine, sui desiderio, cùm sui copiam non permitteret, inflammaret; utque eàdem operâ maxumè placeret tibi, propter talem militis repulsam. Sed, heus tu, cave si vis, ne in aliquem errorem incautus incidas. Tibi exploratum est, quàm pater tuus sit acutus in his rebus perspiciendis; ego quoque probè novi quàm sis impotens affectuum tuorum moderator: Nota mihi sunt verba tua præposterè prolata, et ambigua, cervicis inflexio in sinistram partem (quod signum est amantis et impudici stulti:) Mitte suspiria et singultus, screatus, tussim, risum. *Cli.* Laudabis meos gestus. *Sy.* Cave si vis. *Cli.* Tutemet me miraberis, et meam agendi rationem. *Sy.* Sed quàm velociter nos assecutæ sunt mulieres! (ironicè) *Cli.* Ubi sunt? cur retines eas, neque sinis nos earum præsentiâ delectari? *Sy.* Jam nunc hæc Bacchis non est amica tua; memineris ejus rei, de quâ inter nos nunc convenit. *Cli.* Scio quòd coram patre simulandum est eam esse amicam Cliniæ: sed interea priusquam ad patrem eatur, sine mea ut sit. *Sy.* Non plùs nunc est tua, quàm apud patrem. *Cli.* Permitte. *Sy.* Non permittam, inquam. *Cli.* Quæso, paulisper id concede. *Sy.* Te hâc re prohibeo. *Cl.* Saltem sine ut eam salutem. *Sy.* Discede, si prudens es. *Cli.* Discedo. Quid iste faciet Clinia? *Sy.* Remanebit. *Cli.* O hominem fortunatum Cliniam! qui maneat cum amicâ. *Sy.* Perge, quamvis invitus.

ANNOTATIO.

124 *Miserè militem.*] Delusum arte meretriciâ.

ACTUS II. SCENA IV.

BACCHIS. ANTIPHILA. CLINIA. SYRUS.

Ba. ÆDEPOL, Antiphila mea, laudo te, et fortunatam judico,
Id cùm studuisti, isti formæ mores ut consimiles forent:
Miniméque (ita me dî ament) miror, si te sibi quisque expetit.
Nam mihi quale ingenium haberes, fuit indicio oratio tua.
Et cùm egomet nunc mecum in animo vitam tuam considero,

Ba. Per ædem Pollucis, ô chara Antiphila, laudem tibi tribuo, et te felicem esse censeo, quòd omni studio curavisti, ut mores tui essent convenientes et conformes pulchritudini et venustati corporis. Nec mirum est mihi (ita me dii adjuvent) si te quisque exoptat suam esse; nam sermo tuus fuit mihi index ingenii tui. Et cùm apud me animo meditor rationem vitæ tuæ,

Adeóque vostrarum omnium, volgus quæ ab sese segregant;
Et vos esse istiusmodi, et nos non esse, haud mirabile est:
Nam vobis expedit esse bonas: nos, quibuscum res est, non sinunt. [lunt:
Quippe formâ impulsi nostrâ nos amatores co-
Hæc ubi immutata est, illi suum animum aliò conferunt.
Nisi si prospectum est interea aliquid, desertæ vivimus. [est viro,
Vobis cum uno semel ubi ætatem agere decretum
Cujus mos maximè est consimilis vostrûm; hi se ad vos applicant: [mini;
Hoc beneficio utrique ab utrisque verò devinci-
Ut nunquam ulla amori vostro incidere possit calamitas.
An. Nescio alias: me quidem semper scio fecisse sedulò,
Ut ex illius commodo meum comparem commodum. *Cl.* ah!
Ergo, mea Antiphila, tu nunc sola reducem me in patriam facis.
Nam, dum abs te absum, omnes mihi labores fuere, quos cepi, leves,
Præterquam tui carendum quòd erat. *Sy.* credo. *Cl.* Syre, vix suffero,
Hoccine me miserum non licere meo modo ingenium frui?
Sy. Imò, ut patrem tuum vidi esse habitum, diu etiam duras dabit.
Ba. Quisnam hic adolescens est, qui intuitur nos? *An.* ah! retine me obsecro.
Ba. Amabò, quid tibi est? *An.* disperii. *Ba.* perii misera: quid stupes,
Antiphila? *An.* videon' Cliniam, an non? *Ba.* quem vides? *Cl.* salve, anime mi.
An. O mi exspectate Clinia, salve. *Cl.* ut vales?
An. Salvom venisse gaudeo. *Cl.* teneone te,
Antiphila, maxumè animo exoptata meo? [nex.
Sy. Ite intró: nam vos jamdudum exspectat se-

atque etiam omnium vestrarum juvencularum, quæ summovent à suo consortio amatorum multitudinem; mirum non est vos esse tales, quales estis, et nos non esse vestri similes: Nam vobis conducit, et commodum est probæ esse vitæ: illi amatores, quibuscum habemus consuetudinem, non permittunt nos esse vobis similes, quia incitati nostrâ pulchritudine nos diligunt; postquam iste decor amissus est, illi ad alias amicas à nobis deficiunt. Interea nisi, dum floret forma nostra et ab illis observamur, aliquid provisum est nobis exigendo ab illis pecunias, vitam agimus derelictæ et abjectæ. Postquam vobis semel constitutum est tempus vitæ traducere unà pariter cum unico viro, cujus vivendi modus admodum convenit moribus vestris; tales viri vobis animos adjiciunt: Hac verò gratiâ fidei mutuæ ultro citroque obligamini; ita ut nulla clades miseriæ unquam possit evenire vestro amori. *An.* Nescio quid aliæ faciant: me certè scio semper omni studio curâsse, ut nullum perciperem commodum nisi ex commodo illius. *Cl.* Vah! ergo, mea Antiphila, tu sola causa es mei reditûs in patriam: nam dum longè abfui à te, omnes ærumnæ, quas toleravi, fuere mihi leves assiduâ tui cogitatione, nisi quòd desiderio tui videndi afficiebar. *Sy.* Credo ità esse, quod dicis. *Cl.* Difficulter fero, ô Syre, quòd in eâ sum angustiâ, ut liberè colloqui cum Antiphilâ non concedatur mihi. Hoc ne tolerare possum, ut mihi non licitum sit modo meo, et ex voluntate me gerere? *Sy.* Quin etiam, ut patrem tuum animadverti animatum esse erga te, tibi molestus erit, ac negotium facesset, si te cognoverit adhuc amare. *Ba.* Quisnam est ille juvenis, qui nos aspicit? *An.* Ah Bacchis! oro te, retine me, ne cadam. *Ba.* Per amorem rogo te, quid habes? *An.* Occidi, præ amore sum impos mei. *Ba.* Infelix ego perdita sum. O Antiphila, cur ita attonita es, et consternata? *An.* Utrùm video amicum meum Cliniam, an non? *Ba.* Quem intueris? *Cl.* O Antiphila! meum corculum! mea vita! salvam te esse, quàm gaudeo! *An.* O mi optate Clinia, salve! *Cl.* Quo modo te habes? *An.* Lætitiâ singulari afficior, quòd te reducem, et incolumem cerno. *Cl.* O Antiphila, tantopere desiderata amori meo! tene adhuc meam possideo? *Sy.* Intrò concedite: nam jam pridem senex Chremes vos exspectat.

ACTUS III. SCENA I.

CHREMES. MENEDEMUS.

Ch. LUCISCIT hoc jam: cesso pultare ostium
Vicini? primùm ex me ut sciat, sibi filium
Rediisse; etsi adolescentem hoc nolle intelligo:
Verùm cùm videam miserum hunc tam excruciarier
Ejus abitu, celem tam insperatum gaudium,
Cùm illi nihil pericli ex indicio siet?
Haud faciam: nam, quod potero, adjutabo senem;
Item ut filium meum amico atque æquali suo
Video inservire, et socium esse in negotiis;
Nos quoque senes est æquom senibus obsequi.
Me. Aut ego profectò ingenio egregio ad miserias
Natus sum, aut illud falsum est, quod volgò audio
Dici, *diem adimere ægritudinem hominibus.*
Nam mihi quidem quotidie augescit magis
De filio ægritudo; et quantò diutiùs
Abest, magis cupio tantò, et magis desidero.
Ch. Sed ipsum egressum foras video: ibo, alloquar.
Menedeme, salve: nuncium apporto tibi,
Cujus maxumè te fieri participem cupis.
Me. Num quidnam de gnato meo audîsti, Chreme?
Ch. Valet atque vivit. *Me.* ubinam est, quæso? *Ch.* apud me domi.
Me. Meus gnatus? *Ch.* sic est. *Me.* venit: *Ch.* certé. *Me.* Clinia
Meus venit? *Ch.* dixi. *Me.* eamus, duc me ad eum obsecro.
Ch. Non vult te scire se rediisse etiam, et tuum
Conspectum fugitat ob peccatum: tum hoc timet,
Ne tua duritia antiqua illa etiam adaucta sit.
Me. Non tu ei dixisti, ut essem? *Ch.* non. *Me.* quamobrem, Chreme?
Ch. Quia pessumè istuc in te atque in illum consulis,
Si te tam leni et victo esse animo ostenderis.
Me. Non possum: satis jam, satis pater durus fui. *Ch.* ah!

Ch. Dies advenit: quare tardo nunc pulsare has fores vicini Menedemi? ut primùm à me fiat certior filium peregrè reversum esse sibi; quamvis noverim Cliniam nolle ut pater sciat eum venisse: sed cùm videam hunc miseriis afflictum patrem adeò vexari discessu filii, an reticere debeam gaudium tam inexspectatum, cùm nihil ex hâc indicatione impendeat periculosum juveni? Non celabo senem: nam juvabo eum quoad potero; sicut certo filium meum Clitiphonem præstò esse amico ac ætate parili Cliniæ, ejus filio, in omnibus; eo etiam modo justum est, nos senes inservire senibus. *Me.* Certè, aut ego valdè à naturâ comparatus sum ad infelicitatem perferendam, aut illud non est verum quòd audio dici; scilicet tempus auferre mœrorem hominibus. Nam certè, augetur quotidie animi molestia quam habeo ex absentiâ filii; et quantò longiùs absens est, tantò majori cupiditate afficior, ejusque desiderio teneor. *Ch.* Sed aspicio Menedemum egressum extra domum; accedam ad eum, et compellabo. O Menedeme, salvus sis: rem gratam nunciatum tibi venio, et quam impertiri magnoperè desideras. *Me.* O Chreme, nonne aliquid rescivisti de filio meo? *Ch.* Sanus est. *Me.* Obsecro, ubi est? *Ch.* Domi meæ. *Me.* Domi tuæ meus gnatus est? *Ch.* Ita est. *Me.* Venit? *Ch.* Certè. *Me.* Rediit meus Clinia? *Ch.* Jam satis dixi eum venisse. *Me.* Eamus; oro ut ducas eò, ubi est. *Ch.* Non vult te suum reditum scire, et tuam præsentiam evitat propter culpam amoris à te prohibiti: deinde hoc formidat, ne tua pristina illa severitas gravior facta sit. *Me.* An non dixisti ei qualiter me haberem? *Ch.* Non dixi. *Me.* O Chreme, quare non dixisti? *Ch.* Quia pessimum consilium capis adversùs te et filium, si te gesseris erga eum tam indulgenti et fracto animo. *Me.* Non possum aliter me gerere: fui plusquam æquum est acerbus. *Ch.* Ah!

Vehemens in utramque partem, Menedeme, es nimis,
Aut largitate nimiâ, aut parsimoniâ. [cides.
In eandem fraudem ex hâc re, atque ex illâ, in-
Primùm olim potiùs quàm paterere filium
Commeare ad mulierculam, quæ paululo
Tum erat contenta, cuique erant grata omnia,
Proterruisti hinc: ea coacta ingratiis
Postilla cœpit victum vulgò quærere.
Nunc, cùm sine magno intertrimento non potest
Haberi, quidvis dare cupis: nam, ut tu scias,
Quàm ea nunc instructa pulchrè ad perniciem siet;
Primùm, jam ancillas secum adduxit plùs decem,
Oneratas veste, atque auro. satrapes si siet,
Sufferre amator nunquam ejus sumptus queat:
Nedum tu possis. *Me.* estne ea intus? *Ch.* sit, rogas?
Sensi: nam ei unam cœnam, atque ejus comitibus
Dedi: quòd si iterum mihi sit danda, actum siet.
Nam, ut alia omittam, pitissando modò mihi
Quid vini absumpsit! sic, *hoc*, dicens, *asperum*
Pater, *hoc est: aliud lenius sodes vide.*
Relevi dolia omnia, omnes serias:
Omnes habui sollicitos: atque hæc una nox.
Quid te futurum censes, quem assiduè exedent?
Sic me dî amabunt, ut tuarum miseritum est,
Menedeme, fortunarum. *Me.* faciat, quod lubet:
Sumat, consumat, perdat: decretum est pati;
Dum illum modò habeam mecum. *Ch.* si certum est tibi
Sic facere, illud permagni referre arbitror,
Ut nescientem sentiat te id sibi dare.
Me. Quid faciam? *Ch.* quidvis potiùs, quàm quod cogitas:

Menedeme, nimis propendes in utramque partem, in duritiam et indulgentiam: peccas vel nimiâ benignitate vel tenacitate: utraque tibi pariter fraudi erit. Olim perterrefecisti filium, potiùs quàm permitteres eum itare ad hanc puellam, quæ tunc victu tenui acquiescebat, et cui omnia placebant, quæ illi dabantur. Ex eo tempore compulsa fuit invito animo, ut vitam inopem toleraret, corpus vulgare. Nunc quando filius tuus non potest eâ potiri sine tuo gravi damno, paratus es dare libenter quidlibet quod petatur. In dando ultra modum largior es; nam ne ignores quàm egregiè ornata atque apparata sit ad ruinam fortunarum tuarum et filii; primùm nunc duxit secum plusquam decem ancillas onustas vestibus, aureisque ornamentis. Si satrapa, vel præfectus provinciæ sit amator ejus puellæ, nunquam queat sustinere impensas faciendas ejus causâ; tantum abest, ut tu his sufficere possis. *Me.* Fane est in domo tuâ? *Ch.* Quærisne, an sit apud me? Satis percepi eam ibi esse: nam ei atque ancillis quæ sunt in ejus comitatu unam cœnam præbui; quæ si iterum præbenda sit, nihil mihi relinquetur ex bonis. Nam ut prætercam alia, quæ impensæ sunt; leviter degustando vinum tentandi gratiâ, quantum vini exhaustum est mihi! cùm diceret, hoc vinum est acerbum, aliud mitius præbe, quæso. Considera, ô Menedeme, aperui omnes cados, omnes amphoras et vasa fictilia, in quibus vinum asservabatur: omnes servos meos variis ministeriis occupavi: atque hæc unâ tantùm nocte facta sunt. Quid te putas fore, cujus corrodet substantiam et facultates tam frequenter? Sic me dii ament, ut tuorum bonorum jacturæ commiseratione moveor. *Me.* Faciat filius meus ex animi sui sententiâ: sponte capiat, et quantum volet, exhauriat, ad nihilum redigat: decrevi hæc omnia ferre, dummodo ejus præsentiâ fruar. *Ch.* Si ita constitutum est tibi facere, censeo id multùm ad vestram rem interesse, ut ille existimet, te nesciente vel decepto, tantum sibi sumptuum concedi facere. *Me.* Quid agam? *Ch.* Quodlibet aliud, potiùs quàm id quod constituisti: scilicet pati, ut sumat, consumat, perdat:

ANNOTATIONES.

37 *Ingratiis.*] Adverbialiter ponitur, id est, invito animo.

48 *Pitissando.*] Id est, expressis labris exspuendo, dum quis saporem vini probat.

51 *Relevi dolia omnia, omnes serias.*] Dolia fuerunt Romanis vasa majora vino servando præcipuè idonea, quæ maximè fictilia erant, nam Plinius refert, doliis, quibus hodie utimur, tantùm in Alpibus suo tempore homines uti cœpisse. Seria est vas vinarium fictile oblongum. Relinere est, aperire quod oblitum, obturatumque erat, solutâ argillâ aut gypso, quo erant oblita.

Per alium quemvis ut des; falli te sinas
Technis per servolum: etsi subsensi id quoque;
Illos ibi esse, id inter se agere clanculum.
Syrus cum illo vestro consusurrat: conferunt
Consilia adolescentes: et tibi perdere
Talentum hoc pacto satius est, quàm illo minam.
Non nunc de pecuniâ agitur, sed illud, quo modo
Minimo periclo id demus adolescentulo.
Nam si semel tuum animum is intellexerit,
Priùs proditurum te tuam vitam, et priùs
Pecuniam omnem, quàm abs te amittas filium: hui,
Quantam fenestram ad nequitiam patefeceris!
Tibi autem porrò ut non sit suave vivere:
Nam deteriores omnes sumus licentiâ.
Quodcunque inciderit in mentem, volet: neque id
Putabit, pravumne an rectum sit, quod petet.
Tu, rem perire, et ipsum, non poteris pati.
Dare denegâris: ibit ad illud illico,
Quo maxumè apud te se valere sentiet:
Abiturum se abs te esse illico minabitur.
Me. Videre verum, atque ita utì res est, dicere.
Ch. Somnum hercle ego hâc nocte oculis non vidi meis,
Dum id quæro, tibi quî filium restituerem.
Me. Cedò dextram: porrò te oro idem ut facias, Chreme.
Ch. Paratus sum. *Me.* scin', quid nunc facere te volo?
Ch. Dic. *Me.* quod sensisti illos me incipere fal-
Id ut maturent facere: cupio illi dare, [lere,
Quod volt: cupio ipsum jam videre. *Ch.* operam dabo.
Syrus est prehendendus atque adhortandus mihi.
A me nescio quis exit: concede hinc domum,
Ne nos inter nos congruere sentiant.
Paulum hoc negotî mihi obstat: Simus et Crito
Vicini nostri hîc ambigunt de finibus:
Me cepere arbitrum: ibo, ac dicam, ut dixeram,
Operam daturum me, hodie non posse his dare.

ut quod illi dari vis, des per quemlibet alium; patiaris te deludi fallaciis per servulum: quamvis etiam aliquo modo percepi illos, nempe servos, in eo totos esse, et moliri clàm fraudes inter se, ut te fallant. Syrus cum Dromone submissâ voce colloquitur: filii nostri communicant invicem consilia: melius est tibi perdere talentum eorum technis, quàm minam, te filio indulgentiorem ostendendo. Nunc non agitur utrùm pecuniam largiaris filio, necne: sed illud, quo pacto illi largienda sit, minimo incommodo. Nam si filius tuus perceperit voluntatem tuam; videlicet, te priùs perditurum vitam tuam, atque omnem pecuniam quàm filium abire sinas; hui quàm magnum aditum aperueris ad luxum ac libidinem! adeò ut certè non sit tibi jucundum vivere: nam deteriores omnes evadimus nimiâ libertate. Filius tuus volet omne quod ei in mentem venerit: neque considerabit, an id quod postulabit, sit iniquum, an justum. Tu non poteris ferre bona tua deperdi, et ipsum unà filium. Si recuses dare ei quæ petet; continuò eâ re utetur, quâ se vigere et validum esse adversum te intelliget; statim minabitur se discessurum à te. *Me.* Existimo te vera loqui, atque ita ut res se habet. *Ch.* Per Herculem præteritâ nocte somnum minimè cepi, dum cogito, quemadmodum rederem tibi patri cupido filium tuum. *Me.* Da dexteram: etiam te precor ut deinceps idem facere pergas. *Ch.* Sum paratus ad id faciendum. *Me.* Scisne quid cupio te modò facere? *Ch.* Quid est? cedò. *Me.* Quia intellexisti illos inceptare me decipere, fac ut festinent id perficere: cupio illi dare quæcunque velit; cupio statim eum videre. *Ch.* Faciam ut properent, et filium videas. Syrus est mihi conveniendus atque adhortandus, ut deducat filium tuum ad te. Nescio quis egreditur à domo meâ: confer te hinc domum, ne filii nostri percipiant nos consentire in eâdem mente. Aliquid controversiæ impedit me, quominus domum eam: videlicet Simus et Crito vicini nostri litigant hîc de terminis agrorum suorum: elegerunt me arbitrum: ibo ad eos, et eis dicam me non posse hodie vacare eorum negotiis, sicut promiseram me vacaturum.

ANNOTATIO.

89 *Syrus est prehendendus.*] In Andriâ; *Tuus pater modò me apprehendit.*

Continuò hîc adero. *Me.* ita quæso. Dî vostram fidem!
Itan' comparatam esse hominum naturam omnium,
Aliena ut meliùs videant et dijudicent
Quàm sua? an eò fit, quia in re nostrâ aut gaudio
Sumus præpediti nimio, aut ægritudine?
Hic mihi nunc quantò plùs sapit, quàm egomet mihi?
Ch. Dissolvi me, otiosus operam ut tibi darem.

Continuò præstò hîc ero. *Me.* Sic facias, rogo. Dii vestram fidem atque opem invoco! Itane est verum ingenium hominum sic esse constitutum, ut acutiùs perspiciant negotia aliorum, et meliùs discernant, quàm sua? Ideone istud fit, quòd sumus impediti, quominus rectè judicemus in causâ nostrâ, aut nimiâ lætitiâ, aut nimio animi dolore? Hic Chremes quantò magis nunc sapienter sentit et loquitur pro utilitate meâ, quàm egomet? *Ch.* O Menedeme, expedivi me citò à vicinis, ut tuis rebus vacarem.

ACTUS III. SCENA II.

SYRUS. CHREMES.

Sy. Hac illâc circumcursa: inveniendum est tamen
Argentum; intendenda in senem est fallacia.
Ch. Num me fefellit, hosce id struere? videlicet
Est Cliniæ ille servus tardiusculus:
Idcirco huic nostro tradita est provincia.
Sy. Quis hîc loquitur? perii; numnam hæc audiit? *Ch.* Syre. *Sy.* hem.
Ch. Quid tu istîc? *Sy.* rectè: equidem te demiror, Chreme,
Tam manè, qui herì tantum biberis. *Ch.* nihil nimis.
Sy. Nihil, narras? visa verò est, quod dici solet,
Aquilæ senectus. *Ch.* eja. *Sy.* mulier est commoda, et
Faceta hæc meretrix. *Ch.* sanè idem visa est mihi.
Sy. Et quidem hercle formâ luculentâ. *Ch.* sic satis.
Sy. Ita non ut olim, sed utì nunc, sanè bona:
Miniméque miror, Clinia hanc si deperit:
Sed habet patrem quendam avidum, miserum, atque aridum,
Vicinum hunc: nôstin'? at quasi is non divitiis
Abundet, gnatu' ejus profugit inopiâ.

Sy. Age, Syre, discurre undique: tamen pecunia conficienda est; techna excogitanda est in Chremetem. *Ch.* Num me latuit hosce servos et adolescentes nectere fallaciam in Menedemum? Nimirum ille servus Cliniæ Dromo, aliquantò lentior est, ideo negotium quærendæ pecuniæ datum est huic servo nostro Syro. *Sy.* Quis loquitur hîc? Nullus sum; num Chremes audivit hæc, quæ dixi? *Ch.* Syre. *Sy.* Hem. *Ch.* Quid tu istîc facis? *Sy.* Nihil quidem: sed, Chreme, valdè miror te surrexisse tam manè, qui hesternâ die tantum biberis. *Ch.* Non plus æquo. *Sy.* Non plus æquo ais? Senectus aquilæ visa est in te, ut plus biberis, quàm comederis: quod proverbium in ore populi habetur. *Ch.* Eja de hoc satis dictum. *Sy.* Hæc meretrix, quæ est cum Cliniâ, est mulier elegans et festiva. *Ch.* Sanè visa est mihi talis, qualem refers. *Sy.* Et certè per Herculem est formâ speciosâ et splendidâ. *Ch.* Mediocriter. *Sy.* Bonâ quoque, non ut quondam erant bonæ, sed sicut his temporibus sunt mulieres: nec mirum est mihi, si Clinia eam ardenter amat: sed ille habet quendam patrem avarum, miserum, et siccum parsimoniâ: novistine hunc vicinum? Sed quasi hic non valdè sit dives, filius ejus profugus abiit egestate coactus.

ANNOTATIO.

10 *Aquilæ senectus.*] Proverbium in senes qui plus bibunt, quàm edunt. Refert enim Plinius, Lib. X. c. ii. Hist. aquilam fame mori, adeò superiore accrescente rostro, ut aperiri non queat; eóque aquilam tantum in senectâ bibere, aut de prædâ sanguinem sugere; unde plus bibit quàm comedit.

Scin' esse factum, ut dico? *Ch.* quid ego nesciam?
Hominem pistrino dignum! *Sy.* quem? *Ch.* Istunc servulum
Dico adolescentis. *Sy.* Syre, tibi timui malé.
Ch. Qui passus est id fieri. *Sy.* quid faceret? *Ch.* rogas?
Aliquid reperiret, fingeret fallacias
Unde esset adolescenti amicæ quod daret,
Atque hunc difficilem invitum servaret senem.
Sy. Garris. *Ch.* hæc facta ab illo oportebant, Syre. in loco,
Sy. Eho, quæso, laudas qui heros fallunt? *Ch.* Ego verò laudo. *Sy.* rectè sané. *Ch.* quippe quia
Magnarum sæpe id remedium ægritudinum est.
Jam huic mansisset unicus gnatus domi.
Sy. Jocone an seriò illæc dicat, nescio;
Nisi mihi quidem addit animum, quò lubeat magis.
Ch. Et nunc quid exspectat, Syre? an dum hinc denuo
Abeat, cùm tolerare hujus sumptus non queat?
Nonne ad senem aliquam fabricam fingit? *Sy.* stolidus est.
Ch. At te adjutare oportet adolescentuli
Caussâ. *Sy.* Equidem facilè facere possum, si jubes:
Etenim, quo pacto id fieri soleat, calleo.
Ch. Tantò hercle melior. *Sy.* non est mentiri meum.
Ch. Fac ergo. *Sy.* at heus tu, facito dum eadem hæc memineris,
Si quid hujus simile fortè aliquando evenerit,
Ut sunt humana, tuus ut faciat filius.
Ch. Non usus veniet, spero. *Sy.* spero hercle ego quoque:
Neque eò nunc dico, quò quidquam illum senserim:
Sed si quid, ne quid: quæ sit ejus ætas, vides:

Scisne factum esse, ut dico? *Ch.* Cur ego ignorem? O hominem dignum, qui detrudatur in pistrinum, ad circumagendas molas! *Sy.* Quem dicis? *Ch.* Intelligo Dromonem servum Cliniæ. *Sy.* O Syre, metui ne quid mali tibi accideret ex hâc re. *Ch.* Qui servus passus est ut filius discederet. *Sy.* Quid faceret? *Ch.* Quæris quid faceret ille? Excogitaret technam aliquam, ex quâ adolescens haberet, quod donaret amicæ, ac vitam conservaret huic seni, qui continuo labore se enecat, moroso, ac vitam fastidienti. *Sy.* Jocaris. *Ch.* O Syre, debebat hic servus hæc quæ dixi facere. *Sy.* Eho, obsecro, laudibus prosequeris eos servos qui verba dant dominis? *Ch.* Laudo eos scilicet, quando id faciant in tempore et opportuné. *Sy.* Certè, rectè facis. *Ch.* Nam fallacia ejusmodi plurimis mentis et corporis doloribus sæpe medetur. Si fefellisset Dromo dominum suum Menedemum, jam ab eo filius Clinia non aufugisset. *Sy.* Nescio an Chremes dicat ista per jocum, an ex animo, sed mihi auget voluntatem, ut magis cupiam technas, quas cogito, perficere. *Ch.* O Syre, quid ipse servus exspectat nunc? An exspectat donec Clinia iterum hinc ex domo patris discedat, cùm is non possit ferre sumptus hujus meretricis? An machinatur aliquam fallaciam in Menedemum? *Sy.* Ipse servus est stupidus: nullam habet solertiam aptam ad ejusmodi fraudem fabricandam. *Ch.* Sed oportet te ei opem ferre adolescentis Cliniæ gratiâ. *Sy.* Possum eum in hâc re juvare, si imperas: nam longo usu scio, quâ arte id faciendum sit. *Ch.* Mehercle eò aptior es servus, qui dominis scias mederi. *Sy.* Meus non est mos mendacium proferre. *Ch.* Ergo id effice, tu qui calles. *Sy.* At heus tu, Chreme, fac ut memineris hæc eadem, quæ præcipis me facere; si quid aliquando acciderit, quemadmodum se habent humanæ res, ut filius tuus Clitipho aliquid simile hujus facti Cliniæ agat. *Ch.* Non hoc eveniet, ut spero. *Sy.* Spero quoque ego per Herculem non eventurum: neque idcirco hæc dico, quòd aliquid tale perceperim de illo; sed dico si quid evenerit, ne quid mihi succenseas: quæ sit hujus ætas vides, quàm amori obnoxia:

ANNOTATIONES.

20 *Syre, tibi timui malé.*] Secum hæc susurrat Syrus.

30 *Jocone an seriò illæc dicat, nescio.*] Hæc secum clàm Syrus loquitur.

31 *Nisi mihi quidem.*] *Nisi* hoc loco usurpatur pro *sed*, ut sæpe apud Terentium.

Et næ ego te, si usus veniat, magnificè, Chreme,
Tractare possim. *Ch.* de istoc, cùm usus venerit,
Videbimus quid opus sit: nunc istuc age.
Sy. Nunquam commodiùs unquam herum audivi loqui.
Nec cùm malefacere crederem mî impunius
Licere. quisnam à nobis egreditur foras?

Profectò etiam, si id usu veniat, arte meâ possum efficere ne talem in te mœrorem suscipias, quo Menedemum confici vides; ita pulchrè te tractabo, et splendidè. *Ch.* Considerabimus de istâ re, quid opus sit, cùm acciderit: nunc intende fallaciam in senem Menedemum. *Sy.* Nunquam audivi herum loqui opportuniùs, quàm nunc, nec cùm aliquid mali molirer, crederem me unquam majori cum impunitate id facere. Quisnam exit domo nostrâ?

ACTUS III. SCENA III.

CHREMES. CLITIPHO. SYRUS.

Ch. Quid istuc, quæso? qui istic mos est, Clitipho? itane fieri
Oportet? *Cl.* Quid ego feci? *Ch.* vidin' ego te modò manum in sinum huic
Meretrici inserere? *Sy.* acta est res, perii. *Cl.* mene? *Ch.* hisce oculis; ne nega.
Facis adeò indignè injuriam illi, qui non abstineas manum:
Nam istæc quidem contumelia est, hominem amicum ad te recipere,
Atque ejus amicàm subagitare: vel herì in vino quàm immodestus
Fuisti? *Sy.* Factum est. *Ch.* Quàm molestus? ut equidem,
Ita me dî ament, metui quid futurum denique esset: novi ego
Amantium animum; graviter advortunt, quæ non censeas.
Cl. At mihi fides apud hunc est, nihil me istius facturum, pater.
Ch. Esto: at certè concedas ab ore eorum aliquantisper aliquó.
Libido multa fert: ea facere prohibet tua præsentia.
Ego de me facio conjecturam: nemo est meorum hodie,
Apud quem expromere omnia mea occulta, Clitipho, audeam.

Ch. O Clitipho, quid istud sibi vult? Qualis hæc consuetudo, ludere cum meretrice? Oportetne id te facere? *Cl.* Quid ego feci? *Ch.* Nonne ego te vidi immittere manum in sinum hujus mulierculæ? *Sy.* Actum est de hâc re: sentiet Chremes Bacchidem esse amicam Clitiphonis. Perii ego. *Cl.* Dicisne me manum in sinum huic meretrici inseruisse? *Ch.* Vidi hisce oculis; noli negare. Certè facis injuriam indecenter illi Cliniæ, qui non reprimas manum tuam à tractatione ejus amicæ: nam hoc quidem est injuria, admittere in domum suam hominem amicum, et cum amicâ ejus rem habere: quàm etiam immoderatè te gessisti heri in convivio? *Sy.* Actum est. *Ch.* Quàm importunus, et acerbus fuisti? adeò, ita me dii servent, ut equidem timui quid contingeret, ne oriretur contentio inter te et Cliniam: ego novi ingenium amatorum: accipiunt molestè ea, quæ non putes eos animadvertere et suspicari. *Cl.* Sed, ô pater, hic confidit mihi, et sat credit me nihil facturum istius rei quam times. *Ch.* Sit ita: saltem secede in aliquem locum aliquandiu à conspectu illorum. Multa libido concupiscit et invitat amantes inter se agere: et tua præsentia impedit eos. Ego de meipso id conjicio: hodie nullum habeo amicum, cui audeam detegere omnia mea arcana.

ANNOTATIO.

12 *Ea facere prohibet tua præsentia.*] Impersonaliter, id est, cujuscunque præsentia.

Apud alium prohibet dignitas: apud alium ipsius facti pudet,
Ne ineptus, ne protervos videar: quod illum facere credito.
Sed nostrum est intelligere, utcunque atque ubicunque opus sit, obsequi.
Sy. Quid istic narrat? *Cl.* perii. *Sy.* Clitipho, hæc ego præcipio tibi,
Hominis frugi et temperantis functus officium. *Cl.* tace,
Sodes. *Sy.* rectè sané. *Ch.* Syre, pudet me. *Sy.* credo: neque id injuriâ:
Quin mihi molestum est. *Cl.* pergin'? *Sy.* hercle verum dico, quod videtur.
Cl. Nonne accedam ad illos? *Ch.* eho quæso, una accedendi via est?
Sy. Actum est: hic priùs se indicârit, quàm ego argentum effecero.
Chreme, vin' tu homini stulto mihi auscultare?
Ch. Quid faciam? *Sy.* jube hunc
Abire hinc aliquó. *Cl.* quò ego hinc abeam? *Sy.* quó? quò libet: da illis locum:
Abi deambulatum. *Cl.* deambulatum, quó? *Sy.* vah, quasi desit locus.
Abi sanè istâc, istorsum, quóvis. *Ch.* rectè dicit: censeo.
Cl. Dî te eradicent, Syre, qui me hinc extrudas. *Sy.* at tu pol tibi
Posthac comprimito istas manus.
Censen' veró? quid illum porrò credis facturum, Chreme,
Nisi eum, quantum dî dant opis tibi, servas, castigas, mones?
Ch. Ego istuc curabo. *Sy.* atqui nunc, here, hic tibi asservandus est.
Ch. Fiet. *Sy.* si sapias: nam mihi jam minù' minúsque obtemperat.
Ch. Quid tu? ecquid de illo, quod dudum tecum egi, egisti, Syre? aut
Reperisti quod placeat, an nondum etiam? *Sy.* de fallaciâ

Apud alium ejus auctoritas interdicit: apud alium me pudet ipsius facti, ne videar insulsus et petulans: quod crede illi Cliniæ accidere, nempe eum timere ne ante te videatur protervus et lascivus. Sed debemus scire obsecundare et inservire commodis aliorum qualitercumque et quocumque in loco necessum sit. *Sy.* Audisne quid narrat Chremes pater? *Cl.* Occidi. *Sy.* Clitipho, sicut jam feci ex officio servi probi et utilis, te admoneo, ut discedas aliquò, ut jussit pater. *Cl.* Sile, obsecro. *Sy.* Rectè profectò me tacere vis. *Ch.* O Syre, pudet me. *Sy.* Non dubito te pudere, nec immerító: quin etiam ego, qui pater non sum, id ægrè fero. *Cl.* Perseverasne adversùs me loqui? *Sy.* Per Herculem dico quod videtur mihi verum esse. *Cl.* An non licet accedere ad Cliniam et Bacchidem? *Ch.* Una ratio honesta est ad eos appropinquandi, protervè et lascivè te immiscens eorum amoribus. *Sy.* Actum est de incepto meo. Hic Clitipho se indicabit, antequam elicio pecuniam quam det meretrici. O Chreme, visne tu mihi homini hebetioris et crassioris ingenii credere? *Ch.* Quid agam? *Sy.* Jube Clitiphonem abscedere hinc alió. *Cl.* In quem locum abscedam? *Sy.* Quoquò voles. Cede paulùm Cliniæ et Bacchidi. Abi spatiatum. *Cl.* Spatiatum? Quó? *Sy.* Vah! quasi nullus sit locus ubi spatieris. Certè abi per istam partem, versùs istam, in quamlibet. *Ch.* Syrus rectè dicit: sic arbitror esse faciendum. *Cl.* O Syre, dii te exstirpent, qui me istinc ejicis. *Sy.* Sed per Pollucem, tu cohibeto posthac istas manus tuas, nec eas inseras in sinum mulieribus. Censesne verò, Chreme, quid sit agendum? Quid putas illum filium facturum esse, nisi castigas, observas, admones eum, quantum potestatis dii tibi dant? *Ch.* Ego omni studio istud faciam. *Sy.* Certè nunc filius est tibi custodiendus. *Ch.* Ita fiet. *Sy.* Si sapienter agas, hoc facies: nam jam minùs minúsque sequitur mea consilia. *Ch.* Quid tu fecisti? Num aliquid egisti de illâ re de quâ paulò antè te conveni? aut invenisti, quod tibi gratum sit? an nondum etiam? *Sy.* Loqueris de fabricâ seni intendendâ?

Dicis? est, inveni quandam nuper. *Ch.* frugi es: cedò, quid id est?
Sy. Dicam, verùm ut aliud ex alio incidit. *Ch.* quidnam, Syre
Sy. Pessima hæc est meretrix. *Ch.* ita videtur. *Sy.* imò, si scias.
Hoc vide, quod inceptet facinus. Fuit quædam anus Corinthia
Hîc: huic drachmarum argenti hæc mille dederat mutuum.
Ch. Quid tum? *Sy.* ea mortua est: reliquit filiam adolescentulam:
Ea relicta huic arrhaboni est pro illo argento. *Ch.* intelligo.
Sy. Hanc secum huc adduxit, eaque est nunc ad uxorem tuam.
Ch. Quid tum? *Sy.* Cliniam orat sibi utì id nunc det; illam illi tamen
Pòst daturam: mille nummûm poscit. *Ch.* et poscit quidem? *Sy.* hui!
Dubium id est? *Ch.* ego sic putavi: quid nunc facere cogitas?
Sy. Egone? ad Menedemum ibo: dicam hanc esse captam è Cariâ,
Ditem, et nobilem: si redimat, magnum inesse in eâ lucrum.
Ch. Erras. *Sy.* Quid ita? *Ch.* pro Menedemo nunc tibi ego respondeo:
Non emo. *Sy.* quid ais? optata loquere. *Ch.* atqui non est opus.
Sy. Non opus est? *Ch.* non hercle veró. *Sy.* quî istuc? miror. *Ch.* jam scies.
Mane, mane: quid est, quòd tam à nobis graviter crepuere fores?

Non ita multò antehac excogitavi aliquam. *Ch.* Frugi es: dic, quod invenisti. *Sy.* Dicam, sed ut aliud ex alio sequitur. *Ch.* O Syre, quidnam est? *Sy.* Hæc meretrix est admodum prava. *Ch.* Talis apparet. *Sy.* Imò si scias quàm sit pessima, miraberis. Vah! cognosce quid incipiat facere: quædam vetula ex Corintho hîc habitavit: hæc meretrix dedit illi mutuò mille drachmas argenti. *Ch.* Quid inde factum est? *Sy.* Hæc vetula è vitâ decessit: reliquit filiam adolescentulam, ea filia data est pignori huic meretrici, pro eâ pecuniâ, quam illi crediderat. *Ch.* Intelligo. *Sy.* Hæc meretrix adduxit secum hanc adolescentulam, quæ nunc est apud Sostratam uxorem tuam. *Ch.* Quid inde colligis? *Sy.* Cliniam orat ut sibi jam nunc det argentum illud; se verò puellam illi pòst daturam: mille nummorum poscit. *Ch.* Et poscit quidem Bacchis tantum argenti? *Sy.* Hui! an dubium est quin illa poscat hanc summam? *Ch.* Ego non dubito: quid nunc, Syre, facere cogitas? *Sy.* Quid faciam quæris? conveniam Menedemum, dicam hanc adolescentulam esse captam et advectam è Cariâ, locupletem, et clari generis, et multum lucri illum quæsiturum ex eâ, si det mille drachmarum pro ejus redemptione. *Ch.* Falleris. *Sy.* Quid ita? *Ch.* Nego Menedemum tanti puellam redempturum, et loco Menedemi, tibi nunc respondeo; Nolo emere. *Sy.* Quid dicis? Loquere nobis grata verba, et nostris votis commoda. *Ch.* Certè non est usus eam emere. *Sy.* Non est usus? *Ch.* Non est usus per Herculem. *Sy.* Miror quare hoc dicas. *Ch.* Statim cognosces: desine loqui, et audi. Quidnam est, propter quod fores nostræ tantum strepitum ediderunt?

ANNOTATIONES.

41 *Drachmarum argenti mille.*] Drachma Attica et denarius Romanus sunt ejusdem æstimationis sex assibus Turonensibus. Mille drachmæ valebunt centum coronatis Gallicis, aut trecentis libris Turonensibus. Construitur autem *mille* substantivum cum genitivo utroque numero; Mille nummûm, Mille talentûm, pro nummorum et talentorum. Ovidius 13 Metamorph.

Est aliquid de tot Graiorum millibus unum
A Diomede legi.——

Aliquando *mille* adjectivum est pluralis numeri tantùm et indeclinabile, ut, Mille drachmæ, mille nummi.

43 *Relicta huic arrhaboni est.*] Arrhabo, et arrha, est id quod dari solet ad confirmationem contractûs, aliquando idem quod pignus, ut hic sumitur.

ACTUS IV. SCENA I.

SOSTRATA. CHREMES. NUTRIX. SYRUS.

So. Nisi me animus fallit, hic profectò est annulus, quem ego suspicor,
Is, quîcum exposita est gnata. *Ch.* quid volt sibi, Syre, hæc oratio?
So. Quid est? isne tibi videtur? *Nu.* dixi equidem, ubi mihi ostendisti, illico
Eum esse. *So.* at ut sati' contemplata modò sis, mea nutrix. *Nu.* satis.
So. Abi nunc jam intró: atque, illa si jam laverit, mihi nuncia.
Hîc ego virum interea opperibor. *Sy.* te volt: videas, quid velit.
Nescio quid tristis est: non temere est: metuo, quid sit. *Ch.* quid siet?
Næ ista hercle magno jam conatu magnas nugas dixerit.
So. Ehem mi vir. *Ch.* Ehem mea uxor. *So.* teipsum quæro. *Ch.* loquere, quid velis.
So. Primùm te hoc oro, ne quid credas me adversùm edictum tuum
Facere ausam. *Ch.* vin' tibi me istuc, etsi incredibile est, credere?
Credo. *Sy.* nescio quid peccati portat hæc purgatio.
So. Meministin' me esse gravidam, et mihi te maxumo opere dicere,
Si puellam parerem, nolle tolli? *Ch.* scio quid feceris:
Sustulisti. *So.* Sic est factum. *Ch.* domin'? *Sy.* ergo herus damno auctus est.
So. Minimé: sed erat hîc Corinthia anus haud impura; ei dedi
Exponendam. *Ch.* ô Jupiter, tantam esse in animo inscitiam!
So. Perii; quid ego feci? *Ch.* at rogitas? *So.* si peccavi, mi Chreme,

So. Nisi animus errat, hic certè est annulus, quem ego opinor esse; is est, cum quo filia mea exposita fuit. *Ch.* O Syre, quid hic sermo uxoris meæ significat? *So.* Quid est? ô nutrix, isne tibi videtur? *Nu.* Dixi eum esse, ubi primùm mihi eundem ostendisti. *So.* At diligenter vide ut eum satis modò intuita fueris. *Nu.* Satis eum intuita sum. *So.* Jam abi intrò domum, et mihi refer, si illa Antiphila jam laverit. Interea hic exspectabo maritum. *Sy.* Chreme, uxor tua te quærit: videas quid velit. Ignoro quâ de causâ mœsta sit: non sine causâ id contingit: metuo quid sit. *Ch.* Quid sit? Ista fœmina summopere se fatigabit in nugis proferendis. *So.* Ehem, mi vir. *Ch.* Ehem, mea uxor. *So.* Quæro teipsum. *Ch.* Dic quid est, quod velis. *So.* Imprimis hoc à te postulo, ne me credas ausam esse aliquid facere contra jussum tuum. *Ch.* Visne me credere istud tibi? credo, quamvis non credendum sit. *Sy.* Nescio quid culpæ ferat hæc excusatio. *So.* Recordarisne cùm essem gravida, te mihi maximè minatum esse, si parerem puellam, nolle ut nutriretur? *Ch.* Scio quid feceris: educâsti eam. *So.* Ita factum est; educavi. *Ch.* Domine? *Sy.* O hera, si educâsti puellam, herus ex hoc damnum percepit. *So.* Minimé: sed vetula ex Corintho non inhonesta nec impudica hic habitabat; tradidi ei filiam meam exponendam. *Ch.* Proh Jupiter! oportetne esse tantam ignorantiam in mente ullius? *So.* Perdita sum; quid commisi? *Ch.* Quæris? *So.* Mi Chremes; si erravi, per imprudentiam, non deditâ operâ id feci.

ANNOTATIO.

15 *Ergo herus damno auctus est.*] Propter dotem, quæ danda est filiæ.

Insciens feci. *Ch.* id quidem ego, etsi tu neges, certè scio,
Te inscientem atque imprudentem dicere ac facere omnia;
Tot peccata in hâc re ostendis; nam jam primùm si meum
Imperium exequi voluisses, interemptam oportuit;
Non simulare mortem verbis; re ipsâ spem vitæ dare.
At id omitto: misericordia, animus maternus: sino.
Quàm benè verò abs te prospectum est! quid voluisti? cogita:
Nempe anui illi prodita abs te filia est planissumè
Per te; vel utì quæstum faceret, vel utì veniret palám.
Credo, id cogitâsti, Quidvis satis est, dum vivat modó.
Quid cum illis agas, qui neque jus, neque bonum, atque æquum sciunt,
Melius, pejus, prosit, obsit, nil vident, nisi quod lubet?
So. Mi Chreme, peccavi, fateor: vincor: nunc hoc te obsecro,
Quantò tuus est animus natu gravior, ignoscentior;
Ut meæ stultitiæ in justitiâ tuâ sit aliquid præsidî.
Ch. Scilicet equidem istuc factum ignoscam: verùm, Sostrata,
Malè docet te mea facilitas multa: sed istuc quidquid est,
Quâ hoc occeptum est causâ, loquere. *So.* ut stultè et miserè omnes sumus
Religiosæ; cùm exponendam do illi, de digito annulum
Detraho; et eum dico ut unà cum puellâ exponeret;
Si moreretur, ne expers partis esset de nostris bonis.
Ch. Istuc rectè: conservâsti te, atque illam. *So.* is hic est annulus.
Ch. Unde habes? *So.* quam Bacchis secum adduxit adolescentulam. *Sy.* hem!
Ch. Quid ea narrat? *So.* ea, lavatum dum it, servandum mihi dedit.
Animum non advorti primúm: at postquam aspexi, illico

Ch. Certum id sanè est mihi, quamvis negares, te dicere ac facere omnia per ignorantiam; tot peccata tua in hoc facto ostendis: in primis, si voluisses complere jussum meum, oportebat puellam interire; non verbis fingere eam esse mortuam; et re ipsâ eam spe vitæ donare, cùm possit fieri, ut anus illam educaret, non exponeret. At id prætereo, te debuisse exequi meum imperium: misericordia, affectus maternus te impulerunt: concedo. Quàm pessimè verò providisti filiæ! quid voluisti facere? considera: Certè filia prostituta est omnino à te; vel ut quæstum turpiter corpore suo faceret, vel ut venderetur publicè. Credo ita putâsti; quidlibet eveniat lucrum corpore faciat, sive serviat: satius est, quàm eam non vivere. Quomodo te geras ergà eos qui nesciunt, neque rationem justè vivendi, neque quid honestum sit factu, neque æquitatem naturalem, quid juvet magis, quid magis noceat, nihil sibi proponunt, nisi quod eis placet? *So.* O mi Chreme, erravi, confiteor delictum: jure arguor: nunc tibi supplico, ut quantò tuus animus est ætate peritior, sit tantò promptior ad parcendum; ut tua æquitas aliquid auxilii præbeat simplicitati meæ. *Ch.* Scilicet equidem, hanc culpam tibi condono: sed, ô Sostrata, te malè multa facere suadet mea lenitas: Sed quidquid istud est quod narrâsti de exposita filiâ, dic quâ occasione inceptum est. *So.* Ut omnes nos mulieres sumus inconsultæ et superstitiosæ; cùm do illi anui filiam exponendam, eximo annulum de digito, et præcipio illi ut exponeret puellam cum annulo; si illa interiret, ut aliquam partem bonorum nostrorum haberet. *Ch.* Fecisti istud rectè: sic servâsti te, ne faceres contra religionem; atque illam, ne moriretur. *So.* Ecce hic est annulus. *Ch.* A quo eum recuperâsti? *So.* Habeo ex adolescentulâ, quam Bacchis adduxit secum. *Sy.* Hem! *Ch.* Quid ea refert? *So.* Dum hæc Antiphila it lavatum, tradidit mihi illum, ut servarem. Quamprimum animo non attendi: sed postquam aspexi,

ANNOTATIO.

42 *Lavatum.*] Secundùm antiquos: nos dicimus *lotum.*

Cognovi: ad te exsilii. *Ch.* quid nunc suspicare, aut invenis
De illâ? *So.* nescio, nisi ex ipsâ quæras, unde hunc habuerit,
Si potis est reperiri. *Sy.* interii: plus spei video, quàm volo:
Nostra est, ita si est. *Ch.* vivitne illa, cui tu dederas? *So.* nescio.
Ch. Quid renunciavit olim fecisse? *So.* id, quod jusseram.
Ch. Nomen mulieris cedò quod sit, ut quæratur. *So.* Philtere.
Sy. Ipsa est: mirum, ni illa salva est, et ego perii. *Ch.* Sostrata,
Sequere me intrò hâc. *So.* ut præter spem evenit! quàm timui malè,
Ne nunc animo ita esses duro, ut olim in tollendo, Chreme!
Ch. *Non licet hominem esse sæpe ita ut volt, si res non sinit.*
Nunc ita tempus est mî, ut cupiam filiam: olim nil minùs.

statim agnovi, et exultans ad te veni. *Ch.* Quid conjicis esse, aut quid reperis indicii de illâ adolescentulâ? *So.* Nescio, nisi ut exquiras ab eâ, unde acceperit hunc annulum, si id potest sciri. *Sy.* Occidi: video plus esse spei, de agnitione filiæ, quàm volo: si ita est, ut refert Sostrata, hæc adolescentula est de nostrâ familiâ. *Ch.* Vivitne illa anus, cui tu tradideras filiam tuam? *So.* Nescio. *Ch.* Quid illa retulit tibi quondam se fecisse, postquam ei dederas filiam exponendam? *So.* Retulit se fecisse id quod jusseram, scilicet se puellam exposuisse. *Ch.* Dic quod sit nomen anûs, ut quæratur illa. *So.* Philtere est nomen ejus. *Sy.* Ipsa est, à quâ Antiphila educata est: mirum est, ni illa anus est incolumis, et ego perii. *Ch.* Sostrata, sequere me domum hàc viâ. *So.* Ut contra quàm speravi evenit! quàm miserè timui, ne nunc ita immitis esses, ut olim fuisti, cùm filiam tolli et nutriri noluisti! *Ch.* Non esse licet hominem sæpe, ut ei libet, nisi res patiatur. Ita nunc fert conditio temporis, ut cupiam filiam habere: sed olim nihil minùs, re familiari non permittente.

ANNOTATIO.

46 *Interii.*] Nolebat Syrus Antiphilam agnosci tam citò filiam à Chremete, ne occasio præriperetur auferendi ab illo argentum, et ne vapularet, si cognosceret Bacchidem esse amicam Clitiphonis filii.

ACTUS IV. SCENA II.

SYRUS.

Sy. Nisi fallit me animus, haud multùm à me aberit infortunium;
Ita hercle in angustum oppidò nunc meæ coguntur copiæ:
Nisi aliquid video, ne esse amicam hanc gnati resciscat senex.
Nam quod sperem de argento, aut posse postulem me fallere,
Nihil est: triumpho, si licet me latere tecto abscedere.
Crucior bolum tantum mihi ereptum tam subitò è faucibus.

Sy. Nisi mens in præsagiendo me decipit, mala fortuna non longè erit à me; adeò per Herculem mei conatus vehementer in arctum redacti sunt, nisi provideo ut Chremes non cognoscat hanc Bacchidem esse amicam filii sui. Nam nihil est unde ullam spem habeam auferendi argenti, aut fallendi senis: victoriam obtineo, si mihi conceditur tutò, et sine plagis elabi. Angor animi, quòd tam bonum frustum mihi ex gutture tam repentè extractum sit, id est, tanta opportunitas extorquendi argenti à sene.

Quid agam? aut quid comminiscar? ratio de integro ineunda est mihi.
Nil tam difficile est, quin quærendo investigari [possiet.
Quid, si hoc sic nunc incipiam? nihil est. si sic? tantundem egero.
At sic opinor: non potest: immo optumé. euge habeo optumam.
Retraham hercle, opinor, ad me idem illud fugitivum argentum tamen.

Quid faciam, aut quid excogitem? inveniendum de novo mihi est aliud commentum. Nihil est tam impeditum, quod non possit conando expediri. Quid erit si nunc sic ordiar? tale figmentum nullius momenti est. Quid erit si hoc pacto faciam? non ampliùs profecero: at censeo sic posse fieri: minimè potest: imò verò perbelle fieri potest. Eja scio bonam pecuniæ eliciendæ rationem. Per Herculem, ad me, ut puto, reducam pecuniam eandem illam, quæ tanquam mancipium fugitivum à me se proripuit.

ACTUS IV. SCENA III.

CLINIA. SYRUS.

Cl. Nulla mihi res posthac potest jam intervenire tanta,
Quæ mihi ægritudinem afferat: tanta hæc lætitia oborta est.
Dedo patri me nunc jam, ut frugalior sim quàm volt.
Sy. Nil me fefellit: cognita est, quantùm audio hujus verba.
Istuc tibi ex sententiâ tuâ obtigisse lætor.
Cl. O mi Syre, audìstin' obsecro? *Sy.* quidni, qui usque unà affuerim?
Cl. Cui æquè audìsti commodè quidquam evenisse? *Sy.* nulli.
Cl. Atque, ita me dî ament, ut ego nunc non tam meâpte causâ
Lætor quàm illius, quam ego scio esse honore quovis dignam.
Sy. Ita credo: sed nunc, Clinia, age, da te mihi vicissim:
Nam amici quoque res est videnda, in tuto ut collocetur,
Ne quid de amicâ nunc senex. *Cl.* ô Jupiter! *Sy.* quiesce.
Cl. Antiphila mea nubet mihi. *Sy.* siccine mihi interloquere?
Cl. Quid faciam, Syre mi? gaudeo: fer me. *Sy.* fero hercle veró.

Cl. Nulla res tanta potest mihi accidere posthac, quæ animi molestiam mihi pariat: tanta lætitia mihi advenit. Trado me nunc totum in patris potestatem, ut fiam etiam frugalior quàm cupit. *Sy.* Non erravi, cùm ita esse judicavi: quantùm enim intelligo verba hujus Cliniæ, Antiphila à parentibus agnita est: istud, ut optabas, evenisse valdè gaudeo. *Cl.* O mi Syre, quæso, audìstine rem totam de agnitione Antiphilæ? *Sy.* Cur non audiverim, qui fuerim assiduè cum parentibus, quando eam recognoscebant? *Cl.* Cui homini audisti tantum evenisse boni, ut mihi evenit? *Sy.* Nulli. *Cl.* Atque ita me dii ament, ut non tam propter meipsum lætor, quàm propter illam Antiphilam, quam scio omni honore esse dignam. *Sy.* Credo sic esse, ut ais: sed, ô Clinia, eja, age nunc, obsequere mihi, ut tibi sum obsecutus: nam ut amici res extra omne periculum sit, etiam providendum est, ne senex Chremes sciat nunc aliquid de amicâ Clitiphonis Bacchide. *Cl.* O Jupiter! *Sy.* Mane. *Cl.* Antiphila mihi dabitur in uxorem. *Sy.* Sicne me interpellas loquentem? *Cl.* O mi Syre, quid faciam? præ nimio gaudio non sum apud me; patere me. *Sy.* Certè patior ægrè quidem.

Cl. Deorum vitam adepti sumus. *Sy.* frustra
operam, opinor, sumo.
Cl. Loquere; audio. *Sy.* at jam hoc non ages.
Cl. agam. *Sy.* videndum est, inquam, [tur:
Amici quoque res, Clinia, tui in tuto ut colloce-
Nam si nunc a nobis abis, et Bacchidem hîc re-
linquis, [phonis:
Senex resciscet illico esse amicam hanc Cliti-
Si abduxeris, celabitur itidem, ut celata adhuc est.
Cl. Atenim istoc nihil est magis, Syre, meis
nuptiis advorsum:
Nam quo ore appellabo patrem? tenes, quid di-
cam? *Sy.* quidni?
Cl. Quid dicam? quam caussam afferam? *Sy.*
quid? nolo mentiare:
Apertè, ita ut res sese habet, narrato. *Cl.* quid
ais? *Sy.* jubeo
Illam te amare, et velle uxorem; hanc esse Cli-
tiphonis.
Cl. Bonam atque justam rem oppidò imperas, et
factu facilem. [let
Et scilicet jam me hoc voles orare patrem, ut ce-
Senem vostrum. *Sy.* imò ut rectâ viâ rem nar-
ret ordine omnem. *Cl.* hem!
Satin' sanus es et sobrius? tu quidem illum
planè perdis:
Nam quî ille poterit esse in tuto, dic mihi?
Sy. Huic equidem consilio palmam do: hîc me
magnificè effero,
Qui vim tantam in me et potestatem habeam
tantæ astutiæ, [rat senex
Vera dicendo ut eos ambos fallam: ut, cùm nar-
Voster nostro, esse istam amicam gnati, non
credat tamen.
Cl. At enim spem istoc pacto rursum nuptiarum
omnem eripis:
Nam dum amicam hanc meam esse credet, non
committet filiam. [consulis.
Tu fortasse, quid me fiat, parvi curas, dum illi
Sy. Quid, malùm, me ætatem censes velle id ad-
simularier? [amplius.
Unus est dies, dum argentum eripio: pax! nihil

Cl. Acquisivimus vitam Deorum. *Sy.* Operam perdo, ut puto. *Cl.* Loquere; audio. *Sy.* Sed statim me non audies. *Cl.* Audiam. *Sy.* Prospiciendum est quoque, ut jam antea dixi, ut res amici tui Clitiphonis in tutum locum deducatur: nam si nunc discedis hinc à nobis relictâ hîc Bacchide, statim Chremes repentè cognoscet eam amari à filio: si eam tecum hinc à nobis duxeris, ipsa celabitur ejus esse amica, ita ut huc usquè celata est. *Cl.* Verùm, ô Syre, nihil magis contrarium meis nuptiis istâ re, quam mones: nam quâ fronte videbo patrem, ubi duxero mecum Bacchidem? Scis quid velim dicere? *Sy.* Cur non sciam? *Cl.* Quid dicam, aut quam rationem reddam? *Sy.* Etiam nolo eam reddendo, ut mentiaris: Clarè et verè exponito id quod res est. *Cl.* Quid dicis? *Sy.* Volo significes te amare Antiphilam, et te eam velle habere uxorem; et Bacchidem esse amicam Clitiphonis. *Cl.* Suades verò rem valdè bonam et æquam, nec factu difficilem. Tu scilicet voles hoc me impetrare à patre, ut celet senem vestrum Chremetem. *Sy.* Quin potiùs ego volo, ut verè et sine diverticulis verborum rem, ut acta est, recenseat. *Cl.* Hem, satisne sanæ mentis es? an non temulentus? Certè tu prodis Clitiphonem: nam dic mihi, quomodo poterit ille esse tutus, si pater ejus negotia resciverit? *Sy.* Certè huic meo commento primas defero; de hâc re mihi placeo et triumpho, qui habeam potestatem tantæ versutiæ et fraudis, ut dicendo vera hos ambos senes decipiam: Ut quando vester Menedemus dicet nostro Chremeti istam Bacchidem esse amicam Clitiphonis, tamen Chremes nullam fidem dictis illius adhibeat. *Cl.* Sed certè rursus adimis mihi hoc modo omnem spem nuptiarum Antiphilæ: nam dum ipse Chremes credit hanc Bacchidem à me amari, non tradet mihi filiam suam uxorem. Fortasse tu, Syre, parum curas, quid fiet de me, dum modò provideas Clitiphoni. *Sy.* Quid, malùm? putasne per longum tempus id velle fingi de Bacchide? Unum diem tantùm postulo simulationi, dum argentum aufero: nullum amplius volo tempus.

Cl. Tantum sat habes? quid tum quæso, si hoc pater resciverit?
Sy. Quid, si redeo ad illos, qui aiunt, *quid si nunc cœlum ruat?*
Cl. Metuo, quid agam. *Sy.* metuis? quasi non ea potestas sit tua,
Quo velis in tempore ut te exsolvas, rem facias palám.
Cl. Age, age, traducatur Bacchis. *Sy.* optumé: ipsa exit foras.

Cl. Tantum sat habes temporis ad pecuniam reperiendam? Quæso quid deinde sequetur, si Chremes hoc figmentum perceperit? *Sy.* Quid, si me remittis ad illos, qui dicunt; Quid si cœlum labatur deorsum? *Cl.* Dubito, quid debeam agere. *Sy.* Dubitas? Quasi non habeas potestatem hanc, ut te liberes quando tibi libebit, et palàm dicas te velle Antiphilam uxorem, et Bacchidem esse amicam Clitiphonis, non verò tuam *Cl.* Eja, age, Bacchis ad nos deducatur. *Sy.* Optimé: ipsa Bacchis domo Chremetis egreditur opportuné.

ACTUS IV. SCENA IV.

BACCHIS. CLINIA. SYRUS. DROMO. PHRYGIA.

Ba. Sati' pol protervè me Syri promissa huc induxerunt,
Decem minas quas mihi dare pollicitus est. quòd si is nunc me
Deceperit; sæpe obsecrans me, ut veniam, frustrà veniet:
Aut cùm venturam dixero, et constituero; cùm is certé
Renunciârit: Clitipho cùm in spe pendebit animi;
Decipiam, ac non veniam. Syrus mihi tergo pœnas pendet.
Cl. Sati' scitè promittit tibi. *Sy.* atqui tu hanc jocari credis?
Faciet, nisi caveo. *Ba.* dormiunt: pol ego istos commovebo.
Mea Phrygia, audîstin', modò iste homo quam villam demonstravit
Charini? *Ph.* audivi. *Ba.* proxumam huic fundo ad dexteram? *Ph.* memini.

Ba. Per Pollucem satis ineptè et inconsideratè promissa Syri me huc ad Clitiphonem induxerunt, propter decem minas quas Clitipho promisit se mihi daturum: quòd si Syrus nunc fefellerit me; ipse sæpe mihi supplicans ut ad Clitiphonem veniam, frustrà veniet: aut postquam promisero me venturam, et tempus præfixero; isque Clitiphoni retulerit certum id fore: Clitipho verò ut veniam sperans, cùm anceps animi pendebit, fallam eum, nec veniam, ut constitueram ei. Tum verò Syrus persolvet mihi pœnas dorso suo. *Cl.* Bacchis promittit tibi, Syre, satis lepidè, se' effecturam, ut pœnas luas, si eam decipis. *Sy.* Sed certè an tu credis Bacchidem hæc joco dicere? Faciet id quod minatur, nisi providero ut illi pecunia subducatur à sene nostro. *Ba.* Desides sunt atque otiosi: ego excitabo istos (Cliniam et Syrum.) O Phrygia mea, audîstine, quam villam Charini iste homo paulò antè indicabat? *Ph.* Audivi. *Ba.* Audivistine eam esse vicinam huic prædio dextrorsum? *Ph.* Recordor istum hominem ita demonstrâsse.

ANNOTATIONES.

1 *Promissa huc induxerunt.*] Sic explico; Satis pol protervè me Syri promissa ad Clitiphonem huc duxerunt, in decem minas; id est, ad decem minas accipiendas, quas Clitipho pollicitus est dare mihi.

2 *Decem minas.*] Mina continet centum drachmas. Drachma valet sex assibus Turonensibus: valet igitur mina triginta libras Turonenses, et decem minæ valent trecentas ejusmodi libras, vel centum coronatos.

Ba. Curriculo percurre: apud eum miles Dionysia agitat.
Sy. Quid inceptat? *Ba.* dic me hîc oppidò esse invitam, atque asservari;
Verùm aliquo pacto verba me his daturam esse, et venturam.
Sy. Perii hercle. Bacchis, mane, mane: quò mittis istanc, quæso?
Jube maneat. *Ba.* abi. *Sy.* quin paratum est argentum. *Ba.* quin ego maneo.
Sy. Atqui jam dabitur. *Ba.* ut lubet; num ego insto? *Sy.* at scin' quid, sodes?
Ba. Quid? *Sy.* transeundum nunc tibi ad Menedemum est, et tua pompa
Eò traducenda est. *Ba.* quam rem agis, scelus? *Sy.* ego argentum cudo,
Quod tibi dem. *Ba.* dignam me putas, quam illudas? *Sy.* non est temere.
Ba. Etiamne tecum hîc res mihi est? *Sy.* minimé: tuum tibi reddo.
Ba. Eatur. *Sy.* sequere hâc: heus, Dromo. *Dr.* quis me volt? *Sy.* Syrus. *Dr.* quid est rei?
Sy. Ancillas omnes Bacchidis traduce huc ad vos properé.
Dr. Quam ob rem? *Sy.* ne quæras: efferant, quæ secum huc attulerunt.
Sperabit sumptum sibi senex esse harumc' abitu levatum.
Næ ille haud scit, hoc paulum lucri quantum ei damni apportet.
Tu nescis id quod scis, Dromo, si sapies. *Dr.* mutum dices.

Ba. Illuc celeriter curre uno cursu, sine intermissione: miles celebrat Bacchanalia apud eum. *Sy.* Quid hæc Bacchis de novo parat? *Ba.* Nuncia illi me custodiri arctè apud Chremetem, contra voluntatem; verùm me verbis decepturam illos, qui hìc me detinent, quovis modo, et ad eum venturam. *Sy.* Mehercule nullus sum. O Bacchis, siste, siste, obsecro: quò mittis Phrygiam? Jube non eat quò missa est. *Ba.* Phrygia, abi quò te jussi ire. *Sy.* Imò decem minæ sunt paratæ. *Ba.* Imò ego maneo. *Sy.* Sed certè statim accipies pecuniam. *Ba.* Quemadmodum tu vis. Detur necne, non curo ampliùs. Num urgeo, ut des? *Sy.* Sed scisne, amabò, quid facias? *Ba.* Quid? *Sy.* Oportet transeas nunc ad ædes Menedemi, et tuus ancillarum comitatus eò traducatur. *Ba.* O sceleste, quid moliris? *Sy.* Quærisne, quid ego moliar? Pecuniam fabrico, quam tibi tradam. *Ba.* Putasne me esse idoneam, quam derideas et fallas? *Sy.* Non sine causâ id ago. *Ba.* Habeone quicquam negotii hìc tecum? *Sy.* Minimé: sed solvo mox, tibi quod est promissum. *Ba.* Eatur, si ita est, ut dicis. *Sy.* Sequere me hâc parte, Bacchis. Heus Dromo. *Dr.* Quis me appellat? *Sy.* Syrus te vult. *Dr.* Quæ res de novo obtigit? *Sy.* Traduc festinanter hinc ad vos, omnes ancillas Bacchidis. *Dr.* Quamobrem? *Sy.* Noli quærere: et ipsæ ancillæ secum exportent, quæcunque huc asportaverunt. Chremes sperabit impensas sibi esse diminutas harum discessu muliercularum; certè senex Chremes ignorat, quantum damni hoc paulum lucri afferat ei. Tu, Dromo, quod scis, dissimulabis, quasi nescias, si sapienter vis agere. *Dr.* Adeò taciturus ea sum, ut mutum me esse dicas.

ANNOTATIONES.

25 *Næ ille.*] Significat Syrus senem Chremetem faciliùs potuisse Bacchidem aliquamdiu alere, quàm decem minis defraudari.

26 *Tu nescis id, quod scis.*] Sic Terentius in Eunucho: *Tu pol, si sapis, quod scis, nescis*, est figura dicta Græcè ὀξύμωρον. Composita hæc vox ex ὀξὺς, *acutus*, et μωρὸς, *fatuus*. Nempe acutè dicitur, quod fatuè prolatum videtur, sic Cicero in Bruto: *Eloquentia loqui dedidicit*, et Horatius, Ode 35. lib. I.:

Insanientis dum sapientiæ
Consultus erro.——

ACTUS IV. SCENA V.

CHREMES. SYRUS.

Ch. Ita me dì amabunt, ut nunc Menedemi vicem
Miseret me; tantum devenisse ad eum mali.
Illancne mulierem alere cum illâ familiâ?
Etsi scio, hosce aliquot dies non sentiet;
Ita magno desiderio fuit ei filius:
Verùm ubi videbit tantos sibi sumptus domi
Quotidianos fieri, nec fieri modum,
Optabit rursum ut abeat ab se filius.
Syrum optumè eccum. *Sy.* cesso hunc adoriri?
Ch. Syre. *Sy.* hem. [dari.
Quid est? te mihi ipsum jam dudum optabam
Ch. Videre egisse jam nescio quid cum sene.
Sy. De illo quod dudum? dictum factum reddidi.
Ch. Bonân' fide? *Sy.* bonâ hercle. *Ch.* non possum pati,
Quin tibi caput demulceam. accede huc, Syre:
Faciam boni tibi aliquid pro istâ re, ac lubens.
Sy. At si scias, quàm scitè in mentem venerit!
Ch. Vah! gloriare evenisse ex sententiâ? [est?
Sy. Non hercle veró: verum dico. *Ch.* dic, quid
Sy. Tui Clitiphonis esse amicam hanc Bacchi-
Menedemo dixit Clinia, et eâ gratiâ [dem
Secum adduxisse, ne id tu persentisceres.
Ch. Probé. *Sy.* dic sodes. *Ch.* nimiùm, inquam. *Sy.* imò si scias.
Sed porrò ausculta quod superest fallaciæ.
Sese ipse dicet tuam vidisse filiam;
Sibi complacitam ejus formam, postquam aspexerit;
Hanc cupere uxorem. *Ch.* modóne quæ inventa est? *Sy.* eam: [tuc, Syre?
Et quidem jubebit posci. *Ch.* quam ob rem is-
Nam prorsum nihil intelligo. *Sy.* hui, tardus es.
Ch. Fortasse. *Sy.* argentum dabitur ei ad nuptias,
Aurum, atque vestem, quî, tenesne? *Ch.* comparet?

Ch. Ita me dii juvent, ut nunc misereor incommodi Menedemi; scilicet tanta in eum mala cecidisse. Itane est, ut alenda sit ei mulier illa (Bacchis) cum tanto ancillarum comitatu? Quamvis non sum nescius eum ægrè non laturum per aliquot dies tantum impensarum onus, adeò desideravit filium videre: sed quando cognoscet tantos sumptus quotidie faciendos esse in domo suâ, idque omnino ultra modum, denuo cupiet, ut filius à se discedat. Ecce hìc Syrum opportuné. *Sy.* Quid moror verbis aggredi Chremetem? *Ch.* Syre. *Sy.* Hem, quid est? jamdudum desiderabam te mihi obviàm offerri. *Ch.* Videris egisse jam nescio quid cum Menedemo. *Sy.* De illâ re, quam longè antè communicaveramus? Ut dixi, sic effeci. *Ch.* Veréne dicis? *Sy.* Per Herculem verè dico. *Ch.* Non possum abstinere ut non tibi caput demulceam, ita mihi places. O Syre, appropinqua ad me: faciam tibi aliquid boni pro istâ astutiâ, idque lubenti animo. *Sy.* Sed si scires quantùm ingeniosè adinveni. *Ch.* Vah! in hoc tibi falsò fortasse apud me gloriaris, quòd res evenerit ut volebas? *Sy.* Non mehercule veró: verum dico. *Ch.* Dic quid hoc est? *Sy.* Clinia dixit patri suo Menedemo hanc Bacchidem esse amicam filii tui Clitiphonis, et se eam adduxisse secum eâ de causâ, ne tu id perciperes. *Ch.* Optimè, scitè inventum. *Sy.* Dic verè, amabó. *Ch.* Valdè scitè, inquam. *Sy.* Imò magis scitè inventum, si scias. Sed deinde audi quod reliquum est astutiæ. Ipse Clinia dicet se vidisse tuam filiam Antiphilam, ejusque pulchritudinem sibi complacuisse, ubi primùm illam vidit; uxorem suam esse velle. *Ch.* Dicisne eam quam paulò antè nostram esse reperimus? *Sy.* Eandem: et certè mandabit eam à te in uxorem peti. *Ch.* Cur dicis istud, Syre? nam omnino sermonem tuum non capio. *Sy.* Vah, quàm tardi es ingenii, qui verba mea non capias! *Ch.* Fortasse id in causâ est. *Sy.* Pecunia dabitur Cliniæ ad nuptias, quâ emat ornamenta aurea, indumenta, mundum et supellectilem; intelligisne? *Ch.* Pecuniam quâ emat sibi talia?

Sy. Idipsum. *Ch.* at ego illi nec do, nec despondeo.
Sy. Non? quam ob rem? *Ch.* quam ob rem me rogas? homini. *Sy.* ut lubet.
Non ego in perpetuum dicebam illam illi ut dares,
Verùm ut simulares. *Ch.* non mea est simulatio:
Ita tu istæc tua misceto, ne me admisceas.
Egon' cui daturus non sim, ut ei despondeam?
Sy. Credebam. *Ch.* minimé. *Sy.* scitè poterat fieri:
Et ego hoc, quia dudum tu tantopere jusseras,
Eò cœpi. *Ch.* credo. *Sy.* cæterùm equidem istuc, Chreme,
Æqui bonique facio. *Ch.* atqui cùm maxumè
Volo te dare operam ut fiat, verùm aliâ viâ.
Sy. Fiat: quæratur aliud. sed illud quod tibi
Dixi de argento, quod ista debet Bacchidi,
Id nunc reddendum est illi: neque tu scilicet
Eò nunc confugies: quid meâ, num mihi datum est?
Num jussi? num illa oppignerare filiam
Meam me invito potuit? verùm illud, Chreme,
Dicunt: *jus summum sæpe summa est malitia.*
Ch. Haud faciam. *Sy.* imò aliis si licet, tibi non licet.
Omnes te in lautâ et bene parte auctâ putant.
Ch. Quin egomet jam ad eam deferam. *Sy.* imò filium
Jube potiús. *Ch.* quam ob rem? *Sy.* quia enim in eum suspicio est
Translata amoris. *Ch.* quid tum? *Sy.* quia videbitur
Magis verisimile id esse, cùm hic illi dabit:
Et simul conficiam faciliùs ego, quod volo.
Ipse adeò adest. abi: effer argentum. *Ch.* effero.

Sy. Idipsum est. *Ch.* Sed ego Chremes neque do, neque spondeo filiam meam in uxorem. *Sy.* Quare non das? *Ch.* Quare? num id quæris à me? filiam meam dem uxorem juveni huic, qui more fugitivi servi patrem reliquit, et qui meretricem amat? *Sy.* Fac ut lubet. Ego non dicebam ut eam illi propriam in manum dares, verùm ut fingeres te daturum. *Ch.* Non est meum quid simulare: tu misceto fallacias et technas tuas eo modo, ut non me his intermisceas. Visne ut despondeam meam filiam in uxorem ei, cui dare nolo? *Sy.* Credebam te velle id facere. *Ch.* Minimé. *Sy.* Id subtiliter poterat fieri: et ego ideo orsus sum hanc technam, quoniam ita instanter id jubebas. *Ch.* Credo. *Sy.* Sed certè, here, istud æqui bonique causâ facio. *Ch.* At verò deinde volo te summopere conari, ut fallacia intendatur in Menedemum; verùm volo id fieri alio modo. *Sy.* Fiat: alius modus excogitetur: sed illud quod tibi dixi de argento, quod ista filia tua debet Bacchidi, propterea quòd ei oppignerata fuit; istud argentum Bacchidi persolvendum est: neque tu nimirum recurres ad id prætextûs, dicendo, Quid meâ interest? num mihi creditum est? num mandavi ut daretur? num anus illa jus habuit dandi filiam meam pignori, me nolente? ô Chremes, verum est istud, quod vulgò dicitur: Nimius juris rigor sæpe nimis pugnat cum æquitate. *Ch.* Non confugiam ad eas summi juris rationes. *Sy.* Sed si juris ille rigor aliis permittitur, tamen non decet te eo uti: quòd omnes te numerant inter lautos, et locupletes. *Ch.* Quinimo ego nunc argentum feram ad Bacchidem. *Sy.* Sed potiùs jube filium id facere. *Ch.* Quare? *Sy.* Certè quia suspicio amoris translata est in hunc filium tuum, qui putatur à Menedemo esse Bacchidis amator. *Ch.* Quid inde sequitur, si talis putatur? *Sy.* Quia id videbitur esse verisimilius, cùm filius tuus dabit illi Bacchidi argentum hoc: et simul efficiam minimo negotio id quod incepi: faciliùs decipiam Menedemum. Certè Clitipho ipse advenit, ô Chreme, i domum, et argentum profer. *Ch.* Profero.

ACTUS IV. SCENA VI.

CLITIPHO. SYRUS.

Cl. NULLA est tam facilis res, quin difficilis siet,
Quam invitus facias. vel me hæc deambulatio,
Quàm non laboriosa, ad languorem dedit!
Nec quidquam magis nunc metuo, quàm ne denuo
Miser aliquò extrudar hinc, ne accedam ad Bacchidem.
Ut te quidem omnes dî, deæ, quantùm est, Syre,
Cum tuo istoc invento, cumque incepto perduint!
Hujusmodi mî res semper comminiscere,
Ubi me excarnufices. *Sy.* I tu hinc quò dignus es.
Quàm penè tua me perdidit protervitas!
Cl. Vellem hercle factum: ita meritu'. *Sy.* meritu'? quomodo?
Næ me istuc ex te priùs audîsse gaudeo,
Quàm argentum haberes, quod daturus jam fui.
Cl. Quid igitur dicam tibi vis? abiisti: mihi
Amicam adduxti, quam non licitum est tangere.
Sy. Jam non sum iratus. sed scin' ubi nunc sit tibi
Bacchis? *Cl.* apud nos. *Sy.* non. *Cl.* ubi ergo? *Sy.* apud Cliniam.
Cl. Perii. *Sy.* bono animo es: jam argentum ad eam deferes,
Quod ei es pollicitus. *Cl.* garris. unde? *Sy.* à patre.
Cl. Ludis fortasse me. *Sy.* ipsâ re experibere.
Cl. Næ ego fortunatus homo sum. deamo te, Syre.
Sy. Sed pater egreditur. cave, quidquam admiratu' sis,
Quâ causâ id fiat: obsecundato in loco:
Quod imperabit, facito: loquitor paucula.

Cl. Nulla res est tam facilis, ut difficilis non videatur, si eam contra voluntatem facias. Etiam hæc deambulatio minimi laboris, quàm me defatigavit et languefecit! Neque nunc timeo ullam rem magis, quàm ut iterum ejiciar hinc in aliquem locum, ne possim ire ad amicam. O Syre, utinam omnes dii deæque, quotquot sunt, te perdant cum isto commento tuo et consilio! Tu mihi semper excogitas ejusmodi res, in quibus me excrucies. *Sy.* Tu ipse hinc abi in malam rem, ut meruisti; quàm penè tua petulantia ad perniciem adegit me! *Cl.* Per Herculem, vellem id evenisse, ita dignus es exitio. *Sy.* Dignus? quâ de causâ? Certè gaudeo istud me convicium à te audiisse, antequam pecuniam accipias, quam statim tibi numeraturus eram. *Cl.* Quid igitur vis dicam aliud cùm causam aliter dicendi mihi non dederis? hinc discessisti: adduxisti mihi amicam, quam non permittatur attrectare. *Sy.* Jam non sum iratus, propter felicem exitum mei incepti. sed scisne ubi nunc sit amica tua Bacchis? *Ch.* Est in domo nostrâ. *Sy.* Non est. *Cl.* Ubi igitur? *Sy.* Apud Cliniam. *Cl.* Occidi. *Sy.* Animo bono esto: jam deferes ad eam argentum, quod ei promisisti. *Cl.* Nugaris, unde istud argentum sumetur? *Sy.* A patre tuo. *Cl.* Fortasse derides me. *Sy.* Experiere ipso facto. *Cl.* Certè ego sum homo fortunatus, valdè te amo, Syre. *Sy.* Quà causâ tibi hæc pecunia tradatur, noli quærere; tantùm obsequere in tempore. Sed pater tuus domo exit, vide ne tu mirari quicquam videaris, quomodo evenit quòd argentum accipias deferendum ad Bacchidem: obsecundato in loco. Facito id quod imperabit: loquere admodum pauca verba, ne ex sermone tuo ulla suspicio ei oboriatur.

ACTUS IV. SCENA VII.

CHREMES. CLITIPHO. SYRUS.

Ch. Ubi Clitipho nunc est? *Sy.* eccum me, inque. *Cl.* eccum hîc tibi.
Ch. Quid rei esset, dixti huic? *Sy.* dixi pleraque omnia.
Ch. Cape hoc argentum, ac defer. *Sy.* hei, quid stas, lapis?
Quin accipis? *Cl.* cedò sané. *Sy.* sequere hâc me ocyús.
Tu hîc nos, dum eximus, interea opperibere:
Nam nihil est illîc, quòd moremur diutiús.
Ch. Minas quidem jam decem habet à me filia,
Quas pro alimentis esse nunc duco datas,
Hasce ornamentis consequentur alteræ.
Porrò hæc talenta dotis apposcunt duo.
Quàm multa injusta ac prava fiunt moribus!
Mihi nunc, relictis rebus, inveniendus est
Aliquis, labore inventa mea cui dem bona.

Ch. Ubi nunc est Clitipho? *Sy.* Clitipho, dic, Adsum. *Cl.* Hic adsum, tibi morem gerere paratus. *Ch.* Syre, dixistine filio meo quæ res esset, quare mittam hoc argentum? *Sy.* Dixi pleraque omnia. *Ch.* Cape has decem minas, Clitipho, ac defer ad Bacchidem. *Sy.* Hei, stupide, cur stas? cur non accipis argentum? *Cl.* Certè dato. *Sy.* Sequere me per hanc viam citó. Tu, Chremes, interea dum ibimus, exspectabis nos in hoc loco, donec egredimur: nam nulla est causa, propter quam longam moram faciamus istic, ubi est Bacchis. *Ch.* Certè filia mea à me jam habet decem minas, quas æstimo me dedisse pro nutrimentis ejus. Alteræ decem minæ consequentur hasce pro ornamentis corporis. Hæc deinde ornamenta requirent sibi adjungi duo talenta pro dote. Quàm multa iniqua et perversa fiunt his corruptis temporis moribus! ut nimii et supervacanei sumptus in liberis et educandis et elocandis fiunt! Aliquis est nunc reperiendus mihi sponsus filiæ, omnibus aliis negotiis prætermissis, cui dem bona mea parta corporis operâ, et mentis industriâ.

ACTUS IV. SCENA VIII.

MENEDEMUS. CHREMES.

Me. Multo omnium nunc me fortunatissimum
Factum puto esse, gnate, cùm te intelligo
Resipîsse. *Ch.* ut errat! *Me.* te ipsum quærebam, Chreme.
Serva, quod in te est, filium, et me, et familiam.
Ch. Cedò, quid vis faciam? *Me.* invenisti hodie filiam.
Ch. Quid tum? *Me.* hanc uxorem sibi dari volt Clinia.
Ch. Quæso, quid tu hominis es? *Me.* quid? *Ch.* jamne oblitus es,

Me. Mi fili, existimo me factum esse multò felicissimum omnium, qui nunc vivunt, cùm cognosco te ad meliorem mentem rediisse. *Ch.* Quantùm fallitur arbitrans filium resipuisse! *Me.* O Chreme, te ipsum quærebam. Serva me, et filium Cliniam, et familiam, quod potes. *Ch.* Dic, quid me vis facere? *Me.* Filiam tuam hodierno die reperisti. *Ch.* Quid inde sequitur? *Me.* Clinia cupit hanc filiam tuam sibi tradi in uxorem. *Ch.* Obsecro, qualis homo es tu? *Me.* Qualis homo sim? *Ch.* An oblivioni mandâsti ea,

Inter nos quid sit dictum de fallaciâ,
Ut eâ viâ abs te argentum auferretur? *Me.* scio.
Ch. Ea res nunc agitur ipsa. *Me.* quid dixti, Chreme?
Erravi. res acta est. quantâ de spe decidi!
Ch. Imò hæc quidem quæ apud te est, Clitiphonis est
Amica. *Me.* ita aiunt. *Ch.* et tu credis? *Me.* omnia.
Ch. Et illum aiunt velle uxorem, ut, cùm desponderis,
Des quî aurum, ac vestem, atque alia, quæ opus sunt, comparet. [licet
Me. Id est profectó: id amicæ dabitur. *Ch.* sci-
Daturum? *Me.* ah! frustrà igitur gavisus sum miser.
Quidvis tamen jam malo, quàm hunc amittere.
Quid nunc renunciem abs te responsum, Chreme?
Ne sentiat me sensisse, atque ægrè ferat?
Ch. Ægré? nimiùm illi, Menedeme, indulges. *Me.* sine:
Inceptum est: perfice hoc mihi perpetuum, Chreme.
Ch. Dic convenisse: egisse te de nuptiis.
Me. Dicam: quid deinde? *Ch.* me facturum esse omnia;
Generum placere: postremò etiam, si voles,
Desponsam quoque esse dicito. *Me.* hem, istuc volueram. [pis,
Ch. Tantò ocyùs ut te poscat, et tu id, quod cu-
Quàm ocyssimè ut des. *Me.* cupio. *Ch.* næ tu propediem,
Ut istam rem video, istius obsaturabere.
Sed hæc ita ut sunt, cautim et paulatim dabis,
Si sapies. *Me.* faciam. *Ch.* abi intrò: vide, quid postulet.
Ego domi ero, si quid me voles. *Me.* sanè volo:
Nam te scientem faciam, quidquid egero.

quæ collocuti sumus de fallaciâ in te per servum faciendâ; scilicet ut ficto matrimonio, argentum tibi eriperetur? *Me.* Teneo memoriâ ea, de quibus inter nos convenit. *Ch.* Fallacia ista nunc fit, quam tu putas esse rem seriam. *Me.* O Chreme, quid dixisti? falsus sum. sic res acta est, ut decipiar. quantâ spe privatus sum? *Ch.* Imò hæc Bacchis, quæ est in ædibus tuis, est amica Clitiphonis. *Me.* Sic dicunt filius, et servi. *Ch.* Et tu credis? *Me.* Credo. *Ch.* Et illi servi dicunt illum filium tuum Cliniam petere sibi uxorem, ut ubi filiam meam in matrimonium illi promiserim, ei tradas pecuniam, quâ coëmat ornamenta aurea, ac vestimenta, atque alium ornatum qui ad nuptias requiritur. *Me.* Certè ita res se habet: id argentum dabitur amicæ Bacchidi. *Ch.* Scilicet credas eum daturum! *Me.* Vah! igitur ego miser frustrà lætatus sum, existimans filium resipuisse; tamen malo quidvis mihi perire, quàm filium. Quid referam filio nunc te mihi respondisse, Chreme, ne filius intelligat me intellexisse fallaciam, idque molestè ferat? *Ch.* Molestè ferat? O Menedeme, nimiùm illi permittis. *Me.* Sine, jam incepi ei indulgere: perfice, ô Chreme, ut perpetuò id mihi liceat. *Ch.* Dic illi te me adiisse: et mecum de nuptiis contrahendis egisse. *Me.* Dicam: quid postea? *Ch.* Dic me esse facturum omnia, quæ petit; dic quoque gratum esse mihi, eum mihi generum fieri: postremò si voles, dicito filiam meam à me ipsi desponsam esse. *Me.* Filiam tuam ipsi esse desponsam? hem, cupiebam te hæc dicere, ut ei renunciarem. *Ch.* Dic illi ista, ut tantò citiùs à te pecuniam petat, et tu illi quàm citissimè quod cupis illi dare, largiaris. *Me.* Cupio dari, quodcunque poscet. *Ch.* Certè ut considero sumptum, quem es facturus, brevì te satietas capiet istius filii. Sed, ita ut hæ res se habent, si sapienter vis te gerere, dabis argentum cum omni cautelâ et minutim. *Me.* Ita faciam. *Ch.* Abi domum tuam: vide quid petat. ego manebo domi, si quid voles me facere. *Me.* Sanè volo: nam nihil faciam quicquam nisi ex tuo consilio.

ACTUS V. SCENA I.

MENEDEMUS. CHREMES.

Me. Ego, me non tam astutum, neque ita perspicacem esse, id scio:
Sed hic adjutor meus et monitor et præmonstrator Chremes
Hoc mihi præstat. In me quidvis harum rerum convenit,
Quæ sunt dictæ in stultum, caudex, stipes, asinus, plumbeus:
In illum nil potest; exsuperat ejus stultitia omnia hæc.
Ch. Ohe, jam desine deos, uxor, gratulando obtundere,
Tuam esse inventam gnatam; nisi illos tuo ex ingenio judicas,
Ut nil credas intelligere, nisi idem dictum est centies.
Sed interim quid illìc gnatus cessat cum Syro? *Me.* Quos ais homines, Chreme, cessare? *Ch.* hem, Menedeme, advenis?
Dic mihi, Cliniæ, quæ dixi, nunciâstin'? *Me.* omnia.
Ch. Quid ait? *Me.* Gaudere adeò occepit, quasi qui cupiunt nuptias.
Ch. Ha, ha, hæ. *Me.* Quid risisti? *Ch.* servi venêre in mentem Syri
Calliditates. *Me.* itane? *Ch.* voltus quoque hominum fingit scelus.
Me. Gnatus quòd se assimulat lætum, id dicis? *Ch.* id. *Me.* idem istuc mihi
Venit in mentem. *Ch.* veterator. *Me.* magi' si magi' nôris, putes
Ita rem esse. *Ch.* ain' tu? *Me.* quin tu ausculta. *Ch.* mane: priùs hoc scire expeto,
Quid perdideris: nam ubi desponsam nunciâsti filio,
Continuò injecisse verba tibi, Dromonem scilicet,
Sponsæ vestem, aurum, atque ancillas opus esse, argentum ut dares.

Me. Certè scio me non esse tam callidum, neque ita circumspectum: sed hic Chremes auxiliator meus, et consiliarius et præceptor in hoc me anteit. Omnia quæ dicuntur in stultum, in me concurrunt, caudex, stipes, asinus, plumbeus: in illum nequaquam: nam ejus vecordia excedit hæc omnia. *Ch.* Ohe, uxor, cessa tædio et molestiâ deos afficere toties gratias agendo, nisi illos ex tuâ naturâ æstimes, ut tibi persuadeas nihil illos percipere, nisi eadem centies eis dixeris. Sed interea cur Clitipho moratur tamdiu cum Syro apud Menedemum? *Me.* O Chremes, quos homines dicis morari tamdiu? *Ch.* O Menedeme, ergo hìc ades? dic mihi, retulistine Cliniæ quæ tibi respondi? *Me.* Omnia. *Ch.* Quid dixit? *Me.* Incepit lætari, tanquam illi qui volunt cupidè uxorem habere. *Ch.* Ha, ha, hæ. *Me.* Quid risisti? *Ch.* Astutiæ Syri venerunt mihi in memoriam. *Me.* Itane est? *Ch.* Etiam scelestus ille format et docet homines vultus componere ad simulandum quemlibet habitum. *Me.* An hoc ais, quòd filius Clinia fingit se esse lætum? *Ch.* Scilicet. *Me.* Ejusdem rei memini. *Ch.* Syrus est veteranus in astutiâ et fallaciis. *Me.* Magis id verum esse, si eum magis cognoscas, existimes. *Ch.* Itane est, ut dicis? *Me.* Quin tu ausculta. *Ch.* Siste paulùm: priùs audire cupio quid perdideris per ejus technam et fallaciam, nam postquam nunciâsti filio tuo filiam meam Antiphilam illi in uxorem à me promissam, nonne verum est Dromonem dixisse tibi illico necesse esse, ut dares sponsæ filii vestimenta, ornamenta aurea, pedissequas, servas, argentum?

Me. Non. *Ch.* quid non? *Me.* non, inquam. *Ch.* neque ipse gnatus? *Me.* nil prorsus, Chreme.
Magis unum etiam instare, ut hodie conficerent nuptiæ.
Ch. Mira narras. quid Syrus meus? ne is quidem quidquam? *Me.* nihil.
Ch. Quamobrem? *Me.* nescio equidem: sed te miror, qui alia tam planè scias.
Sed tuum ille quoque Syrus idem mirè finxit filium,
Ut ne paululùm quidem suboleat amicam esse hanc Cliniæ.
Ch. Quid ais? *Me.* mitto jam osculari, atque amplexari: id nil puto.
Ch. Quid est, quod ampliùs simuletur? *Me.* vah! *Ch.* quid est? *Me.* audi modó.
Est mihi ultimis conclave in ædibus quoddam retro;
Huc est intrò latus lectus; vestimentis stratus est.
Ch. Quid, postquam hoc est factum? *Me.* dictum factum, huc abiit Clitipho.
Ch. Solus? *Me.* solus. *Ch.* timeo. *Me.* Bacchis consecuta est illico.
Ch. Sola? *Me.* sola. *Ch.* perii. *Me.* ubi abiere intrò, operuere ostium. *Ch.* hem!
Clinia hæc fieri videbat? *Me.* quidni? unà mecum simul.
Ch. Filii est amica Bacchis, Menedeme: occidi.
Me. Quamobrem? *Ch.* decem dierum vix mî est familia.
Me. Quid? istuc times, quòd operam amico ille dat suo?
Ch. Imò quòd amicæ. *Me.* si dat. *Ch.* an dubium id tibi est?
Quenquamne animo tam communi esse, aut leni putas,
Qui, se vidente, amicam patiatur suam? *Me.* ha, ha, hæ:
Quidni? quò verba faciliùs dentur mihi.
Ch. Derides? meritò mihi nunc ego succenseo.
Quot res dedêre, ubi possem persentiscere,
Ni essem lapis? quæ vidi! væ misero mihi!

Me. Nihil mihi quidquam horum dixit. *Ch.* Quid non dixit? *Me.* Nihil, inquam, quidquam simile dixit. *Ch.* Neque ipse filius? *Me.* Nihil prorsus, sed potiùs urgebat solummodo, ut hodierno die nuptiæ celebrarentur. *Ch.* Mira refers. Quid Syrus servus meus? nihilne etiam quidquam petiit? *Me.* Nihil. *Ch.* Cur nihil petiit? *Me.* Hoc ego quidem ignoro: sed te illud nescire valde miror, qui tam clarè et perspicuè res alias scias. Ille idem Syrus informavit etiam mirum in modum filium, adeò ut ne tantillùm quidem sentiat quisquam amorem Cliniæ erga Bacchidem. *Ch.* Quid ais? *Me.* Nunc omitto osculationes atque amplexus Clitiphonis et Bacchidis: hæc nihil reputo. *Ch.* Quid est quod ampliùs simulari possit, ubi ventum est ad oscula et amplexus? *Me.* Vah! *Ch.* Quid est? *Me.* Ausculta nunc mihi. Est quoddam cubiculum secretum in interiori parte domûs meæ; lectus portatus est intrò in istud cubiculum; paratus est, et ornatus est stragulis. *Ch.* Postquam hoc factum est, quid consecutum? *Me.* Dicto citiùs, Clitipho in conclave se conjecit. *Ch.* Solus? *Me.* Solus. *Ch.* Timeo. *Me.* Bacchis illico eódem abiit post illum. *Ch.* Sola? *Me.* Sola. *Ch.* Perditus sum. *Me.* Postquam introierunt, clauserunt januam. *Ch.* Hem! Clinia hæc intuebatur? *Me.* Cur non intuitus esset? mecum simul unà intuebatur. *Ch.* O Menedeme, Bacchis est amica filii Clitiphonis: perii. *Me.* Quamobrem? *Ch.* Vix habeo rem familiarem ad decem dies. *Me.* Quid? an times istud, quòd inservit Cliniæ amico? *Ch.* Quin potiùs timeo, quòd amicæ inservit. *Me.* Si verum est, quòd amicæ inservit. *Ch.* An de hoc dubitas? aliquemne putas esse animo ita benevolo et commodo, ut ferat amicam seorsum adduci in conspectu suo? *Me.* Ha, ha, hæ: quare non id fiat ab his ut faciliùs decipiar? *Ch.* Me ludis? Jure mihi nunc irascor. Quot signa hujus mali mihi data sunt, ex quibus possem percipere ea, quæ adversùs me facta sunt ab illis, nisi essem stupidior lapide? ò quæ aspexi! væ misero mihi!

ANNOTATIO.

28 Me. *Vah!*] Hàc interjectione *Vah!* Menedemus significat multò plura esse ignota Chremeti.

At næ illud haud inultum, si vivo, ferent:
Nam jam. *Me.* non tu te cohibes? non te respicis?
Non tibi ego exempli satis sum? *Ch.* præ iracundiâ,
Menedeme, non sum apud me. *Me.* tene istuc loqui?
Nonne id flagitium est, te aliis consilium dare,
Foris sapere, tibi non posse te auxiliarier?
Ch. Quid faciam? *Me.* id, quod me fecisse aiebas parum:
Fac te patrem esse sentiat: fac ut audeat
Tibi credere omnia, abs te petere, et poscere;
Ne quam aliam quærat copiam, ac te deserat.
Ch. Imò abeat multò malo quóvis gentium,
Quàm hìc per flagitium ad inopiam redigat patrem:
Nam si illi pergo suppeditare sumptibus,
Menedeme, mihi illæc verè ad rastros res redit.
Me. Quot incommoda tibi in hâc re capies, nisi caves?
Difficilem ostendes te esse, et ignosces tamen
Pòst, et id ingratum. *Ch.* ah! nescis quàm doleam. *Me.* ut lubet.
Quid hoc, quod volo, ut illa nubat nostro? nisi quid est,
Quod malis. *Ch.* imò et gener et affines placent.
Me. Quid dotis dicam te dixisse filio?
Quid obticuisti? *Ch.* dotis? *Me.* ita dico. *Ch.* ah! *Me.* Chreme,
Ne quid vereare, si est minu': nil dos nos movet.
Ch. Duo talenta pro re nostrâ ego esse decrevi satis:
Sed ita dictu opu' est, si me vis salvom esse, et rem et filium,
Me mea omnia bona doti dixisse illi. *Me.* quam rem agis?

Sed certè non ferent hoc facinus impunitum, si vita suppetit: nam jam. *Me.* Tu non te moderaris? tu non habes rationem prudentiæ tuæ? non ego sum sufficiens exemplum tibi? *Ch.* O Menedeme, non sum mei compos, adeò sum irâ commotus. *Me.* Decetne te istud loqui? nonne id reprehensione dignum, te aliis consulere, in alienis rebus sapientem esse, et te non posse tibi opem ferre et moderari? *Ch.* Quid agam? *Me.* Id quod me dicebas non sufficienter egisse in filium: fac ut tuus filius experiatur te esse patrem ipsius: ita ut committere audeat tibi omnia consilia, abs te petere, et postulare; ne aliunde habendi, quæ cupit, facultatem inveniat, ac te relinquat. *Ch.* Quin potiùs discedat quócumque volet, quàm hìc manens deducat me ad egestatem per nequitiam ac libidinem: nam, ô Menedeme, si perseverem illi subministrare impensas ad fovendam meretricem, mihi res familiaris eò redigetur, ut rem rusticam facere, fodere et arare terram, cogar, sicut fecisti. *Me.* Quot molestias capies in hâc re, nisi tibi consulis? tu te præbebis morosum et durum filio, et tamen illi veniam condonabis postea, et ingratus erit filius, nullam gratiam veniæ habebit tibi. *Ch.* Ah non novisti quanto dolore sim affectus. *Me.* Doleas ergo quantùm libuerit tibi. Verùm num fieri tandem vis hoc, quod posco; ut filius meus ducat uxorem tuam filiam? nisi quid aliud est, quod tu præoptes. *Ch.* Imò et Clinia futurus gener et affinitas ejus mihi sunt grata et accepta. *Me.* Quam dotem nunciabo filio meo te dixisse? cur taces? *Ch.* Quam dotem dicere velim filiæ? *Me.* Id quæro. *Ch.* Ah! *Me.* Nihil timeas etiamsi modicam dixeris: non dos nos ducit. *Ch.* Ego decrevi duo talenta sufficere pro ratione nostrorum bonorum: sed si vis me esse salvum, et rem meam, et filium meum, opus est ut dicatur me doti constituisse omnem meam substantiam. *Me.* Quid agis?

ANNOTATIONES.

64 *Quid dotis dicam te dixisse?*] *Dicere dotem*, et *promittere dotem*, differunt in antiquorum jurisconsultorum libris. Dicere dotem, est certis verbis promittere, nullâ interrogatione vel stipulatione præcedente; promittere dotem, est cum stipulatione promittere. Dotis dictione tres solum personæ obligari poterant, scilicet, mulier ipsa, debitor ejus, et pater.

65 *Quid obticuisti?*] Ita dixit, quasi puderet Chremetem dicere, quòd parva dos videretur; nam tacemus consilia, reticemus dolores, obticemus quorum nos pudet.

Ch. Id mirari te simulato, et illum hoc rogitato simul,
Quamobrem id faciam. *Me.* quin ego verò, quamobrem id facias, nescio.
Ch. Egone? ut illius animum, qui nunc luxuriâ et lasciviâ
Diffluit, retundam, redigam ut, quò se vortat, nesciat.
Me. Quid agis? *Ch.* mitte: sine me in hâc re gerere mihi morem. *Me.* sino:
Itane vis? *Ch.* ita. *Me.* fiat. *Ch.* age jam, uxorem ut accersat, paret
Se. hic ita, ut liberos est æquom, dictis confutabitur.
Sed Syrum. *Me.* quid eum? *Ch.* egone? si vivo, adeò exornatum dabo,
Adeò depexum, ut, dum vivat, meminerit semper mei:
Qui sibi me pro ridiculo ac delectamento putat.
Non, ita me dî ament, auderet facere hæc viduæ mulieri,
Quæ in me fecit.

Ch. Fingito, te mirari quamobrem id faciam, et simul quærito ab illo (filio Clitiphone) quam putet esse hujus rei causam. *Me.* Quinimo, certè egomet ignoro, cur illud agas. *Ch.* Cur ego id agam? ut reprimam illius mentem, qui dissolutus est libidine et petulantiâ, et deducam in eum statum, ut nesciat in quam partem se vertat. *Me.* Quid facis? *Ch.* Omitte, ac permitte satisfacere animo meo in hâc re. *Me.* Non impedio; visne ut ita fiat? *Ch.* Ita volo. *Me.* Fiat. *Ch.* Age, ut jam Clinia accersat Antiphilam, præparet se ad nuptias. Hic (Clitipho) ita verbis convictus objurgabitur, ut justum est reprehendi liberos à parentibus. Sed Syrum puniam supplicio quo dignus est. *Me.* Cur illum punies? *Ch.* Quærisne? Si vita superest, ita illum excultum, politum, et comptum dabo, ut mei semper recordaturus sit: qui Syrus putat me esse dignum, quem ludibrio habeat et fallat. Dii ita mihi sint propitii; ille Syrus non auderet facere viduæ mulierculæ ludos et technas, quas mihi fecit,

---

ACTUS V. SCENA II.

CLITIPHO. MENEDEMUS. CHREMES. SYRUS.

Cl. Itane tandem, quæso, est, Menedeme, ut pater
Tam in brevi spatio omnem de me ejecerit animum patris?
Quodnam ob facinus? quid ego tantum sceleris admisi miser?
Vulgò id faciunt. *Me.* scio tibi esse hoc gravius multò ac durius,
Cui fit; verùm ego haud minùs ægrè patior id, qui nescio,
Nec rationem capio, nisi quòd tibi bene ex animo volo. *Cl.* hîc
Patrem adstare aiebas? *Me.* eccum. *Ch.* quid me incusas, Clitipho?
Quidquid ego hujus feci, tibi prospexi et stultitiæ tuæ.
Ubi te vidi animo esse omisso, et, suavia in præ- [sentiâ

Cl. O Menedeme, rogo, itane tandem pater expulit animo omnem paternam benevolentiam in tam parvo tempore? Propter quod delictum? quod tam grave scelus ego infelix commisi? Æquales mei facere solent, quod ego feci. *Me.* Scio hoc tibi, cui fit, esse molestius et acerbius multò quàm ulli alii: sed ego id fero non minùs molestè tui causâ, id quomodo nescio, nec causam, cur doleam, intelligo, nisi quòd tibi cupio quævis omnia. *Cl.* Dicebas hîc patrem meum propè esse? *Me.* Ecce eum. *Ch.* O Clitipho, quid me culpas? quidquid in hâc re feci, ut providerem tibi et tuæ insaniæ, id factum est. Postquam te cognovi esse desidem et ignavum, et reputare ea esse præcipua,

Quæ essent, prima habere, neque consulere in longitudinem;
Cepi rationem, ut neque egeres, neque ut hæc posses perdere.
Ubi, cui decuit primo, tibi non licuit per te mihi dare,
Abii ad proxumos tibi qui erant; eis commisi, et credidi.
Ibi tuæ stultitiæ semper erit præsidium, Clitipho;
Victus, vestitus, quò in tectum te receptes. *Cl.* hei mihi!
Ch. Satius est, quàm, te ipso hærede, hæc possidere Bacchidem.
Sy. Disperii: scelestus quantas turbas concivi insciens!
Cl. Emori cupio. *Ch.* priùs, quæso, disce, quid sit vivere.
Ubi scies, si displicebit vita, tum istôc utitor.
Sy. Here, licetne? *Ch.* loquere. *Sy.* at tutó? *Ch.* loquere. *Sy.* quæ ista est pravitas,
Quæve amentia est, quod peccavi ego, id obesse huic? *Ch.* ilicet.
Ne te admisce: nemo accusat, Syre, te; nec tu aram tibi,
Neque precatorem parâris. *Sy.* quid agis? *Ch.* nil succenseo,
Nec tibi, nec huic; nec vos est æquum, quod facio, mihi.
Sy. Abiit: vah! rogâsse vellem. *Cl.* quid, Syre? *Sy.* unde mihi peterem cibum:
Ita nos alienavit. tibi jam esse ad sororem intelligo.
Cl. Adeón' rem rediisse, ut periculum etiam fame mihi sit, Syre?
Sy. Modò liceat vivere, spes est. *Cl.* quæ? *Sy.* nos esurituros satis.
Cl. Irrides in re tantâ, neque me quidquam consilio adjuvas?
Sy. Imò et ibi nunc sum, et usque dudum id egi, dum loquitur pater:
Et, quantùm ego intelligere possum. *Cl.* quid? *Sy.* non aberit longiús.
Cl. Quid est ergo? *Sy.* sic est, non esse horum te arbitror. *Cl.* quid istuc, Syre?

quæ tibi dulcia et jucunda sunt in tempore præsenti, neque providere longè in futurum; inveni modum, ut neque tu indigeres necessariis, neque posses absumere hæc mea bona. Postquam tibi, cui debui primo hæredi, non potui propter tuos mores mea bona donare, converti me ad consanguinitate tibi proximos, nempe ad sororem: eorum fidei commendavi, O Clitipho, illa bona; apud eos quoddam perfugium, atque auxilium habebis semper tuæ stultitiæ; victum, vestitum, et tectum, quò te recipias. *Cl.* Hei mihi! *Ch.* Melius est ita me disposuisse de bonis meis, quàm Bacchidem hæc habere: quod fieret, si tu esses mihi hæres. *Sy.* Disperii: quantos motus ego scelestus excitavi imprudens! *Cl.* Mortem omnino desidero. *Ch.* Obsecro, disce primò quid sit cum virtute et ratione vivere. Postquam didiceris, si vitæ pertæsus fueris, tunc utitor hoc sermone. *Sy.* An permittis mihi te alloqui? *Ch.* Loquere. *Sy.* At licetne loqui sine periculo? *Ch.* Loquere. *Sy.* Quæ est ista perversitas, vel quæ est ista mentis insania, id nocere huic filio tuo, quod peccatum commisi? *Ch.* Ilicet; actum est; quod constitui, perficietur. Noli te in hoc negotio interponere: ô Syre, nemo accusat te; noli tibi quærere asylum, nec deprecatorem. *Sy.* Quid agis? *Ch.* Non indignor, neque ulla tibi minitor, neque Clitiphoni; nec justum est vos vicissim mihi irasci de eo, quod facio. *Sy.* Discessit: at vellem eum interrogâsse. *Cl.* Quid? *Sy.* Unde mihi cibus dabitur: ita abdicavit nos. Nunc video te victum habere apud sororem, quam hæredem sibi constituit. *Cl.* Adeóne id verum est fortunam meam redactam esse in eum statum, ut periculum subeam fame pereundi? *Sy.* Dummodo permittatur nobis frui vitâ, spes est. *Cl.* Quænam spes relicta est? *Sy.* Spes est fore, ut non mediocriter esurie premamur. *Cl.* Rides in re tam seriâ et miseriâ, neque aliquantulùm consilio mihi succurris? *Sy.* Imò, et nunc præstò sum tibi adjutor, et semper adhuc fui, etiam dum pater loquebatur tecum: et quantum conjicere possum. *Cl.* Quid est? *Sy.* Non diu pater absens futurus est. *Cl.* Ergo quid est? *Sy.* Ita res se habet, opinor, te non esse filium horum Chremetis et Sostratæ. *Cl.* O Syre, cur dicis istud?

Satin' sanus es? *Sy.* ego dicam, quod mî in mentem: tu dijudica.
Dum istis fuisti solus, dum nulla alia delectatio,
Quæ proprior esset, te indulgebant; tibi dabant: nunc filia
Postquam est inventa vera, inventa est caussa, quâ te expellerent.
Cl. Est verisimile. *Sy.* an tu ob peccatum hoc esse illum iratum putas?
Cl. Non arbitror. *Sy.* nunc aliud specta: matres omnes filiis
In peccato adjutrices, auxilio in paternâ injuriâ
Solent esse: id non fit. *Cl.* verum dicis: quid ergo nunc faciam, Syre?
Sy. Suspicionem istam ex illis quære: rem profer palàm.
Si non est verum, ad misericordiam ambos adduces citò, aut
Scibis cujus sis. *Cl.* rectè suades: faciam. *Sy.* sat hoc rectè mihi in
Mentem venit: namque adolescens quàm minimâ in spe situs erit,
Tam facillimè patris pacem in leges conficiet suas.
Etiam haud scio an uxorem ducat, ac Syro nil gratiæ.
Quid hoc autem? senex exit foras: ego fugio: adhuc quod factum est
Miror, non jussisse illico me arripi: ad Menedemum hinc pergam: eum
Precatorem mihi paro: seni nostro fidei nihil habeo.

satisne mentis compos es? *Sy.* Ego dicam quod menti occurrit: tu arbitrare. Quamdiu parentibus unicus esse existimatus es, quamdiu nulla fuit illis major et propinquior voluptas quàm in te, tibi favebant et faciles erant; tibi largè dabant: nunc postquam Antiphila filia reperta est, occasio est reperta, propter quam te ejicerent. *Cl.* Quod ais probabile est. *Sy.* An opinaris illum indignatum esse ob hoc flagitium; quòd scivit te Bacchidem amare? *Cl.* Non opinor. *Sy.* Nunc considera aliam rem: omnes matres ut plurimùm sunt auxiliatrices filiis suis, cùm peccaverunt, et opem iis ferunt, quando pater in eos iniquè agit; nunc vides matrem tuam minimè te adjuvare. *Cl.* Dicis verum: quid ergo, Syre, mihi nunc agendum est? *Sy.* Quære ab illis id quod suspicaris; an sis eorum filius, necne: dic illis planè, quare adductus sis in eam suspicionem. Si id falsò suspicaris, statim adduces eos ad miserendum tui: aut si verum est te non esse eorum filium, scies ex eorum relatu cujus sis. *Cl.* Bene mihi consulis: quod suades faciam. *Sy.* Satis commodè hæc cogitatio mentem subiit, mihique valdè istud consilium placet: namque juvenis quantò minus spei se habere simulabit, fore ut pro filio admittatur; tantò faciliùs pacem inibit, cum bono patre, his conditionibus quas dare voluerit filius. Et fortasse continget ut Clitipho uxorem ducat; nihil tamen gratiæ habeatur Syro. Quid autem est hoc? Chremes egreditur: ego fugâ mihi consulo: miror eum non imperâsse adhuc me comprehendi: perfugiam ad Menedemum, comparabo eum mihi intercessorem: non fido seni nostro Chremeti.

ACTUS V. SCENA III.

SOSTRATA. CHREMES.

So. Profecto, nisi caves tu homo, aliquid gnato conficies mali:
Idque adeò miror, quî tam ineptum quidquam potuerit tibi
Venire in mentem, mi vir. *Ch.* oh, pergin' mulier esse? ullamne ego

So. Certè, nisi provides tu homo, aliquod malum procurabis filio: et valdè miror, mi conjux, quo pacto quicquam tam absurdum potueris in animum inducere. *Ch.* Oh, perseverasne mulier molesta esse? Nullamne

Rem unquam volui, quin tu in eâ re mihi advorsatrix fueris, Sostrata? at
Si rogitem jam, quid est quod peccem, aut quamobrem id faciam, nescias;
In quâ re nunc tam confidenter restas, stulta? *So.* ego nescio.
Ch. Imò scis, potiùs quàm quidem redeat ad integrum eadem oratio.
So. Oh, iniquos es, qui me tacere de re tantâ postules.
Ch. Non postulo: jam loquere: nihilo minùs ego hoc faciam tamen.
So. Facies? *Ch.* verum. *So.* non vides, quantum mali ex eâ re excites?
Subditum se suspicatur. *Ch.* subditum! ain' tu? *So.* certè inquam, mi vir.
Ch. Confitere tuum non esse. *So.* au, obsecro te, istuc inimicis siet.
Egon' confitear meum non esse filium, qui sit [meus?
Ch. Quid? metuis ne non, cùm velis, convincas esse illum tuum?
So. Quòd filia est inventa? *Ch.* non: sed, quod magi' credendum siet,
Id, quòd est consimilis moribus,
Facilè convinces ex te natum: nam tui similis est probé:
Nam illi nihil vitii est relictum, quin sit et idem [tibi:
Tum præterea talem, nisi tu, nulla pareret filium.
Sed ipse egreditur: quàm severus! rem, cùm videas, censeas.

unquam rem volui, ut non mihi contraria fueris? Sed si nunc ego te interrogem quid est, in quo errem, aut quare id faciam, nescias respondere; in quâ re nunc tam audacter resistis mihi, ô fatua? *So.* Ego ignoro scilicet! *Ch.* Quin verò malo fateri te scire, et intelligere quid velim dicere, quàm me de eâdem re sermonem redintegrare. *So.* Quin verò nullam æquitatis rationem habes, qui velis me silere de re tanti momenti, in quâ agitur de pernicie filii. *Ch.* Non peto ut sileas: jam loquere quantum voles: nihilo minùs exequar quod institui. *So.* Exequeris? *Ch.* Verum dico. *So.* Non consideras, quantum mali moveas ex hâc re, exhæreditatione filii? ipse filius in suspicionem venit se esse suppositum, non verum filium. *Ch.* Se esse suppositum opinatur? *So.* Certè, mi conjux. *Ch.* Fatere non esse filium tuum. *So.* Au, rogo te, istud eveniat inimicis nostris. Egone dicam hunc non esse filium meum, qui sit meus? *Ch.* Quid? an vereris, ne non possis cùm volueris probare in judicio illum esse filium tuum? *So.* Ideone quòd filia est reperta, hunc similiter meum esse filium probare possim? *Ch.* Non propter hoc dico: sed propter aliud quod magis fide dignum est, quia nempe tibi moribus est persimilis; idcirco facili probatione convinces eum te peperisse: nam ipse est tibi simillimus: nullum vitium illi relictum est, quod non et in te appareat: præterea nulla fœmina partu ederet filium ejusmodi, nisi tu. Sed ipse Clitipho exit: quàm gravis et serius! Si rei veritatem cognoscas; tunc judices de ejus moribus quales sint, an revera sit severus et gravis.

ACTUS V. SCENA IV.

CLITIPHO. SOSTRATA. CHREMES.

Cl. SI unquam ullum fuit tempus, mater, cùm ego voluptati tibi
Fuerim, dictus filius tuus tuâ voluntate, obsecro
Ejus ut memineris, atque inopis nunc te miserescat mei;
Quod peto, et volo, parenteis meos ut commonstres mihi.

Cl. O mater, si unquam fuit tempus ullum, in quo tibi fui delectationi, appellatus filius tuus, te volente me talem credi, quæso ut recorderis illius temporis, atque ut te misericordia mei egeni te moveat; quoniam posco, et cupio, ut indices mihi veros meos parentes.

So. Obsecro, mi gnate, ne istuc in animum inducas tuum,
Alienum esse te. *Cl.* sum. *So.* miseram me! hoccine quæsîsti, obsecro?
Ita mihi atque huic sis superstes, ut ex me atque ex hoc natus es:
Et cave posthac, si me amas, unquam istuc verbum ex te audiam. *Ch.* at
Ego, si me metuis, mores cave in te esse istos sentiam.
Cl. Quos? *Ch.* si scire vis, ego dicam: gerro, iners, fraus, helluo,
Ganeo, damnosus: crede, et nostrum te esse credito.
Cl. Non sunt hæc parentis dicta. *Ch.* non, si ex capite sis meo
Natus, item ut aiunt Minervam esse ex Jove, eâ caussâ magis
Patiar, Clitipho, flagitiis tuis me infamem fieri.
So. Dî istæc. *Ch.* deos nescio: ego, quod potero, enitar seduló.
Quæris id, quod habes, parentes: quod abest, non quæris; patri
Quomodo obsequare, et serves quod labore invenerit.
Non mihi per fallacias adducere ante oculos? pudet
Dicere, hâc præsente, verbum turpe; at te id nullo modo
Facere puduit. *Cl.* eheu quàm ego nunc totus displiceo mihi!
Quàm pudet! neque, quod principium incipiam ad placandum, scio.

So. Fili mi, rogo ne istud tibi persuadeas, te esse suppositum et falsum filium. *Cl.* Sum. *So.* O me infelicem! an hoc, amabò, quærere potuisti? Ita mihi ac Chremeti supervivas, ut ex me matre, atque hoc patre, genitus es: et vide, si me amas, ut nunquam ista proferas. *Ch.* Sed si me times, cave ne intelligam istos mores malos inesse tibi. *Cl.* Quos mores? *Ch.* Si vis scire, ego exponam: cave ne sis nugator, ineptus, ignavus, sine arte et industriâ, fraudulentus, vorax, bonorum consumptor, scortator, perniciosus tuis parentibus (ut qui à me decem minas Bacchidi per servum extorsisti): crede meis præceptis, et ita credito te esse nostrum filium. *Cl.* Talia verba contumeliosa nunquam procedunt ab eo qui verus est pater. *Ch.* Non patiar me notari infamiâ propter tuam nequitiam, eâ causâ quia sis filius meus; etiamsi ex meo capite ortus fueris, similiter ut poëtæ fingunt Palladem esse natam ex Jove. *So.* Dii istud prohibeant, te fieri infamem propter filium. *Ch.* Nescio an dii prohibituri sint: cavebo ego diligenter ne fiam, quantùm potero. Tu quæris id, quod habes, nempe parentes: non id, quod abest tibi, videlicet quomodo complaceas patri, et conserves id boni, quod pater acquisivit multo labore. Non erubuisti adducere mihi ante conspectum meum per fraudem et mendacia eam, quam ut infamem pudet me nominare coram matre tuâ, fingendo eam esse amicam Cliniæ: at te non puduit facere rem flagitiosam et turpem. *Cl.* Eheu! quantùm me nunc mei tædet! quantùm me pudet id fecisse! neque scio unde incipiam, ut patrem iratum leniam, et placitum reddam.

ACTUS V. SCENA V.

MENEDEMUS. CHREMES. CLITIPHO. SOSTRATA.

Me. Enimvero Chremes nimis graviter cruciat adolescentulum,
Nimisque inhumané: exeo ergo, ut pacem conciliem. optumè
Ipsos video. *Ch.* ehem, Menedeme, cur non accersi jubes

Me. Profectò Chremes nimis acerbè nimisque inhumanè objurgando vexat adolescentem Clitiphonem: ergo egredior ad eos, ut pacem inter eos componam. Video ipsos opportunè. *Ch.* Ehem, Menedeme, cur non mandas advocari

Filiam, et quod dotis dixi, firmas? *So.* mi vir, te obsecro
Ne facias. *Cl.* pater, obsecro ut mî ignoscas. *Me.* da veniam, Chreme:
Sine te exoret. *Ch.* egon' mea bona ut dem Bacchidi dono sciens?
Non faciam. *Me.* at id nos non sinemus. *Cl.* si me vivum vis, pater,
Ignosce. *So.* age, Chremes mi. *Me.* age, quæso, ne tam obfirma te, Chreme.
Ch. Quid istuc? video non licere, ut cœperam, hoc pertendere.
Me. Facis, ut te decet. *Ch.* eâ lege hoc adeò faciam; si facit id,
Quod ego hunc æquom censeo. *Cl.* pater, omnia faciam: impera.
Ch. Uxorem ut ducas. *Cl.* pater. *Ch.* nihil audio. *Me.* ad me recipio;
Faciet. *Ch.* nil etiam audio ipsum. *Cl.* perii. *So.* an dubitas, Clitipho?
Ch. Imò utrum vult? *Me.* faciet omnia. *So.* *hæc, dum incipias, gravia sunt,*
Dumque ignores: ubi cognôris, facilia. *Cl.* faciam, pater.
So. Nate mi, ego pol tibi dabo illam lepidam, quam tu facilè ames,
Filiam Phanocratæ nostri. *Cl.* rufamne illam virginem,
Cæsiam, sparso ore, adunco naso? non possum, pater.
Ch. Eja, ut elegans est! credas animum ibi esse? *So.* aliam dabo.
Cl. Quid istuc? quandoquidem ducenda est, egomet habeo propemodum,
Quam volo. *So.* nunc laudo te, gnate. *Cl.* Archonidis filiam.
So. Perplacet. *Cl.* pater, hoc nunc restat. *Ch.* quid? *Cl.* Syro ignoscas volo,
Quæ meâ causâ fecit. *Ch.* fiat. Ω Vos valete, et plaudite.

filiam meam Antiphilam, ut sit tibi nurus; et cur non approbas et admittis eam dotem quam dixi? *So.* O mi conjux, ne facias id, exhæredans filium, te precor. *Cl.* O pater, tibi supplico ut mihi parcas. *Me.* O Chreme, parce illi, permitte ut precibus id à te impetret. *Ch.* Ut ego donem mea bona meretrici Bacchidi sciens, videns? Non faciam. *Me.* At nos non permittemus quoque. *Cl.* O pater, da mihi veniam, si vis mihi vitam ampliùs superesse. *So.* Age, Chremes mi, fac quod petitur. *Me.* O Chreme, ignosce; noli te tam obstinatum ostendere. *Ch.* Quid hoc sibi vult? Video non mihi permitti perficere hoc quod inceperam. *Me.* Facis, ut tibi convenit. *Ch.* Eâ conditione ignoscam Clitiphoni; si exequatur quod ego arbitror justum esse eum exequi. *Cl.* O pater, faciam omnia: impera. *Ch.* Impero, ut ducas uxorem. *Cl.* O pater. *Ch.* Nullam excusationem audio. *Me.* Rem in me recipio, Clitiphonem ducturum uxorem. *Ch.* Nihil respondentem audio ipsum. *Cl.* Nullus sum. *So.* O Clitipho, an vereris uxorem accipere? *Ch.* Quin ab eo quærendum, utrùm uxorem velit ducere, necne. *Me.* Faciet omnia quæ imperabis. *So.* Consilium capere de ducendâ uxore, in principio difficile est ei, qui matrimonii ignarus est: sed posteaquam cognôris quid sit, facile et gratum tibi fiet. *Cl.* Faciam, pater, ut vis. *So.* Fili mi, per Pollucem dabo tibi puellam illam venustam quam tu cupidè ames, filiam Phanocratæ nostri vicini. *Cl.* Dabisne illam puellam rufam, glaucis oculis, lentiginosâ facie, naso incurvo et inflexo? O pater, non possum eam ducere. *Ch.* Eja, quàm curiosus et delicatus est in hoc delectu! an putes ejus animum esse in uxore ducendâ? *So.* Dabo aliam tibi. *Cl.* Quid tantum laborandum est? certè quoniam necesse est me uxorem ducere, ego inveni ferè quod quæritur. *So.* O fili, nunc laudo te. *Cl.* Gratam habeo filiam Archonidis hujus. *So.* Valdè grata est mihi. *Cl.* O pater, nunc unum reliquum est. *Ch.* Quidnam istud? *Cl.* Volo, ut Syro condones offensas, quas in te mei causâ fecit. *Ch.* Fiat, ignoscatur ei. Ω Vos spectatores valete, et plaudite.
Calliopius recensui.

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

ADELPHI.

Acta Ludis Funebribus, L. Æmilii Pauli. Quos fecere Q. Fabius Maximus et L. Cornelius Africanus. Egerunt L. Attilius Prænestinus et Minutius Protimus. Modos fecit Flaccus Claudii, tibiis Sarranis. Græca est Menandru. Edita L. Anicio Gallo et M. Cornelio Cethego, Coss. Anno ab urbe conditâ DXCV.

ANTE CHRISTUM NATUM CLXVIII.

INTERPRETATIO EPIGRAPHES.

ADELPHI comœdia Terentii acta ludis funebribus Lucii Æmilii Pauli, quos dederunt Q. Fabius Maximus, P. Cornelius Africanus illius filii. Egerunt L. Attilius Prænestinus et Minucius Protimus. Modos fecit et cantica Flaccus Claudii filius, tibiis Sarranis paribus, sinistris. Hæc comœdia facta est Latina è Græcâ Menandri, L. Anicio Gallo, M. Cornelio Cethego consulibus.

ANNOTATIONES.

ADELPHI.] Id est, *fratres*, Græcé. Sic ideo hæc comœdia nominata est, quòd fratres Demea et Mitio senes: et Æschinus, Ctesiphoque Demeæ filii, fabulæ suppeditent materiam.

Acta ludis funebribus.] Ludi funebres erant, qui in honorem defunctorum exhibebantur, quales Homerus memorat celebratos ab Achille in funere Patrocli; et Virgilius refert ab Æneâ celebratos in honorem Anchisæ parentis; ejusmodi hic dicuntur facti à Q. Fabio Maximo, et P. Cornelio Africano patri ipsius naturali L. Æmilio Paulo, à quo dati sunt in adoptionem: ille quidem Q. Fabio Maximo; hic verò Africani Superioris filio.

Egerunt L. Attilius Prænestinus.] Hi erant Magistri histrionum, qui fabulam egerunt.

Tibiis Sarranis.] Sic dictæ à Sarrâ urbe, quæ Tyrus est: sinistræ fuerunt hæ tibiæ, auctore Evanthio in Prolegomenis in Terentium, et acuminis levitate jocum in comœdiâ ostendebant; nam plura foramina habebant, et sonus idcirco erat acutior; cùm dextræ, sive Lydiæ, pauciora foramina haberent, et sonum proinde graviorem. Lydiæ conveniebant rebus gravibus; Sarranæ jocis; Phrygiæ, si gravitas jocis misceretur: sed de his uberiùs diximus ad inscriptionem Andriæ.

ADELPHORUM PERSONÆ.

MITIO, senex. Nomen Latinum à mitis.

DEMEA, senex, ἀπὸ τοῦ δήμου, à plebe, quasi plebeius.

SANNIO, leno. A σάννος, fatuus, quòd in hâc comœdiâ populo risui esset.

ÆSCHINUS, adolescens. Ab αἶσχος, dedecus, quòd flagitiis esset infamis.

SYRUS, servus. A patriâ, gentile nomen.

CTESIPHO, adolescens, ἀπὸ τῆς κτήσεως, à prædio, et φωτὸς, viro, id est, agricola.

SOSTRATA, matrona. A σώζειν, quod est, servare.

CANTHARA, nutrix. A κάνθαρος, poculum, à præbendo potum puero.

GETA, servus. Gentile nomen, à natione.

HEGIO, senex, ἀπὸ τοῦ ἡγεῖσθαι, ducere, quia curam Sostratæ, ejusque familiæ habet.

DROMO, servus. A δρόμος, cursus.

PAMPHILA, nurus. Quasi πᾶσι φίλη, omnibus chara.

ARGUMENTUM.

MITIO et Demea Athenienses fratres fuerunt. Erant Demeæ filii duo, ex quibus natu majorem Æschinum adoptavit Mitio, eumque indulgentiùs educavit, adeò ut Pamphilam virginem, quam mater Sostrata vidua pudicè conservabat, noctu temulentus per vim compresserit, gravidamque fecerit; sed pollicitus Sostratæ matri se eam uxorem ducturum, veniam obtinuit. Ctesipho autem Æschini frater, quem pater Demea secum ruri habuit severè admodum ac strictè, citharistriæ cujusdam amore captus, cùm eam à lenone puellæ domino, præ argenti penuriâ habere non posset; Æschinus ejus frater, domum lenonis per vim ingressus, puellam abreptam tradit Ctesiphoni. Spargitur totâ urbe rumor, qui pervenit ad Sostratam, et Pamphilam brevi parituram. Illæ mutatum Æschini animum, se proditas et perfidè desertas putant: itaque Getam ad Hegionem cognatum Pamphilæ, rem, ut erat, expositurum mittunt. Hegio postea incidit in Demeam, eique de constupratâ ab Æschino Pamphilâ facinus narrat. Mitio quoque de re totâ certior factus, profectus ad mulieres, jacentes jam, et afflictas erexerat, pollicitus se Æschino Pamphilam uxorem daturum. Interea Demea filium Ctesiphonem, quem putabat ruri fodere, aut arare, deprehendit in urbe cum meretrice suaviter potitantem, et accubantem; quapropter tantâ iracundiâ incitatus est, ut arderet. Verùm postquam satis diu vociferatus est, tandem ita placatur suavi oratione Mitionis, ut depositâ veteri

sævitiâ benignus atque affabilis fiat. Itaque permittitur Ctesiphoni frui amicâ, fiunt nuptiæ Æschini et Pamphilæ, Mitio ipse Sostratam ducit uxorem. Hegioni datur unde vivat, Syrus unà cum Phrygiâ uxore manumittitur.

C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA.

Duos cùm haberet Demea adolescentulos,
Dat Mitioni fratri adoptandum Æschinum,
Sed Ctesiphonem retinet: hunc citharistriæ
Lepore captum, sub duro ac tristi patre,
Frater celabat Æschinus: famam rei
Amorisque in se transferebat: denique
Fidicinam lenoni eripuit. vitiaverat
Idem Æschinus civem Atticam pauperculam;
Fidemque dederat, hanc sibi uxorem fore.
Demea, jurgare, et graviter ferre: mox tamen,
Ut veritas patefacta est, ducit Æschinus
Vitiatam, potitur Ctesipho citharistriam,
Exorato suo patre duro Demeâ.

INTERPRETATIO.

Demea duos habens filios, dat ex illis Æschinum fratri Mitioni in adoptionem, et Ctesiphonem alterum in suâ potestate retinet: hunc fidicinæ festivâ formâ et ingenio irretitum, cùm aspero et sævo patri subditus esset, frater Æschinus occultabat; rumorem, et amorem, in se transferebat, simulans se esse amatorem citharistriæ: denique eam lenoni per vim abripuit. Stupraverat quoque Æschinus Pamphilam virginem Atticam, pauperculam quidem, sed bonam, bonis civibus prognatam; pollicitusque fuerat se eam ducturum uxorem. Demea morosum et jurgiosum se præbebat, et iniquo animo ferebat: sed citò postquam id quod res erat manifestum fuit de psaltriâ, Æschinum non sibi, sed Ctesiphoni fratri eam rapuisse, ducit Æschinus uxorem Pamphilam à se compressam; Ctesipho fit compos fidicinæ, placato et victo precibus Demeâ patre severo et molesto.

PROLOGUS.

Postquam poëta sensit scripturam suam
Ab iniquis observari, et adversarios
Rapere in pejorem partem, quam acturi sumus:
Indicio de se ipse erit: vos eritis judices,
Laudine an vitio duci factum id oporteat.
Synapothnescontes Diphili comœdia est;
Eam Commorientes Plautus fecit fabulam.
In Græcâ adolescens est, qui lenoni eripuit 8
Meretricem in primâ fabulâ: eum Plautus locum
Reliquit integrum: eum hic locum sumpsit sibi
In Adelphos; verbum de verbo expressum extulit.

Postquam poëta Terentius intellexit comœdias quas scripsit, curiosè explorari et notari ab improbis hominibus atque adversariis, obtrectandi gratiâ, et comœdiam quam exhibituri sumus, ab his reprehendi et culpari; ipsemet quid fecerit vobis indicabit: vos judicabitis utrùm factum laude dignum sit, an vituperio. Diphilus poëta comicus Græcus comœdiam fecit, quam Græcè Synapothnescontes inscripsit: eam Plautus Latinè composuit, et Commorientes nominavit. In Græcâ Diphili quidam inducitur adolescens rapiens lenoni meretricem, in primâ parte fabulæ: eum locum reliquit Plautus intactum: hic verò poëta Terentius hunc locum transtulit in Adelphos; et ex Græco in Latinum vertens ornatiorem reddidit.

Eam nos acturi sumus novam: pernoscite,
Furtumne factum existumetis, an locum
Reprehensum, qui præteritus negligentiâ est.
Nam quod isti dicunt malevoli, homines nobiles
Eum adjutare, assiduéque unà scribere:
Quod illi maledictum vehemens esse existumant,
Eam laudem hic ducit maxumam, cùm illis placet,
Qui vobis universis, et populo placent;
Quorum operâ in bello, in otio, in negotio,
Suo quisque tempore usu' est sine superbiâ.
Dehinc ne exspectetis argumentum fabulæ:
Senes qui primi venient, hi partem aperient;
In agendo partem ostendent. facite, æquanimitas
Vestra poëtæ ad scribendum augeat industriam.

Eam comœdiam novam, nempe Adelphos, vobis, spectatores, nunc acturi et recitaturi sumus: nunc perspicite an censere debeatis, hunc locum, quem mutuatus est Terentius, furti vitio accusandum, an potiùs dicendum ab eo resumptum et retentum esse, postquam Plautus eum pro derelicto negligenter habuerat.— Nam quod adversarii isti in vulgus jactant, homines nobili et patritiâ stirpe clarissimos et operam suam dare, et perpetuò unà comœdias facere: quod illi vituperium grave arbitrantur, id sibi ingenti gloriæ tribuit, cum illis gratus et acceptus est, qui vobis quotquot hìc estis, et universo populo grati, et accepti sunt; quorum beneficia in militiâ et in pace, commodè in omnes collata fuerunt sine fastu et ostentatione. Exinde nolite exspectare ut argumentum fabulæ vobis enarretur: senes qui primi in proscenium prodibunt, ii partem explicabunt ipso initio, partem in reliquo dramate. Concedite, ut æquo et propitio animo adsitis, quò labor et industria poëtæ ad faciendas comœdias magis ac magis excitetur.

ANNOTATIO.

15 *Homines nobiles.*] Nempe, Scipionem Africanum, Lælium, et Furium Publium.

ACTUS I. SCENA I.

MITIO.

STORAX. non rediit hâc nocte à cœnâ Æschinus,
Neque servulorum quisquam, qui advorsum ierant.
Profectò hoc verè dicunt: si absis uspiam,
Aut ubi si cesses, evenire ea satius est,
Quæ in te uxor dicit, et quæ in animo cogitat
Irata, quàm illa quæ parentes propitii.
Uxor, si cesses, aut te amare cogitat,
Aut tete amari, aut potare, aut animo obsequi,

Mi. Heus, Storax. Non reversus est domum Æschinus filius hàc nocte à convivio, neque ullus ex servis qui obviàm ei missi fuerant, eum comitatum. Equidem hæc communis sententia vera est: minùs damnosum est ea accidere, quæ uxor irata de te suspicatur, et animo conjicit, quàm illa, quæ parentes pii et filiorum studiosi eis timent. Uxor, si tardes domum redire, aut alius mulieris amore detineri te suspicatur, aut aliam amore tui captam esse, aut compotationibus te deditum esse, aut voluptati inservire,

ANNOTATIO.

1 *Storax.*] Sublatâ voce Storacem è servulis unum vocat, quo non respondente, intelligit nondum rediisse filium: Storacem enim huic ad cœnam eunti comitem dederat, et alios postea servos emiserat, qui obviàm irent, et eum reducerent. Proprie locutus est, cùm dixit *adversùm*, nam hi servi adversitores dicebantur, qui adversùm ibant foris cœnanti, officii et tuitionis gratiâ. *Storax*, Græcè στύραξ, est arboris lachryma odorata. Et ab odore ita servus nominatur.

Et tibi bene esse soli, cùm sibi sit malé.
Ego, quia non rediit filius, quæ cogito!
Quibu' nunc sollicitor rebus! ne aut ille alserit,
Aut uspiam ceciderit, aut perfregerit
Aliquid. vah, quenquamne hominem in animum instituere, aut
Parare, quod sit carius, quàm ipse est sibi?
Atqui ex me hic natus non est, sed ex fratre: is adeò
Dissimili studio est; jam inde ab adolescentiâ
Ego hanc clementem vitam urbanam, atque otium
Secutus sum: et, quod fortunatum isti putant,
Uxorem nunquam habui. ille contrà, hæc omnia.
Ruri agere vitam: semper parcè, ac duriter
Se habere: uxorem duxit: nati filii
Duo; inde ego hunc majorem adoptavi mihi:
Eduxi à parvulo, habui, amavi pro meo:
In eo me oblecto: solum id est carum mihi.
Ille ut item contrà me habeat, facio seduló:
Do, prætermitto: non necesse habeo omnia
Pro meo jure agere: postremò, alii clanculum
Patres quæ faciunt, quæ fert adolescentia,
Ea ne me celet, consuefeci filium:
Nam qui mentiri aut fallere insuêrit patrem, aut
Audebit, tantò magis audebit cæteros.
Pudore et liberalitate liberos
Retinere, satius esse credo, quàm metu.
Hæc fratri mecum non conveniunt, neque placent.
Venit ad me sæpe clamitans, Quid agis, Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptum suggeris?
Vestitu nimiùm indulges: nimiùm ineptus es.
Nimiùm ipse est durus: præter æquumque et bonum:
Ut errat longè meâ quidem sententiâ,
Qui imperium credat gravius esse aut stabilius,
Vi quod fit, quàm illud quod amicitiâ adjungitur.
Mea sic est ratio, et sic animum induco meum:
Malo coactus qui suum officium facit,
Dum id rescitum iri credit, tantisper cavet:
Si sperat fore clàm, rursum ad ingenium redit.

denique te solum in deliciis versari, dum ipsa molestiis et tristitiâ cruciatur. Ah, quæ suspiciones mentem meam agitant, quia non rediit filius! quibus timoribus animus angitur! ne aut ille Æschinus algore obstupuerit, aut uspiam lapsus membrum aliquod sibi omnino ruperit. Vah! potestne illud esse, ut quispiam ita animo sit affectus, ut quidquam charius habeat quàm seipsum? Attamen ex me hic non est genitus, sed ex fratre meo Demeâ. Is frater dissimiliter vitam instituit, atque ego, jam inde usque ab ephebis. Ego hanc comem elegi vitam urbanam et tranquillam, et quod plerique beatum æstimant, uxorem nunquam ducere volui. Ille omnia alia potiora duxit. Agro colendo vitam exercere: semper austerè et laboriosè se tractare; uxorem matrimonio sibi junxit: filios duos genuit; deinde hunc ego majorem natu in adoptionem accepi: à puero educavi, habui, et dilexi tanquam filium naturalem: in eo delicias omnes capio: hoc solum pretiosum habeo. Ego omni curà laboro, ut pariter me charum vicissim habeat ille: do sumptus, prætermitto, et dissimulo delicta ejus; nec oportere me puto in omnibus rebus patriâ potestate uti erga illum: postremò ita eum instituì, ne mihi occultet ea, quæ alii filii clam patribus suis faciunt, nempe culpas, quibus obnoxia est ætas adolescentiæ: nam qui mendacium proloqui coram patre, aut eum solitus fuerit verbis decipere, multò audaciùs hæc faciet in cæteros. Utilius et melius esse censeo, verecundiâ et liberali clementiâ eum avocare à vitiis, quàm timore. Hæc non ita fratri, ut mihi, videntur observanda, neque probantur. Ille sæpe me convenit vociferans, Quid facis, Mitio? cur nobis corrumpis filium? cur sumptus das ei, ut amicas habeat? ut in potationibus se mergat? cur vestimenta splendidiora, et nimiò pretiosiora largiris? nimis imprudenter eum moderaris. Ille verò (Demea) asperior est, et sævior plùs æquo et bono: et valdè fallitur ita sentiendo, ut ego quidem opinor, quicumque sibi persuadet imperium, quod cum violentiâ quæritur et exercetur, esse fortius et diuturnius, quàm illud quod amore conciliatur. Ego sic reor, credoque: qui vi aut necessitate adigitur ad suum faciendum officium; tantisper cavet sibi, et abstinet à malo, dum id cognitum iri putat: si credit occultum fore, rursus ad suos mores revertitur.

Ille quem beneficio adjungas, ex animo facit:
Studet par referre, præsens absensque idem erit.
Hoc patrium est, potiùs consuefacere filium
Suâ sponte rectè facere, quàm alieno metu.
Hoc pater ac dominus interest. hoc qui nequit,
Fateatur se nescire imperare liberis.
Sed estne hic ipsus, de quo agebam? et certè is est.
Nescio quid tristem video: credo jam, ut solet,
Jurgabit. Salvom te advenire, Demea,
Gaudemus.

Ille quem beneficio acquiras, omni studio libens officium facit: curat diligenter vicissim benefacere; sive adsit coram, vel clàm absit, similem sui semper se geret. Hoc patrem decet potiùs assuefacere filium libenter et ultro rectè faciendo, quàm terrendo exemplis propositis pœnarum alienarum. Hæc differentia est inter patrem ac dominum. Qui non potest talem se præstare, concedat hic oportet se ignarum esse regendi liberorum ingenia. Sed estne hic ipse Demea, de quo loquebar? Equidem is ipse est. Nescio propter quid tristis mihi videtur: puto jam pro more suo jurgiis mecum aget. Salvum te adesse lætor, Demea.

ACTUS I. SCENA II.

DEMEA. MITIO.

De. EHEM! opportuné: te ipsum quærito.
Mi. Quid tristis es? *De.* rogas me, ubi nobis Æschinus
Siet, quid tristis ego sim? *Mi.* dixin' hoc fore?
Quid fecit? *De.* quid ille fecerit? quem neque pudet
Quidquam; nec metuit quenquam; neque legem putet
Tenere se ullam. nam illa, quæ antehac facta sunt,
Omitto: modò quid designavit? *Mi.* quidnam id est?
De. Fores effregit, atque in ædes irruit
Alienas: ipsum dominum atque omnem familiam
Multavit usque ad mortem: eripuit mulierem,
Quam amabat: clamant omnes indignissumè
Factum esse: hoc advenienti quot mihi, Mitio,
Dixere! in ore est omni populo: denique
Si conferendum exemplum est, non fratrem videt
Rei dare operam, ruri esse parcum ac sobrium?
Nullum hujus simile factum: hæc cùm illi, Mitio,
Dico, tibi dico: tu illum corrumpi sinis.

De. Hem! commodè, in tempore advenis: te ipsum quæro sedulò. *Mi.* Quid mœstus es? *De.* Interrogas me quid tristis sim, cùm filium Æschinum habeamus? Nempe ejus causâ sum tristis et sollicitus. *Mi.* Nonne verè dixi illum morosè jurgaturum esse? Quid is fecit? *De.* Quid fecerit, quæris? qui neque pudore ullo afficitur; neque veretur quenquam, aut timet; neque æstimat se ullâ lege obligari. Nam quæ antehac fecit prætereo: ô quænam modò nefanda palàm gessit? *Mi.* Quidnam id est? *De.* Portam rupit ædium, in ædes irrupit alienas: ipsum dominum cum omni familiâ verberavit, ictibus laceravit, ac penè occidit: per vim abduxit mulierem cujus amore impulsus erat: omnis populus vociferatur nefarium scelus commissum esse: quot mihi huc venienti, Mitio, hoc nunciaverunt! Factus est totius populi fabula et querela. Quòd si exemplum proponere utile est, nonne advertit fratrem suum Ctesiphonem in re familiari augendâ studium omne ponere, vitam ducere frugaliter et temperanter in agro colendo? Nullum unquam ejusmodi facinus ille ausus est: hæc cùm in illum dico, in te etiam dico: tu illum depravari pateris.

Mi. *Homine imperito nunquam quidquam injustius;*
Qui, nisi quod ipse facit, nil rectum putat.
De. Quorsum istuc? *Mi.* quia tu, Demea, hæc malè judicas.
Non est flagitium, mihi crede, adolescentulum
Scortari, neque potare; non est: neque fores
Effringere. hæc si neque ego, neque tu fecimus,
Non sivit egestas facere nos. tu nunc tibi
Id laudi ducis, quod tum fecisti inopiâ.
Injurium est: nam si esset unde id fieret,
Faceremus: et tu illum tuum, si esses homo,
Sineres nunc facere, dum per ætatem licet,
Potiùs quàm ubi te exspectatum ejecisset foras,
Alieniore ætate pòst faceret tamen.
De. Prô Jupiter, tu me, homo, adigis ad insaniam.
Non est flagitium facere hæc adolescentulum? *Mi.* ah!
Ausculta, ne me obtundas de hâc re sæpius.
Tuum filium dedisti adoptandum mihi:
Is meus est factus: si quid peccat, Demea,
Mihi peccat: ego illi maxumam partem feram.
Obsonat, potat, olet unguenta? de meo.
Amat? dabitur à me argentum, dum erit commodum:
Ubi non erit, fortasse excludetur foras.
Fores effregit? restituentur. discidit
Vestem? resarcietur. Est, diis gratia,
Et unde hæc fiant, et adhuc non molesta sunt.
Postremò aut desine, aut cedò quemvis arbitrum:
Te plura in hâc re peccare ostendam. *De.* hei mihi!
Pater esse disce ab aliis qui verè sciunt.
Mi. Naturâ tu illi pater es, consiliis ego.
De. Tun' consulis quidquam? *Mi.* ah! si pergis, abiero.

Mi. Homine ignaro rerum nunquam quicquam iniquius fuit: qui nihil rectè factum æstimat, nisi quod à seipso factum est. *De.* Quare hæc dicis? *Mi.* Quia tu, Demea, pravo judicio res æstimas. Non est flagitii nomine dignum delictum, adolescentem cum meretricibus consuetudinem habere, et potationibus vacare, neque portas ædium perrumpere, mihi crede. Si neque ego, neque tu, hæc commisimus, indigentia nobis non permisit. Tu nunc te laude dignum existimas, quòd tunc ab his abstinuisti præ inopiâ. Hoc est injustè judicare: nam olim si nobis facultas fuisset hæc faciendi, fecissemus; et tu illum tuum Ctesiphonem, si humanitate præditus esses, patereris hæc facere nunc, dum ætas permittit, potiùs quàm ubi post mortem tuam tam exoptatam te ante januam collocâsset, et mortuum extulisset, hæc pòst faceret tamen quamvis alienâ ætate et intempestivâ. *De.* Proh Jupiter! tu homo me insanire coges. An non flagitiosum hæc agere adolescentem? *Mi.* Audi; ne me tædio eneces, hæc sæpius inculcando. Filium tuum mihi dedisti in adoptionem: is meus est factus legitimus: si quid delinquit, Demea, in meum delinquit damnum; ego in illâ re potiorem partem sustinebo. Lautis epulis et cœnis insumit plurimum, largè bibit vina, unguentorum odoribus fragrat? impensis meis hæc facit. Amicas habet? argentum largiar, quamdiu mihi facultas erit: quando non erit, fortasse ex ædibus et familiâ dimittetur. Januam disrupit? reficietur. Vestem dilaceravit? reparabitur. Est (diis gratia) facultas satis ampla hæc præstandi, et adhuc non sunt mihi gravia. Tandem aut desine me molestiâ afficere, aut dic quemvis arbitrum: hujus sententiæ acquiescam, et te plùs errare, quàm me clarè arguam. *De.* Hei mihi! disce te patrem gerere ab aliis, qui peritiores sunt veræ patriæ potestatis exercendæ. *Mi.* Naturâ tu illi pater es, ego consiliis et rectâ institutione. *De.* Tune consulis bene quicquam, qui nimiâ indulgentiâ illum perdis? *Mi.* Ah! si perseveras aures obtundere, illico discessero.

ANNOTATIO.

29 *Exspectatum ejecisset foras.*] Mortui, apud Romanos, ubi animam egerant, lecto extracti humi deponebantur, deinde lavabantur, ungebantur, lecto funebri aptabantur, tum ad ostium domùs cadaver admovebatur, versis in portam pedibus; quod Mitio suis verbis significat. Hæc Persius indicat Satyrâ III. his versibus:

Hinc tuba, candelæ: tandemque beatulus alto
Compositus lecto, crassisque lutatus amomis,
In portam rigidos calces extendit: at illum
Hesterni capite induto subiere Quirites.

De. Siccine agis? *Mi.* an ego toties de eâdem re audiam?
De. Curæ est mihi. *Mi.* et mihi curæ est: verùm, Demea,
Curemus æquam uterque partem; tu alterum,
Ego item alterum. nam ambos curare, propemodum
Reposcere illum est, quem dedisti. *De.* ah, Mitio!
Mi. Mihi sic videtur. *De.* quid istuc? tibi si istuc placet,
Profundat, perdat, pereat: nihil ad me attinet.
Jam si verbum unum posthac. *Mi.* rursum, Demea,
Irascere? *De.* an non credis? repeton' quem dedi?
Ægrè est. alienus non sum, si obsto; hem desino.
Unum vis curem; curo; et est diis gratia,
Quom ita, ut volo, est: iste tuus ipse sentiet
Posteriús: nolo in illum gravius dicere.
Mi. Nec nihil, neque omnia hæc sunt, quæ dicit: tamen
Nonnihil molesta hæc sunt mihi: sed ostendere
Me ægrè pati illi nolui: nam ita est homo:
Cùm placo, advorsor sedulò, et deterreo;
Tamen humanè vix patitur: verùm si augeam,
Aut etiam adjutor sim ejus iracundiæ,
Insaniam profectò cum illo: etsi Æschinus,
Nonnullam in hâc re nobis faciat injuriam.
Quam hic non amavit meretricem, aut cui non dedit
Aliquid? postremò nuper (credo jam omnium
Tædebat) dixit velle uxorem ducere.
Sperabam jam defervisse adolescentiam:
Gaudebam: ecce autem de integro. nisi quidquid est,
Volo scire, atque hominem convenire, si apud forum est.

De. Itane me audire recusas, et abis? *Mi.* An ego toties de hâc re iterata odiosa verba audire cogar? *De.* Non possum non habere curam filii. *Mi.* Æquè mihi curæ est, ac tibi: atqui, Demea, æqualiter partiamur curas filiorum tuorum: tu alterum curabis, hunc nempe quem retinuisti apud te; ego alterum itidem: nam quòd ambos regere tuo velis arbitrio, hoc penè est repetere illum, quem per adoptionem in filium dedisti. *De.* Ah, Mitio, quid me accusas! *Mi.* Sanè sic censeo. *De.* Ah, cur hæc mihi exprobras? Si ita sentis, prodigat, absumat, in perniciem ruat; nihil meâ refert. Jam si unum verbum posthac de hâc re tibi fecero. *Mi.* Rursum, Demea, ira commoveris? *De.* Annon credis me irasci? num reposco, quem adoptivum tibi tradidi? minimè quidem reposco, sed ægrè fero ejus luxum et libidinem, quamvis per adoptionem eum tibi cesserim: tamen cognationis jure naturali extraneus non sum, quò minùs mirari debes, si obsum tuæ voluntati; sed tamen ego desisto. Vis unius solummodo curam habeam; volo ut vis: et diis gratias habeo, quòd ille meus Ctesipho talis est, qualem cupio: iste tuus ipse Æschinus postremò experietur mala quæ nimia tua facilitas et indulgentia ipsi attulerit: nolo contra illum pejora prædicere atque ominari. *Mi.* Nonnulla quæ dicit Demea de Æschino, vera quidem sunt, non autem omnia. Etsi nonnulla illa aliquam molestiam mihi exhibeant, nolui tamen manifestum facere Demeæ, me non æquo animo illa pati: sic enim homo à naturâ factus est; cùm eum placidum ex irato reddere volo, ei acerrimè repugno, et per vim et metum ab irâ revoco: et tamen vix leniter id patitur: verùm si ei obsequendo magis irritem, adjuvemque impetum ejus iracundiæ, hoc erit profectò cum ipso insanire: etsi Æschinus aliquam nobis hæc agendo facit injuriam. Quam is meretricem amicam non habuit, aut cui (meretrici) dona non largitus est? Ultimò nuper (puto omnium amicarum satietas eum ceperat) dixit se cupere uxorem habere. Spem conceperam, fervorem juvenilium voluptatum sedatum esse: gaudebam: ecce autem de novo amare cœpit. Sed quicquid est, volo certò id scire; hominemque adire atque alloqui, si in foro versatur.

ACTUS II. SCENA I.

SANNIO. ÆSCHINUS. PARMENO.

Sa. Obsecro, populares, ferte misero atque innocenti auxilium:
Subvenite inopi. *Æs.* otiosè nunc jam illico hîc consiste.
Quid respectas? nihil pericli est: nunquam, dum ego adero, hic te
Tanget. *Sa.* ego istam inviti' omnibus.
Æs. Quanquam est scelestus, non committet hodie unquam, iterum ut vapulet.
Sa. Audi, Æschine, ne ignarum fuisse te dicas meorum morum:
Ego leno sum. *Æs.* scio. *Sa.* at ita, ut usquam fuit fide quisquam optumâ.
Tu quòd te posteriùs purges, nolle hanc injuriam mihi
Factam esse. hujus non faciam. crede hoc, ego meum jus persequar:
Neque tu verbis solves unquam, quod re mihi malefeceris.
Novi ego vestra hæc: Nollem factum; dabitur jusjurandum, esse te
Indignum injuriâ hâc: indignis cùm egomet sim acceptus modis.
Æs. Abi præ strenuè, ac fores aperi. *Sa.* cæterùm hoc nihil facies.
Æs. I intrò nunc jam. *Sa.* at enim non sinam. *Æs.* accede illuc, Parmeno;
Nimium abiisti istóc; hîc propter hunc assiste. hem, sic volo.
Cave nunc jam oculos à meis oculis quóquam dimoveas tuos,

Sa. Per deos oro, cives, auxiliamini infelici atque innocenti: subsidium afferte homini omnium ope privato. *Æs.* Jam nunc hic constanter et otiosè mane. Quid toties aspicis? nullum hic tibi periculum est: nunquam Sannio leno, dum hic præsens ero, te attinget. *Sa.* Ego istam contra voluntatem omnium obsistentium retinebo. *Æs.* Quamvis flagitiosus est, et nequam, nunquam quidquam hodie faciet, cur iterum à me cædatur. *Sa.* Ausculta, Æschine, ne te excuses, quòd ingenium et institutum vitæ meæ haud noveris: ego leno sum. *Æs.* Probè id scio. *Sa.* At sum talis, ut nullus usquam fidei magis observator fuerit. Nihil ducam, si, ut te excuses, dixeris te invitum hanc mihi injuriam intulisse, te pœnitere facti: hoc scire te velim, quòd actionem, quæ mihi competit, intendam; neque tu mihi unquam verbis satisfacies, quod facto mihi damnum, et injuriam feceris. Mihi nota sunt vestra subterfugia, et remedia juris: nimirum ista: Pœnitet me fecisse; jurejurando dices me non meritum esse, cui hæc injuria fieret: hæc mihi non satis erunt, cùm aliter tractatus fuerim ac meritus sum. *Æs.* Abi antè, Parmeno, confidenter; et januam aperi. *Sa.* Atqui nihil efficies. *Æs.* Tu, puella, intra nunc jam domum. *Sa.* At enim non permittam ut intret. *Æs.* Accede huc, Parmeno; nimiùm hinc secessisti; hîc prope hunc mane. Hem, sic volo stes. Nunc vide ne oculos tuos avertas à meis oculis, Parmeno;

ANNOTATIONES.

2 *Otiosè nunc jam illico hîc consiste.*] Hæc et subsequentia, *Quanquam est scelestus*, dicuntur fidicinæ sibi à lenone adhuc metuenti et trepidanti.

8 *Nolle hanc injuriam mihi factam.*] Hæc est sententia; Non contentus ero solenni verborum satisfactione, scilicet; Agnosco indigno me intulisse injuriam; nollem factum.

9 *Hujus non faciam.*] Pilum, aut floccum manu ostendens ait se tanti non facturum satisfactionem Æschini quanti pilum aut floccum.

Ne mora sit, si innuerim, quin pugnus continuò in malâ hæreat.
Sa. Istuc volo ergo ipsum experiri. *Æs.* hem, serva. omitte mulierem.
Sa. O facinu' indignum. *Æs.* geminabit, nisi caves. *Sa.* hei misero mihi!
Æs. Non innueram: verùm in istam partem potiùs peccato tamen:
I nunc jam. *Sa.* quid hoc rei est? regnumne, Æschine, hîc tu possides?
Æs. Si possiderem, ornatus esses ex tuis virtutibus.
Sa. Quid tibi rei mecum est? *Æs.* nihil. *Sa.* quid? nôstin' qui sim? *Æs.* non desidero.
Sa. Tetigin' tui quidquam? *Æs.* si attigisses, ferres infortunium.
Sa. Quî tibi magis licet meam habere, pro quâ ego argentum dedi?
Responde. *Æs.* ante ædeis non fecisse erit meliu' hîc convicium:
Nam si molestus pergis esse, jam intrò abripiere, atque ibi
Usque ad necem operiere loris. *Sa.* loris liber? *Æs.* sic erit.
Sa. O hominem impurum! hîccine libertatem aiunt æquam esse omnibus?
Æs. Si satis jam debacchatus es, leno, audi si vis nunc jam.
Sa. Egon' debacchatus sum autem, an tu in me? *Æs.* mitte ista, atque ad rem redi.
Sa. Quam rem? quò redeam? *Æs.* jamne me vis dicere, quod ad te attinet?
Sa. Cupio, æqui modò aliquid. *Æs.* vah! leno iniqua me non volt loqui.
Sa. Leno sum, fateor, pernicies communis adolescentium,
Perjurus, pestis: tamen tibi à me nulla est orta injuria.
Æs. Nam hercle etiam hoc restat. *Sa.* illuc quæso redi, quò cœpisti, Æschine.
Æs. Minis viginti tu illam emisti, quæ res tibi vortat malé:

ne in morà sis, si nutu oculorum significavero, quin pugnis malæ lenonis contundantur. *Sa.* Istud igitur volo ipsum, quod minaris, experiri. *Æs.* Hem, Parmeno, observa; leno, omitte mulierem. *Sa.* O factum iniquum! *Æs.* Duplicabit plagas Parmeno, nisi prospicis tibi. *Sa.* O me miserum! *Æs.* Non innueram, Parmeno: verùm quòd tu cecideris eum satiùs factum esse duco, et potius mihi, gratumque est, quàm si non fecisses: abi nunc jam cum virgine, Parmeno. *Sa.* Quidnam hoc facti sibi vult? Regemne hîc te gerere audes Athenis, liberâ civitate? *Æs.* Si rex hic essem, haberes tuis virtutibus digna præmia. *Sa.* Quid negotii est quamobrem me cædis? *Æs.* Nihil. *Sa.* Quid? num tibi notus sum? *Æs.* Non valdè cupio te mihi notum esse. *Sa.* Quidquamne ex tuis rebus attrectavi? *Æs.* Si attigisses tantùm, malè et inféliciter id tibi cederet. *Sa.* Si mihi non permissum est, quæ tua sunt, attingere, cur tibi liceat puellam, quam emi, retinere? responde. *Æs.* Utilius tibi erit, hic ante ædes publicè injuriam mihi vociferando non fecisse: nam si persistis molestiam mihi exhibere, intrò domum sublatus innumeris lororum plagis cæderis, ad necem usque. *Sa.* Me hominem liberum loris cædes? *Æs.* Sic fiet. *Sa.* O hominem flagitiis obscœnum! Itane libertate æquali Athenis omnes fruuntur? *Æs.* Si satis bacchantis more insanivisti, leno, ausculta, si videtur, nunc jam tandem. *Sa.* Egone bacchatus sum in te, an tu in me? *Æs.* Desine ista, atque ad rem, de quâ inter nos agitur, redi. *Sa.* Quam rem? Quò redeam? *Æs.* Jamne tibi placet ut dicam quod ad te spectat? *Sa.* Volo, dummodo æquitatis aliquid habeat. *Æs.* Vah! leno religiosus scilicet, me cupit æqua proponere. *Sa.* Leno sum, haud nego, exitium juventutis, perjurus, pestis publica, et calamitas: tamen nulla cœpta est à me tibi fieri injuria. *Æs.* Nempe id unum tibi faciendum superest. *Sa.* Rogo, Æschine, ut pergas loqui de re ipsâ, quæ ad nos attinet, ut jam incepisti. *Æs.* Minis viginti tu illam fidicinam emisti, quæ res malè tibi succedat:

ANNOTATIO.

18 *Omitte mulierem.*] Dum Æschinus hæc loquitur, Parmeno Sannioni colaphum infringit.

Argenti tantum dabitur. *Sa.* quid, si ego illam nolo vendere,
Coges me? *Æs.* minimé. *Sa.* namque id metui. *Æs.* neque vendundam censeo,
Quæ libera est: nam ego illam liberali assero causâ mânu.
Nunc vide utrum vis; argentum accipere, aut caussam meditari tuam.
Delibera hoc, dum ego redeo, leno. *Sa.* prô supreme Jupiter!
Minimè miror, qui insanire occipiunt ex injuriâ.
Domo me eripuit, verberavit: me invito abduxit meam:
Homini misero plùs quingentos colaphos infregit mihi.
Ob malefacta hæc tantidem emptam postulat sibi tradier.
Verùm enim, quando bene promeruit, fiat: suum jus postulat.
Age, jam cupio; si modò argentum reddat. sed ego hæc hariolor;
Ubi me dixero dare tanti, testeis faciet illico,
Vendidisse me; de argento somnium: mox; Cras redi:
Id quoque possum ferre, si modò reddat, quanquam injurium est.
Verùm cogito id, quod res est: quando eum quæstum occeperis,
Accipiunda et mussitanda injuria adolescentium est.
Sed nemo dabit: frustrà egomet mecum has rationes puto.

tantundem pecuniæ tibi reddetur. *Sa.* Quid si ego illam nolo tibi vendere, an me vi compelles ad id faciendum? *Æs.* Minimé. *Sa.* Quasi verò id metuam. *Æs.* Neque eam venundari posse aio, quæ libera est: nam ego illam vindico, et assero ejus libertatem actione, quæ est de libertate. Nunc delibera, utrum vis facere; vel recipere viginti minas, quas pro pretio ejus dedisti, aut te præparare ad judicium de libertate, ad quod te provoco. Hoc apud te constitue, donec ego huc revertar, leno. *Sa.* Proh supreme deorum Jupiter! minimè miror insanos fieri per injuriam quamplurimos, cùm ego insaniam ex injuriâ, quam accepi. Domo me extraxit, cecidit: per vim, contra voluntatem meam servam mihi abripuit: mihi homini misero plusquam quingentos colaphos inflixit; pro his malefactis poscit, ut ei hanc fidicinam vendam tanti, quanti eam emi. Enimvero quia tam benè meritus est de me, fiat quod vult: æquum est, quod postulat. Age, consentio; si modò pecuniam rependat. Sed ego hoc divino; ubi me dixero puellam ei tradere tanti, statim testes vocabit, dicet viginti minis me illi vendidisse: quantum ad argentum spectat, spes vana erit instar somnii: non numerabitur; semper eludet procrastinatione, dicet subinde; Cras ad me huc revertere, pretium solvam conventum. Has dilationes et moras possum etiam ferre, si modò tandem quod promisit præstet, et viginti minæ mihi reponantur; quamvis injuriam mihi faciat, cogens me invitum vendere, atqui mihi propono id, quod verum est, et mecum sic loquor: Quando turpe lucrum facere cœpisti, suscipienda et toleranda est cum silentio, ne verbum quidem mutiendo, contumelia adolescentium. Sed nullum mihi reddetur ab Æschino argentum: frustrà sum, et mecum ratiocinationes malè subduco.

ANNOTATIONES.

40 *Ego illam liberali assero causâ manu.*] Ordo est: Ego assero hanc manu, causâ liberali; id est, apprehendo hanc manu, hanc mecum duco, in libertatem eam asserens actione de libertate. Assertores dicuntur et vindices, qui aliquem ingenuum, in servitute injustè detentum esse, actione liberali, id est, de libertate, contendebant, et affirmabant esse liberum; petebantque vindicias secundùm libertatem, id est, ut in possessione libertatis maneret, interea dum de causâ cognosceretur.

49 *Testeis faciet illico.*] Testato denunciabit me illi puellam vendidisse; sic actio de ereptione peribit, vel accusatio de vi. Deinde solutio erit exspectanda.

53 *Mox; Cras redi.*] Verba procrastinantis debitoris, et frustrantis creditorem.

ACTUS II. SCENA II.

SYRUS. SANNIO.

Sy. Tace, egomet conveniam jam ipsum: cupidè accipiat faxo, atque etiam
Bene dicat secum esse actum. Quid istuc, Sannio, est, quòd te audio
Cum hero nescio quid concertâsse? *Sa.* nunquam vidi iniquiùs
Concertationem comparatam, quàm quæ hodie inter nos fuit:
Ego vapulando, ille verberando, usque ambo defessi sumus.
Sy. Tua culpa. *Sa.* quid agerem? *Sy.* adolescenti morem gestum oportuit.
Sa. Quî potui meliùs, qui hodie usque os præbui? *Sy.* age, scis quid loquar?
Pecuniam in loco negligere, maxumum interdum est lucrum. *Sa.* hui!
Sy. Metuisti; si nunc de tuo jure concessisses paululum,
Atque adolescenti esses morigeratus, hominum homo stultissime,
Ne non tibi istuc fœneraret? *Sa.* ego spem pretio non emo.
Sy. Nunquam rem facies: abi, nescis inescare homines, Sannio.
Sa, Credo istuc melius esse: verùm ego nunquam adeò astutus fui,
Quin, quidquid possem, mallem auferre potiùs in præsentiâ.
Sy. Age, novi tuum animum; quasi quidquam tibi sint viginti minæ,
Dum huic obsequare. præterea autem te aiunt proficisci Cyprum. *Sa.* hem!
Sy. Coëmisse, hinc quæ illuc veheres, multa; navem conductam: hoc scio,
Animus tibi pendet: ubi illinc, spero, redieris, tamen hoc ages.
Sa. Nusquam pedem. perii hercle! hâc illi spe hoc inceperunt. *Sy.* timet:

Sy. Tace, Ctesipho, bono sis animo; egomet adibo Sannionem; efficiamque ut capiat sibi reddi viginti minas pro puellâ citharistriâ, fateaturque id sibi lucrosum esse. Quid rei est, Sannio, quòd audio te nescio quam concertationem habuisse cum hero meo Æschino? *Sa.* Nunquam vidi magis inæqualem concertationem, quàm hæc hodie inter nos fuit: quâ ego vapulans, ille me usque cædens utrique defatigati sumus. *Sy.* Tu in causâ fuisti. *Sa.* Quid facerem? *Sy.* Adolescenti te obsequi oportuit. *Sa.* Quomodo id potui meliùs, qui hodie assiduè os ei percutiendum dedi? *Sy.* Age, scisne quid velim dicere? Argentum vili facere in tempore et loco convenienti, aliquando est lucrifacere. *Sa.* Hui! *Sy.* Timuisti: si nunc de tuo jure aliquid adolescenti remisisses, atque ejus voluntati obsecundâsses, ô ineptissime omnium mortalium, ne non tibi istud cum fœnore reponeret? *Sa.* Ego spem lucri pecuniâ præsenti minimè commuto. *Sy.* Nunquam rem familiarem augebis, nec amplas facultates accumulabis: valeas, apage, nescis juvenes quasi escâ oblatâ, tanquam aves allicere. *Sa.* Puto id melius esse, quod sentis: verum ego nunquam adeò solers et subtilis fui, ut non mallem, qualecumque compendium repræsentari mihi, quàm promitti. *Sy.* Novi animum tuum liberalem: quasi verò pluris facias summam viginti minarum, præ studio obsequendi Æschino. Præterea autem jam profecturus es Cyprum, ut rumor est. *Sa.* Hem! *Sy.* Aiunt te multa simul emisse, quæ hinc illuc exportares; navem te conduxisse; hoc certò scio; animi dubius es, utrùm proficiscaris Cyprum, an hîc maneas. Ubi ex insulâ Cypro reversus fueris, ut exopto, debitas minas ab Æschino tunc accipies. *Sa.* Nusquam pedem effero. Per Herculem res mihi periit: hâc illi exspectatione moti, quòd peregrè mihi abeundum esset, hoc consilium inierunt. *Sy.* Metuit Sannio, propter pecuniam:

Injeci scrupulum homini. *Sa.* ô scelera ! illud vide,
Ut in ipso articulo oppressit ! emptæ mulieres
Complures, et item hinc alia, quæ porto Cyprum.
Ni eò ad mercatum venio, damnum maxumum est.
Nunc si hoc omitto, ubi illinc rediero, actum agam,
Nihil est : refrixerit res : Nunc demum venis ?
Cur passus ? ubi eras ? ut sit satius perdere,
Quàm aut hîc manere tam diu, aut tum persequi.
Sy. Jamne enumerâsti id quod ad te rediturum putes ?
Sa. Hoccine illo dignum est ? hoccine incipere Æschinum ?
Per oppressionem ut hanc mî eripere postulet ?
Sy. Labascit. unum hoc habeo : vide si satis placet :
Potiùs, quàm venias in periculum, Sannio,
Servesne, an perdas totum, dividuum face.
Minas decem corradet alicunde. *Sa.* hei mihi !
Etiam de sorte nunc venio in dubium miser.
Pudet nihil ? omnes dentes labefecit mihi ;
Præterea colaphis tuber est totum caput ;
Etiam insuper defrudet ? nusquam abeo. *Sy.* ut lubet.
Nunquid vis, quin abeam ? *Sa.* imò hercle hoc quæso, Syre,
Ut ut hæc sunt facta, potiùs quàm lites sequar,
Meum mihi reddatur, saltem quanti empta est, Syre.
Scio te non usum antehac amicitiâ meâ :
Memorem me dices esse, et gratum. *Sy.* sedulò
Faciam. sed Ctesiphonem video : lætus est
De amicâ. *Sa.* quid, quod te oro? *Sy.* paulisper mane.

injeci in animum hominis scrupulum. *Sa.* O scelestum ! Vide ut in ipso articulo temporis me aggressus est ! Emptas mulieres habeo multas, alias etiam merces, quas Cyprum veho. Nisi illuc mercatum proficiscor, detrimentum ingens accipiam. Nunc si hoc negotium cum Æschino non perficiam, antequam abeam Cyprum, sed illud agam ubi illinc rediero, nihil est sperandum : res erit obsoleta et rejecta. Quid tardiùs venis ? cur passus es tam diu deberi tibi ? ubi eras ? Talia objicient, adeò ut melius sit perdere debitum, quàm aut hic morari tam diu, dum iter non facio Cyprum ; aut postquam rediero, pecuniam petere. *Sy.* Jamne tecum computâsti, quid lucri tibi sit rediturum, Cyprum mercatum negotio Æschini, aut hoc illi præferendo ? *Sa.* Hocne decet Æschinum facere ? hocne aggredi ? ut per vim me cogendo hanc mihi tollere conetur ? *Sy.* Nutat animo ; unum hoc habeo, tibi quod dicam, Sannio : considera, si id satis tibi gratum est : potiùs quàm in periculum, totum amittendi, incidas, dimidium pretii pro puellâ, id est, decem minas in præsentiâ accipe. Hanc summam corrogabit ab amicis, vel conficiet alicunde. *Sa.* Hei mihi ! etiam miser in periculo versor amittendi sortem pecuniæ. Nullo pudore Æschinus movetur ? Omnes dentes concussit mihi ; colaphis quoque caput totum tumefactum est : præterea etiam meam rem mihi per fraudem eripere audebit ? Nusquam proficiscar, Cyprum non ibo : persequar actionem adversùs illum. *Sy.* Fac ut tibi videtur. Nisi quid mandas mihi, nihil me impedit quin abeam. *Sa.* Imò sanè, hoc rogo, Syre, utcunque hæc sunt in me facta, saltem viginti minæ mihi reddantur pro puellæ pretio, potiùs quàm litigare cogar. Scio te antehac amicitiam meam expertum non esse, postea cognosces me non esse immemorem beneficii, nec ingratum. *Sy.* Sincerè id agam. Sed Ctesiphonem cerno : exultat lætitiâ propter amicam quam possidet. *Sa.* Quid ? an agis quod te precor? *Sy.* Aliquantisper exspecta.

ANNOTATIONES.

20 *O scelera !*] Id est, *O scelestos !*

21 *Ut in ipso articulo oppressit !*] Perseverat in ipsâ metaphorâ sumptâ à scrupulo, id est, lapillo, qui in calceos incidens, nos in articulis pedum premit et lædit. Itaque hic allegoricè hæc verba, *Ut in ipso articulo oppressit*, significant in temporis puncto, et angustiis, quibus premor, me jamjam profecturum Cyprum, aggressus est.

39 *Nunquid vis, quin abeam ?*] Sermo discedentis, sexcenties à Plauto et Terentio usurpatus. Donatus ad illud Terentii Eunuchi Act. II. Scen. III. *Rogo nunquid velit*, notat ; *Hoc est, significo me abire :* nam abituri, ne id durè facerent, dicebant his quibuscum essent, Nunc quid vis ? *Vous plait-il me commander quelque chose?* WILL YOU PLEASE TO COMMAND ME ANYTHING ?

ACTUS II. SCENA III.

CTESIPHO. SYRUS.

Ct. Abs quîvis homine, cùm est opus, beneficium accipere gaudeas :
Verùm enimvero id demum juvat, si quem æquom est facere, is benefacit.
O frater, frater, quid ego nunc te laudem? satis certò scio,
Nunquam ita magnificè quidquam dicam, id virtus quin superet tua:
Itaque unam hanc rem me habere præter alios præcipuam arbitror,
Fratrem homini nemini esse primarum artium magi' principem.
Sy. O Ctesipho. *Ct.* ô Syre, Æschinus ubi est? *Sy.* ellum, te exspectat domi. *Ct.* hem!
Sy. Quid est? *Ct.* quid sit? illius operâ, Syre, nunc vivo: festivum caput! [modo:
Omnia sibi qui postputârit esse præ meo com-
Maledicta, famam, meum amorem, et peccatum in se transtulit.
Nihil pote suprá. sed quisnam? fores crepuit. *Sy.* mane, mane, ipse exit foras.

Ct. Nemo est, qui lætus non sit, cùm usus venit, à quovis beneficium accipere: verùm profectò id omnino gratum est, si quem decet officium præstare, is præstat. O frater, frater Æschine, quid ego nunc laudes tuas verbis celebrem? Satis equidem scio, me nunquam illas tam honorificè prædicaturum, ut orationem virtus tua non excedat: itaque præcipuum unum hoc proprium arbitror me habere præter alios; scilicet fratrem primis artibus, humanitate, beneficentiâ, omnibus anteferendum. *Sy.* O Ctesipho. *Ct.* O Syre, ubinam Æschinus est? *Sy.* Ecce illum, in ædibus te exspectat. *Ct.* Hem! *Sy.* Quid est? *Ct.* Quid sit quæris? Illius labore et industriâ factum est, ut vita mihi salva sit: O lepidum virum! imò etiam omnes res postponendas sibi esse putavit meis commodis: maledicta, infamiam, amoris mei periculum, et peccatum propter raptum puellæ suscepit in se. Nihil supra tot beneficia dici potest. Sed quisnam venit? Janua strepuit. *Sy.* Siste, ipse domo huc prodit.

ANNOTATIO.

6 *Homini nemini.*] Vel *Hominem neminem*, vel *Homini neminem*, variæ sunt lectiones. *Nemo homo* est antiqua locutio, pro nullus homo. Si legas, *Homini nemini*, sensus erit planior. Si legas, *Neminem hominem*, ita explica; unam hanc rem me habere præter alios præcipuum arbitror; scilicet hominem neminem, id est, nullum hominem, qui frater sit alicui, primarum artium magis principem.

ACTUS II. SCENA IV.

ÆSCHINUS. SANNIO. CTESIPHO. SYRUS.

Æs. Ubi ille est sacrilegus? *Sa.* men' quærit? num quidnam effert? occidi:
Nil video. *Æs.* ehem, opportunè, te ipsum quærito; quid fit, Ctesipho?

Æs. Ubinam est ille scelestus leno Sannio? *Sa.* Mene appellat? num pecuniam domo exportat? Perii: nihil video pecuniæ illum domo afferre. *Æs.* Ehem; commodè occurris, te ipsum studiosè quæro: quid agitur, Ctesipho?

In tuto est omnis res: omitte vero tristitiam tuam.
Ct. Ego illam verò omitto, qui quidem te habeam fratrem: ô mi Æschine!
O mi germane! ah vereor coràm in os te laudare ampliùs,
Ne id assentandi magis, quàm quòd habeam gratum, facere existumes.
Æs. Age, inepte, quasi nunc non nôrimus nos inter nos, Ctesipho.
Hoc mihi dolet, nos penè serò scîsse, et penè in eum locum
Rediisse, ut, si omnes cuperent, nihil tibi possent auxiliarier.
Ct. Pudebat. *Æs.* ah, stultitia est istæc, non pudor, tam ob parvolam
Rem penè è patriâ: turpe dictu. Deos quæso ut istæc prohibeant.
Ct. Peccavi. *Æs.* quid ait tandem nobis Sannio? *Sy.* jam mitis est.
Æs. Ego ad forum ibo, ut hunc absolvam: tu intrò ad illam, Ctesipho.
Sa. Syre, insta. *Sy.* eamus: namque hic properat in Cyprum. *Sa.* ne tam quidem:
Quamvis etiam maneo otiosus hîc. *Sy.* reddetur, ne time.
Sa. At ut omne reddat. *Sy.* omne reddet; tace modò, ac sequere hâc. *Sa.* sequor.
Ct. Heus, heus, Syre. *Sy.* hem, quid est? *Ct.* obsecro hercle te, hominem istum impurissimum
Quàm primùm absolvitote, ne, si magis irritatus siet,
Aliquâ ad patrem hoc permanet, atque ego tum perpetuo perierim.
Sy. Non fiet: bono animo es: tu cum illâ te intus oblecta interim,
Et lectulos jube sterni nobis, et parari cætera.
Ego jam transactâ re, convortam me domum cum obsonio.
Ct. Ita quæso: quando hoc bene successit, hilarem hunc sumamus diem.

In securo loco posita est res omnis tua: expelle verò omnem animo dolorem. *Ct.* Per Herculem verò illum expello, qui quidem fratrem te possideo: O mi Æschine! ô mi germane! ah vereor te præsentem amplioribus laudibus prosequi, ne adulandi magis gratiâ id me facere putes quàm quòd memor sim beneficii. *Æs.* Age, stulte, hæc omitte; quasi nunc inter nos notitia incipiat. Verùm doleo, nos ferè tardè certiores factos esse tuarum rerum, et ferè eò reductos esse periculi, ut si omnes homines cuperent te juvare, nullo modo id possent. *Ct.* Pudore impediebar. *Æs.* Ah! stultitia est ista, non verecundia; ob rem tam parvi momenti penè ex patriâ profugisse: pudet me id dicere. Diis supplico, ut ista avertant, nempe fugam patriæ præ desperatione in amore. *Ct.* Erravi. *Æs.* Quid postremò nobis Sannio dicit? *Sy.* Jam mansuetus est. *Æs.* Ego ad forum me conferam, ut, solutâ pecuniâ, illum dimittam: tu intrò domum ito ad amicam. *Sa.* Syre, urge Æschinum. *Sy.* Eamus quæso, Æschine, nam hic Sannio in Cyprum proficisci festinat. *Sa.* Non tantùm festino: quantumvis moram hic otiosus faciam. *Sy.* Reddetur tibi pecunia, ne dubita. *Sa.* At effice, ut totam restituat. *Sy.* Totam restituet; sile modò, et me sequere hàc viâ. *Sa* Sequor. *Ct.* Heus, heus, Syre. *Sy.* Hem, quid me vis? *Ct.* Per Herculem te oro, homini isti sordidissimo pecuniam pro pretio puellæ citò solvite. ne si magis irritetur, aliquo modo rumor hujus rei ad patrem perveniat, atque ego tunc omnino interierim. *Sy.* Id non fiet: securus esto: interea cum amicâ voluptati indulge, et lectos sterni, cæteraque ad cœnam necessaria adornari jube. Ego jam, confecto negotio, illinc domum me referam cum edulis, quæ empta sunt. *Ch.* Sic fiat quæso; quando hæc res feliciter nobis evenit, hunc lætum agamus diem.

ACTUS III. SCENA I.

SOSTRATA. CANTHARA.

So. Obsecro, mea tu nutrix, quid nunc fiet? *Ca.* quid fiet, rogas?
Rectè ædepol spero. *So.* modò dolores, mea tu, occipiunt primulúm.
Ca. Jam nunc times, quasi nunquam adfueris, nunquam tute pepereris?
So. Miseram me! neminem habeo; solæ sumus: Geta autem hîc non adest;
Nec quem ad obstetricem mittam, nec qui accersat Æschinum.
Ca. Pol is quidem jam hîc aderit: nam nunquam unum intermittit diem,
Quin semper veniat. *So.* solus mearum miseriarum est remedium.
Ca. E re natâ meliùs fieri haud potuit, quàm factum est, hera;
Oblatum quando vitium est: quod ad illum attinet potissimùm,
Talem, tali genere, tali animo, natum ex tantâ familiâ.
So. Ita pol est, ut dicis: salvus nobis, deos quæso, ut siet.

So. Precor te, mea nutrix, dic mihi, quid eveniet? *Ca.* Quæris? per Pollucem faustum rerum eventum spero. *So.* Jam modò dolores parituram invadere cœperunt. *Ca.* Nunc metuis, quasi nunquam parturientibus præsens interfueris, neque tu ipsa enixa liberos fueris? *So.* O me infortunatam! nemo mihi est, qui opem ferat; solæ relictæ sumus: Geta autem hinc abest; nec ullus ex domesticis mihi nunc restat, quem ad obstetricem accersendam mittam, aut qui Æschinum huc vocet. *Ca.* Per Pollucem is certè mox præstò hic erit; etenim nullo cessat die nos invisere. *So.* Solus is meis ægritudinibus medetur. *Ca.* Ex repentino rei casu, nihil fortunatius contingere potuit, quando filia tua vitiata est; quantum præcipuè spectat ad juvenem, qui id fecit: cùm tam præstanti sit formâ, tam clarâ stirpe, tam bonâ indole, tam divite domo. *So.* Per Pollucem vera loqueris: deos precor ut hunc nobis servent.

ACTUS III. SCENA II.

GETA. SOSTRATA. CANTHARA.

Ge. Nunc illud est, quòd si omnes omnia sua consilia conferant,
Atque huic malo salutem quærant, auxilii nihil afferant,
Quod mihique, heræque, filiæque herili est. væ misero mihi!
Tot res repentè circumvallant, unde emergi non potest:
Vis, egestas, injustitia, solitudo, infamia.

Ge. Nunc talis est miseria nostra, ut si omnes omnia sua simul consilia adhibeant, atque huic malo, quod mihique, dominæque meæ Sostratæ, filiæque ejus Pamphilæ factum est, mederi conentur, nihil quidquam juvent. Væ misero mihi! tot difficultates inopinatò circumstant, ex quibus evadi non potest: vis stupri, inopia ipsius puellæ, injustitia erga miseros, solitudo à defensoribus, infamia ab iis, qui credunt vitiatam pretio.

Hoccine seculum? ô scelera! ô genera sacrilega! ô hominem impium!
So. Me miseram! quidnam est, quòd sic video timidum et properantem Getam?
Ge. Quem neque fides, neque jusjurandum, neque ulla misericordia
Repressit, neque reflexit: neque quòd partus instabat propè,
Cui miseræ indignè per vim vitium obtulerat. *So.* non intelligo
Satis, quæ loquatur. *Ca.* propiùs obsecro accedamus, Sostrata. *Ge.* ah,
Me miserum! vix sum compos animi, ita ardeo iracundiâ.
Nihil est, quod malim, quàm totam familiam dari mihi obviàm,
Ut iram hanc in eos evomam omnem, dum ægritudo hæc est recens:
Satis mihi id habeam supplicii, dum illos ulciscar modò.
Seni animam primùm extinguerim ipsi, qui illud produxit scelus:
Tum autem Syrum impulsorem, vah! quibus illum lacerarem modis!
Sublimem medium primùm arriperem, et capite in terram statuerem;
Ut cerebro dispergat viam:
Adolescenti ipsi oculos eriperem: post hæc præcipitem darem:
Cæteros ruerem, agerem, raperem, tunderem, et prosternerem.
Sed cesso hoc malo heram impertiri properé? *So.* revocemus. Geta. *Ge.* hem,
Quisquis es, sine me. *So.* ego sum Sostrata. *Ge.* ubi ea est? te ipsam quærito:
Te exspecto: oppidò opportunè te obtulisti mî obviàm,
Hera. *So.* quid est? quid trepidas? *Ge.* hei mihi! *So.* quid festinas, mi Geta?
Animam recipe. *Ge.* prorsu'. *So.* quid istuc prorsus ergo est? *Ge.* periimus.
Actum est. *So.* eloquere, obsecro te, quid sit. *Ge.* jam. *So.* quid jam, Geta?
Ge. Æschinus. *So.* quid ergo is? *Ge.* alienus est ab nostrâ familiâ. *So.* hem!

Hæcne tempora adeò corrupta sunt? O crimina infanda! ô gentem sacrilegam! ô hominem impium Æschinum! *So.* Me infortunatam! quidnam est, quòd sic video pavidum, et festinantem Getam? *Ge.* Quem neque fides data, et obligatio juramenti, neque ulla commiseratio retinuit, neque revocavit à perfidiâ: neque quòd tempus pariendi imminebat proximum virgini, quam violârat. *So.* Non satis capio quæ Geta dicit. *Ca.* Appropinquemus magis oro te, Sostrata. *Ge.* Ah me infelicem! vix sum potens animi, ita iracundiâ inflammatus sum. Nihil est, quod magis optem, quàm omnes ex istâ Mitionis familiâ mihi obvios afferri, ut iram hanc omnem in eos egeram, dum hic dolor meus novus est: pœna sufficiens mihi fuerit, dummodo nunc ultionem de illis sumam. Seni patri primùm vitam eriperem, qui tam scelestum juvenem in lucem edidit: tum autem Syrum instigatorem, vah! quibus illum tormentis dilaniarem! in sublime elatum per medium corporis ad me traherem, et præcipitem in solum ourum et saxosum alliderem, sic, ut, ejus cerebrum per diversas partes viæ spargatur, adolescenti ipsi eruerem oculos, postea præcipitarem ex alto: reliquos ex illâ domo projicerem, impellerem, distraherem, concuterem, et in terram affligerem. Sed differone heræ hoc malum communicare? *So.* Revocemus eum currentem. Geta. *Ge.* Hem, quicumque sis, sine me festinare, ne me retine. *So.* Ego sum hera tua Sostrata. *Ge.* Ubinam stas? te ipsam ubique peto, te exspecto: valdè tempestivè te mihi obviam dedisti, hera. *So.* Quidnam tibi est? quid trepidus es? *Ge.* Hei mihi! *So.* Quid properas, mi Geta? Animum collige. *Ge.* Omnino. *So.* Quid istud omnino? *Ge.* Periimus, actum est de nobis. *So.* Enarra, quæso, quænam res sit. *Ge.* Jam. *So.* Quid jam, Geta? *Ge.* Æschinus. *So.* Quid igitur is fecit? *Ge.* Alienavit animum suum à nobis; amare incepit aliam virginem, quàm Pamphilam. *So.* Hem!

Perii: quare? *Ge.* amare occepit aliam. *So.* væ miseræ mihi!
Ge. Neque id occultè fert: à lenone ipsus eripuit palàm.
So. Satin' hoc certum? *Ge.* certum: hisce oculis egomet vidi, Sostrata. *So.* ah!
Me miseram! quid credas jam? aut cui credas? nostrumne Æschinum?
Nostram vitam omnium, in quo nostræ spes opesque omnes sitæ erant?
Qui sine hâc jurabat se unum nunquam victurum diem?
Qui in sui gremio positurum puerum dicebat patris? ita
Obsecraturum, ut liceret hanc uxorem ducere?
Ge. Hera, lacrumas mitte, ac potiùs, quod ad hanc rem opus est, porrò consule;
Patiamurne, an narremus cuipiam? *Ca.* au, mi homo, sanusne es?
An hoc proferendum tibi usquam esse videtur? *Ge.* mihi quidem non placet.
Jam primùm, illum alieno animo à nobis esse, res ipsa indicat.
Nunc si hoc palàm proferimus, ille inficias ibit, sat scio;
Tua fama, et gnatæ vita in dubium veniet. tum si maximè
Fateatur, cùm amet aliam, non est utile hanc illi dari.
Quapropter quoquo pacto tacito est opus. *So.* ah! minimè gentium:
Non faciam. *Ge.* quid ages? *So.* proferam. *Ge.* hem! mea Sostrata, vide quam rem agas.
So. Pejore res loco non potis est esse, quàm in hoc quo nunc sita est.
Primùm indotata est: tum præterea, quæ secunda ei dos erat,
Periit: pro virgine dari nuptum non potest, hoc reliquom est,
Si inficias ibit, testis mecum est annulus, quem amiserat.
Postremò, quando ego conscia mî sum, à me culpam hanc procul esse, nec

perii: quare alienus factus est à nobis? *Ge.* Aliam amicam, relictâ Pamphilâ filiâ tuâ, sibi junxit. *So.* Væ miseræ mihi! *Ge.* Neque id celat: ipsemet à lenone puellam vi abstulit. *So.* Satisne hoc certum habes? *Ge.* Certè: his oculis egomet deprehendi hoc, Sostrata. *So.* O me infortunatam! Quænam res jam credi potest, aut cui homini credatur? Nosterne Æschinus hæc fecit? ille salus nostrûm omnium? in quo spes nostræ, omnia bona nostra posita erant? qui jurabat se ne unum quidem diem sine Pamphilâ spirare posse? qui promittebat se puerum qui nasciturus esset, pro suo legitimo in suo sinu positum educaturum? se patri supplicaturum, ut permitteret eam sibi matrimonio jungere? *Ge.* Hera, desine lachrymari, ac potiùs quod ad hanc rem attinet, in posterum consilium quære; an feramus cum silentio hoc malum, an alicui communicemus? *Ca.* Au, mi homo, composne mentis es? An hoc verbis detegendum esse ullo in loco censes? *Ge.* Mihi quidem non videtur esse proferendum. Jam primùm amorem suum à nobis avertisse, re ipsâ nobis manifestum apparet. Nunc si hoc divulgemus, ille pernegabit probè scio, se stuprâsse Pamphilam: tua existimatio, et salus tuæ filiæ in periculum adducetur: tum etiamsi fateatur eam vitiâsse, non conducit hanc illi nubere, quando aliam sibi amicam sumpserit. Quamobrem, quovis modo, silere istud oportet. *So.* Ah! neutiquam id faciam: non tacebo. *Ge.* Quid vis agere? *So.* Id manifestabo. *Ge.* Ah, mea Sostrata, considera quid agendum sit tibi. *So.* In deteriori conditione res esse non potest, quàm in quâ nunc posita est. Primùm nulla dos ei est: præterea pudicitia, quæ loco dotis erat, amissa est: pro virgine dari in uxorem non potest. Si negabit Æschinus Pamphilæ vitium obtulisse, testimonium mecum perhibebit hic annulus, quem amiserat. Postremò, quoniam mecum scio certò, me omnis culpæ esse expertem,

Pretium, neque rem ullam intercessisse illâ aut me indignam; experiar, Geta.
Ge. Quid istic? accedo, ut meliùs dicas. *So.* tu quantùm potes, abi,
Atque Hegioni cognato hujus rem omnem narrato ordine:
Nam is nostro Simulo fuit summus, et nos coluit maxumé.
Ge. Nam hercle alius nemo respicit nos. *So.* propera tu, mea Canthara,
Curre, obstetricem accerse, ut, cùm opus sit, ne in morâ nobis siet.

neque ullam rem intervenisse, quæ illam, aut me non deceat; Geta, judicio agam. *Ge.* Quid istud est? quid tibi resistam? accedo tuæ sententiæ, ut quæ meliùs quàm ego dicas, et prudentius sentias. *So.* Tu quantùm potes celeriter proficiseere, atque Hegioni cognato Pamphilæ rem omnem, ut acta est, expone: is enim Simulo, marito meo, patri virginis summus amicus fuit, et nos maximè observavit. *Ge.* Rectè facis, nam per Herculem nemo alius nostri curam habet. *So.* Festina tu, mea Canthara, abi properè, obstetricem adducito, ut, cùm partus instabit, nullam móram faciat.

ACTUS III. SCENA III.

DEMEA. SYRUS.

De. Disperii; Ctesiphonem audivi filium
Unà fuisse in raptione cum Æschino.
Id misero restat mihi mali, si illum potest,
Qui alicui rei est, etiam ad nequitiam abducere.
Ubi ego illum quæram? credo abductum in ganeum
Aliquó: persuasit ille impurus sat scio.
Sed eccum ire Syrum video; hinc scibo jam, ubi siet.
Atque hercle hic de grege illo est: si me senserit
Eum quæritare, nunquam dicet carnufex.
Non ostendam id me velle.
Sy. Omnem rem modò seni,
Quo pacto se haberet, enarramus ordine.
Nil quidquam vidi lætius. *De.* prô Jupiter!
Hominis stultitiam! *Sy.* collaudavit filium:
Mihi, qui id dedissem consilium, egit gratias.
De. Disrumpor. *Sy.* argentum adnumeravit illico:
Dedit præterea in sumptum dimidium minæ:
Id distributum sanè est ex sententiâ. *De.* hem!
Huic mandes, si quid rectè curatum velis.
Sy. Hem! Demea, haud adspexeram te: quid agitur?
De. Quid agatur? vostram nequeo mirari satis
Rationem. *Sy.* est hercle inepta, ne dicam dolo, atque

De. Occidi; audivi Ctesiphonem comitem fuisse Æschini, cùm puellam rapuit. Id mihi infelici summum malum adhuc reliquum est, si Æschinus Ctesiphonem, qui alicui rei utilis esse potest, ad luxum et libidinem impellat. Ubinam igitur Ctesiphonem quæram? in lupanar, ut suspicor, quoddam ab Æschino abductus est: persuasit flagitiosus ille Ctesiphoni, probè scio, ut secum illuc iret. Sed ecce Syrum venire video: jam ex illo sciam, ubi sit Ctesipho. Atque mehercule de illo hominum cœtu est: si animadverteret me illum cupidè quærere, nunquam dicet, ubi sit ganeo ille. Dissimulabo me id cuperé. *Sy.* Res gestas ab Æschino Mitioni ex ordine recitavi: neminem quemquam hilariorem illo vidi. *De.* Proh Jupiter! hominis ineptiam! *Sy.* Filium Æschinum laudibus prosequutus est: mihi, qui illa suasissem, gratias egit pro consilio. *De.* Animi discrucior. *Sy.* Pecuniam statim numeravit; insuper in sumptum dimidium minæ largitus est: postea id dispartitum est ex voluntate Æschini. *De.* Si quid rectè paratum esse cupias, hoc officium manda huic Syro. *Sy.* Ehem, Demea, non te videram: quid fit? *De.* Quid fiat rogas? non possum satis mirari vestrum agendi morem. *Sy.* Est mehercule inconveniens, ne mentiar, et ineptus.

Absurda. pisces cæteros purga, Dromo:
Congrum istum maxumum in aquâ sinito ludere
Paulisper : ubi ego venero, exossabitur;
Priùs nolo. *De.* hæccine flagitia? *Sy.* mihi quidem non placent:
Et clamo sæpe. salsamenta hæc, Stephanio,
Fac macerentur pulchré. *De.* Dî, vostram fidem!
Utrùm studióne id sibi habet, an laudi putat
Fore, si perdiderit gnatum? væ misero mihi!
Videre videor jam diem illum, cùm hinc egens
Profugiet aliquò militatum. *Sy.* ô Demea!
Istuc est sapere, non quod ante pedes modò est,
Videre; sed etiam illa, quæ futura sunt,
Prospicere. *De.* quid? istæc jam penès vos psaltria est?
Sy. Ellam intus. *De.* eho, an domi est habiturus? *Sy.* credo: ut est
Dementia. *De.* hæccine fieri? *Sy.* inepta lenitas
Patris, et facilitas prava. *De.* fratris me quidem
Pudet, pigetque. *Sy.* nimium inter vos, Demea (ac
Non, quia ades præsens, dico hoc,) pernimium interest.
Tu, quantus quantus, nihil nisi sapientia es;
Ille, somnium. sineres verò illum tu tuum
Facere hæc? *De.* sinerem illum? annon sex totis mensibus
Priùs olfecissem, quàm ille quidquam cœperit?
Sy. Vigilantiam tuam tu mihi narras? *De.* sic siet
Modò, ut nunc est. *Sy.* *ut quisque suum vult esse, ita est.*
De. Quid eum? vidistin' hodie? *Sy.* tuumne filium?
(Abigam hunc rus) jam dudum aliquid ruri agere arbitror.
De. Sati' scis ibi esse? *Sy.* oh, qui egomet produxi. *De.* optumè est. [dum.
Metui ne hæreret hîc. *Sy.* atque iratum admo-
De. Quid autem? *Sy.* adortus jurgio fratrem apud forum

Pisces cæteros sordibus expurga, Dromo: congrum istum maximum in aquâ sine paulisper spatiari, et subsilire: postquam ego venero, ossa ei detrahentur; priùs nolo eum purgari. *De.* Hæcne flagitia fieri debent? *Sy.* Mihi quidem displicent; et clamitare soleo. Hæc sale condita edulia elue, et emolli diligenter, Stephanio. *De.* Dii, vestram fidem invoco! utrúmne id cum delectatione studet facere, aut in hoc se laudandum esse existimat, si corruperit filium? Væ misero mihi! Videre videor diem illum, cùm hinc omnium indigus abibit ad militiam. *Sy.* O Demea! hoc est sapientem esse, non quod obvium est et ob oculos versatur solùm videre; sed etiam quæ ventura sunt prævidere. *De.* Quid? istane fidicina in vestris est ædibus? *Sy.* Ecce illam intus. *De.* Eho, an domi eam Æschinus tenebit? *Sy.* Credo: quæ eorum insania est. *De.* Adeóne flagitiosi sunt, ut hæc committant? *Sy.* Stulta Mitionis mansuetudo, et indulgentia nimia id efficit. *De.* Pudore afficior propter fratris turpitudinem, et dolore propter licentiam, quâ perdit filium. *Sy.* Nimiùm, Demea, tu et Mitio dissimiles estis; non hoc dico ut te præsentem in os laudem: pernimium dissimiles, inquam. Tu quantuscumque es, non sapiens tantùm es, sed ipsa sapientia: ille vanus, instar somnii, et iners. An ferres illum tuum filium Ctesiphonem, si ea committeret, quæ Æschinus committit? *De.* Ferrem illum? an non sex mensibus integris antè odoratus fuissem, et deprehendissem, quàm ille ullam rem cœpturus esset facere? *Sy.* Quid vigilantiam, et prudentiam tuam mihi commemoras, quæ mihi maximè nota est? *De.* Talis esse pergat cupio, qualis nunc est. *Sy.* Ut quivis optat esse suum filium, sic est. *De.* Quid eum? (intelligit Ctesiphonem) vidistine hodie? *Sy.* Tuumne filium? (abigam hunc molestum senem ad suum prædium.) Jampridem hunc ruri, alicui rei dare operam opinor. *De.* An certior es, ibi eum agere? *Sy.* Oh, qui egomet illum eò usque deduxi. *De.* Rectè factum. Timui ne hic hærens cum Æschino moraretur. *Sy.* Atque irâ valdè commotum. *De.* Quamobrem? *Sy.* Incepit in foro fratrem objurgare

ANNOTATIO.

48 *Abigam hunc rus.*] Hæc secum Syrus tacitè loquitur.

De psaltriâ istâc. *De.* ain' veró? *Sy.* vah, nil reticuit:
Nam, ut numerabatur fortè argentum, intervenit
Homo de improviso: cœpit clamare; ô Æschine,
Hæccine flagitia facere te? hæc te admittere
Indigna genere nostro? *De.* oh, lacrumo gaudio.
Sy. Non tu hoc argentum perdis, sed vitam tuam.
De. Salvos sit: spero, est similis majorum suûm. *Sy.* hui!
[phy!
De. Syre, præceptorum plenus istorum ille. *Sy.*
Domi habuit, unde disceret. *De.* fit seduló:
Nil prætermitto: consuefacio: denique
Inspicere, tanquam in speculum, in vitas omnium
Jubeo; atque ex aliis sumere exemplum sibi.
Hoc facito. *Sy.* rectè sané. *De.* hoc fugito. *Sy.* callidé.
De. Hoc laudi est. *Sy.* istæc res est. *De.* hoc vitio datur.
Sy. Probissumé. *De.* porrò autem. *Sy.* non hercle otium est
Nunc mihi auscultandi. pisces ex sententiâ
Nactus sum; hi mihi ne corrumpantur, cautio est.
[mea,
Nam id nobis tam flagitium est, quàm illa, De-
Non facere vobis, quæ modò dixti: et quod queo,
Conservis ad eundem istunc præcipio modum.
Hoc salsum est, hoc adustum est, hoc lautum est parum:
Illud recté: iterum sic memento: sedulò
Moneo, quæ possum, pro meâ sapientiâ:
Postremò, tanquam in speculum, in patinas, Demea,
Inspicere jubeo; et moneo quid facto usus sit.
Inepta hæc esse, nos quæ facimus, sentio. [ras.
Verùm, quid facias? *ut homo est, ita morem ge-*
Nunquid vis? *De.* mentem vobis meliorem dari.
Sy. Tu rus hinc ibis? *De.* rectâ. *Sy.* nam quid tu hîc agas,
Ubi, si quid bene præcipias, nemo obtemperet?

propter hanc fidicinam. *De.* Itane est, ut ais? *Sy.* Vah! nihil prætermisit eorum, quæ expro-branda fuerunt; nam ut lenoni pecunia fortè numerabatur pro pretio puellæ, repentè Ctesipho supervenit in ipso facto: cœpit ita vociferari; Æschine, hæcne flagitia committere te non pudet? indecora sanguini nostro, et familiæ? *De.* Oh, præ gaudio lachrymas continere nequeo. *Sy.* Non tu hoc argentum perdis solùm, sed etiam teipsum. *De.* Hunc Dii servent; ut spero majores suos imitabitur. *Sy.* Hui! *De.* Syre, ejusmodi præceptis, quibus fratrem monuit, abundat Ctesipho. *Sy.* Phy! domestica hæc habuit à te monita, et exempla, quibus imbutus est. *De.* Sic informatur à me diligenter; nihil negligo: his eum exerceo studiis: denique spectare, tanquam in speculo, mores, et actiones omnium volo; atque ex aliis, quod ei usui sit, exemplum petere. Hoc facito, dico. *Sy.* Sapienter certé. *De.* Ab hoc caveto tibi. *Sy.* Perité. *De.* Hoc laudem affert. *Sy.* Hoc utile est. *De.* Hoc dedecus parit. *Sy.* Præclaré. *De.* Ut longiùs et ampliùs memorem. *Sy.* Per Herculem nunc nihil mihi restat otii, ut sermoni tuo attentas aures præbeam. Pisces ut optabam inveni; qui ne computrescant mihi sedulò cavendum est; nam id nobis tam flagitiosum est, et indecorum, quàm vobis hæc non agere quæ modò loquutus es: et quoad possum hæc conservos meos sic moneo. Hoc sale nimis conspersum; hoc ustum præ nimiâ coctione; hoc parum mundatum est; illud recté: fac ut iterum recorderis sic apparare cibum: diligenter sic præcipio pro eo quod sapere possum: ultimò tanquam in speculum, in patinas, lances, discos, paropsides, spectare jubeo; et moneo, suadeo, doceo, quæcumque facere utile est. Fateor stultè fieri, quæ committuntur in hâc familiâ. Verùm, quid facias? Ut Mitio à naturâ factus est, ita obsequendum ei, qui herus est. Num quid vis mandare? *De.* Ut ad saniorem mentem redeatis. *Sy.* Tu ad prædium proficisceris? *De.* Sic est. *Sy.* Nam quid tu hìc facias, ubi si quædam bona præcepta tradas, nullus est qui ea observet?

ANNOTATIO.

58 *Hui!*] Fingit se admirari quæ dicit senex.

De. Ego verò hinc abeo, quando is, quamobrem huc veneram,
Rus abiit: illum curo unum: ille ad me attinet,
Quando ita volt frater: de istoc ipse viderit.
Sed quis illic est, quem video procul? estne hic Hegio,
Tribulis noster? si satis cerno, is hercle est, vah!
Homo amicus nobis jam inde à puero. Dî boni!
Næ illiusmodi jam magna nobis civium
Penuria est; antiquâ homo virtute ac fide.
Haud citò mali quid ortum ex hoc sit publicé.
Quàm gaudeo, ubi etiam hujus generis reliquias
Restare video! vah! vivere etiam nunc lubet.
Operiar hominem hîc ut salutem, et conloquar.

De. Ego verò hinc discedo, cùm Ctesipho, cujus causâ huc veneram, rus reversus est. Illius solius curam gero: ille mihi proprius est filius, quoniam ita se velle frater significat: pro arbitrio suo ei consulat. Sed quis ille est quem procul venientem video? estne hic Hegio tribulis noster? Si rectè aspicio, is certè ipse est. Vah! homo est amicitiâ nobis conjunctus jam inde à primis annis. Dii boni! profectò eorum qui ei similes sint, magna est egestas civium: vir antiquâ virtute, ac fide præditus, non facilè damnum aliquod ab illo publicè eveniet. Quàm vehementer gaudeo, cùm etiam adhuc homines his moribus præditos superstites aspicio! Vah! vitam agere etiam nunc jucundum est. Præstolabor illum, et cum eo sermonem conferam.

ANNOTATIO.

86 *Tribulis noster.*] Qui ex eâdem est tribu. Populus Atheniensis distributus fuit in tribus duodecim, ad mensium numerum; et rursus unaquæque tribus in triginta genera, quemadmodum vocant, ad dierum mensis numerum.

ACTUS III. SCENA IV.

HEGIO. GETA. DEMEA. PAMPHILA.

He. Pro dî immortales! facinus indignum, Geta,
Quid narras? *Ge.* sic est factum. *He.* ex illân' familiâ
Tam illiberale facinus esse ortum! ô Æschine,
Pol haud paternum istuc dedisti. *De.* videlicet
De psaltriâ hâc audivit: id illi nunc dolet
Alieno; pater is nihil pendit: hei mihi!
Utinam hîc propè adesset alicubi, atque audiret hæc.
He. Ni facient quæ illos æquom est, haud sic auferent.
Ge. In te spes omnis, Hegio, nobis sita est:
Te solum habemus: tu es patronus, tu parens:
Ille tibi moriens nos commendavit senex.
Si deseris tu, periimus. *He.* cave dixeris:
Neque faciam, neque me satis piè posse arbitror.
De. Adibo. salvere Hegionem plurimùm

He. Proh dii immortales! facinus infandum, Geta, quid refers? *Ge.* Sic istud commissum est. *He.* Ex illone genere tam claro, tam indignum ingenuâ personâ scelus exire potuit? O Æschine, per Pollucem haud parentum moribus conveniens istud fecisti. *De.* Scilicet de citharistriæ hujus raptione inaudivit; propterea ille, quamvis non sit propinquus genere, tamen id ægrè fert; pater verò ipse [Mitio] hoc facinus minimi facit. Hei mihi! utinam hic præsens esset atque Hegionem querentem audiret. *He.* Nisi hanc injuriam ex æquitate reparabunt, non sic impune habebunt. *Ge.* In te, Hegio, omnem spem nostram posuimus: nullum alium defensorem habemus; tu es patroni loco, et parentis: ille senex pater Pamphilæ Simulus, è vitâ discedens, nos fidei tuæ custodiendos tradidit. Si à te deserimur, perditi sumus. *He.* Ne hujusmodi verba loquaris: neque hoc faciam, neque fas esse, neque nisi cum impietate me id posse facere judico. *De.* Accedam: Hegionem salvum esse et bene valentem ex animo opto.

Jubeo. *He.* oh! te quærebam ipsum: salve, Demea.
De. Quid autem? *He.* major filius tuus Æschinus,
Quem fratri adoptandum dedisti, neque boni,
Neque liberalis functus officium est viri.
De. Quid istuc? *He.* nostrum amicum nôras Simulum, atque
Æqualem? *De.* quid ni? *He.* filiam ejus virginem
Vitiavit. *De.* hem! *He.* mane, nondum audisti, Demea,
Quod est gravissimum. *De.* an quid est etiam ampliùs?
He. Verò ampliùs: nam hoc quidem ferundum aliquo modo est;
Persuasit nox, amor, vinum, adolescentia:
Humanum est. ubi scit factum, ad matrem virginis
Venit ipsus ultro, lacrumans, orans, obsecrans,
Fidem dans, jurans se illam ducturum domum.
Ignotum est, tacitum est, creditum est. virgo ex eo
Compressu gravida facta est; mensis hic decimus est.
Ille bonus vir nobis psaltriam, si diis placet,
Paravit, quîcum vivat: illam deserit.
De. Pro certon' tu istæc dicis? *He.* mater virginis
In medio est; ipsa virgo; res ipsa: hic Geta
Præterea, ut captus est servorum, non malus,
Neque iners, alit illas; solus omnem familiam
Sustentat: hunc abduce, vinci: quære rem.
Ge. Imò hercle extorque, nisi ita factum est, Demea:
Postremò non negabit; coràm ipsum cedó.
De. Pudet: nec, quid agam, neque quid huic respondeam,
Scio. *Pa.* Miseram me! differor doloribus:
Juno Lucina, fer opem, serva me, obsecro. *He.* hem!
Numnam illa, quæso, parturit? *Ge.* certè, Hegio. *He.* hem!
Illæc fidem nunc vostram implorat, Demea:
Quod vos jus cogit, id voluntate impetret.
Hæc primùm ut fiant, deos quæso, ut vobis decet:
Sin aliter animus voster est, ego, Demea,

He. Te ipsum invenire cupiebam: salvus sis, Demea. *De.* Quid autem est, quod me velis? *He.* Filius tuus Æschinus major natu, neque probo, neque ingenuo viro rem dignam egit. *De.* Quid istud est? *He.* Amicus noster Simulus notus fuit tibi, qui eâdem ætate erat nobiscum? *De.* Quare mihi notus non fuerit? *He.* Filiam ejus violavit Æschinus. *De.* Hem! *He.* Audi, nondum tibi renunciavi, Demea, illud, quod est deterrimum. *De.* An quidquam est etiam deterius? *He.* Imò verò aliquid est deterius: nam hoc quidem aliquâ ratione excusari potest: impulit eum ad hoc facinus nox, amor, vinum, adolescentia: hoc peccatum in hominem cadere potest. Ubi vidit se id fecisse, matrem virginis Sostratam adit sponte, flens, supplicans, deprecans, promittens, juramento se obligans illam in uxorem ducturum. Parcitum est, silentio facinus tectum est, fides illi habita est. Virgo sic per vim stuprata ex hoc concubitu gravidata est: jam mensem decimum uterum gestat. Ille bonus vir nobis fidicinam, si ita diis visum est, quæsivit, cum quâ consuetudinem habeat, derelictâ Pamphilâ. *De.* Hæcne certa sunt, quæ dicis? *He.* Sostrata, mater virginis, in medium proditura est, ut id probet; ipsa virgo Pamphila; ipsa virginis graviditas: hic præterea Geta, servus frugi, pro conditione et statu servili, et solers, alimenta illis subministrat; solus toti domui victum præbet: hunc abducito, vinculis adstringito: facinus quærito. *Ge.* Quin etiam tormentis exquire, et suppliciis crucia, nisi ita factum est, Demea: postremò non inficiabitur ipse Æschinus; hunc nobis hîc præsentem statue. *De.* Pudore suffundor, neque quid faciam, neque quod responsum ei dem invenio. *Pa.* O me infelicem! discindor doloribus: Juno Lucina, fer mihi auxilium parturienti, salvam me præsta, te precor. *He.* Hem! anne Pamphila, quæso, in pariendo laborat? *Ge.* Sic sanè est, Hegio. *He.* Hem! illa auxilium vestrum plorans invocat, Demea. Quod jure exigere potest, à volentibus id exoret. Hæc primùm deos precor ut faciatis, quemadmodum vos decet: sin aliter animati estis,

Summâ vi defendam hanc atque illum mortuum.
Cognatus mihi erat: unà à pueris parvoli
Sumus educti: unà semper militiæ, et domi
Fuimus: paupertatem unà pertulimus gravem.
Quapropter nitar, faciam, experiar, denique
Animam relinquam potiùs quàm illas deseram.
Quid mihi respondes? *De.* fratrem conveniam,
Hegio. [sequar.
Is quod mihi de hâc re dederit consilium, id
He. Sed, Demea, hoc tu facito cum animo cogites,
Quàm vos facillimè agitis, quàm estis maxumè
Potentes, dites, fortunati, nobiles,
Tam maxumè vos æquo animo æqua noscere
Oportet, si vos voltis perhiberi probos.
De. Redito: fient, quæ fieri æquom est, omnia.
He. Decet te facere. Geta, duc me intrò ad
Sostratam.
De. Non me indicente hæc fiunt: utinam hoc sit
modò
Defunctum: verùm nimia illæc licentia
Profectò evadet in aliquod magnum malum.
Ibo, requiram fratrem, ut in eum hæc evomam.

summo conatu eam propugnabo, atque illum patrem ejus defunctum. Is mihi cognatione conjunctus erat: unà a pueris educati sumus: unà semper in bello et pace socii fuimus: inopiam unà perpessi sumus, onerosam valdè, et acerbam: quapropter contendam, laborabo, tentabo omnia, denique vitam potiùs amittam, quàm illas indefensas solas relinquam. Quid responsi mihi das? *De.* Fratrem meum Mitionem adibo, Hegio: quod is mihi de hâc re suaserit, id faciam. *He.* Sed tu, Demea, hæc apud te considera, quantò majores vobis sunt facultates, quantò potentiores, locupletiores, feliciores, nobiliores estis, tantò libentiori animo vos æquitati obsequi par est, si vos honestos æstimari vultis. *De.* Redi: omnia ex æquitate observabuntur. *He.* Hoc te facere convenit. Geta, duc me intrò ad Sostratam. *De.* Non hæc fiunt, quin antè denunciaverim: utinam hoc facinore Æschinus finem flagitiis suis imposuerit: at nimia illa non modò libertas, sed licentia, certè progredietur eò usque, ut magnam perniciem afferat. Abeo, ut fratrem conveniam, et hæc in eum tædia exonerem.

ACTUS III. SCENA V.

HEGIO.

Bono animo fac sis, Sostrata, et istam, quàm
potes,
Fac consolere. ego Mitionem, si apud forum est,
Conveniam; atque, ut res gesta est, narrabo or-
Si est, ut facturus officium siet suum, [dine.
Faciat: sin aliter de hâc re ejus sententia est,
Respondeat mî: ut, quid agam, quamprimum
sciam.

Sostrata, fac ut bonum animum habeas, et istam filiam tuam Pamphilam fac consolatione recrees. Ego Mitionem, si apud forum est, adibo; et eum certiorem faciam, quemadmodum res acta sit, ut is officium suum faciat, si ita ejus fert voluntas: sin aliter animo affectus est, sententiam suam mihi aperiat: ut quid agere debeam, quamprimum constituam.

ACTUS IV. SCENA I.

CTESIPHO. SYRUS.

Ct. AIN' patrem hinc abiisse rus? *Sy.* jam dudum. *Ct.* dic sodes. *Sy.* apud
Villam est, nunc eum maxumè operis aliquid facere credo. *Ct.* utinam quidem,
Quod cum salute ejus fiat, ita se defatigârit velim,
Ut triduo hoc perpetuo è lecto prorsus nequeat surgere.
Sy. Ita fiat, et istoc si quid potis est rectius. *Ct.* ita: nam hunc diem
Miserè nimis cupio, ut cœpi, perpetuum in lætitiâ degere.
Et illud rus nullâ aliâ caussâ tam malè odi, nisi quia propè est:
Quod si abesset longiùs,
Priùs nox oppressisset illîc, quàm huc revorti posset iterum.
Nunc, ubi me illîc non videbit, jam huc recurret, sat scio:
Rogitabit me, ubi fuerim; quem ego hodie toto non vidi die.
Quid dicam? *Sy.* nihilne in mentem? *Ct.* nunquam quidquam. *Sy.* tantò nequior.
Cliens, amicus, hospes nemo est vobis? *Ct.* sunt. quid postea?
Sy. Hisce opera ut data sit. *Ct.* quæ non data sit? non potest fieri. *Sy.* potest.
Ct. Interdiu: sed si hîc pernocto, caussæ quid dicam, Syre?
Sy. Vah! quàm vellem etiam noctu amicis operam mos esset dari.
Quin tu otiosus es: ego illius sensum pulchrè calleo.

Ct. Certóne dicis patrem meum Demeam ad villam hinc profectum esse? *Sy.* Jampridem profectus est. *Ct.* Age, quæso, dic mihi. *Sy.* Apud villam est, nunc eum maximè in colendo agro occupari puto. *Ct.* Utinam sanè ita labore delassetur (quod sine detrimento valetudinis ejus fiat) ut tribus diebus perpetuo somno in cubili detineatur, neque expergefieri possit. *Sy.* Ita fiat, atque etiam longiori tempore, si hoc tibi commodius est. *Ct.* Ita: nam hunc diem continuum in voluptate et gaudio insumere vehementer desidero; et rus illud non ob aliam caussam mihi tam valdè odiosum est, quàm quòd urbi propius est: quòd si esset remotius, priùs nox patrem in itinere invaderet, quàm huc iterum remeare posset. Nunc ubi ille me in villâ non reperiet, jam properabit huc reverti, probè scio: quæret à me ubi moratus fuerim, cùm à me toto hoc die visus non fuerit. Quid excusationis afferam? *Sy.* Nihilne in mentem tibi venit, quo te excuses? *Ct.* Nihil quidquam. *Sy.* Tantò pejori loco es. Clientem, amicum, hospitem neminem vos habetis? *Ct.* Habemus quidem; sed quid hoc juvabit? *Sy.* Dices illis officium te præstitisse in eorum rebus. *Ct.* Quod præstatum minimè fuerit? Non potest fieri, ut id factum esse pater credat. *Sy.* Potest fieri. *Ct.* Potest quidem per diem: sed si hîc totam noctem transigo, quid respondere potero, Syre? *Sy.* Vah! utinam etiam per noctem consuetudo esset officium amicis suis præstare. Age, securo sis animo: ego ejus mentis conceptus callidè scio.

ANNOTATIO.

5 *Et istoc si quid potis est rectius.*] Servus improbus non lassitudinem, sed mortem Demeæ precatur; duram quietem et somnum ferreum, ut Virgilius ait:

Olli dura quies oculos, et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.

Cùm fervit maxumè, tam placidum, quàm ovem reddo. *Ct.* quomodo?
Sy. Laudarier te audit libenter: facio te apud illum deum:
Virtutes narro. *Ct.* meas? *Sy.* tuas: homini illico lacrumæ cadunt,
Quasi puero, gaudio. hem tibi autem. *Ct.* quidnam est? *Sy.* *lupus in fabulâ.*
Ct. Pater est? *Sy.* ipsus est. *Ct.* Syre, quid agimus? *Sy.* fuge modò intró: ego videro.
Ct. Si quid rogabit, nusquam tu me; audîstin'? *Sy.* potin' ut desinas?

Cùm vehementer irâ exardet, tam mansuetum, quàm ovem facio. *Ct.* Quo pacto? *Sy.* Te laudando; nam hoc illi valdè placet: apud illum te ut deum laudibus celebro: virtutes tuas prædico. *Ct.* Measne? *Sy.* Tuas: illi lachrymæ ex oculis fluunt præ gaudio, sicut puero. Hem, tibi autem adest ille. *Ct.* Quidnam est? *Sy.* Lupus in fabulâ. *Ct.* An pater est? *Sy.* Ipse est. *Ct.* Syre, quid mox nobis agendum? *Sy.* Festina intro ædes ine: ego cogitabo quid facto opus sit. *Ct.* Si quid à te quærat, nusquam tu me vidisse respondeas: audivistine? *Sy.* Potesne desinere loqui?

ANNOTATIO.

21 *Lupus in fabulâ.*] Adagium, quo utimur, quoties supervenit ille, de quo loquimur, et nobis suâ præsentiâ detrahit facultatem loquendi. Sic Plautus in Sticho, Act. IV. Scen. I. *Atque eccum tibi lupum in sermone. Sermo* pro familiari colloquio illic sumitur. Eadem est vis verbi *fabula;* unde fabulari, quod et elegans, et veteribus olim pervulgatum, hodie vix notum in eo significatu. Credebatur luporum visus esse noxius, vocemque homini, quem priores contemplentur, adimere ad præsens, ut tradit Plinius, Lib. VIII. cap. xxi. Virgilius etiam id confirmat, Eclog. IX.:

Nunc oblita mihi tot carmina, vox quoque Mœrin
Jam fugit ipsa: lupi Mœrin vidêre priores.

ACTUS IV. SCENA II.

DEMEA. CTESIPHO. SYRUS.

De. Næ ego homo sum infelix. primùm fratrem nusquam invenio gentium:
Præterea autem, dum illum quæro, à villâ mercenarium
Vidi: is filium negat esse ruri: nec quid agam, scio.
Ct. Syre. *Sy.* quid ais? *Ct.* men' quærit? *Sy.* verúm. *Ct.* perii. *Sy.* quin tu animo bono es.
De. Quid hoc, malùm, infelicitatis? nequeo satis decernere,
Nisi me credo huic esse natum rei, ferundis miseriis.
Primus sentio mala nostra: primus rescisco omnia:
Primus porrò obnuntio: ægrè solus, si quid fit, fero.
Sy. Rideo hunc: primum ait se scire; is solus nescit omnia.

De. Profectò sum infortunatus. Primùm fratrem Mitionem nullo loco reperio: etiam dum illum quærito, mercenarium, qui mercede conductus in villâ operatur, vidi: is Ctesiphonem rure abesse ait: nec quid agere debeam, novi. *Ct.* Syre. *Sy.* Quid dicis? *Ct.* Mene petit? *Sy.* Petit. *Ct.* Perditus sum. *Sy.* Age, forti animo esto. *De.* Quænam hæc est, ô rem malam, infelicitas? quum nihil certi constituere possim, nisi quòd à naturâ comparatus sum ad tolerandum adversitates: primus infortunia, et damna nostra sentio: primus omnium subitò certior fio: primus si quid adversi imminet, nuncio: solus dolorem, si quid contingit, patior. *Sy.* Hunc hominem ridiculo habeo: affirmat se scire primum, cùm solus omnia ignoret.

ANNOTATIO.

5 *Quid hoc, malùm, infelicitatis?*] Hìc *malùm* pro interjectione positum, *ô malum.*

De. Nunc redeo: si fortè frater redierit, viso.
Ct. Syre,
Obsecro, vide ne ille huc prorsus se irruat. *Sy.* etiam taces?
Ego cavebo. *Ct.* nunquam hercle hodie ego istuc committam tibi:
Nam me jam in cellam aliquam cum illâ concludam; id tutissimum est.
Sy. Age, tamen ego hunc amovebo. *De.* sed eccum sceleratum Syrum.
Sy. Non hercle hîc quidem durare quisquam, si sic fit, potest.
Scire equidem volo, quot mihi sint domini: quæ hæc est miseria? *De.* quid
Ille gannit? quid volt? quid ais, bone vir? hem! est frater domi?
Sy. Quid, malùm, bone vir, mihi narras? equidem perii. *De.* quid tibi est?
Sy. Rogitas? Ctesipho me pugnis miserum, et istam psaltriam
Usque occidit. *De.* hem! quid narras? *Sy.* hem, vide ut discidit labrum.
De. Quamobrem? *Sy.* me impulsore hanc emptam esse ait. *De.* non tu eum rus hinc modò
Produxe aiebas? *Sy.* factum: verùm pòst venit insaniens:
Nil pepercit: non puduisse verberare hominem senem?
Quem ego modò puerum tantillum in manibus gestavi meis?
De. Laudo, Ctesipho: patrissas: abi, virum te judico.
Sy. Laudas? næ ille continebit posthac, si sapiet, manus.
De. Fortiter. *Sy.* perquam! quia miseram mulierem et me servolum,
Qui referire non audebam, vicit: hui, perforti- [ter!
De. Non potuit meliùs: idem quod ego sensit, te esse huic rei caput.

De. Nunc revertor visurus si frater fortè reversus fuerit. *Ct.* Syre, cave, precor, ne pater huc rectè prorsus cum impetu se inferat. *Sy.* Taces? ego cavebo. *Ct.* Per Herculem minimè hodie hanc rem administrandam tibi mandabo: nam jam me in cellâ aliquâ cum illâ puellâ conclusum occultabo; id tutissimum est. *Sy.* Fac ut videtur, tamen hunc amoliar. *De.* Sed ecce flagitiosum Syrum. *Sy.* Per Herculem nullus quisquam hîc permanere, si ita consuefit agi, diutius potest. Certè volo certior fieri, quot dominos habeo: quæ est hæc infelicitas? *De.* Quid ille gannieus dicit? Quid garris? quid tibi est, bone vir? hem! estne frater domi? *Sy.* Quid tu, proh malum! me appellas cum his verbis, *Bone vir?* Equidem occidi. *De.* Quid quereris? *Sy.* Rogas quid querar? Ctesipho me pugnis miserum, et istam fidicinam usque contudit et penè conscidit. *De.* Hem! quid ais? *Sy.* Hem, aspice, ut diffidit mihi labrum. *De.* Quâ de causâ? *Sy.* Me suasore queritur hanc fratrem comparâsse. *De.* Nonne tu modò eum hinc ad villam comitatum deduxisse aiebas? *Sy.* Ita est: at venit pòst furens: nullam rationem mei habuit. Nonne eum pudere debuit, hominem senili ætate confectum ictibus diffregisse? quem ego modò puerulum in ulnis gerebam meis? *De.* Laudo te, Ctesipho: similis es majorum: eja age, te in hâc adolescentuli ætate jam virum esse dico. *Sy.* Laudas? per Pollucem comprimet posthac, si quid mentis habeat, manuum impetum. *De.* Macte fortitudine, Ctesipho, strenuè fecisti. *Sy.* Valdè verò strenuè, qui infirmam fœminam, et miseratione dignam, et me timidum servum, qui contrà repercutere verebar, verberibus contudit. *De.* Non potuit ille meliùs facere: id ipsum credit, quod ego, te esse auctorem harum turbarum.

ANNOTATIONES.

16 *Quid ille gannit?*] Conqueritur gannitu. *Gannire* proprium est vulpium.

25 *Patrissas.*] Patris mores refers.

Sed estne frater intus? *Sy.* non est. *De.* ubi illum quæram, cogito.
Sy. Scio ubi sit, verùm hodie nunquam monstrabo. *De.* hem, quid ais? *Sy.* ita.
De. Diminuetur tibi quidem jam cerebrum. *Sy.* at nomen nescio
Illius hominis, sed locum novi ubi sit. *De.* dic ergo locum.
Sy. Nôstin' porticum apud macellum hanc deorsum? *De.* quidni noverim?
Sy. Præterito hâc rectâ plateâ sursum: ubi eò veneris,
Clivos deorsum vorsus est; hâc præcipitato: postea
Est ad hanc manum sacellum: ibi angiportum propter est.
De. Quónam? *Sy.* illîc, ubi etiam caprificu' magna est; nôstin'? *De.* novi. *Sy.* hâc pergito.
De. Id quidem angiportum non est pervium. *Sy.* verum hercle: vah!
Censen' hominem me esse? erravi. in porticum rursum redi.
Sanè hâc multò propiùs ibis, et minor est erratio.
Scisn' Cratini hujus ditis ædes? *De.* scio. *Sy.* ubi eas præterieris,
Ad sinistram hâc rectâ plateâ: ubi ad Dianæ veneris,
Ito ad dextram: priùs quàm ad portam venias, apud ipsum lacum
Est pistrilla, et exadvorsum est fabrica: ibi est. *De.* quid ibi facit?
Sy. Lectulos in sole ilignis pedibus faciundos dedit.
De. Ubi potetis vos: bene sané. sed cesso ad eum pergere.

Sed estne frater intus in ædibus? *Sy.* Non est. *De.* Dubito quonam in loco eum inveniam. *Sy.* Scio ubi eum invenias, sed nunquam hodie tibi locum ostendam. *De.* Quid ais? *Sy.* Ita, non ostendam. *De.* Conteretur certè tibi mox caput. *Sy.* Verùm latet me nomen illius hominis, apud quem est, sed locus mihi notus est. *De.* Indica ergo locum. *Sy.* Novistine ubi sita est porticus ad macellum, ad imum vicum, deorsum? *De.* Novi. *Sy.* Procede hàc parte rectâ per plateam sursum ascendens: ubi eò perveneris, clivus est declinans ad inferiorem vici partem; per hunc descende subitò: exinde structum est ad hanc manum sacellum: propè angiportus est. *De.* In quâ parte? *Sy.* Illic ubi ficus sylvestris procera est; novistine? *De.* Novi. *Sy.* Hâc progredere. *De.* Is quidem angiportus est impervius. *Sy.* Verum mehercule: vah! tanta est stoliditas mea, ut vix me hominem esse dicas: errore lapsus sum. In porticum iterum regredere: sanè hic compendiosior est via, et difficiliùs à viâ aberratur. Scisne ubi domus posita Cratini hujus locupletis? *De.* Scio. *Sy.* Ubi eam transieris, ad sinistram ito per rectam hanc plateam: quando ad Dianæ ædem veneris, confer te ad dextram: priusquam ad portam urbis pervenias, apud ipsum lacum est pistrinum parvum, atque ex opposito fabri lignarii officina: ibi est. *De.* Quid ibi facit Mitio? *Sy.* Lectulos discubitorios cum acernis fulcris in quibus sub sole cœnetur, construendos locavit. *De.* Ubi scilicet potationes celebretis: egregiè certé. Sed nimis moror, quominus ad eum iter peragam.

ANNOTATIONES.

43 *Ad Dianæ veneris.*] Sic absolutè dicebant, non addito *templum*.

44 *Apud ipsum lacum.*] Lacus etiam sunt receptacula aquæ, ad aquandum, aut lavandum deductæ, quales multi Romæ fuerunt: ut Curtius insigni aquæductu memorabilis, ut qui à quadragesimo milliari in urbem fuerit perductus, opere arcuato tantæ altitudinis, ut in omnes urbis montes facilè distribueretur. Plinius, Lib. XXXVI. cap. xv.

Sy. I sané: ego te exercebo hodie, ut dignus es, silicernium.
Æschinus odiosè cessat: prandium corrumpitur:
Ctesipho autem in amore est totus. ego jam prospiciam mihi:
Nam jam adibo, atque, unumquodque, quod quidem erit bellissimum,
Carpam; et cyathos sorbillans paulatim hunc producam diem.

Sy. Perge quidem: ego te tractabo, fatigabo hodie, ut meritus es, capularis senex decrepite. Æschinus molestè tardat: prandium corrumpitur: Ctesipho autem amicæ operam omnem dat suam. Tempus jam est, ut mihi consulam: nam jam aggrediar, et quidquid erit suavissimum decerpam, et cyathos sæpius exhauriens sensim hunc traducam diem.

ANNOTATIO.

48 *Silicernium.*] Terentius vocat extremæ ætatis senem à silicernio, quod est prandium funebre, quod conficiebatur circa silicem, id est, sepulchrum mortui: sic *capularis senex* dicitur à Plauto, et *capuli decus*, morti contiguus, capulo mox efferendus. *Capulus* autem est feretrum; quòd corpora capiat.

ACTUS IV. SCENA III.

MITIO. HEGIO.

Mi. Ego in hâc re nihil reperio, quam ob rem lauder tantopere, Hegio.
Meum officium facio: quod peccatum à nobis ortum est, corrigo.
Nisi si in illo me credidisti esse hominum numero, qui ita putant
Sibi fieri injuriam, ultro, si quam fecere ipsi, expostulant;
Et ultro accusant: id quia non est à me factum, agi' gratias?
He. Ah, minime: nunquam te aliter, atque es, in animum induxi meum.
Sed quæso, ut unà mecum ad matrem virginis eas, Mitio,
Atque istæc eadem, quæ mihi dixti, tute dicas mulieri;
Suspicionem hanc propter fratrem ejus esse, et illam psaltriam.
Mi. Si ita æquom censes, aut si ita opus est facto, eamus. *He.* bene facis;
Nam et illi animum jam relevabis, quæ dolore, ac miseriâ
Tabescit; et tu officio fueris functus: sed si aliter putas,

Mi. Ego in hàc re nihil meritum me video, cur tantis laudibus me prosequaris, Hegio. Meo officio satisfacio: pravum factum à nobis emendo. Nisi me his hominibus annumeres, qui ita existimant se accepisse injuriam, si aliquam fecere ipsi; priores queruntur, et accusant, non exspectatâ querelâ eorum, qui injuriâ affecti sunt: id quia similiter non feci, gratias laudans agis? *He.* Ah, neutiquam: nunquam te alio ingenio, ac tu es, mihi finxi. Sed rogo, ut mecum simul ad Sostratam, matrem virginis Pamphilæ, venias, Mitio, atque ista eadem quæ mihi retulisti, referas: suspicionem nempe hanc de Æschino accidisse propter fratrem ejus Ctesiphonem, et hanc fidicinam, quam is amat. *Mi.* Si ita justum esse arbitraris, aut si ita fieri oportet, eamus. *He.* Recte agis: nam animum recreabis illi, quæ tristitiâ et solicitudine consumitur; etiam tu officium feceris: sed si aliter tibi videtur faciendum,

Egomet narrabo quæ mihi dixti. *Mi.* imò ego ibo. *He.* bene facis:
Omnes, quibu' res sunt minu' secundæ, magi' sunt nescio quo modo
Suspiciosi: ad contumeliam omnia accipiunt magis:
Propter suam impotentiam se semper credunt negligi.
Quapropter te ipsum purgare ipsi coràm, placabilius est.
Mi. Et rectè, et verum dicis. *He.* sequere me ergo hâc intró. *Mi.* maxumé.

egomet illi eadem dicam quæ mihi dixisti. *Mi.* Imò ego unà tecum ad eam ibo. *He.* Quod boni viri est, facis: omnes, quibus res sunt tenues, et pauperculæ, ad suspiciones, nescio quomodo, sunt procliviores: omnia in contemptum sui fieri putant: propter suam infirmitatem semper se contemni credunt. Quapropter si præsens eam alloquendo, te excusaveris, magis idoneum id erit ad eam placandam. *Mi.* Et rectum et verum est, quod suades. *He.* Sequere me ergo hâc viâ ad domum intrò Sostratæ. *Mi.* Eamus.

ACTUS IV. SCENA IV.

ÆSCHINUS.

Discrucior animi: hoccine de improviso mali mihi objici
Tantum, ut neque quid de me faciam, neque quid agam, certum siet?
Membra metu debilia sunt: animus timore obstupuit: pectore
Consistere nihil consilii quicquam potest. vah! quo modo
Me ex hâc turbâ expediam? tanta nunc suspicio de me incidit:
Neque ea immeritó. Sostrata credit, mihi me emisse hanc psaltriam:
Anus indicium id fecit mihi.
Nam ut hinc fortè ea ad obstetricem missa erat, ubi eam vidi, illico
Accedo: rogito Pamphila quid agat; jam partus adsiet,
Eóne obstetricem accersat. illa exclamat, Abi, abi jam, Æschine,
Satis diu dedisti verba: sat adhuc tua nos frustrata est fides.
Hem! quid istuc, obsecro, inquam, est? valeas, habeas illam quæ placet.
Sensi illico id illas suspicari: sed me repressi tamen,
Ne quid de fratre garrulæ illi dicerem, ac fieret palám.

Curis distrahor atque animi angor: tantumne infortunium me inopinatò invasit, ut neque quod de me faciam, nec quid agam, scire possim? Omnes corporis mei partes timore languidæ et infirmæ factæ sunt: animus formidine attonitus est, et torpet: nihil mens consilii capere potest. Vah! quâ ratione ex tantis difficultatibus me explicabo? Suspectus factus sum; neque immeritó. Sostrata credit me hanc fidicinam meæ voluptatis causâ pro me comparàsse: anus Canthara id mihi indicavit. Nam cùm fortè ea ad obstetricem hinc ibat, ego eam subitò adivi; quæro quid rerum agat Pamphila; an tempus pariendi instet, an eâ de causâ obstetricem deducendam festinet. Ad hæc verba illa vociferatur, Apage, apage, Æschine, satis diu nos verbis circumvenisti: satis promissis nobis spem falsam dedisti. Hem! quid istud rogo, inquam, est? quapropter hæc dicis, Canthara? Facesse, fruere illâ fidicinâ quâ delectaris. Animadverti statim illas suspicari me hanc fidicinam amare; sed tamen me retinui, cohibui ne quid inconsideratè de fratre illi anui loquaci referrem, ac manifesta res fieret.

Nunc quid faciam? dicamne fratris esse hanc? quod minimè est opus
Usquam efferri: age, mitto: fieri potis est, utì ne quâ exeat.
Ipsum id metuo utì credant: tot concurrunt verisimilia.
Egomet rapui; ipse egomet solvi argentum; ad me adducta est domum.
Hæc adeò meâ culpâ fateor fieri; non me hanc rem patri, ut ut
Erat gesta, indicâsse: exorâssem ut eam ducerem domum.
Cessatum est usque adhuc: nunc porrò, Æschine, expergiscere.
Nunc hoc primum est: ad illas ibo, ut purgem me: accedam ad fores:
Perii: horresco semper, ubi fores pultare hasce occipio miser.
Heus, heus, Æschinus ego sum; aperite aliquis actutum ostium.
Prodit nescio-quis: concedam huc.

Nunc quid debeo facere? dicamne hanc psaltriam fratris amicam esse? quod nullo modo oportet palàm fieri: age, omitto illud: fieri enim potest, ut hoc non divulgetur. Vereor autem ut credant hanc fidicinam me mihi non rapuisse: tot conveniunt indicia, quibus id conjici potest. Ego ipse rapui illam lenoni: ipse egomet numeravi pretium pro eâ; inde illam raptam in ædes adduxi. Fateor me in causâ et culpâ fuisse, cur in hanc suspicionem inciderem; quia debui patri rem dixisse, utì gesta est: ab eo impetrâssem, ut eam pro uxore domum ducerem. Segnis, et tardus fui huc usque; nunc verò, Æschine, à socordiâ te excita. Nunc hoc primùm faciam; illas conveniam, ut eis omnem suspicionis causam adimam et crimen à me removeam: fores pulsabo. Interii miser, trepidus et frigore corpus rigescit semper, quoties hoc ostium pulsaturus sum. Heus, heus, ego sum Æschinus; ociùs mihi fores reserate. Exit nescio quis: interea huc secedam.

ACTUS IV. SCENA V.

MITIO. ÆSCHINUS.

Mi. Ita utì dixi, Sostrata,
Facite: ego Æschinum conveniam, ut quomodo acta hæc sunt, sciat.
Sed quis ostium hoc pultavit? *Æs.* pater hercle est; perii. *Mi.* Æschine.
Æs. Quid huic hîc negotî est? *Mi.* tune has pepulisti fores? tacet.
Cur hunc aliquantisper non ludo? melius est;
Quandoquidem hoc nunquam mihi ipse voluit credere.
Nil mihi respondes? *Æs.* non equidem istas, quòd sciam.
Mi. Ita? nam mirabar quid hîc negotî esset tibi.
Erubuit: salva res est. *Æs.* dic sodes, pater,
Tibi verò quid istîc est rei. *Mi.* nihil mihi quidem.

Mi. Sostrata, ita ut vos monui, facite: ego Æschinum adibo, ut intelligat ex me, quomodo hæ res actæ sint. Sed quis has fores pulsavit? *Æs.* Per Herculem pater ipse est; occidi. *Mi.* Æschine. *Æs.* Quod negotium habet pater hic? *Mi.* Tune hoc ostium pulsâsti? silet. Quid me impedit nunc, quominus hunc per aliquod tempus ludibrio habeam? istud opportunum est, et conveniens, quoniam hoc secretum nunquam fidei meæ committere voluit. Nihil mihi interroganti respondes? *Æs.* Non equidem istud ostium, quantùm scio, pulsavi. *Mi.* Non pulsâsti? nam mirum quidem mihi videbatur, quid rei agendum hìc haberes. Præ pudore, rubore suffusus est: res bene se habet. *Æs.* Dic, quæso, pater, tute verò quod negotium hic gerendum habes? *Mi.* Nullum quidem mei causâ.

Amicus quidam me à foro abduxit modò
Huc advocatum sibi. *Æs.* quid? *Mi.* ego dicam tibi.
Habitant hîc quædam mulieres pauperculæ.
Opinor eas non nôsse te; et certè scio:
Neque enim diu huc commigrârunt. *Æs.* quid tum postea?
Mi. Virgo est cum matre. *Æs.* perge. *Mi.* hæc virgo orba est patre:
Hic meus amicus illi genere est proximus:
Huic leges cogunt nubere hanc. *Æs.* perii! *Mi.* quid est?
Æs. Nil: rectè, perge. *Mi.* is venit, ut secum avehat:
Nam habitat Mileti. *Æs.* hem! virginem ut secum avehat?
Mi. Sic est. *Æs.* Miletum usque obsecro? *Mi.* ita. *Æs.* animo malè est.
Quid ipsæ? quid aiunt? *Mi.* quid illas censes? nihil. enim
Commenta mater est, esse ex alio viro
Nescio quo puerum natum: neque eum nominat:
Priorem esse illum; non oportere huic dari.
Æs. Eho, nonne hæc justa tibi videntur postea?
Mi. Non. *Æs.* obsecro, non? an illam hinc abducet, pater?
Mi. Quidni illam abducat? *Æs.* factum à vobis duriter,
Immisericorditerque, atque etiam, si est, pater,
Dicendum magis apertè, inliberaliter.
Mi. Quam ob rem? *Æs.* rogas me? quid illi tandem creditis
Fore animi misero, qui illi consuevit priús?
Qui infelix haud scio an illam miserè nunc amat;
Cùm hanc sibi videbit præsenti eripi,
Abduci ab oculis? facinus indignum, pater!
Mi. Quâ ratione istuc? quis despondit? quis dedit?
Cui, quando nupsit? auctor his rebus quis est?
Cur duxit alienam? *Æs.* an sedere oportuit

Sed quidam ex amicis modò me huc è foro avocavit, ut ei adessem, et consilio meo auxiliarer. *Æs.* Quapropter? *Mi.* Ego dicam tibi. Quædam fœminæ inopes in istis ædibus habitant. Has puto tibi esse ignotas, et procul dubio ita est: neque enim multò antehac huc advenerunt. *Æs.* Quid tum postea? *Mi.* Puella ibi est cum matre. *Æs.* Continua sermonem, quæso. *Mi.* Hæc puella patre vitâ functo privata est: hic meus amicus est illi cognatione proximus: huic lex Solonis vult uxorem esse, aut, si ille eam non duxerit, dotem ei orbæ dare. *Æs.* Actum est de me. *Mi.* Quid tibi est? *Æs.* Nihil malè est: progredere. *Mi.* Is verò huc profectus est, ut eam hinc secum abducat: nam habitat Mileti. *Æs.* Hem! virginem hanc ut abducat? *Mi.* Sic facturus est. *Æs.* Itane quæso tam procul hinc, Miletum eam avehet? *Mi.* Sic est. *Æs.* Animo linquor præ dolore. Quid illæ mulieres, animi habent? quid dicunt? *Mi.* Quid illas putas dicere? nihil. Mater hoc excogitavit; dicit filiam peperisse puerum ex alio nescio quo homine, cujus nomen celat: illum esse præferendum huic Milesio, ut eam ducat uxorem. *Æs.* Eho! nonne hæc æquitati consentanea esse arbitraris? *Mi.* Minimé. *Æs.* Quamobrem, quæso? illamne hinc avehet? *Mi.* Ita est. Quid est causæ cur non abducat? *Æs.* Durâ mente et misericordiâ experte egistis, tu pater, et Milesius ille amicus cum his mulieribus, et, ut ingenuè dicendum est, non ut viros liberales et honestos decet. *Mi.* Quid ita? *Æs.* Quid ita, rogas? quomodo animatum et affectum fore hunc misellum censes, qui cum hâc virgine nunc usque conversatus est tanquam uxore suâ? qui infelix etiam fortè nunc ejus amore inflammatus est, quando intuebitur hanc crudeliter præsentem sibi præsenti auferri, et abstrahi in conspectu suo? factum immite, et vituperandum, pater. *Mi.* Quâ de causâ hæc ais? an pater illam uxorem promisit? an in manum tradidit? quando nuptiæ factæ sunt? cujusnam aucturitate celebratæ? cur duxit uxorem ad alium pertinentem? *Æs.* An otiosè desidere

ANNOTATIO.

20 *Mileti.*] Urbs Cariæ, nunc dicta *Melazzo.*

Domi virginem tam grandem, dum cognatus hinc
Illinc veniret exspectantem? hæc, mi pater,
Te dicere æquom fuit, et id defendere.
Mi. Ridiculé: advorsúmne illum caussam dicerem,
Cui veneram advocatus? sed quid, Æschine,
Nostrâ? aut quid nobis cum illis? abeamus, quid est?
Quid lacrumas? *Æs.* pater, obsecro, ausculta. *Mi.* Æschine, audivi omnia,
Et scio: nam amo te: quò magis, quæ agis, curæ sunt mihi.
Æs. Ita velim me promerentem ames, dum vivas, mi pater,
Ut me hoc delictum admisisse in me, id mihi vehementer dolet:
Et me tui pudet. *Mi.* credo hercle; nam ingenium novi tuum
Liberale: sed vereor ne indiligens nimiùm sies.
In quâ civitate tandem te arbitrare vivere?
Virginem vitiâsti, quam te jus non fuerat tangere.
Jam id peccatum primum magnum: magnum, at humanum tamen:
Fecere alii sæpe, item boni. at postquam evenit, cedò,
Nunquid circumspexti? aut nunquid tute prospexti tibi?
Quid fieret? quâ fieret? si te ipsum mihi puduit dicere,
Quâ resciscerem? hæc dum dubitas, menses abierunt decem.
Prodidisti te, et illam miseram, et gnatum, quod quidem in te fuit.
Quid? credebas dormienti hæc tibi confecturos deos?
Et sine tuâ operâ illam in cubiculum iri deductum domum?
Nolim cæterarum rerum te socordem eodem modo.
Bono animo es, duces uxorem hanc. *Æs.* hem! *Mi.* bono animo es, inquam. *Æs.* pater,
Obsecro, num ludis tu nunc me? *Mi.* ego te? quamobrem? *Æs.* nescio:

Domi virginem nobilem oportuit sine conditione, et illam exspectare, quoad propinquus ille eam uxorem peteret? Hæc, mi pater, te dicere justum fuit, et in defensionem virginis proferre. *Mi.* Quàm ridiculus es! an arbitraris me debuisse contra illum verba facere, qui me sibi advocatum adjunxerat? Sed quid hæc nostrá interest, Æschine? aut quid nobis cum illis negotii? abeamus hinc. Quidnam est? cur lachrymaris? *Æs.* Pater, oro, ut me audias. *Mi.* Æschine, accepi omnia quæ dicturus es, et probè scio: nam te amo: eóque majorem curam eorum quæ agis, gero. *Æs.* Ita velim hunc erga me amorem continues, dum vitam agas, et eo me dignum præstem, mi pater, ut me hanc culpam commisisse vehementer doleo: et tui gratiâ pudore suffundor. *Mi.* Facilè id credo: nam quàm probæ sis indolis et ingenuæ scio: sed metuo ne in rebus tuis negligentior sis atque incautior. In quânam civitate demum opinaris te agere? nonne Athenis vivis, ubi leges vigent? Virgini vitium obtulisti, quam ne quidem attingere tibi licitum fuit. Jam crimen istud primum grave est, grave certè, at in hominem potest cadere. Admisere illud quoque sæpissime viri alii, etiam probi; at postquam id fecisti, dic, quæso, quodnam remedium circumspiciendo, huic facto attulisti? Nunquid tu ipse providisti rebus tuis? quid faciendum foret? et quo modo fieret? Aut si pudore impeditus fuisti, quominus id mihi tute ipse declarares, an fecisti ut per alios id inaudirem? dum dubius animi, quid agere debueris, hæres, menses elapsi sunt decem. Objecisti illam tuam amicam, et infantem ex eâ susceptum, teque ipsum magnis periculis et miseriis, quantum in te positum fuit. Quid tibi persuadebas eventurum ita cessando? tibi desidenti, et stertenti, res tuas deos peracturos? et amicæ, te otioso, et nullo modo allaborante, deductionem ad ædes tuas factum iri? Ægrè tulerim si in cæteris tuis rebus ita negligens fueris. Sed hilari esto animo, illam in uxorem accipies. *Æs.* Hem! *Mi.* Lætus esto, inquam. *Æs.* Pater, dic mihi, quæso, an non me ludificaris? *Mi.* Ego te ludificer? quamobrem? *Æs.* Nescio:

Nisi quia tam miserè hoc esse cupio verum, eò vereor magis.
Mi. Abi domum, ac deos comprecare, ut uxorem accersas: abi.
Æs. Quid? jamne uxorem? *Mi.* jam. *Æs.* jam? *Mi.* jam quantum potest. *Æs.* dî me, pater,
Omnes oderint, ni magi' te, quàm oculos nunc amo meos.
Mi. Quid? quàm illam? *Æs.* æqué. *Mi.* perbenigné. *Æs.* quid? ille ubi est Milesius?
Mi. Abiit, periit, navem ascendit: sed cur cessas? *Æs.* Abi, pater:
Tu potiùs deos comprecare: nam tibi eos, certè scio,
Quò vir melior multò es quàm ego sum, obtemperaturos magis.
Mi. Ego eo intrò, ut, quæ opu' sunt, parentur: fac tu, ut dixi, si sapis.
Æs. Quid hoc negotî? hoc est patrem esse, aut hoc est filium esse?
Si frater aut sodalis esset, qui magi' morem gereret?
Hic non amandus? hiccine non gestandus in sinu est? hem!
Itaque adeò magnam mî injecit suâ commoditate curam,
Ne fortè imprudens faciam, quod nolit: sciens cavebo.
Sed cesso ire intrò, ne mora meis nuptiis egomet sim.

nisi quia tantopere hoc ita esse cupio, eò vehementiùs metuo ut succedat. *Mi.* Ad ædes nostras proficiscere, ac deos precibus exora, ut postea uxorem accersendam cures: proficiscere. *Æs.* Quid, tam citò uxorem? jamne? *Mi.* Jam. *Æs.* Jam? *Mi.* Quantùm citò fieri potest. *Æs.* Ita velim, pater, ut dii omnes odio me habeant, nisi te plùs oculis meis amo. *Mi.* Quid? plùs illâ Pamphilâ. *Æs.* Tantùm, quantùm illam. *Mi.* Abundè est, et plusquam mihi satis est. *Æs.* Sed ubinam est homo ille Milesius? *Mi.* Discessit, naufragio periit, postquam mari se dedit: sed cur tamdiu moraris? *Æs.* Abi, pater; te potiùs deos precari convenit: nam certus sum, quòd multò magis probus et pius in eos es, quàm ego sum, illos potiùs te exaudituros. *Mi.* Ego intrò domum eo, ut curem omnia paranda, quibus nunc usus est: tu ea quæ te monui, exequere, si sapiens es. *Æs.* Quænam hæc res est? hocne est patris officium facere? aut hocne est filium se præstare? Si frater, aut sodalis meus esset, quo pacto magis obsecundaret voluntati meæ? Nonne tam bonus pater singulari amore prosequendus est? hicne an non in oculis gerendus est! Hem! itaque, cùm se mihi tam benignè accommodet, in magnam me conjecit curam, ut caveam ne quidquam faciam inconsideratè quod illi displiceat: nam sciens et prudens ne id faciam, diligenter curabo. Sed differo domum introire; mihi videndum est ne ipsemet nuptias meas retardem.

ACTUS IV. SCENA VI.

DEMEA.

Defessus sum ambulando: ut, Syre, te cum tuâ
Monstratione magnus perdat Jupiter.
Perreptavi usque omne oppidum, ad portam, ad lacum,
Quò non? neque fabrica ulla erat, neque fratrem homo
Vidisse se aiebat quisquam. nunc verò domi
Certum obsidere est, usque donec redierit.

Ultrò citróque commeando totus defatigatus sum; dii te, Syre, malè perdant, qui tam malè iter mihi monstrâsti. Totam urbem molestè circumivi ad finem usque; ad portam, ad lacum, et quò non perveni? neque illic ulla fabri taberna, neque fratrem Mitionem ullus hominum se vidisse dicebat. Nunc verò constitui domi assiduè permanere, donec reversus fuerit.

ACTUS IV. SCENA VII.

MITIO. DEMEA.

Mi. Ibo, illis dicam nullam esse in nobis moram.
De. Sed eccum ipsum: te jam dudum quæro, Mitio.
Mi. Quidnam? *De.* fero alia flagitia ad te ingentia [nova,
Boni illius adolescentis. *Mi.* ecce autem. *De.* Capitalia. *Mi.* ohe, jam. *De.* ah, nescis qui vir siet. *Mi.* scio.
De. O stulte, tu de psaltriâ me somnias
Agere: hoc peccatum in virginem est civem. *Mi.* scio.
De. Ohe, scis, et patere? *Mi.* quidni patiar? *De.* dic mihi, [dem.
Non clamas? non insanis? *Mi.* non malim qui-
De. Puer natus est. *Mi.* dî bene vortant. *De.* virgo nihil habet.
Mi. Audivi. *De.* et ducenda indotata est? *Mi.* scilicet.
De. Quid nunc futurum est? *Mi.* id enim, quod res ipsa fert:
Illinc huc transferetur virgo. *De.* ô Jupiter!
Istoccine pacto oportet? *Mi.* quid faciam ampliús?
De. Quid facias? si non ipsâ re tibi istuc dolet,
Simulare certè est hominis. *Mi.* quin jam virginem
Despondi: res composita est: fiunt nuptiæ:
Dempsi metum omnem. hæc magis sunt hominis. *De.* cæterùm,
Placet tibi factum, Mitio? *Mi.* non, si queam
Mutare: nunc cùm non queo, æquo animo fero.
Ita vita est hominum, quasi cùm ludas tesseris;
Si illud, quod maxumè opus est jactu, non cadit,
Illud, quod cecidit fortè, id arte ut corrigas.
De. Corrector! nempe tuâ arte viginti minæ

Mi. Ibo, et Sostratæ, filiæque ejus Pamphilæ, nunciabo nos in morâ non esse nuptiis celebrandis. *De.* Sed ecce ipsum fratrem: te jam pridem perquiro, Mitio. *Mi.* Quidquam affers novi? *De.* Fero alia flagitiosa facinora ad te boni illius adolescentis. *Mi.* Ecce autem ea, quæ solet, objicit. *De.* Recentia, capitis pœnâ digna. *Mi.* Ohe, jam satis est. *De.* Ignoras qualis vir sit. *Mi.* Probè scio quæ fecit. *De.* Ah inepte, tu tibi persuades falsò, me de fidicinâ renunciare: hoc recens flagitium factum est in virginem civem Atticam. *Mi.* Sat scio. *De.* Eho, scis et tamen id permittis fieri? *Mi.* Quamobrem non permittam? *De.* Dic mihi, nonne clamitas, increpas, tanquam ad insaniam redactus? *Mi.* Non: malim quidem, si fieri posset, aliter esse. *De.* Ex illâ virgine genuit filium. *Mi.* Dii benè feliciterque id succedere velint. *De.* Virgo illa nullam omnino rem possidet. *Mi.* Rescivi. *De.* Et illam uxorem accipiet sine ullâ dote? *Mi.* Nimirum talem ducet. *De.* Quid nunc inde eventurum est? *Mi.* Id scilicet, quod res ipsa, ut est, suadet: virgo ex ædibus matris ad nostras huc deducetur. *De.* O Jupiter! siccine agendum est? *Mi.* Quid me vis ampliùs agere? *De.* Quid agas? si verè de his rebus non doles, certè, si homo ratione aliquâ es præditus, dolere te simules. *Mi.* Quinimo virgo jam desponsa est Æschino: res transacta est, et omnis contentio placata: pactæ sunt nuptiæ: omnem timoris causam ademi matri et virgini. Hæc magis sunt hominis ratione præditi, quàm ea quæ suades. *De.* Attamen, placet tibi factum istud Æschini? *Mi.* Minimè, si infectum reddere possim: nunc cùm non possim, id patienter tolero. Vita hominum non absimilis est ludo tesserarum: si quod optas, jactu non ceciderit feliciter, opus est, ut quod infaustâ et aversâ fortunâ cecidit, illud arte et industriâ corrigas. *De.* Egregium scilicet correctorem! tuâ arte effectum est, ut viginti minæ

Pro psaltriâ periere: quæ, quantum potest,
Aliquò abjicienda est; si non pretio, gratiis.
Mi. Neque est, neque illam sanè studeo vendere.
De. Quid igitur facies? *Mi.* domi erit. *De.* prô divûm fidem!
Meretrix, et materfamiliâs unâ in domo?
Mi. Cur non? *De.* sanumne te credis esse? *Mi.* equidem arbitror.
De. Ita me dî ament, ut video ego tuam ineptiam:
Facturum credo, ut habeas quîcum cantites.
Mi. Cur non? *De.* et nova nupta eadem hæc discet? *Mi.* scilicet.
De. Tu inter eas restim ductans saltabis. *Mi.* probé. *De.* probé?
Mi. Et tu nobiscum unà, si opus sit. *De.* hei mihi!
Non te hæc pudent? *Mi.* jam verò omitte, Demea,
Tuam istanc iracundiam; atque ita, utì decet,
Hilarem ac lubentem fac te gnati in nuptiis.
Ego hos conveniam: pòst huc redeo. *De.* ô Jupiter!
Hanccine vitam? hoscine mores? hanc dementiam?
Uxor sine dote veniet: intus psaltria est:
Domu' sumptuosa: adolescens luxu perditùs:
Senex delirans: ipsa, si cupiat, Salus
Servare prorsus hanc familiam non potest.

pro fidicinâ absumptæ et perditæ sint: quæ fidicina abigenda hinc est; aut pretio vendita, aut gratìs data. *Mi.* Neque abjicienda est, neque vendere libet. *De.* Quid eâ igitur facies? *Mi.* Domi sedebit. *De.* Proh deorum fidem! meretrixne et materfamiliás unà in ædibus tuis morabuntur atque habitabunt? *Mi.* Quidni? *De.* Num sanæ mentis es? *Mi.* Profectò me talem esse censeo. *De.* Ita mihi dii sint propitii, ut jam tuam amentiam perspectam habeo: te quippe conaturum credo, ut habeas psaltriam cum quâ vocem cantando exerceas. *Mi.* Cur non? *De.* Et nova etiam nupta eadem cantica docebitur? *Mi.* Scilicet ita fiet. *De.* Tu verò inter eas funem duces, et chori præsultor eris, et princeps. *Mi.* Egregié. *De.* Egregié? *Mi.* Etiam tu nobiscum unà saltabis, si te usus fuerit. *De.* Hei mihi! non te horum pudet? *Mi.* Nunc verò istam tuam iracundiam abjice; atque ita ut convenit, hilaritati et lubentiæ indulge in tui filii nuptiis. Ego hos adibo; postea huc revertor. *De.* O Jupiter! hancne vitam ducere oportet? hosne esse mores? hanc insaniam? Uxor indotata domum deducetur: meretrix fidicina ædibus excepta est: domus sumptibus diffluit: adolescens libidine et luxu fervens: senex mentis inops et insanus: adeò ut ipsum Salutis numen potestatem non habeat, quantumvis conetur, hanc familiam servandi.

ANNOTATIONES.

34 *Restim ductans.*] Lusus est natus, ut refert Donatus, ab eo fune, quo equus ligneus Græcorum in Trojam introductus est. In hoc ludo manibus funem tenentibus saltare solent. Choreæ Princeps et præsultor funem ducit, quem alii, eodem fune apprehenso, præeuntem sequuntur.

43 *Ipsa, si cupiat, Salus.*] Colebatur Salus Romæ pro deâ; cujus ædes à Caio Julio Bubulco consule in bello Samnitico vota fuit, et ab eodem dictatore dedicata.

ACTUS V. SCENA I.

SYRUS. DEMEA.

Sy. ÆDEPOL, Syrisce, te curâsti molliter,
Lautéque munus administrâsti tuum:
Abi. sed postquam intus sum omnium rerum satur,
Prodeambulare huc libitum est. *De.* illud sis vide
Exemplum disciplinæ. *Sy.* ecce autem hic adest
Senex noster. quid fit? quid tu es tristis? *De.* oh scelus!
Sy. Ohe! jam tu verba fundis hîc sapientia?
De. Tun'? si meus esses. *Sy.* dis quidem esses, Demea,
Ac tuam rem constabilîsses. *De.* exemplum omnibus
Curarem ut esses. *Sy.* quamobrem? quid feci? *De.* rogas?
In ipsâ turbâ, atque in peccato maxumo,
Quod vix sedatum satis est, potâsti, scelus,
Quasi re benè gestâ. *Sy.* sanè nollem huc exitum.

Sy. Per ædem Pollucis, Syrisce, corpus delicatè fovisti, et magnificè officio tuo functus es: jam abi. Sed postquam in ædibus lautitiis omnibus atque epulis ad satietatem me implevi, huc prodire et exspatiari visum est. *De.* Videsis specimen illud egregium disciplinæ. *Sy.* Ecce autem conspicio senem. Quid rei agitur? quid mœstus es? *De.* Oh! scelerate. *Sy.* Ohe! jam tu incipis diffluere verbis sapientibus? *De.* Tune hæc facias? si meus esses. *Sy.* Dives esses re tuâ familiari bene administratâ et constitutâ, Demea. *De.* Efficerem ut exempli loco omnibus esses propositus. *Sy.* Quâ de causâ? quid feci? *De.* Quid fecisti, quæris? In ipsâ rerum perturbatione, atque in gravissimo crimine, recenti adhuc vixque sopito, potationibus totum te dedisti, quasi triumphans victoriâ reportatâ. *Sy.* Certè nollem huc ex ædibus prodiisse.

ANNOTATIONES.

1 *Syrisce.*] Syrus Syriscum se vocat, diminutivâ formâ, blandiendi causâ. Syriscus est vas vimineum ad reponendas ficus.

13 *Quasi re bene gestâ.*] Rem gerere propriè dicebant, cùm victis hostibus, insignem aliquam victoriam retulerant. Horatio:

Rem gerere, et captos ostendere civibus hostes,
Attingit solium Jovis, et cœlestia tentat.
Principibus placuisse viris non ultima laus est.

ACTUS V. SCENA II.

DROMO. SYRUS. DEMEA.

Dr. HEUS, Syre; rogat te Ctesipho ut redeas. *Sy.* abi.
De. Quid Ctesiphonem hic narrat? *Sy.* nihil. *De.* eho, carnufex,
Est Ctesipho intus? *Sy.* non est. *De.* cur hic nominat?

Dr. Heus, Syre; rogat te Ctesipho ut ad se redeas. *Sy.* Abi. *De.* Quid de Ctesiphone hic loquitur? *Sy.* Nihil. *De.* Eho, carnifex, an Ctesipho hîc intus est? *Sy.* Non est. *De.* Cur hic igitur illum nominat?

Sy. Alium vocat ejusdem nominis parasitum parvulum; nonne tibi notus est? *De.* Mox discam quis sit. *Sy.* Quid agis, Demea? quò abis? *De.* Ne me detine. *Sy.* Ne abeàs, dico. *De.* Non manum à me tollis, et desinis me tenere, verbero? An vis jam tibi caput disrumpi, et cerebro viam spargi? *Sy.* En discessit. Conviva certè hic erit parum jucundus, præcipuè Ctesiphoni; quid ego nunc agam? nisi dum hæ turbæ sedatæ fuerint, interea in angulum aliquem me abdam, et per somnum hoc villi, quod caput tentat, decoquam. Sic agam.

Sy. Est alius quidam parasitaster parvolus,
Nôstin'? *De.* jam scibo. *Sy.* quid agis? quò abis? *De.* mitte me.
Sy. Noli, inquam. *De.* non manum abstines, mastigia?
An tibi jam mavis cerebrum dispergam hîc? *Sy.* abit.
Ædepol comissatorem haud sanè commodum,
Præsertim Ctesiphoni: quid ego nunc agam?
Nisi, dum hæ silescunt turbæ, interea in angulum
Aliquò abeam, atque edormiscam hoc villi. sic agam.

ANNOTATIO.

11 *Hoc villi.*] Ut Syrus se Syriscum, ita vinum villum appellat, ὑποκοριστικῶς.

ACTUS V. SCENA III.

MITIO. DEMEA.

Mi. Parata à nobis sunt omnia, Sostrata, ubi vis nuptiæ fient: sed quisnam è domo meâ exiens, tam impetuosè fores impulit? *De.* Hei mihi! quid faciam? quid agam? quid exclamem, aut quos questus effundam? ô cœlum! ô terra! ô maria Neptuni! *Mi.* Me miserum! Demea audivit omnia de amore Ctesiphonis. Hoc scilicet est causa tot vociferationum: jurgia contra me excogitata sunt: sed tamen auxiliandum est Ctesiphoni. *De.* Ecce, adest corruptor liberorum nostrorum. *Mi.* Tandem cohibe iracundiæ tuæ impetum, quique à sanâ mente excurristi, tandem ad eam redi. *De.* Cohibui, redii, prætermitto convicia omnia: rem ipsam et causam litis veram consideremus. Inter nos convenit, et tute hoc dictavisti, ne tu mei filii curam susciperes, neque ego tui: nonne hoc verum est quod dico? *Mi.* Non diffiteor: sic est, ut ais. *De.* Cur nunc filius meus Ctesipho apud te potationibus indulget? cur in ædibus tuis id ei permittis? cur ei tuâ pecuniâ amicam comparas, Mitio? Nonne æquum est, ut idem jus mecum observes, atque ego tecum?

Mi. Parata à nobis sunt, ut dixi, Sostrata,
Ubi vis: quisnam à me pepulit tam graviter fores?
De. Hei mihi, quid faciam? quid agam? quid clamem, aut querar?
O cœlum! ô terra! ô maria Neptuni! *Mi.* hem tibi.
Rescivit omnem rem: id nunc clamat: ilicet
Paratæ lites: succurrendum est. *De.* eccum adest
Communis corruptela nostrûm liberûm.
Mi. Tandem reprime iracundiam, atque ad te redi.
De. Repressi, redii, mitto maledicta omnia:
Rem ipsam putemus. dictum hoc inter nos fuit,
Ex te adeò est ortum, ne tu curares meum,
Neve ego tuum? responde. *Mi.* factum est: non ego.
De. Cur nunc apud te potat? cur recipis meum?
Cur emis amicam, Mitio? nam quî minùs
Mihi idem jus æquom est esse, quod mecum est tibi?

Quando ego tuum non curo, ne cura meum.
Mi. Non æquom dicis, non: nam vetus verbum hoc quidem est;
Communia esse amicorum inter se omnia.
De. Faceté: nunc demum istæc nata oratio est.
Mi. Ausculta paucis, nisi molestum est, Demea.
Principio, si id te mordet, sumptum filii
Quem faciunt, quæso facito hæc tecum cogites:
Tu illos duos olim pro re tolerabas tuâ,
Quòd satis putabas tua bona ambobus fore;
Et me tum uxorem credidisti scilicet
Ducturum: eandem illam rationem antiquam obtine;
Conserva, quære, parce: fac quamplurimum
Illis relinquas. gloriam tu istam obtine:
Mea, quæ præter spem evenere, utantur sine.
De summâ nihil decedet: quod hinc accesserit,
Id de lucro putato esse. omnia si hæc voles
In animo verè cogitare, Demea,
Et mihi, et tibi, et illis dempseris molestiam.
De. Mitto rem: consuetudinem ipsorum. *Mi.* mane:
Scio: istuc ibam. multa in homine, Demea,
Signa insunt, ex quibu' conjectura facilè fit,
Duo cùm idem faciunt, sæpe ut possis dicere,
Hoc licet impune facere huic, illi non licet:
Non quòd dissimilis res sit, sed quòd qui facit.
Quæ ego esse in illis video; ut confidam fore ita,
Ut volumus: video sapere, intelligere, in loco
Vereri, inter se amare: scire est liberum

Quando igitur tuus filius mihi curæ non est, ne meus sit tibi curæ. *Mi.* Minimè justum est, quod ais: nam vetus adagium adversatur; communia esse amicorum inter se omnia. *De.* Festivè quidem id dictum est: sed cur nunc tandem hoc adagium usurpas? *Mi.* Frater, rogo ut hæc pauca audias, si non tibi incommodum est. Primùm si id te pungit, et dolore afficit, quòd sumptus filii tui faciunt; fac ut hæc animo reputes: tu quondam illos educabas, prout facultates tuæ ferebant, cùm credebas rem tuam familiarem satis amplam fore eis ambobus, neque etiam uxorem accepturum: eandem rationem putare perge, eadem antiqua ratio tibi constet: rem familiarem attentè serva, auge, parcè eâ utere: stude ut eis quàm ingentes poteris divitias relinquas. Gloriam tu istam propriam posside: sed bonis meis, quæ contrà quàm sperabas, tibi et ipsis obvenere, permitte ut utantur illi et fruantur. De rationibus rei tuæ nihil detrahetur: quod de meis bonis tibi accreverit, id omne tanquam inopinatum lucrum te invenisse existima. Hæc si lubet seriò ad animum revocare, Demea, et te, et me, et illos ingentibus animi molestiis, et ægritudinibus liberabis. *De.* Mitte sermonem de opibus et divitiis: de pravâ vitæ eorum ratione dicamus. *Mi.* Exspecta: prævidi quod dicturus eras; ad illud respondere parabam. Certum est, Demea, multa in hominibus indicia inesse, ex quibus conjicere possumus, cùm duo eandem rem faciunt, uni nocituram eam esse, non alteri; adeò ut quis dicere possit, Huic licet sine periculo damni id agere, illi non licet: non quòd res sit quandoque dissimilis, sed ii qui eam faciant, dissimiliter affecti sunt naturâ. Atque hæc signa quæ dico, illis insita esse video; adeò ut certam spem habeam eos tales fore, quales optamus esse: perspicio eos sapientes et prudentes esse, verecundos, et modestos esse loco, et tempore, amore mutuo conjunctissimos: unde facilè intelligere licet liberale illis esse

ANNOTATIONES.

35 *Multa in homine, Demea, signa insunt.*] Hujus loci obscuri sententia est; homini intelligenti facile est, de vitâ, et moribus hominum adolescentium, æstimare animum, et ingenium ipsorum; adeò etiam, ut cùm rem eandem facere videntur, dicat tamen peritus rerum æstimator, Hoc licet facere huic, qui scilicet liberali ingenio præditus est, nec facilè corrumpi potest: illi non licet, nimirum qui per naturæ improbitatem indulgentiâ abutitur.

40 *Quæ ego esse in illis video.*] Ordo, et sensus hic est; multa in homine signa sunt, ex quibus conjectura facilè fit: quæ ego in illis esse video, ut confidam fore ita, ut volumus.

Ingenium: atque animum, quovis illos tu die
Reducas. at enim metuas, ne ab re sint tamen
Omissiores pauló. ô noster Demea,
Ad omnia alia ætate sapimus rectiús:
Solum unum hoc vitium adfert senectus hominibus,
Attentiores sumus ad rem omnes, quàm sat est:
Quod illos sat ætas acuet. *De.* ne nimiùm modò
Bonæ tuæ istæ nos rationes, Mitio,
Et tuus iste animus æquus subvortat. *Mi.* tace,
Non fiet, mitte jam istæc: da te hodie mihi:
Exporge frontem. *De.* scilicet, ita tempus fert,
Faciendum est: cæterùm rus cras cum filio
Cum primo lucu ibo hinc. *Mi.* imò de nocte censeo:
Hodie modò hilarem te face. *De.* et istam psaltriam
Unà illuc mecum hinc abstraham. *Me.* pugnaveris.
Eo pacto prorsus illi alligâris filium:
Modò facito ut illam serves. *De.* ego istuc videro: atque
Illi favillæ plena, fumi, ac pollinis
Coquendo sit faxo, et molendo: præter hæc,
Meridie ipso, faciam ut stipulam colligat.
Tam excoctam reddam atque atram, quàm carbo est. *Mi.* placet.
Nunc mihi videre sapere, atque equidem filium,
Tum etiam si nolit, cogas, cum illâ unà cubet.
De. Derides? fortunatus, qui isto animo sies.
Ego sentio. *Mi.* ah, pergisne? *De.* jam desino.
Mi. I ergo intró: et cui rei opus est, ei hilarem hunc sumamus diem.

ingenium, et nobilem animum: quamobrem quandocunque libuerit, eos in rectam vitæ viam reducere poteris. Verùm metuis fortasse ne rei familiari augendæ minùs studeant. ô noster Demea, ad omnia alia ætate peritiores fimus; verùm senectus hoc vitium inducit in homines; plùs multò quàm satis est de divitiis accumulandis laboramus: ad quod illos hæc ætas senilis satis instigabit. *De.* Cavendum est ne speciosæ istæ tuæ rationes, et tuus iste mitis et facilis animus nos perdant, et filios nostros. *Mi.* Ne metue, hoc non adveniet, omitte ista verba mali ominis: permitte ut sis hodie in meâ potestate: explica frontem. *De.* Nimirum tempus id requirit; faciendum est, quod vis: verùm cùm primùm dies lucebit, cras hinc discedam. *Mi.* Imò de nocte quoque, si libet; dummodo hunc diem hilariter transiges. *De.* Et istam quoque fidicinam mecum hinc abducam. *Mi.* Præclaram rem feceris. Ita illìc filium addixeris atque affixeris: sed vide ut illam studiosè conserves. *De.* Dabo operam ut istud fiat: efficiam ut illìc, in villâ, favillis, fumo, ac pulvere farinæ subtilissimo impleatur coquendo, ac molendo: præterea ardenti meridiei horâ ipsâ eam mittam in agrum, ut stipulas colligat. Tam tostam eam reddam, et nigram, quàm carbo est. *Mi.* Id mihi jucundum est. Nunc te judico esse sapientem, et profectò tuum etiam filium adigas etsi invitum ut concumbat cum eâ. *De.* Hæc dicens me deludis? felix, qui ita nunc animo lætus es, et miseriarum sensum abjecisti. Ego verò miserias sentio. *Mi.* Ah! perseverasne in tristitiâ? *De.* Jam jam tristitiam mitto. *Mi.* Igitur ingredere domum, et nuptiis faciendis lætum hunc insumamus diem.

ACTUS V. SCENA IV.

DEMEA.

NUNQUAM ita quisquam bene subductâ ratione ad vitam fuit,
Quin res, ætas, usus, semper aliquid apportet novi,
Aliquid moneat, ut illa, quæ te scire credas, nescias;
Et, quæ tibi putâris prima, in experiundo ut repudies.
Quod mî evenit nunc: nam ego vitam duram, quam vixi usque adhuc,
Propè jam decurso spatio mitto. id quamobrem? reipsa repperi,
Facilitate nihil esse homini melius, neque clementiâ: id
Esse verum, ex me, atque ex fratre cuivis facile est noscere.
Vitam ille suam semper egit in otio, in conviviis:
Clemens, placidus, nulli lædere os, arridere omnibus:
Sibi vixit: sibi sumptum fecit: omnes benedicunt, amant.
Ego ille agrestis, sævus, tristis, parcus, truculentus, tenax,
Duxi uxorem: quam ibi miseriam vidi? nati filii,
Alia cura: porrò autem, illis dum studeo ut quamplurimum
Facerem, contrivi in quærendo vitam, atque ætatem meam:
Nunc exactâ ætate hoc fructi pro labore ab iis fero,
Odium. ille alter sine labore patria potitur commoda:
Illum amant, me fugitant: illi credunt consilia omnia:
Illum diligunt: apud illum sunt ambo: ego desertu' sum.

Nullus unquam sic vitæ rationem rectè computavit, quin rerum occasiones, ætatis dies, experientia ei aliquid novi afferat, et aliquid doceat: adeò ut intelligat se nescivisse antè, quæ se meliùs scire crediderat; et quin ea quæ potiora sibi esse æstimaverat, et antè alia eligenda, inter utendum rejiciat. Quod mihi nunc accidit: nam ego vitam austeram, quam ad hunc diem usque duxi, penè jam confecto vitæ cursu, nunc relinquere constitui. Si quis me roget, unde ista mutatio nascitur tam subita? inde est, quòd nihil novi melius esse homini, quàm lenitatem et benignitatem. Id esse verum facilè quilibet comperiet, qui instituta diversa vitæ meæ, et vitæ fratris considerabit. Is semper vitam traduxit in otio, et conviviis, mitis, sedatus, nulli præsenti adversus, omnibus placens, et jucundum se præbens: sibi commodus vixit, et suis delectationibus inserviens impensis pecuniarum non pepercit: omnes ei bene precantur, atque eum diligunt. Ego verò ille rusticus, crudelis, tetricus, ad rem attentior, atrox, avarus, uxorem etiam duxi: quæ non inde miseriæ sequutæ sunt? Liberos ex eâ suscepi, hæc est materia alia solicitudinum animi: dum autem illis laboro ingenti studio divitias parando, miserè vitam atque ætatem consumpsi quærens opes augere: nunc finitâ ætate, hunc fructum ab iis refero, nempe odium: frater verò Mitio sine ullo labore, omnibus potitur commodis, quæ patres ex liberis percipere possunt. Illum amore prosequuntur: me aversantur. Illi omnia sua secreta committunt: illum solum charum habent: domi cum eo degunt ambo: ego verò solus vivo derelictus.

ANNOTATIO.

16 *Fructi.*] Antiquum: olim quippe in secundâ declinatione usurpabatur.

Illi longam vitam exoptant; mihi mortem citò advenire cupiunt. Ita postquam eos magno labore alui et educavi; hic eos sibi proprios fecit facili negotio: omne incommodum patior; hic omne gaudium percipit. Eja age, tentemus verò nos vicissim, annon etiam possimus blandis verbis et comitate alios nobis conciliare, aut benignis factis et liberalitate. Ego quoque velim amorem meorum atque caritatem posse adipisci. Si id comparatur largiendo, atque aliis commodando, non in postremis ero, qui istud consequuntur. Deficiet res familiaris: id meâ minimè interest, qui ætate provectior sum.

Illum, ut vivat, optant: meam autem mortem exspectant scilicet.
Ita eos meo labore eductos maxumo, hic fecit suos
Paulo sumptu: miseriam omnem ego capio; hic potitur gaudia.
Age, age, jam experiamur porrò contrà, et quid ego possiem
Blandè dicere, aut benignè facere, quando huc provocat.
Ego quoque à meis me amari et magni pendi postulo.
Si id fit dando atque obsequendo, non posterioreis feram.
Deerit: id meâ minimè refert, qui sum natu maxumus.

ACTUS V. SCENA V.

SYRUS. DEMEA.

Sy. Heus, Demea, frater precatur ne abscedas longiùs. *De.* Quis homo me appellat? ô noster Syre, salve; quid agitur? quid rerum geritur? *Sy.* Bene. *De.* Optimè est. Hæc jam tria verba præter ingenium sermoni adjunxi nimirum; ô noster, quid fit? quid agitur? servum liberalem te præstas, et tibi libenter commodabo. *Sy.* Gratiam habeo. *De.* Enimvero, Syre, ingenuè et verè loquor, et re ipsâ id cognosces brevi.

Sy. Heus, Demea, rogat frater, ne abeas longiús.
De. Quis homo? ô Syre noster, salve; quid fit? quid agitur?
Sy. Recté. *De.* optumè est. jam nunc hæc tria primùm addidi
Præter naturam; ô noster! quid fit? quid agitur?
Servom haud inliberalem præbes te, et tibi
Lubens bene faxim. *Sy.* gratiam habeo. *De.* atqui, Syre,
Hoc verum est, et ipsâ re experiere propediem.

ANNOTATIO.

3 *Jam nunc hæc tria.*] Hæc submissé.

ACTUS V. SCENA VI.

GETA. DEMEA.

Ge. Hera, ego huc ad hos proviso, quàm mox virginem
Accersant: sed eccum Demeam. salvos sies.
De. Oh, qui vocare? *Ge.* Geta. *De.* Geta, hominem maxumi
Pretii esse te hodie judicavi animo meo:
Nam is mihi est profectò servus spectatus satis,
Cui dominus curæ est, ita utì tibi sensi, Geta:
Et tibi ob eam rem, si quid usus venerit,
Lubens bene faxim. meditor esse affabilis,
Et bene procedit. *Ge.* bonus es, cùm hæc existumas.
De. Paulatim plebem primulùm facio meam.

Ge. Hera Sostrata, conveniam Mitionem atque Æschinum, ut sciam quando virginem Pamphilam adduci velint: sed ecce Demeam. Salvus sis. *De.* Quod nomen tibi est? *Ge.* Geta. *De.* Geta, hodie te hominem plurimi faciendum apud me decrevi: nam is certè mihi servus expertæ et comprobatæ satis fidei videtur, qui domini curam ita gerit, ut te gerere comperi: ideoque, si occasio se dederit, libenti animo te juvabo. Studeo in sermone et verbis jucundum et comem me præbere, nec illud malè mihi cedit. *Ge.* Benignus es, qui ista mei causâ cogites. *De.* Primùm incipio amorem intimorum mihi conciliare, sensim progrediendo.

ANNOTATIO.

8 *Meditor esse affabilis, &c.*] Hæc quoque submissé.

ACTUS V. SCENA VII.

ÆSCHINUS. DEMEA. SYRUS. GETA.

Æs. Occidunt me equidem, dum nimi' sanctas nuptias
Student facere, in apparando consumunt diem.
De. Quid agitur, Æschine? *Æs.* hem, pater mi, tu hìc eras?
De. Tuus hercle verò et animo et naturâ pater,
Qui te plùs quàm oculos hosce. sed cur non domum
Uxorem accersis? *Æs.* cupio; verùm hoc mihi moræ est,
Tibicina, et hymenæum qui cantent. *De.* eho,
Vin' tu huic seni auscultare? *Æs.* quid? *De.* missa hæc face,

Æs. Enecant me certè tædio, dum nimis solemnes et religiosas curant nuptias facere. In apparatu ceremoniarum totum transigunt diem. *De.* Quid fit, Æschine? *Æs.* Ehem, pater mi, tune hìc eras? *De.* Tuus mehercule pater sum non minùs animo, quàm naturâ, qui te plùs oculis hisce amo. Verùm cur non uxorem domum deducendam curas? *Æs.* Cupio: sed expecto tibicinam, quique hymenæum cantent. *De.* Visne mihi credere? *Æs.* Quid? *De.* Insuper hæc habe,

neglige hymenæum, turbam quæ deducat sponsam, faces nuptiales, tibicinas: atque hanc in horto maceriam jube quàm celerrimè everti, atque per illam fac traducatur tua uxor: ex ejus domo et nostrâ fiat una domus: transfer etiam ejus matrem cum familiâ in ædes nostras. *Æs.* Gratum est, pater lepidissime. *De.* Euge, jam lepidus dicor. Fratris ædes omnibus patebunt: cœtum nuptialem domum introducet, sumptus multos faciet: multaque alia sustinebit: quid meâ porrò interest? si quidem ego, quem lepidum vocant, eorum amorem demerear: jube, Æschine, Babylo illi numeret viginti minas pro pretio psaltriæ. Syre, cur tardas ire ac facere quæ dixi? *Sy.* Quid ergo? *De.* Dirue maceriam in horto. Tu, Geta, abi et traduce per illam Sostratam et Pamphilam. *Ge.* Dii res tuas prosperent, Demea, quem ex animo sic cupere nostræ familiæ video. *De.* Dignos his officiis vos censeo. Tu quid ais, fili? *Æs.* Sic existimo. *De.* Multò commodius est, quàm Pamphilam à partu recentem nunc traduci per viam, ægrotam, morbo languentem. *Æs.* Nihil rectius fieri posse puto, mi pater. *De.* Sic mea consuetudo est. Sed ecce Mitio procedit ex ædibus.

Hymenæum, turbas, lampadas, tibicinas:
Atque hanc in horto maceriam jube dirui
Quantùm potest: hâc transfer: unam fac domum:
Transduce et matrem et familiam omnem ad nos. *Æs.* placet,
Pater lepidissime. *De.* euge, jam lepidus vocor.
Fratri ædes fient perviæ; turbam domum
Adducet, sumptum admittet: multa: quid meâ?
Ego lepidus ineo gratiam. jube nunc jam
Dinumeret illi Babylo viginti minas.
Syre, cessas ire, ac facere? *Sy.* quid ergo? *De.* dirue.
Tu, illas, abi et traduce. *Ge.* dî tibi, Demea,
Bene faxint, cùm te video nostræ familiæ
Tam ex animo factum velle. *De.* dignos arbitror.
Tu quid ais? *Æs.* sic opinor. *De.* multò rectiu' est,
Quàm illam puerperam nunc duci huc per viam
Ægrotam. *Æs.* nihil enim vidi melius, mi pater.
De. Sic soleo. sed eccum Mitio egreditur foras.

ANNOTATIONES.

9 *Hymenæum, turbas, lampadas.*] Hymen et Hymenæus, Veneris et Bacchi filius, nuptiarum præses, ideo apud Græcos invocabatur, ut apud Romanos Thalassio.

Lampadas.] Faces quinque à pueris patrimis et matrimis (id est, qui patrem et matrem viventem habebant) ferebantur in ducendâ sponsâ in domum mariti; et tibicina quoque canebat.

17 *Dinumeret illi Babylo.*] Argentarius fuit. Erant argentarii, trapezitæ, seu mensarii, apud quos pecuniæ fœnori collocabantur, et à quibus etiam sumebantur. Horum erat officium publicum, et tabernas in foro positas illi habebant.

ACTUS V. SCENA VIII.

MITIO. DEMEA. ÆSCHINUS.

Mi. Jubetne frater dirui hanc maceriam? ubi is est? An jubes hoc, Demea? *De.* Ego verò jubeo non modò in hâc re, sed et in aliis omnibus his gratificari quàm maximè, nos hanc familiam cum nostrâ unam facere, colere, adjuvare, adjungere. *Æs.* Ita rogo, pater. *Mi.* Sic opinor esse faciendum. *De.* Quin potius aliter facere nos dedeceret.

Mi. Jubet frater? ubi is est? tun' jubes hoc, Demea?
De. Ego verò jubeo, et hâc re, et aliis omnibus
Quàm maxumè unam facere nos hanc familiam,
Colere, adjuvare, adjungere. *Æs.* ita quæso, pater.
Mi. Haud aliter censeo. *De.* imò hercle ita nobis decet.

Primùm hujus uxoris est mater. *Mi.* quid postea? *De.* Proba et modesta. *Mi.* ita aiunt. *De.* natu grandior.
Mi. Scio. *De.* parere jam diu hæc per annos non potest:
Nec, qui eam respiciat, quisquam est: sola est. *Mi.* quam hic rem agit?
De. Hanc te æquom est ducere; et te operam, ut fiat, dare.
Mi. Me ducere autem? *De.* te. *Mi.* me? *De.* te, inquam. *Mi.* ineptis. *De.* si tu sis homo,
Hic faciat. *Æs.* mi pater. *Mi.* quid? tu autem huic, asine, auscultas? *De.* nihil agis:
Fieri aliter non potest. *Mi.* deliras. *Æs.* sine te exorem, mi pater.
Mi. Insanis: aufer. *De.* age, da veniam filio. *Mi.* sati' sanus es?
Ego novus maritus anno demum quinto et sexagesimo
Fiam, atque anum decrepitam ducam; idne estis autores mihi?
Æs. Fac: promisi ego illis. *Mi.* promîsti autem? de te largitor, puer.
De. Age, quid, si quid te majus oret? *Mi.* quasi hoc non sit maxumum.
De. Da veniam. *Æs.* ne gravere. *De.* fac, promitte. *Mi.* non omittis?
Æs. Non, nisi te exorem. *Mi.* vis hæc quidem est. *De.* age, age, prolixè, Mitio.
Mi. Etsi hoc pravom, ineptum, absurdum, atque alienum à vitâ meâ
Videtur; si vos tantopere istuc voltis, fiat. *Æs.* bene facis:
Meritò te amo. *De.* verùm quid? quid ego dicam? hoc confit quod volo.
Quid nunc quod restat? Hegio cognatus his est proxumus;
Affinis nobis; pauper: bene nos aliquid facere illi decet.
Mi. Quid facere? *De.* agelli est hîc sub urbe paulum, quod locitas foras:

Primùm Sostrata est mater Pamphilæ uxoris Æschini. *Mi.* Quid inde? *De.* Proba est, et modesta. *Mi.* Sic omnes dicunt. *De.* Ætate provectâ admodum. *Mi.* Novi. *De.* Jamdudum per ætatem parere non potest: nec quemquam habet, qui eam curæ habeat, et juvet: sola est, deserta ab omnibus. *Mi.* Quid rei hic meditatur? *De.* Hanc te convenit uxorem ducere; et tui officii est, Æschine, studere omni industriâ ut id fiat. *Mi.* Me ducere uxorem? *De.* Te. *Mi.* Me? *De.* Te, inquam, te. *Mi.* Desipis. *De.* Si vir es, Æschine, id ei persuadeas facere. *Æs.* Mi pater. *Mi.* Itane, asine, huic morem geris? *De.* Frustrà id recusas, Mitio: id te necesse est facere. *Mi.* Mente captus es. *Æs.* Permitte ut id à te impetrem, mi pater. *Mi.* Insanus es animo: aufer te. *De.* Eja, hoc age, exaudi preces filii tui. *Mi.* Satisne mentis compos es? Egone novus maritus fiam, annos demum quinque et sexaginta natus, et vetulam extremæ ætatis in uxorem accipiam? idne mihi suadetis? *Æs.* Sic facias rogo: nam id illis pollicitus sum. *Mi.* Pollicitus es? de te promitte, ô puer, non de aliis. *De.* Quid igitur faceres, si quid majoris momenti à te postularet? *Mi.* Quasi istud non sit maximi momenti. *De.* Concede illi, quod petit. *Æs.* Præbe mihi te facilem. *De.* Age, promitte illi. *Mi.* Non desinis me obtundere, et verbis enecare? *Æs.* Minimè, nisi id mihi concesseris. *Mi.* Vis hæc quidem est. *De.* Age benignè, et largè nobiscum, Mitio. *Mi.* Quamvis hoc mihi perversum, stultum, ridiculum, et abhorrens à vitæ meæ instituto videtur; attamen si vos tam enixè id vultis, fiat concedo. *Æs.* Hoc omnium optimè se habet. Ex animo te amo, tantum ob meritum in me tuum. *De.* Verùm quid ego ampliùs dicam? perficitur sanè id quod cupio. Quid adhuc superest? Hegio Sostratam et Pamphilam cognatione proximè attingit, nunc affinitate nobis junctus est, in egestate et inopiâ positus: nos benignè adesse ei et aliquantùm sublevare ejus paupertatem convenit. *Mi.* Quid illi benefacere oportet? *De.* Habes paululum agelli suburbani, quod nescio cui alieno locas:

Huic demus, qui fruatur. *Mi.* paulum id autem? *De.* si multum siet,
Faciundum est: pro patre huic est: bonus est; noster est; rectè datur.
Postremò non meum illud verbum facio, quod tu, Mitio,
Bene et sapienter dixti dudum; *Vitium commune omnium est,*
Quòd nimiùm ad rem in senectâ attenti sumus. hanc maculam nos decet
Effugere: dictum est verè, et re ipsâ fieri oportet, Mitio.
Mi. Quid istîc? dabitur quandoquidem hic volt. *Æs.* mi pater!
De. Nunc tu mihi germanus es pariter corpore et animo. *Mi.* gaudeo.
De. Suo sibi gladio hunc jugulo.

huic demus fruendum. *Mi.* Paululumne agelli id vocas? *De.* Etsi majusculum sit, tamen tradi debet: Pamphilæ patris loco est: vir honestus et probus; amicus noster; dignus est cui detur. Postremò non ego sum auctor præclaræ istius sententiæ, quam quidem rectè, sapienterque pridem pronunciâsti; Vitium commune omnium est, quòd ad rem in senectute attentiores sumus. Hanc culpam evitare nos oportet: hoc verè prolatum est, et re ipsâ hoc nobis præstandum est. *Mi.* Quid hoc est? dabitur, quando Demea sic poscit. *Æs.* O mi pater! *De.* Nunc mihi germanus es pariter corpore et animo. *Mi.* Id gaudeo. *De.* Suis propriis telis hunc confodio.

ANNOTATIO.

35 *Suo sibi gladio.*] Id est, suo proprio gladio. Sic Plautus in Prologo Captivorum; *quo pacto serviat suo sibi patri.* Iterum; *Inscientes sua sibi fallacia,* et rursum; *Ita nunc ignorans suo sibi servit patri.*

ACTUS V. SCENA IX.

SYRUS. DEMEA. MITIO. ÆSCHINUS.

Sy. Factum est, quod jûsti, Demea.
De. Frugi homo es. ego ædepol hodie meâ quidem sententiâ
Judico Syrum fieri æquom liberum. *Mi.* istunc liberum?
Quodnam ob factum? *De.* multa. *Sy.* ô noster Demea, ædepol vir bonu' es.
Ego istos vobis usque à pueris curavi ambos seduló:
Docui, monui, bene præcepi semper quæ potui omnia. 6
De. Res apparet; et quidem porrò, obsonare, cum fide
Scortum adducere, apparare de die convivium:

Sy. Feci quod imperavisti mihi, Demea. Maceria diruta est. *De.* Bonæ frugis homo es. Ego per ædem Pollucis sentio, atque arbitror Syrum libertate donari debere. *Mi.* Istum libertate donari? quamnam ob causam? *De.* Ob multas. *Sy.* O noster Demea, ædepol vir probus es. Ego vobis istos filios inde usque à teneris annis ambos educavi diligenter: docui, monitis et præceptis omnibus, quantùm potui, instruxi. *De.* Res manifesta est; nimirum quidem tibi curæ fuit cibos et obsonia lauta, et delicatè emere, et condire: meretricem ad illos fideliter deducere, convivium de medio die apparare:

ANNOTATIO.

8 *Apparare de die convivium.*] De die epulari, aut potare, semper apud antiquos Græcos et Romanos datum vitio fuit, ut intemperantiæ et luxûs argumentum; ita Curtius Alexandrum Macedonem notat, quòd de die convivia iniret; et Livius Pœnos, quòd de die epularentur. Et ab Hippocratis usque temporibus rarus olim fuit prandiorum usus.

Non mediocris hominis hæc sunt officia. *Sy.* ô lepidum caput!
De. Postremò hodie in psaltriâ istâ emendâ huic adjutor fuit;
Hic curavit: prodesse æquom est: alii meliores erunt:
Denique hic volt fieri. *Mi.* vin' tu hoc fieri? *Æs.* cupio. *Mi.* si quidem
Tu vis, Syre, eho, accede huc ad me: liber esto. *Sy.* bene facis:
Omnibu' gratiam habeo; et seorsum tibi præterea, Demea.
De. Gaudeo. *Æs.* et ego. *Sy.* credo. utinam hoc perpetuum fiat gaudium, ut
Phrygiam uxorem meam unà mecum videam liberam. *De.* optumam
Mulierem quidem. *Sy.* et quidem nepoti tuo, hujus filio,
Hodie primam mammam dedit hæc. *De.* hercle verò seriò,
Si quidem primam dedit, haud dubium quin emitti æquom siet.
Mi. Ob eam rem? *De.* ob eam: postremò à me argentum, quanti est, sumito.
Sy. Dî tibi, Demea, omnes semper omnia optata adferant.
Mi. Syre, processisti hodie pulchré. *De.* siquidem porrò, Mitio,
Tu tuum officium facies, atque huic aliquid paulum præ manu
Dederis, unde utatur, reddet tibi citó. *Mi.* istoc vilius.
Æs. Frugi homo est. *Sy.* reddam hercle: da modó. *Æs.* age, pater. *Mi.* pòst consulam.
De. Faciet. *Sy.* ô vir optime! *Æs.* ô pater mi festivissime!
Mi. Quid istuc? quæ res tam repentè mores mutavit tuos?
Quod prolubium? quæ istæc subita est largitas? *De.* dicam tibi;

non cujusvis hominis, aut vilis servi hæc sunt opera. *Sy.* O festivum virum, atque urbanum! *De.* Denique Æschinum in emendâ hâc fidicinâ adjuvit, atque hortatus est: huic benefacere justum est: alii servi ab hoc exemplo probiores fient. Denique Æschinus cupit hoc fieri. *Mi.* Æschine, visne tu hoc fieri? *Æs.* Cupio. *Mi.* Si quidem tu consentis, eho Syre, accede propiùs ad me: liber esto. *Sy.* Bene facis, ut bonum herum decet; omnibus gratiam habeo: ac præterea singularem tibi, Demea. *De.* Id gaudeo. *Æs.* Et ego. *Sy.* Credo, quæ est vestra benignitas. Utinam istud gaudium dii perpetuent absque ullâ ægritudine, ut possim videre Phrygiam meam uxorem simul mecum liberam. *De.* Optimam certè fœminam. *Sy.* Et quidem tuo nepoti, Æschini filio, scilicet hodie primùm mammam admovit, et lac præbuit. *De.* Per Herculem, verumne et seriò id ais? Siquidem primùm nepotulum nostrum lactavit, certum est illam esse manumittendam, uti æquum est. *Mi.* Ob eam rem solùm? *De.* Ob eam: denique argentum pro ejus pretio, quanti æstimaveris eam, à me accipito. *Sy.* Dii tibi omnes, Demea, omnia, quæ optas, concedant. *Mi.* Syre, præclarè hodie profecisti. *De.* Sic est, Mitio, dummodo officium tuum facies, et ut herum liberalem decet aliquam pecuniolam ei præbeas utendam: brevi eam tibi rependet. *Mi.* Isto flocco vilius erit quod reddet. *Æs.* Probus homo est, et qui promissa servat. *Sy.* Reddam per Herculem, da modò mutuó. *Mi.* Pòst deliberabo. *De.* Syre, ne dubita, Mitio faciet quod petis. *Sy.* O vir optime, Demea! *Æs.* O mi pater lepidissime! *Mi.* Quid istud est? unde nam hæc tam subita morum tuorum immutatio? unde tibi tam promptus animus ad largiendum? quæ ista tam profusa in largiendo voluntas? *De.* Dicam tibi;

ANNOTATIO.

28 *Quod prolubium?*] Turnebus legit *proluvium*, quod per translationem dicitur profusio et prodigalitas, cùm quis more aquæ opes profundit. Virgilius III. Æneidos de Harpyiis:

——*Fœdissima ventris*
Proluvies,——

Id est, sordis effusio, sive alvi immunditia.

Ut id ostenderem. quòd te isti facilem et festivum putent,
Id non fieri ex verâ vitâ, neque adeò ex æquo et bono,
Sed ex assentando, indulgendo, et largiendo, Mitio.
Nunc adeò si ob eam rem vobis mea vita invisa est, Æschine,
Quia non justa injusta prorsus omnia omnino obsequor,
Missa facio: effundite, emite, facite quod vobis lubet.
Sed si id voltis potiùs, quæ vos propter adolescentiam
Minù' videtis, magis impensè cupitis, consulitis parum,
Hæc reprehendere, et corrigere me, obsecundare in loco:
Ecce me, qui id faciam vobis. *Æs.* tibi, pater, permittimus;
Plùs scis, quid facto opus est: sed de fratre quid fiet? *De.* sino;
Habeat; finem in istâc faciat. *Æs.* istuc recté.
Ω plaudite.

hoc feci, ut manifestum facerem quòd isti filii nostri te clementem et mitem æstimant, id non effici ex verâ et laudabili facilitate naturæ tuæ, imò, nec etiam ex verâ æquitate; sed ex eo, quòd eis nimis subblandiris, indulges, et largè sumptus præbes, Mitio. Si igitur, Æschine, ratio vitæ meæ vobis invisa et molesta est, quia in omnibus, sive ea justa sint, vel injusta, vobis non obsecundo, pro derelictis omnia habeo, et vestro arbitratu vivere sino. Absumite, emite, facite, ut vobis videtur. Sed si id potiùs vultis, ut quæ per adolescentiam minùs vobis intelligere licet, et per inconsiderantiam quidem magis enixè affectatis, minùs verò perpenditis, ea incusem, et emendem, utque etiam obtemperem pro temporis occasione vestris voluntatibus: ecce me reperistis, qui id vobis præstem. *Æs.* Pater mi, tuæ potestati nos committimus; tu scis meliùs quid nobis facto opus sit: sed de fratre Ctesiphone quid fiet? *De.* Permitto ut istâ potiatur fidicinâ; eâ sit contentus; et in eâ voluptates et libidinem suam consumat, nec posthac aliam amet. *Æs.* Rectè judicâsti, et constituisti. Ω plaudite.

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

PHORMIO

Acta Ludis Romanis, L. Posthumio Albino, L. Cornelio Merulâ, Ædilibus Curulibus. Egerunt L. Ambivius Turpio, L. Attilius Prænestinus. Modos fecit Flaccus Claudii, tibiis imparibus. Tota Græca Apollodoru Epidicazomenos. Facta quartò, Cn. Fannio Strabone, M. Valerio Messalâ Coss. Anno ab urbe conditâ DXCIII.

ANTE CHRISTUM NATUM CLIX.

ANNOTATIONES IN EPIGRAPHEN.

PHORMIO.] Hæc comœdia vocatur Phormio à Phormione parasito, qui primas in eâ partes tenet.

Acta Ludis Romanis.] Ludi Romani sub Regibus instituti sunt, magnique appellati, auctore Asconio Pediano in actionem 1. in Verrem, quòd magnis impensis (ut erant tempora) dati sunt: tunc enim primùm ludis impensa sunt ducenta millia nummûm (hæc summa valet quindecies millia Francarum librarum), ingentes pecuniæ tunc temporis. Cicero actione 2. in Verrem ait; sibi designato Ædili ludos antiquissimos esse faciendos, qui primi Romani appellati sunt, Jovi, Junoni, et Minervæ. Diversi sunt hi ludi à Megalesiis, qui Cybele magnæ matri deorum dicati fuerunt. Porrò quidam hic legendum censent, *Ludis Megalensibus.*

Egerunt L. Ambivius, &c.] Hi erant magistri histrionum.

Tibiis imparibus.] Unâ scilicet dextrâ; alterâ sinistrâ: quæ tibiæ impares vocatæ fuerunt Phrygiæ, quibus tunc canebatur, cùm gravitas jocis miscebatur.

PHORMIONIS PERSONÆ.

PHORMIO, parasitus. A φορμὸς, quod est, corbis, storea, textum quid ex sparto et junco, aut nexus vitilium. Vitile est omne lentum, ut flecti possit.

DEMIPHO, senex, quasi δήμου φῶς, id est, populi claritas.

CHREMES, senex. A χρέμπτεσθαι, quod est enixè exspuere.

ANTIPHO, adolescens. ἀπὸ τοῦ ἀντιφαίνομαι, contrà appareo.

PHÆDRIA, adolescens. A φαιδρὸς, hilaris.

GETA, servus. Gentile nomen à Getis.

DAVUS, Gentile nomen servi.

DORIO, leno, à Doribus. Gentile nomen.

SOPHRONA, nutrix. A σώφρων, casta, proba.

NAUSISTRATA, matrona, magnificum nomen à copiis navalibus, quarum gloriâ aliquando Atheniensis populus floruit.

CRATINUS, advocatus. A κράτος, robur.

HEGIO, advocatus. Ab ἡγεῖσθαι, quod est ducere.

CRITO, advocatus. A κριτής, judex.

DORCIUM, ancilla. A δορκάς, dama.

PHANIUM, adolescentula. A φαίνομαι, appareo.

ARGUMENTUM.

CHREMES Atheniensis cùm uxorem duxisset divitem Nausistratam, ex quâ susceperat filium Phædriam, in Lemno pauperculæ cujusdam mulieris amore correptus, eam quoque ducit uxorem, et ex eâ suscipit filiam Phanium; quæ cùm jam esset quindecim annorum, Chremes convenit cum fratre suo Demiphone, ut ejus filio Antiphoni nuberet. Postea Demipho in Ciliciam proficiscitur; Chremes in Lemnum, ut Athenas Phanium cum matre adduceret. Sed hæc jam conscensâ navi cum filiâ et ipsius nutrice, eò venerat, frustrà quæsito Chremete sub nomine Stilphonis (sic enim Chremes Lemni se vocari jusserat, ne rumor alterius sui conjugii emanaret), non ita multò pòst mater Phanii ex animi ægritudine moritur. Antipho autem cùm fortè Phanium aspexisset funus matris cum nutrice procurantem, subitò ejus amore exarsit, eamque arte et consilio astuto Phormionis parasiti uxorem ducit. Confectis nuptiis, redeunt senes turbati admodum uterque, quærentesque omni ratione has dirimere nuptias. Accidit eodem tempore, ut Phædria citharistriam amaret, ac pro eâ redimendâ triginta minas lenoni illius domino promitteret: ad hanc pecuniam conficiendam Geta servus senes convenit, hisque nunciat, Phormionem, si sibi dotis nomine triginta minæ darentur, se paratum esse Phanium, quam Antipho duxerat, uxorem accipere: Demipho, ut filium suum à Phanio disjungeret, hanc pecuniam numerat Phormioni, is eam Phædriæ dat, Phædria lenoni. His gestis, Chremes agnoscit filiam suam Phanium, conjunctam esse cum fratris sui filio; quare mutato consilio, triginta minas à Phormione per rixam conatur exigere; sed proditur per eundem uxori suæ Nausistratæ: nec antè veniam libidinis suæ obtinet à matrefamilias, quàm et triginta minarum, et amoris citharistriæ veniam dedisset filio.

C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA.

Chremetis frater aberat peregrè Demipho,
Relicto Athenis Antiphone filio.
Chremes clàm habebat Lemni uxorem et filiam,
Athenis aliam conjugem, et amantem unicè
Gnatum fidicinam: mater è Lemno advenit
Athenas: moritur: virgo sola (aberat Chremes)
Funus procurat: ibi eam visam Antipho
Cùm amaret, operâ parasiti uxorem accipit.
Pater et Chremes reversi fremere: dein minas
Triginta dant parasito, ut illam conjugem
Haberet ipse: argento hoc emitur fidicina.
Uxorem retinet Antipho à patruo agnitam.

INTERPRETATIO.
Aberat Demipho, frater Chremetis, profectus in Ciliciam, cui filius erat Athenis Antipho. Chremes secretò duxerat Lemni alteram uxorem, ex quâ susceperat filiam nomine Phanium, cùm priùs Athenis uxorem duxisset Nausistratam, haberetque ex eâ filium Phædriam, citharistriæ cujusdam amore ardentem. Mater Phanii, secunda uxor Chremetis, è Lemno Athenas transmigravit, ibique non ita multò pòst vitâ decessit: virgo sola cum nutrice funus apparat, absente Chremete: ibi cùm Antipho eam aspexisset, statim ejus amore captus est, et astuto Phormionis parasiti consilio usus eam uxorem duxit. Antiphonis pater Demipho, et Chremes reversi, questus edere cœperunt, deinde triginta minas dant parasito, ut Phanium uxorem acciperet disjunctam ab Antiphone: hâc pecuniâ redimitur fidicina Phædriæ. Antipho remanet in conjugio cum Phanio, quæ à patruo Demiphone agnoscitur.

PROLOGUS.

Postquam poëta vetus poëtam non potest
Retrahere à studio, et transdere hominem in otium;
Maledictis deterrere, ne scribat, parat:
Qui ita dictitat, quas antehac fecit fabulas,
Tenui esse oratione, et scripturâ levi,
Qui nusquam insanum scripsit adolescentulum
Cervam videre fugere, et sectari canes,
Et eam plorare, orare ut subveniat sibi.
Quòd si intelligeret, olim cùm stetit nova,

Postquam Lucius Lavinius senex poëta poetam nostrum Terentium non valet abjungere à studio poëtices comicæ, et transducere illum in otiosam cessationem: conviciis eum terrefacere aggreditur, ut eum avertat à scribendis comœdiis, inanibus verbis in vulgus jactans, quas antehac Terentius fecit comœdias, infimo sermone scriptas esse, et dicendi genere nimis humili: quia nusquam induxit et exhibuit adolescentulum, qui insaniens visus sibi fuerit, videre cervam fugientem, et canes ipsam prosequentes, eamque illachrymari, precari ipsum, ut sibi succurrat. Quòd si animadverteret suam comœdiam dum nova esset, non fuisse explosam,

ANNOTATIONES.

5 *Tenui esse oratione.*] Imperitiæ accusat Terentius Lavinium, cùm simplex sermo et purus, stylusque humilis conveniat comœdiæ.

8 *Et eam plorare.*] Lachrymæ hominis sunt propriæ; tamen ex quâdam similitudine tribuuntur crocodilo et cervo.

9 *Olim cùm stetit nova.*] Hic Horatius in Epistolâ ad Augustum:

Gestat enim nummum in loculos dimittere; post hoc
Securus, cadat an recto stet fabula talo.

Stare igitur comœdia dicitur, quæ ad finem usque placet populo, nec ejicitur et exploditur.

Actoris operâ magis stetisse, quàm suâ;
Minu' multò audacter quàm lædit, læderet;
Et magi' placerent, quas fecisset fabulas,
Nunc si quis est, qui hoc dicat, aut sic cogitet,
Vetu' si poëta non lacessisset prior,
Nullum invenire prologum potuisset novus,
Quem diceret, nisi haberet, cui malediceret:
Is sibi responsum hoc habeat; in medio omnibus
Palmam esse positam, qui artem tractant musicam.
Ille ad famem hunc ab studio studuit rejicere:
Hic respondere voluit, non lacessere.
Benedictis si certâsset, audîsset bene:
Quod ab illo allatum est, sibi id esse relatum putet.
De illo jam finem faciam dicendi mihi,
Peccandi cùm ipse de se finem non facit.
Nunc quid velim, animum attendite: apporto novam
Epidicazomenon quam vocant comœdiam
Græci, Latini Phormionem nominant;
Quia primas parteis qui aget, is erit Phormio
Parasitus, per quem res geretur maxumé.
Voluntas vostra si ad poëtam accesserit,
Date operam, adeste æquo animo per silentium:
Ne simili utamur fortunâ, atque usi sumus,
Cùm per tumultum noster grex motus loco est:
Quem actoris virtus nobis restituit locum,
Bonitasque vostra adjutans, atque æquanimitas.

magis propter actorum, quàm propter suam ipsius industriam; minùs multò confidenter alios offenderet quàm nunc offendit, et magis probarentur comœdiæ, quas scripsisset. Nunc si quis est, qui hoc dicat, aut censeat; Si vetus poëta prior novum minimè provocâsset, novus nullam materiam scribendo prologo reperisset, ac nisi adversarium haberet, quem conviciis insectaretur: Ille hoc responsum referat: communem omnibus palmam propositam esse iis, qui poëticen profitentur. Ille Lavinius Terentium ab artis suæ exercitio abstrahere ingenti studio curavit, ut eum ad extremam inopiam et famem adigeret: hic Terentius satis habuit, si illi responderet, non eum aggrederetur. Si ille humanis verbis certâsset, cum honore fuisset appellatus. Nunc quod attulit, sibi relatum esse ægrè ne ferat. Jam de illo queri desinam; licèt, quantum ad ipsum pertinet, maledicere non desistat. Nunc quæ habeo vobis dicenda, animadvertite: novam comœdiam vobis exhibeo, nominatam à Græcis Epidicazomenon; à Latinis Phormionem; quoniam primæ partes erunt Phormionis parasiti; cujus operâ præcipuè res agetur. Si studio et benevolentiâ vestrâ poëtam prosequemini, date recitationi fabulæ operam, cùm silentio æqui et faventes audite; ne similis sors mala nobis contingat, qualis contigit priùs cùm per turbas et rixas cœtus noster histrionum loco deturbatus est, quem actorum virtus constans et perseverantia nobis reddidit, vestraque humanitas, æquitasque animi, subsidio quæ nobis fuit.

ANNOTATIONES.

18 *Artem tractant musicam.*] Id est, poëticam, quia hæc ars propter metricam rationem musicæ affinis est; vel potiùs quòd Musæ poëticæ præsint.

26 *Epidicazomenon.*] Hic ἐπιδικαζόμενος est Antipho, quîcum in judicio contendit Phormio, ut Phanium ei addicatur uxor.

33 *Cùm per tumultum.*] Id est, propter rixas populi de sedibus in spectaculis contendere soliti.

34 *Quem actoris virtus.*] Nimirum, qui exclusus toties à tumultuante populo animum non abjecerit; sed perseveraverit agere et recitare.

ACTUS I. SCENA I.

DAVUS.

AMICUS summus meus, et popularis, Geta
Herì ad me venit: erat ei de ratiunculâ
Jam pridem apud me reliquum pauxillulum
Nummorum: id ut conficerem: confeci: affero.
Nam herilem filium ejus duxisse audio
Uxorem: ei credo munus hoc conraditur.
Quàm iniquè comparatum est, ii qui minus habent,
Ut semper aliquid addant divitioribus!
Quod ille unciatim vix de demenso suo,
Suum defraudans genium, comparsit miser,
Id illa universum abripiet; haud existumans
Quanto labore partum. porrò autem Geta
Ferietur alio munere, ubi hera pepererit.
Porrò alio autem, ubi erit puero natalis dies:
Ubi initiabunt: omne hoc mater auferet:
Puer caussa erit mittundi. sed videon' Getam?

Amicus mihi intimus, et ex eàdem gente, Geta herì me adiit: erat ei apud me reliquum aliquantulum pecuniæ, cujus ei debitor eram, de aliquâ rationum supputatiunculâ: id ut ei compararem, petivit: comparavi: affero. Nam ejus heri filium Antiphonem hodie uxorem duxisse audio: ei, ut credo, hæc pecunia in munus colligitur. Quàm injustè fieri solitum est, quibus tenuior res est familiaris, eos semper oportere adaugere aliquibus donis divitias locupletiorum! Quod ille (Geta) de suâ frumenti mensurâ per singulas uncias parcendo, et naturæ necessaria alimenta detrahendo, vix seposuit, id illa nova nupta universum intercipiet: parvi pendens quantis ærumnis sit acquisitum: deinde verò aliud vulnus Getæ pecuniæ accipiet, cùm aliud munus heræ comparandum erit, ubi illa enixa partum fuerit: insuper aliud, ubi puero natalis per singulos annos revertetur: ubi eum ablactabunt, et initium facient cibo et potu eum alendi; omnia hæc munera mater lucrabitur: infans causa erit cur mittantur hæc dona ad matrem. Sed videone Getam?

ANNOTATIONES.

3 *Jam pridem apud me reliquum.*] Aliquod residuum pecuniæ ei debeo.

9 *Vix de demenso suo.*] Demensum erat mensura frumenti, quam servis admetiebantur domini ad totius mensis victum.

13 *Ferietur alio munere.*] Velut malo, ac damno mactabitur, aliud damnum accipiet.

14 *Natalis dies.*] Munera amici solebant mittere ad eum, cujus erat natalis dies, qui uxorem ducebat, cui etiam erant nati liberi.

ACTUS I. SCENA II.

GETA. DAVUS.

Ge. SI QUIS me quæret rufus. *Da.* præstò est, desine. *Ge.* oh!
At ego obviàm conabar tibi, Dave. *Da.* accipe, hem:
Lectum est; conveniet numerus, quantum debui.

Ge. Si quis homo rufo capillo huc me quæsitum veniat. *De.* Ecce eum de quo loqueris. *Ge.* Oh! At ego jam paratus eram tibi obviàm ire, Dave. *Da.* Accipe pecuniam, quam tibi debeo, hem: exquisiti et probati sunt nummi: summa paris numeri invenietur ei, quam reliquam adhuc debui.

Ge. Amo te, et non neglexisse, habeo gratiam.
Da. Præsertim ut nunc sunt mores; adeò res redit:
Si quis quid reddit, magna habenda est gratia.
Sed quid tu es tristis? *Ge.* egone? nescis quo in metu, et
Quanto in periclo sim. *Da.* quid istuc est? *Ge.* scies,
Modò ut tacere possis. *Da.* abi sis, insciens:
Cujus tu fidem in pecuniâ perspexeris,
Verere ei verba credere? ubi quid mihi lucri est
Te fallere? *Ge.* ergo ausculta. *Da.* hanc operam tibi dico.
Ge. Senis nostri, Dave, fratrem majorem Chremem
Nôstin'? *Da.* quidni? *Ge.* quid? ejus gnatum Phædriam?
Da. Tanquam te. *Ge.* evenit, senibus ambobus simul,
Iter illi in Lemnum ut esset, nostro in Ciliciam,
Ad hospitem antiquum; is senem per epistolas
Pellexit, modò non monteis auri pollicens.
Da. Cui tanta erat res, et supererat? *Ge.* desinas:
Sic est ingenium. *Da.* oh! regem me esse oportuit.
Ge. Abeuntes ambo hîc tum senes me filiis
Relinquunt quasi magistrum. *Da.* ô Geta! provinciam
Cepisti duram. *Ge.* mihi usus venit, hoc scio.
Memini relinqui me deo irato meo.
Cœpi advorsari primó: quid verbis opus est?
Seni fidelis dum sum, scapulas perdidi.
Da. Venêre in mentem istæc mihi: namque inscitia est,
Advorsùm stimulum calces. *Ge.* cœpi his omnia
Facere, obsequi quæ vellent. *Da.* scîsti uti foro.
Ge. Noster mali nil quidquam primó: hic Phædria
Continuò quandam nactus est puellulam
Citharistriam: hanc amare cœpit perdité.
Ea serviebat lenoni impurissimo:

Ge. Pergratum mihi facis, et laudo quòd in reddendo cessator non fueris. *Da.* Præcipuè si morum perversitas nunc spectatur; nam eò devenimus, ut si quis creditum solvit, ei gratiæ loco acceptum ferendum sit. Sed quid est quòd tristis videris? *Ge.* Egone? Ignoras in quo timore et discrimine versor. *Da.* Quid istud est? *Ge.* Nosces, dummodo id celare valeas. *Da.* Apage, imperite: dubitasne ei verba credere, cujus fidem in credendâ ei pecuniâ probaveris? Quin etiam hâc in re quæ utilitas te fallendo mihi obveniret? *Ge.* Ergo attentè audi. *Da.* Hoc officium tibi præstabo. *Ge.* Notusne est tibi frater Chremetis senis nostri Demiphο? *Da.* Cur non? *Ge.* Filiusque ejus Phædria? *Da.* Æquè ac tute notus es mihi. *Ge.* Fortè illis ambobus eodem tempore causa fuit itineris faciendi: illi Chremeti in Lemnum, nostro Demiphoni in Ciliciam, ad quendam hospitem antiquum, qui eum invitaverat, propè aureos montes promittens. *Da.* Eine, cui tantæ divitiæ abundabant, et superabundabant? *Ge.* Tace: sic homo à naturâ factus est. *Da.* Oh! malè factum: quàm regem me esse decuit! *Ge.* Hic tum senes proficiscentes me filiis suis rectorem et magistrum præfecerunt. *Da.* O Geta, officium grave gerendum suscepisti. *Ge.* Hoc ita mihi evenisse expertus sum: et à Genio irato me derelictum fuisse in memoriâ habeo. Cœpi horum voluntati primò obsistere: quid plura dicam? dum seni nostro Demiphoni fidelem me præsto, scapulas cædendas lorariis relinquo. *Da.* Hæc animo facilè occurrerunt; nam quæ stoliditas est adversùs stimulum calces jactare! *Ge.* Cœpi omnia facere eorum arbitrio, morem quem vellent gerere. *Da.* Scîsti tempori inservire. *Ge.* Noster Ctesipho ab initio nihil nisi rectè agebat: hic Phædria illico quandam puellam fidicinam nactus est: hanc præter modum amore prosequi cœpit. Ea sub potestate erat turpissimi lenonis:

ANNOTATIONES.

16 *In Lemnum.*] Lemnos insula est maris Ægei Vulcano sacra, et Lemnia terra nobilis. Hodie *Stalimene* vocatur.

In Ciliciam.] Cilicia Asiæ minoris regio, hodie vocatur *Turcomania, Caramania;* cui ab ortu jungitur. In eâ urbs Tarsus, Divi Pauli natalibus clara.

Neque, quod daretur quidquam, id curârant patres.
Restabat aliud nihil, nisi oculos pascere,
Sectari, in ludum ducere, et reducere.
Nos otiosi operam dabamus Phædriæ.
In quo hæc discebat ludo, ex adverso ei loco
Tonstrina erat quædam: hîc solebamus ferè
Plerumque eam opperiri, dum inde iret domum.
Interea dum sedemus illîc, intervenit
Adolescens quidam lacrumans: nos mirarier:
Rogamus, quid sit. Nunquam æquè, inquit, ac modò
Paupertas mihi *onus* visum est *et miserum, et grave.*
Modò quandam vidi virginem hîc viciniæ
Miseram, suam matrem lamentari mortuam:
Ea sita erat exadvorsùm: neque illi benevolens,
Neque notus, neque cognatus, extra unam aniculam
Quisquam aderat, qui adjutaret funus: miseritum est.
Virgo ipsa facie egregiâ. Quid verbis opus est?
Commôrat omnes nos: ibi continuò Antipho,
Voltisne eamus visere? Alius, Censeo;
Eamus: duc nos sodes. Imus, venimus,
Videmus. virgo pulchra: et quò magis diceres,
Nihil aderat adjumenti ad pulchritudinem.
Capillus passus, nudus pes, ipsa horrida:
Lacrumæ, vestitus turpis: ut, ni vis boni
In ipsâ inesset formâ, hæc formam extinguerent.
Ille, qui illam amabat fidicinam, tantummodo,
Satis scita, inquit: noster veró. *Da.* jam scio:
Amare cœpit. *Ge.* scin' quám? quò evadat, vide.
Postridie ad anum rectâ pergit: obsecrat,
Ut sibi ejus faciat copiam. illa enim se negat;
Neque eum æquom ait facere: illam civem esse Atticam,
Bonam, bonis prognatam: si uxorem velit,
Lege id licere facere: sin aliter, negat.
Noster, quid ageret, nescire: et illam ducere
Cupiebat, et metuebat absentem patrem.

neque patres adolescentum providerant ut sumptus his subministrarentur. Nihil aliud Phædriæ supererat, quàm visu puellæ oculos suos oblectare, semper eam sequi, in scholam ducere, et domum inde reducere. Nos per otium Phædriæ obsequebamur. E regione loci in quo discebat puella, sita erat officina tonsoris; hic solebamus eam exspectare quousque inde rediret domum. Interea dum illic otiosi moramur, repentè supervenit adolescens quidam flens: nos mirati, quærimus quæ causa ei fletûs esset. Nunquam, ait, mihi ita perspectum fuit, ac modò, quàm ærumnosum et molestum esset pondus paupertas. Modò quandam vidi infelicem puellam propè in hâc viciniâ, deflentem matrem suam vitâ functam. Ea posita erat contra mortuam: neque quisquam amicus, neque vicinus, neque propinquus eam adjuvabat in curando funere, præter unam vetulam. Misereri subiit. Virgo ipsa formâ erat eximiâ. Quid plura dicam? omnium animos commoverat adolescens: tunc statim Antipho; Libetne vobis, inquit, ut hanc virginem invisamus? Alius quidam inquit, Ita mihi videtur: eamus: dux esto nobis, amabò. Imus, adivimus, spectavimus ipsam. Puella erat formosa; et quò magis crederes, nihil ei additum erat, quod formam insigniorem redderet. Crines negligenter et temere dispersi, pedes calceamentis nudati, ipsa inculta, flens, vestis fœda et deformis; adeò ut nisi pulchritudo ejus excellens esset, hæc pulchritudinem in eâ delerent. Phædria, qui captus erat amore illius citharistriæ, solummodo dixit, Non quidem invenusta, et inconcinna est: Noster verò Antipho. *Da.* Intelligo: continuò ejus amore exarsit. *Ge.* Scisne quantùm? quousque cupiditas ejus pervenit, inspice. Ipsâ die postridianâ vetulam virginis nutricem convenit: orat ut ejus potiundæ facultatem daret. Illa recusat hoc facere; eumque iniquè agere ait qui hoc petat: illam esse civem Atticam, honestam, honestis parentibus genitam: si uxorem eam velit ducere, legitimè id ei permitti facere: sin minùs, illa recusat ei obsequi. Noster Antipho quid sibi faciendum esset nesciebat. Cupidè volebat eam in uxorem accipere, sed patris metu tenebatur absentis.

Da. Non, si rediisset, ei pater veniam daret?
Ge. Ille indotatam virginem atque ignobilem
Daret illi? nunquam faceret. *Da.* quid fit denique?
Ge. Quid fiat? est parasitus quidam Phormio,
Homo confidens: qui, illum dì omnes perduint!
Da. Quid is fecit? *Ge.* hoc consilium, quod dicam, dedit:
Lex est, ut orbæ, qui sint genere proxumi,
Iis nubant: et illos ducere eadem hæc lex jubet.
Ego te cognatum dicam, et tibi scribam dicam:
Paternum amicum me assimulabo virginis:
Ad judices veniemus: qui fuerit pater,
Quæ mater, quî cognata tibi sit; omnia hæc
Confingam. quod erit mihi bonum atque commodum.
Cùm tu horum nihil refelles, vincam scilicet.
Pater aderit: mihi paratæ lites: quid meâ?
Illa quidem nostra erit. *Da.* jocularem audaciam!
Ge. Persuasum est homini: factum est: ventum est: vincimur:
Duxit. *Da.* quid narras? *Ge.* hoc, quod audis. *Da.* ô Geta!
Quid te futurum est? *Ge.* nescio hercle: unum hoc scio;
Quod fors feret, feremus æquo animo. *Da.* placet:
Hem, istuc viri est officium. *Ge.* in me omnis spes mihi est.
Da. Laudo. *Ge.* ad precatorem adeam credo, qui mihi
Sic oret: Nunc amitte quæso hunc: cæterùm
Posthac si quidquam, nihil precor. tantummodo
Non addat; Ubi ego hinc abiero, vel occidito.
Da. Quid pædagogus ille, qui citharistriam?
Quid rei gerit? *Ge.* sic, tenuiter. *Da.* non multum habet
Quod det fortasse. *Ge.* imò nihil, nisi spem meram.
Da. Pater ejus rediit, an non? *Ge.* nondum. *Da.* quid? senem
Quoad exspectatis vostrum? *Ge.* non certùm scio:

Da. An non pater reversus ei parceret hanc culpam? *Ge.* Quid? illene pater puellam dotis expertem, et obscuris natalibus pateretur eum ducere? Nunquam ille hoc faceret. *Da.* Quid tandem factum est? *Ge.* Quid factum fuerit, quæris? Est parasitus quidam, nomine Phormio, homo audax et temerarius, qui (dii illum occidant). *Da.* Quid fecit ille Phormio? *Ge.* Hoc consilium, quod exponam, dedit: nimirum; Lege cautum est Athenis, ut virgines parentibus orbatæ nubant proximis agnatis, atque illi eas uxores ducant: ego te virgini proximum esse asseverabo, et in jus vocabo, patris me amicum esse fingens; nos judicio sistemus: qui fuerit illius pater, quæ mater, quo modo ei cognatione junctus sis recitabo. Hoc erit commodum et ex usu meo, quòd cùm nihil horum refutabis, certè te in judicio vincam. Deinceps pater tuus ex itinere revertetur: mihi lites intendet: sed quid meâ interest? illa virgo nostra manebit. *Da.* Confidentiam risu dignam! *Ge.* Antipho hoc consilium probavit, executus est, ad judices venimus, causâ cecidimus: ille hanc in uxorem accepit. *Da.* Quæ mihi commemoras? *Ge.* Hæc, quæ auribus tuis percipis. *Da.* O mi Geta! quid te fiet? *Ge.* Nescio per Herculem quis me casus manet: sed unum hoc probè scio; quod fortuna offeret, accipiemus æquo et patiente animo. *Da.* Gratum mihi est. Hem, fortis hoc viri est officium facere. *Ge.* Spes mihi in nullo alio, quàm in me ipso sita est. *Da.* Laudo animum. *Ge.* Ad deprecatorem perfugiam scilicet, qui pro me talibus verbis herum propitium mihi faciat: Dimitte, rogo, hunc impunem nunc; si verò posthac quicquam deliquerit, nihil deprecor. Modò id denique non adjiciat: Postquam hinc profectus fuero, si libet, etiam hunc interficito. *Da.* Quid verò agit ille pædagogus virginis, Phædria? *Ge.* Sic, exiguè. *Da.* Modicum fortasse illi est quod det. *Ge.* Imò nihil, nisi nuda spes ei restet. *Da.* Paterne ejus peregrè reversus est, an non? *Ge.* Nondum. *Da.* Quid? senem vestrum Demiphonem ad quod tempus exspectatis? *Ge.* Incertus sum de hujus reditu:

Sed epistolam ab eo allatam esse audivi modò, et
Ad portitores esse delatam: hanc petam.
Da. Nunquid, Geta, aliud me vis? *Ge.* ut bene sit tibi.
Puer, heus: nemon' huc prodit? cape, da hoc Dorcio.

sed modò accepi ab eo allatam esse epistolam, et inde latam fuisse ad publicanos qui vectigalia in portu exigunt: hanc petitum eo. *Da.* Nunquid aliâ in re tibi opus est meâ operâ? *Ge.* Ut bene sit tibi precor. Heus, puer: nemone huc domo procedit? cape hoc argentum, et trade Dorcio.

ACTUS I. SCENA III.

ANTIPHO. PHÆDRIA.

An. Adeon' rem rediisse, ut, qui mihi consultum esse optumè velit,
Phædria, patrem ut extimescam, ubi in mentem ejus adventi venit?
Quòd ni fuissem incogitans, ita eum exspectarem, ut par fuit.
Ph. Quid istuc est? *An.* rogitas? qui tam audacis facinoris mihi conscius
Sis? quod utinam ne Phormioni id suadere in mentem incidisset,
Neu me cupidum eò impulisset, quod mihi principium est mali.
Non potitus essem; fuisset tum mihi illos ægrè aliquot dies:
At non quotidiana cura hæc angeret animum. *Ph.* audio.
An. Dum exspecto, quàm mox veniat, qui adimat hanc mihi consuetudinem.
Ph. Aliis, quia desit quod amant, ægrè est: tibi, quia superest, dolet.
Amore abundas, Antipho.
Nam tua quidem hercle certè vita hæc expetenda; optandaque est.
Ita me dî bene ament; ut mihi liceat tam diu, quàm amo, frui,
Jam depacisci mortem cupio. tu conjicito cætera;
Quid ego ex hâc inopiâ nunc capiam, et quid tu ex istâc copiâ:
Ut ne addam, quòd sine sumptu, ingenuam, liberalem nactus es:
Quòd habes, ita ut voluisti, uxorem, sine malâ famâ; palàm

An. Eóne miseriæ deveni, ut vehementer formidem patrem, qui omnia bona mihi cupit, ubi de ejus adventu cogito? Quòd nisi fuissem imprudens et inconsiderans, ita eum cupide exspectarem, ut æquum et conveniens fuit. *Ph.* Quid istud est? *An.* Quærisne? qui scis ipse unà mecum temerarium facinus quod admisi; quod utinam Phormio mihi suadere nunquam cogitásset, non meam cupiditatem ad has nuptias incitavisset, quæ res mihi caput et fons infelicitatis. Amatæ virginis compos factus non fuissem: ægrè et impatienter eâ me privari illos aliquot dies tulissem; esto: at solita hæc solicitudo animum non premeret. *Ph.* Audio. *An.* Dum anxius metuo, ne quàm cito quis irruat, qui me abstrahat ab hujus virginis possessione. *Ph.* Alii tristantur, quia id quod amant eos deficit: tu verò, eò quòd superat, doles. Amoris felicitate affluis, Antipho. Nam per Herculem tuæ vitæ conditio proculdubio desideranda est. Ita mihi dii sint propitii, ut mihi tamdiu ejus quod amo, copia fiat, quamdiu fit tibi, morte paratus sum pacisci. Cætera conjice: scilicet, quid ego molestiæ capiam ex amoris inopiâ, cùm tu jucundè amicâ fruaris: ut ne his adjungam, quòd sine ullis pecuniarum impensis ingenuam et liberalem virginem sortitus es: quòd possides uxorem qualem optavisti, integræ existimationis;

denique beatum te prædico, si unum hoc adsit, animus qui hæc moderatè capiat. Quòd si cum lenone avarissimo rem transigendam habeas, ut ego, tum tu revera te beatum esse intelligas. Ita plerique omnes à naturâ facti sumus, nostra ferè contemnimus. *An.* At te contrà felicem esse duco, Phædria, cui adhuc integris rebus licet considerare, et deliberare quid eligas; tibi asserves, diligas, relinquas: ego in eum statum conjectus sum, ut neque mihi potestas sit relinquendæ nec retinendæ virginis, quam possideo. Sed quid hoc est? num conspicio Getam currentem huc properare? is ipse est. Me miserum! metuo ne mihi nunc tristem nuncium afferat.

Beatus, ni unum desit, animus qui modestè istæc ferat.
Quòd si tibi res sit cum eo lenone, quocum mihi est, tum sentias.
Ita plerique ingenio sumus omnes, *nostri nosmet pœnitet.*
An. At tu mihi contrà nunc videre fortunatus, Phædria,
Cui de integro est potestas etiam consulendi, quid velis;
Retinere, amare, amittere: ego in eum incidi infelix locum,
Ut neque mihi ejus sit amittendi, nec retinendi copia.
Sed hoc quid est? videon' ego advenire huc currentem Getam?
Is ipsus est. hei, timeo miser, quam nunc mihi hic rem nuntiet.

ACTUS I. SCENA IV.

GETA. ANTIPHO. PHÆDRIA.

Ge. Periisti, Geta, nisi subitum aliquod consilium inveneris: ita nunc tibi non providenti nec exspectanti tanta instant pericula: quæ quâ ratione declinem ignoro, neque quomodo inde me expediam: neque enim diutius nostra temeritas jam potest occultari: quæ, si non astutè caveantur, me aut herum oppriment. *An.* Quidnam est, quòd tam perturbatus currit? *Ge.* Tum, solùm mihi momentum temporis restat ad deliberandum de hàc re: ecce herum. *An.* Quodnam hoc malum est? *Ge.* Quam rem cùm resciverit, filium Antiphonem duxisse uxorem, quodnam remedium sedandæ ejus iracundiæ reperiam? Alloquarne eum? inflammabo: sileam? stimulem: excusem? operam perdam, et verba. Eheu me miserum! præterquam quod mihi metuo, tum etiam angor solicitudine propter Antiphonem: ejus misereor: pro eo metuo: is me remoratur, et retardat: nam nisi res ad eum pertineret,

Ge. Nullus es, Geta, nisi jam aliquod tibi consilium celerè reppereris:
Ita subitò nunc imparatum tanta te impendent mala:
Quæ neque utì devitem scio, neque quomodo me inde extraham:
Nam non potest celari nostra diutius jam audacia.
Quæ si non astu providentur, me aut herum pessum dabunt.
An. Quidnam ille commotus venit? *Ge.* tum, temporis punctum mihi
Ad hanc rem est: herus adest. *An.* quid istuc est mali?
Ge. Quod cùm audierit, quod ejus remedium inveniam iracundiæ?
Loquarne? incendam: taceam? instigem: purgem me? laterem lavem.
Eheu me miserum! tum mihi paveo, tum Antipho me excruciat animi:
Ejus me miseret: ei nunc timeo: is nunc me retinet. nam absque eo

Esset, rectè ego mihi vidissem; et senis essem ultus iracundiam: [protinus in pedes.
Aliquid convasâssem, atque hinc me conjicerem
An. Quam hic fugam aut furtum parat?
Ge. Sed ubi Antiphonem reperiam? aut quâ quærere insistam viâ?
Ph. Te nominat. *An.* nescio quod magnum hoc nuntio exspecto malum.
Ph. Ah, sanusne es?
Ge. Domum ire pergam: ibi plurimùm est. *Ph.* revocemus hominem. *An.* sta illico. *Ge.* hem!
Satis pro imperio, quisquis es. *An.* Geta. *Ge.* ipse est, quem volui obviám.
An. Cedò, quid portas, obsecro? atque id, si potes, verbo expedi.
Ge. Faciam. *An.* eloquere. *Ge.* modò apud portum. *An.* meumne? *Ge.* intellexti. *An.* occidi. *Ph.* hem!
An. Quid agam? *Ph.* quid ais? *Ge.* huju' patrem vidisse me, patruum tuum.
An. Nam quod ego huic nunc subito exitio remedium inveniam miser?
Quòd si eò meæ fortunæ redeunt, Phanium, abs te ut distrahar;
Nulla est mihi vita expetenda. *Ge.* ergo istæc cùm ita sint, Antipho,
Tanto magis te advigilare æquom est. *Fortes fortuna adjuvat.*
An. Non sum apud me. *Ge.* atqui opus est nunc cùm maxumè ut sis, Antipho;
Nam si senserit te timidum pater esse, arbitrabitur
Commeruisse culpam. *Ph.* hoc verum est. *An.* non possum immutarier. [foret?
Ge. Quid si aliquid gravius tibi nunc faciendum
An. Cùm hoc non possum, illud minù' possem. *Ge.* hoc nihil est, Phædria: illicet.
Quid conterimus operam frustrá? quin abeo. *Ph.* et quidem ego. *An.* obsecro.
Quid si assimulo? satin' est? *Ge.* garris. *An.* voltum contemplamini: hem,
Satin' sic est? *Ge.* non. *An.* quid si sic? *Ge.* propemodum. *An.* quid si sic? *Ge.* sat est.

mihi utiliter consuluissem, et de senis iracundiâ ultionem sumpsissem, aliquid clàm subripuissem, et cum sarcinulis collegissem, atque hinc confestim fugam arripuissem. *An.* Quam hic fugam, aut furtum meditatur? *Ge.* Sed ubi Antiphonem inveniam? aut quam viam ad eum quærendum inibo? *Ph.* Te nominat. *An.* Nescio quod magnum ex hoc nuncio mihi imminet malum. *Ph.* Sanusne es animo? *Ge.* Ad ædes nostras ire pergam: ibi morari solet. *Ph.* Revocemus eum. *An.* Hic siste gradum. *Ge.* Satis imperiosè loqueris, quisquis es. *An.* Geta. *Ge.* Ipse, quem quærebam, occurrit. *An.* Dicito, quid affers, quæso: atque, si potes, uno id verbo expone. *Ge.* Faciam. *An.* Enarra. *Ge.* Modò apud portum. *An.* Meumne patrem vidisti? *Ge.* Intellexisti rectè. *Ge.* Interii. *Ph.* Hem! *An.* Quid faciam? *Ph.* Quid dicis, Geta? *Ge.* Me conspexisse hujus patrem, tuum patruum Demiphonem, apud portum. *An.* Nam quam medelam huic inopinatæ perniciei nanciscar infelix ego? Quòd si eò miseriarum meæ fortunæ rediguntur, Phanium, abs te ut avellar, vitam ampliùs ducendam esse non puto. *Ge.* Ergo ista cùm ita contigerint, tantò magis adlaborare te decet. Fortibus fortuna auxiliatur. *An.* Non sum apud me. *Ge.* Atqui oportet nunc præcipuè, ut apud te sis, Antipho: nam si pater tuus te metuentem animadverterit, opinabitur te facinus et delictum commisisse. *Ph.* Hoc verum est. *An.* Nequeo naturam transmutare. *Ge.* Quid faceres si major alia calamitas tibi incideret, et patienda foret? *An.* Cùm hoc non possum facere, aliud quid difficilius multò minùs facere possum. *Ge.* Hic Antipho, ô Phædria, pusilli est animi, et ad omnia inutilis: extemplo discedamus: quid hic frustrà operam consumimus? ego verò discedo. *Ph.* Et ego quoque. *An.* Manete, vos oro. An sic aptè simulo me confidentem esse? *Ge.* Nugaris. *An.* Spectate faciem meam: hem, satisne sic est? *Ge.* Minimé. *An.* Quid si sic me gero? *Ge.* Propè recté. *An.* Quid si sic? *Ge.* Satis nunc est.

ANNOTATIO.

33 *Quid si assimulo?*] Hic Antipho actione conatur simulare se non esse timidum, sed præsenti animo.

Hem istuc serva, et verbum verbo, par pari ut respondeas,
Ne suis te iratus sævidictis protelet. *An.* scio.
Ge. Vi coactum te esse, invitum, lege, judicio: tenes?
Sed quis hic est senex, quem video in ultimâ plateâ? *An.* ipsus est.
Non possum adesse. *Ge.* ah, quid agis? quò abis, Antipho? mane,
Mane, inquam. *An.* egomet me novi, et peccatum meum:
Vobis commendo Phanium, et vitam meam.
Ph. Geta, quid nunc fiet? *Ge.* tu jam lites audies:
Ego plectar pendens, nisi quid me fefellerit.
Sed quod modò hîc nos Antiphonem monuimus,
Id nosmet ipsos facere oportet, Phædria.
Ph. Aufer mihi, oportet: quin tu, quid faciam, impera.
Ge. Meministin' olim ut fuerit vostra oratio
In re incipiendâ ad defendendam noxiam?
Justam illam caussam, facilem, vincibilem, optumam.
Ph. Memini. *Ge.* hem, nunc ipsâ eâ est opus, aut, si quid potest,
Meliore et callidiore. *Ph.* fiet seduló.
Ge. Nunc prior adito tu: ego in insidiis hîc ero
Succenturiatus, si quid deficies. *Ph.* age.

Hunc gestum observa, et vehementiam patris in sermone pari vehementiâ imitare, et similia verba similibus subjice, ne te irâ incitatus atrocibus et asperis suis dictis perturbet. *An.* Intelligo. *Ge.* Responde te vi compulsum à lege, judicibus, et præter voluntatem uxorem duxisse; an intelligis? Verùm, quis hic senex est, quem conspicio in extremâ plateæ parte? *An.* Pater ipse est. Non possum hic præsens manere. *Ge.* Ah! quid agis? quò abis, Antipho? mane, mane, inquam. *An.* Egomet me novi, et culpam meam: vobis commendo Phanium, et vitam meam. *Ph.* Geta, quid nunc nobis fiet? *Ge.* Tu jam verbis acerbis objurgaberis: ego pendens virgis verberabor, nisi me valdè fallit opinio. Sed quæ modò hic nos Antiphoni præcepimus, ea nosmet ipsos exequi oportet. *Ph.* Mitte hoc verbum, oportet: potiùs mone quod mihi faciendum esse censes; nam sponte et libenter ea faciam. *Ge.* An tenes memoriâ sermonem quem olim habuistis, cùm hanc rem aggressi sumus? nempe defensionem illam, quam invenimus ad culpam excusandam, esse facilem, justam, ad vincendum idoneam, et speciosam. *Ph.* Memoriâ teneo. *Ge.* Hem, nunc eâ utendum nobis est, aut si fieri potest aliâ solertiore, et astutiore. *Ph.* Diligenter id studendum. *Ge.* Nunc tu prior patruum Demiphonem aggredere: ego in insidiis hic subsidebo suppetias laturus, si vires deficient. *Ph.* Eja, age.

ACTUS I. SCENA V.

DEMIPHO. GETA. PHÆDRIA.

De. Itane tandem uxorem duxit Antipho injussu meo?
Nec meum imperium, ac mitto imperium, non simultatem meam
Revereri saltem? non pudere? facinus audax! ô Geta
Monitor! *Ge.* vix tandem. *De.* quid mihi dicent? aut quam caussam reperient?

De. Itane Antipho tandem nuptias contraxit, me non jubente? nec potestatem patriam reveritus est: sed taceo hanc potestatem; nec saltem indignationem meam subire dubitavit? pudore non affici? ô inceptum et factum temerarium! ô Geta præceptor, et auctor! *Ge.* Penè mei oblitus est, sed tandem meminit. *De.* Quid mihi dicent? aut quam excusationem prætexere poterunt, si se purgare conati fuerint? dubito valdè, quid acturi sint.

Demiror. *Ge.* atqui repperi jam: aliud cura. *De.* an hoc dicent mihi?
Invitus fecit: lex coëgit. audio: fateor. *Ge.* placet.
De. Verùm scientem, tacitum, caussam tradere adversariis,
Etiamne id facere lex coëgit? *Ph.* illud durum. *Ge.* ego expediam: sine.
De. Incertum est, quid agam; quia præter spem, atque incredibile hoc mihi obtigit.
Ita sum irritatus, animum ut nequeam ad cogitandum instituere.
Quamobrem *omnes, cùm secundæ res sunt maxumè, tum maxumè*
Meditari secum oportet, quo pacto advorsam ærumnam ferant.
Pericla, damna, exilia, peregrè rediens semper cogitet,
Aut fili peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiæ:
Communia esse hæc; fieri posse: ut ne quid animo sit novum;
Quidquid præter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.
Ge. O Phædria, incredibile est, quantò herum anteeo sapientiâ.
Meditata mihi sunt omnia mea incommoda: herus si redierit,
Molendum usque in pistrino: vapulandum: habendæ compedes:
Opus ruri faciendum: horum nil quidquam accidet animo novum.
Quidquid præter spem eveniet, omne id deputabo esse in lucro.
Sed quid hominem cessas adire, et blandè in principio alloqui?
De. Mei fratris video filium ire mihi obviám.
Ph. Mi patrue, salve. *De.* salve: sed ubi est Antipho?
Ph. Salvom advenire. *De.* credo: hoc responde mihi.
Ph. Valet: hîc est. Sed satin' omnia ex sententiâ?
De. Vellem quidem! *Ph.* quid istuc? *De.* rogitas, *Phædria?*
Bonas me absente hîc confecistis nuptias.

Ge. Atqui jam inveni: ne sis de his solicitus. *De.* Anne hoc mihi responsuri sunt? non ultro, sed nolens feci: lex ad id me adegit. Intelligo; et assentior. *Ge.* Gratum est mihi, quod dicit. *De.* Verùm volentem, nec contradicentem, causæ victoriam concedere adversariis; idne quoque lex facere coëgit? *Ph.* Illud difficile, et molestum. *Ge.* Ego explicabo, et planum reddam: quiesce. *De.* Dubium est mihi, quid facere debeam; quia contra exspectationem, et opinionem meam hoc mihi accidit. Ita irâ turbatus sum, ut nequeam mentem ad deliberandum appellere. Quapropter cùm prospera fortuna nobiscum versatur maximè, tum maximè unumquemque nostrùm considerare oportet, quomodo adversitates et miserias ingruentes tolleret; pericula, damna, exilia: cùm ex peregrinatione redit, semper in mente habeat, aut filii facinus aliquod indignum, aut uxorem mortuam esse, aut filiam in morbum incidisse: hæc communia esse omnibus; posse accidere: ut ne quid horum tanquam novum ac insolitum eum occupet: quidquid præter exspectationem eveniet, id apponat lucro. *Ge.* O Phædria, credi non potest, quantò herum antecedo prudentiâ. Omnia mea mala animo prævisa sunt: cùm herus reversus domum fuerit, versandæ assiduè molæ in pistrino: virgæ aut fustes ad vapulandum subeundi: compedibus crura constringenda: ruris operi enixè incumbendum: nihil quidquam horum animo improvisum continget mihi. Quidquid præter exspectationem eveniet, id apponam lucro. Verùm, *Phædria*, quid cunctaris ad Demiphonem accedere, et blandis verbis in primo congressu eum compellare? *De.* Video Phædriam, fratris mei Chremetis filium, mihi occurrentem. *Ph.* Mi patrue, salve. *De.* Salvus sis, Phædria: sed ubi est Antipho? *Ph.* Salvum te advenire gaudeo. *De.* Credo: hoc responde mihi quod quæro. *Ph.* Bene valet: hic est. Sed satisne omnia, ut vis, tibi evenerunt? *De.* Vellem certé! *Ph.* Quid mali contigit? *De.* Quærisne, Phædria? egregias verò hic nuptias me absente celebravistis.

Ph. Eho, an id succenses nunc illi? *Ge.* artificem probum!
De. Egone illi non succenseam? ipsum gestio
Dari mî in conspectum: nunc suâ culpâ ut sciat
Lenem patrem illum factum me esse acerrimum.
Ph. Atqui nil fecit, patrue, quod succenseas.
De. Ecce autem similia omnia: omnes congruunt:
Unum cognôris, omnes nôris. *Ph.* haud ita est.
De. Hic in noxâ est, ille ad defendendam caussam adest.
Cùm ille est, hic præstò est: tradunt operas mutuas.
Ge. Probè eorum facta imprudens depinxit senex.
De. Nam ni hæc ita essent, cum illo haud stares, Phædria.
Ph. Si est, patrue, culpam ut Antipho in se admiserit,
Ex quâ re minùs rei foret aut famæ temperans;
Non caussam dico, quin, quod meritus sit, ferat:
Sed si quis fortè malitiâ fretus suâ,
Insidias nostræ fecit adolescentiæ,
Ac vicit; nostran' culpa ea est, an judicum,
Qui sæpe propter invidiam adimunt diviti,
Aut propter misericordiam addunt pauperi?
Ge. Ni nôssem caussam, crederem vera hunc loqui.
De. An quisquam judex est, qui possit noscere
Tua justa, ubi tute verbum non respondeas,
Ita ut ille fecit? *Ph.* functus adolescentuli est
Officium liberalis: postquam ad judices
Ventum est, non potuit cogitata proloqui:
Ita eum tum timidum ibi obstupefecit pudor.
Ge. Laudo hunc: sed cesso adire quamprimùm senem?
Here, salve; salvom te advenisse gaudeo. *De.* oh!
Bone custos, salve; columen verò familiæ,
Cui commendavi filium hinc abiens meum.
Ge. Jamdudum te omnes nos accusare audio,
Immeritò, et me omnium horum immeritissimó:
Nam quid me in hâc re facere voluisti tibi?
Servum hominem caussam orare leges non sinunt:

Ph. Eho, an eâ de causâ nunc iratus es illi? *Ge.* O solertem artificem! *De.* Egone illi non sim iratus? ipsum vehementer cupio sisti coram me, ut cognoscat me ipsi ex illo antea clemente et miti patre, mutatum esse nunc suo merito in asperrimum. *Ph.* Veruntamen nihil fecit, quod ad iram te provocare debeat. *De.* Ecce quàm similes omnes unanimiter consentiunt: si unum cognoveris, omnes noveris. *Ph.* Non ita res se habet. *De.* Hic noxius est, ille ad defendendam noxam paratus adest: operas invicem sibi commodatò dant. *Ge.* Expressè horum facta insciens descripsit senex. *De.* Nam si hæc non ita se haberent, non stares à partibus Antiphonis, Phædria. *Ph.* Si verum est, patrue, Antiphonem in se peccâsse, ex quo rei familiari damnum aut famæ nominis detrimentum attulerit; non deprecor, quin pœnam, quâ dignus sit, ferat: sed si fortè aliquis calumniator versutiâ et fraude innixus suâ, insidiatus est ætati infirmæ nostræ adolescentiæ, et secundùm se judicium obtinuit; utrùm culpa nobis tribuenda est, an judicibus, qui sæpe odio et invidiâ impulsi, jus suum detrahunt locupleti, aut misericordiâ moti plùs æquo attribuunt inopi? *Ge.* Nisi statum causæ scirem, vera esse quæ narravit mihi persuaderet. *De.* Quotusquisque judex est, qui scire jus tuum possit, ubi tu ipse ne uno quidem verbo te defendas, ita ut Antipho fecit? *Ph.* Officium adolescentis ingenui fecit: postquam in judicio stetit, quæ præmeditatus fuerat ad defensionem recitare non potuit: ita eum tum meticulosum verecundia sensu et motu privavit. *Ge.* Laude dignus orator est Phædria: sed nimis tardo quamprimùm senem Demiphonem salutare. Here, salvus sis: incolumem te ad nos rediisse lætor. *De.* Ho! egregie custos, et rector adolescentum; familiæ verò sustentaculum, cujus fidei proficiscens commendavi filium meum. *Ge.* Jamdiu accusationes tuas in nos omnes audio injustas immeritò, atque in me maximè omnium immeritissimum: nam quid me in hac causâ præstare voluisti tibi? servo homini causas agere leges non permittunt,

Neque testimonii dictio est. *De.* mitto omnia. addo
Istuc: imprudens timuit adolescens; sino:
Tu servus: verùm si cognata est maxumè,
Non fuit necesse habere; sed, id quod lex jubet,
Dotem daretis; quæreret alium virum.
Quâ ratione inopem potiùs ducebat domum?
Ge. Non ratio, verùm argentum deerat. *De.* sumeret
Alicunde. *Ge.* alicunde? nihil est dicto facilius.
De. Postremò si nullo alio pacto, fœnore.
Ge. Hui! dixti pulchrè, si quidem quisquam crederet,
Te vivo. *De.* non: non sic futurum est; non potest.
Egone illam cum illo ut patiar nuptam unum diem?
Nil suave meritum est. hominem commonstrarier
Mihi istum volo, aut, ubi habitet, demonstrarier.
Ge. Nempe Phormionem? *De.* istum patronum mulieris.
Ge. Jam faxo hìc aderit. *De.* Antipho ubi nunc est? *Ph.* forís.
De. Abi, Phædria, eum require, atque adduce huc. *Ph.* eo.
Rectâ viâ quidem illuc. *Ge.* nempe ad Pamphilam. *De.* at ego
Deos penateis hinc salutatum domum
Divortor: inde ibo ad forum, atque aliquot mihi
Amicos advocabo, ad hanc rem qui adsient;
Ut ne imparatus sim, si adveniat Phormio.

neque testimonium perhibere. *De.* Prætereo cætera: insuper imprudentiâ ætatis in sermone hæsit timens adolescentulus Antipho, esto: tu servus testis produci in judicium non potuisti: verùm si proxima est cognata, non tamen necesse fuit eam in uxorem accipere; sed id quod lege constitutum est, poteratis dotem ei dare: ut sibi alium virum adjungeret. Propter quam rationem potiùs egenam omnium rerum ducebat domum? *Ge.* Non ratio deficiebat, sed argentum. *De.* Poterat ab aliquo mutuò sumere. *Ge.* Ab aliquo? nihil est dictu facilius. *De.* Tandem, si nullo alio modo sumi potuit, saltem sub fœnore acciperet. *Ge.* Hui! scitè locutus es, si quidem ullus, te vivo, filio pecuniam mutuam dare vellet. *De.* Non: non sic res se habebit; istud esse non potest. Egone illam cum illo unum diem nuptam manere sinam? nulla merces adeò suavis mihi esse potest, ut id patiar. Hominem præsentem istum volo mihi ostendi, quîcum nobis res est, aut indicari ejus domum. *Ge.* Nempe Phormionem? *De.* Istum patronum mulieris. *Ge.* Jam illum accersam. *De.* Ubi nunc est Antipho? *Ph.* Forís. *De.* Abi, Phædria, eum quære, atque huc adduce. *Ph.* Equidem illuc rectâ proficiscor. *Ge.* Nempe ad Pamphilam. *De.* At ego de viâ domum divertam, ut Deos penates ob faustum reditum salutem: inde ad forum me conferam, atque aliquot amicos advocatos mihi adjungam, qui mihi præstò sint in hâc causâ; ne imparatus sim ad disputandum, si Phormio adveniat.

ACTUS II. SCENA I.

PHORMIO. GETA.

Ph. Itane patris ais conspectum veritum hinc abiisse? *Ge.* admodum.
Ph. Phanium relictam solam? *Ge.* sic. *Ph.* et iratum senem?
Ge. Oppidó. *Ph.* ad te summa solum, Phormio, rerum redit:
Tute hoc intrîsti: tibi omne est exedendum: accingere.
Ge. Obsecro te. *Ph.* si rogitabit. *Ge.* in te spes est. *Ph.* eccere,
Quid si reddet? *Ge.* tu impulisti. *Ph.* sic opinor. *Ge.* subveni.
Ph. Cedò senem: jam instructa sunt mihi in corde consilia omnia.
Ge. Quid ages? *Ph.* quid vis? nisi utì maneat Phanium; atque ex crimine hoc
Antiphonem eripiam; atque in me omnem iram derivem senis?
Ge. O vir fortis, atque amicus! verùm hoc sæpe, Phormio,
Vereor, ne istæc fortitudo in nervum erumpat denique. *Ph.* ah,
Non ita est: factum est periclum; jam pedum visa est via.
Quot me censes homines jam deverberâsse usque ad necem?
Hospites? tum cives? quò magi' novi, tantò sæpius.
Cedò dum, en unquam injuriarum audisti mî scriptam dicam?

Ph. Verumne est quod ais, Antiphonem præ metu non ausum venire in conspectum patris hinc evasisse? *Ge.* Verum est. *Ph.* Phanium desertam solam remansisse? *Ge.* Sic est. *Ph.* Et Demiphonem irâ commotum? *Ge.* Admodum. *Ph.* Ad te unum, Phormio, tota hæc res spectat: tute hanc intritam apparâsti; tibi ergo ea meritò jam comedenda est. *Ge.* Oro te, Phormio, hanc rem expedi. *Ph.* Si quæret, unde Phanium sit cognata Antiphoni. *Ge.* Omnis rei gerendæ spes in te sita est. *Ph.* Ecce responsum paratum habeo. Quid si se dicat redditurum puellam? *Ge.* Tu nos ad has nuptias impulisti. *Ph.* Sic arbitror persuadendum seni, ut cognatam esse credat. *Ge.* Subsidium afferas. *Ph.* Siste modò senem ad disceptandum: jam præcepi animo, et commentus sum omnia argumenta. *Ge.* Quid efficies? *Ph.* Quid vis efficiam, nisi ut Phanium maneat cum Antiphone, nec expellatur; ut Antiphonem culpâ absolvam; atque in me omnem iram senis conferam? *Ge.* O Phormio, quàm vir fortis atque amicus es! verùm sæpe metuo ne tanta audacia nobis exitium afferat, ita ut in vincula conjiciamur. *Ph.* Ah, non fiet: experimentum jam feci: vestigia quibus insistam nota sunt. Quot jam me putas homines cecidisse usque ad mortem, hospites? cives? quò magis experientiâ edoctus sum, eò sæpius id feci. Dic mihi, quæso, an unquam audivisti injuriarum nomine me in jus vocatum esse?

ANNOTATIO.

4 *Tute hoc intrîsti.*] Proverbium est aptum Phormioni parasito. *Intrita* Donato est moretum, genus libi ex farinâ, lacte, vino, caseo, atque herbis confectum, ab *interendo*, quòd hæc in mortario terantur. Dictum proverbialiter, hoc sensu: Per te hoc factum est; quidquid ergo hinc evenerit, in te redundabit.

Ge. Quî istuc? *Ph.* quia *non rete accipitri tenditur, neque milvio,*
Qui malè faciunt nobis: illis qui nil faciunt tenditur.
Quia enim in illis fructus est: in illis opera luditur.
Aliis aliunde est periclum, unde aliquid abradi potest:
Mihi sciunt nihil esse. dices, ducent damnatum domum.
Alere nolunt hominem edacem: et sapiunt, meâ quidem sententiâ,
Pro maleficio si beneficium summum nolunt reddere.
Ge. Non pote sati' pro merito ab illo tibi referri gratia.
Ph. Imò enim nemo sati' pro merito gratiam regi refert.
Téne asymbolum venire, unctum atque lautum à balneis,
Otiosum ab animo; cùm ille et curâ, et sumptu absumitur,
Dum tibi sit, quod placeat; ille ringitur, tu rideas;
Prior bibas, prior decumbas: cœna dubia apponitur.
Ge. Quid istuc verbi est? *Ph.* ubi tu dubites, quid sumas potissimum.
Hæc, quum rationem ineas, quàm sint suavia, et quàm cara sint;
Ea qui præbet, non tu hunc habeas planè præsentem deum?
Ge. Senex adest; vide quid agas: prima coitio est acerrima:
Si eam sustinueris, post illa jam, ut lubet, ludas licet.

Ge. Quamobrem? *Ph.* Quia retia non tenduntur accipitri et milvio, qui nobis nocere solent: tenduntur verò illis avibus, quæ nobis non nocent. Illæ si capiantur, in cibum prosunt; in illis nulla posita est utilitas. Sic aliud aliis, à quibus aliquid extorqueri potest, instat periculum: ac mihi sciunt nihil esse rei propter quam insidientur. At enim dices mihi, Damnatum te, et addictum sibi à judicibus in domum suam trahent, ut ipsis in vinculis servias. At sciunt me edacem, idcirco alere nolunt, ut jubentur lege: et quidem sapienter faciunt, ut mihi videtur, si benefacere mihi nolunt, qui ipsis malefeci. *Ge.* Antipho nullâ ex parte referendo gratiam, tuis in eum meritis satisfacere potest. *Ph.* Contrà ego sentio: nemo regis beneficia ullis officiis paribus æquare valet. Quid commodius et gratius esse potest, quàm sine sumptu, sine symbolo ad cœnam venire, nihil solvere, unguentis odoratis delibutum, atque è balneis lotum, et nitidum, animo à curis libero, atque hilari; cùm ille solicitudine, impensis pecuniarum consumitur, dum tibi apparat deliciosa et jucunda? ille tacitus stomachatur, ut tu delicieris; prior bibas, prior mensæ accumbas, cœna dubia apponitur. *Ge.* Quale istud verbum est? *Ph.* Quæ tot variis epulis instructa est, ut incertum tibi sit, quas eligas maximè. Hæc cùm seriò tecum reputes, non tunc arbitreris omnino deum faventem et propitium qui hæc tribuit? *Ge.* Ecce tibi senex; vide quid acturus sis: Primus conflictus est vehemens valdè: si hunc patiaris, post illa, reliquum ludicra tantùm erit exercitatio.

ANNOTATIONES.

24 *Gratiam regi refert.*] Regem suum Parasiti appellabant eum, à quo alebantur.

31 *Præsentem deum.*] Quia deus omnium bonorum auctor est. *Præsens* est propitius, favens, beneficus, quia qui præsens est cùm invocatur nobis, citiùs auxiliatur, quàm qui absens est. Virgilius, Ecloga I.:

Quid facerem? neque servitio me exire licebat,
Nec tam præsentes alibi cognoscere divos.

32 *Prima coitio est acerrima.*] Translatio est à prœlio. Nam et congredi, et coire dicuntur. Prima coitio; *le premier choc:* Ang. THE FIRST ONSET, cùm prœlium committitur.

ACTUS II. SCENA II.

DEMIPHO. GETA. PHORMIO.

De. En unquam cuiquam contumeliosiùs
Audistis factam injuriam, quàm hæc est mihi?
Adeste quæso. *Ge.* iratus est. *Ph.* quin tu hoc age, st.
Jam ego hunc agitabo. prô deûm immortalium!
Negat Phanium esse hanc sibi cognatam Demipho?
Hanc Demipho negat esse cognatam? *Ge.* negat.
De. Ipsum esse opinor, de quo agebam: sequimini.
Ph. Neque ejus patrem se scire qui fuerit? *Ge.* negat.
Ph. Nec Stilphonem ipsum scire qui fuerit? *Ge.* negat.
Ph. Quia egens relicta est misera, ignoratur parens;
Negligitur ipsa: *vide, avaritia quid facit.*
Ge. Si herum insimulabis avaritiæ, malè audies.
De. O audaciam! etiam me ultro accusatum advenit?
Ph. Nam jam adolescenti nihil est quod succenseam,
Si illum minùs nôrat: quippe homo jam grandior,
Pauper, cui opera vita erat, ruri ferè
Se continebat: ibi agrum de nostro patre
Colendum habebat: sæpe interea mihi senex
Narrabat, se hunc negligere cognatum suum.
At quem virum? quem ego viderim in vitâ optumum.
Ge. Videas te, atque illum, ut narras. *Ph.* abi in malam crucem;
Nam ni ita eum existumâssem, nunquam tam graveis
Ob hanc inimicitias caperem in vostram familiam,
Quam is aspernatur nunc tam illiberaliter.
Ge. Pergin' hero absenti malè loqui, impurissime?
Ph. Dignum autem hoc ille est. *Ge.* ain' tandem carcer? *De.* Geta.

De. En unquam vidistis ullum hominem majori injuriâ affectum fuisse, quàm ego nunc sum? Juvate quæso. *Ge.* Irâ impulsus est. *Ph.* Quin taces, st. Jam ego hunc acerrimè commovebo. Proh deûm immortalium fidem! negat Phanium esse hanc sibi cognatam Demipho? hanc Demipho negat esse cognatam? *Ge.* Negat. *Ph.* Seque nescire ait qui fuerit ejus pater? *Ge.* Negat se scire. *De.* Hunc hominem esse arbitror, de quo sermo mihi erat: sequimini. *Ph.* Negat quoque se Stilphonem ipsum cognovisse? *Ge.* Negat. *Ph.* Quia virgo misera, inops relicta est, pater ejus ignorari fingitur; contemnitur ipsa: vide quid non cogit homines avaritia facere. *Ge.* Si herum falsò incusabis avaritiæ, calumniator et falsiloquus æstimaberis. *De.* O confidentiam ingentem! etiam consultò me accusaturus huc venit? *Ph.* Nam jam nullam causam habeo cur irascar adolescenti Antiphoni, si Stilphonem Phanii patrem parum cognoverit: quoniam jam ille ætate grandior erat, quàm ut Antiphoni sat notus esse posset: pauper, qui labore rustico, atque operâ victum quærebat, ruri penè semper habitabat: ibi agrum à nostro patre conductum arabat: sæpe interea mihi senex ille referebat, hunc Demiphonem cognatum suum ipsum despicere ac spernere. At quem virum? omnium quos viderim, vitâ et moribus optimum. *Ge.* Hæc quæ de te et illo narras, tibi sint curæ; quid ad nos? *Ph.* Abi in malam crucem: nam nisi talem eum sensissem esse, nunquam tam molestas inimicitias contra familiam vestram, quam is Demipho nunc tam vili facit, suscepissem. *Ge.* Perseverasne hero Demiphoni absenti maledicere, scelestissime? *Ph.* His maledictis ille dignus est. *Ge.* Aisne illum his dignum esse maledictis, ò homo, carrcepe erpetuo dignissime? *De.* Geta.

Ge. Bonorum extortor, legum contortor. *De.* Geta.
Ph. Responde. *Ge.* quis homo est? ehem. *De.* tace. *Ge.* absenti tibi
Te indignas, seque dignas contumelias 29
Nunquam cessavit dicere hodie. *De.* ohe, desine.
Adolescens, primùm abs te hoc bonâ veniâ peto,
Si tibi placere potis est, mihi ut respondeas:
Quem amicum tuum ais fuisse istum? explana
Et quî cognatum me sibi esse diceret?
Ph. Proinde expiscare, quasi non nôsses. *De.* [mihi,] nôssem? *Ph.* ita.
De. Ego me nego: tu, qui ais, redige ad memo-[riam.]
Ph. Eho! tu sobrinum tuum non nôras? *De.* enecas: 37
Dic nomen. *Ph.* nomen? maxumè. *De.* quid nunc taces?
Ph. Perii hercle, nomen perdidi. *De.* hem, quid ais? *Ph.* Geta, [hem,]
Si meministi id quod olim dictum est, subjice:
Non dico: quasi non nôris, tentatum advenis.
De. Egon' autem tento? *Ge.* Stilpho. *Ph.* atque adeò, quid meâ? 42
Stilpho est. *De.* quem dixti? *Ph.* Stilphonem, inquam, noveras?
De. Neque ego illum nôram, neque mihi cognatus fuit
Quisquam isto nomine. *Ph.* itane? non te horum pudet? 45
At si talentûm rem reliquisset decem.
De. Dî tibi malè faciant. *Ph.* primus esses memoriter [proferens.]
Progeniem vostram usque ab avo atque atavo
De. Ita ut dicis. ego tum si advenissem, quî mihi
Cognata ea esset, dicerem: itidem tu face: 50
Cedò, quî est cognata? *Ge.* heus noster, recté: heus tu, cave.
Ph. Dilucidè expedivi, quibus me oportuit
Judicibus, tum, id si falsum fuerat, filius
Cur non refellit? *De.* filium narras mihi?

Ge. Bonorum raptor, legum perturbator, et corruptor. *De.* Geta. *Ph.* Responde. *Ge.* Quis me vocat? ehem. *De.* Sile. *Ge.* Hic homo non desivit hodie absenti tibi convicia te indigna, ipso verò nebulone digna, contumeliosè facere. *De.* Ohe, jam satis est, loqui desine, Geta. Adolescens, primùm hoc abs te, pace tuâ postulo, si tibi gratum esse potest, mihi ut respondeas: indica mihi, quis fuit homo ille, quem ais amicum tibi fuisse? manifesta hoc mihi, ut quî me sibi cognatione junctum esse diceret? *Ph.* Perinde percontaris de cognato illo tuo quasi eum non novisses. *De.* Ego novissem? *Ph.* Etiam. *De.* Ego me nego illum cognovisse: tu qui dicis, et asseris, in memoriam revoca. *Ph.* Eho, sobrinum tuum non cognoscebas? *De.* Quàm gravis et molestus es! dic nomen. *Ph.* Nomen? ita. *De.* Quid nunc taces? *Ph.* Occidi: nomen excidit è memoriâ. *De.* Hem! quid dicis? *Ph.* Geta, si nomen quod modò referebam memoriâ tenes, suggere: hem! non dicam nomen quod quæris: huc venisti me circumventum, simulans te ignorare. *De.* Egone autem te circumvenio? *Ge.* Stilpho nomen est, quod quæritur. *Ph.* At quid meâ interest? Stilpho est. *De.* Quomodo dixisti? *Ph.* Stilpho, inquam, nonne eum cognoscebas? *De.* Neque mihi notus erat, neque ullus fuit ex meis cognatis sic nominatus. *Ph.* Itane? non te hæc negare pudet? at si moriens reliquisset bona, decem talentis æstimata. *De.* Dii te perdant. *Ph.* Primus omnium memoriter omne genus vestrum, omnem familiam vestram, usque ab avo atque atavo recitares. *De.* Verum dicis. Ego tum si venissem, quomodo mihi cognatione juncta esset puella illa exponerem: tu nunc similiter facito: dic quo gradu sit cognata? *Ge.* Euge, here noster, rectè dixisti: heus tu, cave tibi, Phormio. *Ph.* Clarè explicavi judicibus, qui de hâc causâ cognoscebant: tum si falsa dixi, cur filius tuus non refutavit? *De.* Filium meum commemoras?

ANNOTATIO.

37 *Sobrinum tuum.*] Sobrini sunt consobrinorum filii.

Cujus de stultitiâ dici, ut dignum est, non potest.
Ph. At tu, qui sapiens es, magistratus adi,
Judicium de eâdem causâ iterum ut reddant tibi:
Quandoquidem solus regnas, et soli licet
Hîc de eâdem caussâ bis judicium adipiscier.
De. Etsi facta mihi injuria est, veruntamen
Potiùs quàm lites secter, aut quàm te audiam,
Itidem ut cognata si sit, id quod lex jubet
Dotem dare, abduce hanc, minas quinque accipe.
Ph. Ha, ha, hæ, homo suavis! *De.* quid est? num iniquom postulo?
An ne hoc quidem ego adipiscar, quod jus publicum est?
Ph. Itane tandem quæso; item ut meretricem ubi abusu' sis,
Mercedem dare lex jubet ei, atque amittere? an,
Ut ne quid turpe civis in se admitteret
Propter egestatem, proxumo jussa est dari,
Ut cum uno ætatem degeret? quod tu vetas.
De. Ita, proxumo quidem: at nos unde? aut quam ob rem? *Ph.* ohe.
Actum, aiunt, *ne agas.* *De.* non agam? imò haud desinam,
Donec perfecero hoc. *Ph.* ineptis. *De.* sine [modó.
Ph. Postremò tecum nihil rei nobis, Demipho, est;
Tuus est damnatus gnatus, non tu: nam tua
Præterierat jam ad ducendum ætas. *De.* omnia hæc
Illum putato, quæ ego nunc dico, dicere; [mo.
Aut quidem cum uxore hâc ipsum prohibebo do-
Ge. Iratus est. *Ph.* tute idem meliùs feceris.
De. Itane es paratus facere me advorsùm omnia,
Infelix? *Ph.* metuit nos, tametsi sedulò
Dissimulat. *Ge.* bene habent tibi principia. *Ph.* quin quod est
Ferendum, fers? tuis dignum factis feceris,
Ut amici inter nos simus. *De.* egon' tuam expetam

qui stultior est quàm dici possit. *Ph.* At tu, qui tibi plus aliis sapere videris, magistratus conveni, ut iterum de eâdem causâ agas: quandoquidem hic Athenis regnum solus vis possidere, et soli concessum est, lite semel terminatâ bis jure experiri. *De.* Quamvis ab iniquâ judicum sententiâ injuriam acceperim, tamen potiùs quàm litibus vacem, aut tecum contendam, cùm lege constitutum sit cognata orba proximo ut nubat, vel si ille noluerit eam ducere uxorem, dotem præbeat, hanc abduce, et quinque minas accipe. *Ph.* Ha, ha, hæ! homo jucundus es, et festivus. *De.* Quid tibi est? an ne hoc quidem obtinebo, ut jure, quod publicum est, mihi uti liceat? *Ph.* Quid? cedò, lexne imperat, ubi virginem ingenuam violaveris, et cum eâ consuetudinem habueris quasi cum meretrice, ei pecuniam pro meritorio quæstu dare, atque eam sic dimittere? an non potiùs jubet proximo eam in uxorem dari, ut ne civis Attica probrum aliquod in se committeret inopiâ coacta, utque cum unico viro vitam transigeret? quod tu prohibes. *De.* Ita lex jubet quidem, eam proximo dari in uxorem: at nos unde proximi ei sumus, aut quâ ratione? *Ph.* Ohe, ne quod semel actum est, ut vulgò dici solet, iterum agas. *De.* Non agam? imò, non desistam, donec felicem finem huic rei imposuero. *Ph.* Deliras. *De.* Sine modò me facere. *Ph.* Postremò nihil rei nobis est tecum, Demipho: tuus filius, non tu, condemnatus est: nam senior jam eras, quàm ut uxorem duceres. *De.* Omnia hæc quæ dico, puta tibi ab Antiphone filio dici, aut si dissentiet, hâc quidem cum uxore ipsum ædibus meis submovebo. *Ge.* Irà commotus hæc dicit. *Ph.* Tu ipse meliora facies quàm quæ minaris. *De.* Itane ex industriâ te comparâsti, ut mihi molestias omnes exhiberes, improbe? *Ph.* Hic Demipho timet nos, licet aliud præ se ferat. *Ge.* Hæc initia feliciter succedunt tibi. *Ph.* Quin potiùs istud æquo animo feras, quod necessariò tibi ferendum est? rem prudentiâ tuâ dignam feceris, ut ab hâc lite amici discedamus. *De.* Egone tuam amicitiam affectem?

ANNOTATIONES.

58 *Solus regnas.*] Id est, regnare vis, stare judicum sententiis recusas.

81 *Metuit nos.*] Tacitè hæc Phormio Getæ dicit.

Amicitiam; aut te visum, aut auditum velim?
Ph. Si concordabis cum illâ, habebis quæ tuam
Senectutem oblectet: respice ætatem tuam.
De. Te oblectet: tibi habe. *Ph.* minue verò iram. *De.* hoc age:
Satis jam verborum est. nisi tu properas mulierem
Abducere, ego illam ejiciam: dixi, Phormio.
Ph. Si tu illam attigeris, secùs quàm dignum est liberam,
Dicam impingam tibi grandem: dixi, Demipho.
Si quid opus fuerit, heus, domo me. *Ge.* intelligo.

aut te aspicere, aut audire digner? *Ph.* Si cum eâ concorditer agas, multa delectamenta senili tuæ ætati afferet: considera, quæso, annos tuos. *De.* Te ipsum potius delectet: tibi eam posside. *Ph.* Moderare, quæso, iracundiam. *De.* Tandem nihil opus est pluribus verbis. Nisi illico hanc Phanium abducas, ego illam expellam: dixi, Phormio. *Ph.* Si tu illam aliter, quàm ingenuam et civem attigeris tantummodo, actionem contra te gravem intendam: dixi, Demipho. Si quod opus me habueris, domo me continebo. *Ge.* Intelligo.

ANNOTATIO.

90 *Dixi*] Hoc verbo utebantur peroratâ causâ: sed hic minantis est: hanc comminationem et ferocitatem Demiphonis imitatus est eodem verbo Phormio.

ACTUS II. SCENA III.

DEMIPHO. GETA. HEGIO. CRATINUS. CRITO.

De. Quanta me curâ et sollicitudine afficit
Gnatus, qui me et se hisce impedivit nuptiis!
Neque mî in conspectum prodit; ut saltem sciam
Quid de hâc re dicat, quidve sit sententiæ.
Abi tu: vise, redieritne jam, an nondum, domum.
Ge. Eo. *De.* videtis quo in loco res hæc siet.
Quid ago? dic, Hegio. *He.* ego? Cratinum censeo,
Si tibi videtur. *De.* dic, Cratine. *Cra.* mene vis?
De. Te. *Cra.* ego, quæ in rem tuam sint, ea velim facias: mihi
Sic hoc videtur, quod te absente hîc filius
Egit, restitui in integrum æquom est, et bonum:
Et id impetrabis. dixi. *De.* dic nunc, Hegio.
He. Ego sedulò hunc dixisse credo: verùm ita est,
Quot homines, tot sententiæ; suus cuique mos.
Mihi non videtur, quod sit factum legibus,

De. Quantâ inquietudine animi, et anxietate filius meus me agitat, qui me et se his implicuit nuptiis! neque in conspectum meum venit, ut saltem ab eo discam, quid de hâc re dicat, quidve sentiat. Abi tu, Geta; vise redieritne, an nondum, domum. *Ge.* Eo visum. *De.* Videtis in quo statu hæc res sita sit. Quid mihi agendum est? Hegio, quid censes? *He.* Ego censeo Cratinum priùs sententiam dicere debere, si tibi videtur. *De.* Dic, Cratine. *Cra.* Mene vis loqui? *De.* Te volo. *Cra.* Ego quæ tuis rationibus conducant, ea cupio, ut agas; sic ego censeo: ea quæ absentiæ tuæ tempore, filius tuus fecit, in integrum restitui posse et debere; et id à magistratu obtinebis. Dixi. *De.* Dic nunc, Hegio. *He.* Ego Cratinum ex animi sententiâ dixisse puto: verùm ita est, quod vulgò aiunt, Quot homines, tot sententiæ: sua cuique opinio singularis est. Ego non opinor quæ legibus decreta sunt

ANNOTATIO.

11 *Restitui in integrum.*] Prætor hominibus lapsis, vel circumscriptis subveniebat; si quis metu, vel fraude, sive ætate, sive absentiâ, in captionem, et damnum incideret: nam quæ facta erant, rescindebantur. Restituere in integrum, Gallicè, *relever*. Ang. TO ANNUL.

Rescindi posse: et turpe inceptum est. *De.* dic, Crito.
Cri. Ego ampliùs delibérandum censeo.
Res magna est. *He.* nunquid nos vis? *De.* fecistis probé:
Incertior sum multò quàm dudum. *Ge.* negant
Redîsse. *De.* frater est exspectandus mihi: is
Quod mihi dederit de hâc re consilium, id sequar.
Percontatum ibo ad portum, quoad se recipiat.
Ge. At ego Antiphonem quæram, ut, quæ acta hîc sint, sciat.
Sed eccum ipsum video in tempore huc se recipere.

tolli posse, nec honestum esse id tentare. *De.* Dic, Crito. *Cri.* Mihi videtur, de eâ re diutius consultandum esse. Res magna est. *He.* Numquid est aliud, quod nos velis, priusquam abimus? *De.* Fecistis probè officium: multò magis in incerto sum positus, quàm paulò antè fui. *Ge.* Domestici negant Antiphonem rediisse. *De.* Fratrem Chremetem opperiri me oportet: quod mihi consilium ab eo dabitur, id sequar. Perquisitum eo apud portum, quo tempore rediturus sit. *Ge.* At ego Antiphonem investigabo, ut quæ acta hîc sint à me audiat. Sed ecce, eum ipsum video opportunè huc se conferre.

ANNOTATIONES.

17 *Ampliùs deliberandum censeo.*] *Ampliare* est protrahere, differre, hæc vox etiam ad judicia pertinebat: ut cùm reus ampliari dicitur; quod tum fiebat, cùm causa judicibus non satis erat probata: nam apud Romanos si causa obscurior esset, ampliùs pronunciabatur à judicibus, qui duabus his literis N. L. (id est, Non liquet) significabant sibi non liquere, quid statuendum esset, causamque denuo esse dicendam. Ad ampliationem hæc verba textùs alludunt.

18 *Nunquid nos vis?*] Abiturientium est formula, quasi dicat, Numquid aliud est quod nos velis, priusquam abimus?

22 *Quoad se recipiat.*] Id est, quando rediturus sit. Sic suprà; *senem quoad exspectatis vestrum.*

ACTUS III. SCENA I.

ANTIPHO. GETA.

An. Enimvero, Antipho, multis modis cum istoc animo vituperandus es.
Itane te hinc abiisse, et vitam tutandam dedisse aliis tuam?
Alios tuam rem credidisti, quàm tete, animadversuros magis?
Nam, ut ut erant alia, illi certè consuleres, quæ nunc tibi domi est;
Ne quid propter tuam fidem decepta pateretur mali:
Cujus nunc miseræ spes opesque sunt in te uno omnes sitæ.
Ge. Equidem, here, nos jamdudum hîc te absentem incusamus, qui abieris.
An. Te ipsum quærebam. *Ge.* sed eâ causâ nihilo magis defecimus.

An. Certè, Antipho, multis rationibus cum isto animo timido culpandus es. Itane hinc decessisti, et salutem tuam aliis defendendam tradidisti, aliosne tuam rem, de quâ nunc agitur, putavisti meliùs perspecturos? nam cætera qualiacunque essent, Phanio, ei quæ nunc in tuis est ædibus, prospicere sanè debuisti, ne quid, ideo quòd fidei tuæ se credidit, mali acciperet: cujus nunc infelicis bona spesque à te uno pendent. *Ge.* Profectò, here, nos jam pridem te, quòd hinc aberas, vituperavimus. *An.* Te ipsum quærebam. *Ge.* Sed propter absentiam tuam nihilo magis animum remisimus.

An. Loquere, obsecro, quonam in loco sunt res et fortunæ meæ?
Nunquid pater subolet? *Ge.* nil etiam. *An.* ecquid spei porrò est? *Ge.* nescio. *An.* ah.
Ge. Nisi Phædria haud cessavit pro te eniti. *An.* nihil fecit novi.
Ge. Tum Phormio itidem in hâc re, ut in aliis, strenuum hominem præbuit.
An. Quid is fecit? *Ge.* confutavit verbis admodum iratum senem.
An. Eu Phormio. *Ge.* ego, quod potui porró. *An.* mi Geta, omnes vos amo.
Ge. Sic sese habent principia, ut dico: adhuc tranquilla res est:
Mansurusque patruum pater est, dum huc adveniat. *An.* quid eum? *Ge.* aiebat,
De ejus consilio velle sese facere, quod ad rem attinet.
An. Quantus metus est mihi, venire huc salvom nunc patruum, Geta!
Nam, ut audio, per unam ejus aut vivam, aut moriar sententiam.
Ge. Phædria tibi adest. *An.* ubinam? *Ge.* eccum ab suâ palæstrâ exit foras.

An. Dic mihi, quæso, in quem locum devenerunt res et sortes meæ? Nunquid pater suspicatur me collusisse cum Phormione, et ex compacto ei cessisse victoriam causæ? *Ge.* Nihil etiam. *An.* Ecquid spei ulteriùs est? *Ge.* Nescio: nisi quòd Phædria non desiit enixè res tuas curare. *An.* Nihil fecit, nisi quod solet. *Ge.* Tum etiam Phormio pariter in hâc re ad nuptias pertinente, fortem virum, et diligentem, ut in aliis rebus, se gessit. *An.* Quid is fecit? *Ge.* Convicit verbis Demiphonem tuum patrem vehementer irâ impulsum. *An.* Euge, Phormio, perge facere ut cœpisti. *Ge.* Ego porrò autem feci quod potui. *An.* Mi Geta, omnes vos amo de tot officiis. *Ge.* Hoc modò principium rei successit: res adhuc integra est, et tuta: pater exspectaturus est patruum tuum, dum huc veniat. *An.* Quare pater Chremetem patruum exspectaturus est? *Ge.* Quia, ut aiebat, vult se gerere in re ad matrimonium tuum pertinente, prout ille suadebit. *An.* Quantopere metuo reditum patrui, ne salvus ad suos redeat! nam ex ejus sententiâ, ut audio, mihi mors aut vita veniet. *Ge.* Phædria ad te accedit. *An.* Ubinam est? *Ge.* Ecce eum, à suâ palæstrâ prodit.

ANNOTATIONES.

11 *Nisi Phædria.*] Linacer Græcismum esse ait, *nisi* pro *sed.*

20 *Eccum ab suâ palæstrâ.*] Quòd Phædria in domo amicæ assiduè versetur, quemadmodum pugil, aut athleta in palæstrâ, quæ est locus ubi luctatores nudi et oleo quondam perfusi luctabantur.

ACTUS III. SCENA II.

PHÆDRIA. DORIO. ANTIPHO. GETA.

Ph. Dorio, audi, obsecro. *Do.* non audio. *Ph.* parumper. *Do.* quin omitte me.
Ph. Audi quod dicam. *Do.* at enim tædet jam audire eadem millies.
Ph. At nunc dicam, quod lubenter audias. *Do.* loquere, audio.
Ph. Nequeo te exorare, ut maneas triduum hoc? quò nunc abis?

Ph. Dorio, audi, obtestor te. *Do.* Non audio. *Ph.* Audi paulisper. *Do.* Quin, sine me ire. *Ph.* Audi quod dicam. *Do.* At piget me eadem millies repetita audire. *Ph.* At nunc dicam, quod tibi audienti jucundum sit. *Do.* Loquere, audio. *Ph.* An non possum precibus à te impetrare, ut exspectes hos tres dies? quò jam abis?

Do. Mirabar, si tu mihi quidquam afferres novi.
An. Hei, metuo lenonem, ne quid suo suat capiti. *Ge.* idem ego metuo.
Ph. Non mihi credis? *Do.* hariolare. *Ph.* sin fidem do. *Do.* fabulæ.
Ph. Fœneratum istuc beneficium tibi pulcrè dices. *Do.* logi.
Ph. Crede mihi, gaudebis facto: verum hercle hoc est. *Do.* somnia.
Ph. Experire; non est longum. *Do. cantilenam eandem canis.*
Ph. Tu mihi cognatus, tu parens, tu amicus. *Do.* garri modó.
Ph. Adeón' ingenio esse te duro atque inexorabili,
Ut neque misericordiâ, neque precibus molliri queas?
Do. Adeón' te esse incogitantem atque impudentem, Phædria,
Ut phaleratis dictis ducas me, et meam ductes gratiis?
An. Miseritum est. *Ph.* hei, veris vincor. *Ge.* quàm similis uterque est sui!
Ph. Neque, aliâ Antipho cùm occupatus esset sollicitudine,
Tum esse hoc mî objectum malum! *An.* ah, quid istuc autem est, Phædria?
Ph. O fortunatissime Antipho! *An.* egone? *Ph.* cui quod amas, domi est:
Nec cum hujusmodi unquam usus venit ut conflictares malo.
An. Mihin' domi 'st? immo id quod aiunt, *auribus teneo lupum:*
Nam neque quo amittam, à me invenio, neque utì retineam, scio.
Do. Ipsum istuc mihi in hoc est. *An.* eja, ne parum leno sies.
Numquid hic confecit? *Ph.* hiccine? quod homo inhumanissimus,
Pamphilam meam vendidit. *Ge.* quid? vendidit? *An.* ain' vendidit?
Ph. Vendidit. *Do.* quàm indignum facinus, ancillam ære emptam suo!
Ph. Nequeo exorare, ut me maneat, et illo cum ut mutet fidem,

Do. Mirum erat, si tu mihi quidquam novi sermonis proponeres. *An.* Hei, vereor ne leno aliquid mali in caput suum arcessat. *Ge.* Idem ego timeo. *Ph.* Dorio, an non mihi fidem habes? *Do.* Rectè conjectas; me scilicet tibi eadem centies promittenti nequicquam credere. *Ph.* Sin fidem obligo? *Do.* Mendacia. *Ph.* Duplo fœnore compensatum istud tibi beneficium tute fateberis. *Do.* Mera verba sine re. *Ph.* Crede mihi, lætaberis te fecisse; per Herculem, verum tibi dico. *Do.* Inania et falsa. *Ph.* Fac experimentum: id brevis est temporis. *Do.* Idem semper mihi repetis. *Ph.* Tu mihi cognatus, tu pater, tu amicus. *Do.* Perge inepta garriendo nos enecare. *Ph.* Adeóne tu ingenio aspero et implacabili sis, ut neque misericordiâ, neque precibus leniri et flecti possis? *Do.* Adeóne, Phædria, sis inconsideratus et inverecundus, ut ornatis et comptis verbis me decipere, et virginem, quæ mea est, mihi capere gratìs coneris? *An.* Phædriæ miseret me. *Ph.* Hei, vera sunt, quæ dicit, et his cedere cogor. *Ge.* Quàm uterque, Phædria et Dorio, sunt similes sui! nam ut ille amator perditus est, ita hic avarus sordidus. *Ph.* Atque illud quoque mihi gravissimum est, hoc malum mihi tum potissimùm advenisse, cùm Antipho non dissimili curâ et molestiâ premeretur. *An.* At quid istud autem est, Phædria? *Ph.* O fortunatissime Antipho! *An.* Egone? *Ph.* Qui amicam duxisti, et uxorem domi possides: nec opus unquam fuit cum hujusmodi malo pugnare. *An.* Mihi domi amicam possideo? quinimo, quod vulgò dicitur; Auribus teneo lupum: nam neque quomodo eam à me dimittam reperio, neque ut mihi servare possim scio. *Do.* Similis res mihi contigit cum Phædriâ. *An.* Cave ne parum te lenonem præstes. Quod verò negotium hic Dorio perfecit? *Ph.* Hiccine quid gesserit, quæris? quod homo crudelissimus possit facere: amicam meam Pamphilam vendidit. *Ge.* Quid? vendidit? *An.* Itane? vendidit? *Ph.* Vendidit. *Do.* Quàm istud grande scelus est, scilicet, Dorionem vendidisse servam quam pecuniâ suâ acquisierit! *Ph.* Non possum ab eo impetrare, ut hos tres dies exspectet me, et fidem fallat discedens à venditione,

Triduum hoc; dum id, quod est promissum, ab amicis argentum aufero.
Si non tum dedero, unam præterea horam ne oppertus sies.
Do. Obtundis. *An.* haud longum est quod orat, Dorio: exoret, sine:
Idem hic tibi, quod bene promeritus fueris, conduplicaverit.
Do. Verba istæc sunt. *An.* Pamphilamne hâc urbe privari sines?
Tum tu præterea horunc' amorem distrahi poterin' pati?
Do. Neque ego, neque tu. *Ge. dî tibi omnes id, quod es dignus, duint.*
Do. Ego te complureis advorsùm ingenium meum menses tuli
Pollicitantem, et nil ferentem, flentem: nunc contra omnia hæc
Repperi qui det, neque lacrumet: da locum melioribus.
An. Certè hercle, ego satis si commemini, tibi quidem est olim dies,
Quam ad dares huic, præstituta. *Ph.* factum. *Do.* num ego istuc nego?
An. Jamne ea præteriit? *Do.* non, verùm ei hæc antecessit. *An.* non pudet
Vanitatis? *Do.* minimè, dum ob rem. *Ge.* sterquilinium. *Ph.* Dorio,
Itane tandem facere oportet? *Do.* sic sum: si placeo, utere.
An. Siccine hunc decipis? *Do.* imò enimvero, Antipho, hic me decipit:
Nam hic me hujusmodi sciebat esse: ego hunc esse aliter credidi.
Iste me fefellit: ego isti nihilo sum aliter, ac fui.
Sed ut ut hæc sunt, tamen hoc faciam: cras manè argentum mihi
Miles dare se dixit: si mihi prior tu attuleris, Phædria,
Meâ lege utar; ut potior sit, qui prior ad dandum est. vale.

dum pecunia mihi ab amicis numeretur. Si tum non dedero, ne unius quidem horæ spatium opperiatur præterea. *Do.* Dicendo toties eadem cerebrum excutis mihi. *An.* Modicum tempus postulat: exaudi eum, Dorio. Ipse hujus gratiæ te duplò remunerabit. *Do.* Hæc inania sunt pro missa. *An.* Num Pamphilam hâc urbe exportari tam durè consenties? tum quoque horum amorem mutuum divelli pati poteris? *Do.* Neque ego, neque tu, patiemur. *Ge.* Dii te perdant, ut meritus es. *Do.* Phædria, ego te jam plurimos menses invitus tolero, et exspecto promittentem solùm, et nihil pecuniæ afferentem, sed solas lachrymas effundentem: nunc alium contrà inveni multò dissimilem tui, qui scit dare, non verò promittere frustrà et flere: cede illis qui plus possunt, quàm tu. *An.* Equidem, si ego satis recordor, diem certè definivisti antehac, ad quam Pamphilam Phædriæ traderes. *Ph.* Ita est. *Do.* Num ego inficior? *An.* Præterlapsa est? *Do.* Non, sed hæc dies, quâ emptorem inveni, eam, quæ præfixa fuit, anticipavit repræsentatione pecuniæ. *An.* Non pudore suffunderis de vanitate fidei et perfidiâ? *Do.* Minimè, dummodo lucrum faciam. *Ge.* Stercorum receptaculum. *Ph.* Itane tandem agi decet? *Do.* Sic à naturâ comparatus sum: si gratus sum, me utere. *An.* Siccine hunc fallis? *De.* Quin potiùs certe hic, Antipho, Phædria me fallit; nam ille hujusmodi ingenii me esse non ignorabat: hunc ego aliter factum esse putavi. Itaque, iste me fefellit: ego verò eodem modo, ac antea, erga eum me gero. Sed utcunque hæc se habeant, hoc facere constitui: miles, cui Pamphilam vendidi, argentum se mihi cras daturum promisit: si tu, Phædria, prius quàm ille, mihi dederis, jure meo utar: scilicet, potior ille mihi solet esse, qui prior ad dandum venit. Vale.

ANNOTATIO.

34 *Neque ego, neque tu.*] Irridens id ait Dorio. Hoc autem sibi vult: Magnopere scilicet ego et tu afficiemur hâc amoris distractione, neque eam poterimus pati.

ACTUS III. SCENA III.

PHÆDRIA. ANTIPHO. GETA.

Ph. Quid faciam? unde ego nunc tam subitò huic argentum inveniam miser,
Cui minu' nihilo est? quòd si hic pote fuisset nunc exorarier
Triduum hoc, promissum fuerat. *An.* itane hunc patiemur, Geta,
Fieri miserum, qui me dudum, ut dixti, adjûrit comiter?
Quin, cùm opus est, beneficium rursum ei experimur reddere?
Ge. Scio equidem hoc esse æquom. *An.* age, ergo, solus servare hunc potes.
Ge. Quid faciam? *An.* invenias argentum. *Ge.* cupio: sed, id unde, edoce.
An. Pater adest hîc. *Ge.* scio: sed quid tum? *An.* ah, *dictum sapienti sat est.*
Ge. Itane? *An.* ita. *Ge.* sanè hercle pulchrè suades: etiam tu hinc abis?
Non triumpho, ex nuptiis tuis si nil nanciscor mali,
Ni etiam nunc me hujus quærere caussâ in malo jubeas crucem?
An. Verum hic dicit. *Ph.* quid? ego vobis, Geta, alienus sum? *Ge.* haud puto:
Sed parumne est, omnibus quòd nunc nobis succenset senex,
Ni instigemus etiam, ut nullus locus relinquatur preci?
Ph. Alius ab oculis meis illam in ignotum abducet locum?
Dum igitur licet, dumque adsum, loquimini mecum, Antipho:
Contemplamini me. *An.* quamobrem? aut quidnam facturus? cedó.
Ph. Quoquò hinc asportabitur terrarum, certum est persequi,

Ph. Quid faciam? unde ego tam citò huic Dorioni summam triginta minarum sumam infelix, qui nihil habeo, et minus quam nihil? quòd si hic potuisset nunc oratione flecti et suaderi, triduum hoc, quod postulabam, ut exspectaret; hæc pecunia mihi promissa erat ab amicis. *An.* Siccine, Geta, hunc sinemus eò miseriæ redigi, qui me pridem, ut dixisti, tam humanè et benignè juverit? Quin quum opus is habet, potiùs ipsi gratiam acceptam referimus? *Ge.* Sat scio æquitati id esse consentaneum. *An.* Age ergo istud aggredere: salus ejus in te solo posita est. *Ge.* Quid agam? *An.* Argentum inveni. *Ge.* Istud velim facere: sed id, à quo accipiam, indica. *An.* Pater jam hic adest. *Ge.* Scio; sed quid hic juvat? *An.* Ah, ex uno verbo vir sapiens facilè rem totam intelligit. *Ge.* Itane? *An.* Ita. *Ge.* Certè per Herculem egregiè mones scilicet: annon etiam tu hinc à me abscedes? an sufficiens mihi materia triumphi non est, quòd propter matrimonium tuum nullum patior malum, nisi etiam nunc, operam dando Phædriæ, in magno periculo certam crucem invenire me jubeas? *An.* Verum est, quod ait Geta. *Ph.* Quid, Geta? an alienum vos esse me censetis? et sic me negligitis? *Ge.* Non sic æstimo: sed an minimi faciendum istud est, quòd in nos omnes irâ commotus est et stomachatus senex, nisi eum acriùs stimulemus, adeò ut nullâ prece postea flecti et exorari possit? *Ph.* An alius à conspectu meo illam exportabit hinc in remotam et longinquam terram? dum igitur fieri potest, dumque nondum discessi, loquimini mecum tanquam nunc ultimùm, Antipho, et me spectate. *An.* Quare? aut quidnam facturus es? dicas mihi velim. *Ph.* Quocumque terrarum adducetur, constitutum est mihi eò usque ipsam sectari,

Aut perire. *Ge.* dî bene vortant, quod agas: pedetentim tamen.
An. Vide, si quid opis potes adferre huic. *Ge.* si quid? quid? *An.* quære, obsecro,
Ne quid plus minusve faxit, quod nos pòst pigeat, Geta.
Ge. Quæro: salvos est, ut opinor: verùm enim metuo malum.
An. Noli metuere: unà tecum bona, mala, tolerabimus.
Ge. Quantum argenti opus est tibi? loquere. *Ph.* solæ triginta minæ.
Ge. Triginta! hui, percara est, Phædria. *Ph.* istæc verò vilis est.
Ge. Age, age, inventas reddam. *Ph.* ô lepidum caput? *Ge.* aufer te hinc. *Ph.* jam opus est.
Ge. Jam feres: sed opu' est mihi Phormionem adjutorem ad hanc rem dari.
An. Præstò est: audacissimè oneris quidvis impone, et feret:
Solus est homo amico amicus. *Ge.* eamus ergo ad eum ocyús.
Ph. Abi veró: dic, præstò ut sit domi.
An. Nunquid est, quod mea opera vobis opu' sit? *Ge.* nil: verùm abi domum, et
Illam miseram, quam ego nunc intus scio esse exanimatam metu,
Consolare. cessas? *An.* nihil est, æquè quod faciam lubens.
Ph. Quâ viâ istuc facies? *Ge.* dicam in itinere: modò te hinc amove.

aut mori. *Ge.* Dii velint, ut quod acturus sis prospere succedat: sed sensim et consideratè agas, nec præcipitanter. *An.* Vide, Geta, si quid eum juvare potes. *Ge.* Si quid? quid? *An.* Excogita, precor, ne quid malè faciat, quod postea nobis ægrè sit, et dolorem afferat. *Ge.* Excogito: salvus est, ut puto: verùm sanè ne malum inde veniat valdè timeo. *An.* Mitte timorem: omnia bona, mala, tecum participabimus. *Ge.* Quantâ pecuniâ opus habes? dic, Phædria. *Ph.* Tantummodo triginta minis. *Ge.* Triginta? hui! percara est hæc virgo, Phædria. *Ph.* Imò vilis verò, quando talis et tantæ formæ. *Ge.* Bono sis animo, hanc summam tibi conficiam. *Ph.* O virum egregium! *Ge.* Recede hinc. *Ph.* Verùm, hoc argento præsente opus est. *Ge.* Jam accipies: sed opus est, ut mihi Phormio ad hanc rem auxiliator adjungatur. *An.* Paratus tibi est: confidenter quidvis difficile et grave ei manda, et suscipiet faciendum: solus est homo amico amicus; nullus est inter homines qui libentiùs amicis inserviat. *Ge.* Properemus igitur ad eum ire. *Ph.* Abi ergo: dic ut domi præstò sit. *An.* Numquid est, in quo vobis opera mea usui esse possit? *Ge.* Nihil: verùm abi domum, et infelicem Phanium, quam ego nunc domi perturbatam metu atque exanimatam esse certò scio, verbis amicis consolare. Quid cunctaris? *An.* Nihil est, quod æquè jucundum mihi sit, quàm hoc facere. *Ph.* Quo pacto argentum hoc invenies? *Ge.* Dicam tibi inter eundum: modò hinc proficiscere.

ACTUS IV. SCENA I.

DEMIPHO. CHREMES.

De. Quid? quâ profectus causâ hinc es Lemnum, Chreme?
Adduxtin' tecum filiam? *Ch.* non. *De.* quid ita non?
Ch. Postquam videt me ejus mater hîc esse diutius,
Simul autem non manebat ætas virginis
Meam negligentiam; ipsam cum omni familiâ
Ad me esse profectam aiebant. *De.* quid illîc tamdiu,
Quæso, igitur commorabare, ubi id audiveras?
Ch. Pol me detinuit morbus. *De.* unde? aut qui? *Ch.* rogas?
Senectus ipsa est morbus. sed venisse eas
Salvas audivi ex nautâ, qui illas vexerat.
De. Quid gnato obtigerit, me absente, audîstin', Chreme?
Ch. Quod quidem me factum consilii incertum facit:
Nam hanc conditionem si cui tulero extraneo,
Quo pacto, aut unde mihi sit, dicendum ordine est.
Te mihi fidelem esse æquè atque egomet sum mihi,
Scibam: ille si me alienus affinem volet,
Tacebit, dum intercedet familiaritas:
Sin spreverit me, plus, quàm opus est scito, sciet:
Vereorque, ne uxor aliquâ hoc resciscat mea.
Quod si fit, ut me excutiam, atque egrediar domo,
Id restat: nam ego meorum solus sum meus.
De. Scio ita esse, et istæc mihi res sollicitudini est;
Neque defetiscar usque adeò experirier,
Donec tibi id, quod pollicitus sum, effecero.

De. Quid? cujus rei causâ Lemnum navigâsti, Chreme? Adduxistine tecum filiam Phanium? *Ch.* Non. *De.* Quid ita non? *Ch.* Quia cùm mater ejus videret me hic diutius morari, quàm solerem, tum etiam ætas jam nubilis virginis moram longiorem non concederet, nec adventum meum exspectare posset; mater illa navi conscensâ (ut aiebant Lemni) in hanc urbem Athenas cum omni familiâ ad me profecta est. *De.* Quid igitur Lemni quæso tantum tempus desidebas, ubi acceperas ad te ita illas itineri se dedisse? *Ch.* Per deos morbus me tardavit. *De.* Unde ille morbus ortus est, et qui fuit? *Ch.* Rogas? senectus ipsa fuit, quæ gravis morbus est. Sed advenisse illas salvas Athenas, nauta qui illas vexerat mihi nunciavit. *De.* Quid filio meo acciderit, dum abessem, rescivistine, Chreme? *Ch.* Rescivi, et hoc facinus adeò me perturbat, ut dubius sim animi et anceps, quod consilii capiam: nam conditionem filiæ meæ si cui obtulero, id est, si filiam meam alicui extraneo nuptui collocavero, me oportebit illi declarare, quæ sit mater, ex quâ eam suscepero, quomodo, et ex quâ muliere illa sit mihi filia. Te quidem non minùs fidem mihi servaturum esse, quàm egomet mihi noveram. Ille verò extraneus, si meam affinitatem acceptam habuerit, silentium observabit de nuptiis meis cum Lemniâ uxore, de quâ nata est filia Phanium, dum perseverabit stare benevolentia: sin me despexerit, et filiam meam repudians affinitati renunciaverit, hoc scito, plus sciet de rebus, quàm expediet mihi eum scire; ac metuo ne tandem uxor mea certior fiat, de consuetudine quam habui cum aliâ uxore. Quod si accidit, nihil aliud superest, quàm ut ipsemet me extrudam foras, et domo exeam: nam ut verum dicam, ex meis domesticis solus fidelis mihi sum, à quo consilium petam. *De.* Id sat scio, hæc se ita habere, ut dicis: et istud mihi non levem curam et molestiam affert; neque ullo labore defatigabor omnia usque tentando, donec id quod tibi promisi perfecero, scilicet nuptias filii mei, cum tuâ filiâ.

ACTUS IV. SCENA II.

GETA.

Ego hominem callidiorem vidi neminem,
Quàm Phormionem. venio ad hominem, ut dicerem
Argentum opus esse, et id quo pacto fieret:
Vix dum dimidium dixeram, intellexerat:
Gaudebat: me laudabat: quærebat senem:
Diis gratias agebat, tempus sibi dari,
Ubi Phædriæ se ostenderet nihilo minùs
Amicum esse, quàm Antiphoni. hominem ad forum
Jussi opperiri: eò me esse adducturum senem.
Sed eccum ipsum: quis est ulterior? at at at Phædriæ
Pater venit. quid pertimui autem bellua?
An quia, quos fallam, pro uno duo sunt mihi dati?
Commodius esse opinor duplici spe utier.
Petam hinc, unde à primo institui: is si dat, sat est:
Si ab hoc nil fiet, tum hunc adoriar hospitem.

Ego neminem omnium novi ad inveniendum consilia callidiorem, et ad expediendum difficilia peritiorem, quàm Phormio est. Adivi hominem, ut ei dicerem argento nobis opus esse, et quà ratione id inveniri posset: vix dum dimidium declaraveram, cùm rem totam jam perspexerat: lætabatur meis verbis: me laudabat: quærebat, ubinam esset Demipho: diis gratias agebat eò quòd occasionem sibi offerrent, ubi ostenderet se non minùs Phædriæ causâ velle, quàm Antiphonis. Hominem in foro exspectare jussi Demiphonem; dicens me illuc eum esse adducturum. Sed ecce ipsum: quis est ulterior qui ponè eum sequitur? At at at Phædriæ pater Chremes venit. Verùm demens quid formidavi? an propterea quòd duo sunt mihi traditi, quibus dem verba, atque imponam? utilius esse arbitror duplici spe potiri. Experiar obtinere primùm ab eo pecuniam, à quo constitui: id si obveniat, nihil ulteriùs quæro: si ab hoc nihil impetrem, tum hunc aggrediar hospitem.

ACTUS IV. SCENA III.

ANTIPHO. GETA. CHREMES. DEMIPHO.

An. Exspecto, quàm mox recipiat huc sese Geta.
Sed patruum video cum patre astantem. hei mihi,
Quàm timeo adventus hujus quò impellat patrem!
Ge. Adibo hosce. ô noster Chremes! *Ch.* salve, Geta.
Ge. Venire salvom volupe est. *Ch.* credo. *Ge.* quid agitur?
Ch. Multa advenienti, ut fit, nova hîc compluria.
Ge. Ita. de Antiphone audîstin' quæ facta? *Ch.* omnia.
Ge. Tun' dixeras huic? facinus indignum, Chreme,
Sic circumiri. *De.* id cum hoc agebam commodúm.

An. Exspecto, quàm mox domum sese recipiat Geta. Sed patruum Chremetem video cum patre stantem. Hei mihi, quàm metuo quò ille peregrè reversus patrem incitet! *Ge.* Ad hos ibo. O noster Chremes. *Ch.* Salve, Geta. *Ge.* Te rediisse salvum et bene valentem mihi sanè jucundissimum est. *Ch.* Credo. *Ge.* Quomodo agitur tecum? *Ch.* Multæ, ut in hàc vitâ usu venire solet, redeunti novæ res hic occurrunt. *Ge.* Ita; audivistine quæ de Antiphone facta sunt? *Ch.* Omnia. *Ge.* An tu, Demipho, rem, utì gesta est, jam narràsti? facinus crudele et miserabile sic circumveniri. *De.* Hoc temporis momento de hac re cum fratre Chremete agebam.

Ge. Nam hercle ego quoque id agitans mecum sedulò,
Inveni, opinor, remedium huic rei. *De.* quid, Geta?
Quod remedium? *Ge.* ut abii abs te, fit fortè obviàm
Mihi Phormio. *Ch.* qui Phormio? *Ge.* is, qui istanc. *Ch.* scio.
Ge. Visum est mihi, ut ejus tentarem sententiam.
Prendo hominem solum: Cur non, inquam, Phormio,
Vides, inter vos sic hæc potiùs cum bonâ
Ut componantur gratiâ, quàm cum malâ?
Heru' liberalis est, et fugitans litium:
Nam cæteri quidem hercle amici omnes modò
Uno ore autores fuere, ut præcipitem hanc daret.
An. Quid hic cœptat? aut quò evadet hodie? *Ge.* an legibus
Daturum pœnas dices, si illam ejecerit?
Jam id exploratum est. eja, sudabis satis.
Si cum illo inceptas homine: eâ eloquentiâ est.
Verùm pone esse victum eum: at tandem tamen
Non capitis ejus agitur, sed pecuniæ.
Postquam hominem his verbis sentio mollirier;
Sòli sumus nunc hîc, inquam: eho dic, quid vis dari
Tibi in manum, ut herus his desistat litibus;
Hæc hinc facessat; tu molestus ne sies.
An. Satin' illi dî sunt propitii? *Ge.* nam sat scio,
Si tu aliquam partem æqui bonique dixeris,
Ut ille est bonus vir, tria non commutabitis
Verba hodie inter vos. *De.* quis te istæc jussit loqui?
Ch. Imò non potuit meliùs pervenirier
Eò, quò nos volumus. *An.* occidi. *Ch.* perge eloqui.
Ge. At primò homo insanibat. *Ch.* cedò, quid postulat?

Ge. Equidem per Herculem ego quoque id animo apud me sæpe versavi, adeò, ni fallor opinione, ut huic rei medicinam invenerim. *De.* Quid, Geta? quæ medicina? *Ge.* Ut à te discessi, fortè mihi Phormio obvius factus est. *Ch.* Qui Phormio? *Ge.* Is, qui istam virginem defendit. *Ch.* Novi hominem. *Ge.* In mentem mihi venit, ejus voluntatem indagare. Seduco seorsum hominem solum: Cur non, inquam, Phormio, curas, ut hæc res inter vos transigatur potiùs cum benevolentiâ quàm cum malevolentiâ? herus Demipho liberalis est ingenii, et contentionum forensium osor; nam cæteri profectò ejus amici omnes uno consensu modò ei consilium dederunt, ut hanc fœminam domo expelleret. *An.* Quid conatur? aut quò perveniet hodie? *Ge.* Dicesne legibus illum punitum iri, si illam foras extruserit? jam id certum est, te gravi labore nimiò plùs defatigatum iri, si cum illo viro legibus disceptas, adeò est eloquens. Verùm ita sit: da ita esse ut causâ cadat, et condemnetur aliquâ pœnâ: attamen non capite, sed pecuniâ tantùm mulctabitur. Postquam hominem animadverti hoc sermone leniri, adjeci hæc verba: Soli sumus hìc, inquam; eho, dic, quid velis tibi dari in manum ut herus his evadat litibus; hæc fœmina hinc abeat; tu importunus, et gravis non ei sis posthac ampliùs. *An.* Satisne illi Getæ Dii sunt faventes? *Ge.* Nam probè scio, si æquitati consentanea, si æqua tantulâ ex parte poposceris, ne minima quidem, ut homo est æquitatis amans, intercidet altercatio inter vos hodie. *De.* Quis tibi hoc negotium dedit, ut talia diceres? *Ch.* Geta rectè fecit; non potuit commodiùs loqui, ad consequendum id quod cupimus. *An.* Perii. *Ch.* Perge, continua sermonem. *Ge.* At primò homo impatienter et furiosè se ferebat. *Ch.* Dic mihi, quid petit?

ANNOTATIONES.

31 *Satin' illi dî sunt propitii?*] Hoc est, Satisne mente sanus est? nam quibus veteres bonam mentem optabant, his deos propitios esse precabantur: contrà, quibus malam mentem, deos iratos.

33 *Tria non commutabitis verba.*] Verba commutare est colloqui et inter se disserere. Noster Terentius in Andriâ: *Nunquam hodie tecum commutaturum patrem unum esse verbum.*

Ge. Quid? nimium: quantum lubuit. *Ch.* dic. *Ge.* si quis daret
Talentum magnum. *Ch.* imò malum hercle: ut nil pudet?
Ge. Quod dixi adeò ei: quæso, quid si filiam
Suam unicam locaret? parvi retulit
Non suscepisse; inventa est, quæ dotem petat.
Ut ad pauca redeam, ac mittam illius ineptias;
Hæc denique ejus fuit postrema oratio:
Ego, inquit, jam à principio amici filiam,
Ita ut æquom fuerat, volui uxorem ducere;
Nam mihi veniebat in mentem ejus incommodum,
In servitutem pauperem ad ditem dari:
Sed mihi opus erat, ut apertè tibi nunc fabuler,
Aliquantulum quæ afferret, quî dissolverem
Quæ debeo: et etiam nunc, si volt Demipho
Dare quantum ab hâc accipio, quæ sponsa est mihi,
Nullam mihi malim, quàm istanc uxorem dari.
An. Utrùm stultitiâ facere ego hunc, an malitiâ
Dicam, scientem, an imprudentem, incertu' sum.
De. Quid si animam debet? *Ge.* ager oppositus est pignori
Ob decem minas, inquit. *De.* age, age, jam ducat: dabo.
Ge. Ædiculæ item sunt ob decem alias. *De.* hoi, hui!
Nimium est. *Ch.* ne clama: petito hasce à me decem.
Ge. Uxori emunda ancillula: tum plusculâ
Suppellectile opus est: opus est sumptu ad nuptias:
His rebus pone sanè, inquit, decem minas.
De. Sexcentas proin potiùs scribito jam mihi dicas:
Nil do. impuratus me ille ut etiam irrideat?

Ge. Quid? nimium: quantum ex libidine suâ voluit. *Ch.* Dic. *Ge.* Velim (aiebat) talentum magnum mihi detur. *Ch.* Quin potiùs magnum malum detur ei: quàm impudens homo ille! *Ge.* Hæc quoque ei respondi: rogo, si unicam suam filiam alicui in matrimonium collocaret, an plus ei daret, quàm petis? non multi interfuit suâ, nullam genuisse, ut video; siquidem inventa nunc est aliqua ipsi, quæ æquè ac propria non minorem dotem petat. Ut ad pauca verba redigatur oratio mea, et silentio prætercam ejus ineptas nugas; hunc habuit ultimum sermonem: Ego, inquit, hanc puellam primò in uxorem volui accipere, quòd esset amici mei filia, et hoc æquitatem velle arbitrabar: nam animo meo occurrebat, quanta infelici incommoda ferenda essent, si inops diviti, in servitutem potiùs, quàm in matrimonium illa daretur: sed, ut nihil te celem, opus mihi erat uxore, quæ mihi argentum afferret, quo me ære alieno liberare, et quodcunque debeo, creditoribus meis solvere possem: et adhuc quoque, si Demipho id gratum habet, et tantam mihi vult dare pecuniam, quantam dat illa, quæ mihi uxor promissa est; illam amici filiam præ aliis uxorem eligam mihi. *An.* Dubius animi sum, utrùm hic homo stultitiâ adductus, an malitiâ; scienterne et datâ operâ, an inconsideratè nec cogitatò hæc agat. *De.* Quid si animam suam debet, si seipsum debet? *Ge.* Dicit ille agrum suum pignori obligatum esse pro decem minis. *De.* Age, age, jam mulierem illam uxorem accipiat: hanc pecuniam dabo. *Ge.* Etiam dicit se domunculam habere item obligatam creditoribus suis propter talem summam pecuniæ. *De.* Oi, hui! non dabo. *Ch.* Ne clama: si à me petantur, dabo. *Ge.* Uxori servulam me comparare oportet: tum plusculum suppellectilis, opus mihi præterea est aliquâ pecuniâ, ad faciendas nuptias: his sumptibus nuptiarum impendantur sanè decem minæ. *De.* Propterea sexcentas intendat jam mihi lites: nihil contribuo. Itane sceleratus ille mihi illudet?

ANNOTATIONES.

39 *Talentum magnum.*] Talentum Atticum minus erat sexaginta minarum, valebatque sexcentis coronatis Gallicis, sive 1800 libris Turonensibus, decies octies centum libris Turonum: majus verò talentum erat octoginta minarum, id est, 2400 libris Turon.

56 *Quid si animam debet?*] Lege XII Tabularum constitutum fuit Romæ, ut qui solvendo non esset, is nexus, et vinctus addiceretur creditori, sententiâ judicis, ut in compedibus vincti essent, quousque apud creditores serviendo nomina, id est, debita, liberâssent. Hoc est quasi seipsum debere.

Ch. Quæso, ego dabo, quiesce: tu modò filius
Fac ut illam ducat, nos quam volumus. *An.* hei mihi!
Geta, occidisti me tuis fallaciis.
Ch. Meâ causâ ejicitur; me hoc est æquom amittere.
Ge. Quantum potes, me certiorem, inquit, face:
Si illam dant, hanc ut mittam: ne incertus siem:
Nam illi mihi dotem jam constituerunt dare.
Ch. Jam accipiat: illis repudium renunciet:
Hanc ducat. *De.* quæ quidem illi res vortat malé.
Ch. Opportunè adeò nunc mecum argentum attuli,
Fructum, quem Lemni uxoris reddunt prædia:
Id sumam: uxori, tibi opus esse, dixero.

Ch. Amabò, ego dabo: tranquillus esto: tu tantùm cura, ut filius uxorem eam habeat, quam cupimus. *An.* Hei mihi! Geta, interemisti me tuis technis et inventis. *Ch.* Mei gratiâ hæc mulier extra ædes eliminatur: me has minas justum est perdere. *Ge.* Quàm citò potes mihi nuncia an illam puellam daturi sunt, hanc, quæ mihi sponsa est, ut à me dimittam, inquit, ne animi dubius pendeam; nam hujus parentes jam deliberaverunt argentum in dotem mihi numerare. *Ch.* Jam dotem accipiat: illis repudium mittat: hanc uxorem ducat. *De.* Quæ quidem res exitium ei afferat, et malè succedat. *Ch.* In tempore, et commodè etiam pecuniam mecum attuli, ex reditibus fructuum, quos præbent Lemni fundi meæ uxoris, quod opus est sumam: referam uxori te hoc argento indigere.

ANNOTATIO.

72 *Illis repudium renunciet.*] Divortium est separatio, quæ fit inter maritatos, eo animo, ut nunquam reintegretur matrimonium. Divortium tantùm fit inter conjuges: repudium fit inter maritos et sponsos. Formula divortii hæc est notata à Titinnio: Aliquis vestrûm nuntiet Geminæ, ut res suas procuret, ædibus facessat. Repudiandæ uxoris impudicæ formula placet apud Petronium: Quia fidem scelere violâsti et communem amicitiam, res tuas ocyùs tolle, et alium locum, quem polluas, quære. Repudii formula fuit: Conditione tuâ non utor. Cùm uxorem autem quis repudiare vellet, vel præsens eam expellebat ædibus, vel per nuntium absenti libellum mittebat, quo legitimæ causæ continebantur. Juvenalis Satyrâ VI.:

Collige sarcinulas, dixit libertus, et exi.

Diver tenti uxori claves adimebantur, ut intranti domum mariti, ei tradebantur, tanquam dominii in familiam, et fidei erga maritum argumentum; quod exprimitur his verbis XII Tabularum: res suas sibi habeto, claves adimito, foras exigito. Dicitur, Repudium mittere, scribere, renuntiare, dicere.

ACTUS IV. SCENA IV.

ANTIPHO. GETA.

An. GETA. *Ge.* hem. *An.* quid egisti? *Ge.* emunxi argento senes.
An. Satin' id est? *Ge.* nescio hercle: tantùm jussus sum.

An. Geta. *Ge.* Hem. *An.* Quid fecisti? *Ge.* Nempe, uti intenderam, Demiphonem et Chremetem delusos argento spoliavi. *An.* Satisne id est? *Ge.* Per Herculem non sat scio an satis pecuniæ Phædriæ elicui: sed solùm hanc summam mihi mandatum est ut conficerem, quam lenoni daret.

ANNOTATIONES.

1 *Emunxi argento senes.*] Sic Plautus in Epidico, Act III. Scen. IV.:

—— *homo es*
Qui me emunxisti mucidum, minimi preti.

2 *Satin' id est? tantùm jussus sum.*] Ludit Terentius in ambiguitate orationis. Dixerat Antipho; Satisne putas te fecisse, quòd à senibus argentum hauseris? nullam verò mei curam habueris? Respondet autem Geta, quasi Antipho quæreret, an tanto argento senes emunxisset, quantum Phædriæ satis esset: ideo dicit; An satis sit nescio: sed quantum jussus sum providere, tantum me providisse scio.

An. Eho, verbero! aliud mihi respondes, ac rogo?
Ge. Quid ergo narras? *An.* quid ego narrem? operâ tuâ
Ad restim mihi quidem res rediit planissumé.
Ut te quidem omnes dî, deæque, superi, inferi
Malis exemplis perdant. hem, si quid velis,
Huic mandes, qui te ad scopulum è tranquillo inferat.
Quid minùs utile fuit, quàm hoc ulcus tangere,
Aut nominare uxorem? injecta est spes patri,
Posse illam extrudi: cedò nunc porrò, Phormio
Dotem si accipiet, uxor ducenda est domum.
Quid fiet? *Ge.* enim non ducet. *An.* novi: cæterùm
Cùm argentum repetent, nostrâ causâ scilicet
In nervom potiùs ibit. *Ge.* *nihil est*, Antipho,
Quin malè narrando possit depravarier.
Tu id quod boni est, excerpis: dicis, quod mali est.
Audi nunc contrà jam: si argentum acceperit,
Ducenda est uxor, ut ais; concedo tibi:
Spatium quidem tandem apparandi nuptias:
Vocandi, sacrificandi dabitur paululum:
Interea amici, quod polliciti sunt, dabunt.
Inde iste reddet. *An.* quam ob rem? aut quid dicet? *Ge.* rogas?
Quot res? Post illa monstra evenerunt mihi:
Introiit in ædes ater alienus canis:
Anguis per impluvium decidit de tegulis:
Gallina cecinit: interdixit hariolus:
Haruspex vetuit ante brumam aliquid novi
Negotî incipere; quæ caussa est justissima.
Hæc fient. *An.* ut modò fiant. *Ge.* fient; me vide.
Pater exit. abi, dic esse argentum Phædriæ.

An. Eho, flagro! aliud mihi respondes, atque à te quæro? *Ge.* De quâ re ergo loqueris? *An.* De quâ re ego loquar? per te id factum est, ut ad laqueum spes mea jam omnis sine ullâ dubitatione penitus redacta sit. Utinam equidem te dii, deæque omnes, superi, inferi eradicent. Hem! huic da negotium, ut tibi procuret, quod rectè tibi apparatum, et effectum velis; ut ex portu tranquillo et tuto ad scopulum abripiat, et allidat. Nam, amabò, quid minùs in rem meam, mihique minùs commodum fuit quàm in hanc vomicam unguem immittere, ejus rei mentione factâ, quæ nobis sit odiosa, et dolorem afferat: aut nomen solùm uxoris coram patre pronunciare? Spem patri fecisti posse illam domo ejici: dic verò nunc, si pecuniam in dotem Phormio à patre et à patruo accipiet, si in ejus domum deductio sponsæ facienda est, quid eveniet? quid me fiet? *Ge.* Phormio quidem non ducet. *An.* Scio, verò cùm senes nostri argentum repetere cupient, ille Phormio nostri causâ in vincula se conjici et necti scilicet patietur potiùs, quàm reddat quod abstulit. *Ge.* Nulla res est, Antipho, quæ malè verbis exprimendo, vitiari, et corrumpi, et in deteriorem partem verti non possit. Tu id quod boni est supprimis, et excipis seorsum: quod verò mali est, illud commemoras. Audi nunc contrà jam: si Phormio pecuniam dotalem acceperit, eum, ut dicis, uxorem ducere oportebit: assentior tibi ita futurum esse: sed sanè spatium paululum tandem ei concedetur ad apparatum nuptiarum faciendum: ad invitandum propinquos, ad sacra facienda: dum hæc curabuntur, amici quod promiserunt, dabunt argentum: id argentum Phormio, recusans conficere nuptias, reddet tuo patri, et patruo. *An.* Quamobrem reddet? aut quam causam, cur reddat, poterit dicere? *Ge.* Quæris quid causæ poterit prætendere, cur rem nolit perficere? Sic dicet: Post conventionem nuptiarum, quot prodigia, quot portenta apparuerunt mihi! Niger canis alienus introiit in ædes nostras: vel serpens per impluvium delapsus est deorsum de tegulis: vel gallina cecinit: vel hariolus vetuit ne uxorem ducam: vel aruspex interdixit ne quid negotii aggrederer ante tempestatem brumæ, hyemis: quæ causa, et excusatio justissima, et admodum speciosa. Hæc evenient impedimenta. *An.* Dummodo ita sit. *Ge.* Ita erit: me vide, hæc assevero tibi. Sed pater exit. Abi, nuntia Phædriæ argentum, quod illi opus est, paratum esse.

ANNOTATIO.

26 *Anguis per impluvium.*] *Impluvium*, inquit Varro, est locus sub cœlo, in medio ædium relictus, unde lumen deorsum caperent: ita dictus quòd eo implueret. Festus verò causam notationis sic refert; impluvium quo aqua impluit collecta de tecto. Ex superstitione veterum hæc dicit Phormio: nam his de causis nuptiæ, ne fieri possent, prohibebantur.

ACTUS IV. SCENA V.

DEMIPHO. GETA. CHREMES.

De. Quietus esto, inquam: ego curabo, ne quid verborum duit.
Hoc temere nunquam amittam ego à me, quin mihi testes adhibeam:
Cui dem, et quam ob rem dem, commemorabo. *Ge.* ut cautus est, ubi nil opus est!
Ch. Atqui ita opus est facto: at matura, dum lubido eadem hæc manet.
Nam si altera illa magis instabit, forsitan nos rejiciat.
Ge. Rem ipsam putâsti. *De.* duc me ad eum ergo. *Ge.* non moror. *Ch.* ubi hoc egeris,
Transito ad uxorem meam, ut conveniat hanc priùs quàm hinc abit:
Dicat eam dare nos Phormioni nuptum, ne succenseat;
Et magis esse illum idoneum, qui ipsi sit familiarior;
Nos nostro officio nihil egressos esse; quantum is voluerit,
Datum esse dotis. *De.* quid, malúm! tuâ id refert? *Ch.* magni, Demipho.
De. Non sat, tuum te officium fecisse, si non id fama approbat?
Ch. Volo ipsius quoque voluntate hoc fieri, ne se ejectam putet.
De. Idem ego istuc facere possum. *Ch.* mulier mulieri magis congruet.
De. Rogabo. *Ch.* ubi illas ego nunc reperire possim, cogito.

De. Tranquillo esto animo, inquam: ego cavebo sedulò, ne me ullo modo fallat. Hoc argentum nunquam dimittam alteri facilè aut inconsideratè, ut non testes advocem ad fidem faciendam; his, cui dem, et quapropter dem, aperiam et referam. *Ge.* Quàm circumspectus èst, ubi nullâ circumspectione opus est! *Ch.* Atqui ita facere convenit: verùm properandum est, dum voluntas et cupiditas hominis eadem hæc adhuc fervet. Nam si hæc Phormionis sponsa magis eum solicitet ad ipsam ducendam uxorem, forsitan nos dimittat, et conditionem nostram repudiet. *Ge.* Rem verâ conjecturâ assecutus es: rectè consideràsti, et perpendisti. *De.* Duc me ergo ad eum. *Ge.* Nulla in me mora est, paratus sum, eamus. *Ch.* Ubi hoc negotium peregeris, Demipho, transi ad uxorem meam, ut conveniat quàm primùm hanc Antiphonis uxorem, Phormionis novam sponsam, priusquam domo vestrâ exeat: dicat eam nos dare uxorem Phormioni; ne illa id ægrè ferat; et illum magis ei convenire, ut qui sit ei usu familiaritatis notior; nos à nostro officio ne tantulum quidem discessisse; et quantum argenti is petierit, dedisse in dotem. *De.* Quid tuâ, malùm, id interest? *Ch.* Magni, Demipho. *De.* Nonne satis tibi esse debet, te officio functum esse, quamvis id famæ hominum probatum non fuerit? *Ch.* Cupio etiam id fieri eâ non invitâ, ne se à nobis expulsam possit commemorare, et queri. *De.* Ego idem istud officium vice uxoris tuæ facere possum. *Ch.* Mulier mulieri magis convenit. *De.* Rogabo uxorem tuam, ut id agat. *Ch.* Valdè solicitus sum, ubi illas, filiam nempe et uxorem meam Lemniam, invenire possim.

ACTUS V. SCENA I.

SOPHRONA. CHREMES.

So. Quid agam? quem amicum inveniam mihi misera? aut cui consilia
Hæc referam? aut unde nunc mihi auxilium petam? nam vereor,
Hera ne ob meum suasum indignâ injuriâ afficiatur:
Ita patrem adolescentis facta hæc tolerare audio violenter.
Ch. Nam quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo?
So. Quod ut facerem, me egestas impulit; cùm scirem infirmas nuptias
Hasce esse, ut id consulerem, interea vita ut in tuto foret.
Ch. Certè ædepol, nisi me animus fallit, aut parum prospiciunt oculi,
Meæ nutricem gnatæ video. *So.* neque ille investigatur. *Ch.* quid agam?
So. Qui est ejus pater. *Ch.* adeon'? an maneo dum ea quæ loquitur, magis cognosco?
So. Quòd si eum nunc reperire possim, nihil est quod verear. *Ch.* ea ipsa est.
Colloquar. *So.* quis hîc loquitur? *Ch.* Sophrona. *So.* et meum nomen nominat?
Ch. Respice ad me. *So.* dî, obsecro vos! estne hic Stilpho? *Ch.* non. *So.* negas?
Ch. Concede hinc à foribus paululùm istorsum sodes, Sophrona.
Ne me istoc posthac nomine appellâssis. *So.* quid? non is obsecro es,
Quem semper te esse dictitâsti? *Ch.* st. *So.* quid? has metuis fores?
Ch. Conclusam hîc habeo uxorem sævam. verùm istoc me nomine

So. Quid faciam? quem mihi infelix amicum fidelem in his difficultatibus reperiam? aut cum quo de nuptiis Antiphonis et Phanii consilia communicabo? aut unde nunc opem mihi comparabo? Timeo enim ne Phanium hera contumeliosè tractetur, eò quòd meis suasionibus crediderit: adeò graviter ferre patrem [Demiphonem] adolescentis [Antiphonis] facta intelligo. *Ch.* Quænam est hæc vetula exterrita et exanimata metu, quæ exit à domo fratris Demiphonis? *So.* Quod ut facerem, scilicet ut ei suaderem obsequi Antiphoni, inopia me coëgit: quamvis satis prævidcrem nuptias hasce valdè instabiles esse, et facili negotio dirimi posse: suasi ei, ut interea vita ab omni injuriâ tuta esset. *Ch.* Sanè nisi mens errat, aut visus caligat, filiæ meæ nutricem video Sophronam. *So.* Neque etiam sedulò inquirendo [Stilphonem] eum invenire possumus. *Ch.* Quid agam? *So.* Qui sit ejus pater, deprehendere non valemus. *Ch.* An eam conveniam? an hic consistam, dum sermonem ejus magis intelligam? *So.* Quòd si eum nunc invenire possim, nihil erit causæ cur quidquam posthac timeam. *Ch.* Ea est ipsa nutrix Sophrona. Conveniam illam. *So.* Quem hic loquentem audio? *Ch.* Sophrona. *So.* Et me etiam meo nomine appellat? *Ch.* Specta qui sim. *So.* Dii, vestram fidem! estne hic Stilpho? *Ch.* Minimé. *So.* Negasne te hunc esse? *Ch.* Secede pauxillum hinc à foribus domûs ad istam partem, Sophrona: ne me isto nomine Stilphonis posthac voces. *So.* Quid? nonne adhuc is, quæso, es, quem semper te esse dictitâsti? *Ch.* St. *So.* Quid has metuis fores? *Ch.* Hic intus continetur mihi uxor fera, et immanis; ideo me olim hoc nomine

Eò perperam olim dixi, ne vos fortè imprudentes forìs
Effutiretis, atque id porrò aliquâ uxor mea rescisceret.
So. Istoc pol nos te hìc invenire miseræ nunquam potuimus.
Ch. Eho dic mihi, quid res tibi est cum familiâ hâc, unde exis: aut ubi
Illæ sunt? *So.* miseram me! *Ch.* hem! quid est? vivuntne? *So.* vivit gnata:
Matrem ipsam ex ægritudine miseram mors consecuta est.
Ch. Malè factum. *So.* ego autem, quæ essem anus deserta, egens, ignota,
Ut potui, nuptum virginem locavi huic adolescenti,
Harum qui est dominus ædium. *Ch.* Antiphoníne? *So.* hem, isti ipsi. *Ch.* quid?
Duasne is uxores habet? *So.* au, obsecro, unam ille quidem hanc solam.
Ch. Quid illam alteram, quæ dicitur cognata? *So.* hæc ergo est. *Ch.* quid ais?
So. Compositò est factum, quo modo hanc amans habere posset
Sine dote. *Ch.* dî vostram fidem! quàm sæpe fortè temere
Eveniunt, quæ non audeas optare! offendi adveniens,
Quîcum volebam, atque ut volebam, conlocatam filiam.
Quod nos ambo opere maxumo dabamus operam, ut fieret,
Sine nostrâ curâ, maxumâ suâ curâ hæc sola fecit.
So. Nunc quid facto est opus, vide: pater adolescentis venit,
Eumque animo iniquo hoc oppidò ferre aiunt. *Ch.* nihil pericli est.
Sed per deos atque homines, meam esse hanc cave resciscat quisquam.
So. Nemo ex me scibit. *Ch.* sequere me: intus cætera audies.

ficto Stilphonis vocari volui, ne vos nescientes per incogitantiam temere diceretis quis essem, et quod à me factum est, ad aures uxoris meæ perveniret. *So.* Hem, per Pollucem, idcirco nos infortunatæ sub hoc nomine nunquam te invenire potuimus in hàc urbe. *Ch.* Eho, dic mihi, quid tibi rei est cum familiâ harum ædium, ex quibus egrederis? aut ubi illæ sunt? *So.* O me infelicem! *Ch.* Hem, quid est? num bene valent? *So.* Valet et vivit filia tua. Matrem ejus tristitiâ, et animi anxietate oppressam nuper mors rapuit. *Ch.* O casum gravem, et infaustum mihi! *So.* Ego autem vetula, omni auxilio destituta, inops, ignota, filiam tuam, ut potui, uxorem dedi huic adolescenti, qui dominus est hujus domûs. *Ch.* Antiphoníne? *So.* Hem, isti ipsi. *Ch.* Quid? duasne uxores habet Antipho? *So.* Au, obsecro ut dii non sinant: habet quidem ille unam hanc solam. *Ch.* Quid? illam alteram, quam nobis dicunt esse cognatam, nonne ille habet uxorem? *So.* Hæc, inquam, eadem est. *Ch.* Quid ais? *So.* Ex industriâ id inter nos eo pacto convenit, ut Antipho ejus amore captus illam posset habere uxorem, etsi dotem nullam afferret. *Ch.* Dii, vestram fidem! quàm crebrò multa casu insperata eveniunt, quæ ne votis quidem petere audeamus! Peregrè reversus, fortuitò inveni cum eo, cum quo cupiebam, et quomodo volebam, filiam meam matrimonio conjunctam. Quod nos ambo, ego et frater Demipho, summopere et enixè conabamur facere, hæc anus sola sine labore nostro, at illa summo labore suo perfecit. *So.* Nunc prospice quid fieri oportet: nam pater Antiphonis advenit, eumque, hoc propter matrimonium, vehementer iratum esse dicunt. *Ch.* Nihil hinc ab illo periculi metuendum est. Sed per deos atque homines te obtestor, cave ne quisquam cognoscat à te puellam hanc esse meam filiam. *So.* Nemo ex me id accipiet. *Ch.* Sequere me: intus in ædibus cætera tibi declarabo.

ACTUS V. SCENA II.

DEMIPHO. GETA.

De. Nos nostrâpte culpâ facimus, ut malis expediat esse,
Dum nimiùm dici nos bonos studemus et benignos.
Ita fugias, ne præter casam, aiunt. nonne id satis erat,
Accipere ab illo injuriam? etiam argentum est ultro objectum,
Ut sit quî vivat, dum aliud aliquid flagitii conficiat.
Ge. Planissumé. *De.* his nunc præmium est, qui recta prava faciunt. 6
Ge. Verissimé. *De.* ut stultissimè quidem illi rem gesserimus!
Ge. Modò ut hoc consilio possiet discedi; ut istam ducat.
De. Etiamne id dubium est? *Ge.* haud scio hercle, ut homo est, an mutet animum.
De. Hem! mutet autem? *Ge.* nescio: verùm, si fortè, dico. 10
De. Ita faciam, ut frater censuit; uxorem ejus huc adducam,
Cum istâ ut loquatur. tu abi, Geta: prænuntia hanc venturam.
Ge. Argentum inventum est, Phædria: de jurgio siletur:
Provisum est, ne in præsentiâ hæc hinc abeat: quid nunc porró?
Quid fiet? in eodem luto hæsitas: vorsuram solves,
Geta: præsens quod fuerat malum, in diem abiit: plagæ crescunt, 16

De. Per nostram culpam efficitur, ut dum largi et munifici prædicari vehementiùs cupimus; nobis satius fuerit malignos esse, et difficiliores in dando. Sic fugiamus, ne longiùs domicilium nostrum præterferamur; ut dici vulgò solet. Nonne id satis erat, ab hoc homine Phormione contumeliâ affectos fuisse? ecquid etiam oportuit nos sponte argentum ei suppeditare, ut habeat unde vivat et alatur ad alia flagitia committenda? *Ge.* Omnino sic est. *De.* Hi nunc præmia accipiunt, qui recta in prava detorquent. *Ge.* Verissimè hæc dicta sunt. *De.* Quàm imprudenter et ineptè huic lucrum paraverimus! *Ge.* Bene cesserit nobis consilium huic dandi argenti, dummodo istam accipiat uxorem. *De.* Etiamne hoc incertum est? *Ge.* Per Herculem dubito, ut homo levi et perfido est ingenio, an verbis stet, et maneat in fide datâ. *De.* Hem! an mutet voluntatem? *Ge.* Nescio: verùm dico, si fortè mutaverit consilium de accipiendâ uxore. *De.* Ita mihi faciendum puto, ut frater suasit; ut uxorem ejus adducam Nausistratam, quæ cum istâ Phanio colloquatur. Tu Geta, abi, et certiorem fac virginem, Nausistratam fratris uxorem illam conventuram esse. *Ge.* Factum est ut pecuniam haberes, Phædria: è lite cum Phormione transactum est: præcavimus ne Phanium in præsentiâ domo nostrâ dimittatur: quid nunc verò? quid fiet rebus meis? in eodem cœno, Geta, immersus es: versuram solves: debitas tandem dabis pœnas tanto graviores, quantò præsens quod erat malum, diutius fuerit dilatum: video plagas, ictus verberum, qui te manent, in dies augeri,

ANNOTATIONES.

3 *Ne præter casam.*] Id est; sic vitium aliquod, aut culpam evitare studeas, ne in gravius incidas: à mediocritate ne discedas; excessus enim à medio remoti tuti non sunt: quemadmodum cùm fugimus longiùs à domicilio evagari non expedit, ut commodus illuc sit receptus.

15 *Vorsuram solves.*] Id est, in simili conditione es, atque ii, qui ut unam syngrapham dissolvant, pecuniam mutuam majori fœnore iterum accipiunt: indies enim deteriorem conditionem suam faciunt. Vorsuram facere dicitur, qui æs alienum ex ære alieno solvit, quod nihil aliud est, quâm vertere creditorem, et mutare.

Nisi prospicis: nunc hinc domum ibo, ac Phanium edocebo,
Ne quid vereatur Phormionem, aut ejus orationem.

nisi tibi consulis: nunc domum me conferam, et Phanium præmonebo, ne ullo modo credat Phormionem ipsam uxorem ducturum, nec terreatur sermone Nausistratæ.

ACTUS V. SCENA III.

DEMIPHO. NAUSISTRATA. CHREMES.

De. AGEDUM, ut soles, Nausistrata, fac illa ut placetur nobis:
Ut suâ voluntate id, quod est faciendum, faciat. *Na.* faciam.
De. Pariter nunc operâ me adjuves, ac dudum re opitulata es.
Na. Factum volo: ac pol minùs queo viri culpâ, quàm me dignum est.
De. Quid autem? *Na.* quia pol mei patris bene parta indiligenter
Tutatur: nam ex his prædiis talenta argenti bina
Capiebat statim: hem, vir viro quid præstat! *De.* bina, quæso?
Na. Ac rebus vilioribus multò, tamen talenta bina. *De.* hui!
Na. Quid hæc videntur? *De.* scilicet. *Na.* virum me natam vellem:
Ego ostenderem. *De.* certè scio. *Na.* quo pacto. *De.* parce, sodes,
Ut possis cum illâ; ne te adolescens mulier defatiget.
Na. Faciam, ut jubes: sed meum virum abs te exire video. *Ch.* hem, Demipho,
Jam illi datum est argentum? *De.* curavi illico. *Ch.* nollem datum.
Hei! video uxorem: penè plus quàm sat erat. *De.* cur nolles, Chreme?

De. Agedum, Nausistrata, cum solitâ tuâ industriâ, effice nobis placabilem illam fœminam; ut sponte volens faciat, quod illam facere necesse est. *Na.* Id curabo. *De.* Nunc æquê me operâ tuâ subleves, ac pridem re ipsâ, pecuniâ mutuâ, juvisti. *Na.* Id libenter facere volo: et per Pollucem minùs amicis opitulari possum, mariti culpâ, quàm me decet. *De.* Quid causæ est? *Na.* Quia per Pollucem bona mihi bene parta et relicta à patre negligenter curat, et administrat: nam ex his fundis pater quotannis talenta argenti bina æqualiter capiebat: hem! quàm vir alius alii præcellit! *De.* Bina-ne quæso? *Na.* Ac etiam tunc temporis, cùm res viliores erant, quàm nunc sunt, tamen talenta bina capiebat ex reditibus horum prædiorum. *De.* Hui! id mirum est. *Na.* Quid de his tibi videtur? an non hæc magna videntur? *De.* Mihi videntur ita esse. *Na.* Utinam vir nata essem; ego certè meâ industriâ et arte omnibus notum facerem. *De.* Minimè dubito. *Na.* Quâ ratione. *De.* Parce tibi, quæso, et consule viribus tuis, ut cum hâc Phanio valeas loqui; ne vincaris defessa à juvene muliere. *Na.* Faciam ut mones: sed meum virum Chremetem video egredi ædibus tuis. *Ch.* Hem, Demipho, jam argentum numeratum est Phormioni? *De.* Curavi confestim numerandum. *Ch.* Nollem hoc factum. Hei, conspicio uxorem: penè plura, quàm quæ opus erat, locutus sum. *De.* Cur nolles datum argentum, Chreme?

ANNOTATIO.

10 *Ego ostenderem.*] Connectendum istud est cum eo quod sequitur, *quo pacto:* tum supplendum, *res meas administrare sciam.*

Ch. Jam recté. *De.* quid tu? ecquid locutus cum istâ es, quamobrem hanc ducimus?
Ch. Transegi. *De.* quid ait tandem? *Ch.* abduci non potest. *De.* quid non potest?
Ch. Quia uterque utrique est cordi. *De.* quid istuc nostrâ? *Ch.* magni: præter hæc,
Cognatam comperi esse nobis. *De.* quid? deliras? *Ch.* sic erit:
Non temere dico: redi mecum in memoriam. *De.* satin' sanus es?
Na. Au! obsecro, vide ne in cognatam pecces. *De.* non est. *Ch.* ne nega:
Patris nomen aliud dictum est: hoc tu errâsti. *De.* non nôrat patrem?
Ch. Nôrat. *De.* cur aliud dixit? *Ch.* nunquam hodie concedes mihi, neque
Intelliges? *De.* si tu nil narras. *Ch.* perdis. *Na.* miror quid hoc siet.
De. Equidem hercle nescio. *Ch.* vin' scire? at ita me servet Jupiter,
Ut propior illi, quàm ego sum, ac tu, nemo est homo. *De.* dî vostram fidem!
Eamus ad ipsam unà omnes nos: aut scire, aut nescire hoc volo. *Ch.* ah!
De. Quid est? *Ch.* itane parum mihi fidem esse apud te? *De.* vin' me credere?
Vin' satis quæsitum mihi istuc esse? age, fiat. quid illâ filiâ
Amici nostri? quid futurum est? *Ch.* recté. *De.* hanc igitur mittimus?
Ch. Quidni? *De.* illa maneat? *Ch.* sic. *De.* ire igitur tibi licet, Nausistrata.
Na. Sic pol commodius esse in omnes arbitror, quàm ut cœperas,
Manere hanc: nam perliberalis visa est, cùm vidi, mihi.
De. Quid istuc negotii est? *Ch.* jamne operuit ostium? *De.* jam. *Ch.* ô Jupiter,
Dî nos respiciunt: gnatam inveni nuptam cum tuo filio. *De.* hem,

Ch. Minimè: jam rectè factum. *De.* Quid tu egisti apud istam fœminam? ecquid dixisti causam propter quam hanc domo nostrâ ejectam ad Phormionem ducimus? *Ch.* Hoc perfeci. *De.* Quid dicit tandem? *Ch.* Abduci ab Antiphone non potest. *De.* Quare non potest? *Ch.* Quia uterque utrumque amat ex animo. *De.* Quid istud nostrà interest? *Ch.* Magni sanè, Demipho: præterea rescivi eam cognatione nobis esse junctam. *De.* Quid? desipisne? *Ch.* Sic verum esse reperietur: non inconsideratè, nec frustrà loquor; revoca in memoriam. *De.* Satisne mentis sanæ es? *Na.* Au, Demipho, noli injuriam facere cognatæ tuæ. *De.* Non est cognata. *Ch.* Ne contradicas. Aliud patris nomen tibi relatum fuit: hoc causa fuit cur in hunc errorem induceris. *De.* Nonne sciebat quis pater erat? *Ch.* Sciebat. *De.* Quare igitur alium nominavit? *Ch.* Nunquamne hodie consenties mihi neque mente capies? *De.* Non equidem, si nihil quidquam mihi dicas. *Ch.* Perseveras adhuc mihi adversari. *Na.* Mirum mihi videtur, quid illud sit, de quo tantopere ambigunt. *De.* Equidem per Herculem non intelligo quæ mihi significas. *Ch.* Visne intelligere? Ita me Jupiter sospitem conservet, ut nullus illi propior est cognatus quàm tu atque ego sumus. *De.* Dii vestram fidem! nos omnes unà ad ipsam eamus: aut scire, aut nescire hoc volo. *Ch.* Ha! *De.* Quid est? *Ch.* Itane mihi parvam fidem habes? *De.* Visne me tibi dubitantem credere? Visne me nihil quidquam amplius inquirere? Age, fiat ut vis. Verùm quid fiat de illâ filiâ amici nostri, quam Antiphoni uxorem dare constitutum nobis fuerat. *Ch.* Rectè res se habebit. *De.* Hanc igitur dimittimus? *Ch.* Quidnì hanc mittamus? *De.* Illam verò domi retineamus. *Ch.* Ita censeo. *De.* Redire igitur domum hinc, si libet, potes, Nausistrata. *Na.* Sic per Pollucem nobis utilius est omnibus hanc retinere, quàm, ut cœperas dicere, eandem remittere: nam ingenui, et liberalis animi mihi visa est, ut illam vidi. *De.* Quid ista res sibi vult? *Ch.* Jamne ostium occlusit Nausistrata? *De.* Jam occlusit. *Ch.* O Jupiter! Jam dii nobis propitii sunt: filiam reperi cum tuo filio nuptiis junctam uxorem esse. *De.* Hem!

quo modo id potuit fieri? *Ch.* Non satis tutò istud in hoc loco recensere possum. *De.* At tu intra domum. *Ch.* Hem, nolo ut ipsi quidem filii nostri id inaudirent.

Quo pacto id potuit? *Ch.* non satis tutus est ad narrandum hic locus.
De. At tu intrò abi. *Ch.* heus, ne filii nostri quidem hoc resciscant, volo.

ACTUS V. SCENA IV.

ANTIPHO.

Utcumque se habeant res meæ, ingenti lætitiâ perfundor quòd Phædriæ fratri patrueli successerit ut optabat. Quàm pulchrum et venustum est ejusmodi animo concipere cupiditates, quibus, si aliquid adversi interveniat, facilè remedium afferre possis! Hic Phædriâ, ut primùm argentum reperit quod daret pro amicâ, omni solicitudine se liberavit: ego nullâ ratione ex his anxietatibus animi me eripere possum, ut non, si secretum hujus rei occultetur, in timore: sin manifestetur in dedecore et infamiâ verser. Neque domum redire nunc auderem, nisi mihi spes præluceret, me posse Phanium illam possidere: verùm ubinam Getam reperiam, ut petam ab eo, quod tempus commodum adeundi patris capere mihi suadeat?

Lætus sum, ut ut meæ res sese habent, fratri obtigisse quod volt.
Quàm scitum est, ejusmodi parare in animo cupiditates,
Quas, cùm res advorsæ sient, paulò mederi possis!
Hic simul argentum repperit, curâ sese expedivit:
Ego nullo possum remedio me evolvere ex his turbis,
Quin, si hoc celetur, in metu; sin patefit, in probro sim.
Neque me domum nunc reciperem, ni mihi esset spes ostensa
Hujusce habendæ. sed ubinam Getam invenire possum, ut
Rogem, quod tempus conveniendi patris me capere jubeat?

ACTUS V. SCENA V.

PHORMIO, ANTIPHO.

Ph. Argentum accepi: numeravi Dorioni lenoni: abduxi puellam, ut eam propriam traderem Phædriæ possidendam: nam manumissa est, et libera facta. Nunc mihi etiam una res superest peragenda, scilicet ut mihi otium ab his senibus Demiphone et Chremete concedatur, quo possim poculis operam dare: nam aliquot hos dies sumam ad indulgendum voluptatibus. *An.* Sed Phormio adest: quid ais? *Ph.* Quid aio? *An.* Quidnam in præsentiâ facturus est Phædria?

Ph. Argentum accepi: tradidi lenoni: abduxi mulierem:
Curavi, propriâ eâ Phædria ut potiretur: nam emissa est manu.
Nunc una mihi res etiam restat, quæ est conficiunda, otium
A senibus ad potandum ut habeam: nam aliquot hos sumam dies.
An. Sed Phormio est: quid ais? *Ph.* quid? *An.* quidnam nunc facturus Phædria?

Quo pacto satietatem amoris ait se velle sumere?
Ph. Vicissim parteis tuas acturus est. *An.* quas?
Ph. ut fugitet patrem:
Te suam rogavit rursum ut ageres caussam, ut pro se diceres:
Nam potaturus est apud me. ego me ire senibus Sunium
Dicam ad mercatum, ancillulam emptum, dudum quam dixit Geta;
Ne, cùm hîc non videant me, conficere credant argentum suum.
Sed ostium concrepuit abs te. *An.* vide, quis egreditur. *Ph.* Geta est.

quomodo ait se velle amori suo satisfacere? *Ph.* Invicem suscepturus est partes tuas agendas. *An.* Quas? *Ph.* Ut patris conspectum fugiat: te rogavit ut rursum suam ageres causam apud patrem, et pro se orares: nam apud me compotaturus est. Ego dicam senibus me proficisci Sunium ad mercatum, ancillulam ut emam, de quâ Geta locutus est illis jampridem: ne hic me non videntes, credant me consumere argentum suum. Sed ostium domûs tuæ constrepuit. *An.* Vide quis exeat. *Ph.* Geta est.

ANNOTATIONES.

7 *Parteis tuas acturus.*] Translatum à scenicis actoribus. Id est, te imitaturus est.

9 *Sunium.*] Extremum est Atticæ promontorium ortum spectans, vicum habens, ejusdem nominis, nunc vocatum *Cabo delle Colonne.*

12 *Ostium concrepuit abs te.*] Id est, ostium domûs tuæ: ut in Andriâ Act. III. Scen. I. *crepuit à Glycerio ostium.* Sic *fulgor ab auro* pro *auri fulgor*, Lucretius. *Cicero reus à Milone*, id est, *accusatore Milone.*

ACTUS V. SCENA VI.

GETA. ANTIPHO. PHORMIO.

Ge. O FORTUNA! ô fors fortuna! quantis commoditatibus,
Quàm subitò meo hero Antiphoni ope vestrâ hunc onerâstis diem!
An. Quidnam hic sibi volt? *Ge.* nosque amicos ejus exonerâstis metu.
Sed ego nunc mihi cesso, qui non humerum hunc onero pallio;
Atque hominem propero invenire, ut hæc, quæ contigerint, sciat?
An. Num tu intelligis, hic quid narret? *Ph.* num tu? *An.* nil. *Ph.* tantundem ego.
Ge. Ad lenonem hinc ire pergam: ibi nunc sunt. *An.* heus, Geta. *Ge.* hem tibi.
Num mirum aut novum est revocari, cursum cùm institueris? *An.* Geta.

Ge. O fortuna! ô fors fortuna! quantis utilitatibus et bonis successibus, quàm repentè hero meo Antiphoni, vestro auxilio hunc cumulâstis diem! *An.* Quidnam hic sibi vult? *Ge.* Nosque ejus amantissimos exsolvistis metu. Sed quid ego cunctor et cesso in officio meo, qui non pallium colligo, et in humeros rejicio, Antiphonem festinanter quæro, ut hæc quæ acciderint, resciat? *An.* Ecquid mente percipis, quæ Geta iste commemoret? *Ph.* Ecquid tu? *An.* Nihil. *Ph.* Tantundem ego. *Ge.* Ad lenonem hinc pergere volo: ibi in ejus ædibus nunc sunt: scilicet Antipho et Phædria. *An.* Heus, Geta, audi. *Ge.* Hem tibi: num mirum aut insolitum est, nos sisti et retineri, cùm festinare instituimus? *An.* Geta.

ANNOTATIO.

O fors fortuna!] Fortuna est incertus rei exitus: Fors fortuna est bona fortuna. Hujus ædes trans Tiberim est.

Ge. Pergit hercle. nunquam tu odio tuo me vinces. *An.* non manes?
Ge. Vapulabis. curialis vernula est, qui me vocat.
An. Id tibi quidem jam fiet, nisi resistis, verbero.
Ge. Familiariorem oportet esse hunc, qui minitat malum.
Sed isne est, quem quæro, an non? ipsus est. *Ph.* congredere actutum. *An.* quid est?
Ge. O omnium, quantum est qui vivunt, hominum homo ornatissime!
Nam sine controversiâ à dîs solus diligere, Antipho.
An. Ita velim: sed, quî istuc credam ita esse, mihi dici velim.
Ge. Satin' est, si te delibutum gaudio reddo? *An.* enecas.
Ph. Quin tu hinc pollicitationes aufer, et, quod fers, cedó. *Ge.* oh!
Tu quoque hîc aderas, Phormio? *Ph.* aderam: sed cessas? *Ge.* accipe, hem.
Ut modò argentum dedimus tibi apud forum, rectâ domum
Sumus profecti: interea mittit herus me ad uxorem tuam.
An. Quamobrem? *Ge.* omitto proloqui; nam nihil ad hanc rem est, Antipho.
Ubi in gynæceum ire occipio, puer ad me accurrit Mida:
Ponè apprehendit pallio, resupinat; respicio; rogo,
Quamobrem retineat me: ait esse vetitum intrò ad heram accedere.
Sophrona modò fratrem huc, inquit, senis introduxit Chremem;
Eumque nunc esse intus cum illis. hoc ubi ego audivi, ad fores
Suspenso gradu placidè ire perrexi: accessi: adstiti:
Animam compressi: aurem admovi: ita animum cœpi attendere,
Hoc modo sermonem captans. *An.* euge, Geta. *Ge.* hîc pulcherrimum

Ge. Pergit sané: nunquam tua importunitate consequeris, ut cursum intermittam. *An.* Non hic manes, Geta? *Ge.* Proculdubio unus est ex curialibus istis servulis qui me vocat: vapula. *An.* Id ipsum quidem, nisi sistis gradum, tute consequêris, flagrio. *Ge.* Ex familiâ nostrâ hunc esse oportet, qui verbera minis intentat tam familiariter. Sed isne est Antipho, quem quæro, an non? ipse est. *Ph.* Antipho, confestim hunc conveni. *An.* Quid est? *Ge.* O homo omnium quotquot in terrâ degunt hominum omnibus bonis et fortunis ornatissime! nam procul omni dubio dii te elegerunt, quem solum amarent, Antipho. *An.* Utinam ita sit: sed cupio mihi referri causam, quâ possim adduci ad hoc credendum. *Ge.* Ecquid tibi sufficit, si te gaudio totum perfundo? *An.* Me enecas. *Ph.* Quin tu cessas polliceri, et quod nunciaturus es dicis? *Ge.* Anne hic præsens quoque fuisti, Phormio? *Ph.* Fui: sed nos nimis moraris. *Ge.* Audi igitur: hem, ut modò argentum tibi solvimus apud forum, rectâ viâ domum nos recipimus: interea herus Demipho me misit ad tuam uxorem, Antipho. *An.* Quapropter? *Ge.* Mitto causam dicere: nihil enim ad rem pertinet, de quâ agitur, Antipho. Postquam in gynæceum ire cœpi, servulus Mida nomine properans ad me venit; à tergo pallium apprehendit, et me retrò trahit, ab incœptâ viâ revocans; hunc intueor: interrogo quam ob causam me retrahat: dicit prohibitum esse intrò ire ad heram. Sophrona nutrix Phanii modò, inquit, fratrem Demiphonis Chremem in gynæceum intrò admisit; eumque nunc intus versari cum illis. Hoc postquam audivi, ad ostium placido ac silenti gradu ire perseveravi: accessi: propiùs steti: spiritum continui: aurem adhibui: ita attentè audire cœpi, explorans eorum colloquutiones. *An.* Euge, Geta. *Ge.* Hîc loci auribus percepi rem insignem:

ANNOTATIONES.

10 *Curialis vernula.*] Servi curiales ii erant qui in cœnis post curiata comitia celebratis ministrabant.

23 *Gynæceum.*] Est secretum conclave, quo non datur viris ingressus.

Facinus audivi: itaque penè hercle exclamavi gaudio.
An. Quod? *Ge.* quodnam arbitrare? *An.* nescio. *Ge.* Atqui mirificissimum:
Patruus tuus est pater inventus Phanio uxori tuæ. *An.* hem!
Quid ais? *Ge.* cum ejus olim consuevit matre in Lemno clanculùm.
Ph. Somnium: utín' hæc ignoraret suum patrem? *Ge.* aliquid credito,
Phormio, esse caussæ; sed me censen' potuisse omnia
Intelligere extra ostium, intus quæ inter sese ipsi egerint?
Ph. Atque hercle ego quoque illam audivi fabulam. *Ge.* imò etiam dabo,
Quò magi' credas. patruus interea inde huc egreditur foras:
Haud multò pòst cum patre idem recipit se intrò denuo:
Ait uterque, tibi potestatem ejus habendæ se dare:
Denique ego sum missus, te ut requirerem, atque adducerem.
An. Hem! quin ergo rape me: cessas? *Ge.* fecero. *An.* ô mi Phormio,
Vale. *Ph.* vale, Antipho: bene, ita me dî ament, factum, et gaudeo,
Tantam fortunam de improviso esse his datam:
Summa eludendi occasio est mihi nunc senes,
Et Phædriæ curam adimere argentariam:
Ne cuiquam suorum æqualium supplex siet.
Nam idem hoc argentum, ita ut datum est ingratiis,
His datum erit: hoc quî cogam, re ipsâ repperi.
Nunc gestus mihi voltusque est capiundus novus.
Sed hinc concedam in angiportum hunc proxumum;
Inde hisce ostendam me, ubi erunt egressi foras.
Quò me adsimulâram ire, ad mercatum non eo.

itaque propiùs fuit, ut lætitiâ gestiens exclamarem. *An.* Quid audivisti? *Ge.* Quodnam opinaris? *An.* Nescio quid esse possit. *Ge.* At certè istud supra omnia admiratione dignissimum: patruus tuus Chremes compertus est pater Phanio uxori tuæ. *An.* Hem! quid ais? *Ge.* Ille (Chremes) consuetudinem secretam habuit aliquam in Lemno cum Phanii matre. *Ph.* Hoc somnii figmentum est: illane Phanium potuit non cognoscere patrem suum? *Ge.* Crede, Phormio, aliquam esse causam, cur non cognoverit; sed an arbitraris me potuisse omnia percipere, quæ inter se ipsi intus egerint, cùm extra ostium starem? *Ph.* Et per Herculem hæc quoque fabula mihi narrata fuit. *Ge.* Quin etiam, quò magis id verum esse credas, hoc insuper dicam. Patruus interea è gynæceo egressus, et paulò pòst illuc cum patre intrò rursus reversus est: et uterque dixit tibi se permittere eam habere uxorem; denique hi me miserunt te ut inventum ad se adducerem. *An.* Imò aufer me tecum: quid moraris? *Ge.* Festinemus. *An.* O mi Phormio, vale. *Ph.* Vale, Antipho: bene factum, ita me dii ament, et gaudeo tantam felicitatem repentè eis fortunam immisisse. Præclara nunc se mihi dat occasio per lusum decipiendi senes, et ne Phædria laboret de mutuandâ pecuniâ ab amicis et æqualibus, cum multis precibus: nam ut hoc argentum ab invitis senibus datum est, ita Phædriæ datum erit: hoc argentum ut colligam, modum inveni. Nunc gestus corporis, et vultus de novo componendus est mihi, atque immutandus. Sed hinc me conferam in angiportum hunc proximum; postea inde hisce prodibo obvius, ubi exibunt domo: ut eis dicam me non profecturum esse Sunium, quò me simulaveram velle proficisci.

ACTUS V. SCENA VII.

DEMIPHO. PHORMIO. CHREMES.

De. Dиs magnas meritò gratias habeo, atque ago,
Quando evenere hæc nobis, frater, prosperé.
Quantum potest, nunc conveniendus Phormio est,
Priusquam dilapidet nostras triginta minas,
Ut auferamus. *Ph.* Demiphonem, si domi est,
Visam: ut quod. *De.* at nos ad te ibamus, Phormio.
Ph. De eâdem hâc fortasse caussâ. *De.* Ita hercle. *Ph.* credidi.
Quid ad me ibatis? ridiculum: an veremini,
Ne non id facerem, quod recepissem semel?
Heus, quanta quanta hæc mea paupertas est, tamen
Adhuc curavi unum hoc quidem, ut mî esset fides.
Ch. Estne ea ita, ut dixi, liberalis? *De.* oppidó.
Ph. Itaque ad vos venio nuntiatum, Demipho,
Paratum me esse: ubi voltis, uxorem date.
Nam omneis posthabui mihi res, ita utì par fuit,
Postquam tantopere id vos velle animum advorteram.
De. At hic dehortatus est me, ne illam tibi darem:
Nam qui rumor erit populi, inquit, si id feceris?
Olim cùm honestè potuit, tum non est data:
Nunc viduam extrudi, turpe est: ferme eadem omnia,
Quæ tute dudum coram me incusaveras.
Ph. Satin' superbè inluditis me. *De.* quî? *Ph.* rogas?
Quia ne alteram quidem illam potero ducere.
Nam quo redibo ore ad eam, quam contempserim?
Ch. Tum autem Antiphonem video ab sese amittere

De. Diis meritas verbis gratias ago, atque animo habeo, frater, pro rerum nostrarum prospero eventu. Nunc quàm citò possumus, ad Phormionem nobis properandum est, priusquam disperdat nostras triginta minas, ut eas ab ipso recipiamus. *Ph.* Visam, si domi est, Demiphonem, ut dicam. *De.* At nos ad te ibamus, Phormio. *Ph.* Ob eandem fortasse causam. *De.* Ita per Herculem. *Ph.* Putavi. Cur ad me ibatis? Risu digna res est: num dubitabitis an id facerem, necne, quod promisissem semel? Heus, quantumvis pauperculus sim, et in tenui re, tamen huc usque unum hoc quidem præcipuè studui, ut servarem fidem. *Ch.* Nunquid tibi virgo visa fuit ingenii liberalis, et verecundi vultûs, et honesti? *De.* Admodum. *Ph.* Itaque ad vos venio nunciatum, Demipho, me paratum esse ad illam accipiendam: si vobis videtur, eam mihi uxorem tradite. Nam huic rei omnes res meas postposui, et neglexi, utì conveniens fuit, postquam tam vehementer id vos cupere perspexi. *De.* At exinde hic Chremes frater meus dissuasit mihi, ne illam tibi darem: Nam qui sermones vulgi ferentur per urbem, inquit, si id feceris? olim cùm honestè virgo potuit dari in uxorem, non data fuit: nunc postquam nupsit filio tuo Antiphoni, eam privatam suo viro, ut viduam ejici invitam turpe est. Denique penè omnia me monuit, quæ tute jampridem coram me præsente redargueras. *Ph.* Satis arroganter vos me ludificatis. *De.* Quo modo? *Ph.* Quærisne istud? quia ne alteram quidem illam virginem, quæ mihi sponsa erat, potero uxorem habere. Nam quómodo potero, nisi sim insigniter impudens, eam iterum petere, quam respuerim? *Ch.* Tu etiam dic; Video præterea Antiphonem impatienter ferre, et non nisi coactum pati.

ANNOTATIO.

4 *Dilapidet.*] *Dilapidare* est bona et substantiam dissipare.

Invitum eam, inque. *De.* tum autem video filium
Invitum sanè mulierem ab se amittere.
Sed transi sodes ad forum, atque illud mihi
Argentum jube rursum rescribi, Phormio.
Ph. Quodne ego perscripsi porrò illis, quibus debui? 30
De. Quid igitur fiet? *Ph.* si vis mihi uxorem dare,
Quam despondisti, ducam: sin est, ut velis
Manere apud te illam, hîc dos maneat, Demipho:
Nam non est æquom me propter vos decipi;
Cùm ego vestri honoris caussâ, repudium alteri
Remiserim, quæ tantundem dotis dabat. 36
De. I in malam rem hinc cum istâc magnificentiâ,
Fugitive: etiam nunc credis te ignorarier,
Aut tua facta adeó? *Ph.* irritor. *De.* tune hanc duceres,
Si tibi data esset? *Ph.* fac periculum. *De.* ut filius
Cum illâ habitet apud te, hoc vestrum consilium fuit. 41
Ph. Quæso, quid narras? *De.* quin tu mihi argentum cedó.
Ph. Imò verò uxorem tu cedó. *De.* in jus ambula.
Ph. In jus? enimvero si porrò esse odiosi pergitis.
De. Quid facies? *Ph.* egone? vos me indotatis modò 45
Patrocinari fortasse arbitramini:
Etiam dotatis soleo. *Ch.* quid id nostrâ? *Ph.* nihil.
Hîc quandam nôram, cujus vir uxorem— *Ch.* hem! *De.* quid est?
Ph. Lemni habuit aliam. *Ch.* nullus sum. *Ph.* ex quâ filiam 49

eam à se abstrahi. *De.* Tum autem filium video impatienter et non nisi coactum ferre, mulierem à se abstrahi. Sed transeamus, quæso, ad forum, Phormio, et triginta illas minas, quas tibi dedi, jube mihi ab argentariis renumerari. *Ph.* Illud petis argentum tibi reddi, quod creditoribus meis per scripturam argentariorum reddidi? *De.* Quid igitur hàc re fiet? *Ph.* Si vis uxorem mihi dare, quam spopondisti, eam ducam; sed si statuis ut sponsa illa apud te maneat, dos illa triginta minarum, quam pro illâ mihi dedistis, apud me manebit, Demipho; nam iniquum est propter vos me damnum pati; et vestri honoris causâ mihi fraudem esse, si alteram repudiaverim, quæ tantidem dotem mihi afferebat. *De.* Abi in malam crucem cum istâ magnificentiâ verborum, quâ ais nostro honori consuluisse, fugitive: etiamne credis nos latere qui sis, et quæ facere consueveris? *Ph.* Ringor indignatione. *De.* Auderesne eam uxorem ducere, si tibi traderetur? *Ph.* Experire. *De.* Hoc solùm convenerat inter vos, ut in tuis ædibus filius meus habitet cum illà, non ut ipsam pro uxore haberes. *Ph.* Quæso, vide quàm stulta memoras! *De.* Quin tu argentum mihi redde. *Ph.* Imò verò, tu redde uxorem. *De.* In jus te voco. *Ph.* In jus? Si equidem ulteriùs mihi molesti estis. *De.* Quid facies? *Ph.* Egone? vos me patrocinium et defensionem solùm fortasse virginum quæ sine dote sunt, qualis Phanium est, suscipere opinamini: etiam soleo mulieribus dotatis opem præbere. *Ch.* Quid hoc nostrâ refert? *Ph.* Nihil. hîc noveram olim quandam, cujus vir uxorem.— *Ch.* Hem! *De.* Quid est? *Ph.* Lemni habuit aliam. *Ch.* Perii. *Ph.* Ex quâ filiam genuit,

ANNOTATIO.

29 *Jube rursum rescribi.*] *Scribere* nummos dicuntur creditores pecuniarum, quibus moris erat, ut in argentariorum, apud quos pecunias suas collocârant, tabulis expensum alicui ferrent, et argentario id nomen dictarent. Horatius, II Sat. 3, 69:

Scribe decem à Nerio: non est satis: adde Cicutæ
Nodosi tabulas centum.——

Rescribere dicebatur debitor, qui mutuam pecuniam reddebat vel per se, vel per argentarii scripturam, qui in codicem suum referebat æs alienum, à debitore creditori esse dissolutum. Rescribi, ait Donatus, est reddi, seu per mensæ scripturam dari. Horatius II Sat. 3, 75:

Putidius multò cerebrum est, mihi crede, Perillî
Dictantis, quod tu nunquam rescribere possis.

Rescribere est mutuum per scripturam mensæ reddere, cùm mandato debitoris, qui pecuniam suam apud mensam deposuerat, mensarius, sive argentarius ferebat acceptum creditori. Sciendum est, veteres apud mensam, magnam pecuniæ partem deposuisse. Cùm per argentarium debitor solvebat, dicebatur ex mensæ scripturâ id fieri. Sin ipse debitor satisfaciebat, dicebatur de domo, vel ex arcâ numerari.

et eam secretò educat. *Ch.* Interii. *Ph.* Hæc prolixè illi renunciabo. *Ch.* Per deos te obtestor ne facias. *Ph.* Ho! an tute is eras? *De.* Quàm nos ludibrio habet? *Ch.* Missum te facimus. *Ph.* Fabulæ et mendacia sunt vestræ pollicitationes. *Ch.* Quid petis ampliùs? argentum, quod à nobis habes, tibi remittimus, et concedimus liberationem ejus obligationis. *Ph.* Audio: acquiesco vestræ sententiæ: quid ergo, malùm! me sic per lasciviam luditis, stulti, levibus, instar puerorum, promissis? nolo, volo: volo, nolo rursum: cape, cedó: quod modò probatum et fixum erat, statim improbatum est. *Ch.* Quo modo, aut à quibus istud inaudivit, et scire potuit? *De.* Ignoro: unum scio, nulli hominum me hoc secreti detexisse. *Ch.* Istud, ita dii mihi faveant, prodigii instar est. *Ph.* Injeci scrupulum hominibus. *De.* Hoccine fiet, ut à nobis hanc ingentem summam pecuniæ extorqueat? mori, per Herculem, omnino, potius est. Ostende ergo te animosum, et fortem, sicut virum decet. Cernis culpam tuam in vulgus delatam esse, et manifestatam; neque te eam uxori tuæ occultare jam posse: nunc illud commodius, et validius erit ad placandum Nausistratam, si illi referamus nosmet ipsi, quod alii ei nunciaturi sunt. Hoc pacto etiam ed hoc flagitioso, et omni scelere contaminato, nostro arbitrio ultionem sumere poterimus. *Ph.* At at, nisi saluti meæ caveo, in eâ difficultate involvendus et implicandus sum, ut inde ægrè me expediam: hi tanquam gladiatores adversi in me tendunt, audaci et pertinaci ad exitium meum animo. *Ch.* At metuo ut Nausistrata mitigari et sedari possit. *De.* Securus esto: ego vos in concordiam reducam, et in gratiam reconciliabo: hoc confisus, quòd hæc mulier è vivis abiit, ex quâ hanc virginem suscepisti. *Ph.* Itane vos igitur erga me geritis? Satis me callidè adorimini scilicet. Per Herculem, Demipho, non est utile isti Chremeti nec commodum, quòd me irritâsti. An tu verò, Chreme, postquam peregrè in Lemno agens libidini tuæ satisfeceris, nec te quidquam puduerit fœminæ uni ex primariis novo modo facere injuriam; nunc venias purgatum precibus flagitia tua? Talibus ego illam dictis ita inflammatam irâ in te reddam, ut ne restinguas, etiam si totus lachrymis liquefactus stillatim fluas. *De.* Malum, quod dii, deæque omnes à nobis avertant, et in istum vertant.

Suscepit: et eam clàm educit. *Ch.* sepultus sum.
Ph. Hæc adeò ego illi jam denarrabo. *Ch.* obsecro
Ne facias. *Ph.* oh! tun' is eras? *De.* ut ludos facit!
Ch. Missum te facimus. *Ph.* fabulæ. *Ch.* quid vis tibi?
Argentum, quod habes, condonamus te. *Ph.* audio:
Quid vos, malùm, ergo me sic ludificamini,
Inepti, vostrâ puerili sententiâ?
Nolo, volo: volo, nolo rursum: cedò, cape:
Quod dictum, indictum est: quod modò erat ratum, irritum est.
Ch. Quo pacto, aut unde hæc hic rescivit? *De.* nescio:
Nisi, me dixisse nemini, id certò scio.
Ch. Monstri, ita me dî ament, simile. *Ph.* injeci scrupulum. *De.* hem!
Hiccine ut à nobis hoc tantum argenti auferat,
Tam apertè irridens! emori hercle satius est.
Animo virili præsentique ut sis, para.
Vides tuum peccatum esse elatum foras,
Neque jam id celare posse te uxorem tuam:
Nunc quod ipsa ex aliis auditura sit, Chreme,
Id nosmet indicare placabilius est.
Tum hunc impuratum poterimus nostro modo
Ulcisci. *Ph.* at at, nisi mihi prospicio, hæreo:
Hi gladiatorio animo ad me affectant viam.
Ch. At vereor ut placari possit. *De.* bono animo es:
Ego redigam vos in gratiam: hôc fretus, Chreme,
Cùm è medio excessit, unde hæc suscepta est tibi.
Ph. Itane mecum agitis? satis astutè aggredimini:
Non hercle ex re istius me instigâsti, Demipho.
An tu, ubi quæ libitum fuerit, peregrè feceris,
Neque hujus sis veritus fœminæ primariæ,
Novo modo ei quin faceres contumeliam;
Venias nunc precibus lautum peccatum tuum?
Hisce ego illam dictis ita tibi incensam dabo,
Ut ne restinguas lacrumis si exstillaveris.
De. Malum, quod isti dî, deæque omnes duint.

Tantâne affectum hominem quemquam esse audaciâ?
Non hoc publicitùs scelus hinc deportarier
In solas terras? *Ch.* in id redactus sum loci,
Ut nesciam prorsus, quid agam cum illo. *De.* ego scio:
In jus eamus. *Ph.* in jus? huc, si quid lubet.
De. Assequere, ac retine, dum huc ego servos evoco.
Ch. Enim solus nequeo: accurre huc. *Ph.* una injuria est
Tecum. *Ch.* lege agito ergo. *Ph.* altera est tecum, Chreme.
De. Rape hunc. *Ph.* itane agitis? enimvero voce est opus:
Nausistrata, exi. *Ch.* os opprime. *De.* impurum vide,
Quantùm valet. *Ph.* Nausistrata, inquam. *Ch.* non taces?
Ph. Taceam? *De.* nisi sequitur, pugnos in ventrem ingere,
Vel oculum exclude. *Ph.* est ubi vos ulciscar probé.

An quisquam tantâ audaciâ præditus inveniri potest? Nonne hæc pestis, hic scelestus dignus est, qui publico decreto in extremas et desertas terras amandetur? *Ch.* In eo statu situs sum, ut ignorem omnino quomodo mihi agendum sit cum illo. *De.* At ego non ignoro: in jus, ad prætorem eamus. *Ph.* In jus? in hanc Chremetis domum, si libet istud. *De.* Chreme, hunc assequere et contendentem ad domum tuam retrahe, atque inhibe, dum ego huc servos accieo. *Ch.* Huc accurre; nam solus ego hunc retinere non possum. *Ph.* Una mihi tecum injuriæ actio est, pro contumeliâ quam mihi facis, Demipho. *Ch.* Lege age igitur. *Ph.* Altera est tecum, Chreme. *De.* Rape hunc in jus renitentem. *Ph.* Itane malè mecum agitis? certè opus est ut clamitem: Nausistrata, foras egredere. *Ch.* Occlude os illi. *De.* Vide quantum roboris et virium flagitiosus habet. *Ph.* Nausistrata, inquam, te voco. *Ch.* Non taces? *Ph.* Cur taceam? *De.* Nisi sequitur, pugnis huic ventrem tunde, vel oculum exsculpe. *P.* Est mihi occasio et facultas vos ulciscendi probé.

ACTUS V. SCENA VIII.

NAUSISTRATA. CHREMES. PHORMIO. DEMIPHO.

Na. Quis nominat me? *Ph.* hem! *Na.* quid istuc turbæ est, obsecro,
Mi vir? *Ph.* hem! quid nunc obticuisti? *Na.* quis hic homo est?
Non mihi respondes? *Ph.* hiccine ut tibi respondeat,
Qui hercle, ubi sit, nescit? *Ch.* cave isti quidquam creduas.
Ph. Abi: tange: si non totus friget, me eneca.
Ch. Nihil est. *Na.* quid ergo est? quid istic narrat? *Ph.* jam scies.
Ausculta. *Ch.* pergin' credere? *Na.* quid ego, obsecro,
Huic credam, qui nihil dixit? *Ph.* delirat miser

Na. Quis me vocat? *Ph.* Hem! *Na.* Quis iste tumultus? quæ rixa? quæso, mi vir, dicito. *Ph.* Hem, quid nunc obmutuisti? *Na.* Quis hic homo est? nihil respondes? *Ph.* Quomodo tibi respondeat iste, qui per Herculem ita attonitus est, ut in quo loco stat, non cognoscat? *Ch.* Vide ne isti quidquam credas. *Ph.* Accede ad illum: tange: si non totus frigore riget, nihil causæ dico, quin me occidas. *Ch.* Nihil est. *Na.* Quid ergo est? quid iste recitat? *Ph.* Jam disces: attentè me audi. *Ch.* Persistisne, uxor, isti credere? *Na.* Quid ego, cedò, huic credam, qui nondum ullum verbum loquutus est? *Ph.* Mente errat et insanit præ metu.

Timore. *Na.* non pol temere est, quòd tu tam times.
Ch. Egon' timeo? *Ph.* rectè sané: quando nihil times,
Et hoc nihil est, quod dico ego, tu narra. *De.* scelus!
Tibi narret?. *Ph.* eho tu, factum est abs te sedulò
Pro fratre. *Na.* mi vir, non mihi narras? *Ch.* at. *Na.* quid, at?
Ch. Non opus est dicto. *Ph.* tibi quidem: at scito huic opus est.
In Lemno. *Ch.* hem! quid ais? *De.* non taces? *Ph.* clam te. *Ch.* hei mihi!
Ph. Uxorem duxit. *Na.* mi homo, dì melius duint.
Ph. Sic factum est. *Na.* perii misera! *Ph.* et inde filiam
Suscepit jam unam, dum tu dormis. *Ch.* quid agimus?
Na. Prô dî immortales, facinus indignum, et malum!
Ph. Hoc actum est. *Na.* an quidquam hodie est factum indignius?
Qui mihi, ubi ad uxores ventum est, tum fiunt senes.
Demipho, te appello; nam me cum hoc ipso distædet loqui.
Hæcine erant itiones crebræ, et mansiones diutinæ
Lemni? hæccine erat, quæ nostros fructus minuebat, vilitas?
De. Ego, Nausistrata, esse in hâc re culpam meritum non nego;
Sed eam, quæ sit ignoscenda. *Ph.* *verba fiunt mortuo.*
De. Nam neque negligentiâ tuâ, neque odio id fecit tuo.
Vinolentus ferè abhinc annos quindecim mulierculam

Na. Per Pollucem non sine causâ est, quòd tantum metuis. *Ch.* Egone metuo? *Ph.* Rectè sané: quando ergo nihil metuis, nihilque esse dicis, quod ego illi mox dicturus sum, tu ipsemet illi recense. *De.* Sceleste, ex tuâ voluntate ille recenseat? *Ph.* Eho tu, egregiè et strenuè te gessisti in defendendo fratre, dum me offendis. *Na.* Mi vir, ecquid mihi recitas, quod hic ait? *Ch.* At. *Na.* Quid, at? *Ch.* Non opus est hoc referre. *Ph.* Tibi quidem non opus est, ut referatur; sed opus est, ut illa resciat. In Lemno cùm esset. *Ch.* Hem! quid ais? *De.* An non taces? *Ph.* Te ignarâ et insciâ. *Ch.* Hei mihi! *Ph.* Uxorem duxit. *Na.* Mi homo, spero non ita esse, ut ait: dii melius esse velint. *Ph.* Sic factum est. *Na.* Perii misera! *Ph.* Et ex eâ genuit jam unam filiam, dum tu secura es et sola dormis. *Ch.* Heu quid agam? *Na.* Proh dii immortales, facinus flagitiosum et perniciosum! *Ph.* Tamen hoc factum est. *Na.* An quidquam hoc tempore factum est turpius, magis ignominiosum, ac probrosum ab homine ullo? Nempe cùm ad uxores accedunt, tum mihi fiunt debiles et infirmi senes. Demipho, te alloquor; nam me cum isto sermonem conferre nimiùm tædet, et fastidiosum est. Hæne erant ideo frequentes profectiones, et diuturnæ Lemni commorationes? hæcne erat vilitas annonæ, quam dictitabat minuere pretia fructuum nostrorum? *De.* Ego, Nausistrata, non inficior culpam in hâc re à Chremete merito ejus admissam esse: sed talem, quæ sit condonanda ex omnium sententiâ. *Ph.* Hæc verba in gratiam Chremetis, ad placandam Nausistratam facere, est mortuo verba facere. *De.* Nam neque id fecit, quòd te negligeret, neque quòd te odio haberet: sed vino captus ferè sunt anni quindecim, cùm mulierculam

ANNOTATIONES.

11 *Scelus.*] Id est, scelestus.

16 *Duint.*] Id est, dent.

Eam compressit, unde hæc nata est, neque postilla unquam attigit.
Ea mortem obiit: è medio abiit, qui fuit in re hâc scrupulus.
Quam ob rem te oro, ut alia facta tua sunt, æquo animo hoc feras.
Na. Quid ego æquo animo? cupio misera in hâc re jam defungier.
Sed quid sperem? ætate porrò minùs peccaturum putem?
Jam tum erat senex, senectus si verecundos facit.
An mea forma atque ætas nunc magis expetenda est, Demipho?
Quid mihi hìc affers, quamobrem exspectem, aut sperem porrò non fore?
Ph. Exequias Chremeti, quibus est commodum, ire jam tempus est.
Sic dabo: age nunc, Phormionem, qui volet, lacessito:
Faxo tali eum mactatum, atque hic est, infortunio.
Redeat sanè in gratiam: jam supplicii satis est mihi:
Habet hæc, ei quod, dum vivat, usque ad aurem obganniat.
Na. At meo merito credo: quid ego nunc commemorem, Demipho,
Singulatim, qualis ego in istum fuerim? *De.* novi æquè omnia
Tecum. *Na.* merito hoc meo videtur factum? *De.* minimè gentium:
Verùm quando jam accusando fieri infectum non potest,
Ignosce: orat; confitetur; purgat: quid vis ampliùs?
Ph. Enimvero, priùs quàm hæc dat veniam, mihi prospiciam et Phædriæ.

gravidam fecit, unde hæc virgo genita est, neque postea unquam cum illâ rem habuit. Eadem è vitâ decessit: morte sublata est, *quæ*, si viveret, difficultates et dissidia afferre posset. Quapropter te obsecro, quæ tua est solita benignitas et facilitas, ut hoc etiam patienter feras. *Na.* Quid? me patienter id ferre? utinam in hâc, tam atroci injuriâ, omnibus defuncta essem, et libera in posterum; ut desineret, et finem faceret Chremes mihi molestias exhibere; sed quid melius exspectem ab illo? An propter ætatem minùs eum libidini deditum iri opiner? At jam tum erat senex: si quidem senectus homines à peccando absterrere per verecundiam debet. An mea pulchritudo atque ætas præsens magis quàm antea eum alliciet in amorem, Demipho? quid mihi proponis, quamobrem exspectem eum ulterius ad libidinem non rediturum? *Ph.* Exequias funeris Chremetis prosequi, si quibus vacat, jam tempus est celebrare. Sic dabo exercitum, et opprobriis expositum: age, age nunc, si cui libeat, Phormionem irritato: faciam ut tali, atque hic, augeatur ærumnâ et calamitate. Reconcilietur sanè nunc in gratiam: jam satis hæc ultio mihi sufficit: habet à me hæc Nausistrata quod ei, dum stabit in vitâ, ad aurem occinat et obmurmuret. *Na.* An ita fortasse de eo merueram, ut sic mecum ageret? credo veró. Quid nunc ego minutatim tibi narrem, qualem ego erga eum me gesserim? *De.* Probè id scio tecum pariter. *Na.* An tibi videor digna fuisse hâc contumeliâ. *De.* Minimè omnium: verùm cùm hæc illius culpa criminationibus, et increpationibus infecta reddi non potest, condona illi: obsecrat, confitetur se deliquisse, postulat ut suam purgationem, et satisfactionem accipias: quid exigis ampliús? *Ph.* Equidem, priusquam hæc se ignoscere marito culpam pronunciet, mihi præcavendum et Phædriæ.

ANNOTATIONES.

37 *Exequias ire.*] Quemadmodum dicimus *ire inficias*, pro inficiari, sic *ire exequias* antiqui dicebant. Hâc formulâ exequiæ indicebantur; L. Titius vixit: L. Titio exequias ire quoi (pro cui) commodum est jam tempus est: ollus (pro ille) effertur.

39 *Mactatum infortunio.*] *Macto* verbum est sumptum à sacris. Dictum putant, quasi *magis aucto*, id est, augeo: nam priusquam victimam immolarent, thus, aut vinum super eam fundebant: unde mactam illam dicebant, quasi magis auctam. Mactare morte, supplicio, damno, infortunio dicitur per metaphoram.

Heus, Nausistrata, priùs quàm huic respondes temere, audi. *Na.* quid est?
Ph. Ego minas triginta ab isto per fallaciam abstuli:
Eas dedi tuo gnato; is pro suâ amicâ lenoni dedit.
Ch. Hem, quid ais? *Na.* adeón' indignum tibi videtur, filius
Homo adolescens unam si habet amicam, tu uxores duas?
Nil pudere? quo ore illum objurgabis? responde mihi.
De. Faciet, ut voles. *Na.* imò ut meam jam scias sententiam:
Neque ego ignosco: neque promitto quidquam; neque respondeo,
Priùs quàm gnatum video. ejus judicio permitto omnia: is
Quod jubebit, faciam. *Ph.* mulier sapiens es, Nausistrata.
Na. Satin' id est tibi? *Ph.* imò verò pulchrè discedo et probè,
Et præter spem. *Na.* tu tuum nomen dic quod est. *Ph.* mihin'? Phormio:
Vestræ familiæ hercle amicus, et tuo summus Phædriæ.
Na. Phormio, at ego ecastor posthac tibi quod potero, et quæ voles,
Faciamque et dicam. *Ph.* benignè dicis. *Na.* pol meritum est tuum.
Ph. Vin' primùm hodie facere, quod ego gaudeam, Nausistrata,
Et quod tuo viro oculi doleant? *Na.* cupio. *Ph.* me ad cœnam voca.
Na. Pol verò voco. *De.* eamus intrò hinc. *Ch.* fiat: sed ubi est Phædria,
Judex noster? *Ph.* jam hîc faxo aderit. Ω vos valete, et plaudite.

Calliopius recensui.

Heus, Nausistrata, priusquam huic subitò incogitans respondeas, audi me. *Na.* Quid est? *Ph.* Ego minas triginta per dolum à marito tuo expiscatus sum: eas dedi tuo filio; is pro suâ amicâ lenoni dedit. *Ch.* Hem, quid ais? *Na.* Adeóne hoc malefactum, et grave delictum putas, si filius adolescens habet unam amicam, cùm tu uxores duas habeas? nihil te pudet? quâ fronte illum culpæ argues? Responde mihi. *De.* Faciet ut tibi libuerit. *Na.* Imò jam ut non ignores quid constituerim facere: neque ego veniam do; neque ullo promisso me obligo; neque responso quidquam assevero, priusquam filium meum videro. Eum arbitrum omnium controversiarum facio: quod judicabit, ratum habeo et confirmabo. *Ph.* Sapis, Nausistrata, et rectè censes. *Na.* Satisne id tibi hoc est, atque ex æquitate constitutum? *Ph.* Imò verò egregiè et abundè, supraque omnem spem satis factum est; itaque lætus et contentus hinc abeo. *Na.* Tu verò dic mihi, quod tibi nomen est? *Ph.* Mihine? Phormio nomen est, familiæ vestræ quidem amicus, et tuo filio Phædriæ amicissimus. *Na.* At ego, Phormio, per Castorem posthac, tui causâ quoad ejus potero, et quæ petes, faciamque et dicam. *Ph.* Prolixè et liberaliter loqueris. *Na.* Per Pollucem ad hoc meritum tuum me adducit. *Ph.* Visne primùm hodie facere, quod mihi pergratum erit, et oculis mariti tui molestum atque ægrum? *Na.* Cupio. *Ph.* Ad cœnam me invita. *Na.* Per Pollucem sanè te invito. *De.* Hinc intrò eamus. *Ch.* Ita fiat: sed ubi est Phædria arbiter, et judex noster? *Ph.* Mox efficiam ut præstò sit. Vos valete, et plaudite.

Calliopius recensui.

P. TERENTII

CARTHAGINENSIS AFRI

HECYRA.

Acta Ludis Romanis, Julio Cæsare, Cn. Cornelio Dolabellâ, Ædilibus Curulibus. Non est peracta tota. Modos fecit Flaccus Claudii, tibiis paribus: Cn. Octavio, T. Manlio, Consulibus. Relata est iterum ludis funebribus. Relata est tertiò, Q. Fulvio, L. Marcio, Ædilibus Curulibus.

Explicatio hujus didascaliæ (ita dicitur præmonitio docens aliquid) petenda est ab explicatione superiorum.

PERSONÆ HECYRÆ.

BACCHIS, meretrix. A Baccho.
LACHES, ab ἔλαχον, id est, sortitus sum.
MYRRHINA, à μυῤῥίνη, myrtus.
PAMPHILUS, à πᾶς et φίλος, omnibus charus.
PARMENO, παρὰ τῷ δεσπότῃ μένων, apud dominum manens.
PHIDIPPUS, à φειδὼ, parsimonia, et ἵππος, equus.
PHILOTIS, à φιλότης, amicitia.
PHILUMENA, quasi φιλουμένη, amata.
SOSIA, à σώζεσθαι, servari, quòd servi servantur in bello.
SOSTRATA, à σώζειν, servare, et στρατός, exercitus.
SYRA, à natione.

ARGUMENTUM.

PAMPHILUS Lachetis et Sostratæ filius, cùm noctu ad Bacchidem meretricem iret temulentus, Philumenam Phidippi et Myrrhinæ filiam in viâ per vim compressit, et detracto ei annulo, per tenebras effugit, sic ut neuter alterum cognosceret. Paulò pòst eadem Philumena, quæ ex ipso erat gravida, uxor ei datur; sed propter Bacchidem, quam deperibat, duobus mensibus ne quidem eam attigit. Cùm autem Bacchis irata propter ejus nuptias, minùs quàm solebat, obsequens esset, eam reliquit, et ingentem uxoris amorem concepit. Interea accidit ut iter Pamphilo in Imbrum esset, unde cùm post aliquod tempus reverteretur, ita sors tulit, ut quo die Athenas appulisset, Philumena partu levaretur, itaque videndi eam cupidus, subitò ad eam ingressus est, sed et peperisse eam deprehendit: cùm autem ab eâ secessisset, nullam afferens causam, Laches suspicatus est eum adhuc Bacchidis amore impeditum, eâ de causâ ab uxore abhorrere: accersitam igitur Bacchidem objurgat: ea cùm se purgaret, annulum habebat in digito, quem olim Philumenæ ereptum sibi dederat Pamphilus. Is annulus efficit, ut vitiatam esse ab ipso Pamphilo Philumenam cognosceretur. Lætus Pamphilus et uxorem et filium accipit.

C. SULPITII APOLLINARIS PERIOCHA.

UXOREM duxit Pamphilus Philumenam;
Cui quondam ignorans virgini vitium obtulit:
Ejusque per vim quem detraxit annulum,
Dederat amicæ Bacchidi meretriculæ.
Dein profectus in Imbrum est: nuptam haud attigit.
Hanc mater utero gravidam, ne id sciat socrus,
Ut ægram ad se transfert: revertit Pamphilus:
Deprehendit partum: celat: uxorem tamen
Recipere non volt. Pater incusat Bacchidis
Amorem: dum se purgat Bacchis, annulum
Mater vitiatæ fortè agnoscit Myrrhina.
Uxorem recipit Pamphilus cum filio.

Pamphilus, Lachetis et Sostratæ filius, accepit in uxorem Philumenam, Phidippi et Myrrhinæ filiam; quam quondam ignotam compressit in viâ, et cujus annulum, quem eripuit ei, donaverat Bacchidi meretrici, quam amabat. Deinde in Imbrum insulam navigavit, nuptam uxorem, Bacchidis amore captus, non attigit. Hanc Myrrhina mater cùm sciret prægnantem esse, ægrotam esse simulans ex ædibus Lachetis ad se ducit, ne socrus Sostrata eam esse gravidam cognoscat: redit ex Imbro insulâ Pamphilus, deprehendit uxorem peperisse, et rem occultat, uxorem tamen, ignorans eam ex se peperisse, recipere recusat. Pater ejus Laches culpam confert in Bacchidem: dum se excusat Bacchis, fortè accidit ut Myrrhina annulum agnosceret, quem gerebat filia, cùm stuprum ei illatum fuit. Uxorem cum filio recipit Pamphilus.

PROLOGUS.

HECYRA est huic nomen fabulæ: hæc cùm data
Est nova, novum intervenit vitium et calamitas,
Ut neque spectari, neque cognosci potuerit:
Ita populus studio stupidus in funambulo
Animum occupârat. nunc hæc planè est pro novâ:
Et is, qui scripsit hanc, ob eam rem noluit
Iterum referre, ut iterum posset vendere.
Alias cognôstis ejus: quæso hanc noscite.

Hecyra nominatur hæc fabula: tunc cùm nova exhibita est, fortuito vitio et calamitate factum est, ut neque spectari, neque cognosci potuerit, vel ex scenæ apparatu, vel ex personarum actione: ita populus stupens admiratione funambuli, in eo spectando animo defixus fuerat. Nunc hæc fabula Hecyræ tanquam nova datur, ut quæ acta non fuit: et poëta, qui hanc fecit, noluit, post spectaculum funambuli, denuo eam introducere in scenam, ut iterum pro novâ eam histrionibus venderet. Alias poëtæ fabulas notas habetis, hanc precor ut noscatis: attentè spectate.

ALTER PROLOGUS.

ORATOR ad vos venio ornatu prologi:
Sinite exorator sim; eodem ut jure uti senem
Liceat, quo jure sum usus adolescentior;
Novas qui exactas feci ut inveterascerent;
Ne cum poëtâ scriptura evanesceret.
In his, quas primùm Cæcilii didici novas,
Partim sum earum exactus; partim vix steti.
Quia sciebam dubiam fortunam esse scenicam,
Spe incertâ certum mihi laborem sustuli.
Easdem agere cœpi, ut ab eodem alias discerem
Novas studiosè, ne illum ab studio abducerem.
Perfeci ut spectarentur: ubi sunt cognitæ,
Placitæ sunt: ita poëtam restitui in locum,
Propè jam remotum injuriâ advorsariûm
Ab studio, atque ab labore, atque arte musicâ.
Quòd si scripturam sprevissem in præsentiâ, et
In deterrendo voluissem operam sumere,
Ut in òtio esset, potiùs quàm in negotio;
Deterruissem facilè, ne alias scriberet.
Nunc quid petam, meâ caussâ, æquo animo attendite.

Orator legatus à grege histrionum ad vos, spectatores, venio in vestitu prologi; per vos liceat mihi exoratorem esse impetrando ea, quæ postulo; permitte mihi Lucio Ambivio actori comico uti eâdem facultate, nunc cùm senex sum, quâ uti mihi licuit, cùm adolescens fui; qui feci ut comœdiæ novæ Cæcilii poëtæ, licèt expulsæ, viverent, et ad vetustatem pervenirent sæpius deinceps actæ et probatæ; ne cum poëtâ poëma caducum fieret, et periret. In Cæcilii comœdiis, quas novas primùm recitavi, partim eas agens sum rejectus; partim vix potui fabulam peragere. Quoniam verò videbam fortunam scenæ ancipitem esse, et periculosam; ideo in spe incertâ certum laborem subii. Easdem Cæcilii comœdias, quæ exclusæ fuerant, agendas suscepi, ut alias ejusdem novas recitandas discerem accuratè: effecique ut populus eas spectaret, probaretque; ne ille deterritus à studio scribendi fabulas abstraheretur: ubi spectatæ sunt, et intellectæ, gratæ et acceptæ populo fuerant, ita poëtam Cæcilium in pristinum statum, et æstimationem reduxi, qui penè rejectus et repulsus fuerat, iniquitate inimicorum, ab studio, industriâ, atque arte poëticâ. Quòd si Cæcilii fabulas exclusas à scenâ agere iterum neglexissem, tunc cùm primùm editæ fuerunt, et in dehortando eum à labore, ut in quiete potiùs ageret, quàm in tanto labore studii; facili negotio eum ab aliis comœdiis faciendis avertissem. Nunc quid postulem, rogo vos ut mei gratiâ, favente et placido animo advertatis.

ANNOTATIONES.

1 *Hecyra.*] Ἑκυρὰ, significat *socrum.*

2 *Novum intervenit vitium.*] Vitio creati dicuntur consules et magistratus, si cœptis comitiis, tonitru supervenisset, si quis morbo Herculeo correptus concidisset, aut si alia legitima omissa fuissent, nam comitia his casibus dirimenda erant: aliter tota actio vitiosa, et inauspicata censebatur.

Hecyram ad vos refero, quam mihi per silentium
Nunquam agere licitum est, ita eam oppressit calamitas.
Eam calamitatem vostra intelligentia
Sedabit, si erit adjutrix nostræ industriæ.
Cùm primùm eam agere cœpi, pugilum gloria,
Funambuli eódem accessit exspectatio:
Comitum conventus, strepitus, clamor mulierum
Fecere, ut ante tempus exirem foras.
Vetere in novâ cœpi uti consuetudine,
In experiundo ut essem: refero denuo;
Primo actu placeo. cùm interea rumor venit,
Datum iri gladiatores: populus convolat:
Tumultuantur, clamant, pugnant de loco.
Ego interea meum non potui tutari locum.
Nunc turba nulla est: otium et silentium est.
Agendi tempus mihi datum est: vobis datur
Potestas condecorandi ludos scenicos.
Nolite sinere per vos artem musicam
Recidere ad paucos: facite, ut vestra auctoritas
Meæ auctoritati fautrix adjutrixque sit.
Si nunquam avarè statui pretium arti meæ,
Et eum esse quæstum in animum induxi maxumum,
Quàm maxumè servire vestris commodis;
Sinite impetrare me, qui in tutelam meam
Studium suum, et se in vostram commisit fidem,
Ne eum circumventum iniquè iniqui irrideant.
Meâ caussâ caussam hanc accipite, et silentium
Date, ut libeat scribere aliis, mihique ut discere
Novas expediat, posthac pretio emptas meo.

Hecyram comœdiam in scenam reduco, quam mihi exhibere cum favente silentio nunquam concessum est; tantum eam obruit infortunium. Istud infortunium vestra prudentia, et ad eam comœdiam cognoscendam attentio placabit, si nostræ diligentiæ opem afferat. Simul atque eam coram populo recitare cœpi, pugiles gloriæ cupidi, populus magnâ exspectatione et ingenti studio concitatus spectandi funambuli, concursus eorum qui in nostro sunt comitatu, tumultus, vociferatio mulierum, me coëgerunt egredi, ante completam fabulæ actionem, extra theatrum. Cœpi uti antiquâ consuetudine, quâ usus fui in Cæcilii fabulis, in novâ Terentii comœdiâ Hecyrâ, ut in periculo faciendo insisterem, et tentare perseverarem: iterum Hecyram comœdiam introduco in Theatrum: primo actu gratus sum, et acceptus: quum interea sermo spargitur exhibitum iri gladiatores: fit subitus populi concursus, turbæ excitantur, vociferantur, certant propter locum: ego interea, dum hæc fierent, non potui defendere locum in quo ipse agebam. Nunc tumultuatio nulla est, tranquillitas et taciturnitas observantur, occasio opportuna recitandi ab ædilibus mihi præbetur: vobis licet ludos theatrales, qui in scenâ aguntur, cohonestare favore silentii vestri. Nolite committere, ut ars poëtica paucos artifices peritos habeat, et ad paucos perveniat: concedite mihi subsidium vestrum et præsidium, dum enixè laboro in juvando poëtas eorumque studia. Si nunquam avarè arti meæ æstimationem et indicationem feci, et mihi persuasi lucrum istud esse amplissimum, vestris utilitatibus, et emolumentis atque oblectamentis inservire: permitte me hoc à vobis precibus obtinere, ne eum delusum improbi improbè ludibrio habeant, qui studium et operam artis suæ mihi tuendam, et se fidei et favori vestro protegendum dedit. Mei gratiâ, causam poëtæ Terentii suscipite defendendam, et linguis favete, ut alii poëtæ quoque libenter studeant componendis comœdiis, mihique conducat novas memoriæ mandare et addiscere, quas pecuniæ meæ æstimatione à poëtâ comparaverim.

ACTUS I. SCENA I.

PHILOTIS. SYRA.

Ph. Per pol quàm paucos reperias meretricibus
Fideleis evenire amatores, Syra.
Vel hic Pamphilus jurabat quoties Bacchidi,
Quàm sanctè, ut quivis facilè possit credere,
Nunquam illâ vivâ ducturum uxorem domum:
En! duxit. *Sy.* ergo propterea te sedulò
Et moneo, et hortor, ne cujusquam misereat,
Quin spolies, mutiles, laceres, quemque nacta sis.
Ph. Utín' eximium neminem habeam? *Sy.* neminem:
Nam nemo illorum quisquam, scito, ad te venit,
Quin ita paret sese, abs te ut blanditiis suis
Quàm minimo pretio suam voluptatem expleat.
Hiscine tu, amabò, non contrà insidiabere?
Ph. Tamen eandem pol esse omnibus, injurium est.
Sy. Injurium est autem ulcisci advorsarios?
Aut quâ viâ captent te illi, eâdem ipsos capi?
Eheu me miseram! cur non aut istæc mihi
Ætas et forma est, aut tibi hæc sententia?

Ph. Perquam raros aliquis inveniat, meretricibus amatores constantis fidei contingere, Pollucem testor, Syra. Etiam hic Pamphilus quoties jurejurando fidem obligabat Bacchidi, et religiosè promittebat (ut quilibet facilè sibi persuaderet eum certa dicere) nunquam se ullam mulierem, dum illa viveret, in uxorem accepturum: ecce! accepit tamen. *Sy.* Propterea igitur te commonefacio, et adhortor, ne cujusvis amatoris miseratio te moveat, quominus eum omnibus opibus exuas, diminuas, dilanies, quicunque ad te veniet. *Ph.* Mihine suades ne ullum mihi seligam præcipuum, dilectum mihi, cui ne quidem parcam? *Sy.* Aio neminem: nam ita habeto, nullus ex illis te adit, quin ita se disponat, ut sermonibus blandis libidinem suam ex te quàm admodum modicâ mercede satiet. Talibusne amatoribus tu vicissim, rogo te, insidias non tendes? *Ph.* Nihilominus iniquum est eandem se gerere erga omnes. *Sy.* An autem iniquum est punire inimicos? aut eàdem arte, quâ te decipere student, eos decipi? Eheu me infortunatam! cur non tuæ ætatis, et pulchritudinis ego sum: vel tu meæ sententiæ non es?

ACTUS I. SCENA II.

PARMENO. PHILOTIS. SYRA.

Pa. Senex si quæret me, modò îsse dicito
Ad portum, percontatum adventum Pamphili.
Audin', quid dicam, Scirte? si quæret me, utì
Tum dicas: si non quæret, nullus dixeris,
Aliàs ut uti possim causâ hâc integrâ.
Sed videon' ego Philotium? unde hæc advenit?

Pa. Si senex Laches à te quæret ubi sim, illi dicito modò me ivisse ad portum, inquisitum de reditu Pamphili ex Imbro insulâ; advertisne quid dicam, Scirte? Si quæret, inquam, ut tunc istud ei dicas: si verò non quæret, nihil quidquam ei dixeris, ut alio tempore hanc causam non priùs dictam possim prætexere. Sed ecquid video Philotium? unde Athenas advenit?

Philotis, salve multúm. *Ph.* ô salve, Parmeno.
Sy. Salve, mecastor, Parmeno. *Pa.* et tu ædepol, Syra.
Dic mihi, Philoti, ubi te oblectâsti tamdiu?
Ph. Minimè me equidem oblectavi, quæ cum milite
Corinthum hinc sum profecta inhumanissimo:
Biennium ibi perpetuum misera illum tuli.
Pa. Ædepol te desiderium Athenarum arbitror,
Philotium, cepisse sæpe; et te tuum
Consilium contempsisse. *Ph.* non dici potest
Quàm cupida eram huc redeundi, abeundi à milite,
Vosque hîc videndi; antiquâ ut consuetudine
Agitarem inter vos liberè convivium.
Nam illi haud licebat nisi præfinitò loqui
Quæ illi placerent. *Pa.* haud opinor commodè
Finem statuisse orationi militem.
Ph. Sed quid negotî hoc? modò quæ narravit mihi
Hic intus Bacchis? quod ego nunquam credidi
Fore, ut ille hâc vivâ posset animum inducere
Uxorem habere. *Pa.* habere autem? *Ph.* eho tu, an non habet?
Pa. Habet: sed firmæ hæ vereor ut sint nuptiæ.
Ph. Ita dî deæque faxint, si in rem est Bacchidis.
Sed quî istuc credam ita esse? dic mihi, Parmeno.
Pa. Non est opus prolato: hoc percontarier
Desiste. *Ph.* nempe eâ caussâ, ut ne id fiat palám.
Ita me dî amabunt, haud propterea te rogo, ut
Hoc proferam, sed tacita ut mecum gaudeam.
Pa. Nunquam dices tam commodè, ut tergum meum
Tuam in fidem committam. *Ph.* ah noli, Parmeno:
Quasi tu non multò malis narrare hoc mihi,

Philotis, multùm mihi salva sis. *Ph.* Salve tu quoque, Parmeno. *Sy.* Salve pol, mi Parmeno. *Pa.* Et tu ædepol, Syra. Dic mihi, Philoti, ubi tamdiu voluptati vacâsti? *Ph.* Minimè certè voluptati vacavi, quæ hinc Athenis Corinthum profecta sum cum milite immitissimo: ibi per spatium continuum duorum annorum misera illum passa sum. *Pa.* Per ædem Pollucis, Philotium, opinor te sæpe desiderio Athenarum flagrâsse, et consilium hinc discedendi improbâsse. *Ph.* Verbis exprimi non potest, quanta cupiditas me tenebat in hanc urbem revertendi, discedendi à milite, atque aspectu vestro fruendi: ut ex vetustâ familiaritate celebrarem vobiscum convivium, nullius voluntati subdita. Nam Corinthi non erat mihi facultas loquendi, nisi quæ grata essent militi, prout determinâsset, et præscripsisset. *Pa.* Non arbitror bene pro tuâ voluntate militem terminum et modum præfiniisse sermonibus tuis, cùm vos loquaces sitis. *Ph.* Sed quid rei est? qualia, et quanta retulit mihi hic intus Bacchis? Illud quod nunquam putavi futurum esse, ut Pamphilus posset adduci ut uxorem duceret, dum Bacchis vitam ageret. *Pa.* Quid? ais eum uxorem duxisse? *Ph.* Eho tu, responde; annon duxit? *Pa.* Duxit: sed dubito an sint stabiles hæ nuptiæ. *Ph.* Dii, deæque faciant ne sint stabiles, si id utile est Bacchidi. sed quam ob causam, unde istud credam ita esse, scilicet has nuptias non esse firmas? *Pa.* Non opus est id declarare; desine id curiosè inquirere. *Ph.* Nimirum ne id fiat manifestum, quare non sint firmæ. Ita me dii bene ament, non propter eam causam te interrogo, ut hoc publicem, sed ut tacitam apud me voluptatem capiam, ut in sinu gaudeam. *Pa.* Nunquam tam idoneè et aptè eloqueris ad persuadendum, ut tergum meum in tutelam tuam dedam. *Ph.* Ah noli, Parmeno, dicere talia: quasi tu non potiùs velis hoc mihi commemorare,

ANNOTATIO.

11 *Corinthum.*] Achaiæ urbs in medio Isthmi Peloponnesiaci sita (Isthmos autem Græci vocant angustias, quibus à peninsulâ ad continentem est aditus) ab ortu Saronicum; ab occasu, Crissæum sinum habens, qui et Corinthiacus dicitur: duobus inclyta portubus. Cenchreæ ab ortu portus imminet Ægeo mari; Lechææ Ionio ab occasu: unde bimarem poëtæ Corinthum dixerunt.

Quàm ego, quæ percontor, scire. *Pa.* vera hæc prædicat:
Et mî illud vitium maximum est. si mihi fidem
Das te tacituram, dicam. *Ph.* ad ingenium redis.
Fidem do, loquere. *Pa.* ausculta. *Ph.* istîc sum. *Pa.* hanc Bacchidem
Amabat, ut cùm maximè, tum Pamphilus,
Cùm pater, uxorem ut ducat, orare occipit:
Et hæc, communia omnium quæ sunt patrum,
Sese senem esse dicere, illum autem unicum:
Præsidium velle se senectuti suæ.
Ille se primò negare: sed postquam acriùs
Pater instat, fecit animi ut incertus foret,
Pudorin' anne amori obsequeretur magis;
Tundendo atque odio denique effecit senex:
Despondit ei gnatam hujus vicini proxumi.
Usque illud visum est Pamphilo neutiquam grave,
Donec jam in ipsis nuptiis, postquam videt
Paratas, nec moram ullam, quin ducat, dari;
Ibi demum ita ægrè tulit, ut ipsam Bacchidem,
Si adesset, credo ibi ejus commiseresceret.
Ubicunque datum erat spatium solitudinis,
Ut conloqui mecum unà posset: Parmeno,
Perii! quid ego egi? in quod me conjeci malum?
Non potero hoc ferre, Parmeno: perii miser.
Ph. At te dî deæque perduint cum isto odio, Laches.
Pa. Ad pauca ut redeam, uxorem deducit domum:
Nocte illâ primâ virginem non attigit:
Quæ consecuta est nox, eam nihilo magis.
Ph. Quid ais? cum virgine unà adolescens cubuerit
Plùs potus, sese illâc abstinere ut potuerit?
Non verisimile dicis: nec verum arbitror.
Pa. Credo ita videri tibi: nam nemo ad te venit,
Nisi cupiens tui: ille invitus illam duxerat.
Ph. Quid deinde fit? *Pa.* diebus sanè pauculis
Pòst, Pamphilus me solum seducit foras,
Narratque, ut virgo ab se integra etiam tum siet:
Seque antè, quàm eam uxorem duxisset domum,
Sperâsse, eas tolerare posse nuptias.

quàm ego, quæ inquiram, inaudire. *Pa.* Verum hæc mulier dicit: et istud vitium mihi proprium est tacere non posse; si mihi promittis te celaturam, quod quæris id proferam. *Ph.* Ad naturam tuam garrulam et loquacem redis. Promitto me tacituram: narra. *Pa.* Audi attenté. *Ph.* Parata sum ad audiendum. *Pa.* Hanc Bacchidem Pamphilus tam vehementer tunc amabat; ut nunquam magis antea amavisset, cùm pater Laches eum rogare cœpit, ut uxorem ducere velit: et eum commonefacere de his, quæ ab omnibus patribus solent proponi; sese dicit senectutis onere premi, illum unicum, sine fratribus: velle sibi in senectute esse levamen. Primò Pamphilus recusabat accipere: verùm postquam pater vehementiùs urget, fecit ut animi dubius esset, pudorine et reverentiæ patris, an amori Bacchidis amicæ se dederet: denique crebris hortationibus impellendo, et odiosè flagitando senex effecit, quod volebat: stipulatus est ei in uxorem filiam hujus vicini proximi Phidippi Philumenam. Eò usque sponsalia non nimis molestè tulit, quousque in ipso tempore nuptiarum, ubi videt eas mox celebrandas, ibi tandem ægritudine tantâ animi cruciatus fuit, ut si ipsa Bacchis præsens esset, non mediocri commiseratione moveretur. In quocunque loco, seorsum ab aliis, solis nobis esse licebat, ut cogitationes suas mihi exponere verbis clàm posset: Parmeno, perditus sum, dicebat; quid ego feci assentiendo his sponsalibus? in quod infortunium me præcipitem dedi? non potero tolerare istud malum, Parmeno: perditus sum infelix. *Ph.* At te dii deæque perdant, Laches, cum instanti tuà et molestâ sedulitate. *Pa.* Ut paucis verbis orationem absolvam, Pamphilus uxorem ducit in domum paternam. Nocte illâ primâ Philumenam in toro non attigit: alterâ sequenti, ne magis quidem attigit. *Ph.* Quid ais? Adolescens solus cum unà virgine plùs solito potus cubuerit, et ab ejus tamen amplexibus abstinere sese ille potuerit? non vero consentaneum et probabile ais, neque id verum esse puto. *Pa.* Credo te ita judicare: nemo enim te convenit, nisi cupidus amator: *ille nolens eam* uxorem ceperat. *Ph.* Quid deinde sequutum fuit? *Pa.* Non ita multò post Pamphilus sine testibus seorsum me ducit extra domum, atque narrat ut Philumenam non attigerit: ut, quod ad se pertinet, virgo etiam tum incorrupta permaneat: se antequam eam accepisset uxorem, spem habuisse, se in his nuptiis perduraturum.

Sed quam decrêrim me non posse diutius
Habere, eam ludibrio haberi, Parmeno,
Quin integram itidem reddam, ut accepi à suis,
Neque honestum mihi, neque utile ipsi virgini est.
Ph. Pium ac pudicum ingenium narras Pamphili.
Pa. Hoc ego proferre, incommodum esse mihi arbitror:
Reddi patri autem, cui tu nihil dicas vitii,
Superbum est: sed illam spero, ubi hoc cognoverit,
Non posse se mecum esse, abituram denique.
Ph. Quid interea? ibatne ad Bacchidem? *Pa.* quotidie:
Sed, ut fit, postquam hunc alienum ab sese videt,
Maligna multò et magis procax facta illico est.
Ph. Non ædepol mirum. *Pa.* atqui ea res multò maxumè
Disjunxit illam ab illâ, postquam et ipse se,
Et illam, et hanc quæ domi erat, cognovit satis,
Ad exemplum ambarum mores earum existi-
Hæc, ita utì liberali esse ingenio decet, [mans.
Pudens, modesta, incommoda, atque injurias
Viri omneis ferre, et tegere contumelias:
Hîc animus partim uxoris misericordiâ
Devictus, partim victus huju' injuriis,
Paulatim elapsu'st Bacchidi, atque huic transtulit
Amorem, postquam par ingenium nactus est.
Interea in Imbro moritur cognatus senex
Horunc'; ea ad hos redibat lege hæreditas.
Eò amantem invitum Pamphilum extrudit pater.
Relinquit cum matre hîc uxorem: nam senex
Rus abdidit se; huc raro in urbem commeat.
Ph. Quid adhuc habent infirmitatis nuptiæ?
Pa. Nunc audies. primùm dies compluscules
Bene conveniebat sanè inter eas: interim
Miris modis odisse cœpit Sostratam;
Neque lites ullæ inter eas, postulatio

Verùm neque mihi decorum, neque virgini commodum et conducibile est, Parmeno, eam, quam constituerim brevì à me dimittere, deludi, et frustrà haberi, quò minùs inviolatam et intactam eodem modo reddam, quomodo eam accepi à parentibus. *Ph.* Religiosum et castum Pamphili ingenium refers. *Pa.* Hoc ego patri meo renunciare, amorem scilicet Bacchidis, non utile mihi esse puto, ne irritem eum: remitti autem virginem ad patrem ipsius, cui nullam culpam filiæ referre possis, factiosum est: sed spero Philumenam, ubi intellexerit se mecum versari non posse, tandem discessuram. *Ph.* Quid interea faciebat? ibatne ad amicam Bacchidem? *Ph.* Quotidie itabat: sed sicut fieri solet, postquam Bacchis Pamphilum ab aliâ possideri muliere, nec adhuc esse suum cognoscit; difficilis, superba, procax, et petulans esse cœpit. *Ph.* Per Pollucem non mirum, si talis facta est. *Pa.* At verò talis malignitas longè maximè illum ab illâ segregavit et avertit, postquam et ipse seipsum, et mores proprios, et illam Bacchidem quàm mala esset, et quàm uxor modesta, diligentiùs consideravit, et perspexit, ambarum ingenium, comparatione factâ, examinans: tunc animus ejus uxoris misericordiâ partim conciliatus et allectus, partim coactus hujus Bacchidis contumeliâ, sensim se ei subduxit, et amorem suum in uxorem transtulit, postquam ingenium suo congruens et conforme reperit. Interea dum hæc geruntur, senex quidam ex eorum cognatione vitâ decessit in Imbro insulâ, cujus legitimi erant hæredes: eò Pamphilum uxoris amore captum, pater nolentem ad eundum compulit. Hic verò uxorem cum matre reliquit; nam senex seorsum ab hominibus secedens rus se contulit; huc raro Athenas remeat. *Ph.* Quid huc usque dixisti, ex quo infirmas esse istas nuptias demonstrares? *Pa.* Nunc audies. Primò aliquot dies concorditer certè inter se vivebant Sostrata et Philumena: repentè hæc cœpit illam mirum in modum odio habere; neque tamen ulla jurgia inter eas erant, nullæ querelæ et accusationes.

ANNOTATIONES.

96 *Interea in Imbro moritur.*] Imbrus maris Ægei insula est. Sophianus *Lembro* vocat.

103 *Interim miris modis odisse.*] Fallitur Parmeno, cùm non odio socrûs, sed pudore, simultatem adversùs socrum Philumena simulavit.

Nunquam. *Ph.* quid igitur? *Pa.* si quando ad eam accesserat
Confabulatum, fugere è conspectu illico;
Videre nolle: denique, ubi non quit pati,
Simulat se à matre accersi ad rem divinam; abit.
Ubi illîc est dies complures, accersi jubet:
Dixere caussam tunc nescio quam. iterum jubet;
Nemo remisit: postquam accersunt sæpius,
Ægram esse simulant mulierem; nostra illico
It visere ad eam: admisit nemo. hoc ubi senex
Rescivit, herì eâ caussâ rure huc advenit,
Patrem continuò convenit Philumenæ.
Quid egerint inter se, nondum etiam scio:
Nisi sanè curæ est, quorsum eventurum hoc siet.
Habes omnem rem: pergam quò cœpi iter.
Ph. Et quidem ego: nam constitui cum quodam hospite
Me esse illum conventuram. *Pa.* dî vortant bene
Quod agas. *Ph.* vale. *Pa.* et tu bene vale, Philotium.

Ph. Quid igitur fuit? *Pa.* Si quandoque Sostrata convenerat Philumenam colloquendi causâ, continuò hæc se illius oculis subripiebat; nolebat eam intueri: denique ubi non potest socrum tolerare, fingit Philumena, se a matre Myrrhinâ vocari ad sacrificium faciendum. Ubi multos dies illic moratur, Sostrata eam advocari mandat: causantur nescio quid. Iterum advocatur, non remittitur: postquam sæpius eam accersi vident, ægritudine et morbo fingunt mulierem detineri: nostra heræ Sostrata statim it eam visum; nullus intrò duxit ad Philumenam. Hoc postquam senex Laches inaudivit, heri ob hanc causam è prædio huc remeavit, patrem continuò Philumenæ Phidippum adit. Quid rei inter eos actum sit, adhuc ignoro: præterquam quòd valdè solicitus sum et curo scire, quem eventum hæc res habitura sit. Nunc accepisti ex hâc narratione, quod audire petîsti: persequar iter inceptum ad portum. *Ph.* Et sanè ego quoque: nam indixi cuidam amatori advenæ tempus, quo ad illum venirem. *Pa.* Dii velint bene evenire, feliciter cedere, quidquid actura sis. *Ph.* Vale. *Pa.* Et tu quoque, Philotium.

ANNOTATIO.

107 *Fugere è conspectu.*] Utpote quæ caveret gravida intelligi.

ACTUS II. SCENA I.

LACHES. SOSTRATA.

La. Prô deûm atque hominum fidem! quod hoc genus est? quæ hæc conjuratio?
Ut omnes mulieres eadem æquè studeant, nolintque omnia;
Neque declinatam quidquam ab aliarum ingenio ullam reperias?
Itaque adeò uno animo omnes socrus oderunt nurus: viris
Esse adversas æquè studium est, similis est pertinacia.
In eodem omnes mihi videntur ludo doctæ ad malitiam: et

La. Proh deûm atque hominum fidem! quale est hoc genus mulierum! qualis hæc est inter eas conspiratio, et confœderatio? ut hæ omnes easdem res velint, et studiosè pariter affectent; neque ulla inveniatur, quæ deflectat et recedat ab aliarum naturâ? adeò valdè simili animo, omnes quotquot sunt socrus odio nurus suas prosequuntur; viris adversari similis voluntas, et conatus, similis pervicacia, et mentis obstinatio est. In eâdem scholâ arbitror illas eruditas esse ad malefaciendum: et

Ei ludo, si ullus est, magistram hanc esse satis certò scio.
So. Me miseram, quæ nunc, quamobrem accuser, nescio. *La.* hem!
Tu nescis? *So.* non, ita me dî bene ament, mi Laches,
Itaque unà inter nos agere ætatem liceat. *La.* dii mala prohibeant!
So. Meque abs te immeritò esse accusatam, postmodum rescisces. *La.* scio.
Tu immeritó? an quidquam pro istis factis dignum te dici potest,
Quæ me, et te, et familiam dedecoras? filio luctum paras?
Tum autem ex amicis inimici ut sint nobis affines facis,
Qui illum decrêrunt dignum, suos cui liberos committerent.
Tu sola exorere, quæ perturbes hæc tuâ impudentiâ.
So. Egone? *La.* tu, inquam, mulier, quæ me omnino lapidem, haud hominem putas.
An, quia ruri esse crebrò soleo, nescire arbitramini
Quo quisque pacto hîc vitam vestrorum exigat?
Multò meliùs hîc quæ fiunt, quàm illîc ubi sum assiduè, scio:
Ideo quia, utì vos mihi domi eritis, proinde ego ero famâ forís.
Jampridem equidem audivi cepisse odium tui Philumenam:
Miniméque adeò mirum: et, ni id fecisset, magis mirum foret.
Sed non credidi adeò, ut etiam totam hanc odisset domum:
Quod si scîssem, illa hîc maneret potiùs, tu hinc îsses foras.
At vide, quàm immeritò ægritudo hæc oritur mî abs te, Sostrata.
Rus habitatum abii, concedens vobis, et rei serviens;
Sumptus vostros, otiumque, ut nostra res posset pati,
Meo labori haud parcens, præter æquum atque ætatem meam.

in hâc scholâ, si usquam ea est, magistram hanc Sostratam uxorem meam esse minimè dubito. *So.* O me infelicem, quæ nunc ignoro, quâ de caussâ nunc maritus me accuset! *La.* Hem! tu nescis? *So.* Non equidem, ita dii mihi sint propitii, mi conjux; nobisque concedant unà vitam ducere longissimam. *La.* Dii meliora velint, et mala avertant. *So.* Meque nullo meo merito à te accusatam posthac cognosces. *La.* Scio. Nullo tuo merito? quæ me, quæ te, et familiam ignominiâ afficis? et filio luctum, et mœrorem quæris? quin etiam causa es, cur affinitate nobis juncti, ex amicis inimici nobis reddantur, qui filium nostrum tanti duxerunt, ut ejus fidei suos liberos tuendos darent. Tu sola reperta es, quæ has perturbationes afferas pervicaciâ tuâ. *So.* Egone? *La.* Tu, inquam, mulier, ipsa hæc facis, quæ me omnino saxum sensu privatum, non hominem esse arbitraris. An quia frequenter ruri sum in prædio, idcirco ignorare putatis, quomodo singuli in urbe domi vitam traducatis? Meliùs absens scio, quæ hic fiunt in urbe, quàm ea quæ fiunt ruri, ubi continuè præsens ago: ob eam causam, quòd qualis vita vestra domi agitur, talis fama et æstimatio mea est ruri. Jamdudum auditione percepi Philumenam nurum nostram concepisse odium tui: nec valdè id mirandum est: imò nisi ita fecisset, majori admiratione esset dignum. Sed non in animum induxi, eam adeò commotam fuisse, ut etiam totam hanc familiam odio haberet: quod si de hâc re certior factus fuissem, illa in hâc domo permaneret: tu foras dimissa fuisses. Sed considera quàm sine causâ hæc animi molestia mihi ex te nascitur, Sostrata; rus in prædium ad habitandum me contuli, concedens vobis ut in urbe essetis, rei faciendæ, et augendæ dans operam; ut facultates nostræ, quæ sunt mediocres, sufficerent vestris sumptibus, et vitæ otiosè ducendæ, labori incumbens plùs æquo, et præter ætatem meam, quia sum senex.

Nec te pro his curâsse rebus, ne quod ægrè esset mihi?
So. Non meâ operâ neque pol culpâ evenit. *La.* immo maxumé.
Sola hîc fuisti: in te omnis hæret culpa solâ, Sostrata.
Quæ hîc erant, curares: cùm ego vos solvi curis cæteris.
Cum puellâ anum suscepisse inimicitias non pudet?
Illius dices culpâ factum? *So.* haud equidem dico, mi Laches.
La. Gaudeo, ita me dî ament, gnati caussâ: nam de te quidem,
Satis scio, peccando detrimenti nil fieri potest.
So. Quî scis, an eâ caussâ, mi vir, me odisse assimulaverit,
Ut cum matre unà plùs esset? *La.* quid ais? non signi hoc sat est,
Quòd herì nemo voluit visentem te ad eam intrò admittere?
So. Enim lassam oppidò tum aiebant: eò ad eam non admissa sum.
La. Tuos esse illi mores morbum magis quàm ullam aliam rem arbitror:
Et meritò adeò: nam vostrarum nulla est, quin gnatum velit
Ducere uxorem; et quæ vobis placita conditio est, datur:
Ubi duxere impulsu vostro, vostro impulsu easdem exigunt.

Nonne pro his meritis, ingenti curâ studere debuisti, ne ulla molestia mihi exhiberetur? *So.* Per Pollucem non meo studio, neque culpâ accidit. *La.* Imò maxime per te id factum est. Sola domi fuisti, quæ familiam regeres: in te solâ omnis culpa sita est, Sostrata. Domesticæ rei curam habere debuisti: cùm ego vos liberavi aliis solicitudinibus, et alimenta paro ex culturâ agri. Nonne erubescis pudore, inimicitias te vetulam cum puellâ exercere? illius merito respondebis id evenisse? *So.* Non sanè dico culpâ factum puellæ, mi Laches. *La.* Filii mei gratiâ gaudeo, ita mihi dii faveant, cùm talem habeat uxorem, quam nec inimici accusare possint: nam quod ad te attinet, quantumvis pecces, nihil damni inde eventurum satis certò scio. *So.* Quid si me idcirco, mi marite, odio persequi præ se tulerit, ut cum matre suâ crebriùs conversaretur? *La.* Quid dicis? nonne satis clarum indicium est, eam te verè nec simulatè odisse, quòd hesternâ die nullus ex familiâ voluit te, visendi eam gratiâ venientem, intrò domum excipere? *So.* Certè non admissa sum, quia tunc eam dicebant ægritudine animi languentem, et defatigatam esse. *La.* Magis opinor eam ægrotam esse propter morosam tuam consuetudinem, quàm propter aliam causam; et meritò admodum: nam vestrùm nulla existit, quæ non cupiat filium suum uxorem accipere; et quæ virgo vobis probata est, ea in matrimonium filio datur: postquam ducta est hortatu vestro, vestro hortatu divortio ejicitur.

ACTUS II. SCENA II.

PHIDIPPUS. LACHES. SOSTRATA.

Ph. Etsi scio, Philumena, meum jus esse ut te cogam,
Quæ ego imperem, facere: ego tamen patrio animo victus, faciam
Ut tibi concedam, neque tuæ libidini advorsabor.

Ph. Quamvis sciam ego, Philumena, in meâ potestate esse, te compellere ea facere, quæ tibi præcipiam: ego tamen patrio affectu coactus, nunc imperabo mihi, ut tibi obsequar, neque tuæ immoderatæ cupiditati reluctabor.

La. Atque eccum Phidippum optume video: ex hoc jam scibo quid sit.
Phidippe, esse ego meis omnibus scio me apprimè obsequentem,
Sed non adeò, ut facilitas mea illorum corrumpat animos.
Quòd si tu idem faceres, magis in rem et nostram, et vostram id esset.
Nunc video in illarum potestate esse te. *Ph.* eja veró.
La. Adii te herì de filiâ: ut veni, itidem incertum amîsti.
Haud ita decet, si perpetuam vis esse affinitatem hanc,
Celare te iras. sì quid est peccatum à nobis, profer:
Aut ea refellendo, aut purgando vobis corrigemus,
Te judice ipso. sin ea est caussa retinendi apud vos,
Quia ægra est; te mî injuriam facere arbitror, Phidippe,
Si metuis, satis ut meæ domi curetur diligenter.
At, ita me dî ament, haud tibi hoc concedo, etsi illi pater es,
Ut tu illam salvam magis velis, quàm ego; id adeò gnati caussâ,
Quem ego intellexi illam haud minùs, quàm se ipsum, magni facere.
Neque adeò me clam est, quàm esse eum graviter laturum credam,
Hoc si rescierit; eò domum studeo hæc priùs, quàm ille, ut redeat.
Ph. Laches, et diligentiam vestram et benignitatem
Novi: et, quæ dicis, omnia esse ut dicis, animum induco;
Et te hoc mihi cupio credere, illam ad vos redire studeo,
Si facere possim ullo modo. *La.* quæ res te facere id prohibet?
Eho, nunquidnam accusat virum? *Ph.* minimé: nam postquam attendi
Magis, et vi cœpi cogere ut rediret, sanctè adjurat,
Non posse apud vos Pamphilo se absente perdurare.
Aliud fortasse alii vitii est: leni ego animo sum natus:

La. Ecce, hîc Phidippus est; opportunè hunc reperio: ex eo jam sciam, qui fit, cur ejus filia à nobis discesserit. Phidippe, quamvis me sentio imprimis esse facilem erga omnes è meâ familiâ, attamen non is sum, qui nimiâ indulgentiâ praviores eos reddam. Quòd si tu idem, atque ego, faceres, magis et mihi et tibi utile esset. Nunc perspicio te uxoris et filiæ potestati subjacere. *Ph.* Eja verò, perge expostulare. *La.* Herì te conveni filiæ tuæ causâ: ut ad te incertus veni, æquè me incertum dimisisti. Minimè ita convenit, si cupis inter nos persistere hanc affinitatem, occultare causas tuæ iracundiæ. Si quod delictum fecimus, edissere nunc jam: aut id refutando, aut excusando emendabimus, te ipso judice existente. Sin propterea retines filiam in tuis ædibus, quòd ægritudine et morbo laborat: te in me injuriosè agere puto, Phidippe, si vereris ne non domi meæ sedulò remedia ei et fomenta curentur. At, ita mihi dii bene velint, in hoc tibi non cedo, quamvis illius pater sis, ut illius salutem atque incolumitatem magis diligas, quàm ego: id adeò volo filii mei gratiâ, quem ego perspexi, illam non minùs quàm se ipsum magni æstimare. Neque certè ignoro eum molestè et ægrè auditurum, uxorem suam à nobis recessisse: hanc ob causam laboro omni studio, ut Philumena priùs ad ædes nostras redeat, quàm ille. *Ph.* Laches, et sedulitatem vestram, et benignitatem compertam habeo, et omnia quæ dicis certa et vera esse mihi persuadeo: etiam velim, hoc mihi credas: illa ut domum tuam revertatur, me operam dare, si ullà ratione id efficere valeam. *La.* Quæ res te hoc facere impedit? Eho, an illa alicujus culpæ virum suum arguit? *Ph.* Nullius: nam ubi rem diligentiùs consideravi, et vi aggressus sum eam, ut in tuam domum reverteretur, ipsa religiosè jurat, se non posse apud vos per absentiam Pamphili permanere. Aliis hominibus aliud vitium à naturâ insitum est; ego sum miti animo à naturâ præditus:

Non possum advorsari meis. *La.* hem, Sostrata!
So. heu me miseram!
La. Certumne est istud? *Ph.* nunc quidem, ut videtur: sed nunquid vis?
Nam est, quod me transire ad forum jam oportet.
La. eo tecum uná.

non possum repugnare voluntati meorum. *La.* Hem, Sostrata, tu mali tanti causa es. *So.* Eheu me infelicem! *La.* Certumne est istud, Philumenam non ad nos redituram esse, dum Pamphilus aberit? *Ph.* Nunc sanè, quantum possum prospicere: sed nunquid vis? nam aliquid causæ est, cur me ad forum citò ire oporteat. *La.* Illuc usque te comitabor.

ACTUS II. SCENA III.

SOSTRATA.

ÆDEPOL næ nos æquè sumus omnes invisæ viris,
Propter paucas; quæ omnes faciunt dignæ ut videamur malo.
Nam, ita me ament dî, quod me accusat nunc vir, sum extra noxiam.
Sed non facile est expurgatu: ita animum induxerunt, socrus
Omneis esse iniquas: haud pol me quidem: nam nunquam secùs
Habui illam, ac si ex me esset nata: nec, quî hoc mî eveniat, scio:
Nisi pol filium multis modis jam exspecto, ut redeat domum.

Ædepol, certè nos omnes mulieres sumus pariter odiosæ viris, propter paucas: per quas fit, ut omnes judicemur meruisse calamitates et infortunia. Nam, ita valeam, in eo quod mihi vir nunc imputat, culpæ expers sum et innocua. Sed difficile est id, cujus me accusat, defensione repellere et diluere: adeò viri sibi persuaserunt omnes socrus nuribus esse infestas et injurias: non pol ego quidem talis sum: nam nunquam aliter cum eâ egi, ac si mea filia esset: nec unde hoc malum mihi oriatur intelligo; nisi quòd in modum mirum exspecto reditum filii Pamphili.

ACTUS III. SCENA I.

PAMPHILUS. PARMENO. MYRRHINA.

Pam. NEMINI ego plura acerba esse ex amore homini unquam oblata credo,
Quàm mî: heu me infelicem! hanccine ego vitam parsi perdere?
Hâccine ego caussâ eram tantopere cupidus redeundi domum?
Cui quantò fuerat præstabilius, ubivis gentium ætatem agere,
Quàm huc redire? atque hæc ita esse miserum me resciscere?
Nam nos omnes, quibus alicunde aliquis objectus est labos,
Omne quod est interea tempus, priùs quàm id rescitum est, lucro est.

Pam. Nulli hominum plures calamitates et molestias credo ab amore unquam allatas esse, quàm mihi: heu me miserum! tantâne curâ cavi, ne hanc vitam amitterem in itinere? An propter hanc causam tantâ cupiditate desiderabam redire domum; cùm mihi satius fuisset in quolibet alio loco vitam traducere, quam in hanc urbem reverti? quam hæc mala videntem intelligere? Quam sim infortunatus! nam nos omnes, quibus aliquo ex loco vel occasione infortunium advenit, tempus quod intercedit, donec id cognoscamus, in lucro ponimus.

Par. At sic citiùs, quî te expedias his ærumnis, reperies.
Si non rediisses, hæ iræ factæ essent multò ampliores:
Sed nunc adventum tuum ambas, Pamphile, scio reverituras.
Rem cognosces: iram expedies: restitues rursum in gratiam.
Levia sunt, quæ tu pergravia esse in animum induxti tuum.
Pam. Quid consolare me? an quisquam usquam gentium est æquè miser?
Priùs quàm hanc uxorem duxi, habebam alibi animum amori deditum:
Jam in hâc re, ut taceam, cuivis facile scitu est quàm fuerim miser:
Tamen nunquam ausus sum recusare eam, quam mî obtrudit pater.
Vix me illinc abstraxi, atque impeditum in eâ expedivi animum meum,
Vixque huc contuleram; hem nova res orta est, porrò ab hâc quæ me abstrahat.
Tum matrem ex eâ re me aut uxorem in culpâ inventurum arbitror:
Quæ cùm ita esse invenero, quid restat, nisi porrò ut fiam miser?
Nàm matris ferre injurias me, Parmeno, pietas jubet.
Tum uxori obnoxius sum; ita olim suo me ingenio pertulit;
Tot meas injurias quæ nunquam in ullo patefecit loco.
Sed magnum nescio quid necesse est evenisse, Parmeno,
Unde ira inter eas intercessit, quæ tam permansit diu.
Par. Hoc quidem hercle parvum est; si vis verò veram rationem exsequi,
Non maxumæ, quæ maxumæ sunt interdum iræ, injuriæ
Faciunt: nam sæpe est, quibus in rebus alius ne iratus quidem est,
Cùm de eâdem caussâ est iracundus factus inimicissimus.
Pueri inter sese quàm pro levibus noxiis iras gerunt?
Quapropter? quia enim, qui eos gubernat animus, infirmum gerunt.
Itidem mulieres sunt ferme, ut pueri, levi sententiâ:

Par. At hoc modo, quia rediisti, citiùs te his calamitatibus liberare potes. Si tardiùs reversus esses, hæ iræ, quæ sunt inter matrem et uxorem tuam, vehementiùs exarsissent, et factæ essent multò graviores: sed nunc scio ambas reditûs tui respectum habituras, ita ut altera alteram accusare vereatur. De controversiâ cognosces: iracundiam earum sedabis: rursus gratiam inter eas reconciliabis. Facilia sunt hæc, quæ magni ponderis, et difficilia esse tibi persuasisti. *Pam.* Quid dolorem meum solari conaris? an quisquam hominum tam infelix est, ut ego sum? Priusquam hanc Philumenam in uxorem accepi, habebam in aliâ muliere animum amore occupatum: nunc in eo quem dico amore, etsi nihil dicam, quisque facili negotio rescire potest, quantâ infelicitate pressus fuerim, ob ejus Bacchidis jurgia, et fastidia: tamen nunquam negare patri ausus sum, in uxorem accipere eam, quam mihi per vim ille objecit. Vix me amore Bacchidis avulsi, atque in eâ devinctum animum meum liberavi, vixque amorem meum à Bacchide in hanc meam uxorem Philumenam transverteram; hem, recens factum deinde obvenit, propter quod invitus ab hâc divertam. Præterea ex hâc dissensione me compertorum puto utrùm mater mea, an uxor, sit ejus causa, et origo. Quod cùm cognovero, quid mihi superest, nisi ut in posterum in miseriis, et ærumnis vivam? nam, Parmeno, pietatis affectus requirit, ut injurias matris tolerem; deinde uxori devinctus sum; adeò mores meos diu suâ mansuetâ naturâ usque ad finem tulit; quam injurias, quibus eam effeci, semper celavit, nec usquam declaravit; sed ingentes causas oportuit natas esse, Parmeno, propter quas adeò tanta iracundia inter eas intervenit, quæ adeò diuturna ad hanc diem perseveravit. *Par.* Aut parvæ equidem causæ evenerunt: si vis veram rationem verò persequi, non sunt maximæ injuriæ, ex quibus oriuntur iræ interdum acerbissimæ: nam sæpe evenit, cùm iracundus, qui ad iram propensus est, sit infensissimus ex eâdem causâ, ex quâ alius in iisdem rebus, ne minimùm quidem irâ commoveatur. Quàm pueri inter sese pro levibus offensionibus iras exercent? Quamobrem? Quia certè mens quæ eos ducit debilis et inconstans admodum est. Similiter mulieres sunt ferè, ut pueri, levi voluntate et opinione:

Fortasse unum aliquod verbum hanc inter eas
iram conciverit.
Pam. Abi, Parmeno, intrò, ac me venisse nuntia.
Par. hem! quid hoc? *Pam.* tace. 34
Par. Trepidari sentio, cursari rursum prorsum.
Pam. agedum ad fores; [noli fabularier.
Accede propiús. *Par.* hem! sensistin'? *Pam.*
Prô Jupiter! audio clamorem. *Par.* tute loque-
ris, me vetas!
My. Tace, obsecro, mea gnata. *Pam.* matris
vox visa est Philumenæ. 38
Nullus sum. *Par.* quî dum? *Pam.* perii. *Par.*
quam ob rem? *Pam.* nescio quod magnum
malum [Philumenam
Profectò, Parmeno, me celant. *Par.* uxorem
Pavitare nescio quid dixerunt: id si fortè est,
nescio. 41
Pam. Interii: cur mihi id non dixti? *Par.* quia
non poteram unà omnia.
Pam. Quid morbi est? *Par.* nescio. *Pam.* quid?
nemone medicum adduxit? *Par.* nescio.
Pam. Cesso hinc ire intrò, ut hoc quamprimum,
quicquid est, certò sciam? [affectam?
Quonam modo, Philumena mea, nunc te offendam
Nam si periculum ullum in te est, periisse me
unà haud dubium est. [sequi.
Par. Non usus facto est mihi nunc, hunc intrò
Nam invisos omneis nos esse illis sentio.
Herì nemo voluit Sostratam intrò admittere.
Si fortè morbus amplior factus siet, 50
Quod sanè nolim, maxumè heri causâ mei,
Servum illico introiisse dicent Sostratæ,
Aliquid tulisse comminiscentur mali, [siet:
Capiti atque ætati illorum morbus quî auctus
Hera in crimen veniet, ego verò in magnum ma-
lum. 55

fortasse unum nescio quod verbum hanc simultatem inter eas excitare potuit. *Pam.* Abi, Parmeno, domum, in quâ est Philumena, ac me ex Imbro rediisse refer. *Par.* Hem, quid hoc est, quod audio? *Pam.* Sile, audi diligenter. *Par.* Voce tremulà timorem indicari percipio, ab iis, qui intus sunt, et hàc et illàc discursari antè et retro. *Pam.* Agedum ad ostium aures propiùs admove. *Par.* Hem, ecquid audivisti? *Pam.* Noli garrire. Proh Jupiter! vociferationem audio. *Par.* Tu ipse, Pamphile, loqueris, et loqui me prohibes? *My.* Vocem supprime, obsecro, mea gnata. *Pam.* Puto me audivisse vocem Myrrhinæ matris Philumenæ. De me actum est misero. *Par.* Cur de te actum est? *Pam.* Quia dolore confectus sum ad mortem usque. *Par.* Quam ob causam? *Pam.* Nescio quod grave exitium mihi occultant. *Par.* Uxorem tuam Philumenam pavidam, nescio quid horrere mali, et prætimere relatum est: id si fortè est, propter quod clamitavit, ignoro. *Pam.* Perii: cur de hàc re me non monuisti? *Par.* Quia non poteram omnia simul tibi dicere. *Pam.* Quo morbo laborat? *Par.* Istud ignoro. *Pam.* Quid ignoras? nullusne medicus ad eam curandam vocatus est? *Par.* Ignoro, an medicus ei affuerit. *Pam.* Nimis tardo in domum socrûs ire ut hoc quàm citò, quodcumque potest esse, pro certo comperiam. Quoniam modo, Philumena mea, te inveniam in reditu à morbo tentari? nam si tantulùm periclitaris, certum est me in eodem versari periculo. *Par.* Non utile facta mihi nunc est hunc in domum intrò comitari; nam nos exosos omnes illis, matri et filiæ scilicet, esse intelligo. Hesternà die nemo ex familià istâ voluit Sostratam, matrem Pamphili, in ædes intrò admittere. Si fortè morbus ejus gravior factus fuerit, quod abominor, maximè propter Pamphilum herum meum, statim dicent servum Sostratæ intrò ingressum esse, aliquid contingent noxium illum attulisse vitæ illorum et annis ætatis exitiosum, quo morbus accreverit: unde hera Sostrata crimine accersetur, ego verò in quæstionem postulabor.

ANNOTATIONES.

55 *Hera in crimen veniet.*] Veneficii accusabitur.

Ego verò in magnum malum.] Quæstionis tormentis subjiciar scilicet. Servos torqueri olim, quibus sine quæstione nihil credebatur, usitatissimum fuit: nec solùm alienos, sed etiam nostros, qui vocabantur interdum in testimonium contra nos: non temere tamen, nisi in causà fraudati tributi et aliis quibusdam.

ACTUS III. SCENA II.

SOSTRATA. PARMENO. PAMPHILUS.

So. NESCIO quid jamdudum hîc audio tumultuari misera:
Malè metuo, ne Philumenæ magis morbus aggravescat:
Quod te, Æsculapi, et te, Salus, ne quid sit hujus, oro.
Nunc ad eam visam. *Par.* heus, Sostrata. *So.* ehem! *Par.* iterum istinc excludêre.
So. Ehem Parmeno, tune hîc eras? perii! quid faciam misera?
Non visam uxorem Pamphili, cùm in proxumo hîc sit ægra?
Par. Non visas, nec mittas quidem visendi caussâ quemquam:
Nam qui amat cui odio ipsus est, bis facere stultè duco:
Laborem inanem ipsus capit, et illi molestiam affert.
Tum autem filius tuus introiit videre, ut venit, quid agat.
So. Quid ais? an venit Pamphilus? *Par.* venit. *So.* diis gratiam habeo.
Hem, istoc verbo animus mihi rediit, et cura ex corde excessit.
Par. Jam eâ te caussâ maxumè huc nunc introire nolo:
Nam si remittent quippiam Philumenæ dolores,
Omnem rem narrabit, scio, continuò sola soli,
Quæ inter vos intervenit, unde ortum est initium iræ.
Atque eccum video ipsum egredi: quàm tristis est! *So.* ô mi gnate.
Pam. Mea mater, salve. *So.* gaudeo venisse salvom: salvan'
Philumena est? *Pam.* meliuscula est. *So.* utinam istuc ita dî faxint.
Quid tu igitur lacrumas? aut quid es tam tristis? *Pam.* rectè mater.
So. Quid fuit tumulti? dic mihi: an dolor repentè invasit?

So. Nescio quid jampridem hàc in domo Philippi strepitûs, et tumultûs fieri audio: valdè timeo ne Philumenæ morbus gravior fiat: quod te, Æsculapi, medicinæ præses, teque, Salus, dea sanitatis, ut nihil tale accidat, precor. Nunc ibo ad videndum eam. *Par.* Heus, Sostrata. *So.* Ehem! *Par.* Secundò prohibeberis ingressu istarum ædium. *So.* Hem, Parmeno, tune hìc eras? perdita sum; quid ego faciam infelix? An non ibo ad videndum Philumenam uxorem Pamphili, cùm proximis hìc in ædibus jaceat ægrota? *Par.* Noli ire, nec mittas etiam ullum, qui à te eam invisat: nam qui amore prosequitur eum, qui invisus et odiosus est, bis ineptè se gerere arbitror: vanum laborem ipse sumit, et illi quem amat, à quo non redamatur, tædio est, et importunus. Filius etiam tuus ingressus est ad eam, postquam huc ex itinere rediit: ut videat quomodo illa se habeat. *So.* Quid ais? an advenit Pamphilus? *Par.* Advenit. *So.* Diis gratias habeo pro ejus adventu. Hem, dicto tuo de adventu filii refecta et recreata sum, et anxietas ex animo recessit. *Par.* Propterea te præcipuè has ædes ingredi, non suadeo tibi: nam si morbi dolor Philumenam relinquat, et intermittatur, non dubium est mihi, quin Pamphilo totam rei seriem exponat et recenseat confestim remotis arbitris, præsens præsenti, quæ inter te et eam iracundia intercessit, et ex quâ re odii origo fluxit. Ecce hìc eum video exire è domo socrûs suæ: quàm tristis vultu apparet! *So.* O mi fili, gaudeo te salvum advenisse. *Pam.* O mea mater, salve. *So.* An bene valet Philumena? *Pam.* Aliquantò meliùs se habet. *So.* Dii velint ita esse ut dicis. Quare ergo, si meliusculè valet, lachrymaris? aut quid es tristis? *Pam.* Nihil est, mater. *So.* Quid modò tumultuatum fuit in istis ædibus? dic mihi: an improvisus dolor Philumenam corripuit?

Pam. Ita factum est. *So.* quid morbi est? *Pam.* febris. *So.* quotidiana? *Pam.* ita aiunt.
I sodes intró; consequar jam te, mea mater. *So.* fiat.
Pam. Tu pueris curre, Parmeno, obviàm, atque his onera adjuta.
Par. Quid? non sciunt ipsi viam, domum quâ redeant? *Pam.* cessas?

Pam. Ita accidit. *So.* Quid genus morbi est? *Pam.* Febris. *So.* An quotidiana est? *Pam.* Ita vulgò dicunt. I, quæso, domum intró; consequar mox te. *So.* Ita erit. *Pam.* Tu, Parmeno, curre obviàm servis afferentibus onera et sarcinas à navi, et eis adjumentum præbe. *Par.* Quid opus est me his occurrere? nonne sciunt viam, per quam domum redeant? *Pam.* Quid cunctaris ire, quò dico?

ACTUS III. SCENA III.

PAMPHILUS.

Nequeo mearum rerum initium ullum invenire idoneum,
Unde exordiar narrare, quæ nec opinanti accidunt;
Partim quæ perspexi his oculis, partim quæ accepi auribus:
Quà me propter exanimatum citiùs eduxi foras:
Nam modò me intrò ut corripui timidus, alio suspicans
Morbo me visurum affectam, ac sensi esse, uxorem: hei mihi!
Postquam me aspexêre ancillæ advenisse, illico omnes simul
Lætæ exclamant, Venit, id quòd me repentè aspexerant:
Sed continuò voltum earum sensi immutari omnium;
Quia tam incommodè illis fors obtulerat adventum meum.
Una illarum interea properè præcucurrit, nuntians
Me venisse; ego eju' videndi cupidus rectâ consequor.
Posteaquam introii, extemplo ejus morbum cognovi miser:
Nam neque, ut celari posset, tempus spatium ullum dabat,
Neque voce aliâ, ac res monebat, ipsa poterat conqueri.
Postquam aspexi, ô facinus indignum! inquam: et corripui illico
Me inde lacrumans, incredibili re atque atroci percitus.
Mater consequitur: jam ut limen exirem, ad genua accidit,

Non possum excogitare rerum mihi molestarum ullum principium aptum et conveniens, à quo incipiam exponere ea, quæ mihi nec suspicanti, nec cogitanti advenerunt; quorum aliqua his oculis pervidi, aliqua his auribus percepi: quamobrem me perterritum et consternatum citius extra domum extuli. Nam paulò antè, postquam raptim intrò domum ingressus sum, alio opinans morbo me inventurum correptam esse uxorem atque vidi: hei mihi! ut me ancillæ conspexere rediisse, omnes statim unà hilares primo gaudio adventûs clamitant, Pamphilus advenit; propter id, quòd improvisò, et subitò me viderant: sed illico animadverti earum omnium vultus transmutatos esse, postquam consideraverant reditum meum intempestivè illis fortè obtigisse. Interea ex illis una celeriter cucurrit ad prænunciandum me advenisse: ego videndæ Philumenæ cupiditate ardens rectâ hanc ancillam insequor. Postquam ingressus sum cubiculum, confestim deprehendi quo morbo tentabatur: nam temporis brevitas impediebat, quominus ejus partitudo occultaretur, neque ipsa poterat aliâ voce, ac dolores cogebant, gemitus ex partu, et questus edere. Postquam visu id comperi; ò probrum ingens! apud me dixi, et continuò inde me subduxi, illacrymans, re mihi non credibili et aspectu horrenda commotus ac perturbatus. Mater Philumenæ me insequitur; et lachrymas fundens infelix, in limine domûs, ad genua exeunti mihi se subjicit,

Lacrumans misera: miseritum est. Profectò hoc sic est, ut puto,
Omnibus nobis ut res dant sese, ita magni atque humiles sumus.
Hanc habere orationem mecum principio institit:
O mi Pamphile, abs te quamobrem hæc abierit, caussam vides:
Nam vitium est oblatum virgini olim, ab nescio quo improbo;
Nunc huc confugit, te atque alios partum ut celaret suum.
Sed cùm orata ejus reminiscor, nequeo quin lacrumem miser.
Quæque fors fortuna est, inquit, nobis quæ te hodie obtulit,
Per eam te obsecramus ambæ, si jus, si fas est, utì
Advorsa ejus per te tecta tacitaque apud omnes sient.
Si unquam erga te animo esse amico sensisti eam, mi Pamphile,
Sine labore hanc gratiam, te utì sibi des pro illâ, nunc rogat:
Cæterùm de reducendâ id fac, quod in rem sit tuam.
Parturire eam, neque gravidam esse ex te, solus conscius.
Nam aiunt tecum pòst duobus concubuisse eam mensibus:
Tum, postquam ad te venit, mensis agitur hic jam septimus.
Quod te scire, ipsa indicat res. nunc si potis est, Pamphile,
Maxumè volo, doque operam, ut clam partus eveniat patrem:
Atque adeò omneis: sed si fieri id non potest quin sentiant;
Dicam abortum esse: scio nemini aliter suspectum fore,
Quin, quod verisimile est, ex te rectè eum natum putent.
Continuò exponetur: hîc tibi nihil est quidquam incommodi; et
Illi miseræ indignè factam iujuriam contexeris.
Pollicitus sum; et servare in eo certum est, quod dixi, fidem.
Nam de reducendâ, id verò neutiquam honestum esse arbitror,
Nec faciam: etsi amor me graviter consuetudoque ejus tenet.

ego certè ejus misertus sum. Procul dubio hoc usu venit omnibus nobis hominibus: ut res eveniunt nobis, ita elati, et demissi sumus. Hunc illa sermonem facere mecum primò incepit: ô mi Pamphile, causam cognoscis, propter quam hæc filia mea à domo vestrâ discesserit: nam stuprum ei illatum est virgini olim à nescio quo flagitioso tenebrione: nunc illa ad me matrem suam confugit, ut tibi, atque aliis se parientem occultaret. Verùm cùm precationes istius memoriâ repeto, non possum me continere à lachrymis. Quæcumque subita fortuna, inquit, te nobis hodie adduxit, per eam te obtestamur ambæ mater et filia, si per jura humana divinaque licitum est, ut ejus infortunia tuo beneficio occulta, et silentio obtecta sint omnibus. Si unquam eam amico animo te complexam fuisse cognovisti, mi Pamphile, eadem nunc te orat, ut hanc gratiam sibi concedas (quod facilè potes) pro amico illo animo erga te: sed de recipiendâ eâ, aut ejiciendâ, id facias quod tibi commodum videbitur, et expediet. Laborare eam dolore partûs, neque prægnantem à te factam esse, nemo omnium cognovit præter te solum, nam dicunt eam tibi nuptam tecum concubuisse duobus mensibus post vitium oblatum: tum postquam ad te deducta est, mensis jam hic est septimus: quod te scire res ipsa declarat. Nunc si fieri potest, Pamphile, vehementissimè cupio et laboro, ut partus Philumenæ latenter fiat, etiam ignorante patre, atque insciis omnibus aliis. Sed si fieri non potest, quin resciant, prætexam hoc, scilicet eam abortum fecisse, et immaturum fœtum ejecisse. Scio neminem aliter suspicaturum, quàm, quod probabile est, eum ex te genitum esse. Illico exponetur: in hàc re celandi partûs nullum pateris incommodum, et illi infelici, et indignæ quæ injuriam factam acciperet, honorem integrum servaveris. Promisi hæc facere, quæ mater Myrrhina pro eâ postulavit. Stat fixum atque immotum mihi in eo quod promisi, fidem inviolatam servare. Nam ut eam ex patris domo ad nos reducam, eamque recipiam, non valdè conveniens et decorum esse opinor; nec faciam: quamvis ejus amore, et conversatione vehementer afficior.

Lacrumo, quæ posthac futura est vita, cùm in mentem venit,
Solitudoque. O fortuna, ut nunquam perpetuò es bona!
Sed jam prior amor me ad hanc rem exercitatum reddidit,
Quem ego consilio missum feci; idem nunc operam huic dabo.
Adest Parmeno cum pueris: hunc minimè est opus
In hâc re adesse: nam olim soli credidi,
Eâ me abstinuisse in principio, cùm data est.
Vereor, si clamorem ejus hic crebrò audiat,
Ne parturire intelligat. Aliquò mihi est
Hinc ablegandus, dum parit Philumena.

Non possum lachrymas tenere, cùm animo reputo, quam posthac vitam ducturus sim, quàm tristem et solitariam. O fortuna, quàm non diu constans, et prospera es! Sed jam prior amor Bacchidis me ad hanc rem æquo ferendam animo exercitavit et assuefecit: quem amorem tunc ratione, et prudentiâ dimisi; idem nunc huic me dedam et vacabo. Parmeno adest, venit cum servulis, redeuntibus ex Imbro: non opus est omnino, in hoc Philumenæ partu eum præsentem esse: nam quondam huic uni hoc arcanum commisi, nimirum me eam non attigisse ab initio, cùm data est mihi in uxorem. Timeo, si *Philumenæ* querentis vocem sæpe audiat, ne eam partu laborare cognoscat. Aliquò hinc mihi amandandus est, interea dum Philumena in puerperio est.

ACTUS III. SCENA IV.

PARMENO. SOSIA. PAMPHILUS.

Par. Ain' tu, tibi hoc incommodum evenisse iter?
So. Non hercle verbis, Parmeno, dici potest
Tantum, quàm re ipsâ navigare incommodum est.
Par. Itane est? *So.* ô fortunate, nescis quid mali
Præterieris, qui nunquam es ingressus mare.
Nam alias ut omittam miserias, unam hanc vide:
Dies triginta, aut plùs eo, in navi fui,
Cùm interea semper mortem exspectabam miser;
Ita usque advorsâ tempestate usi sumus.
Par. Odiosum. *So.* haud clam me est: denique hercle aufugerim
Potiùs, quàm redeam, si eò mî redeundum sciam.
Par. Olim quidem te caussæ impellebant leves,
Quod nunc minitare facere, ut faceres, Sosia.
Sed Pamphilum ipsum video stare ante ostium.
Ite intró: ego hunc adibo, si quid me velit.
Here, etiam tu hîc stas? *Pam.* equidem te exspecto. *Par.* quid est?
Pam. In arcem transcurso opus est. *Par.* cui homini? *Pam.* tibi.
Par. In arcem? quid eó? *Pam.* Callidemidem hospitem

Par. Dicisne, Sosia, hanc viam tibi ærumnosam fuisse? *So.* Per Herculem, Parmeno, verbis declarari non potest, quantùm re ipsâ mari iter facere laboriosum est. *Par.* Itane est? *So.* O beate, nescis quas difficultates, et miserias evitaveris, qui nunquam in mare ascendisti. Nam ut alias sileam calamitates, et difficultates navigationis, hanc cognosce: spatio triginta dierum, aut plùs eo tempore, in navi steti, cùm inter hos dies semper mortem formidabam infelix, adeò contrariis et oppositis ventis jactati continuè fuimus. *Par.* Res hæc incommoda, et molesta est. *So.* Non ignoro; et ut uno verbo dicam, potiùs fugiam, quàm iterum in Imbrum proficiscar, si eò mihi proficiscendum esse videam. *Par.* Olim certè ex levibus causis paratus eras fugere, quod nunc minaris facere magni et gravis periculi vitandi causâ: ideo facilè tibi credo. Sed Pamphilum video ipsum stantem ante fores. Ite, vos servi, domum: ego verò hunc conveniam visurus, si quid me velit facere. Here, etiam nunc hîc moraris? *Pam.* Ego te exspecto. *Par.* Quamobrem? *Pam.* In arcem urbis transcurrendum est. *Par.* Cui homini? *Pam.* Tibi. *Par.* Quænam causa est, cur tam remotè in arcem me currere jubes? *Par.* Callidemidem

Myconium, qui mecum unà advectu'st, conveni.
Par. Perii: vovisse hunc dicam, si salvus domum
Rediisset unquam, ut me ambulando rumperet.
Pam. Quid cessas? *Par.* quid vis dicam? an conveniam modó?
Pam. Imò, quod constitui me hodie conventurum eum,
Non posse: ne me frustrà illìc exspectet: vola.
Par. At non novi hominis faciem. *Pam.* at faciam, ut noveris:
Magnus, rubicundus, crispus, crassus, cæsius,
Cadaverosâ facie. *Par.* dii illum perduint.
Quid si non veniet? maneamne usque ad vesperum?
Pam. Maneto: curre. *Par.* non queo, ita defessu' sum.
Pam. Ille abiit. quid agam infelix? prorsus nescio
Quo pacto hoc celem, quod me oravit Myrrhina,
Suæ gnatæ partum: nam me miseret mulieris.
Quod potero, faciam: tamen ut pietatem colam:
Nam me parenti potiùs, quàm amori obsequi
Oportet. at at, eccum Phidippum, et patrem
Video: horsum pergunt: quid dicam hisce, incertu' sum.

Myconium hospitem meum, qui mecum unà navi in hanc urbem advenit, alloquere. *Par.* Interii: voto promisisse verè dicere possum hunc Pamphilum, me ambulando rupturum, si unquam è mari sospes domum advenisset. *Pam.* Quid tardas ire quò jubeo? *Par.* Quid vis ei à te nunciem? an id solùm vis, ut eum adeam? *Pam.* Dic, me non posse eum nunc convenire, sicut denunciaveram ei me facturum hodie; ne me frustrà illic opperiatur: vola. *Par.* At ignotus homo mihi est de facie. *Pam.* At efficiam ut cognoscas; procerâ staturâ est, rubrâ facie, crispis capillis, spisso et pingui corpore, glaucis oculis, vultu ad cadaveris similitudinem facto. *Par.* Dii illum perdant. Quid si non veniet in arcem? an illum exspectem usque ad vespertinum tempus? *Pam.* Exspecta: curre celeriter. *Par.* Non possum, ita defatigatus sum. *Pam.* Parmeno abiit. Quid agam miser? Nescio quà ratione partum occultem Philumenæ, quod ut facerem enixè oravit Myrrhina: nam misereor vehementer mulieris. Quod earum gratiâ potero, id perficiam; uxoris vitium celabo, et ejus honori consulam: ita tamen ut pietatem in matrem meam observem, quæ à Philumenâ offensa est: nam parentis potiùs, quam amoris in uxorem, me rationem habere oportet. At at, ecce Phidippus pater Philumenæ, et Laches pater meus: versùs hanc partem veniunt: quid hisce dicam, animi dubius sum.

ANNOTATIO.

19 *Myconium.*] Mycone insula una ex Cycladibus, non procul à Delo. Virg.: *Quam priùs Arcitenens oras, et littora circum Errantem celsâ Gyaro, Myconeque revinxit.* Cyclades vocantur, *Isole de Archipelago.*

ACTUS III. SCENA V.

LACHES. PHIDIPPUS. PAMPHILUS.

La. Dixtin' dudum, dixisse illam, se exspectare filium?
Ph. Factum. *La.* venisse aiunt: redeat. *Pa.* quam caussam dicam patri,
Quamobrem non reducam, nescio. *La.* quem ego hìc audivi loqui?

La. Nonne dixisti, Phidippe, Philumenam dixisse sese exspectare reditum Pamphili, ut ad nos rediret; nam sine illo in domo nostrâ perdurare non posse? *Ph.* Dixi. *La.* Pamphilum dicunt rediisse: redeat ergo Philumena ad nos. *Pa.* Nescio quam excusationem proponam patri, ob quam nolim reducere uxorem meam. *La.* Quem ego hìc audivi loqui?

Pa. Certum obfirmare est viam me, quam decrevi persequi.
La. Ipsus est, de quo hoc agebam tecum. *Pa.* salve, mi pater.
La. Gnate mi, salve. *Ph.* bene factum te advenisse, Pamphile,
Et adeò, quod maxumum est, salvum atque validum. *Pa.* creditur.
La. Advenis modó? *Pa.* admodum. *La.* cedò, quid reliquit Phania
Consobrinus noster? *Pa.* sanè hercle homo voluptati obsequens
Fuit, dum vixit: et qui sic sunt, haud multùm hæredem adjuvant.
Sibi verò hanc laudem relinquunt; Vixit, dum vixit, bene.
La. Tum tu igitur nihil attulisti huc plus unâ [sententiâ?
Pa. Quidquid id est, quod reliquit, profuit. *La.* imò obfuit:
Nam illum vivum et salvum vellem. *Ph.* impunè optare istuc licet:
Ille reviviscet jam nunquam: et tamen, utrum malis, scio.
La. Herì Philumenam ad se accersi hic jussit; dic jussisse te.
Ph. Noli fodere: jussi. *La.* sed eam jam remittet. *Ph.* scilicet.
Pa. Omnem rem scio, ut sit gesta: adveniens audivi omnia. *La.* at
Istos invidos dii perdant, qui hæc libenter nun- [tiant.
Pa. Ego me scio cavisse, ne ulla meritò contumelia
Fieri à vobis posset: idque si nunc memorare hìc velim,
Quàm fideli animo et benigno in illam et clementi fui,
Verè possim: ni te ex ipsâ id magi' velim rescis- [cere:
Namque eo pacto maxumè apud te meo erit ingenio fides,

Pa. Stat mihi propositum meum obfirmare, et constanter persequi, ut scilicet non recipiam uxorem, et veram causam non recipiendæ celem. *La.* Ipse Pamphilus est, Phidippe, de quo hic tecum colloquebar. *Pa.* Salve, mi pater. *La.* Fili mi, salve. *Ph.* Gaudeo te advenisse, Pamphile, eóque magis gaudeo, quod incolumis et bene valens redis, quod præcipuum est. *Pa.* Sic à quibusdam creditur. *La.* An modò advenis? *Pa.* Propemodum. *La.* Dic quid reliquit in bonis Phania consobrinus noster? *Pa.* Certè per Herculem homo voluptatibus deditus fuit, et deliciis incumbens, quamdiu in vivis fuit: et qui ita facti sunt, non multùm hæredi prosunt, et commodant. Sibi hunc laudum titulum comparant; nimirum, Vixit, dum vixit, lautè et opiparé. *La.* Tu igitur nihil plus rei attulisti, quàm unam illam sententiam? *Pa.* Ut ut est, quodcunque reliquit nobis, compendium et emolumentum attulit. *La.* Imò damnum: nam illum vitâ frui, et incolumem superesse vellem. *Ph.* Sine pœnâ id permissum est optare, nihilque nocet: nam non timendum est, ne unquam ad vitam redeat; tamen non ignoro utrum præoptes. *La.* Pamphile, Phidippus herì Philumenam ad se vocari jussit ex ædibus nostris: Phidippe, dic te jussisse. *Ph.* Noli me monendi causâ adeò mihi latus pungere: sic est, ad me jussi vocari. *La.* Sed jam ad nos eam remittet. *Ph.* Certe ego remittam. *Pa.* Omnem rei seriem rescivi, qualiter sit gesta, cùm advenirem: paulò antè audivi omnia, quæ facta sunt. *La.* At istos garrulos, qui concordiæ et amori conjugum invident, dii perdant, qui hæc quæ audivisti tam cupidè referunt. *Pa.* Ego scio me sedulò curâsse, ne quidquam mihi à vobis contumeliosè exprobrari posset merito meo: idque si nunc hìc recitare velim, quàm fideli amore, et suavi Philumenam filiam tuam, Phidippe, prosequutus sum, verè id recitare possum; nisi potiùs velim te ex ejus ore ea discere: namque eo modo, magis credas me tali esse ingenio, quali me esse tibi dico,

ANNOTATIONES.

4 *Obfirmare viam.*] Firmiter et pertinaciter insistere viam (id est, propositum, consilium) quam mihi persequendam proposui.

6 *Bene factum te advenisse.*] Id est, prosperè contigit te advenisse. Formula est peregrè venientes gratulandi.

17 *Noli fodere.*] *Fodere*, hìc est latus alicujus manu vel pungere, vel tundere: quod facimus monendi gratiâ, et suggerendi, et impellendi. Horatius, Lib. I. Epist. VIII.: *Mercemur servum, qui dictet nomina, lævum Qui fodiat latus.*

Cùm illa, quæ nunc in me iniqua est, æqua de me dixerit;
Neque meâ culpâ hoc dissidium evenisse, id testor deos.
Sed quando sese esse indignam deputat matri [meæ,
Cui concedat, cujus mores toleret suâ modestiâ;
Neque alio pacto potest componi inter eas gratia;
Segreganda aut mater à me est, Phidippe, aut Philumena:
Nunc me pietas matris potiùs commodum suadet sequi.
La. Pamphile, haud invitò ad aures sermo mihi accessit tuus,
Cùm te postputâsse omnes res præ parente in[telligo.
Verùm vide, ne impulsus irâ pravè insistas, Pamphile.
Pa. Quibus iris nunc in illam impulsus iniquu' [sim?
Quæ nunquam quidquam erga me commerita est, pater,
Quod nollem; et sæpe, quod vellem, meritam scio;
Amoque, et laudo, et vehementer desidero:
Nam fuisse erga me miro ingenio expertu' sum:
Illique exopto, ut reliquam vitam exigat
Cum eo viro, me qui sit fortunatior;
Quandoquidem illam à me distrahit necessitas.
Ph. Tibi in manu est, ne fiat. *La.* si sanus sies,
Jube illam redire. *Pa.* non est consilium, pater:
Matris servibo commodis. *La.* quò abis? mane,
Mane, inquam: quò vadis? *Ph.* quæ hæc pertinacia est? [esse eum?
La. Dixin', Phidippe, hanc rem ægrè laturum
Quamobrem te orabam, ut filiam remitteres.
Ph. Non credidi ædepol adeò inhumanum fore:
Ita nunc is sibi me supplicaturum putat?
Si est, ut velit reducere uxorem: licet:
Sin alio est animo, renumeret dotem huc, eat.
La. Ecce autem, tu quoque protervè iracundus es.
Ph. Percontumax redîsti huc nobis, Pamphile.
La. Decedet jam ira hæc: etsi meritò iratus est.
Ph. Quia paululum vobis accessit pecuniæ,
Sublati animi sunt. *La.* etiam mecum litigas?

cùm Philumena ipsa, quæ iniquam erga me se gessit, æquè de me tibi prædicaverit; neque me causam huic divortio præbuisse, deos testes advoco. Sed quandoquidem seipsam existimat tanti, ut nolit obsecundare matri meæ, et rem indignam esse putat, si ei se submittat, ejusque senectutis mores moderatè ferat; neque inter eas alio modo gratia reconciliari possit, nisi matri se submittat: aut sejungenda mater est à me, Phidippe, aut Philumena. Nunc pietate moveor, ut potiùs quæram quod placet matri, et ei commodum est. *La.* Pamphile, libenter auribus accepi sermonem tuum, cùm te video posthabuisse omnes res commodis matris tuæ. Verùm diligenter perspice, ne irâ incitatus in tuâ sententiâ iniquè permaneas, Pamphile. *Pa.* Quibusdam iris impulsus nunc me erga eam iniquè agam? quæ nunquam quidquam mali erga me commeruit, neque commisit quod mihi displicet; et sæpe de me bene meritam esse, et præstitisse, quod placeret, in memoriâ habeo; amoque, et laudo, et ejus retinendæ desiderio teneor; nam singulari, et mirificâ ingenii mansuetudine, et benignitate erga me usam esse expertus sum: illique ex animo opto, ut reliquos vitæ annos traducat cum eo marito, qui me sit felicior, siquidem illam à me divellit necessitas. *Ph.* In tuâ potestate est, ut non divellatur. *La.* Si satis sanæ mentis es, fac ut reducatur. *Pa.* Non ita mihi proposui facere: sed potiùs matris commoda sectari. *La.* Quò abis? mane, mane, inquam: quò abis? *Ph.* Quæ est hæc mentis obstinatio? *La.* Nonne verè tibi dixi, Phidippe, molestum, et ægrum fore Pamphilo, si resciret Philumenam ad vos ex ædibus nostris ita discessisse? quamobrem à te petebam, ut filiam ad nos remitteres, antequam ille rediisset. *Ph.* Per Pollucem, non suspicatus sum eum adeò immitem et ferocem fore: itane is sibi nunc me supplicaturum opinatur, ut uxorem Philumenam recipiat? Si in eo est, ut velit recipere uxorem suam, per me ei licet: sin aliter animatus est, et nolit, reddat dotem, valeat. *La.* Ecce autem, tu quoque insolenter irasceris, et ad iram propensus es. *Ph.* Pervicax, et pertinax ex Imbro ad nos rediisti, Pamphile. *La.* Abibit hæc ira, etsi non sine causâ commotus est. *Ph.* Quia aliquantulum pecuniæ rei vestræ accrevit, elatiores animo, et ferociores facti estis. *La.* Etiam lites in me quoque intendis?

Ph. Deliberet, renuncietque hodie mihi,
Velitne, an non: ut alii, si huic non sit, siet.
La. Phidippe, ades, audi paucis. abiit. quid meâ?
Postremò inter se transigant ipsi, ut lubet;
Quando nec gnatus, neque hic, mihi quidquam
obtemperant:
Quæ dico, parvi pendunt. porto hoc jurgium
Ad uxorem, cujus fiunt consilio omnia hæc:
Atque in eam hoc omne, quod mihi ægrè est,
evomam.

Ph. Decernat, mihique denunciet hodie Pamphilus, velitne, an non, recipere in uxorem Philumenam; ut alii sit uxor, si ipsi non sit. *La.* Phidippe, propiùs accede, audi quæ paucis dicam. Abiit Phidippus. Quid meâ refert? Tandem controversiam inter se decidant ipsi, ut videbitur; quia nec filius, neque hic Phidippus in ullâ re mihi auscultare volunt: verba mea nihili æstimant. Hanc rixam ad uxorem meam jam nunc defero, quasi munus gratum: nam hujus suasu hæc omnia efficiuntur, atque in eam omnem ægritudinem et dolorem effundam.

ACTUS IV. SCENA I.

MYRRHINA. PHIDIPPUS.

My. Perii; quid agam? quò me vortam? quid
meo respondebo viro [entis:
Misera? nam audisse vocem pueri visus est vagi-
Ita corripuit derepente tacitus sese ad filiam.
Quòd si resciverit peperisse eam, id quâ caussâ
clàm me habuisse
Dicam, non ædepol scio.
Sed ostium concrepuit: credo ipsum ad me exire:
nulla sum.
Ph. Uxor ubi me ad filiam ire sensit, se duxit
foras:
Atque eccam video. quid ais, Myrrhina? heus,
tibi dico. *My.* mihine,
Mi vir? *Ph.* vir ego tuus? tu virum me, aut ho-
minem adeò esse deputas?
Nam si utrumvis horum, mulier, unquam tibi vi-
sus forem,
Non sic ludibrio tuis factis habitus essem. *My.*
quibus? *Ph.* at rogitas?
Peperit filia? hem! taces? ex quo? *My.* istuc
rogare æquum est patrem?
Perii. ex quo censes, nisi ex illo, cui data est
nuptum, obsecro?
Ph. Credo, neque adeò arbitrari patris est aliter.
sed demiror,
Quid sit, quamobrem tantopere hunc omnes nos
celare volueris
Partum; præsertim cùm et rectè, et suo péperit
tempore.

My. Perdita sum; quid agam? quò me vertam? Quid responsi marito meo reddam infelix? Nam vagientis pueri clamor videtur ad aures ejus pervenisse; adeò raptim, et subitò silens ad filiam se contulit. Quòd si cognoverit eam partum edidisse, per Pollucem nescio, quâ de causa ei dicam me hoc celavisse. Sed ostium stridet: credo ipsum foras ad me prodire: perii. *Ph.* Ubi uxor vidit me ad filiam ire, foras abiit: atque ecce eam conspicio. Quid ais, Myrrhina? quid siles? heus, te appello. *My.* Mene ipsam appellas, mi vir? *Ph.* An vir ego tuus sum? Tune virum aut hominem quemlibet existimas me esse? Nam si utrumvis horum, mulier, me judicàsses, non sic per ea, quæ fecisti, derisus et delusus fuissem. *My.* Per quæ mea facta derisui fuisti? *Ph.* At etiam quæris? Filia nostra peperit? Hem! siles? Ex quo homine peperit? *My.* Istud patrem decet interrogare de filiâ? perdita sum. Ex quonam opinaris illam peperisse, nisi ex eo cui uxor data est, obsecro? *Ph.* Credo eam peperisse ex Pamphilo, neque licet patri aliter censere. Sed mirum mihi est, quamobrem tantam curam et operam adhibuisti ad hunc partum nobis occultandum: præcipuè cùm rectè, et tempore congruo, quo prægnantes possunt parere, peperit.

Adeóne pervicaci esse animo, ut puerum præoptares perire,
Ex quo inter nos scires posthac amicitiam fore firmiorem,
Potiùs quàm esset cum illo nupta advorsùs animi lubidinem
Tui? ego etiam illorum esse hanc culpam credidi, quæ te est penés.
My. Misera sum. *Ph.* utinam sciam ita esse istuc: sed nunc mihi in mentem venit,
De hâc re quam locuta es olim, cùm illum generum cepimus:
Nam nuptam filiam negabas posse te pati tuam
Cum eo, qui meretricem amaret, qui pernoctaret forís.
My. Quamvis caussam hunc suspicari, quàm ipsam veram, mavolo.
Ph. Multò priùs scivi, quàm tu, illum amicam habere, Myrrhina:
Verùm id vitium ego nunquam decrevi esse adolescentiæ;
Nam id omnibus innatum est: at pol jam aderit, se quoque etiam cùm oderit.
Sed, ut olim te ostendisti, eandem esse nihil cessâsti usque adhuc,
Ut filiam ab eo abduceres? neu, quod ego egissem, esset ratum.
Id nunc res indicium hæc facit, quo pacto factum volueris.
My. Adeón' me esse pervicacem censes, cui mater siem,
Ut eo essem animo, si ex usu esset nostro hoc matrimonium?
Ph. Tun' prospicere, aut judicare, nostram in rem quod sit, potes?

Adeóne pertinaci animo esse potuisti, ut puerum filiæ potiùs cuperes exponi ad mortem, ex quo non ignorabas stabiliorem futuram esse amicitiam in posterum inter nos, quàm contra immoderatam tuam cupiditatem Philumena cum Pamphilo nuptiis jungeretur? Ego etiam adhuc culpam in illis residere credidi, quæ apud te est. *My.* Infelix sum. *Ph.* Utinam cognoscam hoc ita esse, uti tu mihi narras: sed aliud mihi in memoriam redit, ex quo videris non esse innocens, propter ea, quæ olim dixisti, cùm Pamphilum generum elegimus: nam tu negabas te posse consentire, ut filia tua collocaretur nuptui cum eo, qui meretricem amicam haberet, qui totam noctem duceret extra domum. *My.* Hunc maritum meum malo suspicari quamlibet aliam causam esse dissidii inter Pamphilum et Philumenam, quàm illam veram, propter quam volui celare filiam peperisse. *Ph.* Multò priùs scivi, quàm tu, illum amare Bacchidem meretricem, Myrrhina: verùm nunquam censui id vitium esse in adolescentibus, amicam habere: nam id, amare scilicet, omnibus à naturâ insitum est: at per Pollucem citò tempus adveniet, cùm etiam seipsum adventante senectute, et senectutis incommodis, odio habebit: sed ut olim te præbuisti, nunquam destitisti eandem te præbere, adversariam nimirum huic matrimonio, ut Philumenam à Pamphilo distraheres, neve quod egissem esset firmum, et stabile. Id nunc hæc res omnino manifestum facit, cùm partum filiæ nos omnes celaveris, quo modo has nuptias, quas feci, gratas habueris. *My.* Adeóne me contumacem esse censes, ut eum animum haberem adversùs eam, cui mater sim, si hoc matrimonium in utilitatem nostram fieret? *Ph.* Tune providere, aut arbitrari potes, quid rebus nostris conducat?

ANNOTATIONES.

17 *Ut puerum præoptares perire.*] Id est, exponi. Vetustissimus hic mos antiquis fuit, Hebræis, Græcis; ut constat de Moyse, de Œdipo, et etiam Romanis, ut notum est de Romulo et Remo. Exponebantur miselli infantes in mare, in aliquem fluvium, in deserta et avia abjiciebantur. Ovidius Fast. lib. I.

Amne jubet mergi geminos: scelus unda refugit.
In siccâ pueri destituuntur humo.

Idem Ovid. Epist. 11.

Jamque dari parvum canibus, avibusque nepotem
Jusserat, in solis destituique locis.

Denique ad cloacas vetus Scholiastes Juvenalis infantes exponi solitos prodidit, ad Sat. VI. versu 600.

Transeo suppositos, et gaudia, votaque sæpe
Ad spurcos decepta lacus.

Hinc *exponere* idem quod necare. Paulus Jurisconsultus L. IV. D. De agnoscendis liberis.

18 *Ex quo inter nos firmiorem fore amicitiam.*] Scilicet, inter familiam nostram, et familiam Philumenæ.

Audîsti ex aliquo fortasse, qui vidisse eum diceret
Exeuntem aut introëuntem ad amicam. quid tum postea,
Si modestè ac raró hoc fecit? nonne ea dissimulare nos
Magis humanum est, quàm dare operam id scire, quî nos oderit?
Nam si is posset ab eâ sese derepente avellere,
Quîcum tot consuêsset annos; non eum hominem ducerem,
Nec virum satis firmum gnatæ. *My.* mitte adolescentem, obsecro,
Et quæ me peccâsse ais. abi; solum solus conveni:
Roga, velitne an non uxorem: si est, ut dicat velle se,
Redde: sin est autem, ut nolit, rectè consului meæ.
Ph. Siquidem ille ipse non volt, et tu sens'ti esse in eo, Myrrhina,
Peccatum; aderam, cujus consilio ea par fuerat prospici.
Quamobrem incendor irâ, te esse ausam hæc facere injussu meo.
Interdico, ne extulisse extra ædes puerum usque velis.
Sed ego stultior, meis dictis parere hanc qui postulem:
Ibo intrò, atque edicam servis, ne quóquam efferri sinant.
My. Nullam pol credo mulierem me miseriorem vivere:
Nam ut hic laturus hoc sit, si ipsam rem, ut siet, resciverit,
Non ædepol clam me est: cùm hoc, quod levius est, tam animo iracundo tulit:
Nec, quâ viâ sententia ejus mutari possit, scio.
Hoc mî unum ex plurimis miseriis reliquum fuerat malum
Si, puerum ut tollam, cogit, cujus qui sit nescimus pater.

accepisti fortè ab aliquo, qui referret se eum vidisse ingredientem domum amicæ, aut inde egredientem. Quid tum postea? Quid inde postea conjiciendum est mali, si moderatè, mediocriter, nec crebrò id fecit? Nonne magis humanum est, nos ad ea connivere; quàm affectare nos id scire, unde ipsius adversùm nos odium suscipiamus? Nam si is posset subitò ab eâ se abstrahere cum quâ tamdiu consuetudinem habuisset, non eum esse hominem æstimarem, nec maritum satis fidelem nostræ filiæ. *My.* Omitte, precor, loqui de adolescente, et de iis quæ me malè fecisse dicis. Abi hinc, et secretò sine arbitris cum Pamphilo colloquere: quære ab eo, velitne Philumenam recipere, an non: si contingit, ut dicat se velle, redde eam uxorem viro: sin autem negat se velle, rectè à me prospectum esse filiæ nostræ fateberis. *Ph.* Si quidem recusat Pamphilus uxorem recipere Philumenam, et tu cognovisti in eo culpam inhærere divortii; propè aderam ego, cujus ex sententiâ æquum erat omnia hæc provideri. Quamobrem irâ exardesco, te hæc ausam fuisse exequi sine jussu meo. Veto ne puerum, qui modò natus est, extra domum nostram in ullum locum exportare audeas; sed ego ineptior, qui uxorem meam poscam meis jussis obedire: ibo intrò ædes, et familiæ imperabo, ne patiantur infantulum exportari in ullum quemvis locum. *My.* Per Pollucem nullam credo mulierem esse in terris magis infortunatam, quàm ego sum: nam per Pollucem non mihi obscurum est, quàm ægrè laturus sit Phidippus, si cognoverit ut verè res se habet: cùm hoc tantùm, quod multò minus est, partum scilicet celâsse, tam acerbè et iracundè acceperit: nec scio quâ ratione à sententiâ suâ de non exponendo puero dimoveri possit. Hoc mihi unum extremum ex omnibus calamitatibus et infortuniis malum restiterat, si vir meus me cogit, ut educem puerum, cujus pater nobis est ignotus.

ANNOTATIONES.

48 *Ne extulisse extra ædes puerum.*] Timebat Phidippus, ne Myrrhina exponeret puerum.

56 *Si, puerum ut tollam, cogit.*] Id est, ut educem. Infantes olim, simul ac nati erant, humi deponebantur. Ab humo verò pater tollebat, et in sinum recipiebat. Statius——*meus ille meus; tellure cadentem Excepi.*
Qui autem non tollebatur, pro abdicato, et abjectitio erat: quo respicit frequenter Terentius.

Nam cùm compressa est gnata, forma in tenebris
nosci non quita est:
Neque detractum ei tum quidquam est, quî pòst
possit nosci, qui siet.
Ipse eripuit vi, in digito quem habuit, virgini
abiens annulum.
Simul vereor, Pamphilus ne orata nostra nequeat diutius
Celare, cùm sciet alienum puerum tolli pro suo.

Nam cùm filia vitiata fuit, facies ejus qui eam compressit cognosci noctu non potuit: neque ei Philumena quidquam detraxit, ex quo possit comperiri quis ille sit, sed ipse discedens eripuit vi annulum ei virgini ex digito. Etiam timeo ne Pamphilus non possit ea, quæ oravimus, diutius silentio abscondere, cùm noverit alienum puerum educari loco sui filii, quod molestè feret.

ACTUS IV. SCENA II.

SOSTRATA. PAMPHILUS.

So. Non clam me est, mi *gnate*, tibi me esse suspectam, uxorem tuam
Propter meos mores hinc abiisse; etsi ea dissimulas seduló.
Verùm ita me dî ament, itaque obtingant ex te, quæ exopto mihi, ut
Nunquam sciens commerui, meritò ut caperet odium illam mei:
Teque antequam me amare rebar, ei rei firmâsti fidem:
Nam mihi intus tuus pater narravit modo quo pacto me habueris
Præpositam amori tuo: nunc tibi me certum est contrà gratiam [tati scias.
Referre, ut apud me præmium esse positum pie-
Mi Pamphile, hoc et vobis, et meæ commodum famæ arbitror.
Ego rus abituram hinc cum tuo me esse certò decrevi patre; [reliqua,
Ne mea præsentia obstet, neu caussa ulla restet
Quin tua Philumena ad te redeat. *Ph.* quæso, quid istud consilii est? [migres?
Illius stultitiâ victa, ex urbe tu rus habitatum
Haud facies: neque sinam, ut qui nobis, mater, maledictum velit,
Meâ pertinaciâ esse dicat factum, haud tuâ modestiâ: [dies,
Tum tuas amicas te, et cognatas deserere, et festos
Meâ caussâ, nolo. *So.* nihil pol jam istæc res mihi voluptatis ferunt:

So. Non me latet, fili mi, me tibi in suspicionem venisse, uxorem tuam Philumenam hinc discessisse in domum patris, propter mores meos forsitan injucundos; etsi ea diligenter celas. Verùm ita mihi dii faveant, itaque à te mihi obveniant ea, quæ exopto, ut nunquam volens prudensque culpam commisi, propter quam uxor tua conciperet odium in me merito meo: et quod antè existimabam te me amare, id ita verè esse confirmâsti. Nam mihi paulò antè pater tuus commemoravit quomodo me prætulisti amori, quo uxorem prosequebaris: et nunc mihi deliberatum et constitutum est, vicissim tibi beneficium retribuere: ut tibi manifestum fiat mercedem pietati in me tuæ apud me servari et recondi. Mi Pamphile, hoc et vobis, et meæ existimationi conveniens et utile esse judico. Ego constitui hinc ad villam me profecturam esse cum tuo patre; ne mea præsentia obsit, neve ulla causa relinquatur, quominus tua uxor Philumena ad te revertatur. *Pa.* Rogo, quid istud propositum tuum? ut tu *illius* imprudentiâ adacta ex urbe discedas ad villam incolendam? Non permittam: neque id fiet à te, ut qui nobis, mater, obtrectare cupiunt, meam pervicaciam dicant esse causam, non tuam facilitatem et moderationem, cur habitatum rus iveris: etiam tuas amicas, et cognatione propinquas relinquere, et dierum festorum solemnem celebrationem, propter me, minimè consentire possum. *So.* Nihil per Pollucem ista res nunc me oblectat:

Dum ætatis tempus tulit, perfuncta satis sum: satias jam tenet
Studiorum istorum. hæc mihi nunc cura est maxuma, ut ne cui meæ [meam.
Longinquitas ætatis obstet, mortemve exoptet
Hîc video me esse invisam immeritó: tempus est concedere.
Sic optumè, ut ego opinor, omnes caussas præcidam omnibus; [gessero.
Et me hâc suspicione exsolvam, et illis morem
Sine me, obsecro, hoc effugere volgus quod malè audit mulierum.
Pa. Quàm fortunatus cæteris sum rebus, absque unâ hâc foret,
Hanc matrem habens talem, illam autem uxorem! *So.* obsecro, mi Pamphile,
Non tute incommodam rem, ut quæque est, in animum inducas pati;
Si cætera sunt ita, ut tu vis, itaque ut esse ego illam existumo;
Mi gnate, da veniam hanc mihi, reduc illam. *Pa.* væ misero mihi!
So. Et mihi quidem: nam hæc res non minùs me malè habet, quàm te, gnate mi.

dum ætas vitæ passa est, satis huic rei operam dedi: satietas nunc tenet harum omnium exercitationum; hæc nunc maximè me cura solicitat, ut ne longa vita mea alicui invisa sit et noceat, morsque mea exspectetur ab aliquo. Hic animadverto me odio haberi immeritó: tempus est abire hinc. Sic commodissimè omnes caussas amputabo omnibus; et me hâc opinione falsâ liberabo, et illis obsequutus fuero. Permitte me, oro, hoc evitare, propter quod genus mulierum vituperatur. *Pa.* Quàm beatus sum in cæteris rebus omnibus, absque hâc unâ re esset: nam quoniam matrem tam benignam habeo, felix sum; sed infelix uxorem habens gravidam ex alio. *So.* Quæso, mi Pamphile, ne tibi tu ipse persuadeas, te rem difficilem, et molestam ullam tolerare, ut ut sit incommoda; si cætera tibi pro voto succedunt, si ita sit uxor, ut ego illam esse existimo, honestam et tibi obsequentem; concede hoc mihi, recipe illam apud te. *Pa.* Væ misero mihi! *So.* Et mihi certé: nam hæc res non minori curâ me solicitat, quàm te, gnate mi.

ACTUS IV. SCENA III.

LACHES. SOSTRATA. PAMPHILUS.

La. Quem cum istôc sermonem habueris, procul hinc stans accepi, uxor.
Illuc est sapere, qui, ubicunque opus sit, animum possis flectere; [si feceris.
Quod faciendum fortasse sit pòst, idem hoc nunc
So. Fors pol fuat. *La.* abi rus ergo hinc: ibi ego te, et tu me feres.
So. Spero mecastor. *La.* i ergo intrò, et compone, quæ tecum simul
Ferantur. dixi. *So.* ita ut jubes, faciam. *Pa.* pater.

La. Non ita hinc longè stans audivi ea, quæ colloquuta fueris cum isto filio nostro Pamphilo. Illud porro est sapientis, posse, quandocumque res exigit, animum facile circumagere, et adducere ad id faciendum libenter impræsentiâ, quod fortasse postea facere cogat necessitas. *So.* Bona fortuna eveniat. *La.* Secede igitur in villam ab hac urbe; ibi ego tuos mores, tuque meos invicem æquo animo feres. *So.* Proculdubio ita confido fore. *La.* Intra igitur domum, collige, et compara ea, quæ tecum ferenda sunt. Hæc censeo facienda. *So.* Ita ut imperas, exequar. *Pa.* Pater.

ANNOTATIONES.

4 *Fors fuat.*] Fortuna faveat. *Fuat*, significat *sit*.

6 *Dixi.*] Hoc verbum in peroratione causæ adhiberi solitum, quo significatur firmum et esse ratum, quod egerit orator.

La. Quid vis, Pamphile? *Pa.* abire hinc matrem? minimé. *La.* quid ita istuc? *Pa.* quia
De uxore incertus sum etiam, quid facturus siem.
La. quid est?
Quid vis, nisi reducere? *Pa.* equidem cupio, et vix contineo: sed
Non minuam meum consilium: ex usu quod est, id persequar.
Credo, si non reducam, eâ gratiâ concordes magis fore.
La. Nescias. verùm tuâ refert nihil, utrum illæ fecerint,
Quando hæc abierit. odiosa hæc est ætas adolescentulis:
E medio æquom excedere est; postremò nos jam fabulæ
Sumus, Pamphile, senex, atque anus.
Sed video Phidippum per tempus egredi: accedamus.

La. Quid vis, Pamphile? *Pa.* Hincne rus matrem abire sines? minimè hoc fiat. *La.* Quid ita istud vis? matrem scilicet rus non ire? *Pa.* Quia animi pendeo dubius etiam, quid uxore meâ debeam facere. *La.* Quid est? quid aliud facere vis nisi eam apud te recipere? *Pa.* Profectò cupio eam recipere, et vix mihi tempero, quin hoc faciam: sed nihil quidquam de consilio meo mutabo: id quod expedit, et utile est, ut cœpi, sequar. Credo eas inter se, matrem et uxorem, magis consensuras esse, si Philumenam uxorem non recipiam. *La.* Nescias utrum eventurum sit. Verùm id tuâ nihil interest, utrùm conveniat inter eas necne, quando mater tua rus concesserit. Ætas hæc senilis tædiosa est, et invisa adolescentiæ: ex cœtu hominum nos senes morosos discedere par est: denique materiam præstamus sermonibus populi et dicteriis, ut ridiculi, ego et mater tua, qui vetuli sumus. Sed video Phidippum domo exire tempestivè et commodé: accedamus.

ACTUS IV. SCENA IV.

PHIDIPPUS. LACHES. PAMPHILUS.

Ph. Tibi quoque ædepol sum iratus, Philumena,
Graviter quidem: nam hercle abs te factum est turpiter:
Etsi tibi caussa est de hâc re: mater te impulit:
Huic verò nulla est. *La.* opportunè te mihi,
Phidippe, in ipso tempore ostendis. *Ph.* Quid est?
Pa. Quid respondebo his? aut quo pacto hoc aperiam?
La. Dic filiæ, rus concessuram hinc Sostratam:
Ne revereatur, minùs jam quò redeat domum. *Ph.* ah,
Nullam de his rebus culpam commeruit tua;
A Myrrhinâ hæc sunt meâ uxore exorta omnia.
Pa. Mutatio fit. *Ph.* ea nos perturbat, Laches.
Pa. Dum ne reducam, turbent porrò, quàm velint.
Ph. Ego, Pamphile, esse inter nos, si fieri potest,
Affinitatem hanc sanè perpetuam volo:

Ph. Tibi quoque succenseo, non solùm Myrrhinæ matri tuæ, Philumena, et valdè quidem per ædem Pollucis: nam per Herculem indecenter te gessisti, quòd abscesseris domo mariti; etsi tibi excusatio parata est, nempe matrem te ad id faciendum instigâsse: hæc verò nullam omnino causam habet, quam obtendat. *La.* Commodè, et tempore mihi te obvium præbes, Phidippe. *Ph.* Quamobrem? *Pa.* Quid respondebo his, aut quomodo quærentibus id exponam? *La.* Phidippe, dic filiæ Philumenæ rus profecturam hinc Sostratam: ne timeat; quò minùs ad nos revertatur. *Pa.* Ah, nihil quidquam, Laches, in eâ re peccavit uxor tua Sostrata: Myrrhina uxor mea est origo et causa harum omnium turbarum. *Pa.* Nova oritur rerum conversio. *Ph.* Ea est causa perturbationis nostræ, Laches. *Pa.* Dummodo non reducam Philumenam, tumultuentur, et contendant quantum eis placeat. *Ph.* Ego, Pamphile, hanc affinitatis necessitudinem inter nos perpetuò intercedere opto, si fieri potest:

ANNOTATIO.

12 *Turbent porrò.*] Hæc ad spectatores dicuntur.

Sin est, ut aliter tua siet sententia,
Accipias puerum. *Pa.* sensit peperisse: occidi.
La. Puerum? quem puerum? *Ph.* natus est nobis nepos:
Nam abducta à vobis prægnans fuerat filia,
Neque fuisse prægnantem unquam ante hunc scivi diem.
La. Bene, ita me dî ament, nuncias: et gaudeo
Natum illum, et tibi illam salvam; sed quid mulieris
Uxorem habes? aut quibus moratam moribus?
Nosne hoc celatos tamdiu? nequeo satis,
Quàm hoc mihi videtur factum pravè, proloqui.
Ph. Non tibi illud factum minùs placet, quàm mihi, Laches.
Pa. Etsi jamdudum fuerat ambiguum hoc mihi,
Nunc non est: cùm eam consequitur alienus puer.
La. Nulla tibi, Pamphile, hîc jam consultatio est.
Pa. Perii. *La.* hunc videre sæpe optabamus diem,
Cùm ex te esset aliquis, qui te appellaret patrem.
Evenit: habeo gratiam diis. *Pa.* nullus sum.
La. Reduc uxorem, ac noli advorsari mihi.
Pa. Pater, si ex me illa liberos vellet sibi,
Aut se esse mecum nuptam, satis certò scio,
Non me clam haberet, quæ celâsse intelligo.
Nunc, cùm ejus alienum esse à me animum sentiam,
Nec conventurum inter nos posthac arbitrer,
Quamobrem reducam? *La.* mater quod suasit sua,
Adolescens mulier fecit: mirandumne id est?
Censen' te posse reperire ullam mulierem,
Quæ caret culpâ? an quia non delinquunt viri?
Ph. Vosmet videte jam, Laches, et tu, Pamphile,
Remissam opus sit vobis, an reductam domum.
Uxor quid faciat, in manu non est meâ;
Neutrâ in re vobis difficultas à me erit.
Sed quid faciemus puero? *La.* ridiculè rogas.

quòd si non ita fert tua voluntas, puerum, quem genuisti ex Philumenâ, recipias velim. *Pa.* Nempe comperit Phidippus Philumenam peperisse: interii. *La.* Puerum? quem puerum? *Ph.* Natus est nobis nepos ex Pamphilo et Philumenâ: nam Myrrhina ex vestrâ domo filiam gravidam abduxit, neque unquam gravidam fuisse accepi ante hunc diem. *La.* Jucundum mihi nuncium, ita me dii ament, mihi nuncias, et gratulor tibi, illum natum esse, et filiam quoque Philumenam esse incolumem et bene valentem. sed quæ mulier est uxor tua, aut quibus instructa moribus? Nobisne hoc, filiam fuisse prægnantem, tanto tempore occultare debuit? Non possum satis amplâ oratione exprimere, quam indecenter, et perversè id factum mihi videtur. *Ph.* Non tibi illud factum magis displicet, quàm mihi, Laches. *Pa.* Etsi antea de reducendâ, vel non, uxore, dubius animi fuissem, quid statuendum mihi esset, nunc non sum; certum est non reducere, quum eam matrem habet puer ab alio, non à me genitus. *La.* Nullus tibi nunc, Pamphile, de rejiciendâ uxore locus. *Pa.* Perditus sum. *La.* Hunc videre sæpe votis diem postulavimus, quo ex te nasceretur puer aliquis, qui te patrem vocaret: eventus votis respondit, habeo gratiam diis. *Pa.* Interii. *La.* Reduc uxorem, et noli mihi repugnare. *Pa.* Pater, si Philumena vellet habere liberos ex me, aut connubio mecum esse junctam, satis probè scio, non me latere vellet, quod mihi occultâsse cognosco. Nunc cùm ejus animum immutatum et à me aversum videam, nec nos concordes fore et consensuros putem, quam ob causam eam reducam? *La.* Quod ejus mater consilium dedit, juvenis mulier secuta est: mirandumne id est? æstimasne te posse invenire ullam mulierem culpæ expertem? An quia scilicet non peccant viri? *Ph.* Vos ipsi deliberate nunc, Laches, tuque, Pamphile, an ex usu sit vobis, ut remissa sit ad suos, vel ad vos reducta Philumena. Quid uxor faciat me inscio, non est in potestate meâ id infectum reddere: neutrâ in re, nec in remissione, nec in reductione per me vobis fiet difficultas. Sed quid faciemus cum infante nato ex Philumenâ? *La.* Per risum id interrogas.

ANNOTATIONES.

16 *Sensit peperisse.*] Hæc solus secum ait Pamphilus.

26 *Etsi jamdudum ambiguum.*] Hæc omnia secum Pamphilus.

27 *Eam consequitur alienus puer.*] Ex injustâ conjunctione natus, conditionem matris sequitur: ex justis nuptiis creati sequuntur patrem.

29 *Perii.*] Hoc sibi Pamphilus dicit.

Quidquid futurum est, huic reddas; suum scilicet,
Ut alamus nostrum. *Pa.* quem ipsa neglexit, pater,
Ego alam? *La.* quid dixti? eho! an non alemus, Pamphile?
Prodemus quæso potiús? quæ hæc amentia est?
Enimvero prorsus jam tacere non queo:
Nam cogis ea, quæ nolo, ut præsente hoc loquar.
Ignarum censes tuarum lacrumarum esse me?
Aut, quid sit id, quòd sollicitere ad hunc modum?
Primùm, hanc ubi dixti caussam, te propter tuam
Matrem non posse habere hanc uxorem domi:
Pollicita est ea, se concessuram ex ædibus.
Nunc, postquam ademptam hanc quoque tibi caussam vides;
Puer quia clam te est natus, nactus alteram es.
Erras, tui animi si me esse ignarum putas.
Aliquando tandem huc animum ut adjungas tuum,
Quàm longum spatium amandi amicam tibi dedi?
Sumptus, quos fecisti in eam, quàm animo æquo tuli?
Egi atque oravi tecum, uxorem ut duceres:
Tempus dixi esse: impulsu duxisti meo.
Quæ tum, obsecutus mihi, fecisti ut decuerat.
Nunc animum rursum ad meretricem induxti tuum:
Cui tu obsecutus, facis huic adeò injuriam.
Nam in eandem vitam te revolutum denuo
Video esse. *Pa.* méne? *La.* te ipsum: et facis injuriam.
Confingis falsas caussas ad discordiam,
Ut cum illâ vivas, testem hanc cùm abs te amoveris;
Sensitque adeò uxor: nam ei caussa alia quæ fuit,
Quamobrem abs te abiret? *Ph.* planè hic divinat: nam id est.
Pa. Dabo jusjurandum, nihil esse istorum, tibi. *La.* ah!
Reduc uxorem: aut quamobrem non opus sit cedó.
Pa. Non est nunc tempus. *La.* puerum accipias; nam is quidem
In culpâ non est: pòst de matre videro.
Pa. Omnibus modis miser sum; nec, quid agam, scio;

Quidquid continget, Pamphilo redde suum filium ut nos educemus eum. *Pa.* Egone, pater, educabo infantem, quem ipsa mater pro derelicto habuit? *La.* Quid dixisti? Eho an non educabimus, Pamphile? projiciemusne potiùs? Quænam hæc insania est? equidem jam omnino silere non possum: nam me compellis ad declaranda ea, quæ nollem præsente Phidippo de te dicere. An putas me caussam ignorare cur tam frequenter lachrymaris, aut cur ita perturberis, et solicitus sis? In primis postquam dixisti hanc caussam non reducendæ uxoris, nimirum te non posse pati hanc uxorem domi esse, quæ matrem odisset; promisit mater se domo discessuram. Nunc cùm sentis te hoc prætextu privari: quia pueri partus, te nesciente, ex occulto fuit editus, alteram caussam reperisti. Fallit te opinio, si arbitraris me ignorare animi tui propositum. Aliquando tandem ut animum ad uxorem adhibeas, quàm longum tempus amandi Bacchidem concessi tibi? quas impensas pecuniæ, ut eam possideres, fecisti? quàm patienter hæc tuli? Suasi, et rogavi ut uxorem duceres, dixi tempus advenisse: hortatu duxisti meo. Quæ cùm mihi morem gerens fecisti, ut debueras; nunc amorem tuum in meretricem Bacchidem transtulisti: cui tu obediens facis uxori injuriam; nam in eandem vivendi consuetudinem te reversum esse rursus intelligo. *Pa.* Mene? *La.* Teipsum: et injustè agis. Falsas caussas invenis, cur uxorem non reducas, ad movendam dissensionem inter affines, ut cum illâ Bacchide meretrice consuetudinem habeas: postquam hanc uxorem tuam, testem præsentem libidinis tuæ, à te expuleris: sensitque certè illa: nam quid aliud eam impulit, ut à te discederet? *Ph.* Omnino spiritu divino afflatus hæc vaticinatur Laches: nam ea vera sunt. *Pa.* Jurejurando affirmabo tibi, nihil esse verum eorum quæ mihi exprobras. *La.* Ah! reduc uxorem: aut cur non ex usu sit istud, dicito. *Pa.* Non est nunc tempus dicendi. *La.* Puerum natum tibi recipias; nam is quidem immunis est è culpâ: postea considerabo utrùm Philumena ejus mater culpæ sit particeps, necne. *Pa.* Ex omnibus partibus miser sum: nec quid agam scio:

ANNOTATIO.

79 *Omnibus modis miser sum.*] Querela Pamphili ad spectatores.

Tot nunc me rebus miserum concludit pater.
Abibo hinc, præsens quando promoveo parum.
Nam puerum injussu credo non tollet meo;
Præsertim in eâ re cùm sit mihi adjutrix socrus.
La. Fugis? hem, nec quidquam certi respondes mihi?
Num tibi videtur esse apud sese? sine:
Puerum, Phidippe, mihi cedò, ego alam. *Ph.* maxumé.
Non mirum fecit uxor, si hoc ægrè tulit:
Amaræ mulieres sunt, non facilè hæc ferunt.
Propterea hæc ira est; nam ipsa narravit mihi:
Id ego præsente hoc tibi nolebam dicere.
Neque ei credebam primó: nunc verùm palàm est.
Nam omnino abhorrere animum huic video à nuptiis.
La. Quid ergo agam, Phidippe? quid das consilii?
Ph. Quid agas? meretricem hanc primùm adeundam censeo:
Oremus: accusemus graviùs: denique
Minitemur, si cum illo habuerit rem postea.
La. Faciam, ut mones: puer, eho, curre ad Bacchidem hanc
Vicinam nostram: huc evoca verbis meis.
Et te oro porrò, in hâc re adjutor sis mihi. *Ph.* ah!
Jamdudum dixi, itidemque nunc dico, Laches,
Manere affinitatem hanc inter nos volo,
Si ullo modo est ut possit: quod spero fore.
Sed visn' adesse me unà, dum istam convenis?
La. Immo verò abi: aliquam puero nutricem para.

tot me nunc petitionibus urget, et circumdat pater. Hinc abscedam, quandoquidem præsens parum proficio. Nam puerum credo, sine consensu, et mandato meo non tollet, ut nutriat, et educet, cùm præcipuè socrus Myrrhina in eâ re mihi faveat, ut quæ hunc exponendum censeat. *La.* Fugis? hem! nec ullum certum responsum mihi reddis? num tibi videtur, Phidippe, Pamphilus mentis compos esse? Sine me facere: puerum mihi trade; ego nutriam. *Ph.* Libenter dabo tibi infantem. Non rem mirandam, et insolitam fecit uxor Myrrhina, si à moribus Pamphili abhorruit: asperæ mulieres sunt, non æquo patiuntur animo viros alias amare. Propterea hæc indignatio est uxoris meæ in Pamphilum, quem generum sibi esse nolebat; nam ipsa mihi recitavit. Istud ego nolebam tibi, præsente Pamphilo, referre, neque ego uxori id narranti primò fidem habebam: nunc verò, quod dixi manifestum est: nam omnino Pamphilum aversum esse à nuptiis animadverto. *La.* Quid ergo censes, Phidippe, mihi esse faciendum? Quid mihi suades? *Ph.* Quid agere debeas? Primùm hanc meretricem conveniendam esse arbitror: rogemus: probris, reprehensionibus acerbiùs insectemur; denique minas intentemus, si in posterum consuetudinem habeat cum Pamphilo. *La.* Faciam quæ præcipis. Eho, puer, propera ire ad Bacchidem hanc vicinam nostram: huc accerse eam meo nomine. Et te rogo deinde, Phidippe, ut in hâc re me adjuves. *Ph.* Ah! jam multo antè tempore dixi, idemque nunc verbis confirmo, Laches; perpetuam esse hanc affinitatem inter nos cupio, si ullo modo id potest fieri, quod spero futurum. Sed visne me simul tecum præsentem esse, dum illam alloqueris? *La.* Quin potiùs abi: aliquam puero nutricem quære.

ACTUS V. SCENA I.

BACCHIS. LACHES.

Ba. Non hoc de nihilo est, quòd Laches me nunc conventam esse expetit:
Nec pol me multùm fallit, quin, quod suspicor, sit, quod velit.

Ba. Non abs re est, quòd Laches nunc me vult alloqui: nec, per Pollucem, valdè opinio me fallit, quin quod in suspicione habeo, sit id, de quo me velit nunc compellare.

La. Providendum mihi est, ne, si iracundiùs agam, minus obtineam quàm possim mitiùs agendo; aut ne quid violentiùs faciam, quod postea infectum esse melius sit. Accedam ad illam. Bacchis, salve. *Ba.* Salvus sis, Laches. *La.* Credo per ædem Pollucis tibi aliquantulùm mirum videri, Bacchis, quam ob causam te huc ex domo tuâ servulum accersere jusserim. *Ba.* Ego quoque meticulosa sum, quum recordor meæ conditionis; ne nomen meretricis propter quæstum quem exerceo, mihi apud te noceat: nam cæteros mores facilè præstabo innoxios. *La.* Si vera dicis, nihil periculi à me timere debes, mulier: nam jam ejus ætatis sum, ut mihi, si quid peccaverim, veniam dare minimè justum sit: quò majori curâ caveo ne imprudenter, et inconsideratè quidquam faciam. Nam si id facias, aut factura es, quod bonas facere convenit; inelegans et inhonestum me tibi facere injuriam: quòd si innoxia sis, id etiam iniquum est. *Ba.* Per Castorem magnas tibi gratias hanc ob rem habere debeo: nam si quis post illatam injuriam se excuset, parvum mihi commodum attulerit. Sed quid istud est, quod mihi cupis dicere? *La.* Meum frequentiùs recipis apud te filium Pamphilum. *Ba.* Ah! *La.* Permitte me loqui: priusquam ille uxorem habuit, illum te amare perpessus sum: sine; nondum etiam dixi ea, quæ volui: hic nunc matrimonio uxori junctus est: quære alium constantiorem amatorem, dum tempus habes prospiciendi tuæ utilitati: nam ille, neque integram ætatem, eodem amore te prosequetur, neque pol tu eâdem ætate semper florida eris. *Ba.* Quis ait me receptare filium tuum? *La.* Socrus ejus Myrrhina. *Ba.* Mene? *La.* Te ipsam: et filiam abduxit suam ex domo meâ, atque infantem, qui recèns natus est, ob eam rem occultè voluit necare. *Ba.* Si scirem aliud quidpiam sanctius esse quàm jusjurandum, quo vobis meam fidem datam firmam esse persuadere possem; id tibi asseverarem, Laches, à me sejunxisse Pamphilum, ut uxorem sibi junxit.

La. Videndum est, ne minus propter iram hanc impetrem, quàm possiem;
Aut ne quid faciam plus, quod pòst me minus fecisse satius sit.
Aggrediar. Bacchis, salve.
Ba. Salve, Laches. *La.* credo ædepol te non-nihil mirari, Bacchis,
Quid sit, quapropter te huc foras puerum evocare jussi.
Ba. Ego pol quoque etiam timida sum, cùm venit in mentem, quæ sim;
Ne nomen mihi quæsti obsiet: nam mores facilè tutor.
La. Si vera dicis, nihil tibi est à me pericli, mulier:
Nam jam ætate eâ sum, ut non siet peccato mihi ignosci æquom:
Quò magis omnes res cautiùs, ne temere faciam, accuro.
Nam si facis, facturave es, bonas quod par est facere; inscitum
Offerre injuriam tibi: immerenti, iniquom est.*
Ba. Est magna ecastor gratia, de hâc re quam tibi habeam:
Nam qui post factam injuriam expurget, mihi parum prosit.
Sed quid istuc est? *La.* meum receptas filium ad te Pamphilum. *Ba.* ah!
La. Sine dicam: uxorem hanc priùs quàm duxit, vostrum amorem pertuli.
Mane, nondum etiam dixi id, quod volui. nunc hic uxorem habet:
Quære alium firmiorem tibi, dum consulendi tempus est:
Nam neque ille hoc animo erit ætatem: neque pol tu eâdem istâ ætate.
Ba. Quis id ait? *La.* socrus. *Ba.* mene? *La.* te ipsam: et filiam abduxit suam,
Puerumque ob eam rem clàm voluit, natus qui est, extinguere.
Ba. Aliud si scirem, quî firmare meam apud vos possem fidem,
Sanctius quàm jusjurandum, id pollicerer tibi, Laches;
Me segregatum habuisse, uxorem ut duxit, à me Pamphilum.

La. Lepida es: sed scin' quid volo potiùs sodes facias? *Ba.* quid vis? cedó.
La. Eas ad mulieres huc intrò, atque istuc jusjurandum idem
Polliceare illis: exple animum iis, teque hoc crimine expedi.
Ba. Faciam: quod pol, si esset alia ex hoc quæstu, haud faceret, scio,
Ut de tali caussâ nuptæ mulieri se ostenderet:
Sed nolo falsâ famâ esse gnatum suspectum tuum,
Nec leviorem vobis, quibus est minimè æquom, viderier
Immeritó: nam meritus de me est, quod queam, illi ut commodem
La. Facilem benevolumque lingua tua jam tibi me reddidit:
Nam non sunt solæ arbitratæ hæ: ego quoque etiam credidi.
Nunc cùm ego te esse præter nostram opinionem comperi;
Fac eadem ut sis porró: nostrâ utere amicitiâ, ut voles.
Aliter si facis, — sed reprimam me, ne ægrè quidquam ex me audias.
Verùm te hoc moneo unum, qualis sim amicus, aut quid possiem,
Potiùs quàm inimicus, periculum facias. *Ba.* faciam seduló.

La. Scita, et venusta es; sed scisne quod volo ampliùs, si vis, ut facias? *Ba.* Quid vis, dic mihi. *La.* Ut convenias has mulieres, quæ in hâc domo sunt, atque idem jusjurandum eis te facturam promittas: satisfacito illis, et te hujus criminis suspicione libera, quòd Pamphilum receptes. *Ba.* Faciam; quod per Pollucem, alia meretrix, quæ similiter quæstum corpore facit, nollet certè facere, ut propter talem causam, propter amorem mariti in pellicem, in conspectum ejus uxoris veniret, nedum de hâc re verba ei faceret: sed nolo pati, ut filius tuus in suspicionem veniat culpæ, quæ falsa est, et ex quâ falsus rumor differatur; nec minùs eum constantem à vobis parentibus æstimari volo, quibus non justum est, ut talis esse videatur, nullo suo merito: nam ita bene de me est meritus, ut debeam omnia commoda, quæ possim, ei præstare, et utilitati ejus inservire. *La.* Benignum et bene cupientem tibi lepidus sermo tuus me fecit: nam non solæ hæ mulieres, Myrrhina et Philumena, te receptare Pamphilum judicaverunt: ego quoque ipse credidi. Nunc cùm ego te innoxiam, et criminis puram perspexi, contra opinionem nostram, fac ut talis videaris Myrrhinæ, et Philumenæ. In posterum utere tuo arbitrio nobis amicis. Sin aliam te perhibeas: sed me cohibebo, ne molestè, et acerbè, quidquam tibi dicam. Verùm te hoc unum hortor, ut potiùs experiaris qualis sim amicus, et quid possim, quàm inimicus. *Ba.* Faciam diligenter quæ mones.

ACTUS V. SCENA II.

PHIDIPPUS. LACHES. BACCHIS.

Ph. Nihil apud me tibi defieri patiar, quin, quod opus sit, benignè præbeatur;
Sed cùm tu satura, atque ebria eris, puer ut satur sit, facito.
La. Noster socer, video, venit: puero nutricem adducit.
Phidippe, Bacchis dejerat persancté. *Ph.* hæccine ea est? *La.* hæc est.

Ph. Nutrix, non sinam quidquam tibi apud me deficere, ut quod necessarium sit, non largè tibi præstetur; sed cum tu cibis, et vino plena eris, fac ut infans lacte sit plenus, et bene nutriatur. *La.* Noster socer Phidippus, ut cerno, venit: puero alendo nutricem adducit. Phidippe, Bacchis per deos bene jurat, et religiosè. *Ph.* Hæcne ea est? *La.* Hæc est.

Ph. Nec pol istæ metuunt deos; neque has respicere deos opinor.
Ba. Ancillas dedo: quolibet cruciatu per me exquire.
Hæc res hîc agitur: me facere Pamphilo ut uxor redeat,
Oportet: quod si perficio, non pœnitet me famæ,
Solam fecisse id, quod aliæ meretrices facere fugitant.
La. Phidippe, nostras mulieres suspectas falsò nobis,
In re ipsâ invenimus: porrò hanc nunc experiamur: nam si
Compererit falsò crimini tua se uxor credidisse,
Missam iram faciet: sin autem est ob eam rem iratus gnatus,
Quòd peperit uxor clàm, id leve est; citò ab eo hæc ira abscedet.
Profectò in hâc re nil mali est, quod sit dissidio dignum.
Ph. Velim quidem hercle. *La.* exquire: adest: quod satis sit, faciet ipsa.
Ph. Quid isthæc mihi narras? an quia non tute audisti dudum
De hâc re animus meus ut sit, Laches? illis modò exple animum.
La. Quæso ædepol, Bacchis, quod mihi es pollicita, tute ut serves.
Ba. Ob eam rem vis ergo introëam? *La.* i, atque exple animum iis, ut credant.
Ba. Eo; etsi scio pol his fore meum conspectum invisum hodie:
Nam nupta meretrici hostis est, a viro ubi segregata est.
La. At hæ amicæ erunt, ubi quamobrem adveneris, resciscent.
Ph. At easdem amicas fore tibi promitto, rem ubi cognôrint:
Nam illas errore, et te simul suspicione exsolves.
Ba. Perii: pudet Philumenæ. me sequimini intrò huc ambæ.
La. Quid mî est, quod malim, quàm quod huic intelligo evenire,

Ph. Nec pol istæ meretrices deorum timorem habent, nec diis ullo modo curæ sunt, utì quidem existimo. *Ba.* Servas meas in tuam potestatem trado: quibuslibet quæstionis tormentis, me permittente, veritatem de illis quære. Hæc res agitur: oportet nimirum me efficere, ut Philumena uxor Pamphili ad eum reducatur. Quòd si hoc perficio, famam et estimationem hanc me acquisivisse non pœnitebit, scilicet, solam sine exemplo fecisse, quod aliæ meretrices facere recusant; id est, reconciliare uxores maritis. *La.* Phidippe, mulieres nostras falsò in suspicione apud nos positas fuisse, in rei veritate comperimus: hujus autem Bacchidis etiam hinc deinceps periculum faciamus: nam si tua uxor deprehenderit se falsò accusationi fidem adhibuisse, iram dimittet: sin autem, hâc de causâ, succenset filius tuus, quòd ejus uxor secretò, et occulté peperit eo nesciente; id non magni est ponderis; citò hæc ira eum deseret. Certè in hâc partûs celatione nihil mali est quod sit dignum divortio. *Ph.* Per Herculem id velim. *La.* Explora sagaciter à Bacchide: illa hic præsens est: faciet ipsa quod sufficit ad plenam purgationem Pamphili, et suam. *Ph.* Quid opus est his verbis? an quia non tu ipse pridem à me audivisti quæ sit mea mens, et desiderium? Illis modò mulieribus, quæ amaræ sunt, et molestæ, hæc persuade. *La.* Per deos te obsecro, Bacchis, ut quod mihi promisisti, jusjurandum apud mulieres tu ipsa præstes. *Ba.* Visne ergo ut ingrediar ad mulieres, ut jurejurando confirmem Pamphilum à me non receptari? *La.* Fac, et ita illis persuade, ut credere tibi cogantur. *Ba.* Eo ad illas; quamvis certa sim his meum conspectum molestum, et exosum hodie fore; nam mulier nupta meretrici inimica est, cùm à viro separata est. *La.* At hæ amicæ erunt tibi, cùm primùm cognoverint, quam ob causam eas conveneris. *Pa.* At easdem amicas tibi fore polliceor, quando rei veritatem resciverint: nam illas falsâ opinione, et te suspicione, quam de te habent, simul liberabis. *Ba.* Perii! Pudet me propter Philumenam, conscientiâ consuetudinis, quam cum Pamphilo habui: sequimini me in hanc domum, vos ancillæ duæ. *La.* Quid est quod magis optem mihi accidere, quam quod Bacchidi evenire video;

Ut gratiam ineat sine suo dispendio, et mihi prosit?
Nam si est, ut hæc nunc Pamphilum verè ab se segregârit:
Scit sibi nobilitatem ex eo, et rem natam, et gloriam esse:
Referet gratiam ei, unâque operâ nos sibi amicos junget.

ut unâ operâ à me gratiam sibi comparet, sine damno, et mihi utilitatem afferat, mihique commodet? Nam si verum est, ut Pamphilum à consuetudine suâ semoverit; certò perspicit, nomen suum ex eo insigne et nobile fore apud omnes: tum rem familiarem auctum iri, et laudem non mediocrem se consequuturam: Pamphilo reddet beneficium acceptum, unâque operâ nos sibi amicos conciliabit.

ACTUS V. SCENA III.

PARMENO. BACCHIS.

Pa. ÆDEPOL næ esse meam herus operam deputat parvi pretii,
Qui ob rem nullam misit, frustrà ubi totum desedi diem;
Myconium hospitem dum exspecto in arce Callidemidem.
Itaque ineptus hodie dum illîc sedeo, ut quisque venerat,
Accedebam: Adolescens, dic dum, quæso, tun' es Myconius?
Non sum. at Callidemides? non. hospitem ecquem Pamphilum
Hîc habes? omnes negabant: neque eum quemquam esse arbitror.
Denique hercle jam pudebat: abii. sed quid Bacchidem
Ab nostro affine exeuntem video? quid huic hîc rei est?
Ba. Parmeno, opportunè te offers: properè curre ad Pamphilum.
Pa. Quid eó? *Ba.* dic me orare ut veniat. *Pa.* ad te? *Ba.* immo ad Philumenam.
Pa. Quid rei est? *Ba.* tuâ quod nil refert; percunctari desinas.
Pa. Nil aliud dicam? *Ba.* etiam: cognôsse annulum illum Myrrhinam
Gnatæ suæ fuisse, quem olim mihi ipsus dederat. *Pa.* scio:
Tantúmne est? *Pa.* tantúm. aderit continuò, hoc ubi ex te audiverit.

Pa. Per ædem Pollucis herus Pamphilus laborem meum parvi æstimat, qui pro nihilo me illuc misit, ubi totum diem frustrà otiosus sedi; dum Myconium hospitem Callidemidem frustrà in arce exspecto. Itaque stolidus ego dum illic desideo, ut primùm aliquis advenerat, ad illum ibam dicens, Adolescens, dicito, te rogo, es tu Myconius? Respondebat, Non sum. At, es Callidemides? Minimé. Rogabam deinde, Nunquid hospitem in hâc urbe habes, qui vocatur Pamphilus? Omnes negabant se habere hospitem hoc nomine: neque Callidemidem aliquem usquam esse judico. Denique per Herculem pudebat illic sedere tamdiu: discessi ex eo loco. Sed quamobrem Bacchidem video è domo Phidippi soceri Pamphili egredientem? quid huic meretrici negotii est apud Phidippum? *Ba.* Parmeno, commodè occurris mihi: propera ire ad Pamphilum. *Pa.* Quapropter? *Ba.* Dic ei me rogare ut veniat huc. *Pa.* Ad te? *Ba.* Non verò ad me, sed ad Philumenam. *Pa.* Quænam re est? *Ba.* Quæ nullo modo ad te spectat; desistas curiosius inquirere. *Pa.* Nihilne aliud ei dicam? *Ba.* Dic ei etiam Myrrhinam cognovisse annulum, quem olim ipse mihi dederat, fuisse illum, quem Philumena ejus filia olim in digito habuerat. *Pa.* Scio: tantúmne est? nihil aliud habes quod illi mandem? *Ba.* Tantum est, sine morâ hic præsens erit, postquam hunc nuncium audiverit.

Sed cessas? *Pa.* minimè equidem: nam hodie
mihi potestas haud data est;
Ita cursando, atque ambulando totum hunc contrivi diem.
Ba. Quantam obtuli adventu meo lætitiam Pamphilo hodie? [curas?
Quot commodas res attuli? quot autem ademi
Gnatum ei restituo, qui penè harum ipsiusque operâ periit: 20
Uxorem, quam nunquam est ratus posthâc se habiturum, reddo: [solvi.
Quâ re suspectus suo patri, et Phidippo fuit, ex-
Hic adeò his rebus annulus fuit initium inveniundis.
Nam memini, abhinc menses decem ferè, ad me nocte primâ [plenum,
Confugere anhelantem domum, sine comite, vini
Cum hoc annulo: extimui illico: Mi Pamphile, inquam, amabò, 26
Quid exanimatus es, obsecro? aut unde annulum istum nactus? [quam id video:
Dic mihi. ille alias res agere se simulare: post-
Nescio quid suspicarier magis cœpi: instare, ut dicat. [sisse,
Homo se fatetur vi in viâ, nescio quam compres-
Dicitque sese illi annulum, dum luctat, detraxisse:
Eum hæc cognovit Myrrhina in digito modò me habentem: [nitio facta,
Rogat unde sit: narro omnia hæc: inde est cog-
Philumenam compressam esse ab eo, et filium inde hunc natum. 34
Hæc tot propter me gaudia illi contigisse lætor:
Etsi hoc meretrices aliæ nolunt. neque enim est in rem nostram, [tor
Ut quisquam amator nuptiis lætetur. verùm ecas-
Nunquam animum quæsti gratiâ ad malas adducam partes.
Ego dum illo licitum est usa sum benigno, et lepido, et comi, 39
Incommodè mihi nuptiis evenit: factum fateor.
At pol me fecisse arbitror, ne id meritò mihi eveniret.
Multa ex quo fuerint commoda, ejus incommoda æquom est ferre.

Sed, tardasne? *Pa.* Minimè sané: nam mihi hodie facultas nulla data fuit cessandi; adeò frequenter currendo, et huc et illuc commeando, totum hunc consumpsi diem. *Ba.* Quantam hodie lætitiam adventus meus Pamphilo attulit? quot utilitates? quot ei abstuli solicitudines? Filium ei restituo, qui penè harum mulierum ipsiusque operâ expositus fuit: uxorem Philumenam, quam nunquam credidit in posterum se habiturum, reddo: suspicionibus patris et soceri, in quibus erat, eum expedivi. Hic certè annulus tot felicitatum successibus dedit initium. Nam recordor decem propè abhinc menses illum primis noctis tenebris confugisse ad me pavitantem, et anhelantem, ægrè respirantem, sine comite, temulentum, cum hoc annulo. Statim pavefacta sum, ut eum vidi: suspicata aliquid mali ei accidisse: Mi Pamphile, dixi, oro, quid perturbatus es? aut unde istum annulum comparâsti? dic mihi, obsecro. Ille alias res agentem se fingebat. Postquam id animadverto, nescio quid suspicans, timere magis cœpi; urgeo illum flagitans, ut dicat. Homo fatetur se per viam nescio quam stuprâsse: refertque se illi annulum, dum contra illum luctatur, abripuisse; hunc annulum hæc Myrrhina modò cognovit, dum eum in digito habebam: quærit unde eum accepi: recito illi omnia hæc: ex hoc quoque, quem dixi, annulo agnitum illud est; Philumenam vitiatam fuisse à Pamphilo, et filium ex eo compressu esse natum. Hos tot per me lætos successus quæsitos illi fuisse summopere gaudeo: quamvis aliæ meretrices talia abominentur. Neque enim nobis utile est, ut ullus amore nostri captus lætitiam ex nuptiis capiat uxore contentus. Sed per ædem Castoris, nunquam lucro impulsa ad malum mentem applicabo. Ego dum concessum fuit, illum habui liberalem, scitum, festivum, et suavem erga me. Incommodæ mihi hæ nuptiæ acciderunt, fateor; at per Pollucem id nullâ meâ culpâ, qui eas impedire non potui. Multa incommoda ferenda sunt ejus, à quo multa beneficia accepta sunt.

ACTUS V. SCENA IV.

PAMPHILUS. PARMENO. BACCHIS.

Pam. Vide, mi Parmeno, etiam sodes, ut mî hæc certa et clara attuleris,
Ne me in breve hoc conjicias tempus gaudio hoc falso frui.
Par. Visum est. *Pam.* certóne? *Par.* certó. *Pam.* deus sum, si hoc ita est. *Par.* verum reperies.
Pam. Manedum, sodes: timeo ne aliud esse credam, atque aliud nuncies.
Par. Maneo. *Pam.* sic te dixisse opinor; invenisse Myrrhinam 5
Suum annulum habere Bacchidem. *Par.* factum. *Pam.* eum quem ego olim ei dedi:
Eaque hoc te nunciare mihi jussit: itane factum? *Par.* ita, inquam.
Pam. Quis me est fortunatior, venustatisque adeò plenior?
Egon' te pro hoc nuncio quid donem? quid? quid? nescio.
Par. At ego scio. *Pam.* quid? *Par.* nihil enim.
Nam neque in nuncio, neque in me ipso, tibi boni quid sit, scio. 11
Pam. Egone, qui ab orco mortuum me reducem in lucem feceris,
Sinam sine munere à me abire? ah, nimiùm me ingratum putas.
Sed Bacchidem eccam video stare ante ostium:
Me exspectat, credo: adibo. *Ba.* salve, Pamphile.
Pam. O Bacchis, ô mea Bacchis, servatrix mea!
Ba. Bene factum, et volupe est. *Pam.* factis ut credam, facis, 17
Antiquamque adeò tuam venustatem obtines,
Ut voluptati obitus, sermo, adventus tuus, quócunque adveneris,
Semper siet. *Ba.* ac tu ecastor morem antiquum atque ingenium obtines, 20
Ut unus omnium homo te vivat nunquam quisquam blandior.
Pam. Ha, ha, hæ: tun' mihi istuc? *Ba.* rectè amâsti, Pamphile, uxorem tuam:

Pam. Vide, mi Parmeno, etiam quæso, ut mihi vera et manifesta nunciaveris, ne me in brevis temporis angustias impellas, dum hoc falso gaudio fruar. *Par.* Huic rei provisum est. *Pam.* An satis consideratum est? *Par.* Satis. *Pam.* Deorum felicitate fruor, si hoc verum est. *Par.* Verum esse deprehendes. *Pam.* Mane, quæso; vereor ne aliud mihi persuadeam, ac tu mihi nuncies. *Par.* Maneo. *Pam.* Sic te dixisse mihi videris; Myrrhinam cognovisse Bacchidem suum annulum habere. *Par.* Sic dixi. *Pam.* Eum annulum qui olim ei à me datus est: idque nuncium te mihi afferre mandavit: itane est factum? *Par.* Sic, inquam. *Pam.* Quis me est beatior, et Veneri gratior? Egone, quo te præmio pro hoc nuntio donem? quo? quo? nescio. *Par.* At ego scio. *Pam.* Quid? *Par.* Nihil equidem: nam ignoro quàm utile sit tibi hoc nuntium, aut opera mea tibi prosit. *Pam.* Egone committam, ut te non remunerem, qui me ab inferis mortuum ad vitam reduxisti? Ah, nimiùm me immemorem beneficiorum putas. Sed Bacchidem video stare ante ostium. Me opperitur credo: ibo ad eam. *Ba.* Salve, Pamphile. *Pam.* O Bacchis, ô mea Bacchis, ô conservatrix mea! *Ba.* Bene omnia tibi facta fuisse, et evenisse gaudeo. *Pam.* Factis tuis ut credam te gaudere mei causâ facis, adeóque antiquum tuum leporem et venustatem pristinam retines, ut occursus tuus, colloquium, et adventus in quemcumque locum veneris, semper afferat voluptatem. *Ba.* Ac tu, per ædem Castoris, morum tuorum solitam elegantiam, atque ingenii solertiam retines, ut nullus hominum, ne unus quidem, unquam sit suavior. *Pam.* Ha, ha, hæ: tune mihi istud tribuis, quod non merui? *Ba.* Rectè, Pamphile, et prudenter collocâsti amorem tuum in Philumenâ:

Nam nunquam ante hunc diem meis oculis eam,
quòd nôssem, videram.
Perliberalis visa est. *Pam.* dic verum. *Ba.* ita
me dî ament, Pamphile.
Pam. Dic mihi, harum rerum nunquid dixti jam
patri? *Ba.* nil. *Pam.* neque opus est, 25
Adeò mutito, placet hoc non fieri itidem, ut in
comœdiis,
Omnia ubi omnes resciscunt: hîc, quos par fue-
rat resciscere,
Sciunt: quos non autem scire æquom est, neque
resciscent, neque scient.
Ba. Imò etiam, hoc quî occultari posse faciliùs
credas, dabo:
Myrrhina ita Phidippo dixit, jurijurando se meo
Fidem habuisse, et propterea te tibi purgatum.
Pam. est optumé: 31
Speroque rem hanc esse eventuram nobis ex
sententiâ.
Par. Here, licetne scire ex te, hodie quid sit
quod feci boni?
Aut quid istuc est, quod vos agitis? *Pam.* non.
Par. suspicor tamen.
Egone ab orco hunc mortuum? quo pacto? *Pam.*
nescis, Parmeno,
Quantum hodie profueris mihi, et ex quantâ
ærumnâ extraxeris.
Par. Imò verò scio; neque hoc imprudens feci.
Pam. ego istuc satis scio. *Par.* an
Temere quidquam Parmenonem prætereat, quod
facto usus sit?
Pam. Sequere me intrò, Parmeno. *Par.* sequor.
equidem plus hodie boni
Feci imprudens, quàm sciens ante hunc diem un-
quam. Ω plaudite. 40

Calliopius recensui.

nunquam eam adhuc usque meis oculis sic videram, ut notitiam ejus habere possem: pulchra, et honesta mihi visa est. *Pam.* Verumne dicis? *Ba.* Ita me dii ament, Pamphile, ut verum dico. *Pam.* Dic mihi, harum rerum nihilne quidquam patri nunciâsti? *Ba.* Nihil. *Pam.* Neque opus est: adeò ut satius sit te mussitare. Non placet hoc fieri in eâ re quod fieri solet in comœdiis, in quarum fine omnia fiunt manifesta omnibus: in hâc verò re, quos æquum fuerat scire, sciunt quæ facta sunt: quos autem non convenit scire, neque cognoscent ex alio, neque scient per se. *Ba.* Quin etiam quomodo id celari posse faciliùs putes, dicam; Myrrhina Phidippo socero tuo dixit, juramento meo se credidisse, et propter id te apud se purgatum esse ab eâ suspicione, quam de te habebant, te semper mecum consuescere. *Pam.* Bene se res habet, speroque hanc rem pro votis prosperè cessuram. *Par.* Here, permittisne me hodie cognoscere ex te, quid illud sit, quod boni tibi feci? *Pam.* Non permitto te cognoscere. *Par.* Tamen conjicio. Egone hunc ab orco mortuum in lucem reduxi: quomodo? *Pam.* Nescis, Parmeno, quàm utilis mihi hodie fueris, et ex quantâ miseriâ me eripueris. *Par.* Imò verò scio: neque per imprudentiam feci. *Pam.* Ego istud probè scio; te istud fecisse consultò, ut mihi prodesses. *Par.* An facilè Parmeno ignoret quidquam, quod facere utile fuerit? *Pam.* Sequere me intrò, Parmeno. *Par.* Sequor: certè plus hodie boni feci ignorans, quàm sciens unquam ante hanc diem. Ω plaudite.

Calliopius recensui.

INDEX

VOCABULORUM OMNIUM

QUÆ EXTANT IN

P. TERENTII COMŒDIIS SEX.

Prior numerus, Actum; alter, Scenam; sequens vel sequentes, versum vel versus Scenæ denotant. Syllabæ Per. et Prol. Periochas et Prologos significant. Periodi versuum numeris subjectæ, eos à sequentibus actuum numeris distinguunt.

D.

H.

I.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

FINIS.

Londini: Excudit G. Woodfall, Angel Court, Skinner Street.

Terence, P.
Comoedíae Sex
(1829)